МОХАМЕД БАРАКАТ

ҮМІТ СОҢЫНДА ӨЛЕДІ

ШЫНДЫҚ ПЕН ӘДІЛДІК ЖОЛЫНДАҒЫ
НАҚТЫ ОҚИҒА



ПИЛОТ. ӘКЕ. ТҰТҚЫН. АДАМ.

Осы кітапты жазып жүргенде, оқиғаның бүге-шігесіне дейін қаншалықты ашып айтуым керек деген ойға жиі берілетінмін.

Мен әлі де өзім жазып отырған жүйенің ішінде қамаудамын. Бұл — жылдар бойы маған және отбасыма тән азабы мен жан азабын тартқызған жүйе. Кейде тоқтап, өзіме сұрақ қоятынмын: бар шындықты айтсам, қудалау, жаза не қайғы-қасірет одан сайын күшейіп кетпей ме?

Бірақ қорқыныштан әр жолы кідіргенімде, қамауға алынғаннан кейін түйген бір сабақты есіме түсіретінмін. Бұл сөздер Құранда 365 рет айтылады:

Қорықпа.

Сондықтан мен жазуды жалғастыра бердім.

© Мохамед Баракат 2026

Барлық құқықтар қорғалған



София Баракатқа арналады

София Баракаттың жарқын рухына арналады
6 қазан 2018 жыл — 24 қазан 2019 жыл
Өзің сондай кішкентай болсаң да, енді арамызда болмасаң да, сен әкеңе өміріндегі ең маңызды сабақты үйреттің:
Үміт соңында өледі.
«Расында, біз Аллаға тәнбіз және Оған қайтушымыз».

Автордан

Мен бұл жолдарды адам бостандығы қабырғалармен, темір тормен және уақытпен өлшенетін жерден жазып отырмын. Бір кездері мен ұшқыш едім. Мамандығым аспанмен, қашықтықпен және еркіндікпен байланысты болатын. Мен ұшақ басқарып, адамдардың өміріне жауап бердім. Бүгінгі өмірім мүлде басқа. Мен — тұтқынмын. Бірақ бәрінен бұрын қызынан айырылған әкемін.

Бұл кітаптың жазылуының шынайы себебі де осыдан басталады. Қызым қайтыс болғаннан кейін маған айып тағылып, сотталдым. Мемлекет менің ісіме нүкте қойды. Алайда үкім шыққанымен, мен үшін сұрақтар таусылған жоқ.

Сондықтан мен жаза бастадым. Кек алу үшін емес. Атақ үшін емес. Аяушылық үшін емес. Бостандығынан айырылған адам сөз айту құқығынан айырылмауы керек болғандықтан жаздым.

Осы беттерде өз көзіммен көргенімді, басымнан өткергенімді және өзім түсінгенімді баяндаймын. Өз ісім, тергеу, сот және қамаудағы өмір туралы айтамын. Бірақ бұл менің кітабым екен деп қана менің нұсқамды қабылдауды талап етпеймін. Керісінше:

Сөздерімді тексеріңіздер.

Қолайсыз сұрақтар қойыңыздар.

Күмәнданыңыздар.

Әділдік сұрақтардан қорықпауы керек. Егер шешім шынымен әділ болса, сұрақтар оны растай түседі. Ал қате жіберілсе, қоғам оны мойындауға батылдық табуы тиіс.

Мен болған оқиғаны өзгерте алмаймын. Қызымды қайтара алмаймын. Жеті жылдан бері шындық үшін, әділдік үшін және үнімді естірту құқығы үшін күресіп келемін. Жеті жыл — адам өмірінің орасан бөлігі. Бірақ қанша уақыт қажет болса да, тоқтамаймын. Шындық үшін күресімді жалғастыра беремін.

Көп жыл өтті екен деп шындық шындық болудан қалмайтынына сенемін. Барлық мүмкіндік таусылғандай көрінсе де, әділдікке қол жеткізуге болатынына сенемін. Бұл кітап — менің үнім. Енді сол үн сіздерге жетті. Демек, үміт әлі де тірі. Үміт соңында өледі.

1-тарау: Биг-Беннің жанында дүниеге келу

Мохамед Баракат 1978 жылғы 30 тамызда Лондондағы St Thomas' Hospital ауруханасында, Темза өзенінің Биг-Бенге қарама-қарсы жағасында дүниеге келді. Оның өмірі әуел бастан-ақ қарама-қайшылықтарға толы болды. Мохамед Баракат деген есім әдеттегі ағылшын есіміндей естілмеуі мүмкін, бірақ ол әлемдегі британдық болмысы айқын сезілетін орындардың бірінде — Лондонның қақ ортасында, Парламенттің, Темзаның, Вестминстер көпірінің және бүкіл дүниеге әйгілі сағат мұнарасының жанында дүниеге келді.

Өмірінің алғашқы күнінен-ақ оның бойында екі әлем тоғысты. Ол тумысынан британдық, шыққан тегі бойынша мысырлық, отбасындағы тәрбиесі бойынша мұсылман, ал өскен ортасы жағынан лондондық еді. Оның ата-анасы Мохамед Баракат пен Хаснаа Баракат Мысырдың Александрия қаласынан шыққан еді. Олар Ұлыбританияға арман-мұратпен, болашаққа деген үмітпен, белгісіздік пен табандылықты қатар арқалап келген араб иммигранттары буынының өкілдері еді. Олар жаңа елде жай ғана күн көруді мақсат етпеді. Олар балалары үшін бұдан да жақсы өмір құруға тырысты.

Мохамед Оңтүстік Лондонда, King's Avenue көшесіндегі 12 Hutchins House мекенжайында өсті. Бұл көпқабатты үйдегі екі деңгейлі пәтер болатын; айналасында басқа тұрғын үйлер, шағын ойын алаңдары мен төменде өсіп тұрған каштан ағаштары бар еді. Ауданның тұрғындары әртүрлі болғанымен, сол алғашқы жылдары мұнда ағылшын отбасылары әлі де көп тұратын. Төменгі қабатта көршілер, маңайда балалар, әртүрлі ортадан шыққан отбасылар бір-бірімен көрші тұрды.

Бала кезінде Мохамедтің әлемі қозғалысқа, дауыстарға, акценттерге, иістер мен мәдениеттерге толы еді. Оңтүстік Лондон өзгеріп жатты, бірақ ол кезде балалар далада ойнайтын, мектепке жаяу баратын және айналасындағы адамдардың жүздерін танитын орын болып қала берді. Ол балабақша жасынан бастап King's Acre Primary School мектебінде оқыды, үйінен әпкелерімен бірге жаяу баратын. Сол кездері бұл жол қалыпты әрі қауіпсіз сезілетін.

Оның балалық шағы сүйіспеншілікке толы болды. Ата-анасы көп еңбек етіп, балаларына қолдарынан келгеннің бәрін берді. Мохамед оларды ризашылықпен еске алады: отбасын қорғауға және балаларына мүмкін болған ең жақсы өмірді беруге барын арнаған анасы мен әкесін. Олар жақсы киінетін, үйлерінің жай-күйіне ерекше мән беретін және балаларының өздерін ешкімнен кем сезінбеуін қадағалайтын. Nike Air Max аяққиімдері сәнге айналғанда, балаларына да сондай аяққиім алып беретін. Air Jordan үлгілері шыққанда да солай болатын.

Үйдің ішінде Christian Dior, Gucci сияқты қымбат әтірлердің және басқа да әйгілі брендтердің хош иісі аңқып тұратын. Бала үшін бұл иістер

ата-анасының қамқорлығын, мақтанышын және балаларының өздерін ерекше сезінуін қалайтынын білдіретін.

Оның әкесі Мохамед Баракат екі әлемнің арасындағы көпір секілді еді. Ол Парсы шығанағы мен Таяу Шығыстан — Әмірліктерден, Сауд Арабиясынан, Қатардан, Бахрейннен және басқа елдерден — Ұлыбританияға келетін көптеген арабтарды танитын.

Біреулер бизнес үшін, біреулер қыдырып, енді біреулер емделуге, ал кейбіреулер жай ғана Лондонды көруге келетін. Әкесі оларды қарсы алып, көмектесіп, қаланы аралатып, Лондонмен таныстырғанын мақтаныш көретін. Ол түнгі Лондонды жақсы көретін: Парламент, Вестминстер көпірі, Лондон көпірі, Биг-Бен және қаланың өзіндік келбетін қалыптастырған әйгілі орындар.

Оның анасы Хаснаа Баракат та Ұлыбританияда ұзақ жыл еңбек етті.

Ол араб газеттері мен медиасында, соның ішінде Al-Arabi, Al-Quds, Al-Hawadeth басылымдарында, кейін BBC Arabic қызметінде жұмыс істеді. Екеуі бірге Ұлыбритания мен араб әлемі арасында байланыс орнатуға үлес қосқан араб иммигранттарының алғашқы буынын танытты.

Бірақ Мохамедтің балалық шағы тек араб болмысымен ғана шектелген жоқ. Ол Ұлыбританияда қаншама түрлі қауымдастықтың қатар өмір сүретінін де танып өсті.

Мектепте де, маңайда да ол Кариб аймағынан келген, африкалық, қытайлық, оңтүстікамерикалық, үнді, еврей, мұсылман және ағылшын отбасыларын көрді. Балалар бір-бірінің дәстүрлерімен танысатын. Рамазан мен Айт оның өз өмірінің бір бөлігі болса, Рождество, Пасха, Дивали мен Ханука оны қоршаған кең әлемнің бір бөлігі еді. Үйде отбасы көршілеріне Рождество ашықхаттарын жіберетін. Оларды Рождество және Жаңа жыл мерекелерімен құттықтайтын.

Мектепте Мохамед басқалардың мерекелері туралы білгені сияқты, басқа балалар да мұсылман мерекелері туралы үйренетін. Сол кездегі Ұлыбританияда өсудің ең үлкен артықшылықтарының бірі осы еді: айырмашылық әрдайым қауіп ретінде қабылданбайтын. Бала үшін бұл сан алуан мәдениетті танытатын тірі сабақ іспетті еді.

Дегенмен, мұндай аралас орта кейде түсініксіз де болатын. Иммигрант ата-аналар балаларының Ұлыбританияда жетістікке жетуін, ағылшын тілінде сөйлеуін, оқуын, тәртіпті болуын және қоғамға сіңісуін қалады.

Бірақ сонымен бірге олардың қайдан шыққанын ұмытпауын, дінін, мәдениетін, тілін, әдеп-ғұрпы мен құндылықтарын сақтағанын да қалады. Мохамед секілді балалар үшін бұл отбасы мен қоғамның екі түрлі талабын қатар ескеріп өсу деген сөз еді. Мектепте ол британдық болды. Үйде — мысырлық әрі мұсылман. Ал ойын алаңында ол өз ішінде дәл сол сияқты бірнеше әлемді қатар алып жүрген балалардың ортасында жүрді.

Кейін ол иммигрант отбасыларынан шыққан көптеген баланың дәл осындай жағдайды бастан өткергенін түсінді.

Кариб, Африка, араб, үнді және басқа отбасылардың бәрі қиын бір істі жасауға тырысты: Ұлыбританияның бір бөлігі бола отырып, оның ішінде жоғалып кетпеу. Ата-аналары жақсы өмір іздеп көшіп келгенімен, өздері тастап кеткен жерлердің естеліктерін, жан жараларын, мақтаныш сезімі мен тәрбие қағидаларын бірге алып келген еді. Оңтүстік Лондонның мәдени өмірі де сан алуан еді.

Ямайкалық және Кариб қауымдастығы айқын сезілетін Brixton өмірге, музыкаға, базарларға, балғын балыққа, ямсқа, бананға, ананасқа және өз мәдениетін ала келген адамдардың жігер-қайратына толы еді. Лондон бұл қауымдастықтарды қалай өзгертсе, олар да Лондонды солай өзгертті.

Мохамед ұсақ-түйек болып көрінетін нәрселерді жылы сезіммен еске алады: жергілікті дүкендерді, көршілерді, балалық ойындарды және балмұздақ сатып алған кездерін.

Ол таңқурай шәрбаты құйылған жұмсақ балмұздақты, құлпынай дәмін, шоколадты сандейлерді және үстіне салынатын жұқа шоколад үлпектерін есінде сақтаған. Бұл қарапайым естеліктер еді, бірақ олардың маңызы болды. Олар айналадағы қиындықтарға қарамастан, қуаныш пен тіршілікке толы болып көрінген балалық шақтың бір бөлігі еді.

Жылдар өте келе Мохамед айналасындағы әлемнің өзгеріп жатқанын сезе бастады. Ерте балалық шақтағы қауіпсіздік сезімі біртіндеп жоғалды. Бұрын үйреншікті көрінетін мектеп жолы енді басқаша сезіле бастады. Аудан өзгерді. Отбасылар көшіп кетті.

Дүкен иелері ауысты. Қауымдастықтардың құрамы өзгерді. Оның ең алғашқы естеліктеріндегі Лондон біртіндеп басқа Лондонға айналып бара жатты. Оған осы өзгерісті алғаш сездірген сәттердің бірі бастауыш мектептің соңғы жылдарында болды. Жазғы жәрмеңкеден кейін оған бір топ ересектеу бала жақындады. Олардың бірі Декстер — оның үлкен әпкесімен бір сыныпта оқыған, ал екіншісі оның немере ағасы Сидни еді.

Олар Мохамедтің сол кезде сән болған, ішіндегі тісті дөңгелектері мен механизмі көрініп тұратын Swatch сағатын байқап, сағатын тартып алмақ болды.

Мохамед үйіне оралғанда, анасы оған жанашырлық танытты. Әкесінің реакциясы басқаша болды. Ол болған жағдайға ашуланды, бірақ кеңесі намыс пен аман қалу түсінігінен туындады. Егер біреу оны тағы да тонамақ болса, ақшасын не затын жақын маңдағы су ағатын торға лақтырып жіберуге кеңес берді. Егер Мохамед оны иелене алмаса, қарақшы да иеленбеуі тиіс еді. Көп ұзамай бұл кеңес сыналатын болды.

Шамамен он бір жасында Мохамед үйіне жаяу қайтып келе жатқанда, артынан он алты не он жеті шамасындағы үлкенірек бала ерді. Ол ұсақ ақша сұрап мазасын алды. Мохамедте шамамен елу пенс бар еді — ол кезде қуырылған балық пен картоп сататын жергілікті дүкеннен шағын порция картоп алуға жететін ақша. Әкесінің сөзін есіне түсіріп, ол ақшаны су ағатын торға лақтырып жіберді. Үлкен бала ашуға мініп, күш қолданды. Ол

Мохамедті дөрекі түрде бұрып алып, ұрып-соқты. Мохамед қарсыласуға тырысты, бірақ жасы мен дене күшінің айырмашылығы тым үлкен еді.

Бала оны жерге құлатып, бетіне тепті де, мұрнын сындырды. Қан көйлегіне сорғалады. Үйі жақын еді, бірақ кері қайтар жол өте ұзақ сезілді. Көліктер тоқтап, адамдар көмек керек пе деп сұрады, бірақ ол бас тартты. Ол тек үйіне жетуді қалады. Әкесі есікті ашқанда, бір сұмдық болғанын бірден түсінді. Не болғанын сұрап, Мохамедті St George's Hospital ауруханасына апарды. Ол сол жерде түні бойы қалып, келесі таңертең қайта тексерілді.

Бұл оқиға балалық шағының бір кезеңі аяқталғанын аңғартқан оқиғалардың біріне айналды.

Бұл жай ғана сынған мұрын емес еді. Осы оқиға оның бойындағы қауіпсіздік сезімін де шайқалтты. Бірнеше айдың ішінде отбасы өмірінің жаңа тарауына қадам баса бастады. Сол шабуыл көшудің басты себебі болды ма, әлде көптеген оқиғаның бірі ғана ма — қалай болғанда да, Мохамедтің ата-анасы Оңтүстік Лондоннан кететін уақыт келді деп шешті. Әкесі біраз уақыттан бері үй қарап жүрген және ақырында Alperton маңындағы Perivale ауданынан, Bideford Road көшесінің бұрышынан үй тапты.

Бұл айналасындағы басқа үйлерден ерекшеленіп тұратын жаңадан салынған қызыл кірпішті үй еді. Отбасы ескі екі деңгейлі пәтеріне сыймай бара жатты. Ескі пәтерде үш жатын бөлме болатын, ал жаңа үйде төрт жатын бөлме болса да, бала Мохамед үшін кеңістіктің айырмашылығы орасан еді. Ол ескі үйіне айрықша бауыр баспаған еді. Көшу оған қызықты көрінді. Анасы сол аудандағы Лондон өмірінен шаршаған еді, ал әкесі жаңа өмір бастау ойынан ерекше жігер алғандай көрінді.

Жаңа үйдің ішін жөндеу қажет болды.

Әкесі Александриядан бергі ескі отбасы досы Марияның Польшадағы көкесі мен немере туысын шақырды. Олар Ұлыбританияға келіп, қолжетімді ақыға үйді толық өзгертті: паркет төседі, бояды және үйдің ішін жаңартып, жайнатты. Бұл жай ғана көшу емес, қайта құруға айналды.

Оңтүстік Лондоннан Батыс Лондонға көшу тағы бір мәдени сабақ болды. Оңтүстік Лондонда Кариб және Африка ықпалы күшті еді. Батыс Лондон, әсіресе Alperton мен Perivale маңы мүлде басқаша сезілді.

Үнді дүкендерінің тізбегі, азық-түлік сататын орындар, манго, папайя және Мохамед бұрын сирек көрген тауарлар — осының бәрі оған басқа әлемге тап болғандай әсер етті. Оңтүстік Лондон базарларында ямс, ананас, банан және Кариб тағамдары көп болса, Alperton оны үнді өмірімен, үнді отбасыларымен және Лондонның басқа бір ырғағымен таныстырды.

Мохамед үшін бұл мүлде бейтаныс мәдени ортамен бетпе-бет келу еді. Ол Оңтүстік Лондонда үнділерге бағытталған нәсілшіл сөздерді естіп өскен, ал енді үнді отбасылары қоғамның үлкен бөлігін құрайтын ауданда тұрып жатты.

Осылайша ол тұратын жеріне қарай аудандардың сипаты, адамдардың болмысы мен теріс түсініктердің қалай өзгеретінін байқай бастады. Бұл

Мохамедтің Ұлыбританияны тереңірек түсінуінің бастауы еді: бір ғана қарапайым болмысы бар ел емес, сан алуан қабаттан тұратын қоғам ретінде. Ағылшындар, арабтар, Кариб өңірінен шыққандар, африкалықтар, үнділер, еврейлер, мұсылмандар, христиандар, иммигранттар, жұмысшы табы — өршіл, намысшыл, қорқынышы мен үміті қатар жүрген адамдар. Ол тіпті жасөспірім болмай тұрып-ақ өз өмірінде осы қабаттардың көбінен өтіп үлгерген еді.

Осының бәрінің ішінде бір нәрсе өзгеріссіз қалды: ата-анасының балаларына өздері көргеннен жақсы өмір сыйлауға деген табандылығы.

2-тарау: Мен мұнда қалай тап болдым?

Сізді Мохамед Баракатпен таныстырған соң, енді өзімді таныстыратын кез келді.

Сіз жаңа ғана балалық шағы туралы оқыған Оңтүстік Лондонның сол баласы — менмін.

Осы жерден бастап баяндалатынның бәрі — өз аузымнан айтылатын менің өмір тарихым.

Бұл кітапты жаза бастағанда, әңгімені неден бастау керегін ұзақ ойладым. Қазақстандағы түрме камерасынан ба? Қызымның қазасынан ба? Әлде өмірімнің арнасын біржола өзгерткен сот процесінен бе?

Жоқ, олай бастамауды ұйғардым.

Өйткені бұл оқиғалардың ешқайсысы өз алдына бөлек болған жоқ.

Менің Қазақстанға қалай тап болғанымды түсіну үшін, алдымен мені сол жерге алып келген өмір жолын білуіңіз керек.

Биг-Беннің жанында дүниеге келген баланың қалай азаматтық авиация әуе компаниясының капитаны, нақты ұшақ түрі бойынша даярлық жүргізетін нұсқаушы, жар, әке, ал ақырында туған үйінен мыңдаған миль алыстағы елде тұтқын болғанын түсінуіңіз керек.

Бұл тек менің өмірім туралы әңгіме емес.

Бұл — шекаралар туралы да әңгіме.

Саясаткерлер, патшалар, генералдар мен үкіметтер картаға түсірген сызықтар. Сол сызықтардың қай жағында тұрғаныңызға қарай адам өмірінің құны түбегейлі өзгеруі мүмкін.

Бір шекарадан өтсеңіз, құқықтарыңызды тәуелсіз соттар, еркін бұқаралық ақпарат құралдары мен демократиялық институттар қорғауы мүмкін.

Ал басқа шекарадан өтсеңіз, сол құқықтар қағаз жүзінде ғана қалуы ықтимал.

Осы екі жағдайдың айырмашылығы әділдіктің орнауын не аяқасты болуын, шындықтың айтылуын не тұншықтырылуын, кінәсіз адамның бостандықта жүруін не шын мәнінде не болғанын дәлелдеуге жылдарын сарп етуін айқындауы мүмкін.

Бұл беттерді оқығанда, өзіңізге жауап беру оңай емес сұрақтар қоюыңыз мүмкін.

Үкіметтер өз азаматтарының бәрін бірдей бағалай ма?

Егер менің атым Мохамед Баракат емес, Майкл Барретт болғанда, өмірімдегі оқиғалар басқаша өрбіген болар ма еді?

Британ азаматтарын қорғау міндеті жүктелген адамдардың әрекеті дәл осындай болар ма еді?

Әлде саясат, экономика және халықаралық қатынастар кейде жеке адамның құқықтарынан маңыздырақ болып кете ме?

Бұл сұрақтардың жауабын өзіңізге, оқырманға, қалдырамын.

Кітаптың кейінгі тарауларында сізді сот залдарына, түрме камераларына, мемлекеттік мекемелер мен дипломатиялық кездесулерге ертіп баратын кезім келеді. Сол жерде бүгінге дейін өміріме ықпал етіп отырған айғақтарды, шешімдер мен оқиғаларды көрсетемін.

Бірақ оған әлі жеткен жоқпыз.

Әзірге сізді бәрінің басына қайта апарғым келеді.

1980-жылдары Ұлыбританияда өсіп келе жатқан кішкентай балаға қайта оралайық.

Ақыр соңында мені бүгінгі қалпыма жеткізген таңдауларға, мүмкіндіктерге, жетістіктер мен қателіктерге қайта үңілейік.

Өйткені өмір әп-сәтте өзгеруі мүмкін.

Бір әңгіме.

Бір шешім.

Бір кездесу.

Бір ұшу.

Бір телефон қоңырауы.

Сол сәтте елеусіз көрінген бір ғана мезет бүкіл өмірдің бағытын өзгертіп жіберуі мүмкін.

Бұл — менің өмірімнің қалай өзгергені туралы әңгіме.

3-тарау: Лондонда өсу

Лондонда өскен кезімде менің әлемім көпшілік елестеткеннен әлдеқайда тар еді.

Қазір отбасы дегенде ойыма әртүрлі елдерде тұратын қалың туыс келеді. Ал бала кезімде отбасымыз небәрі бес адамнан тұратын: әкем, анам және үш әпке-қарындасым.

Сол алғашқы жылдардан аталарым мен әжелерім туралы естеліктерім тым аз. Әке-шешемнің аға-інілері мен әпке-сіңлілері, басқа да туыстарымыз өміріме кейінірек араласа бастады. Балалық шағымызда көбіне өзімізбен-өзіміз болдық.

Бәлкім, әпке-қарындастарыммен арамыздағы байланыстың айрықша берік болуы да содан шығар.

Біз бірге өстік, бірге үйрендік, кейде сөзге келдік, бір-бірімізді қорғадық, өміріміздегі маңызды оқиғалардың бәрін қатар өткердік. Біз жай ғана бауырлар емес, өз алдымызға бір шағын қауым едік.

Бұл байланыс күні бүгінге дейін үзілген жоқ.

Кейінгі өмірім маған бір нәрсені үйретті: бар дүниеңнен айырылғанда, мансабың күйрегенде, беделіңе нұқсан келтірілгенде, билік саған араша түспегенде, бүкіл әлем теріс айналғандай болғанда, көбіне қасыңда қалатын — отбасың. Басымнан өткен барлық сынақта ата-анам мен әпке-қарындастарым маған сүйеніш болды.

Кішкентай кезімде әкем іскерлік сапармен Мысырға жиі баратын. Анам да, әдетте, жылына бір рет сапарға шығатын. Қаржымыз жеткенде ата-анам бізді де бірге алып кететін.

Сол кезеңнен бір ерекше естелік өмір бойы дерлік жадымда сақталып келеді.

Әлі кішкентай кезімде анам кезекті сапарына аттанар алдында әкем екеуміз оны Хитроу әуежайына көлікпен апардық. Ұшып шығу залында қоштасқан соң, жұрттың көбі үйіне қайта берер еді.

Ал әкемнің ойында басқа жоспар бар екен.

Біз әуежайдағы көпқабатты автотұрақтың ең жоғарғы қабатына көлікпен көтерілдік.

Ол жерден ұшу-қону жолақтары анық көрінетін.

Бірнеше сағат өткендей сезілді: біз ұшақтардың келіп қонып, қайта ұшқанын тамашаладық. Бір ұшақтың көтерілуі мен келесісінің қонуы арасындағы уақытты санадық. Ұшақтардың ұшу-қону жолағына шығып, екпін алып, тұмсығын көтеріп, аспанға самғағанын бақыладық.

Бірақ ұшақтардың көрінісінен де гөрі есімде қалғаны — иіс.

Ауаға авиациялық отынның ештеңемен шатастырмайтын ерекше иісі сіңіп қалған еді.

Тәттілеу, өткір әрі біртүрлі еліктіретін иіс.

Қазірдің өзінде, арада ондаған жыл өтсе де, реактивті отынның иісі мені бір сәтте Хитроуға көз салған сол автотұрақтың төбесіне қайта оралтқандай болады.

Әкемнің қасында тұрып, бұлттардың арасына сіңіп бара жатқан ұшақтарға қарағанымда, ішкі дүниемде бір өзгеріс болды.

Өмірімде алғаш рет кім болғым келетінін анық білдім.

Мен ұшқыш болғым келді.

Дәрігер емес.

Заңгер емес.

Кәсіпкер емес.

Ұшқыш.

Неге екенін ол кезде түсіндіріп бере алмас едім. Ұшудың өзінде бір сиқыр бардай көрінетін. Еркіндік. Қуат. Инженерлік шеберлік. Жүздеген

жолаушы мінген алып машинаның жерден көтеріліп, мұхиттарды асып өте алатыны туралы ой.

Сол күннен бастап авиация мен үшін сырттай тамашалайтын дүние ғана болмай қалды.

Ол арманға айналды.

Сол кезде аңғармағаныммен, бұл арман кейін бүкіл өмір жолымды айқындады.

4-тарау: Лондонда өсу 2

Лондонда өскен адам ретінде әлемде оған тең келетін басқа қала жоқ екеніне шын жүректен сенемін. Мен үшін Лондон әрқашан бірінші орында.

Бала күніңде өзіңде бардың қадірін жете түсінбейсің, өйткені басқа өмірді көрмегенсің. Білім тегін еді. Медициналық көмек тегін еді. Стоматологиялық көмек бар еді. Студенттік гранттар болатын. Өткенге көз жүгіртсем, қаншалықты бақытты болғанымызды түсінемін.

Лондонның өлшемімен бай саналмасаң да, әлемнің көптеген еліндегі адамдармен салыстырғанда ауқатты едің.

Versace, Armani, Moschino, Gucci, DKNY және Nike сияқты дизайнерлік брендтер күнделікті өмірдің бір бөлігі еді. Киіміміз теледидардан және Париждегі сән көрсетілімдерінен көрген үлгілерге ұқсайтын. Жасөспірім кезімізде GTI, RS Turbo, Renault 5 GT Turbo, Subaru Impreza — біз оны «Scooby» деп атайтынбыз — BMW және Mercedes көліктерімен жүрдік. Демалыс күндерін Ministry of Sound-та өткізіп, әлемдегі миллиондаған жасөспірім тек армандай алатын мүмкіндіктер мен әсерлерге ие болдық.

Көшелер шынымен алтынмен көмкерілгендей көрінетін.

Бірақ Лондонның әрдайым басқа қыры да болды. Мүмкіндікке, молшылық пен қызыққа толы өмірдің тасасында қылмыс та іргеден алыс кетпейтін.

Есірткінің барлық түрін оңай табуға болатын. Ұсақ қылмыс, үй тонау, ұйымдасқан қылмыс, бандалық зорлық, көлік ұрлау, пышақтау және қарақшылық күнделікті өмірдің бір бөлігі еді. Жылдар өте жағдай тек нашарлай түскендей көрінді. Кейде адамдарға еш себепсіз шабуыл жасалатын. Біреуге теріс көзқараспен қараудың өзі төбелеске себеп болуы мүмкін еді.

Әлемді аралап жүріп, мәдениеттер бір-бірінен қаншалықты ерекшеленсе де, адамдарды қылмысқа итермелейтін себептердің көбіне таңғаларлықтай ұқсас екенін байқадым. Еуропада болсын, Азияда, Африкада немесе басқа жерде болсын, бірдей азғырулар қайта-қайта кездесетін: жыныстық құмарлық, есірткі, ішімдік және, ең бастысы, ақша.

Немесе комик Гарри Энфилд айтқандай: «Қаптаған ақша!»

Ал табысқа жеткендер мен сәтсіздікке ұшырап, күйрегендердің айырмашылығы неде?

Мен үшін жауапты Шэггидің бір ғана өлең жолымен түйіндеуге болады: «Жас кезіңде өмір — бір үлкен кеш... бірақ бәрі біткенде саған кім қолдау көрсетеді?»

Бұл сөздер менің есімде қалды, өйткені олардың ішінде қарапайым шындық бар.

Әр адамның өмірінде өз болашағын өзі құрмаса, оны ешкім жасап бермейтінін түсінетін сәт туады. Ақыр соңында өз шешімдеріңе, өз мақсатыңа және өз тәртібіңе жауапкершілікті өзің алуға тиіссің.

Менің өмірім де дәл сол сәттен бастап өзгере бастады.

Әрине, бұл жолдан жалғыз өткен жоқпын.

Ата-анам мен әпке-қарындастарым маған өз аяғымда тұруға мүмкіндік берген махаббатты, қолдауды және тұрақтылықты сыйлады. Оларсыз кейінгі жетістіктерімнің ешқайсысы мүмкін болмас еді. Көбірек саяхаттап, әртүрлі елдерді көрген сайын, өзіме жарайтын бір өмірлік қағида қалыптастырдым. Оны кеңес ретінде ұсынбаймын және бәрі дәл осылай өмір сүруі керек демеймін. Бұл — өмірде тепе-теңдікті сақтауыма көмектескен ұстаным ғана.

Мен оны 40-40-20 қағидасы деп атаймын.

Күш-қуатыңның қырық пайызын жұмысыңа, мақсатыңа және қоғамға қосатын үлесіңе арнау керек.

Қырық пайызын отбасыңа, жақын адамдарыңа және шынымен маңызды қарым-қатынастарға жұмсау керек.

Қалған жиырма пайызы толығымен өзіңе тиесілі. Оны құлшылыққа, жаттығуға, оқуға, саяхаттауға, демалуға, хоббиіңмен айналысуға немесе жай ғана жаныңа тыныштық беретін нәрсеге жұмса. Өзіңе уақыт бөлгенің үшін өзіңді ешқашан кінәлі сезінбе.

Өзіңе қоятын жалғыз сұрақ: қалған сексен пайызды дұрыс пайдаланып, өзіңе арналған сол жиырма пайызға лайық бола алдың ба?

Қызығы, мен тағы бір шындықты түсіндім. Неғұрлым табысты болған сайын, соғұрлым көзге түсесің. Ал неғұрлым көзге түскен сайын, жұрттың қызғанышына соғұрлым жиі ілігесің.

Лондонда мұндай қызғаныш көбіне ақшаға не беделге ұмтылған көше қылмыскерлері мен ұйымдасқан топтар тарапынан байқалатын.

Алайда мен барлық елде жағдай бірдей бола бермейтінін ескермеппін.

Көп жыл шетелде — Сингапур мен Малайзия сияқты жерлерде — өмір сүргеннен кейін мен оптимист болып кеткен едім. Түптеп келгенде адамдардың көбі негізінен жақсы деп сене бастағанмын. Сөйтіп жүріп, Лондонда өскен кезімде түйген сабақтарымды ұмытып кетіппін.

Қырағылығымды жоғалттым.

Ақырында Қазақстанға келгенімде, мансабымның жаңа тарауын бастап жатырмын деп қана ойладым.

Шетелдік ретінде әлдеқашан нысанаға айналғанымды білмедім.

Өмірімде тап болатын ең ірі ұйымдасқан қылмыстық желі көшеде емес еді.

Ол заңның сақталуын қамтамасыз етуге тиіс мекемелердің өз ішінде болатын.

Менің тәжірибемде бұлар полиция қызметкерлері, прокурорлар мен судьялар еді.

Бұл мен ешқашан үйренемін деп ойламаған сабақ еді. Мен оны түсінген кезде... бәрі тым кеш болатын.

5-тарау: Мемлекеттік мектептен жекеменшік мектепке

Артқа қарасам, балалық шағымдағы ең жарқын естеліктерімнің кейбірі Оңтүстік Лондондағы King's Acre бастауыш мектебімен байланысты еді. Балабақшадан бастап King's Acre менің екінші үйіме айналды. Балалық шағымдағы бақытты естеліктерімнің барлығы дерлік сол жерден басталатындай көрінеді. Мұғалімдер керемет еді, мен әр таң сайын мектепке баруды ұнататынмын. Күннің ең сүйікті мезеттерінің бірі — мұғалімнің ертегі оқып беретін уақыты еді.

Күн сайын түстен кейін бәріміз сыныптағы кілемге жиналып отыратынбыз, ал сүйікті мұғалімім Вашингтон ханым бізге кітап оқып беретін. Қиялымды бәрінен қатты баураған шығарма The Lion, the Witch and the Wardrobe еді, қазір ол The Chronicles of Narnia топтамасының бір бөлігі ретінде кеңінен танымал. Сол түстен кейінгі сәттер әлі күнге дейін көз алдымда, бәрі кеше ғана болғандай.

Ол кездегі мектептің өзі қазіргіден мүлде бөлек еді.

Таңғы үзілісте бізге ескі үлгідегі кішкентай шыны бөтелкелермен сүт беретін, қасына қағаз түтікше мен жаңа кесілген алма тілімі қосылатын. Ол кезде мұның бәрі қалыпты көрінетін. Қазір артқа қарасам, осындай ұсақ-түйек сәттердің жадымда бәрінен ұзақ сақталатынын түсінемін.

Лондонда өсу — әртүрлі мәдениеттердің ортасында өсу деген сөз еді. Мектепте Хэллоуинді атап өтетінбіз, Дивали мерекесіне арналған би кештерінде билейтінбіз және бір-біріміздің дәстүрлерімізді үйренетінбіз. Үйге қайтар жолда тәтті дүкеніне соғатынбыз, онда кәмпит салмақпен сатылатын.

Мен әдетте рауғаш пен қайнатпа крем дәмі бар кәмпиттен ширек фунт сұрайтынмын, бірақ егер құлпынай дәмді бонбон кәмпиті болса, басқа ештеңені таңдамайтынмын — ең жақсы көретін тәттілерім сол еді.

King's Acre туралы ойласам, емтихандарды да, сыныптарды да еске алмаймын. Есімде қалғаны — бақытты күндер.

Бастауыш мектептен кейін Chestnut Grove орта мектебіне ауыстым. Шынымды айтсам, ол мектепте өткен жылдардан қалған қуанышты естеліктерім көп емес. Бәрі өзгерер алдындағы өмірімнің өтпелі кезеңі ғана болды.

Бұл өзгеріс отбасымыз Оңтүстік Лондоннан Батыс Лондонға көшкенде басталды.

Бірден дерлік мүлде басқа әлемге тап болғандай болдым. Мен North Acton ауданындағы King Fahad Academy мектебіне қабылдандым — Ұлыбританиядағы араб және мұсылман қауымының балалары білім алатын ең беделді жекеменшік мектептердің бірі. Оқушылардың көбі Таяу Шығыстың әр елінен келген дипломаттардың, бизнесмендердің және ауқатты отбасылардың балалары еді; олармен бірге балаларына ең жақсы білім бергісі келген британдық мұсылман отбасыларының балалары да оқыды.

Мен үшін бұл тамаша мүмкіндік болды. Білім сапасы өте жоғары еді.

Мұғалімдер тәртіп пен нәтижені талап ететін, ал сол жерде тапқан достарыммен байланысым өмір бойы үзілген жоқ. Тіпті ондаған жыл өткен соң, осы беттерді жазып отырған кезімде сол достардың кейбірі маған әлі де көмектесіп жүр.

Маған ұнамайтын бір нәрсе болса, ол мектеп формасы еді. Жасыл мен сұр түсті ресми түс ретінде кім таңдаған болса да, оқушылармен ақылдаспағаны анық. Осы күнге дейін оны тарихтағы ең ұсқынсыз мектеп формаларының бірі деп ойлаймын. Бақытымызға қарай, мектептің басқа артықшылықтары бұл кемшілікті толық өтейтін.

Мектеп кампусының өзі ерекше еді. King Fahad Academy-де спортқа арналған тамаша жағдай болды. Мектепте баскетбол және бадминтон алаңдары болатын, футбол мен крикет ойнайтынбыз, ал дене шынықтыру сабақтарын апта сайын асыға күтетінмін. Күш жаттығулары Bromyard Avenue-дегі спорт кешенінде өтетін, ал қимыл-қозғалысты жақсы көретін мен үшін мұндай ортада өзімді өз үйімдегідей сезінетінмін.

Спорт достық орнатудың тағы бір жолына айналды.

Футбол, крикет, бадминтон немесе баскетбол ойнасақ та, әрдайым салауатты бәсеке, мол күлкі және мектепті бітіргеннен кейін де ұзақ жыл есіңде қалатын естеліктер болатын.

Академия аумағында мектептің өз мешіті де бар еді. Әр жұма сайын бүкіл мектеп жұма намазына жиналатын. Қазір ойласам, бұл тәжірибенің қаншалық ерекше болғанын түсінемін. Мұның мәні тек дінде ғана емес, біртұтас қауым болу сезімінде де еді. Әртүрлі елдерден, әртүрлі отбасылар мен ортадан келген оқушылар намазда иық тіресіріп тұрып, кейін қайтадан бірге сабаққа оралатын.

Бұл біз әлемнің әр түкпірінен келсек те, бір мектеп ұжымының мүшелері екенімізді ұғындыратын.

Тіпті мектеп асханасындағы түскі астар да есімде қалыпты. Мен әлемнің түкпір-түкпіріндегі мейрамханаларда тамақтандым, дүниежүзіндегі таңдаулы әуе компанияларының бірінші класты салондарында ұштым және барлық дерлік құрлықта сәнді қонақүйлерде тұрдым. Соған қарамастан, King Fahad Academy-де берілетін тағамдар әлі күнге дейін мен жеген ең жақсы мектеп түскі астарының қатарына кіреді.

Бұл ұсақ-түйек сияқты естілуі мүмкін, бірақ балалық шақ естеліктері көбіне дәл сондай болады. Кейде бізбен бірге қалатын нәрсе ең үлкен оқиғалар емес. Кейде ол қағаз түтікшесі бар кішкентай сүт бөтелкесі. Сүйікті мұғаліміңнің ертегі оқып беруі. Үйге қайтар жолдағы бір пакет құлпынай дәмді бонбон кәмпиті. Достармен ойнаған футбол. Мектеп мешітіндегі жұма намазы. Немесе жай ғана асханада отырып, өмір жолыңның ақыры қайда апарарын мүлде елестетпеу.

6-тарау: Өз алдыма азамат болу

King Fahad Academy маған көп жақсылық жасады. Солардың ең маңыздысының қадірін тек арада талай жыл өткен соң түсіндім.

Оңтүстік Лондонда өскен кезімде өз отбасымды ағылшын достарымның отбасыларымен жиі салыстыратынмын. Көп бала сияқты, кейде ата-анамның кейбір әрекеттерін оғаш немесе тым қатал деп қабылдайтынмын. Қазір ойласам, мен жай ғана екі түрлі мәдениетті салыстырған екенмін.

King Fahad Academy бұл көзқарасымды өзгертті.

Өмір салты біздің отбасымызға өте ұқсас отбасылардан шыққан балалардың ортасына алғаш рет түстім. Сөйтсем, бала күнімнен бойыма сіңген дәстүрлер, құндылықтар мен талаптар ешқандай оғаш нәрсе емес екен: араб және мұсылман отбасылары үшін олар әбден қалыпты дүние болатын.

Британдық жалпы білім беру бағдарламасымен қатар араб тілі мен исламтану пәндерін де оқыдық. Осылайша сапалы британдық білім ала жүріп, өз мәдени мұрамды әлдеқайда тереңірек таныдым.

Мұсылман мектебі болғандықтан, ұлдар мен қыздар бөлек оқитын. Кейбіреулер осыған қарап, бізді сыртқы әлемнен мүлде оқшау өмір сүрді деп ойлауы мүмкін.

Ал шындығында бәрі керісінше еді.

Ұлдар мектебі Актон ауданындағы, кезінде Наоми Кэмпбелл оқыған Barbara Speake Stage School сахна өнері мектебіне жақын орналасқан болатын. Батыс Лондон тіршілікке, сан алуан мәдениетке және мүмкіндіктерге толы еді. Біз әсте тұйық ортада өмір сүрген жоқпыз.

King Fahad Academy-ді бітірген соң Hammersmith and West London College колледжіне түстім.

Мен үшін бұл мүлде басқа әлем еді.

King Fahad Academy маған тәртіпті үйретсе, колледж өз бетімше өмір сүруді үйретті.

Қазір еске алсам, колледж кейде оқу орнынан гөрі сән көрсетілімі өтетін жерге көбірек ұқсайтын. Ұлдар мен қыздар күні бойы емін-еркін араласатын. Кейбір достарым көлік жүргізе бастаған еді, ал көбіміз ересек өмір сыйлайтын еркіндіктің дәмін енді татып жүрдік. Біз енді кішкентай бала емес едік.

Бірте-бірте ержетіп келе жаттық.

Сол жерде қыздармен сөйлесуді үйрендім, жаңа достар таптым және талай жасөспірім сияқты ішімдіктің де дәмін татып көре бастадым.

Шынымды айтсам, дәрістерге көп қатысқаным есімде жоқ.

Сабаққа келмей қалсаң, оқытушылар соңыңнан іздеп жүрмейтін. Ешкім ата-анаңа телефон шалмайтын. Сабақта бар-жоғыңды да ешкім тексермейтін.

Колледжде мүлде басқа қағида қолданылатын.

Білім алғың келсе, оған жету үшін жауапкершілікті өзің алуың керек деп есептелетін.

Бұл мен үшін мүлде жаңа түсінік еді.

Күн тәртібім таңғаларлықтай қарапайым болатын. Маңызды деп санаған дәрістеріме қатысып, қажет конспектілер мен оқу материалдарын алатынмын да, күннің қалған уақытын достарыммен, кейде сол кездегі сүйіктіммен бірге көңіл көтеріп өткізетінмін.

Ол кезде қазір өзім «40–40–20 философиясы» деп атайтын ұстаным әлі қалыптаспаған еді.

Бірақ өткенге көз жүгіртсем, өзім де аңғармастан соған өте ұқсас өмір салтын ұстаныппын.

Жалғыз қалғанда сабақ оқитынмын.

Көңіл көтеретін кезде барынша көңіл көтеретінмін.

Ал күндіз не болғанына қарамастан, әр кеш сайын үйге қайтатынмын.

Отбасымыз әр кеш дерлік асхана үстелінің басына жиналып, бірге кешкі ас ішетін.

Осы қарапайым әдет өмірімізге тұрақтылық беретін.

Ең қызығы, емтихан нәтижелері келгенде болды.

Мен емтихандардан өттім.

Отбасым қатты таңғалды.

Олар мені емтиханға мүлде қатыспаған шығар деп ойлаған екен.

Колледжде аз уақыт өткізетінімді көріп, күндерімді босқа өткізіп жүр деп топшылапты.

Ал менің өз бетімше, тыныш жерде отырып, сағаттап сабақ оқығанымды олар көрмеген еді.

Қазір ойласам, британдық колледждердегі осы жүйе жас адамға өмірдегі ең құнды сабақтардың бірін үйретеді.

Бір күні сені ешкім қадағалап жүрмейтін кез келеді.

Ешкім ештеңені есіңе салмайды.

Ешкім сені жетістікке жетуге мәжбүрлемейді.

Жауапкершілікті өз мойныңа аласың.

Меніңше, осыны түсіну — ересек өмірге бастайтын алғашқы шынайы қадамдардың бірі.

7-тарау: Батыс Лондон, жаңа достар және жаңа музыка

Оңтүстік Лондоннан Батыс Лондонға көшуім тек мектебімді ғана өзгерткен жоқ. Өмірімнің әуені де өзгерді.

Оңтүстік Лондонда өскен кезімде регги, рагга, хип-хоп және Ұлыбританияға тән джангл музыкасын тыңдап өстім. Балалық шағымның әуендері осылар еді. Олар саябақтарда, жастар клубтарында, өтіп бара жатқан көліктерден және демалыс күндері уақыт өткізетін көшелерімізде естіліп тұратын.

Ал Батыс Лондон мені мүлде басқа музыкамен таныстырды.

Жақын достарымның көбі пәкістандық отбасылардан шыққан еді. Көп ұзамай бхангра музыкасын жиі тыңдай бастадым. Бастапқыда достарым жақсы көргендіктен ғана тыңдайтынмын. Бірақ тыңдаған сайын оның жігерлі ырғағын, отбасылық тойлармен және қауым өмірімен байланысын көбірек бағалай түстім.

Осының арқасында араб және пәкістандық отбасылардың ортақ тұстары қаншалық көп екенін түсіндім.

Мәдениеттеріміз әртүрлі болғанымен, исламдық дәстүріміздің арқасында ортақ құндылықтарымыз көп еді. Ата-ананы құрметтеу, қонақжайлық, отбасына адалдық және білімге мән беру — бәрі де отбасыларымызда терең орныққан еді.

Қазір өткенге көз жүгіртсем, пәкістандық достарымның ата-аналарына деген құрметім ерекше. Олар балаларына бар жақсылықты тіледі. Арада жылдар өткенде соның нәтижесі анық көрінді: сол достарымның көбі жоғары білімді маман, табысты кәсіпкер атанды. Ата-аналарының жанкешті еңбегі мен адалдығы ақталды.

Езуіме еріксіз күлкі үйіретін тағы бір жайт бар.

Біріміз тентектік жасап, қиын жағдайға тап болсақ, ата-аналарымыздың тәртіпке қатысты ұстанымы таңғаларлықтай ұқсас болып шығатын.

Қысқасы, мысырлық отбасынан шықсаң да, пәкістандық отбасынан шықсаң да, тыйым салынған бірдеңені істеп қойсаң, аяушылық күту қиын еді.

Бала кезімізде әпке-қарындастарыммен бірге ата-анамызға бізді талай рет қатаң тәртіпке шақыруға себеп бердік.

Енді ойласам, сол достықтар маған ол кезде өзім аңғармаған әлдеқайда маңызды нәрсені үйретіпті.

Олар сырттай бір-біріне ұқсамайтын мәдениеттердің түпкі негіздері бірдей болуы мүмкін екенін көрсетті.

Бұл да Лондонда өскен жылдарымның маған білдірмей берген сабақтарының бірі еді. Ол кезде мұны үйреніп жүргенімді өзім де сезбеппін.

8-тарау: Қорқынышты жеңуді үйрену

Әкем Жерорта теңізінің жағасындағы Александрия қаласында туып-өскен. Ол жүзу біздің қанымызға сіңген қасиет деп сенетін. Шынымды айтсам, маған жүзуді біреудің үйреткені есімде жоқ. Ең алғашқы естеліктерімнің бірі — кішкентай кезімде әкеммен бірге теңізде немесе бассейнде жүрген сәттерім. Жүзу мен үшін жүру секілді табиғи нәрсеге айналды. Отбасымызда бәріміз бірге айналысатын әдеттегі ісіміз осы еді.

Суда шынымен қауіпке тап болған бір ғана оқиға есімде.

Бала кезімізде Latchmere Leisure Centre демалыс орталығына жиі баратынбыз. Ондағы қызықты орындардың бірі — үлкен су сырғанағы. Бір күні бұрын талай рет істегенімді қайталадым: сырғанақпен басымды алға қаратып сырғып, суға түстім. Бірақ қалай болғанын білмеймін, бірдеңе дұрыс болмай қалды.

Сол күні нақты не болғанын әлі күнге дейін білмеймін. Су бетіне шыға алмай қалдым. Су бетінде қалқып тұруға тырыстым, бірақ керісінше су жұта бастадым. Батып бара жатқанымды түсіндім.

Бұл жағдай отыз секундтан аспаған шығар, бірақ балаға әлдеқайда ұзақ болып сезілді. Құтқарушы дереу бассейнге секіріп, мені судан алып шықты. Қорыққаннан гөрі не болғанын түсінбей абдырап қалғаным есімде. Бірнеше минуттан соң ештеңе болмағандай қайтадан бассейнге түсіп, басқалармен бірге жүзіп жүрдім.

Қазір өткенге көз жүгіртсем, мінезімнің осы қыры сол кездің өзінде қалыптасып келе жатқанын түсінемін. Басқа балаларға ауыр психологиялық жарақат салуы мүмкін оқиғалар мен үшін көбіне қорқыныш емес, сабақ болып қалатын.

Балалық шағымда мені шын мәнінде қорқытқан екі оқиға болды. Біріншісі жабық балалар ойын орталығында болды. Оның қай жерде орналасқанын да есіме түсіре алмаймын. Ішінде ашық түсті жұмсақ материалмен қапталған ойын туннельдері бар еді. Балалар бір шетінен еңбектеп кіріп, екінші шетінен шығатын. Мен сондай туннельдердің біріне кіргенімде, бірнеше бала оның үстіне секіре бастады.

Кенет қозғала алмай қалдым. Туннель айналамнан басылып қалды. Дем ала алмадым. Өмірімде алғаш рет тар, тұйық кеңістіктен шын мәнінде қорқудың не екенін сезіндім.

Екінші оқиға мектеппен бірге Лондон Ситидегі Монумент ескерткішіне экскурсияға барғанымызда болды. Басқа мектеп оқушылары сияқты, біз де тар бұрама баспалдақпен бір-бірімізбен жарыса, күліп-ойнап жоғары көтерілдік. Сол уақытқа дейін биіктіктен қорқатынымды білмеппін.

Шолу алаңына аяқ басқан сәтте бойымды алапат үрей биледі. Аяғым босап кеткендей болып, қорыққанымнан еріксіз шалқая құладым. Абырой болғанда, мұғалімдеріміз мұндай жағдайды бұрын да талай көрген екен.

Олар еш дүрлікпестен, биіктіктен қорқатынын жаңа ғана білген біздерді сабырмен баспалдақтан төмен алып түсті.

Осы екі оқиға маған кейінгі бүкіл өміріме әсер еткен маңызды сабақ берді. Мен өзімде қорқыныш бар екенін мойындадым. Бірақ қорқыныштың менің кім болатынымды айқындауына жол бергім келмеді. Одан қашудың орнына, оны жеңудің мүмкіндіктерін әдейі іздедім.

Шынында да, биіктіктен қорқуды жеңбесем, қалайша әуе компаниясының ұшқышы болмақпын? Тар кеңістіктен қорқу сезімі мені билеп алса, ұшақтың ұшқыштар кабинасында сағаттап қалай отырамын?

Өмірдегі ең үлкен кедергілердің көбі өз санамызда өзіміз тұрғызған тосқауылдар екенін ерте түсіндім. Өзіңді жетілдіру... тұлға болып қалыптасу... қандай да бір қиындықты еңсеру туралы шешімді сенің орныңа ешкім қабылдай алмайды. Бұл — адамның ойлау ұстанымы.

Арада жылдар өткенде осы ұстанымым мен ешқашан елестетпеген сынақтарға тап болмақ еді. Авиация саласындағы ешбір дайындық мені өмірімдегі ең қымбат жаннан — қызым Софиядан айырылуға дайындай алмас еді. Ешбір ұшу тренажёры мені әйелім Мадинаның сатқындығына дайындай алмас еді. Ал өмірлік тәжірибемнің ешқайсысы мені тілін де білмейтін бөтен елдің құқықтық жүйесінің құрсауында қалуға дайындай алмас еді.

Өмірде кейде үстіңе бір үйір қорқау қасқыр мен құзғын төніп, ештеңе қалмай тұрып әрқайсысы өз үлесін жұлып алуға асығып тұрғандай сезінетін сәттер болады. Сол сезімнің өзіңді билеп алуына жол беруің мүмкін. Немесе жағдай қаншалықты тығырыққа тірелгендей көрінсе де, күресті жалғастыруға бел бууың мүмкін.

Балалық шағым мен жастық шағым туралы осы уақытқа дейін оқығандарыңыздың бәрі сіздерді дәл сол сәтті түсінуге жетелейді. Өйткені Қазақстанда басымнан өткен жағдайға қалай төтеп бергенімді түсіну үшін, алдымен берілуден бас тартқан ішкі ұстанымымды түсінуіңіз керек.

9-тарау: Тамырымды тану

Ата-анам балаларына салынатын ең құнды инвестиция — білім деп әрдайым сенетін. Қайсымызға қосымша көмек қажет болса да, жеке сабаққа ақы төлеуден ешқашан тартынбайтын. Қазір өткенге көз салсам, өздеріне бұйырмаған мүмкіндіктердің бәрін бізге беру үшін қаншама құрбандыққа барғанын түсінемін.

Мен Маргарет Тэтчер билік құрған, Ұлыбритания экономикалық құлдырауды бастан өткерген жылдары өстім. Миллиондаған өзге отбасы сияқты, біз де EastEnders, Coronation Street, Spitting Image бағдарламаларын және Мистер Бин әлемге әйгілі болмай тұрып-ақ оның қатысуымен шыққан бағдарламаларды көретінбіз.

Жазғы күндерді Гайд-парктегі Серпентайн көлінің маңында жиі өткізетінбіз. Қазір қарасам, сол кездегі балалық қуаныштарымыз қандай қарапайым болған!

Хаммерсмит және Батыс Лондон колледжінен кейін Мидлсекс университетіне оқуға түстім. Мақсатым — үлгерімімді жақсартып, Кингстон университетінің аэроғарыш инженериясы мамандығына түсу еді.

Алайда ол кезде студенттік өмірдің қызығына әбден беріліп кеткенмін. Шынымды айтсам, өмірдегі басымдықтарым өзгеріп, маңызды нәрселерді кейінге ысырып жүрген едім.

Жүйрік көліктер. Сұлу қыздар. Жақсы достар. Түннің бір уағына дейін қыдыру.

Мен үшін өмір бастан-аяқ қызық оқиғаға айналғандай еді. Қазір айтып жүретін 40–40–20 қағидам ол кезде мүлде жоқ болатын. Ол кездегі ұраным басқа еді...

Көңіл көтеру. Көңіл көтеру. Көңіл көтеру.

Бар тілегім — достарыммен бірге болып, таң атқанша сауық құру. Лестер-сквер біздің сүйікті мекенімізге айналды. Capital Club, Equinox, Limelight, China White сияқты клубтарды және қазір әлдеқашан жабылып қалған болуы мүмкін талай басқа орынды аралайтынбыз.

Лондондағы студенттік өмір ғажап еді. Ішімдіктің бір рюмкасы көбіне небәрі бір фунт тұратын, ал студенттік кештерге билеттер университетте алдын ала сатылатын. Қала әр кеш сайын қайта тірілгендей көрінетін. Біз сол түндер ешқашан бітпейтіндей сезінетінбіз.

Бірақ ата-анам мен байқамаған өзгерісті көрді. Олар мен үшін ненің маңызды екені өзгеріп бара жатқанын, өмірге деген көзқарасымның басқа арнаға бұрыла бастағанын аңғарды.

Ақыры әке-шешем мені қастарына отырғызып, таңдау жасатты:

«Не Мысырға барып, біраз уақыт өз тамырыңды танып-білесің... не бұдан былай өз күніңді өзің көресің, балам».

Бірнеше ай бойы екінші жолды таңдадым. Өз алдыма бөлек өмір сүру қызықты көрінген. Бірақ шындығы мүлде басқа болып шықты. Өзіңді шын жақсы көретін жандардың қолдауынсыз өмір сүру қаншалықты қиын екенін түсінуіме көп уақыт қажет болмады.

Сөйтіп, ата-анамның ұсынысын қабылдадым. Бұл шешім өмірімдегі ең маңызды бетбұрыстардың біріне айналды.

Өмірімде алғаш рет Ұлыбританиядан ұзақ уақытқа кеттім. Алғаш рет Мысырды шын мәнінде таныдым.

Оған дейін отбасы мен туыстық туралы түсінігім көбіне біз еркелетіп «көке», «тәте» деп атайтын отбасылық достарымыз арқылы қалыптасқан еді.

Ал енді өз көкелеріммен, өз тәтелеріммен, немере туыстарыммен таныстым. Ата-әжелерім өмір сүрген ортаны таныдым.

Ата-анамның қайдан шыққанын, Ұлыбританияда жаңа өмір бастамай тұрып олардың болмысын қалыптастырған мәдениетті алғаш рет тереңірек түсіне бастадым.

Бірақ Мысыр маған тағы бір сабақ берді.

Сыбайлас жемқорлықтың тұтас елді біртіндеп қалай әлсірететінін алғаш рет осы жерде өз көзіммен көрдім. Әділетсіздіктің қоғамның барлық деңгейіне қалай сіңетінін, ықпалды адамдардың сөзі әділдіктен қалай басым түсетінін, ал қарапайым жұрттың өздері өзгерте алмайтын жүйенің алдында қалай дәрменсіз қалатынын байқадым.

Ол кезде осы көргендерімнің бір күні өз басыма тікелей қатысты боларын білген жоқпын.

Сол кезде жас жігіт ретінде сезінгенім — шүкіршілік еді. Ата-анамның бізге Ұлыбританияда өмір сүру мүмкіндігін бергеніне ризашылық білдірдім.

Мен Мысырға өз тамырымды тану үшін келдім деп ойладым.

Ал шын мәнінде сыбайлас жемқорлықтың қаншалықты қауіпті екенін алғаш рет ұғынып жатқанымды білмеппін. Жылдар өткен соң өмір мені бұл сабаққа қайта оралуға мәжбүр етеді деп те ойламадым. Оның үстіне, ол жолғы жағдай мен елестете алмайтындай ауыр болмақ еді.

10-тарау: Түрмеден жазу

Осы кітапты жазып отырған қазіргі мен әбден қажыған адаммын. Мұның себебі менен тартып алынған жылдар ғана емес, маған аз да болса қалыпты тұрмыс жағдайын жасау үшін отбасымның қаржылай титықтап бара жатқанын көруім де.

Тамақ. Киім. Кір жуатын ұнтақ. Тіс пастасы. Темекі. Қарапайым дәрі-дәрмек. Басқа елдердегі тұтқындарға да осындай заттар қажет екенін естіген боларсыз, бірақ Қазақстандағы түрмеде мәселе мұнымен шектелмейді. Мұнда біз өзімізді қамап отырған түрменің өзін де салысып жүрміз. Тұтқындар кірпіш қалап, цементпен жұмыс істейді.

Ғимараттарды жөндейміз, тікенек сым орнатамыз, жылу қазандықтары мен су жүйелерін салуға және күтіп ұстауға көмектесеміз. Бірдеңе бұзылса, жөндеу шығыны әйтеуір бір жолмен біз бен отбасыларымыздың мойнына жүктеледі. Мемлекет бізді түрмеге қамайды, бірақ түрмені қаржыландыруға отбасыларымыз да үлес қосуға тиіс деп есептейді. Олар бостандығымызды әлдеқашан тартып алды. Онымен қоймай, түрме қабырғасының сыртындағы бізді жақсы көретін жандарды да жазалайды.

Мені ең қатты таңғалдыратыны — қызметкерлердің күн сайын таңертең формасын киіп, сол форманың ар-намыс пен жауапкершілікті білдіретіндей кейіп танытуы. Олар жұмысқа қайыршыдай келеді. Күндіз-түні тұтқындардан темекі, сусын, тамақ және тәтті сұрап жүреді. Ұсақ талаптар жеткіліксіз болғанда, бізден және отбасыларымыздан ақша сығып алудың жаңа айла-шарғыларын ойлап табады. Сонда да қылмыскер атанатын — біз.

Мен Лондонда өсіп келе жатып көрген британдық полиция қызметкерлерін еске аламын.

Британ полициясының қандай кемшіліктері болса да — мінсіз мекеме жоқ — мен көшені патрульдеген қызметкерлердің формасын және сол форманың нені білдіретінін мақтан тұтқанын есімде сақтадым. Британдық полиция қызметкері сол мақтанышын бір қорап темекіге сатар ма еді? Ол тұтқындардан тәтті мен газды сусын сұрап, ары-бері жүрер ме еді? Өзі күзетуге міндетті түрме ғимаратын салуға тұтқындардың отбасылары ақша төлейді деп күтер ме еді? Қазақстанға дейін шенеуніктердің өзін осындай деңгейге түсіргенін өз көзіммен көрген жалғыз ел — Мысыр еді.

Мысыр — менің тегім мен мәдени мұрамның бір бөлігі. Ата-анам сонда туған. Отбасым Александриядан шыққан, мен болмысымның осы бір бөлігін ешқашан жоққа шығармаймын да, ұмытпаймын да. Бірақ шыққан тегіңді сүю — өз көзіңмен көргенді жасырып, өтірік айту деген сөз емес. Мен Мысырда қызметтік формасын теріс пайдаланған, халықты тонаған және өз лауазымын жеке өмірін жақсарту үшін қолданған шенеуніктерді көрдім. Сырт көзге билік өкілі болып көрінгенімен, іс-әрекеттері ұсақ ұрылардан айырғысыз еді.

Кейбірінен форма киген күйінде де сасық иіс шығатындай көрінетін — тек тәнінен емес, адамгершілік болмысынан да. Сол тәжірибе Ұлыбританияда өскенімнің қандай бақыт екенін тереңірек түсіндірді.

Содан кейін мен Қазақстанға келдім. Мұнда дәл сондай ойлау жүйесін кездестірдім, бірақ ол құқықтық жүйенің ішінде тұтас индустрияға дейін жетілдірілгендей көрінді. Қазақстанның өз баспасөзі полиция бастықтары, түрме қызметкерлері, прокурорлар мен судьялардың тергелгені, ұсталғаны немесе сотталғаны туралы жаңалықтарды үнемі жариялайды.

Судьялар парақорлық пен жемқорлық үшін түрмеге қамалған. Жоғары лауазымды полиция қызметкерлері жан түршігерлік қылмыстар үшін сотталған. Сот қызметкерлерінің ақша алып, өздері қорғауы тиіс жүйелерді бұрмалағаны әшкереленген. Бұл шетелдік насихат емес. Бұл жанжалдар туралы Қазақстанның өзі хабарлайды.

Полиция, прокуратура мен соттар сот төрелігі жүйесінің бір-бірінен тәуелсіз буындары ретінде жұмыс істеуге тиіс. Менің көзқарасым бойынша, олар өзара ауыз жаласқандай көрінеді. Олар бір-бірін қорғайды.

Шағымдарды бір-біріне қайта жолдайды. Бір-бірін тергеп, қайта-қайта ешкім ешқандай заңсыз әрекет жасамаған деген қорытындыға келеді — интернетте видео пайда болып, жұртшылық наразылық білдіріп, дәлелдерді жасыру мүмкін болмай қалғанша.

Интернетке тараған азаптау видеолары мен қазір отырған Заречныйдағы аты шулы түрме кешенінде түсірілген. Кадрларда мемлекет жалақы төлейтін, тұтқындарды бақылауға тиіс адамдардың оларды ұрып-соғып, байлап, іліп қойып, азаптағаны көрсетілді. Бұлар жай ғана «айыптаулар» емес еді.

Бейнежазбалар шынымен болған. Қызметкерлер анықталды. Бұрынғы жеті түрме қызметкері тұтқындарды азаптағаны үшін жеті жылға дейін бас бостандығынан айыру жазасына кесілді. Түрме бастығы қызметінен алынды, жоғары лауазымды қызметкерлер орындарынан айырылды және көптеген қызметкер жұмыстан шығарылды.

Сонда не өзгерді? Менің көріп отырғаным бойынша — мүлде ештеңе. Жемқорлық бизнесі бұрынғыдай жалғасып жатыр. Форманы киген адамдар ғана ауысты. Бос орындарға қайтадан адамдар тағайындалды. Жаңа қызметкерлер келді, ал сол мәдениет жалғаса берді. Қайыр сұрау жалғасты. Қысым жалғасты.

Ақша бопсалау айлалары жалғасты. Тұтқындар мен олардың отбасылары жүйені қаржыландыруға тиіс деген талап сақталды.

Сондықтан мұның бәрін бірнеше жекелеген кінәлі қызметкерге ғана жауып қоюдың мен үшін еш мәні жоқ. Бір топ алынып тасталғаннан кейін де дәл сол әрекет жалғаса берсе, мәселе енді бірнеше адамда емес. Мәселе — оларды туғызатын және қорғайтын жүйеде. Мұндағы жемқорлық күнделікті өмірді анда-санда бұзып өтетін құбылыс емес. Құқықтық және түрме жүйесінде жүргендердің көбі үшін ол — күнделікті өмірдің өзі.

Ал Ұлыбритания Үкіметі мұның бәрі туралы не ойлайды? Оған бәрібір емес пе? Осында өткізген жылдарыма қарасам, мәселе өз азаматының азабына келгенде оған жеткілікті мән берілмейтіндей сезіледі. Ұлыбритания елшілігі менің тұрмыс жағдайыма қатысты кейбір мәселелерді көтеріп, дипломатиялық ноталар жолдады. Мұны мойындаймын. Бірақ азаптау, қатыгез қарым-қатынас, құқықтық бұзушылықтар және әділ сот талқылауына құқығымның бұзылғаны туралы жылдар бойы хабарлап келе жатсам да, әлі түрмедемін. Шұғыл әрекет қайда? Наразылық қайда?

Коммерциялық мүдделер сөз болғанда Ұлыбритания көрсететін табандылық қайда? Қазақстан шетелдік инвесторларды тартқысы келгенде, Ұлыбритания халықаралық бизнеске ұсынылатын сот төрелігінің сапасына ерекше мән берді. Британдық мамандардың тәжірибесі Астана халықаралық қаржы орталығын (Astana International Financial Centre) құруға ықпал етті. Қазақстанның жалпы сот жүйесінен бөлек, ағылшын құқығына негізделген сот құрылды және халықаралық инвесторлар талап еткен сенім мен қорғаныста қамтамасыз ету үшін беделді британдық судьялар шақырылды.

Мұның нені білдіретініне бір сәт ой жүгіртіңіз. Халықаралық бизнес үшін Қазақстанның кәдімгі соттарына жеткілікті сенім болмаған сияқты. Инвесторларға ағылшын құқығы бойынша қорғану мүмкіндігі берілді. Оларға британдық судьялар берілді. Оларға халықаралық сенім қалыптастыру үшін жеке сот пен арнайы қорғаныс тетіктері берілді.

Ал британ азаматы Қазақстанның кәдімгі жүйесінде қудаланып, азапталып, түрмеге қамалғанда, ол халықаралық бизнес әдейі қорғалған сол полицияның, прокурорлардың және судьялардың қолында қалады. Бизнес британдық құқықтық қорғауға ие болады.

Британ азаматы дипломатиялық ноталар алады.

Қазақстанның мұнайы, пайдалы қазбалары, саудасы мен инвестициялық мүмкіндіктері ең жоғары деңгейдегі назарды өзіне аударатын сияқты. Менің бостандығым — жоқ. Қызымның өлімі — жоқ. Оған кім жауапты болғанын көрсететін дәлелдер — жоқ. Мен хабарлаған азаптау мен құқық бұзушылықтар — жоқ.

Сондықтан сұрағымды ашық қоямын. Егер Қазақстанның жалпы құқықтық жүйесі Мохамед Баракат үшін жарамды болса, неге ол британдық инвесторлар үшін жеткілікті жақсы болмады?

Егер Ұлыбритания халықаралық капиталды қорғау үшін судьялар мен құқықтық кепілдіктер беруге дайын болса, неге ол сол кепілдіктер арқылы айналып өту көзделген жүйенің ішінде өз азаматы жұтылып жатқанда шетте қалып келеді? Екі түрлі өлшем бе? Оны сіз, оқырман, шешіңіз.

11-тарау: Қазақстанға барма

Жас кезімде Гай Ричидің «Snatch» фильмін көрдім. Онда Брэд Питт пен Винни Джонс ойнайды. Фильм Англияда түсірілген. Ондағы кейіпкерлердің бәрі бір үлкен гауһар тастың соңына түскендей көрінеді.

Фильмнің соңына қарай Кузен Ави есімді американдық кейіпкер бәрінен әбден мезі болып, АҚШ-қа ұшып қайтуды шешеді.

Әуежайда паспорттық бақылаудан өтіп бара жатқанда, одан: «Мәлімдейтін нәрсеңіз бар ма?» — деп сұрайды.

Оның жауабы қысқа: «Англияға бармаңыз».

Фильмде бұл күлкілі естіледі.

Ал менің басымнан өткен жағдайды ескерсеңіз, Қазақстанның құқықтық жүйесін өз көзімен көрген адамның берер кеңесі онша күлкілі естілмеуі мүмкін:

Қазақстанға бармаңыз.

Қазақстанның әсем ел екенін білемін. Оны өз көзіммен көрдім.

Тауларын, даласы мен көлдерін көрдім. Ел аралап, тамаша адамдармен таныстым. Осы кітапта маған еш пайда күтпестен көмектескен, қолдау көрсеткен, жақсылық жасаған қазақ азаматтары туралы да айтылады.

Менің ескертуім сол адамдарға қатысты емес.

Мәселе — бірдеңе дұрыс болмай, аяқ астынан құқық қорғау және сот жүйесінің шырмауында қалсаңыз, не болуы мүмкін екенінде.

Менің басымнан өткен жағдайға қараңыз.

Әділдік сұраған жергілікті тұрғындардың жанайқайына құлақ түріңіз.

Содан кейін әлеуметтік желілерде жарияланып жатқан материалдарды қараңыз. Алматы полициясы телефондарын тартып алды деп шағымданған үнді туристерінің бейнежазбаларын көріңіз. Полициямен және билік өкілдерімен кездескенде не болғанын айтып жүрген шетелдіктердің әңгімелерін тыңдаңыз.

Енді түрмелердің ішіне үңіліңіз.

Жылдар бойы түрмелерде шетелдіктердің көбейіп келе жатқанын көрдім, олардың әңгімелерін отырып тыңдадым.

Ұлттары әртүрлі.

Өскен ортасы әртүрлі.

Тағылған айыптары әртүрлі.

Соған қарамастан, көпшілігі бірдей жайттарға шағымданады.

Жемқорлық.

Істі қолдан жасау.

Әділетсіз сот процестері.

Ақша.

Осындай шағымдарды қайта-қайта естіген соң, бір-біріне мүлде ұқсамайтын адамдардың қалайша соншалық ұқсас жағдайларды бастан кешіргенін ойлай бастайсың.

Қазақстанда бір сөз бар. Ол С18 тергеу изоляторының қабырғасына да жазылған:

«Түрмеге түскің келе ме? Алматыға бар».

Осыны бір сәт ой елегінен өткізіңіз.

Турист болып бір елге барғанда, мұндай нәрселердің ешқайсысы ойыңызға келмейді.

Қонақүйіңізді ойлайсыз.

Мейрамханаларды.

Тауларды.

Түнгі өмірді.

Тамақты.

Ауа райын.

Бәлкім, ертең қайда баратыныңызды.

Әуежайға қонғанда, «Мені қамауға алса, не болады?» деп ойламайсыз.

Өзіңізден жауап алуы мүмкін тергеуші туралы алдын ала мәлімет іздемейсіз.

Куәлардан жауап алар алдында оларды бір-бірінен бөлек ұстай ма деп сұрамайсыз.

Айғақтар сақтала ма деп алаңдамайсыз.

Прокурорлар, судьялар, сот сарапшылары, аудармашылар, жауап алу бөлмелері мен түрме камералары туралы ойламайсыз.

Бір күні сондай камералардың бірінде отырып, өзіңіз білмейтін тілде кінәсіз екеніңізді дәлелдеуге тырысатыныңызды тіпті елестетпейсіз.

Мен де елестеткен жоқпын.

Қазақстанға әуе компаниясының ұшқышы болып келдім.

Осында жұмыс істедім.

Елді араладым.

Қазақ әйеліне үйлендім.

Қызым жартылай қазақ болатын.

Осында жылжымайтын мүлік сатып алуды ойладым.

Кәсіп ашу мүмкіндіктерін қарастырдым.

Достарым болды.

Болашағымның бір бөлігін осы елмен байланыстырдым.

Әрине, көшеде жүріп: «Сақ бол, Мохамед. Бір күні бұл адамдар сені жиырма жылға түрмеге қамауы мүмкін», — деп ойлаған емеспін.

Кім бұлай ойлайды дейсіз?

Мәселе де осында.

Заңның өзіңізді шын мәнінде қаншалықты қорғайтынын бірдеңе дұрыс болмай қалғанда ғана білесіз.

Ал ол кезде тым кеш болуы мүмкін.

Жылдар бойы түрмедегі адамдардың өздеріне жасалған әділетсіздікті түзетуге жанұшыра тырысқанын көрдім.

Апелляциялық шағымдар.

Арыздар.

Жаңа адвокаттар.

Жаңа дәлелдер.

Жалынып-жалбарынған отбасылар.

Қарыз алған отбасылар.

Мүлкін сатқан отбасылар.

Таныс іздеген адамдар.

Ақша іздеген адамдар.

Бәрі де бостандыққа шығар жол іздейді.

Мұны оқып, «Мохамед Қазақстанды жек көреді» дейтіндер табылатынын білемін.

Жоқ.

Егер Қазақстанды жек көрсем, бұл тарауды жазу әлдеқайда оңай болар еді.

Мен жақсы көретін, құрметтейтін қазақтар бар. Бұл елде маған шексіз жақсылық жасаған адамдар бар. Қазақстанда өмір бойы есімнен кетпейтін жерлер бар.

Бірақ жақсы адамдарды жақсы көруім өз өмірімді күйретті деп есептейтін жүйе туралы үнсіз қалуға міндеттемейді.

Осы кітапта оқығандарыңыздың бәрін таразылап, ескертуімнің қаншалықты орынды екенін өзіңіз шешіңіз.

Маған сенуге міндетті емессіз.

Қараңыз.

Оқыңыз.

Сұрақ қойыңыз.

Өз елінің сот төрелігі жүйесіне шағымданған қазақтардың сөзін тыңдаңыз.

Сол жүйемен бетпе-бет келген шетелдіктерді тыңдаңыз.

Содан кейін өз қорытындыңызды жасаңыз.

Өйткені Кузен Ави өз кеңесін айтқанда Англиядан кетіп бара жатқан еді.

Ал мен өз кеңесімді түрме ішінде отырып жазып отырмын.

Бұл туралы ойлануға менің уақытым әлдеқайда көп болды.

Сондықтан бір күні менен де дәл солай:

«Мәлімдейтін нәрсеңіз бар ма?» — деп сұраса,

«Иә», — дер едім.

Бір ғана нәрсе.

Қазақстанға бармаңыз.

Ал сонда да баруға шешім қабылдасаңыз, тауларын тамашалаңыз, дәмді тағамынан ауыз тиіңіз, халқымен танысыңыз, осы елдің бар сұлулығынан ләззат алыңыз.

Бірақ ештеңе теріс кетпесін деп тілеңіз.

Өйткені турист ретінде көрген Қазақстаныңыз бен жауап алу бөлмесінің есігі артыңыздан жабылғанда таныған Қазақстаныңыз екі бөлек елдей болып көрінуі мүмкін.

12-тарау: Әділетсіздіктің көркі

«Әділетсіздіктің көркі». Бұл сөзді көп жыл бұрын бірге сапарлас болған бір адамнан естідім. Белгілі себептермен оның кім екенін айтпаймын.

Ол жемқорлықты жақсы көретін.

Өзін қылмыскер санағандықтан емес, жемқорлықты өмірде табысқа жетудің бір құралы деп шын сенгендіктен. Оның бизнесі соған тәуелді еді. Келісімшарт алу мүмкіндігі туса, ол ең жақсы ұсыныс беруге үміт артпайтын.

Ол келісімшартты кімге беруді шешетін адамдардың «алақанын майлауға» арқа сүйейтін. Ол қымбат көлік айдап, барған жерінің бәрінде жылдамдықты асыратын. Полиция тоқтатса, терезесін сенімді күлкісі, қара көзілдірігі және ішіне ұқыпты бүктелген банкноттар салынған жүргізуші куәлігі көрінетіндей етіп қана түсіретін.

Бірнеше секундтың ішінде полиция қызметкерінің жүзі өзгеретін. Ашулы кейіп жоғалатын. Күлкі пайда болатын. Кейде оны жаңа ғана заң бұзған адам емес, құрметті қонақ сияқты шығарып салатын.

Мен онымен әр дауласқан сайын, ол күлетін. «Мохамед, — дейтін ол, — қалтаңда бір доллар болса, құның бір доллар. Миллион долларың болса, адамдар саған миллион долларға татитын адамдай қарайды. Жемқорлық — жай ғана тағы бір құрал. Оны қолдануды үйрен».

Сосын жымиып қоятын. «Мен бір қорап темекі шеге аламын, көлік айдап отырып сыра іше аламын, ал біреуді қағып кетсем, оның отбасына өтемақы төлеуге ақшам жетеді». Ол орындыққа шалқайып, мен ешқашан ұмытпаған сөздерді айтатын. «Әділетсіздіктің көркі деген осы, Мохамед». Ол кезде мен онымен мүлде келіспейтінмін.

Әлі де келіспеймін. Мен періште емеспін. Басқалар сияқты, өмірде қателік жасадым.

Бірақ байлық адамға билікті теріс пайдалану немесе әділетті сатып алу құқығын береді деп ешқашан сенген емеспін. Меніңше, пара ұсынатындар оны алатындар сияқты жауапты. Біреу салық төлеушілердің ақшасынан айлық алып отырған полиция қызметкеріне, прокурорға немесе судьяға онсыз да атқаруға тиіс міндетін атқарсын деп ақша берген сайын, ол ауруды қоректендіреді. Ақырында ауру таралады. Шенеуніктер ақы алмайынша өз жұмысын істемейтін болады. Құжатқа қол қойдыру керек пе?

«Торт қайда? Әтір қайда?» Жүргізуші куәлігін жаңарту керек пе? «Құжаттардың арасынан қолма-қол ақша көріп тұрған жоқпын».

Төлемейсің бе?

Онда құжаттарың жұмбақ түрде жоғалып кетуі мүмкін. Өтінішің айлар бойы қараусыз қалуы мүмкін. Ал жүйенің қалай жұмыс істейтінін түсінсең, кофеңді ішіп болғанша бәрі шешіліп те кетуі мүмкін. Бір қарағанда мұның бәрі зиянсыз көрінуі мүмкін. Тіпті ыңғайлы. Бірақ жемқорлық қатерлі ісік сияқты. Ол үнсіз басталады.

Адамдар оның қаншалық қауіпті болғанын түсінгенше, ол қоғамды қорғауға тиіс әрбір мекемеге тарап үлгереді. Осы уақытқа дейін менің 40-40-20 қағидаммен таныс болған шығарсыз. Бұл — өмірге қатысты мәселелерге ақылмен қараудың бір тәсілі. Қарапайым бір сұрақты алайық. Алғаш қарағанда екі-ақ жауап бар сияқты. Иә. Немесе жоқ. Елу де елу. Бірақ өмір сирек жағдайда соншалық қарапайым. Кейде жауап — «мүмкін». Кейде — «ойланып көрейін». Кейде мүлде басқа нәрсе.

Сондықтан шындық қырық пайыз «иә», қырық пайыз «жоқ» және жиырма пайыз екеуінің арасындағы бір нәрсеге жақынырақ шығар.

Осы ойлау тәсілін жемқорлыққа да қолданып көрдім. Досым дұрыс айтты ма? Оның жемқорлықты алғаш қолданғанын көргенде, айналасындағы бәрі риза сияқты көрінетін. Полиция қызметкері күлді.

Ол да күлді.

Іскерлік келісімдер жасалды. Ешкім ұтылмағандай болды. Сондықтан өзіме күрделі бір сұрақ қойдым. Жемқорлық кейде болса да зиянсыз болуы мүмкін бе? Содан кейін мен өзім атай бастаған жерге келдім...

Жемқорстан. Адамдар арасындағы қарым-қатынас жайындағы бұрынғы түсінігім түгел өзгере бастады. Қазақстанда қамауға алынғаннан кейін көп ұзамай, мені алаңдатқан бір жайтты байқадым. Адамдар маған жай ғана амандасу үшін сирек келетін. Әр әңгіменің дерлік басқа мақсаты болатын. «Мохамед...» «Бір тал темекі бере аласың ба?» «Шайың бар ма?» «Сағыз бар ма?» Амандасу әңгіменің шын себебі емес еді. Ол тек өтініштің кіріспесі болатын.

Тіпті басқа қамаудағылар мені өз камерасына ауыстыру үшін бір-бірімен дауласып, күзетшілерге пара беретін, өйткені отбасым маған үнемі тамақ, сусын және темекі жеткізіп тұратын. Тіпті күзетшілер де өзгерді. Кейбірі

мені «родной» (rodnoy) деп атай бастады — орыс тілінде жақындықты білдіретін, біреуді отбасы мүшесі немесе бауырдай атауға ұқсас сөз. Арамыз жақындап кеткендіктен емес.

Бірнеше сәттен кейін оларға темекі керек болғандықтан. Немесе шай. Немесе дәретхана қағазы.

Немесе тағы бір нәрсе. Маған арналған азық-түлік сәлемдемелері кенет келмей қалған кезде, кейін олардың жай ғана ұрланып кеткенін білдім. Бұл мені бұрын ешқашан ойламаған сұрақты өзіме қоюға мәжбүр етті. Өмір бойы құрған достықтарым мен қарым-қатынастарымның бәрі... Олар шынымен еш пайда көздемейтін шынайы қарым-қатынас болды ма? Әлде адамдар, өздері саналы түрде түсінбесе де, әрдайым ішінен қандай да бір жеке пайда күтеді ме? Қазақстан мені адам табиғаты туралы бұрын ойыма да келмеген сұрақтармен бетпе-бет қалдырды.

Ол мені тағы бір сұрақ қоюға мәжбүр етті. Құқықтық жүйе билікті оны соншалық оңай теріс пайдаланатын адамдардың қолына қалайша сонша көп береді? Ақыры тапқан жауабым мені қатты алаңдатты. Билік көбіне оны ештеңеге күмән келтірместен қолдануға дайын адамдарға беріледі. Ұруға дайын адамдарға. Ұрлауға. Бопсалауға.

Қорлауға.

Мәжбүр болғандықтан емес. Онымен бірге келетін үстемдікті ұнатқандықтан. Оларды басқару көп шығынды қажет етпейді. Оларға болмашы ғана үлес тиеді.

Ал өзінен әлсіз біреудің үстінен билік жүргізуге рұқсат етілсе, көпшілігі сол қалдыққа да әбден қанағаттанатын сияқты. Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін көптеген нацистік шенеунік өзін бірдей сөздермен қорғады. «Мен тек бұйрықты орындадым».

Кейін осы сөздер Йель университетінде жүргізілген Милгрэмнің бағыну жөніндегі әйгілі тәжірибелеріне түрткі болды. Бұл тәжірибелер беделді адам бұйрық бергені үшін ғана қарапайым адамдардың өзгелерге қалайша азап келтіре алатынын зерттеді.

Бұл өте қызық зерттеу. Алайда сол зерттеу бір сұрақты жауапсыз қалдырған жоқ па деп жиі ойланамын. Ал көндірудің өзін қажет етпейтін адамдар ше? Басқа адамның үстінен билік жүргізуден шынымен ләззат алатындар ше? Қазақстандағы тәжірибем мені дәл осы сұраққа тірелтті.

Менің тәжірибемде кейбір түрме қызметкерлері тұтқындарды қорлап, оларға қатыгездік көрсетуден шын рахат алатындай көрінді. Оларға қатысты айыптаулар айтылғанда, тергеулер тым жиі нәтижесіз болып көрінетін немесе мүлде ешқайда апармайтын.

Нәтижесінде көптеген тұтқын шынайы жауапкершілік болмайды деп сенетін мәдениет қалыптасты. Бұл сенімнің өзі қорлықтың өзімен бірдей дерлік зиянды еді. Мен үшін Жемқорстан — жай ғана орын емес. Бұл — ойлау тәсілі. Кінәсіз адамдар қоғамды қорғауға тиіс қызметтік киім

кигендердің қолынан айыптауға, бопсалауға, соққыға және қорлыққа ұшырайтын жер.

Жемқорлық тек ақшаны ұрламайтын орын. Ол сенімді ұрлайды. Ол қадір-қасиетті ұрлайды. Ол әділетті ұрлайды.

Ал ақырында... ол өмірлерді ұрлайды. Сондықтан сол сұрақты қайта қоямын. Жемқорлық менімен сапарлаған адам сенгендей шынымен зиянсыз болды ма? Әлде әлгі «әділетсіздіктің көркі» бақылаусыз қалса, ақырында өзі шарпығанның бәрін жоятын жүйедегі алғашқы сызат қана ма еді? Заң — адамзаттың ең ұлы жетістіктерінің бірі. Ол әділ қолданылғанда, өркениеттің өмір сүруіне мүмкіндік береді. Бірақ заңды қорғау міндеті сеніп тапсырылғандар оны ең көп ақша ұсынғанға сата бастағанда...

ол заңдық мәнінен айырылады. Ол тағы бір тауарға айналады. Өркениеттің өзі дәл сол жерден ыдырай бастайды.

13-тарау: Махаббат, армандар және таңдалмаған жол

Мені босатудан бас тартқан жүйе өмірімнің жылдарын зая кетіріп жатқанда, бұған жауапты адамдардың тәкаппарлығы туралы жиі ойланамын.

Мені таңғалдыратыны — әділетсіздіктің өзі ғана емес, оның еш именбестен жасалуы. Бұған қатысы бар адамдар ешқашан ешкімнің алдында жауап бермейтіндей әрекет етеді. Олар өз іс-әрекеттерінің сырт көзге қаншалықты масқара көрінетініне алаңдамайтын сияқты. Өйткені өздері отырған жерде оларды жауапқа тарта алатын жоғары билік жоқ деп есептейді. Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық соты бар Еуропадан немесе тәуелсіз халықаралық тетіктер жұмыс істейтін көптеген басқа өңірлерден айырмашылығы, Қазақстанда осыған ұқсас өңірлік адам құқықтары соты жоқ.

Қазақстан адам құқықтары жөніндегі көптеген халықаралық шартты ратификациялағанымен, өз тәжірибем сол міндеттемелердің іс жүзінде қаншалықты жүйелі орындалатынына күмән келтіруге мәжбүр етті. Жылдар өте келе мен сияқты жағдайға тап болған адамдарды қорғауға тиіс мекемелердің бұған қажетті тәуелсіздігі мен өкілеттігі бар ма деген сұрақ туындай бастады. Осы жүйенің ішінде жүрген адамға үміттің өзі сирек кездесетін құндылықтай сезіледі.

Менің жағдайымдағы адамға әділдік қол жетпес алыста тұрғандай көрінеді.

Жанға бататыны әрі айқын аңғарылатыны — жемқорлық тек ақша талап етумен шектелмейді. Ол адамды бостандықтың да өз бағасы бар екеніне сендіреді. Түрмеде отырған жылдарымда мәселені «жоқ қылудың» құны ретінде қисапсыз сомалардың аталғанын талай естідім.

Өз ісіме келгенде, бостандығым үшін шамамен бір миллион АҚШ доллары сұралады деген ойға келдім.

Мұндай уәделердің шынымен орындалар-орындалмасы — мүлде басқа мәселе. Қазақстанда көргендерімнен түйгенім: қыруар ақша төлегеннен кейін де талай адам алданып қалады. Ақша қолды болғаннан кейін де алаяқтық жалғаса береді. Осы кітап аяқталғанша, өз көзіммен көрген көптеген оқиғаны және жылдар бойы жүргізген әңгімелерімді баяндаймын. Ал әзірге... көңілдірек бір естелікке оралғым келеді. Мысырда жүргенімде Монамен таныстым. Көпшілік оны сахнадағы Мона Лиза есімімен білетін.

Оның әкесі мысырлық, ал анасы шотландиялық еді. Бізді Ұлыбританиядан бері оны танитын әпке-қарындастарымның бірі таныстырды. Мона Каирге қайтып бара жатқанда менің CD ойнатқышымды Мысырға ала кетуге келісіп, жақсылық жасады.

Осы бір қарапайым жақсылық өмірімдегі ең ұмытылмас қарым-қатынастардың біріне ұласты. Алғаш кездескеніміз әлі есімде. Бұл Каирдегі әйгілі спорт клубтарының бірінің алдында болған еді. Оны көрген бойда сұлулығына тәнті болдым. Телефон нөмірлерімізді алмасып, кездесе бастадық.

Әр бейсенбі сайын оны Sahara City-ге атпен серуендеуге апаратынмын.

Ат қоралар Гиза пирамидаларының маңында орналасқан еді. Кеш батып, түн түскенде біз құм төбелерін бойлай атпен жүріп, пирамидалар мен Каирдің шамдары алақандағыдай көрінетін ең биік жерге көтерілетінбіз. Бұл әлі күнге дейін өмірімдегі ең әдемі естеліктердің бірі. Қазір өткенге көз салсам... кейде оған үйленуім керек пе еді деп ойланамын.

Ол өзі де тұрмыс құруды ұсынған еді. Бірақ менің жүрегім басқа жолды таңдап қойған болатын. Мен әуе компаниясының ұшқышы болғым келді. Сол арман бүкіл ойымды биледі. Оны қаншалықты жақсы көрсем де, авиацияға деген құштарлығым бәрінен басым болды. Калифорнияға барып, ұшу мектебінде оқуға және бала кезден армандаған мамандығыма қол жеткізуге бел будым.

Ең күлкілі естеліктерімнің бірі Александриядағы бейнекассета жалға беретін дүкенде болған шығар. Немере туысым екеуміз касса жанында тұрғанда, сатушының артында ілулі тұрған Монаның үлкен жарнамалық плакатын байқадым.

Немере туысыма қарап: «Мынау менің сүйіктім десем, не дер едің?» — дедім. Ол қарқылдап күлді. «Ол саған: “Жоғал әрі, есалаң!” — дер еді!» Екеуміз де күлдік. Сол сәт әлі күнге дейін есімде. Мона екеуміздің қарым-қатынасымыз ұзаққа созылмады. Тағдыр екеумізге екі бөлек жол дайындапты. Бірақ оны бір маңызды себеппен еске алып отырмын. Онымен қарым-қатынасым жас кезімде жасаған ең үлкен таңдауымды көрсетеді. Мен авиацияны таңдадым. Әлі күнге дейін мені өмірімде кездескен жандардың бәрінен дерлік жақсы түсінген деп санайтын әйелмен бірге қалудың анық мүмкіндігін емес, ұшу туралы арманымды таңдадым.

Мен сол арманның соңынан құрлықтарды кездім. Түрлі мәдениеттерді таныдым. Аспанда мыңдаған сағат өткіздім. Әуе лайнерінің ұшқыштар

кабинасына жеткізеді деп сенген жолымның ақыр соңында мені ойыма да келмеген жерге апаратынын қайдан білейін. Ол мені... «Жемқорстанға» алып келді.

14-тарау: Америка

Мысырда мен көрген ең әсем жерлердің кейбірі бар. Халқы ақжарқын, жомарт әрі қонақжай. Тамырымның осы елден бастау алатынын әрдайым мақтан тұтамын. Бірақ, менің ойымша, жемқорлық дерті елге орасан зор зиян келтірді. Ол қарапайым мысырлықтарды өздеріне тиесілі мүмкіндіктерден айырды, сонымен бірге шетелдіктердің бұл ел туралы пікіріне де орынсыз нұқсан келтірді. Бұл — үлкен қасірет. Өйткені мысырлықтар өте зерек, еңбекқор әрі қиындыққа төзімді халық. Мүмкіндік берілсе, олар дүниенің қай түкпірінде де табысқа жетеді. Алайда Мысырға келгендердің есінде көбіне басқа көріністер қалады.

Көшелердегі қоқыс. Бейберекеттік. Бюрократия. Жемқорлық. Мен оларды кінәламаймын. Өйткені олар мұның бәрін өз көздерімен көреді. Мысырда бір жарым жыл тұрғаннан кейін мен бір тоқтамға келдім. Онда өткізген уақытымды ешқашан ұмытпаймын. Отбасымды, өз тамырымды, мәдениетімді жақынырақ таныдым.

Бірақ болашағымды Мысырда құрғым келмеді. Менің болашағым басқа жақта еді. Ұлыбританияға оралып, өмірімдегі ең үлкен шытырман оқиғаға дайындала бастадым. Америка. 1980-жылдары және 1990-жылдары Ұлыбританияда өскен көптеген жастар сияқты, мен де Америкаға қатысты дүниенің бәріне қызығатынмын.

Тупак. Доктор Дре. Нас. Снуп Догг. Мадонна. Майкл Джексон. Голливуд фильмдері. Әр Рождествода көретін «Үйде жалғыз» фильмі. «Брюстердің миллиондаған ақшасы». Эдди Мерфи. McDonald’s. KFC. Ал Стретемде өскен бала үшін қалың қамырдан пісірілген пиццадан асқан дәм жоқ еді. Америка мен үшін жай ғана өзге ел емес болатын. Ол — мүмкіндіктер мекені еді. Енді мен ол жаққа өмірімде алғаш рет турист ретінде емес, баяғы арманымды жүзеге асыру үшін бара жаттым. Әкеммен бірге Хитроу әуежайында тұрып, аспанда алыстап бара жатқан ұшақтарға қараған күннен бері сол арман жүрегімде сақталып келген.

Мен ұшқыш болуға бара жаттым.

Мен Лондоннан 3 қыркүйекте — анамның туған күнінде — Virgin Atlantic әуе компаниясының ұшағымен ұшып шықтым. Алдыңғы кеште достарым мені шығарып салу үшін бірге қыдыруға алып шыққан еді.

Біз Red Bull энергетикалық сусынына араластырылған арақты шамадан тыс көп іштік. Сөйтіп, ұшаққа мінгенше бір минут та көз ілмедім. Соңы белгілі болды.

Ұшудың басым бөлігін ұйқымен өткіздім. Лос-Анджелес халықаралық әуежайына күн шуағына бөленген тамаша бір таңда қонғанымыз ғана есімде.

Мені ұшу мектебінің жас қызметкері шағын минивэнмен күтіп алды. Жүгімді көлікке тиеп, Калифорнияға қош келдің деп қарсы алды да, бірден студенттер жатақханасына жеткізді. Чемоданымды жерге қоя бергенімде ол: «Жүр, кеттік», — деді. Санаулы минуттан кейін мен Air Desert Pacific ұшу мектебімен танысуға бара жаттым. Сол сәтте арманымның бірден жүзеге аса бастайтынын әлі білмедім.

Сол күні-ақ ұшқыш болуға оқып жүргендегі алғашқы сабағымда Piper Warrior ұшағының ұшқыштар кабинасына отырдым. Қырық бес минут. Ұшақтың басқару тетіктерін өз қолыммен ұстап өткізген ұмытылмас қырық бес минут. Американдықтардың ұшқыштарды даярлау тәсіліндегі мен әрдайым жоғары бағалайтын қасиет — осы. Олар іс жүзінде орындау арқылы үйренуге сенеді. Ұшуды үйренгің келсе, саған ұшуға мүмкіндік береді. Теорияны тәжірибемен қатар меңгеріп, өз қарқыныңмен ілгерілейсің. Тәжірибенің орнын ештеңе баса алмайды.

Мен күн сайын дерлік ұшатынмын.

Содан кейін 11 қыркүйектің таңы атты. Мен ұйықтап жатқанда есік кенет айқара ашылды.

Бізбен бірге жатақханада тұратын ұшқыш болуға оқып жүрген ресейлік студент Артур бар даусымен айқайлап тұр екен: «Мохамед! Оян! Ұшақтар аспаннан құлап жатыр!» Ұйқылы-ояу күйдегі алғашқы ойым: «Мені жайыма қалдыр. Шаршадым. Ұйықтағым келеді», — деген сөздер болды. Бірақ ішкі бір дауысым басқаша үн қатты: «Сен ұшқыш болуға оқып жүрсің».

«Не болып жатса да... бұл сен үшін маңызды». Мен студенттердің ортақ демалыс бөлмесіне кірдім. Бөлмеде үлкен американдық теледидар тұр екен. Алғашында біреу Арнольд Шварценеггердің фильмін қосып қойған шығар деп шынымен ойладым.

Экранда жолаушылар ұшақтары зәулім ғимараттарға соғылып жатты.

Көргенімнің ешқайсысы шындыққа ұқсамады.

Содан кейін теледидар экранының төменгі жағындағы жылжымалы жаңалықтар жолағына көзім түсті. Ондағы сөздер маған көріністердің өзінен де ауыр тиді. «Исламға қарсы соғыс». Санам көріп тұрғанымды қабылдай алмады.

Бірнеше сәт үнсіз тұрып қалдым да, тісімді тазалау үшін жуынатын бөлмеге кірдім. Кенет ойыма күнделікті тіршіліктегі бір қарапайым нәрсе түсті: «Үйге телефон соғуым керек. Бүгін жиенімнің туған күні».

15-тарау: Калифорния туралы арман

Калифорнияның ауқымы да, әсері де мен елестеткеннен әлдеқайда асып түсті. Шын мәнінде, Американы тұтастай сипаттаудың ең дұрыс жолы осы шығар. Бәрі үлкен көрінетін. Көліктер. Автомагистральдар. Үйлер. Лос-Анджелестің орталығында асқақтап тұрған зәулім ғимараттар. Тіпті тамақ порцияларының өзі орасан еді.

Американдықтардың көп нәрсенің оңтайлы шешімін таба білу қабілеті ерекше. Олар әр нәрсені орынсыз күрделендіре бермейді. Егер бір істің оңайырақ жолы болса, әдетте соны табады, әрі ол көбіне нәтиже береді.

Бірақ байқаған бір нәрсем — американдықтар кейде, әсіресе шетелдік акцентпен сөйлейтін адамдарға жоғарыдан қарайтындай көрінетін. Ағылшынша британдық немесе австралиялық акцентпен сөйлесең, ешкім оған мән бермейтіндей еді. Ал басқа елге тән акцентпен сөйлесең, адамдар жиі сөйлеуін баяулатып, қарапайым ағылшын сөздерін де әрең түсінетін адамдай көріп, саған баяу сөйлейтін. Бұл мені әрдайым күлдіретін, өйткені кездескен шетелдік студенттердің көбі екі, үш, тіпті төрт тілде сөйлейтін, ал олармен мансінбей сөйлесетіндердің өзі көбіне бір-ақ тіл білетін.

Америка нәсіл мәселесі туралы Ұлыбританияға қарағанда әлдеқайда ашық сөйлейтін. Адамдар Ұлыбританияда мұншалық еркін айтыла бермейтін нәрселерді ашық айтып салатын. Өзімді Мохамед деп таныстырғанымда, кейде біреудің қою американдық акцентпен: «О-о... Мохамед пе? Жарайды... ештеңе етпейді... бәрі дұрыс», — дегенін естітінмін. Мұсылманша есімім болғаны үшін мені кешіруге болатынына өзін-өзі сендіріп тұрғандай еді. Мұндай сәттерге ренжігеннен гөрі күліп қарайтынмын.

Осының бәріне қарамастан, Америкада өткізген бір жыл өмірімдегі ең бақытты жылдардың біріне айналды. Содан кейін 11 қыркүйектегі шабуылдар болды. Air Desert Pacific мектебінің барлық ұшағы екі аптаға жуық жерден көтеріле алмады. Жағдай бір түннің ішінде өзгеріп шыға келді. Адамдар қорықты.

Күдіктенді.

Не боларын білмеді. Студенттер жатақханасында бір оғаш француз студенті маған еш қатысы жоқ оқиғалар үшін мені кінәлауға бел буғандай, өзгелерден бөліп алып, тиісетін болды.

Көп ұзамай мені Федералдық тергеу бюросының (FBI) қызметкерлері әңгімелесуге шақырды. Олар әңгіме барысында өздерін кәсіби ұстады. Алайда осы кездесу бір ғана таңның ішінде әлемнің қаншалық өзгергенін тағы да аңғартты. Ақырында бас ұшқыш Марк Уэбстермен (Mark Webster) сөйлестім — ол австралиялық еді және мен осы күнге дейін оны ерекше құрметтеймін. Өзім тап бола бастаған кемсітушілік туралы айтқанымда, ол мұқият тыңдады. Еш дабырасыз-ақ маған өзі нұсқаушы болуға шешім қабылдады. Оның бұл жақсылығын ешқашан ұмытқан емеспін. Кейде әділдіктің ең кішкентай көрінісі ең үлкен әсер қалдырады.

Менің жанымда нық тұрған тағы бір адам Натали (Natalie) еді — Жаңа Зеландияда өскен неміс қызы. Өзі де бала кезінде кемсітуді бастан өткергендіктен, не туралы айтып тұрғанымды бірден түсінді. Оның күйеуі Блейк (Blake) шалғай өңірлерде ұшуға машықтанған тәжірибелі ұшқыш болатын. Ол әуе компаниясына жұмысқа ауысуды көздеп жүрген еді. Өмірдің жолдары кейде күтпеген жерден қайта тоғысады. Арада көп жыл

өткенде Блейк ұшқыштар кабинасында менің жанымда екінші ұшқыш болып отыратын болды. Бірақ оқиғаның бұл бөлігі әлдеқайда кейін келеді.

Әзірге ұшуларды еске алғанды жөн көремін. Бағыт бойынша жасаған сол ұшуларым ең қымбат естеліктерімнің қатарында қалды. Американдық ұшу мектептері әлемнің әр түкпірінен студент тартатын. Олардың көбі өте жақсы ұшқыш еді, бірақ ағылшын тілі ана тілі болмағандықтан, радио арқылы сөйлесу оларға қиынға соғатын. Ағылшын тілі ана тілім болғандықтан, бұл маған үлкен артықшылық берді. Көп ұзамай Испания, Германия, Жапония, Корея, Бразилия және басқа көптеген елден келген студенттер радио арқылы диспетчерлермен мен сөйлесуім үшін өздерімен бірге ұшуымды сұрай бастады. Ресми түрде ол сағаттарды өзімнің ұшу тәжірибем ретінде есепке қоса алмайтынмын.

Бейресми түрде... мен тоқтаусыз дерлік ұшып жүрдім. Қазір ойласам, сол қосымша сағаттардың менің ұшқыш ретінде дамуымды қаншалық жеделдеткенін түсінемін. Тәжірибе — бәрі. Сол айларда АҚШ-тың батыс бөлігінің көп жерін ұшып өттім. Сан-Франциско. Лас-Вегас. Сан-Диего. Гранд-Каньон. Әр сапар сайын алдымнан жаңа, таңғажайып көрініс ашылатын.

Ең жақын достарымның бірі Рафа (Rafa) есімді испаниялық курсант болды. Ол да дәл мен сияқты ұшу сағатын жинау үшін Америкаға келген еді. Испаниялық студенттердің бір тобы бірге пәтер жалдаған, көп ұзамай мен де соларға көшіп бардым.

Рафа екеуміз бірге ұштық. Бірге саяхаттадық. Бірге көңіл көтердік. Ұшуға қанша уақыт жұмсасақ, күлуге де сонша уақыт бөлетіндей едік. Екеумізді де ең қатты таңғалдырғаны — Америкада авиацияның қаншалық қалыпты нәрсе ретінде қабылданатыны. Басқа елдерде адамдар мотоцикл мінгендей, мұнда жұрт шағын ұшақ ұстайтын. Көл жағасында тұратын талай отбасының жеке айлағына қайығы байланып тұратын, ал үйінің артында шағын топырақ ұшу-қону жолағы болатын. Мұның бәрі шексіз еркіндіктей сезілетін.

Еуропамен салыстырғанда бағасы да таңғаларлықтай қолжетімді еді. Бір жерге жанармай құю үшін қонсақ, әуежай қызметкерлері көп ойланбастан бізге әуежай қонақтарына тегін берілетін көліктің кілтін ұстата салатын. «Шаруаларың біткен соң қайта әкелсеңдер болды». Мұндай сенім деңгейі бізді таңғалдыратын. Ұшпайтын кезімізде Лос-Анджелеске баратынбыз. Сансет-бульвар. Лос-Анджелестің орталығы. Музыка. Барлар. Әлемнің әр түкпірінен келген достар. Қазір ойласам, мен тек ұшуды үйреніп жүрмеген екенмін. Әлемнің шын мәнінде қаншалық кең екенін танып жүрдім.

Калифорния маған өмір бойы қастерлейтін естеліктер берді. Сонда өмір сүргім келе ме? Сірә, жоқ. Бірақ қайта барар ма едім? Бір сәт ойланбастан. Кейбір мекендер сенің болмысыңның бір бөлшегіне айналады. Калифорния әрқашан сондай жерлердің бірі болып қалады.

16-тарау: Менің анам

Есейіп келе жатқанда әкеме қарағанда анама жақынырақ болдым.

Бұл әкем — үлкен Мохамед Баракаттың — менің қандай азамат болып қалыптасуыма зор ықпал етпегенін білдірмейді. Әрине, ықпал етті. Оның маған үйреткен сабақтары туралы осы кітапта әлі талай айтамын.

Ал анам Хаснаның мен үшін орны қашанда ерекше болды.

Ол менің ең жақын досым болып келеді.

Бала кезімнен есімде қалған бір көрініс бар: анаммен қатар отырып әңгімелескенде, оның шашын өзім де байқамай саусақтарыммен тарамдап отыратынмын. Ол шашын үнемі жаңғақ реңкті қоңыр мен күл реңкті ақшыл сарының арасындағы түске бояйтын. Мұндай ұсақ-түйектің есте қалуы оғаш көрінетін шығар. Бірақ арада жылдар өткенде дәріханаға соққан сайын анама арналған сатып алатын заттар тізіміме сол екі түстегі шаш бояуы жиі енетін.

Кейбір естеліктер ешқашан өшпейді.

Анам мен бір ауыз сөз айтпай тұрып-ақ көңіл күйімді сезетіндей көрінетін.

Кейде оған бір қарағаным жеткілікті еді.

Кейде телефон тұтқасын қалай көтергенімнен-ақ бәрін аңғаратын.

Даусымдағы өзгелер байқамайтын өзгерісті ол бірден сезетін.

Мысырға аттанғанға дейін таңертеңгілік өзімізге үйреншікті бір дағдымыз болатын.

Бір кесе кофе.

Бір тал темекі.

Әңгіме.

Уайымдағаннан гөрі көбірек күлетінбіз.

Анамның бойындағы маған ең ұнайтын қасиеттердің бірі — ата-ана мен бала арасында жиі кездесетін ресми арақашықтықты сақтауды талап етпейтіндігі еді.

Онымен еркін қалжыңдаса алатынмын.

Оны әзілдеп қағыта алатынмын.

Тіпті әжуалап та қоятынмын.

Ол көбіне бөлмедегілердің бәрінен бұрын күліп жіберетін.

Мұндай сәттер анама деген құрметімді еш кемітпейтін.

Қайта оған деген сүйсінуімді арттыра түсетін.

Америкада болған кезімді есептемегенде, дүниенің қай түкпіріне барсам да, анам ерте ме, кеш пе, мені көруге келетін.

Жас кезімде ол бір күні барып көргісі келетін елдер туралы жиі айтатын.

Менің авиация саласындағы жолым, оқуға, емтихандарға, лицензия алуға және оларды басқа елдердің талаптарына сәйкестендіруге кеткен жылдар ақырында сол армандарды бірге жүзеге асыруға мүмкіндік береді деп екеуміз де ойламаппыз.

Мен әлемнің қай жерінде жүрсем де, анам әйтеуір сапарымның бір бөлігіне айналатын.

Тіпті қазір, адам сенгісіз ауыр жылдарды бастан кешіріп жатқанымызда да, шын мәнінде ештеңе өзгерген жоқ.

Ол әлі де жанымда.

Тыңдайды.

Қолдайды.

Әр сәтті менімен бірге өткереді.

Арамызда сөзбен түсіндіру қиын бір байланыс қашанда болды.

Ол жай ғана бар.

Үзілмейтін байланыс.

Осы жолдарды жазып отырып, бұрын қадірін толық түсінбеген бір қасиеті туралы ойландым.

Ол — анамның қайсарлығы.

Өмір отбасымызға қандай сынақ жіберсе де, анам ешқашан берілген емес.

Әпке-қарындастарымнан да теріс айналмады.

Менен де.

Ол бар ғұмырын бізге қолынан келген барлық мүмкіндікті жасауға арнады.

Біздің жасырын байлығымыз болған жоқ.

Атадан қалған дәулет те болған жоқ.

Қолымызда бардың бәрі көп жылғы адал еңбектің жемісі еді.

Анам Ұлыбританиядағы араб тілінде шығатын газеттер үшін компьютер алдында ұзақ уақыт жұмыс істейтін. Кешке әбден қалжырап бітсе де, келесі күні таңертең тұрып, бәрін қайта бастайтын.

Ол біздің болашағымызды күн сайынғы еңбегімен қалады.

Өмірімде жақсы көрген адамдардың ішінде жүрегімде анаммен тең орын алатын жалғыз жан — қызым София.

София Гонконгта дүниеге келгенде, анам қасымда болды.

Ол өмірімдегі ең бақытты күндердің бірін менімен бірге өткізді.

Ал София қайтыс болғанда...

Анам тағы да жанымда болды.

Софиядан айырылу анамның да жүрегін менікіндей терең жаралағанын білемін.

Оның да қайғыдан есеңгіреп қалуына толық негіз бар еді.

Бірақ ол мойымады.

Берік қалпынан танбады.

Қайғырмағандықтан емес.

Маған оның қажет екенін білгендіктен.

Екеуміздің өміріміздегі ең қаралы кезеңде ол менің қайғымды көтерісу үшін өз қасіретін үнсіз арқалауды таңдады.

Күш-қуатты әркім әрқалай өлшейді.

Біреулер оны биліктен көреді.

Енді біреулер жетістіктен іздейді.

Ал мен үшін нағыз күштің бейнесі қашанда анам болды.

Егер бастан кешкен осы жолым маған бір нәрсе үйретсе, ол — анам болмағанда мұның бәріне төтеп бере алмас едім деген ақиқат.

17-тарау: Малайзия шақырады

Калифорнияда өткізген бір жылым аяқталуға жақындады.

Әлемнің арғы шетіне не үшін аттансам, сол мақсатыма жеттім. Көп қозғалтқышты ұшақтарды басқаруға рұқсат беретін біліктілік алып, коммерциялық ұшқыш атандым. Сондай-ақ «Frozen ATPL» мәртебесіне ие болдым: бұл ұшу тәжірибем 1 500 сағатқа жеткенде әуе көлігі ұшқышының толық лицензиясын (Airline Transport Pilot Licence) алуға үміткер бола алатынымды білдіретін.

Балалық арманым енді жай қиял емес еді.

Оған қол созым ғана қалғандай көрінді.

Бірақ әлем өзгеріп кеткен болатын.

Америкада жүргенімде ата-анамның бөлек кетіп жатқанын естідім.

Әкем Малайзияға көшуді ұйғарыпты.

Шынымды айтсам, бұл хабарға таңғалған жоқпын.

Олардың некесі біртіндеп шайқалып бара жатқанын бәріміз бұрыннан білетінбіз.

Кейде екі адамның қарым-қатынасы бір күнде үзілмейді. Бірте-бірте суып, ақыры екеуі енді бір жолмен жүрмейтінін түсінеді.

Кәсіби ұшқыш болуға ұмтылған адам үшін бұдан қолайсыз кезеңді елестету қиын еді.

11 қыркүйектегі шабуылдардан кейін дүние жүзіндегі әуе компаниялары қиын жағдайға тап болды.

Мыңдаған тәжірибелі ұшқыш жұмыссыз қалды.

Ұшқыштыққа оқып жүрген біздер мұның нені білдіретінін жақсы түсіндік.

Әуе компанияларынан жұмыс іздеп жүрген тәжірибелі командирлер мен екінші ұшқыштардың өзі мыңдап саналса, біз сияқты оқуын жаңа бітіргендердің жұмысқа орналасуға қандай мүмкіндігі бар еді?

Өте аз.

Сөйтіп, таяу болашақта авиацияға мүлде қатысы жоқ жұмыспен айналысуға тура келетінін түсініп, Ұлыбританияға оралдым.

Шынымды айтсам... авиациядан басқаның бәрі дерлік мені жалықтырады.

Ұшу мен үшін ешқашан жай ғана мамандық болған емес.

Ол — болмысымның ажырамас бөлігі.

Ұшпай қалсам, көп ұзамай жаным жай таппайды.

Тіпті күйзеліске түсемін.

Алғашқы жұмыс орындарымның бірі Ferrari және өзге де қымбат спорттық көліктер сататын автосалон болды.

Бұл жұмыста көңілді сәттер болмады деп айта алмаймын.

Ferrari көлігін бір салоннан екіншісіне айдап апару — жұмыс күнін өткізудің соншалық жаман тәсілі емес, әрине.

Бірақ бұл менің арманым емес еді.

Ешқашан арманым бола да алмас еді.

Кейін қаржы саласына ауыстым.

Табысы жақсы болатын.

Өте жақсы.

Бірақ біреу менен өмірімдегі ең еңсені түсіретін жұмыс қайсысы болғанын сұраса, ойланбастан жауап беремін.

Қаржы саласында үстел басында отыру.

Сөзсіз.

Кей адамдарға кеңседегі жұмыс өте қолайлы.

Ал мен ондай адамдардың қатарынан емес екенімді тез түсіндім.

Күн сайын таңертең өз өмірімді сүрмей, біреудің өмірін үстіме киіп алғандай сезінетінмін.

Осылайша екі жылдай өтті.

Бір күні әкем телефон соқты.

— Балам, — деді ол, — мен тұратын жерден алыс емес Лангкави деген аралда жаңа ұшу мектебі ашылғалы жатыр. Оларға ұшу нұсқаушылары қажет. Оның үстіне мұнда әуе тасымалы саласы дамып келеді.

Бұл хабарды естігендегі алғашқы сезімім қуаныш емес еді.

Анама деген адалдығым бәрінен бұрын ойыма келді.

Ішімнен: «Шынымен де менің сол жаққа барып, сенің жаңа малайзиялық әйеліңмен танысып, анама опасыздық жасағанымды күтіп отырсың ба?» — деп ойладым.

Әкеме ашулы емес едім.

Қалай болғанда да, ол менің әкем ғой.

Бірақ мен анамның да ұлы едім.

Сол сәтте анамды қорғағым келетін сезімім бірден оянды.

Анама барып, әкемнің ұсынысын айттым.

Ол бұл ойды бірден құптамайды деп күткенмін.

Алайда... анам мені қатты таңғалдырды.

Ол маған қарап, жай ғана:

— Балам, меніңше, Малайзия саған жақсы әсер етеді, — деді.

— Армандарың сол жерде ақыры орындалатын шығар.

Біраз уақыт анама үнсіз қарап қалғаным есімде.

Одан мұндай сөз күтпеген едім.

Қазір ой елегінен өткізсем, сол бір сәт анамның қандай адам екенін түгелге жуық аңғартады.

Ол өз сезімдерінің менің шешіміме әсер етуіне жол бере алар еді.

Маған қал деп айта алар еді.

Отбасының ыдырауынан туған ауыртпалықты менің мойныма арта алар еді.

Бірақ оның орнына өмір бойы жасап келген ісін тағы қайталады.

Өзінің жан азабынан менің болашағымды жоғары қойды.

Ол менің арманымның соңынан ергенімді қалады. Тіпті сол үшін өзін тастап кеткен ер адамның жанында тұруға, әлемнің арғы бетіне аттануыма көмектесу қажет болса да.

Мұндай қадамға тек айрықша махаббат қана жетелей алады.

Сол кезде бір телефон қоңырауы өмірімнің бағытын тағы да түбегейлі өзгертетінін білмедім.

Малайзия мені күтіп тұрды.

Ал онымен бірге... өмір жолымның келесі тарауы да күтіп тұрды.

18-тарау: Менің әкем

Әкем, үлкен Мохамед Баракат, Мысырдың Александрия қаласында дүниеге келген. Мамандығы бойынша ол теңіз биологы еді, сонымен қатар бухгалтерлік есепті де оқыған. Өз буынының көптеген өкілі сияқты, ол да өмірде әуелде ойлағанынан мүлде басқа жолға түсті. Әкем ең жақын досының бауыры — менің анам Хаснааға үйленді.

Alexandria Petroleum компаниясында жұмыс істегеннен кейін ол жақсы болашақ іздеп, Мысырдан Ұлыбританияға қоныс аударды. Алғашқы жылдары Лондонның орталығындағы қонақүйлерде еңбек етті. Кейін BluePearl International атты жеке компаниясын құрды. Компания Мысырдан Ұлыбританияға жеміс-жидек пен көкөніс әкеліп, ал Ұлыбританиядан Мысырға автокөліктер мен жаңа технологияларды экспорттайтын.

Бір кездері әкем өте табысты кәсіпкер болды. Бірақ кейін бәрі өзгерді. Отбасылық кәсіпте жиі кездесетін жағдай: ол туыстарына, сірә, шамадан тыс сенім артқан еді. Ұзақ жолдан жеткен тауарлар бұзылып келетін болды. Келісімшарттардан айырылдық. Ақша жоғалды. Ақыры кәсіп күйреп, онымен бірге бір кездегі жайлы тұрмысымыз да келмеске кетті.

Біздің отбасымыз молшылықты да, жоқшылықты да бастан кешірді. Баршылықта өмір сүрудің қандай болатынын да білдік, таршылықтың тауқыметін де тарттық. Қазір өткенге көз салсам, сол тәжірибеге шын жүректен ризамын. Өйткені ол бізге ақша ешқашан үйрете алмайтын өмірлік сабақ берді.

Әкемнің мінезін бір ауыз сөзбен сипаттау керек болса, былай дер едім: оның бойында мысырлықтарға тән ерекше сенімділік бар. Немесе, шынымды айтсам... мысырлықтарға тән қырсықтық деуім керек шығар.

Әкем үшін әдетте өз пікірі дұрыс. Ал басқалардың пікірі тек түзету үшін айтылатын сияқты. Бұл кейде адамды әбден ашуландырады, кейде

ішек-сілеңді қатырып күлдіреді. Британдық комедияларда шетелдік әкенің үйреншікті бейнесін әсірелеп көрсетсе, менің есіме әйтеуір бір жағынан өз әкем түседі.

Әкем әпке-қарындастарыма қарағанда маған әлдеқайда қатал қарайтын. Ол ұл баланы басқаша тәрбиелеу керек деп шын сенді. Қиындық адамның мінезін шыңдайды, ер адам жайлы өмірден емес, тәртіп пен талаптан күш алады деп есептейтін.

Ол дұрыс айтты ма, жоқ па... Шынымды айтсам, білмеймін. Осы кітаптың бас жағында адам бойындағы қараңғы қырларды көргеннен кейін ата-анама деген көзқарасымның қалай өзгергенін айтқанмын. Бүгінде әкеме деген құрметім шексіз екенін шын көңілмен айта аламын. Түрмеде төтеп беруіме көмектескен көптеген қасиетті ол маған олардың маңызын әлі түсінбеген кезімде-ақ үйретуге тырысқан еді.

Ақыры әкем Лондондағы Біріккен Араб Әмірліктерінің елшілігіне қызметке орналасқанда қиын жылдар артта қалды. Тұрмысымыз біртіндеп қайта тұрақтала бастады.

Отбасым туралы бір нәрсені нық сеніммен айта аламын: ақшамыз бар ма, жоқ па, өміріміз жеңіл ме, ауыр ма — біз әрдайым бірлігімізді сақтадық. Отбасымыздағы сүйіспеншілік — мен үшін ең үлкен мақтаныштардың бірі.

Ол бізді қорғайды. Еш шарт қоймайды. Тіпті кейде кешіруге болмайтын нәрселерді де кешіреді. Меніңше, отбасы дәл осындай болуы керек.

Әрине, мінсіз адам жоқ. Әкемнің тілі удай ащы. Ол, әсіресе маған, жанға қатты бататын сөздер айта алады. Ісің оңға басса, сенімен шексіз мақтанады. Ал жағдайың нашарласа, өмір бойы жіберген қателіктеріңнің бәрін бір-бірлеп есіңе салуға шебер. Оның болмысы осындай.

Сонымен бірге әкем — өте діндар адам. Өмірімде кездескен көптеген діндар адам сияқты, ереже өзіне қатысты болғанда оны айналып өтудің амалын табуға ерекше шебер. Осы қайшылық мені әрдайым жымитатын.

Әкем екеуміздің пікіріміз сан рет келіспеді. Бір-біріміздің ашуымызға тидік. Дауластық. Бір-бірімізді әбден мезі еттік. Бірақ мұның ешқайсысы бір қарапайым шындықты өзгерте алмайды.

Ол — менің әкем. Арамыздағы барлық келіспеушілікке қарамастан, отбасымызға жақсы өмір қалыптастыру үшін аянбай күрескені үшін оны жақсы көремін әрі құрметтеймін.

19-тарау: Бостандықтың дәмі

Түрмедегі өмірдің бәрі бірдей жаман емес.

Осы уақытқа дейін оқығандарыңыздан кейін менен мұндай сөз күтпеген боларсыз. Бірақ өмірді тек жақсы мен жаман деп екіге бөле салу қиын. Тіпті ең қараңғы жерлерде де кейде жарық сәулесі сығалап өтеді.

Кеше досым S-тің қырық алты жасқа толған туған күнін атап өттік. Негізінде оның туған күні алдыңғы күні болған, бірақ ойлаған жоспары жүзеге аспады.

Талай жылға созылған ауыр күндер мен Қазақстандағы әділетсіздік жүйесінде көргендерімнен кейін ақыры түрменің сумен жабдықтау станциясына жұмысқа орналастым.

Ол жерге қалай тап болғанымды кейінгі тараулардың бірінде айтамын. Әзірге түрменің осы бір шағын бұрышы жаным сая тапқан мекенге айналғанын білсеңіз жеткілікті.

Мұнда шағын бақ бар. Екі өрік ағашы. Бір алма ағашы. Жаз сайын қызанақ, қияр, тәтті бұрыш, баялды, асқабақ, түрлі көк шөп пен руккола өсіремін. Күн сайын дерлік жаңадан жиналған көкөністерден салат жасап жейміз. Өз бақшаңнан қызанақ үзіп алудың өзі әлі де адам екеніңді есіңе салатыны таңғаларлық.

S пен Z деп атайтын тағы бір досым мен мүлде жоғалттым деп ойлаған бір сезімді қайта оятты.

Адамдарға деген сенімімді.

Басымнан өткеннің бәрінен кейін айналамдағы қоғам адамгершілік бағдарынан біржола дерлік айырылды деп ойлай бастаған едім. Содан кейін өміріме осы екі азамат келді. Олар маған қай елде де жақсы адамдар бар екенін еске салды. Тек кейде оларды табу әлдеқайда қиын.

Қазақстанда ережелерге деген көзқарас қызық. Сәл келісіп алсаң, кейде күзетшілерді аздап «ынталандырсаң», түрменің ішінде іс жүзінде кез келген нәрсені табуға болады.

Әділетсіздіктің көркі...

S менің сүйікті Орталық Азия тағамдарымның бірі — палау дайындамақ болды. Бұл — ет пен сәбіз қосып пісірілетін, көпшілік Өзбекстанмен байланыстыратын дәстүрлі күріш тағамы.

Ресми түрде түрме ішінде ас әзірлеуге қатаң тыйым салынған.

Ал бейресми түрде...

Біз күн сайын дерлік тамақ пісіреміз.

Өйткені түрме тамағын жеу мүмкін емес.

S қажетті азық-түліктің бәріне тапсырыс берді. Бірақ ешкім жөнді түсіндіре алмаған себеппен әкімшілік оларды түрме қақпасынан өткізуге рұқсат етпеді.

Мұндағы кереғарлықты байқамау мүмкін емес еді. S түрменің кірпіш зауытын басқаратын. Әкімшілікке кірпіш не цемент қажет болған сайын, ол сұрағандарын тауып беретін. Соған қарамастан, әкімшілік оған бірнеше қап көкөністі киргізуге рұқсат бермеді.

Ақырында, Қазақстанда үнемі болатындай, мәселенің басқа шешімі табылды.

Әйтеуір бір жолмен.

Ет табылды. Көкөніс те жеткізілді. Ешкім артық сұрақ қоймады. Түскі асымыз да әзір болатын болды.

Палаудың орнына қой еті мен картоптан жасалатын тағы бір дәстүрлі тағам дайындадық. Оған өз бақшамыздан жаңа ғана жиналған көкөністердің салатын қостық.

S пен Z өз қаражатына, ешқандай пайда көздемей салдырған әдемі ағаш күркенің астына жайғастық.

Десертке қарбыз жедік.

Оған да, әрине...

Тыйым салынған.

Аспен бірге газдалған жүзім шырынын іштік.

Егер түрмеде ешқашан болмаған болсаңыз, мұның бәрі сізге күнделікті қарапайым тірліктей көрінуі мүмкін.

Сеніңіз...

Мүлде олай емес.

Бұл маған «Goodfellas» фильміндегі әйгілі көріністі еске салды: онда мафия мүшелері түрмеде өздеріне арнап мол дастарқан әзірлейді, ал қалғандары әдеттегі түрме тамағын ішеді.

Бірнеше қымбат сағат бойы...

Қайда жүргенімізді ұмыттық.

Түрменің бір таңғаларлық қыры осы. Тіпті ең қараңғы жерде де... үздіксіз қысым астында өмір сүрсең де... кейде өмір бір сәтке аялдап, тыныс алуға мұрша береді.

Күлуге.

Кім екеніңді еске түсіруге.

Осы кітапты жазуға мені алғаш жігерлендірген — S. Ол менің оқиғам көпшілікке айтылуға лайық деп сенді.

Егер бүгін осы жолдарды оқып отырсаңыз...

Бұл үшін оның да еңбегі бар.

Сол үшін...

Мен оған әрдайым ризамын.

20-тарау: Малайзия шақырады II

Шынымды айтсам, Азияға, әсіресе Малайзияға көшуге аса құлшынысым болмады.

Оған дейін менің танып-білген дүнием онша кең емес еді: Ұлыбритания, Еуропа, Америка Құрама Штаттары және өмірімнің ажырамас бөлігіне айналған Таяу Шығыстағы екі ел — Мысыр мен Сауд Арабиясы.

Мұны бұрын айтпаған болармын, Мысырда жүрген кезімде екі рет қажылыққа бардым.

Әкем Мысырдан кеткен тұста оның аға-інілері мен әпке-қарындастары да Сауд Арабиясына қоныс аударды. Әкемнің өзі де бір кездері Saudi Arabian Airlines әуе компаниясында аз уақыт атқарушы директор қызметін атқарған.

Сондықтан немере туыстарымның көбі Сауд Арабиясында өсіп, сол елдің азаматтығын алды. Осылайша Сауд Арабиясы біз үшін туған үйіміздің бір жалғасындай болып кетті.

Меккедегі Қағбаның алдында тұрудың қандай сезім екенін сөзбен жеткізу қиын. Сол сәт маған өзімнің кім екенімді еске салды. Дінімнің маған ешқашан күштеп таңылмағанын, оны өз жүрегіммен қабылдағанымды ұқтырды.

Мен мұсылман болып дүниеге келдім.

Мұсылман болып дүниеден өтемін.

Мұны мақтанышпен айтамын.

Кейде әлемнің басым бөлігі исламға қарсы шыққандай көрінген кездер болды. Бірақ бұл сенімімді ешқашан әлсіреткен емес. Қайта нығайта түсті.

Өмірімде көп қателестім. Өзім мойындағым келетіннен де әлдеқайда көп. Сонда да ислам мені дұрыс жолға қайта бастайтын темірқазығым болып келеді. Ол менің аяғымды жерге нық бастырып, сабырға үйретеді. Ешбір қиындықтың мәңгілік емес екенін есіме салады.

Кітаптың басында мен 40–40–20 қағидам туралы айтқанмын: жұмыс, отбасы және өзіңе бөлінетін уақыт.

Алайда бұл қағиданың бір ерекшелігі бар. Ол — ислам.

Өйткені ислам өмірімнің жиырма пайызын да, қырық пайызын да ғана қамтымайды. Ол өмірімнің әр саласынан орын алған.

Қарапайым тілмен айтсам, бүкіл қағидамның негізінде ислам жатыр.

Саналы түрде болсын, санадан тыс болсын, Алланың қалауы ойымнан, шешімдерімнен, тұла бойымнан, жан дүниемнен үнемі сезіліп тұрады.

Осы ойлармен Малайзияға ұшатын ұшаққа отырдым. Алда не күтіп тұрғанын мүлде білмедім.

Мені ең көп алаңдатқаны — әкемнің жаңа әйелімен кездесу еді. Өзімді ыңғайсыз сезінемін бе? Оған іштей ренішім бола ма? Бір шаңырақтың астында тұрғаным үшін анама опасыздық жасағандай күй кешемін бе?

Ал әкем қуанышын жасыра алмады. Ол мені Куала-Лумпур халықаралық әуежайынан күтіп алып, бірден әдемі қонақүй-курортқа көлікпен жеткізді.

Мені алдымен таңғалдырғаны табиғат көрінісі емес, ауа болды. Бұрын-соңды мұндай ыстықты сезінбеген едім. Мысыр мен Сауд Арабиясының аптабы маған таныс болатын. Бірақ мұндағысы... мүлде басқа — ылғалды ыстық еді. Далаға шыға салысымен бүкіл денеңді қымтап алатын ылғал.

Содан кейін иісін байқадым. Қазір де Малайзияны ойласам, тропикалық орманның жұпар иісі есіме түседі. Иә, көптеген орманның орнын бетон мен заманауи құрылыстар басты. Соған қарамастан, тым болмаса мен үшін, сол

тропикалық хош иіс ауада әлі де сақталғандай. Мұндай иісті басқа еш жерден кездестірмедім.

Малайзиялықтар да бірден жақсы әсер қалдырды. Әдептілігі, мейірімділігі, бейтаныс адаммен амандасуы... Олардың жылылығы жасанды да, жаттанды да емес, шынайы еді.

Сол кезде мұның қадірін толық түсінбеген шығармын. Кейінірек түсіндім.

Курортта екі күн болдық. Аспаннан жылы тропикалық жаңбыр құйып тұрған кезде ашық бассейнде жүзгенім есімде. Муссон маусымы болатын. Ұлыбританияда жұрт жаңбырдан қашатын. Ал Малайзияда... адамдар жаңбырдың өзінен рақат табатындай көрінді.

Содан соң әкем тұратын шағын ауылға дейінгі ұзақ жолға автобуспен шықтық. Жол жүрген сайын айнала жасыл желекке орана түсті.

Көп ұзамай бұған дейін тек деректі фильмдерден көрген жануарларды кездестіре бастадым: варандар, маймылдар, ашық түсті тропикалық құстар. Жол жиегінде жабайы жануарлар еркін жүрді.

Сол кезде әр құрлықтың табиғаты қаншалықты өзгеше болатынын тағы бір ұқтым.

Америкада бала күнімнен қиялымда жүрген жануарларды көргенмін: койоттарды, роудраннер деп аталатын құстарды. Голливуд фильмдерінен таныс табиғат көріністерін тамашаладым. «Даллас» сияқты телехикаялар мен сансыз вестерннен естіген сөйлеу мәнерін тірідей тыңдадым. Әрине, Калифорнияда жұрттың бір-бірін «dude» деп атайтын ерекше әдеті де есімде қалды.

Малайзия мүлде бөлек әлем еді. Өзімді сэр Дэвид Аттенборо түсірген деректі фильмдердің біріне еніп кеткендей сезіндім. Бала кезімде оның табиғат әлемін зерттейтін бағдарламаларын теледидардан сағаттап, көз алмай көретінмін. Енді сол бағдарламалардың ішінде жүргендеймін.

Барлығы дерлік ағылшынша сөйлейтін, бірақ малайзиялықтарға ғана тән ерекше акцентпен. Әр сөйлемнің соңында бір сөз айтылатын сияқты: «lah».

Әңгіме неғұрлым күлкілі болса... «laaaaaah» дегені соғұрлым ұзаққа созылатын.

Сосын жергілікті тағамдармен таныстым. Алғашқы әсерім... оңай болған жоқ.

Негізгі тағамға қант қосылатынына үйренбеген едім. Тәтті мен ащының қосылған дәмі таңдайымды әбден шатастырды. Үнді және пәкістан каррилерінің дәмі маған түсінікті болатын. Ал малайзиялық асхана мүлде басқа еді.

Ренданг сияқты тағамдарда дәмдеуіштер кокос сүтімен және болар-болмас тәтті дәммен үйлесетін. Алғашында... шынымды айтсам, мұндай ас маған ұнамады.

Бірақ адамның талғамы қызық қой: уақыт өте өзгереді. Көп ұзамай бұрын түсіне алмаған дәл сол дәмдерді аңсай бастадым.

Бақытыма қарай, алғашқы күннен-ақ ұнатқан бір нәрсем болды. Ол — жеміс-жидек.

Мұндай молшылықты бұрын көрмеппін. Мангостин. Лонган — жергілікті жұрттың көбі «мысықтың көзі» деп атайтын жеміс. Дуриан. Әлемде көп адам жақтыра бермейтін жеміс. Ал маған ол қатты ұнады. Қою, кремдей жұмсақ құрылымы мен ерекше дәмі алғашқы тістегеннен-ақ баурап алды.

Одан кейін манго, ананас, кокос, банан, папайя... Жеміс-жидек барлық жерде өсетіндей көрінді.

Малайзия мен Ұлыбританияның ең үлкен айырмашылықтарының бірі де осы еді. Лондонда өскен кезімде жол бойында алма мен алмұрт ағаштары өсетіні есімде. Кейін жергілікті билік олардың көбін кесіп, ағаштар біртіндеп жоғалды.

Ал Малайзияда қайда барсаң да, жол жиегінде банан өсімдіктері мен манго ағаштары көзге түсетін.

Мұнда табиғат арнайы барып тамашалайтын орын емес еді. Ол күнделікті өмірдің ажырамас бөлігі болатын.

Ал мен сол өмірді енді ғана танып келе жаттым.

21-тарау: Аралдағы өмір

Әкем Куала-Кедах деген шағын ауылға қоныстанған еді. Ол өзін жайлы сезінетін ортаны дәл осы жерден тапты. Араб текті болуы және ислам дінін жақсы білуі жергілікті жұрттың оған зор құрмет көрсетуіне себеп болды. Әкем мұндай ілтипатқа әбден риза еді.

Жаңа әйелі оны жан-тәнімен жақсы көретін. Жұмсартып айтқанда, ол мен әкемнің өмірлік серігі болады деп елестеткен әйелге мүлде ұқсамайтын. Ол едәуір толық болатын, сондықтан әкемді оның несі қызықтырғанын түсіне алмадым. Бірақ бір нәрсе анық еді: ол әкеме шексіз табынатын.

Ал әкемнің ежелден ұнататын бір нәрсесі болса... ол — өзін өзгелердің ерекше дәріптеуі.

Өкінішке қарай, келген күннен бастап оның әйелі екеуміздің арамыз жараспады. Бәлкім, ол мені әкемнің бұрынғы өмірін еске салатын адам деп қабылдаған шығар. Бәлкім, қалыптасқан жағдайға өзім ойлағаннан да қатты ренжіген болармын. Қалай болғанда да, арамыздағы салқындық алғашқы күннен-ақ сезілді.

Мен бірнеше жылдан бері шаңы сүртілмегендей көрінетін бос бөлмеде жаттым. Төбеге орнатылған ескі, тозығы жеткен желдеткіш ыстық ауаны бөлме ішінде ғана айналдырып, тропиктің аптабын титтей де баспайтын.

Мен күткен қарсы алу мұндай емес еді.

Бақытыма қарай, жақын маңда осының бәрін ұмыттыратын бір жер бар болатын.

Лангкави.

Малайзияның солтүстік-батыс жағалауына таяу, Пенанг пен Таиландтың Пхукет аралының арасында орналасқан Лангкави — мен көрген ең әсем жерлердің бірі. Әкемнің үйінен аралға пароммен шамамен қырық бес минутта жетуге болатын.

Әр сапар ашықхаттағы көрініске тап болғандай әсер қалдыратын.

Зүбәржаттай құлпырған теңіз суы.

Қалың джунгли жамылған аралдар.

Теңізден асқақтай көтерілген әктас жартастар.

Бұл жерге ғашық болмау мүмкін емес еді.

Мен мұнда 2005 жылы, Үнді мұхитындағы жойқын цунами өңірдің бірқатар жерін, соның ішінде жақын маңдағы Пхукет пен Лангкавидің кей бөліктерін шарпығаннан бірнеше ай өткен соң келдім. Апаттың ізі аралда әлі де байқалатын.

Көптеген қонақүйде келуші өте аз еді. Кейбірі мүлде қараусыз қалғандай көрінетін. Сәнді демалыс орындары қалыпты жағдайда ойға келмейтіндей арзан бағалар ұсынатын.

Біздің бұл жаққа келуіміздің себебі — HM Aerospace ұшу мектебі еді.

Мектеп енді ғана ашылған болатын. Тіпті ұшақтары да әлі жеткізілмеген.

Компания бұрын бір кезде салтанатты болғаны байқалатын ескі қонақүйді өз қарамағына алып, оны ұшқыштар даярлайтын академияға айналдырған еді.

Сол жерде Малайзия әскери-әуе күштерінің бұрынғы ұшқышы майор Разимен және Air France әуе компаниясының бұрынғы капитаны Чарльзбен таныстым.

Американдағы оқуымнан айырмашылығын бірден байқадым.

Калифорниядағы нұсқаушыларымның көбі әуе компанияларына жұмысқа орналасқанға дейін ұшу сағаттарын жинап жүрген жас коммерциялық ұшқыштар еді. Ал мұнда мен ондаған жыл бойы жойғыш ұшақтар мен жолаушылар лайнерлерін басқарған тәжірибелі мамандардан тәлім алатын болдым.

Өзімді мүлде басқа деңгейге көтерілгендей сезіндім.

Олар маған АҚШ-тың Федералдық авиация басқармасы (FAA) берген ұшқыш куәліктерімді Малайзияда қолданылатын куәліктерге қалай ауыстыру керегін түсіндірді. Малайзия жүйесі Британ Достастығынан мұраға қалған британдық үлгіге едәуір ұқсас болатын.

Ол үшін Ұлыбританияның теориялық емтихандарының толық жиынтығын тапсыруым керек еді.

Емтихан тапсырмалары Ұлыбританиядан жіберіліп, Малайзияда орындалатын да, бағалау үшін қайта Ұлыбританияға қайтарылатын.

Содан кейін ұшу нұсқаушысы болуға арналған даярлықты аяқтайтынмын.

Ал одан соң бәрін өзгерткен бір уәде берілді.

Ұшу нұсқаушысы ретінде тәжірибе жинағаннан кейін олар мені НМ Aerospace компаниясының иесі, Малайзиядағы кеме тасымалы саласының ең табысты кәсіпкерлерінің бірі Халим Мазминге ұсынбақ болды. Сөйтіп, әуе компаниясына жұмысқа орналасуыма көмектесетіндерін айтты.

Өмірімде алғаш рет бала күнімнен армандаған мамандығыма жетудің нақты жолы көз алдыма елестеді.

Бірақ бір ғана мәселе бар еді.

Ақша.

Осы уақытқа дейін ұшқыштық оқуым отбасымызға ондаған мың долларға түскен болатын. Калифорниядағы оқу бар жинаған қаражатымызды сарқып жіберді.

Малайзияда оқу үшін бұдан да көп ақша қажет еді.

Ата-анам қолдарынан келгеннің бәрін берді. Тіпті әпке-қарындастарымның бірі арманымды жалғастыруым үшін маған қомақты ақша қарызға берген болатын.

Олардан қайта-қайта ақша сұрай алмайтынымды түсіндім.

Енді өз еңбегіммен күн көретін уақыт жетті.

Мектеп басшылығы ұшақтар екі айдан кейін келетінін айтты.

Қажетті заттарымды алу үшін аз уақытқа Ұлыбританияға оралдым да, бір айдан соң Малайзияға қайта ұшып келдім.

Бұл жолы Лангкави аралының өзіне қоныстандым.

Аралдағы өмірдің қандай болатынын шын мәнінде сол кезде таныдым.

22-тарау: Капитан Баракат

Лангкавидегі тіршілік өз ырғағымен өтетін. Ешкім асықпайтын сияқты. Бәрі «ертең» болатын. Болмаса арғы күні. Бұл — аралдағы нағыз өмір еді. Маған сондай ұнайтын.

Лангкавиде кедендік баж алынбайтынын айттым ба? Иә... дұрыс естідіңіз. Баж салығынсыз сатылатын темекі. Баж салығынсыз сатылатын алкоголь. Шағын регги-барлар. Ағаш пен бамбуктан салынған ескі үлгідегі жағажай барлары. Теңізге қарап, толқындардың үнін сағаттап тыңдап отыруға болатын шағын күркелер.

Сыра көбіне бөтелкедегі судан да арзан болатын. Ұлыбританияда шамамен 12 фунт тұратын бір бөтелке арақты мұнда екі фунтқа жуық ақшаға сатып алуға болатын. Тіпті бардың өзінде араластырып ішетін сусындарымен және үстелге қызмет көрсетуімен бірге бір бөтелке алкогольдің бағасы 20 фунттан сәл ғана асатын.

Мұндай баға адамды ішімдік ішуге өзі-ақ қызықтыратындай еді. Аралда заңға көп байлана бермейтін бір ғажап еркіндік сезілетін. Қауіпті емес... жай ғана еркіндік.

Ал теңіз өнімдері ше! Жаңа ауланған асшаяндар. Теңіз шаяндары. Омарлар. Сол күні таңертең ғана ауланған балықтар. Күн сайын дерлік бір

фунт шамасындағы ақшаға асшаян қосылған қуырылған күріш жейтінмін. Кейде шамамен екі жарым фунтқа тұтас грильде пісірілген теңіз алабұғасына тапсырыс беретінмін. Лондоннан келген маған... мұның бәрі сенгісіз көрінетін.

Біртіндеп студенттер көбейе бастады. Олардың көбі Malaysia Airlines компаниясының демеушілігімен оқитын курсанттар еді. Сол кезде академияға жаңа нұсқаушылар да келді. Капитан Сайед — Boeing 747 ұшағының бұрынғы капитаны. Капитан Палта — Үндістан әскери-әуе күштерінің бұрынғы жойғыш ұшқышы. Әр нұсқаушының авиациядағы тәжірибесі ерекше еді.

Алайда мұндағы оқу Калифорниядағыдан мүлде өзгеше болды. Америкада ұшаққа бірден дерлік отырған едім. Әуелі ұшатынбыз. Теориялық білім сол ұшуды толықтыратын.

Ал Малайзияда британдық жүйе бойынша бәрі керісінше жүрді. Бір жылға жуық уақыт аудиторияда отырып, ұшуға дейінгі теориялық даярлықтан өттік. Кейде өзімді қайтадан орта мектепке барғандай сезінетінмін.

Меніңше, американдық жүйе әлдеқайда қисынды. Алғашқы таныстыру ұшуы курсантқа теорияны не үшін оқып жүргенін түсінуге көмектеседі. Ондай тәжірибесі болмаса, көптеген студент аудиторияда алған білімін нақты ұшу тәжірибесімен байланыстыра алмай қиналатын. Мен үшін... бұл әбден қажытатын жағдай еді.

Оның үстіне, шынымды айтсам, мен де үлгілі студент бола қоймадым. Лангкавидің қызығына алданып қалдым. Жағажайлар, барлар мен арал тіршілігіне елігіп, көңіл көтеруге тиістіден әлдеқайда көп уақыт жұмсадым. Сол жылдың жартысын мас күйде өткізген шығармын.

Қалай болғанда да... емтихандардың бәріне жуығынан өттім. Бәріне жуығынан.

Performance B пәнінен өте алмадым. Тақырыпты түсінбегендіктен емес. Бір ғана сұрақ жетпей қалды. Сол бір сұрақтың кесірінен емтиханды қайта тапсыруға тағы 700 фунт төлеуге тура келді. Бұл маған ауыр сабақ болды. Абырой болғанда, қайта тапсырғанда өттім.

Енді тек күту қалды. Ақыры алғашқы ұшақтар жеткізілді. Австрияда жасалған, Garmin компаниясының заманауи электрондық аспаптар панелімен («glass cockpit») жабдықталған әсем Diamond ұшақтары.

Калифорнияда мінген ескі, әбден тозған Piper Warrior ұшақтарымен салыстырғанда, бұлар басқа дәуірдің техникасындай көрінді. Заманауи. Сымбатты. Озық.

Осы ұшақтармен Лангкавидің зүбәржат түстес теңізі мен қалың тропикалық орман көмкерген аралдарының үстінен ұшу — өмірімдегі ең әсем ұшу сәттерінің бірі болып қала бермек.

Лицензиямды жергілікті талаптарға сәйкестендіру кезінде маған Корнелл Нордин (Cornell Nordin) нұсқаушы болды. Оны «ерекше адам» деу — тым жұмсақ айтқандық. Ол нағыз ессіз еді.

Бұрын жойғыш ұшақ басқарған Корнелл өзімен бірге ұшу бақыты бұйырған кез келген адамға ұдайы дөрекілік көрсетуге болады деп есептейтін. Желкеден шапалақпен тартып жіберу. Ара-тұра қолыңнан жұдырықпен ұрып жіберу. Таусылмайтын боқтық сөздер. Тынымсыз айқай.

Малайзияда мұндай әлімжеттікті «ragging» деп атайды. Корнелл оны оқудың бір бөлігі санайтын. Сырттан қарағаң адамға... ол нағыз есі ауысқан адамдай көрінер еді.

Бірақ оның мінезіне шыдасаң... таңғаларлық бір қасиетін байқайтынсың. Оның ұшқыштық шеберлігі ғажап еді. Сөз жоқ, ол — мен бірге ұшқан ең мықты ұшқыштардың бірі.

Бұрын әскери нұсқаушы болғандықтан, ол ұшақтың да, шәкірттерінің де мүмкіндігін үнемі шегіне дейін сынайтын. Кейде... шынымды айтсам... сол шектен асып кететін. Сірә, ұшақ өндірушісі ойластырған шектен де әлдеқайда асып.

Біз орындаған кейбір ұшу маневрлерін көрсе, қауіпсіздік инспекторлары талып қалар еді. Қазір ойласам... бұл барып тұрған ессіздік екен. Ал мен оның әр сәтінен ләззат алдым.

Көп ұзамай лицензиямды сәйкестендіру мен ұшу нұсқаушысы болуға даярлықты аяқтадым. Ақыры ұшу нұсқаушысы атандым. Енді менің шәкірттерім ұшақтың оң жақ орындығына отыратын. Олар маған құрметпен «Капитан Баракат» деп тіл қататын.

Бұл атақ әлі де тосын естілетін. Осыдан бірнеше жыл бұрын ғана Калифорнияда джинсы, кроссовка және капюшоны бар жейде киіп ұшатынмын. Енді иығында төрт алтын жолағы бар тап-таза ақ ұшқыш көйлегін киетін болдым.

Мені ұшқыш еткен — форма емес. Жауапкершілік. Өмірімде алғаш рет мен жай ғана ұшақ басқарып жүрген жоқ едім. Ұшқыштардың келесі буынын тәрбиелеп жүрдім. Бұл жауапкершілікті зор мақтанышпен арқаладым.

23-тарау: Қанат жаятын уақыт

«Қырандар аралы» атанған Лангкавиде төрт жылға жуық өмір сүрген соң, күтпеген сезімді бастан кешіре бастадым. Өзімді қамауда қалғандай сезіндім.

Алғаш келгенімде арал жұмақтай көрінген. Жағажайлар. Ну орман. Ұшулар. Өмірдің асықпай ағатын ырғағы. Мансабымның сол кезеңінде арал маған қажет нәрсенің бәрін берді. Бірақ жұмақта тым ұзақ қалсаң, ол да бірте-бірте түрмеге айналуы мүмкін екен.

Ол кезде менің ұшу тәжірибем 1 500 сағаттан асып кеткен еді. Бұл — «мұздатылған» ATPL мәртебесінен толық лицензияға өтуге қажет шешуші көрсеткіш болатын. Дегенмен тағы бір маңызды талап орындалуға тиіс еді: салмағы 5 700 килограмнан асатын әуе кемелерінде ұшу тәжірибесін жинауым керек болды. Демек, әуе компаниясына жұмысқа орналасатын уақыт жетті.

Осы жылдар ішінде сансыз курсантты алғашқы сабағынан бастап оқуын аяқтағанға дейін даярладым. Ештеңе білмейтін шәкірттен білікті ұшқышқа дейін өсірдім. Олардың бірінен соң бірі қанат қағып ұшқанын көрдім. Көбі Malaysia Airlines компаниясына және Азиядағы басқа әуе тасымалдаушыларына жұмысқа орналасты. Мен аралда қалып, келесі буынды оқытып жүргенде, кейде Boeing пен Airbus ұшақтарын басқарып жүрген бұрынғы шәкірттерімнің радиобайланыстағы дауыстарын естітінмін.

Оларды мақтан тұттым. Бірақ «Менің кезегім қашан келеді?» деген ой маза бермейтін.

Лангкавиде жүргенімде өмірімдегі жақын адамдардың барлығы дерлік маған қонаққа келді. Анам бірнеше рет келді. Әпке-қарындастарым да келді. Достарым. Немере ағайындарым. Тіпті Мысырдың белгілі актерлері мен өзге де танымал тұлғаларының бірнешеуі аралда демалды. Сол кезге дейін мен аралдағы әр жағажайды, әр мейрамхананы, көзден таса әр бұрыш пен қысқа жолдың бәрін біліп алған едім. Кім келсе де, бейресми жолбасшысына айналдым.

Алайда бар сұлулығына қарамастан... арал маған тарлық ете бастады. Маған жаңа белес қажет еді.

Күн сайын кешке интернеттен әуе компанияларындағы бос жұмыс орындарын іздейтінмін. Бір өтініштің артынан екіншісін жібердім. Мансабымды ілгерілететін кез келген мүмкіндікті қарастырдым.

Бұл уақытта HM Aerospace академиясындағы алғашқы нұсқаушылардың көбі кетіп қалған болатын. Майор Рази басқа академияға ауысты. Өзгелері де өз жолымен кетті.

Ақыры бас ұшу нұсқаушысы қызметіне тағайындалған, бригадир шеніндегі Ранджитпен сөйлестім. Оған бірнеше жыл бұрын берілген уәдені еске салдым: жеткілікті тәжірибе жинаған соң, HM Aerospace маған әуе компаниясына ауысуға көмектесуі керек еді.

Оның жауабы көңілімді қалдырды.

— Сен бізге осында керексің.

Ол Халим Мазминнің жұмысы бастан асып жатқанын, менің өтінішім сияқты мәселелерге уақыт бөле алмайтынын түсіндірді. Бақытыма қарай, Халим анда-санда академияға келіп тұратын. Мүмкіндік туған сәтте онымен өзім сөйлестім.

Оның жауабы ашық болды. Тіпті аяусыз ашық.

— Баракат, — деді ол, — оқуын бітіруді күтіп отырған курсанттарымыздың кезегі екі жылға созылып жатыр. Сенің әуе компаниясына кетуіңе көмектессем, өз қанатымды өзім қиғандай боламын. Сен маған осында керексің. Тағы екі жылдық келісімшартқа қол қой. Қызметіңді өсіріп, сыйақы беремін.

Мен оған үнсіз қарадым. Мені әлемнің арғы шетіне жетелеген уәдесін бұзып тұрып, ол ешқандай сезім білдірмеді. Бәлкім, ол мұны жай ғана іскерлік шешім деп санаған шығар. Мүмкін, солай да болар. Бірақ мен үшін уәде — уәде. Біреуге сөз берсем... сөзімде тұрамын.

Арада бірнеше күн өткенде бәрі өзгерді.

Әлемдегі жетекші авиациялық оқу ұйымдарының бірі — CAE-ден электрондық хат келді. Малайзиядағы алғашқы арзан бағалы әуе тасымалдаушысы AirAsia ұшқыштарды даярлау бағдарламасы арқылы Airbus A320 ұшағына екінші ұшқыштарды қабылдап жатқан екен.

Шарты түсінікті еді: үміткерлер Airbus ұшағының нақты бір түрін басқаруға рұқсат беретін даярлық курсынан өз қаражатына өтеді, ал оқуды сәтті аяқтағандар әуе компаниясына жұмысқа қабылданады. Бұл қымбатқа түсетін мүмкіндік еді. Бірақ мен дәл осындай мүмкіндікті күткенмін.

Іріктеуге қатыстым. Сынақтан өттім. Көп ұзамай жұмысқа шақыру хаты келді.

Мен бірден НМ Aerospace академиясына барып, бас ұшу нұсқаушысына кететінімді хабарладым. Келісімшартымның аяқталуына бірнеше апта ғана қалған еді. Ол бірден қарсылық білдірді.

— Бізге үш ай бұрын ескертуге тиіссің.

Мен келіспедім.

— Мен жаңа келісімшартқа қол қойған жоқпын, — дедім. — Қазіргі келісімшартым үш аптадан кейін аяқталады. Одан соң кетуге құқылымын.

Әңгіме тез арада қыза түсті. Ақыры ол маған қарап, өмір бойы есімде қалған сөзді айтты:

— Егер кетсең, Халим AirAsia компаниясының сені ешқашан жұмысқа алмауын қамтамасыз етеді.

Сөйтсем, Халим Мазмин мен AirAsia компаниясының негізін қалаушы әрі бас атқарушы директоры Тони Фернандес жақсы дос екен. Бұл ескерту еді. Бәлкім, тіпті қоқан-лоқы да шығар. Бірақ мен шешімімді әлдеқашан қабылдап қойғанмын.

Қырандар аралында ұмытылмас төрт жыл өткіздім. Бұл арал маған ұшуды үйретті. Өзгелерге үйретуді үйретті. Жетекшілік етуді үйретті.

Енді үлкен жолаушылар ұшағының ұшқыштар кабинасы шынымен менің орным ба — соны анықтайтын уақыт келді.

Қош бол, Лангкави. Сәлем, Куала-Лумпур.

24-тарау: Берілген уәде, бұзылған уәде

Адам табиғатындағы бір ерекшелік мені әрдайым таңғалдырады.

Адамдар саған көмектесеміз деп берген уәдесін бұзуға келгенде өте шебер. Ал зиян тигіземіз десе... немесе кек алуға уәде берсе... сол уәдесін орындауға әрдайым дерлік уақыт табады.

Мұндайды талай рет көрдім.

Халим Мазмин сондай адамдардың бірі еді.

Бірнеше жыл бұрын ол: егер аянбай еңбек етіп, өзімді жақсы ұшу нұсқаушысы ретінде көрсетсем, HM Aerospace маған коммерциялық әуе компаниясына ауысуға көмектеседі деп уәде берген.

Уақыты келгенде, сол уәдесін еш ойланбастан бұзды.

Ал мен кетуге бел буған сәтте... ол тағы бір уәде берді.

AirAsia-ға жұмысқа орналасуыма жол бермеу үшін қолынан келгеннің бәрін жасайтынын айтты.

Алғашқы уәдесінен айырмашылығы... бұл жолғы сөзінде тұруға бекінген еді.

Алғашқы кедергі көп күттірмеді.

CAE оқу орталығында Airbus A320 ұшағын басқару біліктілігін алуға арналған даярлықты (type rating) аяқтап жатқанымда, иммиграция қызметкерлері кенеттен келіп, мені Малайзияда заңсыз жұмыс істеп жүр деп айыптады.

Бұл айыптау қисынсыз еді.

HM Aerospace-тен кеткен кезде барлық рәсімді заңға сай орындағанмын. Малайзиядан шығып, жұмыс істеуге берілген рұқсатымның мерзімі аяқталған соң, жаңа визамен қайта кірдім. Елде болу мәртебемде заңсыз ештеңе жоқ еді.

Көп ұзамай иммиграция қызметкерлерінің кездейсоқ келмегені анық болды.

Оларды біреу жіберген.

Мен ресми шағым түсірдім.

Бірақ одан еш нәтиже шықпады.

Екінші кедергі көзге бірден байқала қоймайтын.

Халим Азаматтық авиация департаментінің директорына хабарласып, авиация саласындағы бір жұмыс берушіден екіншісіне ауысқан адам міндетті түрде алты ай үзіліс жасауы керек деген уәж айтты.

Бұл ережені дұрыс түсіндірді ме, жоқ па — әйтеуір, менің жұмысқа орналасуымды созбалаңға салудың тағы бір сылтауы табылды.

Алайда ең үлкен кедергі Халимнің AirAsia компаниясының бас ұшқышымен тікелей сөйлесуінен кейін туды.

Сол бір әңгімеден соң мені жұмысқа қабылдау ісі тоқтап қалғандай болды.

Айлар өтті. Артынша тағы бірнеше ай өтті.

Күн сайын таңертең электрондық поштамды тексеретінмін. Түстен кейін телефон соғылғанын күтетінмін.

Еш хабар жоқ.

Белгісіздік бірте-бірте жанымды жегідей жеді.

Осы уақытта әкемнің өмірі тағы өзгерді. Ол екінші әйелінен бөлек шығып, Нұр есімді әйелмен танысқаннан кейін Куала-Лумпурға көшіп келді.

Нұр маған бірден ұнады. Ақылды, мейірімді, өзгелерге шын жүректен көмектескісі келетін адам еді.

Ол Малайзиядағы аса ірі қаржы мекемелерінің бірі — Қызметкерлердің жинақтаушы қорының (Employees Provident Fund) директоры еді. Бұл лауазымның жауапкершілігін үкімет министрінің қызметімен салыстыруға болатын.

Нұр тіпті Airbus A320 ұшағын басқару біліктілігін алуға арналған даярлығымның ақысын төлеу үшін несие алуыма көмектесті. Оның қолдауынсыз оқуымды аяқтай алмауым да мүмкін еді.

Бір күні басымнан өткеннің бәрін Нұрға айтып бердім. Ол мұқият тыңдады.

Содан соң Азаматтық авиация департаментінде көкесі жұмыс істейтінін айтты.

Ол кісі ешқандай уәде берген жоқ. Тек егер біреу менің өтінішіме әділетсіз түрде кедергі келтіріп жатса, жағдайды білдіртпей анықтап көретінін айтты.

Бірнеше аптадан кейін күткенім жетер деп шештім.

Үйде отырып өзімді аяғанша, Азаматтық авиацияның бас директорының кеңсесіне өзім бардым.

Оның есімі — Дато Яхья еді.

Барлық жағдайды басынан аяғына дейін баяндап бердім. Ол асықпай тыңдады.

Содан кейін еш кідірместен телефон тұтқасын алды.

Көз алдымда AirAsia компаниясына қоңырау шалды.

— Шектеу күшін жойды, — деді ол. — Мохамед Баракат екінші ұшқыш қызметіне орналасу үшін әңгімелесуден өте алады.

Осылайша... бір жылға жуық күткен соң... алдымнан жол ашылды.

Әңгімелесу күні де келіп жетті.

AirAsia компаниясының бас кеңсесіне кіргенімде күтпеген жағдайға тап болдым.

Қайда қарасам да, таныс жүздер көрінеді.

Бұрынғы шәкірттерім.

Алғашқы ұшу сабағынан бастап өзім үйреткен курсанттар.

Олардың көбі енді әуе компанияларында ұшқыш болып жұмыс істейтін.

Бірінен соң бірі келіп қолымды қысты, сәттілік тілеп, жігер берді.

Олардың жетістігін көру мен үшін зор мақтаныш еді.

Ал әңгімелесудің өзі өте ауыр өтті.

Бірнеше сағат бойы техникалық сұрақтар қойылды. Бірінен соң бірі түрлі жағдайға байланысты тапсырмалар берілді.

Психологиялық бағалау.

Техникалық талқылаулар.

Күн соңында іріктеуден өтпегеніме әбден сенімді болдым.

Сынақ сол күні таңғы сағат алтыда басталған еді. Кешкі тоғызға қарай миым әбден шаршап, титықтадым.

Сол кезде капитан Радж маған қарап, соңғы сұрағын қойды:

— Неге мен сені жұмысқа алуым керек?

Мен оған тіке қарадым.

Әбден титықтасам да, жауабыма нық сенімді едім.

— Өйткені мені жұмысқа алсаңыз, — дедім, — шешіміңіздің дұрыстығына ешкім күмән келтірмейді. Даярлықтан ойдағыдай өтемін, көп ұзамай тұрақты рейстерге шыға бастаймын. Сізді кідіртіп те, оқудан өте алмай әуреге салып та қоймаймын.

Ол бір сәт маған үнсіз қарап қалды.

Содан кейін жүзіне баяу күлкі үйірілді.

— Өзіңе тым сенімді екенсің, — деді ол.

Сәл кідірді.

— Құттықтаймын.

— Сен әуе компаниясындағы алғашқы жұмысыңа қабылдандың.

25-тарау: Әуе компаниясындағы өмір

Капитан Раджға берген уәдемде тұрдым. Әуе желісіндегі тәжірибелік даярлықты бірде-бір рейсті кешіктірмей аяқтап, барынша қысқа мерзімде тұрақты рейстерге жіберілдім. Мені жұмысқа алса, бұл шешіміне ешқашан өкінбейтінін айтқан едім. Енді соны іс жүзінде дәлелдейтін кез келді.

Даярлық кезінде AirAsia компаниясының әлемнің түкпір-түкпірінен ұшқыштар қабылдағанын аңғардым. Сол шамада бірнеше еуропалық ұшқыш, олардың арасында Англиядан келген екі ұшқыш та жұмысқа орналасыпты. Солардың бірі — Саймон Миллер. Көп ұзамай Саймон өмірімнің осы кезеңіндегі ең жақын достарымның біріне айналды.

Әуе желісіндегі даярлық барысында түрлі командирлермен бірге ұштым. Кейбірі — Malaysia Airlines компаниясында ондаған жыл еңбек еткен бұрынғы әуе кемелерінің командирлері. Енді біреулері Малайзияның Корольдік әскери-әуе күштерінен келген. Екі топпен де бірге ұшу маған ешбір оқулықтан үйрене алмайтын нәрселерді үйретті.

Әскери авиациядағы ұшқыштар кабинасы мен азаматтық әуе компаниясындағы жұмыс ахуалының айырмасы жер мен көктей екен. Азаматтық авиациядан келген тәжірибелі командирлер көбіне сабырлы әрі өзіне сенімді болатын. Оларға дауыс көтерудің қажеті жоқ еді.

Тәжірибелерінің өзі-ақ бәрін аңғартатын. Кейбірінің бойынан жұрт таныған беделді адамға тән ерекше бір байсалдылық сезілетін.

Ал бұрынғы әскери ұшқыштар кейде әскери ортадағы әдеттерін кабинаға да ала келетін. Айқай. Балағат сөз. Кейде ұшқыштар кабинасында заттарды лақтырып жіберу. Олар үшін қысым көрсету — үйретудің тағы бір тәсілі ғана.

Ал өз басым... Қандай ортада жұмыс істегенді ұнататынымды жақсы білетінмін.

AirAsia — арзан тарифпен тасымалдайтын әуе компаниясы. Бұл бір нәрсені білдіретін: тынымсыз еңбек. Өте ауыр еңбек. Бір күнде алты рейс орындау үйреншікті жағдай еді. Таң атқаннан кештің бір уағына дейін бір қысқа бағыттан екіншісіне ұшатынбыз.

Әуежайдағы аялдау уақыты — небәрі жиырма бес минут. Жолаушылар түседі. Салон тазаланады. Жаңа жолаушылар мінеді. Құжаттар рәсімделеді. Жанармай тексеріледі. Ұшу алдындағы нұсқама аяқталады. Ұшақ тұрақ орнынан кері итеріліп шығарылады.

Әр рейстен кейін ұшақты қайта аттандыру секундомермен жарысқандай еді. Ол кезде жұмыстың басым бөлігі әлі де қолмен атқарылатын. Ұшқыштың электрондық планшеті (Electronic Flight Bag) мен цифрлық жүйелер бүгінгідей жұмысты жеңілдетпеген болатын.

Ұзақ жұмыс күнінің соңында шаршағаның сонша, қарапайым істің өзі ауыр көрінетін. Мұндай жағдайда ұшқыштар кабинасындағы артық күйзеліс ешкімге керек емес еді.

Әділін айтсам, кейбір командирлердің неліктен ашуланатынын түсінетінмін. AirAsia көз ілеспес жылдамдықпен кеңейіп жатты. Апта сайын дерлік олар жаңадан біліктілік алған кезекті екінші ұшқышпен бірге рейске шығатын. Даярлық іс жүзінде тоқтаусыз жүрді.

Дегенмен... Талап қою бір басқа, ал біреудің жұмысын жөнсіз қиындату мүлде басқа.

Бірнеше айдан кейін Саймон да әуе желісіндегі даярлығын аяқтады. Бір күні ол Шығыс Малайзияға ауыстырылғанын айтты.

Кота-Кинабалу.

Бұл атауды бұрын естігенмін, бірақ ол жаққа барып көрмеппін. Келесі демалыс күнімде-ақ қызметкерлерге арналған жол жүру мүмкіндігін пайдаланып, сол жерді өз көзіммен көруге ұштым.

Ұшақтан түскен бойда жұрттың бұл жерді неге сонша мақтайтынын түсіндім.

Кота-Кинабалу. Оңтүстік Қытай теңізі. Мөп-мөлдір су. Ғажайып күн батар шақ. Қаланың ар жағында асқақтаған биік таулар. Тамсандырар әсем көрініс.

Іштей жымидым.

«Ханымдар мен мырзалар...»

«Мен өзімнің келесі жұмағымды тапқан сияқтымын».

26-тарау: Өмір жақсы еді

AirAsia әуе компаниясы ұшқышының өмірінде бір-біріне мүлде ұқсамайтын екі қыр бар. Біріншісі — жолаушылар көретін жағы: мінсіз форма, қыры сынбаған аппақ көйлек, иықтағы алтын жолақтар, көз тартар қызыл форма киген сұлу бортсеріктер. Кәсібилік. Жымиыс. Тынымсыз еңбек.

Ал екінші жағын жолаушылар ешқашан көрмейді. Күн соңында ұшақтың есігі соңғы рет жабылғаннан кейін, ұшқыштар мен бортсеріктер қалай демалуды жақсы білетін. Біз аянбай еңбек еттік. Бірақ көңіл көтеруге де сонша құлшыныспен кірісетінбіз.

AirAsia қызметкерлері Оңтүстік-Шығыс Азия елдеріне едәуір жеңілдікпен сапар шеге алатын. Сондықтан көптеген экипаж мүшелері демалыс күндерін тропикалық аймақтарды аралаумен өткізетін.

Бір қызығы... Кота-Кинабалуда жұмыс істейтін біз ондай жұмақтың дәл ортасында тұратынбыз.

Көбіне 35 000 фут биіктікте ұшып бара жатып-ақ, рейстен кейін қай барда бас қосатынымызды келісіп қоятынбыз. Әдеттегі тәртібіміз өзгермейтін: қону, құжаттарды рәсімдеу, үйге көлікпен жету, тез душ қабылдау. Содан кейін бірден Jesselton Waterfront жағалауына тартатынбыз.

Бұл жер біздің екінші үйімізге айналды. Ондағы теңіз тағамдарының дәмі тіл үйіретін. Аквариумда жүзіп жүрген балықты, асшаянды немесе омарды өзің таңдайтынсың. Көп ұзамай дастарқанға бажсыз сауда дүкенінен алынған бір бөтелке бір уытты виски қойылатын.

Артынша бортсеріктер келетін. Әйгілі қызыл формаларын кимегенде, олар бұрынғыдай сәнді көрінбейтін... бірақ бәрібір таңғаларлықтай сұлу еді.

Кешкі ас біртіндеп желінетін. Виски де азая беретін. Әңгіме қыза түсетін. Күлкі бәріне жұғатын. Көп ұзамай жұрттың бәрі тойлауға дайын отыратын.

Кота-Кинабалудағы өміріміз осылай өтетін. Жұмыс. Күлкі. Сауық. Сосын бәрі қайта басталады.

Демалыс күндері Испаниядан келген досымыз, капитан Хуан, бізді өзінің жүйрік катерімен серуендететін. Ол әуе компаниясының капитаны үшін таңғаларлықтай жас еді, оның үстіне испан жігіттеріне тән деп есептелетін келбетті болатын.

Біз Оңтүстік Қытай теңізінің мөлдір көгілдір суын тіліп, жүйткіп өтетінбіз. Катеріміздің астында алып групер балықтары баяу жүзетін. Жанымызда теңіз тасбақалары су бетіне көтерілетін. Сегізаяқтар маржан рифтерінің арасына тығылатын. Жергілікті жұрт tenggiri деп атайтын ұсақ тунецтер суда зулап жүретін.

Әрбір сапар табиғат туралы деректі фильмнің бір көрінісіндей әсер қалдыратын.

Көпшілігіміз Sutera Harbour клубының мүшесі едік. Онда әр жексенбі сайын мен бұрын-соңды татып көрген ең керемет теңіз тағамдары

ұсынылатын швед үстелі жайылатын. Пәтерлеріміздің терезелерінен бассейндер, пальмалар мен теңіз көрінетін.

Шынында да, өміріміз сәнді демалыс орнында тұрып жатқандай өтетін.

Әрине, әуе компаниясындағы өмірдің басқа да қыры болды. Махаббат хикаялары. Көптеген бортсеріктер ұшқышқа тұрмысқа шығуды армандайтын. Біразы жұмысқа тұрған алғашқы жылы-ақ арманына жететін.

Біздің топтың да өзіндік атағы шықты. Жұрт бізді әзілдеп «Playboys» деп атайтын.

Өмір тамаша еді. Тек бір нәрсе көңілге қаяу түсіретін. Жалақы.

Әлемнің басқа елдеріндегі әуе компанияларының ұшқыштарымен салыстырғанда, біздің еңбекақымыз әлдеқайда төмен болатын. Бірақ сол кезде ақша мен үшін екінші орынға ығысқан еді. Мен кішкентай кезімнен армандаған ісімді атқарып жүрдім. Әуе компаниясындағы үшінші жылымда-ақ әуе кемесінің командирі болуға дайындықтан өте бастағанмын.

Ұшу маған ешқашан жұмыс болып көрінген емес. Өзімді дәл осы үшін дүниеге келгендей сезінетінмін.

Мен әрдайым жоғары жылдамдықпен қозғалатын кез келген техникамен ерекше тіл табыса алатынына сенетінмін. Автокөліктер. Мотоциклдер. Жүйрік катерлер. Су мотоциклдері. Жылдам қозғалатын нәрсенің бәрі мені қызықтыратын.

Бірақ ұшақтар... Олар қашанда менің ең үлкен махаббатым болып қала берді.

Бір күн әлі күнге дейін жадымда айрықша анық сақталған. Ұшу кестесі бойынша сол күні таңертең ерте Пхукетке ұшып, сонда екі түн қалуым керек еді.

Таңертең әуежайға өз көлігіммен бардым. Таиландқа Airbus A320 ұшағын басқарып ұштым. Қонған соң әуежайдан мотоцикл жалға алдым. Онымен айлаққа жеттім. Одан кейін жүйрік катер жалдадым. Ақырында катерді су мотоцикліне ауыстырдым.

Әуеде. Құрлықта. Теңізде. Қай жолмен жүретінім маңызды емес еді... Тек қозғалыста болсам болғаны.

Сол сәтте мен барлық арманым орындалды деп шын жүректен сендім.

Өзімді есейген, тәуелсіз, табысты адамдай сезіндім. Осы дәрежеге жетуім үшін ата-анам жасаған барлық құрбандықтың өтеуін қайтарып, олардың да, өзімнің де үмітімді ақтадым деп ойладым.

Мен тағы бір қарапайым қағидаға сеніп өмір сүрдім: адал болсам, аянбай еңбек етсем және ешкімге қасақана зиян тигізбесем не кедергі келтірмесем... өмір де маған тыныштық сыйлап, жақсылығын аямайды деп ойладым.

Бұл сенімді маған Малайзия ұялатты. Кейін Сингапур оны одан әрі нығайтты.

Өзім де аңғармастан, шынайы өмірден алшақ бір қиял әлемінде өмір сүре бастаппын. Бүкіл дүние өзім сол жерде көрген өмірдей қауіпсіз, адал әрі алдын ала болжауға болатын орта деп сеніп қалдым.

Сол бақытты жылдар менің сақтығымды бірте-бірте әлсіретті. Адамдарға тым оңай сенетін болдым. Әділдік әрқашан салтанат құрады деп ойладым.

Арада жылдар өткенде Қазақстанның құқықтық жүйесі дәл осы аңғалдығымды өз пайдасына пайдаланатынын қайдан білейін.

Кезінде маған бақыт сыйлаған сол аңғал пәктігім... бір күні ең үлкен осал тұстарымның біріне айналарын білмедім.

27-тарау: Сәлем, Сингапур

Малайзияда өткізген жылдарымда жер жүзіндегі ең таңғажайып жануарлар мен табиғат көріністерін тамашалау бақыты бұйырды. Кучингтің ылғалды тропикалық ормандарын араладым. Ондағы алып питондар мен сан алуан тіршілік иелері табиғаттың қаншалықты құдіретті екенін есіме салып тұратын. Лангкавиде кобраларды, кешкі аспанда үнсіз қалықтаған алып жеміс жарқанаттарын көрдім. Сандаканда орангутандарды табиғи мекенінде жақыннан кездестірдім.

Шығыс Малайзияны көз алдыңызға елестеткіңіз келсе... «Survivor» бағдарламасын көрген болсаңыз, бұл өңірдің қандай екенін шамамен түсінесіз.

Қалың тропикалық ормандар. Шалғай аралдар. Мөлдір теңіздер. Табиғат әлі де өз билігін жүргізіп тұрған өлке.

Сапарларым көршілес Таиландқа да алып барды. Әйгілі Tiger Temple ғибадатханасында ересек жолбарыстың жанында отырдым. Оның алып денесі тіземнің үстіне көлденеңінен жайғасқан еді. Бір жағынан қорқынышты, екінші жағынан өзіңнің табиғат алдында қаншалық кішкентай екеніңді сезіндіретін сәт болды. Чиангмайда пілге мініп, өзендер мен ормандарды араладым. Мұндай оқиғалар табиғат әлеміне деген құрметімді арттырып, өзіміздің қаншалықты кішкентай екенімізді ұғындырды.

Кәсіби өмірімде бәрі ойлағанымдай өрбіп жатты. AirAsia компаниясында әуе кемесінің командирі болуға нық қадам басып келе жатқанмын. Бұл — талай жыл бойы еңбектеніп, қол жеткізуді армандаған мақсатым еді.

Алайда өмір кейде басымдықтарыңды күтпеген жерден өзгертіп жібереді.

Ол кезде шетелден келген достарымның көбі басқа жаққа көшіп кеткен болатын. AirAsia-дағы жалақым Малайзияда жайлы өмір сүруге жеткенімен, әуе компаниясы ұшқыштарының нарықтағы еңбекақысынан әлдеқайда төмен еді.

Ең жақын достарым бірінен соң бірі өзге жерлерден жұмыс тауып, кетіп жатты. Солардың бірі — Саймон. Ол Tiger Airways компаниясына жұмысқа орналасып, Сингапурға көшкен еді. Әр сөйлескенімізде бір сөзді қайталайтын:

— Сен мұнда міндетті түрде келуің керек!

Сингапур оған қатты ұнайтын.

Тропикалық аралдар, жағажайлар мен ылғалды тропикалық ормандар арасында талай жыл өткізген соң, үлкен қала өміріне қайта оралу туралы ой мені де күтпеген жерден қызықтыра бастады. Сингапур мүлде басқа өмір салтын ұсынатын.

Tiger Airways ұсынған жалақы да елеусіз қалдыратындай емес еді. Ондағы екінші ұшқыш AirAsia-дағы әуе кемесі командирімен шамалас табыс табатын. Ал жұмыс кестесі одан да тартымды болатын.

Алты апта қарқынды ұшу жұмысы. Содан кейін толық үш апта демалыс.

Мұндай өмір салты жаңа мүмкіндіктерге жол ашатын.

Алдымда қиын таңдау тұрды. Малайзияда қалып, командир лауазымына өтуге байланысты тағы бес жылдық міндеттеме туралы келісімге қол қою. Командир болу.

Немесе... өмірімнің мүлде жаңа тарауын бастау.

Жылдар өте келе бір маңызды нәрсені түсінген едім.

Өмірді ерекше ететін — мекен емес. Адамдар.

Ең жақын достарымның бәрі дерлік кетіп қалғанда, Малайзияда қала бермекпін бе? Тағы бес жылға міндеттеме алып, өзімді байлап қоямын ба?

Ірі әуе компанияларының ұшқыштарына берілетін халықаралық артықшылықтары жоқ, ал басқа қалаларда түнеп қалатын рейстері өте сирек компанияда ұша беремін бе?

Мұның бәрі тек «капитан» атағы үшін бе?

Шешім қабылдау оңай болған жоқ. Сондықтан Саймонға қонаққа Сингапурға ұшып бардым.

Бар болғаны екі күн жеткілікті болды.

Сол қырық сегіз сағат маған шынайы достық пен өз ортаңды тапқандай сезінудің кез келген қызметтік өсуден қымбат екенін қайта ұқтырды. Tiger Airways ұшқыштары мені бұрыннан өз командасының мүшесі болғандай қарсы алды. Өзімді үйімдегідей сезіндім.

Сапар аяқталғанша шешімімді қабылдап та қойдым. Кері қайтар алдында Tiger Airways компаниясының кадр іріктеу бөліміне соқтым. Олар уақыт созған жоқ: мені бірден іріктеу кезеңінен өтуге шақырды.

Сегіз ұмытылмас жылдан кейін... жүрегіме жақын болып кеткен елдегі өмірім аяқталуға таяды.

Малайзия маған достар, шытырман оқиғалар, тәжірибе және өмір бойы жадымда сақталатын естеліктер сыйлады.

Енді жаңа кезең басталатын уақыт келді.

Қош бол, сүйікті Малайзиям.

Сәлем, Сингапур!

28-тарау: Малайзияға хат

Малайзиямен қоштасып, өмірімнің жаңа кезеңін бастамас бұрын, жүрегімде мәңгі ерекше орын алатын осы елге бірнеше ауыз сөз арнағым келеді.

Шынымды айтсам... Мен Малайзиядан ешқашан біржола кеткен емеспін.

Сингапурға көшкеннен кейін де әкемді көру үшін Малайзияға қайта-қайта оралып жүрдім. Ал мүмкіндік туа қалса, бірнеше күн тынығып, жаным жай табуы үшін Лангкавиге баратынмын.

Кейбір мекендер жүрегіңнен ешқашан кетпейді. Малайзия — сондай мекендердің бірі.

Тун доктор Махатхир Мохамад ел басқарған жылдары «Malaysia Boleh» — «Малайзияның қолынан келеді» деген ұлттық ұран болды.

Шынында да, сенің қолыңнан келді.

Сен маған ешбір мектеп те, университет те, әуе компаниясы да үйрете алмайтын нәрселерді үйреттің.

Сен маған сабыр сақтауды үйреттің.

Лангкавидегі пәтерімнің астындағы бақты күтіп-баптайтын қарт бағбан жиі есіме түседі.

Ол күн сайын әр өсімдікті ұқыптап қырқып, арамшөптерді асықпай жұлатын.

Ешқашан асықпайтын.

Тіпті ең ұсақ жұмысының өзін мақтанышпен атқаратын.

Бір күні кешке әмиянымды байқамай көлігімнің орындығында қалдырып кетіппін. Ішінде шамамен мың доллар қолма-қол ақша бар еді.

Қайтып келгенімде, әлгі бағбанның түні бойы көлігімнің қасында тұрып, ешкімнің оған тиіспеуін қадағалағанын білдім.

Алғыс ретінде оған жүз доллар ұсындым. Бірақ ол сыпайы түрде бас тартты.

Ол қабылдаған жалғыз сый — құны небәрі үш ринггит болатын тауық еті мен күріштен жасалған қарапайым бір табақ ас еді.

Сол сәт әлі күнге дейін есімнен кетпейді. Ол маған адалдық туралы мыңдаған уағыздан артық сабақ берді.

Көп жыл бойы үйімнің есігін не көлігімді құлыптадым ба деп көп алаңдамайтынмын. Өзімді жай ғана қауіпсіз сезінетінмін.

Келіспеушіліктердің соңы сирек жағдайда ғана зорлық-зомбылыққа ұласатын.

Оның орнына адамдардың бір-біріне жаймен айтқан ақылын жиі еститінмін:

«Сабыр сақта».

«Бір-біріңді кешіргендерің дұрыс».

Бұл сөздер жадымда қалды. Адамдардың жылы жымиысы да.

Сондай-ақ қол алысып амандасқан соң, алақанын жүрек тұсына жайлап қоятын ишаралары да есімде.

Неткен қарапайым қимыл! Бірақ оның астарында қаншама шынайылық жататын.

Малайзиялықтар әрдайым аялдап, күлімсіреп, әңгімелесуге дайын тұратындай көрінетін. Олар сенің кім екеніңді шын ықыласпен білгісі келетін.

Меніңше, малайзиялықтар өмірдегі тамаша тепе-теңдікті сақтай біледі.

Олар аянбай еңбек етеді. Отбасын қадірлейді. Өзгелерге мейіріммен қарайды.

Мені әсіресе таңғалдырғаны — Малайзия халқының басым бөлігі мұсылман болғанымен, өз кемшіліктерім үшін біреулер мені айыптап жатқандай сезімді өте сирек бастан кешірдім.

Олар менің мінсіз емес екенімді білетін. Ара-тұра ішімдік ішкенді ұнататынымды да, түнгі сауық-сайранға қызығатынымды да білетін.

Бірақ жұма намазына барғанымда немесе қасиетті Рамазан айында ораза ұстағанымда, ешкім маған өзімді бөтен сезіндірген емес.

Бәрі үнсіз мойындайтын бір түсіністік бардай еді:

Әрқайсымыз өз таңдауымыз үшін Құдай алдында өзіміз жауап береміз.

Бір-бірімізге құрметпен қарасақ...

Адал еңбек етсек.

Отбасымызға қамқор болсақ.

Айналамыздағы адамдарға зиян келтірмесек...

Қалғаны — өзіміз бен Құдайдың арасындағы іс.

Осы көзқарас көңілімде өшпес із қалдырды.

Малайзия маған мансаптан әлдеқайда көп нәрсе сыйлады.

Достар сыйлады. Өзіме деген сенім сыйлады. Өмір бойы ұмытылмайтын естеліктер сыйлады.

Сондықтан өмірімнің Сингапурдағы кезеңіне көшпес бұрын... жай ғана алғыс айтқым келеді:

Terima kasih, Malaysia.

Жас британдық ұшқышқа сенгенің үшін рақмет.

Мені өз адамыңдай қабылдағаның үшін рақмет.

Өмірімнің ең бақытты сегіз жылын сыйлағаның үшін рақмет.

29-тарау: Сингапур формуласы

Сингапурда ең алдымен көзіңе түсетіні — Чанги әуежайы. Терминалдан шығып үлгермей жатып-ақ, мүлде басқа жерге келгеніңді сезесің.

Айнала мұнтаздай таза. Бәрі жұмыс істеп тұр. Бәрі рет-ретімен ұйымдастырылған.

Маған ең қатты әсер еткені әсем сәулет емес, әрбір ұсақ-түйекке дейін мән берілетіні еді.

Тіпті такси тұрағының өзі есімде қалды. Жертөледе ақ қолғап киген, формадағы қызметкерлер жолаушыларды әскери дәлдікпен мұнтаздай таза, су жаңаға жуық таксилерге бағыттап тұрды. Ешқандай абыржу жоқ. Бірін-бірі итерген ешкім жоқ. Айқай-шу да, бейберекеттік те жоқ.

Қызмет көрсету деңгейі осыншалық жоғары болса да, жолақы таңғаларлықтай қолжетімді еді.

Сингапур алғашқы сәттен-ақ бір нәрсені анық аңғартты: бұл ел әр істі тиянақты атқаруды мақтан тұтады.

Малайзияда талай жыл тұрғандықтан, екі елді еріксіз салыстыратынмын. Малайзияда өзіңді әрдайым еркін сезінетінсің. Ондағы адамдардың ұстанымы көбіне «Уайымдама, көмектесеміз» дегенге саяды. Сабырлылық бар еді. Жылылық. Түсіністік.

Ал Сингапурдың ұстанымы мүлде басқа болатын: «Қарқынға ілес... әйтпесе жол бер».

Сингапурлықтардың мұны білдіретін өз сөзі де бар: kiasu. Сөзбе-сөз аударғанда — «жеңіліп қалудан қорқу». Бірақ онда өмір сүре келе, бұл ұғымның әлдеқайда кең екенін түсіндім. Ол — жақсырақ болуға, жетілуге, бәсекелесуге ұмтылу. Қол жеткенге тоқмейілсімеу.

Бұл ұстаным ел өмірінің барлық саласына сіңіп кеткендей еді. Бәрі сол жерде тұратын адамдардың қажетіне қарай жобаланған.

East Coast Park саябағында велосипед жолдары, ролик тебуге арналған жолақтар, тіпті арқанды жүйемен сүйретілетін вейкбординг те бар еді. Тағам дүңгіршектері топтасқан әйгілі орталықтарда Michelin жұлдызына лайық тағамдарды көпшіліктің қалтасы көтеретін бағамен ұсынатын. Қала сән-салтанат пен қолайлылықты шебер үйлестірген.

Мен Саймонмен бірге әуежайдан небәрі он бес минуттық жердегі көрікті Bayshore Park тұрғын үй кешеніне көшіп келдім.

Көп ұзамай тағы бір нәрсені байқадым: Сингапурдың өзі ғана тәртіпті емес, өзгелерден де тәртіп күтетін. Ұйымдаспағандық жай ғана қолайсыздық емес, жол беруге болмайтын нәрсе саналатын.

Адамдар өз денсаулығына көңіл бөлетін. Ел салауатты өмір салтын қолдайтын. Арнайы талпынбасам да, темекіні азырақ шеге бастағанымды байқадым. Айналаңның өзі сені дұрыс шешім қабылдауға жетелейтіндей.

Сингапур өзінің қатаң тәртібін ақтап әуре болмайтын. Ал маған... бұл ұнайтын.

Бәрі таза. Бәрі қалай жұмыс істеуге тиіс болса, дәл солай жұмыс істейді. Көліктерді шетелге шығарғанға дейін жолда пайдалануға рұқсат етілетін мерзім шектеулі еді.

Әр көлікте электрондық NETS картасы болатын. Соның арқасында жүргізушілер автотұрақтар мен ақылы жолдардағы төлем бекеттерінен тоқтамай өте алатын. Бұл жүйені басқа да көптеген жерде қолдануға болатын.

Жылдам. Қарапайым. Тиімді. Бүкіл елді осы үш сөзбен сипаттауға болатындай еді.

Сингапур үкіметімен алғашқы қарым-қатынасым да осы әсерімді растады. Компаниядағы жұмыспен танысуға келгенімде, жұмыс істеуге рұқсат алуға қажетті құжаттарым алдын ала дайындалып қойған екен.

Ештеңе сұраудың қажеті де болмады деуге болады. Бәрі рәсімделіп қойған. Мен тек тиісті жерлерге қол қойып, биометриялық тіркеуге қашан бару керектігі жазылған электрондық хатты күттім.

Шын мәнінде не болғанын кейін ғана түсіндім. Мен Tiger Airways компаниясымен сұхбаттасып жүрмін деп ойлаған кезде... Сингапур үкіметі де мені сырттай тексеріп жатқан екен.

Мен тапсырған әр құжат бағаланған. Өткен өміріме қатысты барлық тексеру жүргізілген. Олар әуе компаниясына мен керек пе деген мәселені ғана шешпеген. Олар Сингапурға мен керек пе дегенді де шешкен.

Рұқсат берілгеннен кейін ғана маған FIN нөмірі берілді. Сол бір нөмір бәрін өзгертті. Ол Сингапурдағы жеке сәйкестендіру нөміріме айналды.

Бір күні түстен кейін кеңседен шығып, қолыма еңбек шартымды ғана алып банкке кірдім. Он минуттың ішінде шот ашып үлгердім, ал жаңа несие картам маған жөнелтіліп те қойған еді.

Банктен кейін жиһаз дүкеніне соқтым. Күн аяқталғанша сапалы, танымал брендтердің жиһазын өзім сенер-сенбес бағамен сатып алдым.

Бәрі жүйелі жұмыс істейтіндей көрінді. Ешкім қарапайым істі күрделендірмейтін.

Сингапур мен үшін «Иә» дейтін елге айналып бара жатты. Талаптарға сай келсең, жауап көбіне «иә» болатын. Үкімет сенің кім екеніңді әлдеқашан білетін. FIN нөмірің бәрін байланыстырып тұратын.

Қағазбастылық үшін жасалатын қағазбастылық мұнда өте аз еді. Адамдар ережелерді сақтайтын, өйткені жүйенің әділ, тиімді әрі бірізді қолданылатынын білетін. Қылмыс деңгейі төмен болатын: заң бұзудың нақты салдары барын бәрі түсінетін.

Өмірімде алғаш рет өзіме сұрақ қоя бастадым... Мұның құпиясы неде? Осындай шағын арал Жер бетіндегі ең тиімді қоғамдардың бірін қалай құра алды?

Көп ұзамай жауабын білмек едім. Әрі оны үш ұйықтасам түсіме кірмейтін жерден табатын едім.

30-тарау: Табыстың бағасы

Сингапур қай қырынан қарасаң да сән-салтанатымен таңғалдыратын. Таза. Заманауи. Тиімді. Әсем. Бірақ осы сән-салтанаттың артында ерекше еңбекқорлық жатты.

Tiger Airways әуе компаниясында жұмыс істеу оңай емес еді. Алты апталық жұмыс кезеңі әбден титықтататын. Ең ауыры, сөзсіз, Үндістанға түнде жасалатын рейстер болатын.

Кешкі сағат сегіз шамасында жұмысқа кірісіп, Сингапурға көбіне келесі күні таңғы тоғызда немесе онда ғана оралатынбыз.

Сол рейстердің бір ерекшелігі жадымда қалып қойды. Үндістаннан келген жолаушыларға толы ұшақта адамдардың көбінің жүгі өте аз немесе мүлде болмайтын.

Қонған бойда олардың көпшілігі қоғамдық телефондарға асығып, үйлеріне хабарласып, аман-есен жеткенін отбасына айтатын. Бұл жолаушылардың басым бөлігі Сингапурдағы құрылыс алаңдарында жұмыс істейтін.

Сингапурды көрікті етіп тұрған зәулім ғимараттар мен сәнді құрылыстардың талайын дәл осындай адамдар салғанын біртіндеп түсіне бастадым. Олардың құрылыс алаңдарының астында ұйықтап жатқанын немесе тым қарапайым баспаналарда тұратынын жиі көретінмін. Олар жан аямай еңбек ететін.

Бірнеше айдан кейін сол адамдардың көбін еліне қайтар рейстермен таситынмын. Бұл жолы ұшақтың іші мүлде басқаша көрінетін.

Үлкен экранды теледидарлар. Ұялы телефондар. Электр тауарлары. Бажсыз сауда дүкендерінен алынған виски. Темекі. Сингапур долларын айлар бойы жинап, еліне заңды түрде алып қайтуға болатын заттардың бәрі.

Сингапурда қарапайым жалақы болып көрінетін ақша олардың туған жерінде шағын дәулетке тең еді.

Ұшқыштар кабинасында отырып, осының бәрін бақылаған сайын өзіме бір сұрақ қоятынмын: мен қазіргі заманның құл таситын кемесін ұшырып жүрмін бе?.. Әлде бұл адамдар барлық қиындыққа қарамастан, отбасына жақсы болашақ сыйлайтындықтан, осы мүмкіндікті өз еркімен таңдады ма?

Тіпті қазір де... оның жауабын нақты білемін деп айта алмаймын.

Ал менің Сингапурдағы өмірім айтарлықтай жақсарып жатты. Сингапур доллары мықты валюта еді, ал мұндағы өмір салты бұрын-соңды көргенімнің ешқайсысына ұқсамайтын.

Алғаш алғандарымның бірі — HSBC Visa Infinite картасы. Қара түсті бұл карта әлі күнге дейін мен пайдаланған ең үздік несие картасы болып саналады. Оның артықшылықтары таңғаларлық еді.

Әуежайға және әуежайдан су жаңа Mercedes E-Class көлігімен жүргізуші қызметін тегін пайдалану. Иммиграциялық рәсімдерден жедел өту. Дүниежүзіндегі әуежайлардың арнайы күту залдарына кіру. Шетелде валюта айырбастаудың тиімді бағамдары. Гольф клубтарындағы жеңілдіктер. Жомарт әуе милі бағдарламасы.

Көп ұзамай Ұлыбританияға ұзақ сапарларымның көбінде бизнес-класпен ұша бастадым. Бұл жай ғана несие картасы емес еді. Ол мүлде басқа өмір салтына жолдама алғандай әсер қалдыратын.

Үш апталық демалысымда бір орында сирек отыратынмын. Әуе компаниясы қызметкерлеріне билетті қалыпты бағасынан шамамен тоқсан пайыз арзан алуға мүмкіндік беретін ID90 қызметтік тарифін пайдаланып, үздіксіз саяхаттайтынмын.

Пхукет. Филиппиндегі Боракай. Джакарта. Бали. Камбоджа. Қытай. Меконг өзені. «Өлім алаңдары». Терракота әскері. Әр демалысым дерлік жаңа бір шытырман оқиғаға айналатын.

Ол үш апта жай ғана демалыс емес еді. Күш жинайтын уақыт болатын.

Алты апта бойы үздіксіз ұшып, түнгі рейстерде жұмыс істеп, ұшақтағы тағам мен әуежайдағы фастфудты жеп, ағзамның биологиялық ырғағына қарсы күрескен соң, қалпыма келуге уақыт қажет еді.

Жағажайда ұзақ серуендеу. Жаңа ауланған теңіз өнімдері. Дәстүрлі массаж. Күн шуағы. Тыныштық. Ақыры шын мәнінде демалып, бой жазатын кез келетін.

Оңтүстік-Шығыс Азияны аралау маған тағы бір нәрсені ұқтырды. Бұл елдердің көбінің климаты ұқсас. Табиғаты ұқсас. Тарихы да ұқсас. Алайда әл-ауқат деңгейі мүлде бөлек.

Өзім байқаған ең үлкен айырмашылық — жемқорлық еді. Сингапурда өмір сүргеннен кейін оның ең үлкен жетістігі көз тартар зәулім ғимараттар салу ғана емес деген ойға келдім. Ең басты жетістігі — күнделікті қоғамдық өмірден жемқорлықты жоюы.

Сингапур жемқорлық әлі де бар көрші елдермен іскерлік қатынас жасаудан бас тартпайтын. Меніңше, олар өз шекарасынан тыс жерде бизнес жүргізу кейде өздерінікіндей талаптарды ұстанбайтын жүйелермен жұмыс істеуді қажет ететінін түсінетін.

Бірақ Сингапурдың өз ішінде... жемқорлыққа мүлде орын жоқ еді.

Судьялар. Жоғары лауазымды мемлекеттік қызметкерлер. Үкімет шенеуніктері. Олардың жалақысы өте жоғары болатын әрі оларға да аса жоғары талап қойылатын.

Менің жеке пікірімше, олардың еңбегі соншалық жақсы бағаланғандықтан, пара алып, өз қадірін түсіруге еш себеп қалмайтын. Мұның толық түсіндірмесі осы ма, жоқ па — білмеймін. Дегенмен мен мұны Сингапурдың ең үлкен бәсекелік артықшылықтарының бірі деп санадым.

Батыс компаниялары мұнда өздерінің аймақтық штаб-пәтерлерін сеніммен аша алатын. Сингапур көршілес өңірдің күрделі жағдайларымен кәсіби түрде жұмыс істей отырып, баға жетпес құндылық ұсынатын.

Таза құқықтық жүйе. Сенімді келісімшарттар. Сөзінде тұратын үкімет. Менің ойымша, табысқа жеткізетін формула осы еді.

Бірақ Сингапурдың барлық артықшылығына қарамастан... өзіме тағы бір сұрақты жиі қоятынмын: адамдар шынымен бақытты ма?

Бәсеке ешқашан тоқтамайтын. Бәрі алға озуға ұмтылатын сияқты көрінетін. Көбірек жетістікке жетуге. Одан да табысты болуға.

Малайзия маған шынайы бақыттың не екенін көрсетті. Сингапур маған табандылықты таныттты. Бірін дұрыс, екіншісін қате деуге болмайтын. Олар жай ғана әртүрлі еді.

Қазір өткенге көз жүгіртсем, адамдардың жанарындағы сезім жиі ойыма оралады.

Малайзияда... мен бақытты көрдім.

Сингапурда... мен табандылықты көрдім.

Арада жылдар өткенде, Қазақстанда... адамдардың көзіне қарап, мүлде басқа нәрсені көретін едім.

Үмітсіздікті.

Бірақ ол тарауға әлі жеткен жоқпыз... Ол кезде мен сіздерді өміріңізде оқып-білген құқықтық жүйелердің ішіндегі ең қараңғыларының бірімен таныстырамын.

31-тарау: Ақыры капитан

Tiger Airways компаниясына жұмысқа тұрғаныма бір жыл да толмай жатып, өмір бойы армандаған тағы бір мақсатыма жеттім.

Мені әуе кемесінің командирі қызметіне көтерді.

Бұл — талай жыл бойы ұмтылған сәтім еді. Сансыз сағат оқыдым. Жылдар бойы ұшуға үйреттім. Аспанда мыңдаған сағат өткіздім. Соның бәрі мені осы күнге жеткізді.

Tiger Airways-қа алғаш келгенімде ұшқыштардың басым бөлігі шетелден келген мамандар болатын. Азияда арзан әуе тасымалының қарқынды дамуы тәжірибелі ұшу экипаждарына деген сұранысты күрт арттырғандықтан, компания дүниежүзінен ұшқыштар қабылдаған еді.

Жұмыс қарқыны өте жоғары болатын. Соның салдарынан ұшқыштар да жиі ауысып жатты.

Алғашқы айларда Сингапурдағы өмірге бейімделуге, ұшқыш куәліктерімді жергілікті талаптарға сәйкестендіруге және командирлікке көтерілуге дайындалуға бар назарымды аударды. Сондықтан айналамда не болып жатқанына көп көңіл бөлмедім.

Кейде ұшқыштардың компаниядағы өзгерістерге шағымданғанын естітінмін. Әуелде оған мән бермедім. Олардың нені меңзегенін кейін ғана түсіне бастадым.

Бірге ұшатын әріптестерімнің арасында бұрын Singapore Airlines-та жұмыс істеген ұшқыштар көбейе түсті.

Арзан әуе тасымалы саласының қарқынды өсуі күтпеген салдарға әкелді. Tiger Airways жылдам кеңейіп жатқанда, дәстүрлі, толық қызмет көрсететін әуе компанияларында қажеттіліктен артық ұшқыш пайда болды.

Singapore Airlines, әрине, сингапурлық ұшқыштарды мүмкіндігінше сақтап қалғысы келді. Солардың талайы Tiger Airways-қа ауыса бастады.

Сингапурдың мүддесі тұрғысынан бұл түсінікті еді: жергілікті ұшқыштар жеткілікті болса, оларға шетелден келген мамандардан бұрын басымдық берілуі керек.

Мен мұны түсіндім. Бірақ Tiger Airways ішіндегі жағдайдың өзгере бастағанын да аңғардым.

Екінші ұшқыштарымның кейбірі кабинада маған тосын сұрақтар қоя бастағанда, бұл өзгерісті елемеу мүмкін болмай қалды. Олар Airbus A320 туралы білетінімнің бәрін үйретуімді өтінді. Барынша көп. Барынша тез.

Ақыры олардың бірі себебін түсіндірді. Айтуынша, ұшу жұмыстарын ұйымдастыру жөніндегі директор оларға тезірек үйрену керектігін айтыпты: көптеген шетелдік капитан жуырда компаниядан кетеді екен.

Көп ұзамай Tiger Airways ұшқыштар санын қысқарту қажет екенін ресми түрде мәлімдеді.

Компанияның әділдігін мойындау керек: ешкімді кетуге мәжбүрлеген жоқ. Оның орнына шетелдік ұшқыштарға өз еркімен жұмыстан шығу үшін қомақты өтемақы ұсынылды.

Бұл әділ шешім еді. Ұсынылған өтемақы тартымды болатын. Көптеген ұшқыштар оны қабылдады.

Сол кезде мен де болашағым туралы шындап ойлана бастадым. Сингапурдағы жалақым жақсы еді. Бірақ мұндағы өмір де қымбат болатын.

Бұрынғыдан әлдеқайда көп табыс тапсам да... шын мәнінде, көп ақша жинай алмай жүрдім.

Жұмыс қарқыны бәсеңдеген жоқ. Алты апта бойы тынымсыз ұшу. Үш апта демалыс. Содан кейін бәрі қайта басталады.

Көптен бері алғаш рет... көкжиекке қайта көз тіктім.

Бәлкім, мені тағы бір қызықты сапар күтіп тұрған шығар. Бәлкім, басқа бір ел маған жаңа нәрсе үйретер.

Көп ұзамай... шешім қабылдадым.

Қош бол, Сингапур. Сәлем, Вьетнам.

32-тарау: Мен кіммін?

Сол жылдары мен бұрын ешқашан шындап ойланбаған бір сұрақты өзіме қоя бастадым: мен кіммін? Британдықпын ба? Лондонда туып-өскен мысырлықпын ба? Әлде көптеген мысырлықтарға бұйырмаған мүмкіндіктерді пайдаланған мысырлықпын ба?

Малайзияда жұрт мені көбіне мұсылман ретінде қабылдайтын. Сонда мен мұсылманмын ба? Америкада мені жиі атағандай, британдық мұсылманмын ба? Әлде енді Сингапурда өз өмірін құрып жүрген шетелдік ұшқыштардың бірі, жай ғана шетелде жұмыс істейтін адаммын ба?

Қайда барсам да, адамдар мені әрқалай қабылдайтын. Менің кім екенім енді тек өзімді қалай танитынына байланысты болмай қалды. Оны көбіне өзгелердің мені қалай көргісі келетіні айқындайтын.

Саяхаттаған сайын төлқұжаттай шағын ғана нәрсенің адам өмірінің бағытын түбегейлі өзгерте алатынын тереңірек түсіндім. Кәдімгі құжат. Қалтаға сыятын кішкентай кітапша. Бірақ ол біреулерге есік ашса, өзгелерге сол есікті жауып тастай алады.

Азаматтығың мемлекеттердің саған қалай қарайтынын айқындауы мүмкін. Қандай мүмкіндіктерге қол жеткізе алатыныңды да анықтауы мүмкін. Кейде тіпті құқықтарыңның сақталу-сақталмауына да әсер етеді.

Өз азаматтарын халықаралық деңгейде табанды түрде қорғайтын елдің азаматтары қайда жүрсе де әдетте белгілі бір дәрежеде қорғанышқа ие болатынын ұғына бастадым. Оларға басқаша қарайды. Олардың құқықтарын бұзбас бұрын өзгелер әбден ойланып алады. Ал жемқорлық күнделікті тіршіліктің бір бөлігіне айналған елдерде туған адамдар мұндай қорғаныштан қағылуы мүмкін. Бұл айырмашылықтың салдары орасан.

Ол кезде мұның бәрі ұзақ ұшулар кезінде немесе оңаша қалған тыныш сәттерімде ойыма оралатын сауалдар ғана еді. Бір күні олардың өз өміріме тікелей қатысы боларын мүлде білмедім.

Өйткені уақыт өте келе алдымнан тағы бір сұрақ шығатын еді: британдық мұсылман жемқорлық жайлаған құқықтық жүйенің құрсауында қалса, не болады? Бір кезде соншалықты қуатты көрінген төлқұжат кенеттен жеткіліксіз болып шықса ше?

Бұл сұрақтардың жауабы өмірімді біржола өзгертетін еді. Мемлекеттердің іс-әрекетіне күмәнмен қарауға мәжбүр ететін. Дипломатияға. Әділдікке. Саясаттың ықпалына. Әлемнің неге сенетінін қалыптастырудағы бұқаралық ақпарат құралдарының рөліне.

Ол жауаптар мені Қазақстанда күтіп тұрды.

33-тарау: Сәлем, Вьетнам

Вьетнамға баруым алдын ала мұқият ойластырылған шешім емес еді.

Шынымды айтсам, ірі, бұрыннан қалыптасқан әуе компанияларына жұмысқа орналасу жөніндегі сұхбаттарға шақыруды күтіп жүргенде, мансабымның келесі кезеңіне дейін уақытша қызмет іздедім. Осы уақытқа дейін келісімшарт негізінде ұшып өткізген жылдарым өзім күткен нәтижені берді деп ойладым. Әр қоныс аударуым мансабымның өсуін жеделдетті. Калифорния маған ұшуды үйретті. Малайзия мені ұшу нұсқаушысы етті. Сингапур мені әуе кемесінің командирі етті. Енді мансабымның қалған бөлігін қайда өткізгім келетінін ойланатын уақыт жетті.

Жасым да ұлғайып келе жатты. «Playboy Pilot» атанған күндерім біртіндеп артта қалып бара жатты. Әпке-қарындастарымның бәрі тұрмысқа шыққан. Балалары, өз үйлері, өз отбасылары бар. Ал мен жылдар бойы бар күшімді дерлік мансабыма арнадым.

Ата-анама қаржылай көмек қажет болған сайын, қол ұшын создым. Бұрын жиналған қарыздарымның бәрін өтедім. Әрқашан армандаған

мансабыма қол жеткіздім. Бірақ осы жолда бір сәтте... өзімді ұмытып кетіппін.

Мен қашан бір жерге тұрақтаймын? Өз отбасымды қашан құрамын? Жұмыс орны жерден отыз жеті мың фут биіктікте орналасқан адаммен өмірін байланыстыруға кім келісер еді?

Таяу Шығыс келесі қисынды қадам болып көрінді. Ондағы ірі дәстүрлі әуе компаниялары мансап үшін тамаша мүмкіндіктер ұсынатын. Мен жұмысқа орналасуға өтініш бере бастадым. Жауап күтіп жүргенімде бірнеше досым VietJet атты вьетнамдық әуе компаниясы туралы айтты. «Оларға командирлер өте қажет», — деді олар.

Әкемнің Малайзиядағы үйінде бірнеше апта тынығып алған соң, тәуекел етуден ештеңе жоғалтпайтынымды түсіндім. Хошимин қаласына — көпшілік әлі күнге дейін жылы ықыласпен Сайгон деп атайтын шаһарға — ұшып барып, жағдайды өз көзіммен көрмек болдым.

Кейде өмірдегі ең сәтті шешімдер еш жоспарсыз басталады.

Ұшақ қонған бойда телефонымды қосып, VietJet компаниясының бас кеңсесін іздедім. Таңғалғаным, ол әуежайдан жаяу бес минутқа да жетпейтін жерде екен. Керемет. Иығыма рюкзагымды асып, күнделікті киіммен қабылдау бөлмесіне тіке кірдім. Жас қабылдау қызметкері басын көтеріп, жылы жымиып: «Сізге қалай көмектесе аламын?» — деп сұрады.

Ол өте сұлу еді. Жымиысына қарағанда, келесі сәтте не боларын мүлде күтпеген сияқты. Мен оның үстеліне мұқият реттелген құжаттар папкасын қойдым. Ішінде түйіндемем, барлық ұшу лицензияларымның көшірмелері, АҚШ-тың FAA біліктілік құжаттары, Малайзия мен Сингапур лицензиялары, Ұлыбританияның CAA талаптарына сәйкестендіру рәсімі әлі аяқталмаған құжаттарым, ұшу журналымның соңғы он беті және бұрын жұмыс істеген әуе компанияларымның ұсыным хаттары бар еді. Ол біресе папкаға, біресе маған қарады. Сосын қайтадан папкаға көз тастады.

«Мен капитан Нилді іздеп жүрмін», — дедім Филиппиннен келген бас ұшқышты меңзеп. Қыз ішкі кеңсеге кіріп кетті. Бір минут өтпей қайта оралды. «Дәл қазір сұхбаттан өте аласыз ба?» Мен жымидым. «Әрине».

Кеңседегі жұмыс орындарының ар жағында шағын бөлме бар екен. Онда капитан Ви темекісін асықпай тартып отырды. Ол мені ішке шақырды. Бес минуттай мансабым туралы сөйлестік. Содан кейін ол орындығына шалқайып: «Маған нұсқаушылар керек, — деді. — Францияға барып, Airbus ұшақтары бойынша нұсқаушылар курсын аяқтай аласыз ба?» «Әрине, аламын».

Ол бас изеді. «Жақсы. Мисс Май құжаттарыңызды рәсімдейді». Сәл кідіріп: «Қайда тұрып жатырсыз?» — деп сұрады. «Шынымды айтсам, әзірге білмеймін». «Жұмысқа қашан кірісе аласыз?» Мен күліп жібердім. «Сізге қашан қажет болсам, сол кезде». «Ертең, — деді ол ойланбастан. — Ханойға ұшып, вьетнамдық лицензияңызды аласыз және медициналық тексеруден өтесіз».

Міне, осылай. Сұхбат аяқталды. Қол алыстық. Мен жаңа жұмыс таптым.

Қабылдау бөлмесіне қайтып келе жатып, мисс Майдың үстелінің жанында тұрған екі таныс адамды байқадым. Жүздері бір жерден көргендей еді. Кенет есіме түсті. Крейг. Және Блэр. Калифорниядағы ұшу мектебінен бері он бес жылға жуық көрмеген екі досым.

Мисс Май сыпайы жымиды. «Отырыңыз, капитан». Крейг маған өзіне тән австралиялық жымиысымен қарады. «Уайымдама, достым, — деп күлді ол. — Мұнда жұрттың бәрін «капитан» деп атайды». Мисс Май оған бірден бұрылды. «Ол — сіздің капитаныңыз».

Мен Крейгке бір сәт қарап тұрып, қарқылдап күліп жібердім. «Крейг, ақымақ-ай... бұл мен ғой! Мо! Ұшу мектебінен!» Оның бет-әлпетін көрсеңіз ғой! Бір сәттен кейін екеуміз құшақтасып, жер шарының арғы бетінде қайтадан бірге жұмыс істейтінімізге сене алмай, күліп тұрдық. Кейде өмір шынымен таңғаларлық.

Содан соң мисс Май түскі үзіліске шыққалы жатқанын айтып, мені ұшқыштардың көбі тұратын жақын маңдағы қонақүй қызметі көрсетілетін пәтерге өзі апарып салуды ұсынды. «Бір ғана шартпен, — дедім мен. — Түскі асты мен алып беремін». Ол жымиды.

Сайгонға қонғаныма бірнеше сағат қана болған. Ал мен жаңа жұмыс тауып үлгердім... қызметім жоғарылады... Калифорниядағы екі ескі досыммен қайта қауыштым... әрі кейін еркелетіп «Мисс Сайгон» деп атап кеткен сұлу вьетнамдық қызбен түскі ас ішуге келістім. Ол келесі екі апта бойы маған өзінің ғажайып қаласын аралатып көрсетті.

Осындай сәттер әлемнің мүмкіндіктерге толы екенін есіме салатын. Сол күнді ойласам, бала кезімде көрген Сильвестр Сталлоне түскен «Over the Top» фильміндегі сүйікті сөздерімнің бірі есіме түседі:

«Әлем ешкімнің алдынан жарты жолға дейін шықпайды. Бір нәрсені қаласаң... оған өзің барып қол жеткізуің керек».

34-тарау: Хаос теориясы

Вьетнамның авиация саласында жұмыс істеген кезеңімді екі-ақ сөзбен сипаттау керек болса, ол «Хаос теориясы» болар еді. Тіпті қазірдің өзінде бұл жүйеде бұдан әлдеқайда көп ірі әуе апатының неліктен болмағанын түсіну қиын. Вьетнам — таңғажайып ел. Халықаралық саудаға ашылғанға дейін ондаған жыл соғыс пен коммунистік жүйе тұсындағы қиындықтарды бастан өткерген мемлекет.

Шетелдік инвестиция елге ағыла бастаған сәттен бәрі өзгерді. Экономика таңғаларлық қарқынмен өсті. Қалыптасып келе жатқан орта тап саяхаттауға ұмтылды.

Әуе қатынасына сұраныс күрт өсті. VietJet сол сұранысты қанағаттандыру үшін дүниеге келді. Бір қызығы, менің бұрынғы AirAsia әуе компаниям Вьетнамда орнығуға жылдар бойы талпынып, нәтижеге жете

алмаған еді. Ал енді Вьетнам өзінің төмен тарифті әуе тасымалының ірі компаниясын құрды. Алайда компанияның өсу қарқыны тәжірибе жинақтау қарқынынан әлдеқайда жоғары болды. Әуе компаниясына ұшқыштар шұғыл қажет еді. Ең маңыздысы... оған капитандар ауадай қажет болды. Ондағы алғашқы айларымнан-ақ мен ұшу қызметімен үнемі қақтығысып жүрдім.

Авиацияда ұшу уақытына қатаң шектеулердің болуының себебі бар. Бұл ережелерді кабинетте отырған шенеуніктер ойдан шығарған жоқ. Олар апаттар болғандықтан жазылды. Әрбір шектеудің артында тарихтың бір сәтінде шаршау адам өмірін қиған оқиға тұр. Ал VietJet-те бұл шектеулер үнемі еленбей қалатын. Ұшқыштардың айына жүз сағаттан артық ұшуы қалыпты жағдайға айналды.

Апта сайын ұшу қызметі мені заңда белгіленген шектен асатын ұшу тапсырмаларын қабылдауға мәжбүрлемек болғандықтан дауласып жүрдім. Апта сайын бас тарттым.

Олардың көзінде мен қиын адамға айналып бара жаттым. Ал мен үшін бұл — өзім үйренген кәсіби міндетімді орындау ғана еді. Капитанның бірінші міндеті әуе компаниясына емес. Акционерлерге де емес. Кестеге де емес. Капитанның бірінші міндеті — ұшқыштар кабинасы есігінің ар жағындағы адамдардың қауіпсіздігі.

Қысым ешқашан тоқтамады. Екінші ұшқыштардың ұшқыштар кабинасына келіп, небәрі үш сағат ұйықтағанын айтқаны жиі болатын. Ұшу кестесін құрастыратын бөлім оларға қайта-қайта қоңырау шалып, тағы бір рейсті алып, «көмектесуді» сұрайтын. Талайы келісетін. Біреулері компанияның көңілін қалдырғысы келмегендіктен келісетін.

Басқалары қосымша рейстер үшін төленетін ақыға қызығатын. Қатты шаршататын ұшу күндерінен кейін ұшқыштардың қонақүйге келіп, бірден барға бет алғанын көретінмін.

Олар көп ішетін. Бірнеше сағат қана ұйықтайтын.

Сосын қайтадан кабинаға кіріп, бәрін басынан бастайтын. Бұл мен көрген ұшқыштардың кәсіби тәртіпті өрескел бұзуының ең сорақы көрінісі еді. Мені одан да қатты алаңдатқаны — мұның бәрі қалыпты көрінетін. Содан кейін себебін түсіне бастадым.

Кейбір екінші ұшқыштар әуе компаниясымен байланысы бар пилоттарды іріктеу компаниясы арқылы жұмысқа тұру үшін орасан ақша төлегенін маған оңаша айтты. Әңгімелердің бәрі рас болды ма, жоқ па — білмеймін, бірақ бір нәрсе маған анық болды. Бірнеше ұшқыш Airbus A320 туралы ең төменгі деңгейдегі түсінікпен ғана келетін. Көптеген ұшқыш ұшақтың шын мәнінде не істеп жатқанын түсінудің орнына автоматтандырылған жүйелерге түгелге жуық арқа сүйейтін. Ресми түрде нұсқаушы болмай тұрып-ақ, өзімді нұсқаушыдай сезінетінмін. Әр рейс дерлік жаңа сабаққа айналатын.

Небәрі бірнеше айдан кейін Airbus нұсқаушысы біліктілігін алу үшін Францияның Тулуза қаласындағы Airbus Industries оқу орталығына жіберілетін болдым. Бұл мүмкіндікке мақтандым. Стандарттарды

жақсартуға көмектесе аламын деп сендім. Бірақ оның орнына... қысым күшейді. Даярлықтан өтуі тиіс ұшқыштар саны тым көбейіп кеткендіктен, желілік ұшу даярлығын жүргізе жүріп, мені айына шамамен жүз қырық сағат ұшуға жоспарлап отырғандарын хабарлады. Естігеніме сене алмадым.

Жүз қырық сағат. Заңды айлық шектен қырық сағат артық. Содан кейін мені одан да қатты есеңгіреткен бөлігі айтылды. Осы жүз қырық сағаттың тек жүз жиырмасы үшін ғана маған ақы төленетінін айтты. Қалған жиырма сағаттың ақысы көптеген шетелдік ұшқыштардың жұмысқа орналасуын ұйымдастыратын Atran Aviation компаниясының иесіне беріледі екен. Ол кезде басқа нұсқаушылардың бұл тәртіпке әлдеқашан келісіп қойғанын да білмеппін. Мен тек бір нәрсені анық білдім. Бұл дұрыс емес еді.

Кәсіби ұшқыш ретіндегі әрбір түйсігім мұның ешқайсысы болмауы тиіс деп тұрды. Мен дауластым. Қайтадан. Тағы да. Және тағы да. Неғұрлым қарсылық білдірсем, өмір соғұрлым жайсыз бола түсті.

Өз алаңдаушылығымды жоғары басшылыққа да жеткіздім. VietJet компаниясының негізін қалаушы Нгуен Тхи Фыонг Тхао ханым (Nguyễn Thị Phương Thảo) қатысқан бір жиналыста бірнеше шетелдік ұшқыш әуе компаниясында қалыптасып келе жатқан мәдениетке қатысты алаңдаушылығын айтты. Қауіпсіздік. Кәсіби стандарттар.

Жемқорлық. Адам өміріне қауіп төніп тұр деп есептегендіктен, ашық сөйлестік. Оның жауабы содан бері есімде қалып қойды. Менің есімде қалғаны бойынша, ол бізге қарап былай деді: «Вьетнам — жемқор ел. Бұл біздің өмір салтымыз. Ұнамаса, кетулерің керек».

Ол жиналыстан қатты көңілім түсіп шықтым. Біз жоғары жалақы сұраған жоқпыз. Жеңіл өмір сұраған жоқпыз. Біз қауіпсіз аспан сұрадық. Жылдар өткен соң, Қазақстанда басымнан өткеннің бәрінен кейін, сол сөздерді жиі еске алатынмын. Мен олармен әлі де түбегейлі келіспейтінмін.

Бірақ, ең болмағанда, ол ойын ашық айтты. Ешкім жемқорлық жоқ деп түр көрсетпеді. Қазақстан маған басқа нәрсені үйретететін еді. Онда мен проблеманың бір бөлігі деп санаған адамдар қайта-қайта бір сұрақты қоятын.

«Қандай жемқорлық?»

Кейде мәселені жоққа шығару оны мойындаудан да қауіпті. Өйткені жүйе өз кемшілігін мойындаудан бас тартса... оны түзетуден үміттенудің өзі қиын. Мен үшін шешім ақырында өте қарапайым болды. Ешқандай жалақы... ешқандай жоғарылау... және ешқандай мансап... өмір бойы ұстанып келген қағидаларымнан бас тартуға татымайтын. Бір күні түстен кейін ақыры шыдамым таусылды.

Бір сағаттың ішінде заттарымды жинап қойдым. Вьетнамды артта қалдырдым. Бұл шешіміме ешқашан өкінген емеспін.

35-тарау: Бірінші ереже

Мысырдан кеткенде, болашағымды сол елде құрғым келмейтінін іштей сезетінмін. Отбасымды, мәдениетімді, шыққан тегімді қанша жақсы көрсем де, өз балаларымды сонда өсіргім келмейтінін білетінмін.

Жылдар өткен соң Вьетнамнан кеткенімде де дәл осындай сезімде болдым. Мені кетуге итермелеген елдің өзі емес еді. Вьетнам — көрікті ел. Халқы ақжарқын, еңбекқор әрі қиындыққа төзімді. Мені мазалаған басқа нәрсе болатын.

Ол — жемқорлықтың қалыпты құбылыс ретінде қабылдануы.

Жылдар өте келе мен бір қарапайым тұжырымға келдім: өркениет ережелерге сүйенеді.

Бірде бізді өркениетті ететін нәрсе — заң дегенді оқыған едім. Тіпті жануарлар да белгілі бір тәртіппен өмір сүреді. Қасқыр үйірінің өз иерархиясы бар. Құстар топтасып қоныс аударады. Табиғаттың өзі тәртіпке сүйенеді. Адам қоғамы да бұдан бөлек емес.

Мұны оқып отырған кейбіріңіз менімен келіспеуіңіз мүмкін. «Бірақ, Мохамед, Сингапурда көші-қон бақылауынан жедел өту қызметін пайдаланғаныңызға қуанбадыңыз ба? Бұл да кезексіз өтудің бір жолы емес пе?» — дерсіз.

Бір қарағанда, солай көрінуі мүмкін. Бірақ мен бұл екеуін бірдей деп санамаймын.

Көші-қон бақылауынан жедел өту — ресми қызмет еді. Ол ашық түрде ұсынылатын. Оны жұрттың бәрі көре алатын. Қызмет белгіленген ережелер аясында көрсетілетін. Ешкімге үстел астынан жасырын ақша берудің қажеті жоқ еді. Ешкімнен заң бұзу талап етілмейтін. Ешкім өзін адал емес әрекет жасағандай сезініп шықпайтын.

Ал жемқорлық — мүлде басқа нәрсе.

Өзгелерді жемқорлыққа итермелейтін адамдар, әдетте, істеп жүрген ісінің теріс екенін іштей біледі. Уақыт өте келе олар өз әрекетін ақтай бастайды. Ақырында кінәлі сезінуден де қалады.

Содан кейін одан да қауіпті жағдай туады: олар бұған үйреніп кетеді. Кейде тіпті соны мақтан тұтады.

Жемқорлықтың мәдениетке айналатын тұсы — осы.

Мен әрқашан кезекте сабырмен тұратын адаммын. Біреудің өзгелерді ығыстырып, алға ұмтылғанын ұнатпаймын. Бәлкім, бұл Ұлыбританияда өскенімнен болар.

Бізге бала кезімізден қарапайым ережелерді үйретеді: өз жолағыңмен жүр. Айнаға қара. Бұрылыс белгісін бер. Содан кейін ғана маневр жаса. Жаяу жүргіншілер өткелінің алдында тоқта. Кезегіңді күт.

Бұлар күнделікті өмірге сіңіп кеткені сонша — біз олар туралы сирек ойланамыз. Алайда күнделікті бейберекеттікті ретке келтіретін де — осы шағын ережелер.

Әлемнің басқа өңірлеріне барсаң, кей жерлердегі жол қозғалысы нағыз аласапыран болып көрінеді. Көліктер жан-жаққа ирелеңдейді. Мотоциклдер өту мүмкін еместей тар саңылаулардан сығылып өтеді. Әркім өзгелерден бұрын алға шығуға тырысады.

Мен үшін сол жолдар астарлы бір бейнеге айналды: ұсақ ережелерді құрметтемейтіндер көбейгенде, уақыт өте келе үлкен ережелер де мәнін жоғалта бастайды.

Авиацияда мені алаңдатқан да — дәл осындай көзқарас.

Айналадағының бәрі біртіндеп қараусыз қалып жатса, ұшудың қауіпсіз болатынына қалай шын сенуге болады?

Ұшу жоспарлары ретсіз жасалатын. Кабинадағы жабдықтар әрдайым тиісті деңгейде жұмыс істей бермейтін. Ұшақтар техникалық қызмет көрсетілуін күтіп тұратын. Ұшу-қону жолағындағы жарық жүйесінің ақаулары түзетілмей қалатын.

Ұшқыштар әбден қалжырайтын. Бортсеріктер ауырып жүретін. Соған қарамастан, бәрі осының бәріне көз жұмып, ештеңе болмайды деп үміттенуге тиіс сияқты еді.

Үміт — қауіпсіздік жүйесі емес.

Кәсібилік — қауіпсіздіктің негізі.

Меніңше, жемқорлықтың шынайы қаупі осында. Ол адамдарды бүгінгі ұсақ мәселені елемеуге үйретеді, өйткені ертең оның зардабын басқа біреу тартады.

Өмірімде маған ерекше әсер қалдырған қоғамдар міндетті түрде ең бай қоғамдар емес еді. Олар — ережелердің бәріне бірдей қолданылатынын ортақ ұстаным ретінде қабылдаған қоғамдар.

Ережелер мінсіз болғандықтан емес. Ережелер болмаса, сенім жоғалатындықтан. Ал сенім жоғалған соң... әділдік те, әдетте, көп ұзамай жоғалады.

Табысты қоғамның ең басты қағидасы байлық емес екенін түсіну үшін маған талай жыл өткізіп, талай елді көру қажет болды.

Ол — билік емес. Ол — технология да емес. Ол әлдеқайда қарапайым нәрсе.

Адамдар, ең алдымен, кейбір қағидалардың ешқашан сатылмайтынына келісуі керек. Қалғанының бәрі сол іргетастың үстіне қаланады.

Алайда өзге елдерде көргенімнің ешқайсысы мені алда күтіп тұрған оқиғаларға дайындай алмады.

Мен үшін Қазақстан жемқорлықтың эталонына айналатын еді. Сол жерде жемқорлық мен ешқашан елестетпеген адамгершілік шегінен асты деген сенімге келдім: өз ісімде кейбір адамдардың сәби өлімінен пайда табуға және мен тек «қан құны» деп атай алатын ақшаны талап етуге дайын екенін сезіндім.

Енді сізге баяндайтын оқиғам — осы.

36-тарау: Сәлем, Гонконг

Вьетнамнан кеткенде мұңайған жоқпын. Керісінше, бойым жеңілдеп қалғандай болды.

Көп жылдан бері алғаш рет мансабымның қай бағытқа бет алатынын мүлде білмедім. Бір қызығы... оған бас қатырмадым.

Бір жердегі тіршіліктен әбден қажып, заттарыңыздың жартысын тастап кете салғаныңызды елестетіңіз. Мен дәл солай істедім.

Қонақүй қызметі көрсетілетін пәтерімде киім-кешегімді, тұрмыстық заттарымды және жеке дүниелерімді қалдырып кеттім. Оларды өзіммен бірге алып жүруге тұрмайды деп шештім.

Әуежайда Малайзияға бір бағытқа билет сатып алған соң, артық жүк үшін қанша төлеу керегін білдім. Тіркеуге кезекте тұрған жерімде чемодандарымды ашып, заттарымды мүлде бейтаныс адамдарға тарата бастадым.

Мақсатым ақша үнемдеу емес еді. Тек тезірек кеткім келді.

Ол заттардың енді мен үшін еш мәні қалмаған. Ең бастысы — ұшаққа отыру еді.

Төзімім таусылған болатын.

Заңмен белгіленген ұшу уақытының шегінен аспайтынымды қанша рет түсіндірсем де... Міндетті демалыс уақытын қысқартудан қанша рет бас тартсам да... Менің ойымша, алдымен қажетті техникалық қызмет көрсетілуі тиіс ұшақтармен ұшуға қанша рет қарсылық білдірсем де... ештеңе өзгермейтіндей көрінетін.

Бүкіл мансабымда өзге сөздердің бәрінен жиі айтылатын бір тіркес бар еді: «Қауіпсіздік — бірінші орында».

Вьетнамда бұл сөздер көбіне құр ұранға айналғандай сезілетін. Көп адам басшыларына қарсы пікір айтуға қорқатын.

Ал жоғарыда отырғандарды бір ғана сұрақ қызықтыратындай көрінетін: «Бұдан тағы қанша пайда сығып алуға болады?»

Талаптарды айналып өтудің әрбір амалы іздестірілді. Әрбір шектеудің шегіне дейін барды. Мүмкіндік туған жерде талаптарды айналып өтетіндей көрінетін.

Ақырында бұл жүйені өзгерте алмайтынымды түсіндім. Өзгерте алатыным — сол жүйенің бір бөлігі болып қала беремін бе, жоқ па деген өз шешімім ғана.

Малайзияға қайтып ұшып барып, басымнан өткен жайттардан тәнім де, жаным да айыққанша әкемнің үйінде тұрдым.

Содан бір күні күтпеген жерден телефоным шырылдады. Ұшқыш досымның бір ғана қарапайым сұрағы бар екен:

«Сингапурға келгің келе ме? Hong Kong Airlines соңда көшпелі іріктеу шарасын өткізіп жатыр».

Гонконгта тұратын достарым бұрыннан бар еді. Бірақ шынымды айтсам, мені қызықтырған әуе компаниясының өзі емес болатын.

Мұны Сингапурдағы ескі достарыммен қауышып, қандай мүмкіндіктер барын байқап қайтуға жақсы сылтау деп қабылдадым.

Іріктеу сынағына еш дайындықсыз келдім. Таңғаларлығы, бәрі маған таныс болып көрінді.

Бірнеше жыл бойы әлемдегі дәстүрлі ірі әуе компанияларының сұхбаттарына дайындалып жүрген едім. Hong Kong Airlines компаниясының іріктеу тәртібі солардікімен бірдей дерлік болды.

Сынақтың бір кезеңінен келесісіне еш қиналмай өте бердім. Күн соңында маған жұмыс ұсынылды.

Мансабымда алғаш рет ұзақ қашықтыққа ұшатын авиацияға ауысу мүмкіндігі туды.

Оған дейін негізінен тар фюзеляжды Airbus ұшақтарымен ғана ұшқан едім. Hong Kong Airlines әуе компаниясы Airbus A330 ұшақтарын пайдаланатын, ал жақында оның әуе паркіне жаңа Airbus A350 мен Boeing 787 Dreamliner ұшақтары қосылуға тиіс болатын.

Бұл мүмкіндік мені қатты қызықтырды. Бәлкім, ұшқыштық мансабымда тағы бір, соңғы қадам жасауға уақыт бар шығар.

Қалтамда жұмысқа шақыру ұсынысы, алдымда маңызды шешім тұрғанда, Малайзиядағы әкемнің үйіне оралдым.

Ол кезде қабылдағалы тұрған шешімім ұшқыштық мансабымның соңғы тарауына айналарын қайдан білейін...

Одан кейін оқиға ешкім елестете алмаған бағытқа бұрылмақ еді.

Сәлем, Гонконг.

37-тарау: Моральдық жауапкершіліктен алшақтау

Гонконг туралы әңгімеге көшпес бұрын, өмір бойы куә болған көптеген жайтты түсіндіруге көмектеседі деп ойлайтын бір психологиялық ұғымға тоқталғым келеді.

Ол «моральдық жауапкершіліктен алшақтау» деп аталады.

Моральдық жауапкершіліктен алшақтау — қарапайым адамдардың әдетте теріс, ұятты немесе тіпті қатыгез саналатын әрекеттерін қандай да бір жолмен ақтауға болатынына өздерін сендіру үдерісі.

Бұл ұғым мені жылдар бойы толғандырған бірқатар сұраққа жауап береді.

Түрме қызметкері тұтқынды ұрып-соғуды қалай ақтай алады?

Прокурор дәлелдемелерді елемей, айыптау үкіміне қол жеткізу үшін тергеушіге дәлелдемелерді қолдан жасауға қалай көмектесе алады?

Қорғаушы тарап ұсынған дәлелдемелер мен уәждерге қарамастан, судья айыптау үкімі шығарылуы үшін прокурорлар мен тергеушілерге қалай

жәрдемдесіп, ашықтан-ашық біржақты әрі нәтижесі алдын ала шешіліп қойғандай көрінетін сот талқылауының жағдайын жасай алады?

Ұшқыш қатты шаршағанын әрі мұндай күйде ұшу қауіпті екенін біле тұра, қалайша ұшуға шығады?

Әуе компаниясының басшысы коммерциялық қысымды жолаушылар қауіпсіздігінен қалай жоғары қояды?

Адам өз әрекетінің салдарын қай сәттен бастап байқамай қалады?

Неғұрлым көп саяхаттасам, таңертең оянғанда «бүгін зұлымдық жасаймын» деп ниеттенетін адамдардың өте аз екенін соғұрлым анық түсіндім.

Оның орнына көзге бірден түсе бермейтін әлдеқайда нәзік үдеріс жүреді.

Адамдар өз әрекеттерінің моральдық салдарынан біртіндеп алшақтай бастайды.

Жауапкершілік басқа біреуге ысырылады.

Ережелер «икемді» бола бастайды.

Қолданылатын сөздер өзгереді.

Қағидалардың орнын сылтаулар басады.

Уақыт өте келе бұрын өздерін шошытатын қылықтар оларға мүлде қалыпты болып көріне бастайды.

Өткен өміріме көз жүгіртсем, бұл үдерістің әртүрлі елде сан алуан түрде көрініс бергеніне куә болғанымды енді түсінемін.

Мен оны авиацияда көрдім.

Бизнесте көрдім.

Саясатта көрдім.

Ал кейін құқықтық жүйенің ішінен де көретін едім.

Кәсіби өмірімде мені қатты мазалаған жағдайларға қайта-қайта тап болдым.

Ұшқыштардың заңмен белгіленген ұшу уақытының шегінен асып кеткенін көрдім.

Әбден қажыған экипаждардың ұшудан бас тарта алмаймыз деп ойлап, жұмысын жалғастырғанын көрдім.

Коммерциялық қысымның біртіндеп қауіпсіздіктен маңыздырақ бола бастағанын көрдім.

Бұған қатысқан әркімнің өз ісін ақтайтын уәжі бар сияқты еді.

«Біз компанияға көмектесіп жатырмыз».

«Басқалардың бәрі де осылай істейді».

«Бұл тек бір рет қана».

«Ештеңе болмайды».

Тарих қауіпті жүйелердің дәл осылай қалыптасатынын көрсетті.

Апатқа бір ғана орасан зор шешімнің әкелуі өте сирек.

Әдетте бәрі қағидалардан жасалған мыңдаған ұсақ шегіністен басталады.

Бір рет талапты айналып өту.

Бір ережені елемеу.

Бір сылтау.

Содан кейін тағы бірі.

Тағы бірі.

Ақырында ешкім қай жерден шек аттауға болмайтынын есіне түсіре алмай қалады.

Мені ең қатты қорқытқаны — адамдардың мұндай әрекеттерге баруы ғана емес еді.

Олардың бұл әрекеттерді еш қымсынбастан жасай бастағаны еді.

Мен үшін моральдық жауапкершіліктен алшақтау дегеніміз — осы.

Қазір өткенге көз салсам, мұндай құбылысты көптеген ел мен мәдениетте кездестірдім деп ойлаймын.

Бірақ кейін Қазақстанда бастан өткергенімдей, оның соншалық терең тамыр жайғанын еш жерден көрген емеспін.

Онда қарапайым адамдардың аса ауыр әділетсіздікке қатыса тұра, өздерін ешқандай теріс іс жасамағандай сезінетініне куә болар едім.

Моральдық жауапкершіліктен алшақтау ұғымын түсіну жемқорлықты ақтамайды.

Әділетсіздікті де ақтамайды.

Бірақ бұл ұғым кәдімгі адамдардың өздерін ешқашан жауыз санамастан, өзгенің өмірін күйретететін жүйелердің бір бөлігіне қалай айналатынын түсінуге көмектеседі.

Осы ойды есте сақтай отырып...

енді сізді Гонконгқа алып барайын.

38-тарау: Одан да көп ақша

Қамауда неғұрлым ұзақ отырған сайын, шарасыз күйге түскен адамдардың не істейтінін соғұрлым көп көрдім.

Біреулер телефон соғады. Біреулер мүлкін сатады. Енді біреулер отбасынан мүлкін сатуды сұрайды. Достарынан ақша сұрап жалынатындар да бар. Тіпті ақша бопсалау үшін өзгелерді ұрып-соғатындар да бар.

Ақша. Ақша. Ақша.

Мұның бәрін көрген сайын, осындағыларға «Мен ақша төлемеймін. Олардың ойынына қатыспаймын» деп жүргенім сырт көзге қаншалықты күлкілі көрінгенін түсіне бастадым.

Қамауда танысқан бір адаммен болған әңгіме есімде. Оның атын мұнда атай алмаймын, сондықтан оны ТАК деп атайық.

ТАК өзі Қазақстанның құқықтық жүйесінің түпкі қағидасы деп санайтын нәрсені бес саусағындай білетін.

Бір күні оған ісімдегі қиындықтардың бәрін айтып шағымдандым. Ол маған қарап:

— Мохамед, сенің кінәлі не кінәсіз екенің ешкімді қызықтырмайды. Бәрін ақшамен шешуге болады. Олар сені қолға түсірді. Егер ақшамен

шешілмесе, көп ақшамен шешіледі. Көп ақшамен де шешілмесе, одан да көп ақшамен шешіледі, — деді.

Мен үнсіз қалдым. Отырып, оның жаңа ғана айтқан сөздерін ой елегінен өткіздім.

Сол сәтте бір кездері оқыған тағы бір нәрсе есіме түсті.

Тоддтың саяси қағидалары

Бірінші қағида: саған не айтса да, олар шындықтың бәрін айтып отырған жоқ.

Екінші қағида: олар не туралы сөйлесе де, түптеп келгенде әңгіме ақша туралы.

Қамауда өткізген осынша жылдан кейін бұл сөздерге мән бермеу барған сайын қиындап барады.

Сайып келгенде, егер менде жұмсауға болатын артық миллион доллар болса, ісім қаншалықты алысқа кеткеніне қарамастан, қазір үйде отыруым әбден мүмкін еді деп ойлаймын.

Мәселенің қисынсыздығы да осында.

Бостандықтың бағасы бар.

Бір рет осылай ойлай бастасаң, осы қағиданы барлық жерден байқайсың.

Бұрын айтқанымдай, жеміс ағаштарының бәрін кесіп тастаса, жеміс сатып алу үшін супермаркетке баруға мәжбүр боласың. Бұлақтар ластанса, бөтелкедегі суды сатып алуға тура келеді.

Бір кездері табиғатынан бәріне ортақ болған нәрсені ал. Оны қолжетімсіз ет. Содан кейін сол адамдарға қайта сат.

Ал мұның бәрі қалыпты жағдайға айналса, неге сол жерден тоқтау керек?

Адамдарды түрмеге қамап, бостандықтарын өздеріне сат.

Одан қымбат не болуы мүмкін?

Адам бостандығы үшін көлігін сатады. Үйін. Кәсібін. Жерін.

Отбасы бар жиған-тергенін жұмсайды. Анасы қарыз алады. Әкесі мүлкін сатады. Достарынан көмек сұралады.

Өйткені құлыптаулы есіктің ар жағында отырғанда, сол есіктен шығып кету мүмкіндігі кенет өмір бойы жинаған дүниеңнің бәрінен дерлік қымбат болып кетеді.

Түрме адамның байлық туралы түсінігін дәл сол себепті өзгертетін шығар.

Үш орын

Меніңше, өмірдің шынайы құндылықтарын ұмытпау үшін әр адам үш жерге үнемі барып тұрғаны жөн.

Біріншісі — аурухана.

Ішін аралап, өмір үшін күресіп жатқан адамдарға қара. Сауығып кетуді тілеп дұға еткендерге қара. Тағы бір жыл, тағы бір ай, кейде тіпті тағы бір күн өмір сүру үшін қолындағының бәрін қуана беретін адамдарға қара.

Содан кейін өзіңнен денсаулықтың қаншалықты қымбат екенін сұра.

Екіншісі — түрме.

Бостандықты аңсаған адамдарға қара. Үйіне оралу үшін адамның неден бас тартуға дайын екенін көр. Анасынан телефон қоңырауын күтіп отырған ересек ер адамға қара. Күндерді, айларды, жылдарды санап отырған адамға қара.

Содан кейін өзіңнен бостандықтың қаншалықты қымбат екенін сұра.

Үшіншісі — зират.

Қабірлердің арасымен жүр. Аяғыңның астындағы жерге қара. Өйткені түбінде сені де сол жер жабады.

Байды да. Кедейді де. Билігі бар адамды да. Тұтқынды да. Судьяны да. Прокурорды да. Кәсіпкерді де.

Қолында миллион доллары бар адамды да, қалтасында бір теңгесі жоқ адамды да.

Ақыр соңында жер ешқайсымызды бөліп-жармайды.

Мүмкін, осы үш жерге жиірек барып тұрсақ, көп нәрсені басқаша түсінер едік.

Аурухана — денсаулықтың қадірін еске салу үшін. Түрме — бостандықтың қадірін еске салу үшін. Ал зират — мұның ешқайсысы мәңгілік емес екенін еске салу үшін.

Мүмкін, сонда дені сау өмір мен бостандықтың шын мәнінде не екенін ұғынар едік.

Әрі тағы бір нәрсені еске түсірер едік:

Бүгін сен кеудеңді керіп басып жүрген жер бір күні өзіңді де жұтады.

39-тарау: Қазақстанды алғаш көруім

Гонконгқа келгенімде өркениетті әлемге қайта оралғандай сезіндім. Бәрі ұйымдастырылған. Бәрі алдын ала жоспарланған. Бәрі өз ретімен жұмыс істейтін. Бір айлық таныстыру кезеңінде компания бізді Auberge Discovery Bay Hotel қонақүйіне орналастырды. Су жағасында, мейрамханалар, супермаркеттер мен кафелердің ортасында орналасқан ол жаңа өмірге бейімделу үшін мінсіз орын еді. Сол алғашқы айда біздің бір ғана міндетіміз болды. Ұшқыш куәліктерімізді Гонконгтың азаматтық авиация департаментінің талаптарына сәйкестендіріп, компанияның оқу бағдарламасын аяқтау.

Қалғанының бәрі біз үшін алдын ала ұйымдастырылып қойылған еді. Автобустар уақытында келетін. MTR — мен пайдаланып көрген ең үздік метро жүйелерінің бірі еді. Hong Kong International Airport әлемдегі жетекші авиациялық хабтардың бірінен күтеріңдей деңгейде болатын. Вьетнамнан кейін бәрі қайтадан қалыпты арнасына түскендей сезілді. Сингапурда үйреніп қалған, жұмысқа қатынап тұруға қолайлы ауысымдық кестеден бас тартуға ғана бейімделуім керек болды. Мен қайтадан әуе компаниясының

толық жұмыс кестесі бойынша ұша бастадым, түнейтін сапарлар жиі болатын, олардың көбі материктік Қытайда еді.

Қытай маған орасан әсер қалдырды.

Ауқымы. Инфрақұрылымы. Амбициясы. Кейін көптеген достарым Қытай әуе компанияларына ауысты, өйткені жалақылары өте жоғары еді. Бірақ жеке өзім ол жерде өзімді ешқашан толықтай үйдегідей сезінбедім. Ол жай ғана маған арналған жер емес еді. Hong Kong Airlines-қа кіргеннен көп ұзамай Airbus A330 ұшағына қайта даярлануды бастадым. Ақыры кең фюзеляжды ұшақтар әлеміне жеттім. Бағыттар ұзара түсті.

Ұшу техникалық жағынан күрделене түсті. Ал маған мұның бәрі керемет ұнады. Арзан әуе компанияларында бастан өткерген күніне алты рейс жасайтын титықтататын күндер артта қалды.

Оның орнына мұхиттардың үстінен ұша бастадым.

Гонконгтан Ванкуверге. Гонконгтан Оклендке. Ұзақ қашықтыққа ұшу дәл мен елестеткендей болды. Бір нәрседен басқа. Ұзақ ұшудан кейінгі уақыт белдеулеріне бейімделу қиындығы. Адамдар әуе компаниясының ұшқышы болу қандай екенін жиі сұрайды. Күн сайын дерлік басқа қонақүйде оянатыныңды елестет.

Басқа төсек. Басқа жастық. Басқа уақыт белдеуі. Кейде тіпті басқа маусым. Ақырында ағзаң қай уақыт болуы керектігін мүлде түсінбей қалады.

Ұйқы біртіндеп алыстағы досқа айналады. Кейде әлі де кездесетінбіз... бірақ көбіне тек байланыста болып жүрдік. Мен бәрін сынап көрдім. Дене шаршауы ұйықтауға көмектесер деп, қолым тиген сайын жаттығу залында жаттығатынмын. Кейде көмектесетін. Кейде көмектеспейтін. Шынымды толық айтсам, көбіне екі стақандай виски мен аллергияға қарсы қабылдайтын антигистаминдік дәрі ғана миымды ақыры сөндіріп, ұйқы әлеміне жіберетін. Таныстыру кезінде Бразилиядан келген екінші ұшқыш Карлоспен таныстым; ол мінезі керемет жандардың бірі еді.

Швейцариялық Майкпен бірге ол әуе желісіндегі тәжірибелік даярлықты алғашқы күннен-ақ қызықты етті. Екеуі де тәжірибелі ұшқыш, ақылды, кәсіби және әр рейсті жағымды ететін адамдар еді. Карлос та Airbus A330 ұшағына қайта даярланды, бір күні ол бірден назарымды аударған нәрсені айтты. «Қазақстанда жүк рейстерін орындайтын үш апталық ауысым бар», — деді ол. «A330 жүк ұшағымен Алматы мен Ыстанбұл арасында ұшамыз. Қызық болуы мүмкін».

Мен экипаждардың жұмыс кестесін құратын бөлімге хабарластым. Шамасы, бұл тапсырмаға барғысы келетін ұшқыш өте аз еді. Көп ұзамай мені Карлоспен жұптастырып, үш апталық ауысымға жіберді. Өзім де аңғармай... бұрын Кеңес Одағының құрамында болған елге алғаш рет ұшқалы тұр едім. Ұлыбританияда өскен менің әлемнің сол бөлігі туралы түсінігімді James Bond фильмдері, Қырғи-қабақ соғыс триллерлері және коммунизм жайлы сансыз әңгімелер қалыптастырған.

Бала күнімде Чернобыльге байланысты туған үрей есіме түсті. Кеңес Одағы маған әрқашан құпияға толы көрінетін.

Алыс. Тіпті аңыздағыдай.

Әрине, ол кезде Қазақстан тәуелсіз мемлекет еді. Батыстағы көптеген адамға ол, бәлкім, Borat арқылы көбірек таныс болатын. Ал мен үшін... ол жай ғана зерттелмеген, ашылуын күтіп тұрған әлемнің тағы бір белгісіз түкпірі еді. Airbus A330 аязды қыс ауасымен төмендей бастағанда, кабина терезесінен сыртқа қарадым. Төмендегі жерді суық тұман тұтас басып, таулардың орта шеніне дейін көтеріліп, одан әрі ашық түнгі аспанға жол беріп тұрды.

Әуеден қарағанда ескі кеңестік көпқабатты үйлер сұр әрі жансыз көрінді. Көше шамдары да біртүрлі көмескі еді.

Бұл мен ұшып баруға үйренген әлемнің ірі қалаларының бірі емес еді, бірақ қызығушылығым қайта оянды. Не күтерімді мүлде білмедім. Радиобайланыстағы айқын орыс акценті бала күнімдегі Қырғи-қабақ соғыс фильмдері, James Bond кинолары және Кеңес Одағы туралы деректі фильмдер жөніндегі естеліктерді бірден қайта тірілтті. Бәрі бейтаныс сезілді. Қонуға бет алған соңғы түзу бағытқа шыққанымызда ұшу-қону жолағының жарығы таңғаларлықтай әлсіз көрінді, ал жерге қонғаннан кейін әуеайлақ жабынындағы көптеген таңбалардың қатты өшіп, қайта бояуды қажет ететінін байқадым.

Ұшақтың мұздануға қарсы жүйелері әлі жұмыс істеп тұрғанда, терминалға қарай жермен баяу жүріп бардық. Бәрі жеткіліксіз жарықтандырылғандай еді. Кей сәтте бізді тұраққа бастап бара жатқан Follow Me көлігін ажыратудың өзі қиын болатын. Бұл мен бала күнімде елестеткен Сібір қысы еді. Қар.

Арақ. Жүннен жасалған қалың баскиімдер. Осы сәтке дейін тек кітаптарда, фильмдерде және менің қиялымда ғана болған әлемнің құпия бір түкпірі. Енді ақыры мен осында едім.

40-тарау: Алғашқы әсерлер

Ел туралы алғашқы әсердің өзі көп нәрседен хабар береді. Алматы халықаралық әуежайына келгенде соғыстан кейінгі Вьетнамға аяқ басқандай болдым. Перронда ішкі бөліктері алынған ескі әскери ұшақтар жатты, біреу оларды тастап, ұмытып кеткендей баяу тот басып бара жатты. Терминалдың өзі кейбір дамушы елдердегі ішкі әуежайларды еске салды — аптасына бір-екі ғана рейс қабылдайтын әуежайлар сияқты. Ішіне кіргенде де әсерім жақсара қоймады. Сол сәтте төлқұжат тексерген қызметкердің бір ғана міндеті бар еді: төлқұжаттарымызды тексеру. Бірақ ол алдымен өзінің алдында тұрғанымызды елеместен, көрші кабинадағы қызметкермен бес минуттай әңгімелесіп отырды. Ақыры басын көтерді. Үстіне кең түсіп тұрған кеңестік үлгідегі форма. Күңқағары бар орасан үлкен фуражка.

Бізді әдейі жатсындырғысы келгендей, әрқайсымызды асықпай басынан аяғына дейін шолып шыққан, еш сезім білдірмеген жүз. Әлемдегі көші-қон қызметкерлері әуе экипажын үйдегідей сезіндіру үшін ерекше тырысады деп тұрған жоқпын. Ондай емес. Бірақ әдетте өзара кәсіби құрмет сезіледі.

Мұнда мен оны мүлде сезбедім.

Жанындағы күлсалғышта темекі баяу жанып тұрды, ал ол бір ауыз сөз айтпай төлқұжаттарымызға жалқау ғана мөр басып шықты. Терминал сыртында сұр бетон көпірден өтіп бара жатқан ескі кеңестік фургондар мен ескірген көліктерді алғаш көрдім; олар заманауи жолдан гөрі Екінші дүниежүзілік соғыс туралы деректі фильмге тиесілі сияқты көрінді. Экипажға арналған көлігіміз Mercedes Sprinter фургоны еді.

Қаламен келе жатып, көшелердің бойында орысша жазуы бар шағын мейрамханаларды байқадым. Қандай жаңа тағамдармен танысатынымды ойлай бастадым. Қазақстанда жылқы еті деликатес саналады деп естіген едім. Мен оны жей алар ма едім? Айналамдағы адамдардың жүзінен, меніңше, Орталық Азияның сан алуан халқына тән сипаттардың тоғысқаны көрінетін. Көп адам бізбен «Ассалаумағалейкум» деп жылы амандасты, бұл елдің кеңестік өткеніне қарамастан ислам әлі де ел болмысының бір бөлігі екенін бірден еске салды.

Ақыры InterContinental Almaty қонақүйіне жеттік. Ол бір кездері абыройы асқақ болған, бірақ атағы баяғыда солған халықаралық қонақүйдей сезілді.

Бөлмелер тозыңқы көрінетін. Кілемдерде дақ бар еді. Тұсқағаздар маған 1980-жылдардағы балалық шағымды еске салды. Теледидар әрең жұмыс істейтін. Төсек матрасы да әбден тозғандай көрінді. Ал қабылдау бөлімінің қызметкері көңілді, жылы шырайлы әрі ашық флирт жасайтын. Тағы бір нәрсе бірден назарымды аударды. Көптеген араб есімдері орысша үлгіге бейімделген екен.

Мохамед — Мохамедов болып кеткен. Ибрахим — Ибрахимов. Сансыз есімнің соңына жай ғана «ов» жалғанғандай еді, бұл өңір мен оның халықтарына кеңестік ықпалдың ұзақ болғанын көзге көрінетіндей еске салып тұрды.

Қонақүй терезесінің алдында тұрып, төбесінде Nurbank сөзі жарқырап тұрған алып қара ғимаратқа қарадым. Ол тура Готэм қаласынан көтеріп әкелінгендей көрінді. Осы кереғарлыққа еріксіз жымидым. «Нұр» араб тілінде «жарық» дегенді білдіреді және мұсылман әлемінде қыздарға жиі қойылатын есім.

Ал алдымдағы ғимаратта нұрдың нышаны да жоқ еді. Сырттағы тау ауасында дизельдің әлсіз иісі сезілетін. Соған қарамастан, ол Гонконгта үйреніп қалған ауадан айтарлықтай таза еді. Осындай көлемдегі қала үшін көшелер біртүрлі тыныш көрінді.

Тіпті мүлгіп тұрғандай. Мұндағы тіршілік баяуырақ сезілді. Басқаша. Бейтаныс. Мен әбден шаршаған едім. Рейс, суық және бейтаныс орта ақыры өз әсерін тигізді. Қазір қала аралаудан гөрі ұйқы маңызды еді.

Оянғанда Алматы әлі орнында болады. Ал бірнеше сағаттан кейін... сол сәтте мен әлемді аралаған сапарымдағы тағы бір қызықты аялдама ғана деп ойлаған қаланы зерттей бастайтын едім.

41-тарау: Алматымен танысу

2017 жылдың қазаны еді. Алматыда түстен кейінгі ауа таза әрі салқын болатын. Рейстен кейін душ қабылдап, формамды ауыстырдым. Armani джинсысы. Капюшоны бар кофта. Armani кроссовкасы. Жылдар бойы сүйікті иіссуым болған Chanel Allure иіссуын бір рет бүркіп алдым. Ескі әдеттен арылу оңай емес. Қонақүйдің төменгі қабатындағы фойеде бразилиялық екі ұшқыш — Карлос пен Таярды кездестірдім. Жоспар қарапайым еді. Қонақүйдің қарсысындағы саябақпен өтіп, Dostyk Plaza сауда орталығына барамыз.

Саябақ бірден назарымды аударды.

Ағаштар мен жануарлар дүниесі Еуропа мен Азияның қоспасындай сезілді, дәл Қазақстанның өзі секілді. Күзгі бояулар түстен кейінгі күн сәулесінде баяу еріп жатқан қар жұрнақтарымен әдемі үйлесіп тұрды. Жүріп келе жатып, кеңестік жауынгерлерге арналған ескерткіштің жанынан өттік. Оның ортасында мәңгілік алау жанып тұрды. Жақын маңда бірнеше мас адам саябақ орындықтарында арзан арақ бөтелкесін бөлісіп, өз әңгімелеріне әбден беріліп отырды. Бұл қарама-қайшылық мені қызықтырды.

Тарих. Мақтаныш. Кедейлік. Ал айналасында өмір өз ағысымен жүре берді. Серуеннің өзі тыныш өтті. Көп ұзамай Dostyk Plaza сауда орталығына жеттік. Мойындауым керек... мұндайды күткен жоқпын. Сауда орталығы заманауи, жарық әрі басқа елдерде көрген талай орталықтан еш кем емес еді. Алғаш кірген жеріміз Kcell байланыс салоны болды. Қонғаннан бері халықаралық роуминг пайдаланып жүрген едім. Әдетте операторымның халықаралық тарифтері өте жақсы болатын. Шамасы, Қазақстан оған кірмейтін болып шықты. Шотымды толтыруды сұраған SMS келгенше, интернетті жай ғана қарап отырып екі жүз АҚШ долларына жуық ақша жұмсап үлгеріппін.

Сене алмадым. Халықаралық телефон кодын тексердім. Қазақстан Ресей сияқты +7 кодын пайдаланады. Әрине, роуминг тарифтері де бірдей шығар деп ойладым. Бірдей емес екен. Сабақ алдым. Келесі нәрсе әлдеқайда жағымды болды. Таяр бізді өзі бұрыннан білетін салонға алып кірді. Бірнеше минуттан кейін сырт келбетке жан-жақты күтім жасалатын рәсімнен өтіп, рақаттанып отырдық. Шаш қию. Қара түсті бет маскалары. Құлақтағы түкті балауызбен тазалау. Мұрындағы түкті қырқу. Бәрі бар. Түрік стилисті мен

салонда жұмыс істейтін бірнеше жас әйел үш шаршаған әуе ұшқышын қайтадан адамға ұқсатып шығарды.

Осы сәтке қарай Қазақстан маған шын мәнінде ұнайтын елге айнала бастағандай еді.

Төменгі қабаттағы супермаркетте жергілікті өнімдерді қарай бастадық. Таяр ойланбастан бір бөтелке Beluga арағын алды. «Мынаны міндетті түрде татып көруің керек», — деді ол нық сеніммен. Оның талғамына сеніп, мен де бір бөтелке алдым. Келесі кезек тоңазытқыш бөліміне келді. Қара уылдырық. Оны бұрын талай рет жегенмін, бірақ мұндай бағада ешқашан көрмеппін.

Телефонымдағы валюта конвертеріне қайта-қайта қарай бердім.

Гонконгпен салыстырғанда бәрі сенгісіз арзан көрінді. Басқа жерде қыруар ақшаға түсетін премиум өнімдер сөреде шындыққа жанаспайтындай арзан бағамен тұрды. Сосын келесі сынақ келді. Uber шақыру. Қосымша жұмыс істеді. Ал жүргізушімен тіл табыса алмадық. Жүргізушіміз қайта-қайта телефон шалып, ешқайсымыз түсінбейтін жылдам орысша сөйлей берді. Біз не істерімізді білмей тұрған кезде, жергілікті әйелдердің өтіп бара жатқан көліктерге жай ғана қол көтергенін байқадым.

Көліктер тоқтады. Баға бірнеше секундта келісілді. Олар отырды да, кетіп қалды. Біз де соларды қайталадық. Бір сәттен кейін ескі Mercedes C-Class тоқтады. Қарт жүргізуші бізге бір сәт қарап, жымиды. «Қайда, достым?» «Zayafet Steakhouse». «Аааа... екі мың теңге». Ол үшін бұл қымбат та шығар. Ал біз үшін сенгісіз арзан еді. Осы уақытқа дейін сұлулық салонында жоғары деңгейде қызмет алып, премиум арақ пен қара уылдырық сатып алып, соған қарамастан Гонконгта түстен кейін әдетте жұмсайтын ақшамызбен салыстырғанда өте аз шығындандық.

Бәрі тек жақсара берді. Zayafet-тегі стейктер керемет еді. Мен 400 грамдық рибай тапсырыс бердім. Карлос томагавк стейкін таңдады. Таяр сирлойн стейкін алды. Бәрі ашық отта мінсіз пісіріліп келді. Бұл адамдар етті шынымен түсінеді екен. Тамақпен бірге салқын сыра іштік. Осы кезде Алматы маған ұнай бастады. Өте қатты. Қайда барсақ та, әйелдер күлімдеп, көздерімен флирт жасайтын. Қалада мен күтпеген бір жылылық бар еді. Қонақүйге оралғанда бөлме кілтін бергенімде, қабылдау бөлімінің қызметкері Дина маған жымиды. Ол қолымдағы Beluga арағына көз тастады.

«Жұмысым отыз минуттан кейін бітеді», — деді ол. «Арағыңызды татып көргенде серік болғанымды қалайсыз ба?» Отыз минуттан кейін есігім қағылды. Дина әлі қонақүй формасында еді. Бірнеше стақан ішімдік ішіп отырып әңгімелестік, ол маған Алматының түнгі өмірі, ең жақсы мейрамханалары және жергілікті тұрғындар ұнататын барлар туралы айтты. Кештің соңында, қалада тек бір түстен кейінгі уақытты өткізіп-ақ, өзім күтпеген ойға келдім. Алматы тез арада дәл өзіме ұнайтын қалаға айналып бара жатты.

42-тарау: Қасбеттегі жарықтар

Өткенге көз жүгіртсем, Қазақстан маған тоталитарлық елдей көрінген екен. Ең алдымен көзге түскені — ішкі қауіпсіздік күштерінің көптігі. Қайда қарасаң да, полиция қызметкерлері жүретіндей көрінетін. Бұл билік елді сыртқы басқыншылықтан қорғаудан гөрі ішкі бақылауды сақтауға көбірек алаңдайтындай әсер қалдырды.

Қазақстанды теңеумен сипаттар болсам, сыртынан қарағанда көз тартатын әсем виллаға ұқсатар едім.

Сәнді.

Әсерлі.

Ішіне кіргің келетіндей.

Бірақ алдыңғы есіктен аттаған сәтте қабырғаларын жәндік жайлағанын, дәліздерінде егеуқұйрықтар жүгіріп жүргенін, ал ғимараттың іштей біртіндеп шіріп бара жатқанын байқайсың.

Сыртынан бәрі әдемі көрінеді.

Ал ішінде...

Жаны жоғалғандай сезіледі.

Жүйе елдің ғана емес, онда тұратын көптеген адамның да күш-қуатын сарқып жібергендей еді.

Осындай ойларға қарамастан, Қазақстанға барғанды шынымен ұнататынмын. Жаңа піскен кәуапты жақсы көретінмін. Өзбек самсасын. Палауды. Жақын маңдағы кофеханаға жаяу барып, жаңа сығылған апельсин шырынын ішіп, кальян тартып отырып, айналамдағы тіршілікті тамашалайтынмын.

Адамдар, әсіресе телефонмен ағылшынша сөйлескенімді естігенде, жиі өздері келіп тіл қататын. Талайы шетелге саяхаттауды армандайтын. Талайы ағылшын тілін жаттықтырғысы келетін. Әңгімелеріміз әрдайым дерлік жылы шыраймен өтетін.

Бір нәрсенің дұрыс еместігін аңғартқан алғашқы айқын белгі әуежайдан қонақүйге әдеттегі тасымалдауларымыздың бірінде байқалды. Бір күні түстен кейін экипажды таситын жүргізуші бізді әуежайдан алып кетуге келмей қалды.

Әуе компаниясындағы кез келген жұмыс жағдайындағыдай, мұндай оқиға туралы компанияға дереу хабарланады. Ал одан кейін болған жағдай мені есеңгіретіп тастады.

Жүргізуші қайдан алғаны белгісіз, біздің екінші ұшқыштарымыздың бірінің қонақүйдегі бөлме нөмірін тауып алыпты. Сөйтіп, шағымданғаны үшін оны ұрып-соғатынын айтып, телефон арқылы қорқытқан.

Дүниенің түкпір-түкпіріне ұшқан жылдарымда мұндай оқиғаны бастан өткеріп көрмеппін. Компания тасымалдау қызметін көрсететін мекемені бірден ауыстырды.

Өкінішке қарай, мәселе мұнымен аяқталмады. Жаңа көлігіміз қала арқылы жүрген сайын дерлік полицияның назарына ілігетін. Алғашында мұны кәдімгі жол тексерісі деп ойладым. Бірақ кейін бір оғаш нәрсені байқадым.

Жүргізуші қалтасына қол салған сайын жүргізуші куәлігін емес, қолма-қол ақша шығаратын. Ақша үн-түнсіз қолдан қолға өтетін. Полиция бізді жібере салатын. Мұның жиі қайталанғаны сонша, бізден басқа ешкім оны оғаш көрмейтіндей еді.

Бір кеште Barmaglott мейрамханасында тамақтанған соң, одан да түсініксіз жағдайға тап болдық. Ішінде бірнеше жас жігіт отырған көлік біздің таксиміздің соңына түсті. Жол бойы олар жүргізушімізбен телефон арқылы сөйлесіп отырды. Ақыры екі көлік те тоқтады. Бізден сыртқа шығуды сұрады.

Жігіттер ақша талап етті. Неге екенін сұрағанымызда, жанармайға он мың теңге керек екенін еш қысылмай айтты.

Карлос екеуміз бір-бірімізге қарап күліп жібердік. Сома аса үлкен емес еді. Бәлкім, Карлостың Бразилиядан келгені әрі сабыр сақтағаны да әсер еткен шығар — әйтеуір жағдай одан әрі ушықпады. Бірақ жаңа ғана не болғанына таңырқап қалдық.

Мені бәрінен қатты алаңдатқан оқиға мен қонақүйге қайтып кеткен бір түнде болды. Ертеңіне таңертең рейсім болғандықтан, кешкі астан кейін мен кеттім, ал экипаждың қалған мүшелері кешті жалғастырды.

Олар бұған дейін әуежайда кеден қызметінде істейтін екі әйелмен танысқан екен. Кейін әлгі әйелдер оларға сусын ішуге қосылып, караоке-барға баруды ұсынған.

Келесі күні таңертең оянсам, экипаж мүшелерінен бірнеше хабарлама келіпті. Олардың айтуынша, кешкі кездесу тұзақ болып шыққан.

Караоке-барға кенет полиция қызметкерлері келіп, біздің мексикалық екі екінші ұшқышымызды қамауға аламыз деп қорқытқан. Бірақ полиция бөліміне апарудың орнына, оларды бір банкоматтан екіншісіне тасып, шамамен екі мың АҚШ долларына тең ақша шешкізген. Тек содан кейін ғана босатқан.

Осы тұста Қазақстан туралы көзқарасым өзгере бастады. Қала мені әлі де қызықтыратын. Тағамдары да ұнайтын. Жергілікті адамдармен танысқанды да жақсы көретінмін.

Алайда елдің туристер сирек көретін басқа бір қыры бар екенін түсіне бастадым.

Содан бері қарапайым шешім қабылдадым: кештерімді тыныш өткізетін болдым. Экипажбен бірге кешкі ас ішуге қарсы емес едім. Бірақ одан кейін... келесі күнгі рейске дайын болу үшін қонақүйге қайтқанды жөн көрдім.

43-тарау: Құйындай соққан махаббат

Қазақстан туралы бірден байқағаным — мұнда адамдармен, әсіресе әйелдермен, тіл табысу өте оңай екен. Қайда барсам да, телефон нөмірлерімен алмасып, кездесуге уағдаласып жүрдім. Әңгіме өзінен-өзі еркін өрбитін. Бұрын барған көптеген елдерден өзгеше, сөз бастамақ болғанда елемей кету немесе салқын қабақ таныту салдарынан туатын ыңғайсыздықты мұнда сирек сезіндім. Жай ғана тоқтап, өзіңді таныстырып, әңгімеге кірісе беруге болатын. Егер әйел ағылшынша сөйлесе, әңгімеміз әдетте еш қиындықсыз жалғасатын.

Ал ағылшынша білмесе, тіл табысудың басқа амалын іздейтінбіз. Сол сапарларда Google Translate менің ең сенімді серіктерімнің біріне айналды. Мінсіз болмаса да, тілдік кедергіні еңсеруге әбден жететін.

Сөйтіп, мен Мадина Абдуллаевамен таныстым.

Бірден-ақ елігу сезімі оянды.

Мен өзімді таныстырдым:

— Мохамед.

Ол жымиып, қолын нәзік созып амандасты да, айқын акцентімен:

— Мадина, — деп жауап берді.

Менің құлағыма оның есімі «Мат-тина» сияқты естілді. Неге екенін білмеймін, сол есім бірден назарымды аударды.

Араб тілінде «мәдина» сөзі «қала» дегенді білдіреді. Ал мұсылмандар үшін оның мағынасы әлдеқайда терең. Бұл — Мұхаммед пайғамбармен (оған Алланың игілігі мен сәлемі болсын) тығыз байланысты қала: ол сол жерде шамамен он жыл өмір сүрген, мешіті де бүгінде сол жерде тұр. Бұрын бұл сөзді әйел есімі ретінде елестетіп көрмеппін. Бірақ оның аузынан естігенде есімі ерекше нәзік әрі әсем сезілді.

Телефон нөмірлерімізбен алмасып, WhatsApp арқылы сөйлесе бастадық. Келесі күндері оны бірнеше рет түскі немесе кешкі асқа шақырдым. Ол әр жолы сыпайы түрде бас тартты.

Ақыры...

ол келісті.

Мадина ұзын бойлы, сымбатты әрі көз тартарлық сұлу еді. Алғашқы кездесуіміз керемет өтті. Содан кейін оқиғалар өте тез өрбіді. Ол маған бірден дерлік бауыр басып қалғандай көрінді. Оның бойында маған оны қорғап, қиындықтан құтқару керек деген сезім оятатын бір нәрсе бар еді. Қазір де неліктен бұлай сезінгенімді толық түсіндіре алмаймын.

Ол өміріндегі қиындықтар мен отбасындағы мәселелер туралы ашық айтты. Әлемнің әр түкпірінде кездескен басқа әйелдерден де осындай әңгімелерді естігенмін. Кейін кейбір жағдайларда сезіміме әсер ету арқылы мені өз дегеніне көндіргендерін түсінген кездерім де болды. Бірақ Мадинамен бәрі басқаша көрінді.

Бұл — оның өз елі еді. Ол айтып отырған ортаны өз көзіммен көре алатынмын.

Ол сөз еткен қиындықтар шынайы болып көрінді.

Ол мені баурап алды. Қалай болғанын білмеймін, мен де оны баураған сияқтымын.

Менің Алматыға оралғанымды білген сайын, ол қонақүйге бірден дерлік жетіп келетін. Не киіп келгенінің еш маңызы жоқ еді. Джинсы мен етік. Ұзын пальтоның астындағы қарапайым көйлек. Менің көзіме ол әрдайым сұлу көрінетін.

Көп ұзамай бір нәрсені түсіндім: бұл әйелдің өмірімде болғанын қалаймын.

Екеуміз де қарым-қатынасымыздың қайда бет алғанын ой елегінен өткізіп үлгермей жатып...

құйындай үйірген махаббаттың құшағында қалдық.

44-тарау: Оңай қабылданған шешім

Мадина екеуміздің жас айырмашылығымыз он сегіз жыл еді. Ол кезде мен отыз сегіз жаста болатынмын. Өзіме күтім жасайтынмын: дұрыс тамақтанып, үнемі дене шынықтырумен айналысатынмын. Сырт келбетіме мән беретінмін. Шынымды айтсам, жасыма қарағанда жақсы көрінетін сияқтымын.

Ал Мадина өте қызғаншақ, мені тек өзіне ғана тиесілі көретін. Кездесе бастағанымызға көп өтпей-ақ, ол басқа әйелдердің бәріне менің енді басым бос емес екенін білдіргісі келетіндей көрінді. Мұны алғаш сезінген адам — қонақүйдің қабылдау бөліміндегі қызметкер әйел еді.

Бір күні таңертең ол жымиып: «Қайырлы таң, Баракат мырза. Бүгін сізге қалай көмектесе аламын?» — деді. Мен жауап беріп үлгермей жатып, Мадинаның түрі күрт өзгеріп кетті.

Мадина қабылдау үстеліне қарай барынша еңкейіп, әңгімені бірден орыс тілінде өзі жүргізе бастады. Маған тіпті сөз бермеді. Кейін түскі ас үстінде осы жағдайды айтып, оны әзілмен сәл қағыттым.

Мамандығыма байланысты күн сайын қонақүйдегі әлгі қызметкерден де сұлу деуге болатын әйелдермен жұмыс істейтінімді түсіндірдім. Бортсеріктермен араласу — күнделікті жұмысымның бір бөлігі. Егер ол менімен сөйлескен әр әйелді қызғанатын болса, өміріміздің қиындайтынын айттым.

Бірақ Мадина мұның ешқайсысын тыңдағысы келмеді. Ол маған тіке қарап: «Сен менікісің. Сені менен ешкім тартып ала алмайды», — деді.

Сол кезде... мұны сүйкімді қылық деп қабылдадым.

Мадинаға үйлену туралы шешім қабылдау мен ойлағаннан әлдеқайда оңай болды. Бұған кезінде қарым-қатынас туралы бір кітаптан оқыған ой да әсер етті.

Мен ұзақ жылдар бойы мінсіз жар іздеп, махаббатты тым күрделендіріп жіберген едім. Әлгі кітап осы көзқарасыма күмәнмен қарауға түрткі болды. Нақты сөздері есімде жоқ, бірақ негізгі ойы жадымда қалды: «Қарым-қатынасты тым күрделендірме. Кейде өз үмітің мен талаптарыңнан бас тартып, адамдарды қандай болса, сол күйінде қабылдай білу керек».

Бұл кеңес есімде сақталып қалды. Сөйтіп, ойша қарапайым ғана талаптар тізімін жасадым.

Мадина мұсылман еді. Мен үшін ең маңыздысы — осы. Оның үстіне, ол да мен сияқты еркін көзқарастағы мұсылман болатын. Ара-тұра сыра ішсем, мені ешқашан жазғырмайтын.

Ол сұлу еді. Өмірге құштар, жігерлі болатын. Менімен бірге әлемді аралағысы келетін. Әрбір шешімді апталап саралап отырмайтын.

Бір күні мен: «Гонконгқа көшіп барайық», — дедім. Ол жымиып қана: «Жарайды», — деп жауап берді.

Мадина маған қатты ынтық еді. Үнемі мені суретке түсіріп, фотоларымды достары мен туыстарына мақтанышпен көрсететін.

Ал мен әр нәрсені шамадан тыс ой елегінен өткізуді доғардым.

Исламда ерлі-зайыптылық қатынас неке қию рәсімінен — никахтан басталады. Мадинаның діни сенімін де, отбасын да құрметтегім келді. Сондықтан жай ғана: «Үйленейік», — дедім.

Ол еш кідірместен анасына телефон соқты. Бірнеше сағаттың ішінде отбасы менен қанша мәһр алғысы келетінін айтты: бес миллион теңге. Ол кезде бұл шамамен он бес мың АҚШ долларына тең еді. Мен бірден келістім.

Ақшаны банкоматтардан бірнеше рет шешіп алып, еш саудаласпастан төледім. Бәрін барынша қарапайым еткім келді.

Көп ұзамай олар мені өз ауылдарына шақырды. Әуелі жақын маңдағы мейрамханада бірге кешкі ас іштік, содан кейін мешітке бардық.

Имам араб тілінде сөйледі. Отыз минут өткен соң... ислам құқығы бойынша біз ерлі-зайыпты болдық. Мұның мен үшін маңызы орасан зор еді.

Енді Мадинаны өз отбасыма мақтанышпен таныстыра алатын едім. Біздің дінімізде некеге көрсетілетін құрметпен отбасымның оны да қарсы алатынын білетінмін.

Некені мемлекеттік тіркеу кейінірек жасалмақ еді. Әзірге жоспарымыз қарапайым болатын: Мадина Қазақстаннан кетіп, менімен бірге Гонконгта жаңа өмір бастайды.

Бәрі керемет жылдам өрбіді. Бірақ сол қарқын екеуміздің сезіміміздің күшіне сай келетін.

Мадина менің әлеміме тұтастай еніп кеткендей еді... ал мен оны сол әлемге қуана қабылдадым.

45-тарау: Қараңғылыққа ену

Өзім мінсіз отбасына ұласты деп санаған құйындай махаббат қалайша Қазақстандағы ең қатал түрмелердің бірінде жиырма жылға сотталуыммен аяқталды?

Жеті жылдан астам уақыт жазамды өтегеннен кейін, бүгін түрмеде отырып осы кітапты жазатын жағдайға қалай жеттім?

Мен бұл кітапты бірнеше кезеңмен жаздым. Болған оқиғаны баяндауға жақындаған сайын, жан дүнием қатты күйзеледі.

Кейбір естеліктерді бірден қайта жаңғырту тым ауыр. Мұнда басымнан өткен жағдай жай қатыгездіктің шегінен асып түседі.

Діндердің көбі кешіруге үндейді. Неге екенін түсінемін. Бірақ мен кешіре алмайтын нәрселер бар.

Мен жауапсыз әрекеттерді кешіре алмаймын.

Өтірікті кешіре алмаймын.

Тек өзіме ғана емес, жақындарыма да жасалған қиянатты кешіре алмаймын.

Күн сайын дерлік басымды көтеріп қарасам, аспанда құзғындар, қарғалар және басқа да қара құстар қаптап жүреді. Олар түрменің үстінде тынымсыз айналады. Жүздеп саналады. Кейде бұл жерден мүлде кетпейтіндей көрінеді. Мен үшін олар осы жердің символына айналды.

Оларды көрген сайын «Blood Diamond» фильміндегі бір көрініс есіме түседі. Леонардо Ди Каприо сомдаған кейіпкер былай дейді: «Кейде ойланамын... бір-бірімізге істегеніміз үшін Құдай бізді бір күні кешірер ме екен? Сосын жан-жағыма қарап, түсінемін... Құдай бұл жерден әлдеқашан кетіп қалған».

Сол сөздер содан бері жадымнан шыққан емес. Меніңше, олар Қазақстан түрмелерінде жазықсыз отырған көптеген адамға тым таныс сезімді дәл жеткізеді.

Аудармашы әйелдің маған шарасыз үнмен айтқан сөзін де ешқашан ұмытпаймын:

«Бәлкім, София әлем Қазақстанның қандай екенін көрсін деп қайтыс болған шығар».

Ол кезде бұл сөздер менің ашуымды туғызды. Софияның өлімінде қандай да бір мақсат болуы мүмкін бе? Осындай ғажап жанды әлдебір ұлы мақсат үшін бізден алып қойды деп қалай айтуға болады?

Бүгінде... бұл сұраққа әлі де жауап таба алмай жүрмін.

Бірақ менің сүйікті кішкентай қызымның жүзі... жүрегімді нұрға бөлеген көздері... бар уайымымды ұмыттыратын күлкісі... басыма аялай қоятын кішкентай саусақтары... осында әділетсіздіктен зардап шегіп жүрген әрбір жан үшін үміт шырағына айналса екен деп тілеймін.

Әлем бұл адамдардың кім екенін білсін. Әлем олардың не істеп жатқанын білсін.

Қазақстан туралы көп білмейтін оқырманға айтарым: бұл — дүниежүзіндегі мұхитқа тікелей шығатын жолы жоқ ең үлкен мемлекет әрі жер көлемі бойынша әлемде тоғызыншы орында. Қазақстан 1991 жылы Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін тәуелсіздік алды.

Қазақ халқының мақтан тұтар көшпелі тарихы бар. Бүгінгі Қазақстанда қазақтармен бірге орыстар, ұйғырлар, татарлар, шешендер, түріктер, немістер, еврейлер және басқа да қауымдар тұрады.

Халықтың басым бөлігі мұсылман болғанымен, елде христиан және еврей қауымдары да бар. Қазақстан Ресей мен Қытайдың арасында орналасқан. Өз басымнан өткеннің бәрін саралай келе, оның құқықтық жүйесі осы екі елге тән ең нашар сипаттардың көбін бойына сіңірген деген ойға келдім.

Өз ісіме қатысты талай рет адамдардың бәріне «ескі кеңестік жүйені» кінәлағанын естідім.

Ештеңе жұмыс істемейді. Тек жемқорлық қана бар.

Маған әділдікті сатып алуға да, сатуға да болады деген түсінік қалыптастырды. Өз тәжірибемде тергеушілер, прокурорлар мен судьялар көбіне ақиқатты анықтаудан гөрі жүйені қорғауға көбірек мүдделі болып көрінді.

Елдің табиғи байлығы орасан, әсіресе Каспий теңізі маңындағы мұнай кен орындары мол. Алайда осы ресурстарға қарамастан, ондаған жыл бойы ықпалды тұлғаларға қатысты жемқорлық айыптаулары айтылып келеді.

Қазақстан адам құқықтарын қорғайтын халықаралық ұйымдардың азаптау туралы айыптауларға, саяси оппозицияны шектеуге, тәуелсіз бұқаралық ақпарат құралдарын тұншықтыруға және азаматтық қоғамға деген көзқарасқа байланысты сынына бірнеше рет ұшырады.

2022 жылғы бүкіл елді қамтыған толқулар кезінде президент Қасым-Жомарт Тоқаев қауіпсіздік күштеріне «ескертусіз атып өлтіруге» жария түрде бұйрық берді. Бұл мәлімдеме халықаралық деңгейде айыпталды.

Оппозициялық саясаткер Заманбек Нұрқаділов 2005 жылы денесіне үш оқ тиген күйінде өлі табылды. Оның өлімі ресми түрде өзін-өзі өлтіру деп танылды, бірақ көптеген сыншылар бұл қорытындымен келіспеді.

Кейін оппозиция қайраткері Алтынбек Сәрсенбайұлы екі серігімен бірге өлтірілген күйде табылды. Бұл оқиға Қазақстандағы саяси зорлық-зомбылыққа қатысты алаңдаушылықты күшейтті.

2024 жылы журналист әрі билікті сынап жүрген Айдос Садықов Киевте оқтан жараланып, кейін сол жарақатынан қайтыс болды. Украина тергеушілері қазақстандық екі күдіктіні анықтады. Бұл іс халықаралық назар аудартты.

Тәуелсіз журналистер де қатты қысымға тап болып келеді. Orda.kz бас редакторына қатысты әрекеттер мен басылымға қарсы қозғалған сот істері,

менің ойымша, тәуелсіз ақпарат таратқысы келетін кез келген адам үшін тағы бір ескерту болды.

Мен үшін бұл кітап — бір адамның ғана тарихы емес.

Бұл — құқықтық жүйе жазықсыз адамдарды қорғауды қойып, өзін қорғауға көшкенде не болуы мүмкін екені туралы әңгіме.

Ал алда оқитындарыңыз... менің осындай қорытындыға қалай келгенімді баяндайды.

46-тарау: Гонконгқа қош келдіңіз

Мадина бұған дейін шетелге мүлде шығып көрмеген еді. Тіпті мен Қазақстанда төлқұжат рәсімдетіп бергенге дейін оның төлқұжаты да болмаған.

Ол кезде мен Гонконгқа қайтып кеткенмін. Мадинаға Air Astana әуе компаниясының бизнес-класына билет алып, әуежайда не істеу керегін бірнеше күн бойы егжей-тегжейлі түсіндірдім. Оның қобалжығаны түсінікті еді. Бақытына қарай, ұшақта жылы жүзді бір әйелмен танысыпты. Әлгі әйел күлімсіреп: «Уайымдама... қасымнан қалмай, әуежайда маған еріп жүр», — депті.

Кейде адамға керегі — осы ғана. Аздап көңілін орнына түсіру.

Келу залында күтіп тұрып, есіктен шығып жатқан жолаушыларға қайта-қайта көз тастадым. Ақыры оны көрдім. Көзіміз түйіскен бойда ол маған қарай жүгірді. Мен есімді жиып үлгергенше, құшағыма секіріп, мойнымнан қапсыра құшақтады. Аяқтарымен белімді орап алды. Бірнеше секундқа бүкіл келу залы бізге қарап, қозғалыссыз қалғандай сезілді.

Отбасылар жымиды. Жақындарын күтіп тұрған адамдар бұрылып қарады. Маған бәрібір еді. Менімен бірге болғанына соншалық қуанғанын көру жүрегімді елжіретті.

Ол кезде мен Дискавери-Бейдегі Chianti тұрғын үй кешенінен бір жатын бөлмесі бар шағын пәтер жалдап тұратынмын. Гонконгтағы үйлердің көбі сияқты, бұл пәтер де кең емес еді. Ондағы пәтерлер таңдаулы, күтімі жақсы әрі қымбат болатын. Гонконгта кең орынның бағасы жоғары.

Меніңше, Мадина әуелде таңғалды. Пәтер оның ойындағыдан әлдеқайда кішкентай еді. Бірақ ғимараттың өзін, ондағы қолайлылықтарды және тауларға ашылатын таңғажайып көріністі көрген соң, алғашқы әсері тез сейілген сияқты. Ол терезе алдында біраз уақыт үнсіз тұрып, айналаны тамашалады.

Меніңше, ол әуе компаниясы ұшқышының өмір салтына толық дайын болмаған. Бұл — үнемі қозғалыста өтетін өмір. Үнемі жаңа келісімшарттар. Үнемі өзгеріс. Бірнеше жыл сайын бір елді, бір пәтерді, өміріңнің бір кезеңін артта қалдырып, басқа жерде бәрін қайта бастайсың.

Жылдар өте мен дүние-мүлікке мүлде байланып қалмайтын болдым. Жаңа мүмкіндік туа қалса, жиырма төрт сағат ішінде қалдырып кете алатын

заттарды ғана сатып алатынмын. Оның үстіне, үйде өте аз болатынмын. Сондықтан мен үшін шын мәнінде маңызды бір ғана зат бар еді.

Төсегім.

Қай жерде тұрсам да, ең көп ақша жұмсайтын затым — төсек болатын. Сингапурда бір дыбыс шығармайтын, хроммен күшейтілген төсек қаңқасын алты апта күттім. Бір рет те сықырламайтын. Содан кейін Sealy Posturepedic матрасын сатып алдым.

Екеуіне бірнеше мың доллар жұмсадым. Кейбіреулер мені есінен адасқан деп ойлады. Өзім олай ойламадым. Ол төсектің үстінде секірсең де, титтей дыбыс шықпайтын.

Әуе компаниясының ұшқышы үшін ұйқы — сән-салтанат емес. Ол — жұмыстың бір бөлігі. Шаршау — шынайы қауіп. Ол дұрыс шешім қабылдауға да, қауіпсіздікке де әсер етеді. Мансабымда бастан өткерген оқиғалардың бәрінен кейін сапалы ұйқыға жұмсалған ақша ең пайдалы салымдардың бірі екенін түсіндім.

Матрастың қалыңдығы он бес дюйм еді, ал әр серіппесі жеке қалташаға салынған болатын. Денем оған тие салысымен... ұйықтап кететінмін.

Менің тіпті теледидарым да жоқ еді. Тек ноутбугым болатын. Бірақ бір нәрсені түсіндім: мен рейстерде жүргенде Мадина талай кешті жалғыз өткізеді. Гонконгты өз үйіндей сезінуіне көмектесетін бірдеңе керек еді.

Келесі күні таңертең Гонконгтағы үлкен электроника сауда орталықтарының біріне жаяу бардық. Теледидарлар бөлімін аралап жүріп, мен күлімсіреп: «Келгеніңе арналған сыйлығыңды таңда», — дедім.

Ол маған түсінбей қарады. «Яғни... теледидар ма? Маған ба?»

«Иә. Қайсысы ұнаса, соны таңда».

Алғашында ол тартынды. Айналамыздың бәрінде теледидарлар тұрды. Ақыры оны ақырын үлкен экрандар тұрған жаққа бастадым. Жетпіс дюймдік үлгілерге. Біреуіне қарап, ол күліп жіберді: «Өте үлкен!»

Мен Sharp компаниясының ең жаңа теледидарының алдына тоқтадым. Quad-dot дисплейі. Full-array LED. 4K. Интернетке қосылу мүмкіндігі. Сол жылы ең озық саналатын технологияның бәрі бар. Экрандағы бейне таңғаларлықтай әдемі еді.

Мен ештеңе демей, үнсіз тұрдым. Ол экранға қарады. Сосын маған бұрылды. «Уау...»

Оның бұл сөзді айтуында бір ерекшелік бар еді. Мұндай заттың өзіне тиесілі болатынына сене алмай тұрғандай.

Мен күлімсіредім. «Жаңа сыйлығың ұнады ма?»

«Ұнағаны маңызды. Өйткені мұны өзім үшін сатып алып жатқан жоқпын. Мен теледидарды өте сирек көремін. Бұл — саған. Мен жұмыста жүргенде... өзіңді соншалық жалғыз сезінбеуің үшін».

Ол маған енді ғана жақсы таныс бола бастаған ерекше күлкісімен қарады. «Иә, хаятым».

Хаятым. Түрік және араб тілдерінде бұл сөз... «Менің өмірім» дегенді білдіреді.

Осы екі қарапайым сөз мен үшін кез келген теледидардан әлдеқайда қымбат еді.

47-тарау: Бірге өмір құру

Мадина Гонконгқа Қазақстандағы базардан сатып алған Louis Vuitton маркасының шағын жалған сөмкесін ұстап келді. Еріксіз жымидым. Ол бұған дейін халықаралық брендтер әлемімен жақын таныс болмаған еді.

Сол күннен бастап рейстерім мені қайда апарса да, оған үйге ерекше бір сыйлық әкелуге тырысатынмын. Еуропаға ұшсам, бутиктерді аралайтынмын. Азияның бір қаласына барсам, қонақүйге қайтпас бұрын сауда орталықтарын шолып шығатынмын. Оны еркелетіп, сыйлықтармен қуантқан маған шын ұнайтын.

Алғаш рет Tory Burch брендінен бір зат, ал Massimo Dutti дүкенінен киім сатып әпергенімде, ол еш әсерленбегендей көрінді. Бұл екі брендтің атын да естімепті. Ол сыпайы ғана алғыс айтып, телефонына қол созғанда күліп жібердім. Бірнеше минуттан кейін жүзіндегі өзгерісті байқадым: брендтерді интернеттен іздеп, олардың танымал дизайнерлік маркалар екенін енді ғана түсінген екен. Мен тағы да еріксіз күлдім.

Бірте-бірте оның бүкіл гардеробы жаңарды. Телефоны соңғы үлгідегі iPhone-ға ауысты. Сөрелері әлемнің түкпір-түкпірінен әкелінген иіссуларға толды. Алғаш келгендегі жалған сөмкенің орнын біртіндеп дизайнерлік сөмкелер басты.

Сыйлықтарды сатып алудан қанша қуансам, оның шаттанғанын көргенде де сонша бақытты болатынмын.

Ұшу кестем бойынша Бали немесе Мальдив аралдары сияқты бағыттарға баратын болсам, Мадина жиі менімен бірге ұшатын. Ол ұшқыштар кабинасының дәл артындағы бизнес-класс салонында отыратын. Ұшар алдында аға бортсерік оны атымен атап, бортқа қош келгенін білдіретін арнайы хабарландыру жасайтын.

Мадинаға осындай шағын ілтипаттар қатты ұнайтын. Ол көптен армандаған өмірін сүріп жатты. Ал оған сондай өмір сыйлай алғаныма мен де шын жүректен қуанатынмын.

Оның отбасы қаржылай көмек сұрап жиі хабарласатын. Басында бұған таңғалдым. Кейін көптеген қазақ отбасында мұның қалыпты нәрсе саналатынын түсіндім. Сен тек қызға ғана үйленбейсің. Бүкіл отбасымен туыс боласың.

Бал айымызды Боракайда өткізіп, теңізге қарайтын пәтерімде екі тамаша апта тұрдық. Сол күндер әлі күнге дейін өмірімнің ең бақытты естеліктерінің бірі болып қалды.

Гонконгқа келгенінен шамамен алты апта өткенде Мадина жүктілікке тест жасады.

Әлхамдулиллаh...

Ол жүкті екен.

Бірден жүзіме күлкі үйірілді. Неге екенін білмеймін, оның қашан болғанын дәл білемін деп сендім: некеміз қиылған түнде. Мадина әлі күнге дейін менің қателескенімді айтады. Мүмкін, солай да шығар. Бәлкім, мен солай болғанына сенгім келген болар. Қалай болғанда да, оның еш маңызы жоқ еді. Мен бір нәрсені ғана білдім: әке атанғалы тұрмын. Бұрын-соңды өзімді мұншалықты бақытты сезінбеген едім.

Мадина бірден анасына телефон соқты. Содан кейін жылай бастады. Бірақ бұл қуаныштың көз жасына ұқсамады. Ол шынымен көңілі түскендей көрінді. Сол кезде мұның себебін түсіне алмадым. Өмірі де, денесі де түбегейлі өзгергелі тұрғанын ойлап, сезімге берілген шығар деп топшыладым.

Одан әрі сұрамадым.

Қазір өткенге көз салсам... сол сәттерге мүлде басқаша қараймын.

Мен үйлендім деп сенген әйел мен кейін таныған әйел, менің түсінігімде, екі бөлек адамдай еді. Одан кейінгі оқиғалар Мадинаның мен ешқашан елестете алмаған қырын ашты. Оның соншалықты қараңғы қырын әлі күнге дейін түсіне алмай қиналамын.

Бірақ ол кезде мұның ешқайсысын білмедім. Мен үшін Мадина — әйелім. Сәбиімізді күтіп жүрміз. Алдымызда шексіз болашақ тұрғандай көрінді.

Ол соншалық шебер тағып жүрген бетперде кейін шешілмек еді.

Ал әзірге... мінсіз отбасымды тапқаныма кәміл сендім.

48-тарау: София

Мадинаның жүктілік кезінде екінші рет жылағанын ультрадыбыстық тексерулердің бірінен кейін көрдім. Ол ұл бала болғанын қатты қалады. УДЗ маманы күлімсіреп, қыз күтіп жүргенімізді айтқанда, Мадинаның шынымен көңілі қалғандай көрінді. Ал менің қуанышымда шек болмады. Қызымыздың атын қалай қоятынымды әлдеқашан шешіп қойғанмын. София.

Жүктілік кезінде Мадинаның гормондары күн сайын құбылып тұрғандай көрінетін. Ол өте сезімтал болып кетті. Қазір ойласам, онымен бірге өткізген сол айлар өміріміздегі ең кіршіксіз кезең болған шығар.

Қорқынышты фильм көргенде көрпенің астына тығылып, үрейлі көріністер кезінде жүзінің жартысын ғана шығарып қарайтын. Бұл мені үнемі күлдіретін.

Тамақтану мүлде бөлек сынаққа айналды. Жүктілік кезіндегі жүрек айну бәріне әсер ететін. Бір апта бойы қарбыздан басқа ештеңе жемейтін. Келесі аптада тек шала қуырылған жұмыртқа қалайтын. Сосын кенет пияз қосылған

қуырылған картоптан басқа ештеңе жей алмай қалатын. Бос уақытымда жүрегі айнымай жей алатын тағам іздеумен болдым. Софияның дамуы үшін қолымнан келгенше ең жақсы дәрумендерді сатып алдым. Кейде оларды ішуді қайта-қайта еске салуыма тура келетін.

Жетінші айдың соңына қарай бәрі кенет өзгерді. Мадинаның мерзімінен бұрын толғағы басталды. Оны Гонконгтағы Princess Margaret Hospital ауруханасына шұғыл жеткізді. Алғашында жағдайдың қаншалықты ауыр екенін толық түсінбедім. Содан кейін дәрігерлер мені отырғызып, София сол кезде дүниеге келсе, қандай қауіп төнетінін түсіндірді. Бұл әңгіме мені қатты шошытты.

Ұшу кестемді дереу түнгі рейстерге ауыстырдым. Әр таң сайын ұшақ қонғаннан кейін үйге емес, бірден ауруханаға баратынмын. Келушілерді кіргізетін уақыт басталғанша көшенің арғы бетіндегі сауда орталығына өтетінмін.

Жаңа сығылған апельсин шырыны. Круассандар. Жемістер. Йогурттар. Мадина жей алады-ау дегеннің бәрін сатып алатынмын. Жанында өткізетін бір сағат ішінде мүмкіндігінше көбірек тамақтануын қадағалайтынмын.

Қасында туған-туыстарының жоқтығына қатты жаным ашитын. Оның жалғыз емес екенін сездіргім келді.

Таңғы кездесу уақыты аяқталған соң, кешкі кездесуге дейін үйге барып келуге үлгермейтінімді түсіндім. Сөйтіп, ауруханаының сыртынан бір орындық таптым. Ол менің төсегіме айналды. Қайта кіруге рұқсат берілгенше сонда ұйықтайтынмын.

Жоғарыға көтерілер алдында Мадинаға кешкі ас сатып алып, тағы бір сағат жанында отыратынмын. Содан кейін кезекті түнгі рейске дайындалу үшін әуежайға асығатынмын. Бір апта бойы күн тәртібім осылай өтті.

Құдайға шүкір... дәрігерлер толғақты тоқтата алды.

Мадинаға көбірек қолдау көрсетілсін деп, анамнан жүктіліктің қалған мерзімінде Гонконгқа келуін сұрадым. Ол бірден келісті. Мадина оған қатты риза болды. Екеуі бір-біріне өте жақын болып кетті. Анам оның балалық шағы, ата-анасы және өскенде бастан өткерген қиындықтары туралы әңгімелерін сабырмен тыңдайтын.

Софияның болжамды туған күні 2018 жылғы 8 қазан болатын. Әпке-қарындастарымның бірі екі күн кеш туғаны жақсы болар еді деп қалжыңдады.

— 10/10, — деп күлді ол. — Мұндай туған күнді есте сақтау оңай.

Бірақ Софияның өз жоспары бар екен.

5 қазан күні кешке Мадина таңғы төртке жуық уақытқа дейін әңгіме айтып, мені ұйықтатпады. Таңғы сегіздер шамасында анам жатын бөлмеге жүгіріп кірді.

— Оян! Әйеліңнің толғағы басталды!

Ұйқылы-ояу күйде мүлде қисынсыз бірдеңе деп күбірлеппін:

— Уайымдама... әлі он екі сағаттай уақыт бар шығар.

Сол сәтте бөлмеге Мадина кірді. Жүзіне бір қарағаннан-ақ есімді жидым. Сәби дүниеге келгелі жатыр еді.

Жедел жәрдем шақырдым. Гонконгтың денсаулық сақтау жүйесін әлемдегі ең үздіктердің бірі деп неге санайтынымды тағы бір мәрте түсіндім. Бәрі сабырлы, кәсіби әрі жылдам өтті.

Princess Margaret Hospital ауруханасына қайта келгенде, Мадинаның жанында тұрып, әр толғақ кезінде дұрыс тыныс алуына көмектестім. Сол күні таңғы он жарым шамасында ақ шарға ұқсайтын бір нәрсенің көрінгенін байқадым. Бірден акушерді шақырдым.

Бірнеше минуттан кейін... София дүниеге келді.

Оны ең алғаш көрген адамдар — екі акушер және мен болдық. Ол мені бірден күлдірді: кішкентай жүзі барынша қабағын түйіп тұрғандай еді.

Мадинаның алғашқы сөзі:

— София қайда?

Акушер сәбиді ақырын анасының кеудесіне жатқызды. София өз үйін қайта тапқандай бірден анасына тығыла қалды. Бұл әлі күнге дейін өмірімдегі ең әдемі сәт болып қала береді.

Ақыры медбикелер менен шығуды сұрағанда, сыртқа беттедім. Анамды құшақтадым. Содан кейін аурухана баспалдағында үнсіз отырдым. Әлі де сене алар емеспін. Мен ақыры әке атандым.

Алдымен өз отбасыма, содан кейін Мадинаның отбасына хабарлама жібердім.

Келесі тосынсый анаммен бірге Софияны көруге қайта келгенде болды. Нәрестелер бөлімінде сәбилер қатар-қатар жатты. Мен олардың бірін сенімді түрде нұсқадым.

— Анашым... анау София.

Сосын жанындағы нәрестеге қарадым. Ол да дәл сондай көрінді. Мүлде абдырап қалдым. Сәбилердің бәрі Софияға ұқсайтын.

Анам қарқылдап күліп жіберді.

— Бұл қалыпты жағдай, — деді ол. — Олардың бәрі бір-біріне ұқсайды.

Сәл ұялып қалдым. Сірә, әрбір жас әке осындай кезеңнен өтетін шығар.

Екі күннен кейін Мадина мен Софияны үйге алып келдім. Кішкентай періштеміз мүлде дерлік жыламайтын. Екі аптаға жуық таңғаларлықтай тыныш болды. Ұйықтайтын. Еметін. Қайта ұйықтайтын.

Сол алғашқы күндерден есімде бәрінен бұрын қалғаны ұйқысыздық та, жөргек ауыстыру да, тіпті тамақтандыру да емес. Оның иісі еді. Әрбір ата-ана менің не айтып тұрғанымды түсінеді. Жаңа туған нәрестенің үй ішін бақытқа бөлейтін ерекше жұпар иісі.

Софияның салмағы небәрі 2,35 килограмм болды. Өзі сондай кішкентай — алақаныма еркін сыйып кететін. Талай түнде төсекте ол бетіме сүйеніп ұйықтап жатқанда, сол жұпар иісін жұтып, бір адамның екінші адамды осыншалықты жақсы көруі қалай мүмкін деп ойлайтынмын.

Кейін әкем маған бір әңгіме айтты. Сөйтсем, мен де кезінде ата-анамды дәл осылай қорқытыппын. Анам маған жүкті болғанда да мерзімінен бұрын толғақ басталған екен. Ал мен дүниеге келгенде... өзім де өте кішкентай болыппын.

Бәлкім, София менен өзім ойлағаннан да көп нәрсе мұраға алған шығар.

49-тарау: Менің кішкентай періштем

София дүниеге келгеннен кейінгі алғашқы апталарда мен дұрыс ұйықтай алмадым. Оның жылағанынан емес. Керісінше, тыныс алып жатқанына көз жеткізу үшін қайта-қайта оянып кететінмін. Жаңа ата-ананың бәрі алаңдайды ғой. Мен де олардан өзгеше болмадым.

София өте сирек жылайтын. Ол тек ана сүтімен қоректенді, көбіне анасының емшегін еміп жатып ұйықтап қалатын. Бір қырымен жатқанды ұнататын. Көп ұзамай оны «үнемі күлімсіреп жүретін сәби» деп қана сипаттай алатын болдық. Қайда барсақ та, ол күлімсірейтін.

Бейтаныс адамдарға. Шамдарға. Ағаштарға. Өмірдің өзіне. Ол бәрінен қуаныш табатындай көрінетін.

Қазір өткенге көз жүгіртсем, Софияның жылағанын өз құлағыммен небәрі екі рет естіппін. Біріншісі — оған қосымша тағам бере бастаған кезіміз. Біз Дубайда едік. Мен оған күріш, молохия және мысырлық дәстүрлі шөп сорпасының дәмін татқыздым. Бірақ кішкентай асқазаны оған әлі дайын емес екен. Ішіне жел жиналып, қатты ауырсынды да, желі шыққанша жылады.

Кейін Мадина Софияның Дубайға ұшып бара жатқанда да, келгеннен кейін де жылағанын айтты. Олар менің әуе компаниясы қызметкері ретіндегі жол жүру жеңілдігімді пайдаланып, менен бір күн бұрын барған еді. Ал мен келесі күнгі рейспен жеттім.

Мұны естігенде жүрегім сыздап кетті. Кішкентай қызым әкесінің қайда кеткенін түсінбей жылап жатқанын көз алдыма елестеттім. Қонақүй бөлмесіне кіріп, ол менің дауысымды естіген сәтте-ақ... жылауын тоқтатты.

Ал Софияның жылағанын өзім естіген екінші рет... ол қайтыс болған таң еді.

2019 жылғы 24 қазан.

Дүниеге келгеніне бір жыл он сегіз күн толғанда.

Бұл естелік өмірімнің соңына дейін жадымнан кетпейді.

Кейде Алла оған осындай тыныш та бақытты ғұмырды өмірі жанға батарлықтай қысқа болатынын білгендіктен берді ме екен деп ойлаймын. Жауабын білмеймін. Бұл — әлі күнге дейін ойыма орала беретін сұрақтардың бірі ғана.

София жаңа туған сәбилердің ата-аналары жиі айтатын қиындықтардың ешқайсысын бастан өткермегендей еді. Біз де ұйқысыз өткен сансыз түндерді көрмедік.

Ол, шынымен де...

періште еді.

Жұмыстан қанша шаршап келсем де, оның кішкентай дауысын естіген бойда сергіп кететінмін. Мен ұшып жүргенде Софияға қарағаң Мадина біраз демалсын деп, қызымды сыртқа алып шығатынмын.

Содан кейін таңғы асын дайындайтынбыз. Ботқа. Жөргегін ауыстыратынмын.

Екеуміз теледидардың алдына жайғасатынбыз.

Көбіне «Мұзды өлке» (Frozen).

Кейде «Моана» (Moana).

Ол ботқасын асықпай жеп отырып, менің әлі қасында екенімді тексергісі келгендей, кішкентай алақанын басыма ақырын қоятын. Мен ең қатты сағынатын сәттер — осы.

Оны қаншалық сағынатынымды сөзбен жеткізу мүмкін емес.

Мен оның болашағын ойша әлдеқашан жоспарлап қойған едім.

София психология мамандығын оқиды деп армандайтынмын. Демалыс күндері оған ұшақ басқаруды үйретемін дейтінмін. Әкесі кезекті сапарынан оралғанда, сол аптада барған елінен қандай кішкентай сыйлық әкелгенін көруге асығып, есікке қарай қуана жүгіріп шығатын еді.

Ол менен қалағанының бәрін сұрай алар еді. Мен оған ешқашан «жоқ» деп айта алмас едім-ау.

Кейде әлі де өзіме сұрақ қоямын...

Бір адамды қалайша соншалық шексіз сүйіп...

оны бар күшіңмен қорғап...

болашағы туралы шексіз армандап...

сонда да одан айырылып қалуға болады?

Өмір кейде адам төзгісіз әділетсіз болады.

Софияға қатысты қандай арманым болса да...

Екеумізге қатысты қандай арманым болса да...

Құдайдың жоспары басқа екен.

50-тарау: Бір өмірдің соңы, екінші өмірдің басталуы

София, Мадина және мен бірге өткізген бір жыл он сегіз күннен сансыз естелік қалды. Сол естеліктердің өзінен тұтас бір кітап жазуға болар еді. Олардың әрқайсысы мен үшін қымбат.

Өткенге көз жүгіртсем, мен әрқашан армандаған өмірімді құрып үлгерген екенмін. Сүйікті кәсібім. Сұлу жарым. Және Құдайдың маған берген ең үлкен сыйы... София.

Қызымды мен әрдайым үш-ақ сөзбен сипаттай аламын: «Пәк, шартсыз махаббат». Мен сені мәңгі осылай есімде сақтаймын, Софитушки.

Сен туралы естеліктер осы бұзылған жүйенің шын бейнесін ашуға көмектессін деп дұға етемін. Сені жоғалтудың азабын ештеңе де ешқашан жеңілдете алмайды. Ешқашан.

Бірақ бір ғажап кішкентай қыз туралы естелік, менің өз тәжірибемде, Қазақстанның құқықтық жүйесін қоршаған қараңғылыққа жарық түсіре алса... сенің оқиғаң тым болмаса бір жазықсыз отбасын біз бастан кешкен азаптан сақтап қалса... онда сенің қысқа ғұмырың талай адамның тұтас өмірінде жасай алмаған өзгерісін әлемге әкелген болар еді.

Осы уақытқа дейін оқығандарыңыздың бәрі — 2019 жылғы 24 қазанға дейінгі өмірімнің тарихы.

Ал осы сәттен кейінгі оқиғалардың бәрі... сол өмірдің менен қалай тартып алынғаны туралы.

2019 жылғы 24 қазан

Мен Алматыдағы Бостандық аудандық полиция бөлімінде есімді жия бастаймын. Біртіндеп өзіме келіп жатырмын. Тұла бойым сырқырайды. Басым солқылдап ауырып тұр.

Мені ұрып-соққанын білемін. Ең оғашы... сол кезде аяғымнан тік тұрғаным есімде.

Есім біртіндеп кірген сайын, көз алдымдағы қараңғылық төменнен жоғары қарай театр шымылдығындай көтеріліп бара жатқандай сезіледі. Айналам бірте-бірте айқындала бастайды.

Содан кейін құлап түскенім есіме оралады.

Білегімде кісен бар. Оның бір сақинасы менің білегіме, екіншісі жанымда отырған формалы полиция қызметкерінің білегіне тағылған.

Олар мені орнымнан тұрғызады. Аяқтарым әрең қозғалады. Бірнеше қадам сүйреп апарып, орындыққа сылқ еткізіп отырғызады.

Алдымда ақ дәрігер халатын киген, шашы ағарған егде жастағы орыс ер адам тұр. Ол үндеместен бір қабағымды ашып, көзіме қолшамның жарығын тура түсіреді.

Бөлменің қабырғасы дәлізге қарай күрт бұрылатын бұрыш есімде қалыпты.

Бәрі бұлдырап көрінеді. Көзім біртіндеп анық көре бастағанда, сол жерде тұрған бір ер адамды көмескі танимын. Оның кім екенін бірнеше сәттен кейін ғана түсінемін.

Ол — әйелімнің нағашысы. Мадинаның анасының туған бауыры. Ол маған мағынасын түсіне алмаған біртүрлі кейіппен қарап тұр.

Содан кейін бұрыштан Мадина баяу көрінеді. Мен бір есімді жиып, бір қайтадан талып кетіп жатырмын.

Ол маған қарап, ақырын ғана: «Хаятым... София қайтыс болды», — дейді.

Жанымда тұрған тергеуші аудармашы әйелге бұрылып, Софияның қайтыс болғанын маған жеткізуді бұйырады.

Аудармашы оған таңырқай қарап алады да, маған бұрылады. «София қайтыс болды», — дейді ол.

Содан соң абыржығанын жасыра алмай, бәсең дауыспен: «Мұны сізге неге мен айтуым керек екенін өзім де түсінбеймін», — деп қосады.

Тіпті сол сәттің өзінде... бұл жағдайдың қисынсыздығы есімде қалып қояды.

Мен оның сөздерін естимін. Бірақ санам оларды қабылдаудан бас тартады.

Бір сөйлемді қайта-қайта қайталай беремін: «Бұл түс... бұл түс...»

Бәрі қайтадан қараңғылыққа батып кетеді. Мен тағы да есімнен танамын.

Сол таңнан кейін не болғанын осы кітаптың кейінгі тарауларында баяндаймын.

Бірақ қызымды қалай жоғалтқанымды түсіндірмес бұрын...

қалайша жиырма жылға бас бостандығымнан айырылғанымды түсіндірмес бұрын...

алдымен, менің өз тәжірибемде, тағдырымды шешкен құқықтық жүйенің қандай екенін түсінулеріңіз керек.

Сондықтан 2019 жылғы 24 қазандағы оқиғаларға қайта оралмас бұрын... сіздерді Қазақстанның құқықтық жүйесімен таныстырайын.

51-тарау: Түрме жүйесінің ішінде

Қазақстан түрмелерінде жеті жылдан астам уақыт өткізгенде бұл жүйенің қалай жұмыс істейтіні жөнінде өз түсінігім қалыптасты. Бұл тарауда өз көзіммен көргендеріме, күн сайын қарым-қатынас жасаған адамдарыма және жылдар бойы жүргізген әңгімелеріме сүйенемін. Өз тәжірибемде қатардағы түрме қызметкерлерінің көбі сауаты төмен, бірақ аса айлакер екенін байқадым. Олар бұйрыққа бағынатын. Көптеген қызметкер тұтқындардан темекі, тез дайындалатын кеспе, тәттілер, тіпті дәретхана қағазын да ұдайы сұрап, күн көретін.

Түрмеден ұялы телефон тауып алу — бастықтарының көзіне түсіп, қызметтегі беделін арттырудың ең жылдам жолдарының бірі еді. Тәжірибелі әрі есепшіл адамдар, әдетте, басшылық сатысының жоғары жағында болатын. Мен өзім көріп, түсінгеннің бәріне қарағанда, мемлекет көптеген қызметкердің өзіне қосымша «сыйақы» табу жолдарына көз жұма қарайтын сияқты. Адам қызмет баспалдағымен неғұрлым жоғары көтерілсе, өзін қолдап, қызметте өсіріп жүрген адамға төлеу үшін соғұрлым көп ақша жинауға тиіс сияқты көрінеді.

Өз үлесіңді ал... қалғанын жоғарыдағы адамға бер. Менің тәжірибемде жүйе ең жоғарғы деңгейге дейін осылай жұмыс істейді.

Күн сайын екі рет — шамамен таңғы тоғызда және кешкі бесте — тұтқындар түгендеуге сапқа тұрады. Қызметкерлер әр тұтқынның суреті мен аты жазылған ламинацияланған карточкаларды алып жүреді. Мені ең қатты

таңғалдырғаны — олардың талайының әрең оқып, әрең жазатыны еді. Көбіне олардың жанында тұтқындарды танып, карточкадағы есімдерді оқуға көмектесетін басқа бір тұтқын жүретін.

Мұндай тұтқындарды «Козёл» деп атайды. Орыс тілінде «козёл» сөзі тура мағынасында «теке» дегенді білдіреді. Бұрынғы КСРО елдерінің түрме жаргонында осыған қатысты «сука», «шерсть», «шерстяной», «вязаный», «активист» және «кумовка» деген атаулар да бар. Ал түрме жүйесінің ішінде Козёл — түрме қызметкерлерінің орнына көптеген жұмысты атқаратын тұтқын. Әңгіме барысында сізді түрмедегі әртүрлі топтармен біртіндеп таныстырамын, өйткені оларды түсіну Қазақстан түрмелеріндегі өмірді түсіну үшін өте маңызды.

Жаңа тұтқын алғаш келгенде карантинге орналастырылады. Өз басымнан өткергенім мен көргеніме сүйенсем, тұтқындарды топтарға бөлу дәл сол жерде басталады. Жаңадан келгендерді аяусыз ұрып-соғады. Содан кейін олар жазасының қалған мерзімін бірге өткізетін топтарға бөлінеді.

Бірінші топ бірнеше атаумен белгілі:

«Гарем», «неприкасаемые» немесе «опущенные». Тұтқындар оларды «көгілдір» деген мағынадағы «голубые» деп те атайды. Оларға берілетін сандық белгі түрмеге қарай өзгереді: №99 түрмеде «69», №71-де «108», ал №103-те «64». Олар басқалардың бәрінен толық бөлек тұрады.

Гомосексуал тұтқындар, сондай деп есептелетін немесе солай аталып кеткен адамдар бірден осы топқа жатқызылады. Басқа тұтқындарға оларға қол тигізуге, тіпті қол алысуға да тыйым салынады. Бұл маған балалық шағымды еске түсірді: біреу басқа баланы «микробы бар» деп айыптаса, ешкім оған жақындамай қоятын.

Бұл топтың мүшелеріне әдетте түрменің ең лас жұмыстары беріледі: дәретханалар мен кәріз жүйелерін тазалау.

Келесі топ — Мужиктер («мужики»), оларды көбіне «серый», яғни «сұрлар» деп сипаттайды. Одан кейін Блатнойлар — «чёрный», яғни «қаралар» келеді. Бұлар әдетте түрмеге түспей тұрып та бір-бірін танығандар кәсіби қылмыскерлер мен бандиттер. Түрмеге түскен соң олар қайта топтасып, өздерінің қылмыстық иерархиясын қалпына келтіреді. Одан кейін Ахилер келеді, оларды «намазхан» немесе мұсылмандар деп те атайды және «зелёный», яғни жасыл түспен байланыстырады.

Олардың талайы экстремизм немесе терроризмге қатысты қылмыстар үшін сотталған.

Басқалары жазасын өтеп жүріп осы топтың бір бөлігіне айналады. Оларды мұнда не әкелгеніне қарамастан, олар түрме ішіндегі тағы бір ірі күш құрылымын құрайды.

Соңында Козёлдар келеді — әкімшілікпен жақтасқан тұтқындар, түрме жүйесінің «қызыл» жағы. Олар түрме әкімшілігі мен тұтқындар арасындағы көпір қызметін атқарып, түрме қызметкерлері өздері істеуге тиіс көптеген күнделікті міндетті орындайды.

Бұған күмәнданбаңыз. Түрмені сырттай қай топ басқарып тұрғандай көрінсе де, ақыр соңында олардың бәрін түрме билігі басқарады.

Олардың мақсаты қарапайым. Басқа тұтқындарды өз ықпалында ұстау. Ақша жинау. Және кімге қол көтеру бұйырылса, соны ұру. Олар мұны өте шебер атқарады.

Оның орнына артықшылықтар алады және өз пайызын алып қалады.

Кейде түрмені Козёлдар басқарып тұрғандай көрінеді. Тұтқындар мұндай кезеңдерді «режим» жағдайы деп атайды.

Басқа кезде ең үлкен ықпал Блатнойларда болады. Сол кезеңдерде олар түрме шенеуніктерімен кездесіп, түрменің күнделікті басқарылуын талқылайды.

Мен көргеннің бәріне қарағанда, оларға кімге тиіспеу, ал кімді ұру керегі айтылатын.

Ахилер үстем топқа айналған кезде, тұтқындар мұндай кезеңдерді әдетте Хут деп атайды. Бұл уақытта күзетшілер көбіне периметрде қалады, ал түрме ішіндегі тәртіп тұтқындардың өз иерархиясы арқылы сақталады.

Қандай тәртіп орнаса да, бір нәрсе ешқашан өзгермейтіндей көрінеді.

Ай сайын әр топтың ішінде түрме бастығы мен прокурорлар талап еткен ақшаны жинап, өткізуге жауапты адамдар болады. Оның орнына олар жеңілдіктер алады.

Ұялы телефондар. Алкоголь. Есірткі. Артықшылықтар. Қандай келісім болса, соған сай.

Неғұрлым көп ақша жинаса... соғұрлым көп артықшылық алады.

Мен тап болған түрме жүйесі осындай еді. Көп ұзамай... осы жүйеде өзімнің қай орынға тап болғанымды түсінетін едім.

52-тарау: Бір жүйе

Сіз былай деп ойлап отырған боларсыз: «Бір минут, Мо... сен түрме күзетшілері, полиция қызметкерлері, әскери офицерлер, прокурорлар, судьялар немесе министрлер туралы айтып отырсың ба?»

Менің тәжірибемде олардың бәрі бір жүйенің бөлігі. Түрме күзетшілері көбіне әскер қатарынан алынады.

Түрме полициясына қызметкерлер әдеттегі полиция қатарынан келеді. Олар әдетте мемлекеттік қызмет иерархиясының ең төменгі сатыларында болады.

Кейде түрме полициясының қызметкерлеріне жергілікті полицияға ауысу мүмкіндігі туады.

Билік сатысында полициядан жоғары прокурорлар мен судьялар тұрады. Басымнан өткеннің бәрінен кейін, осы екі тараптың қайсысы көбірек нақты билікке ие екенін айту қиын. Қағаз жүзінде олар бөлек институттар. Ал шын өмірде өз тәжірибем мені олар бірлесе әрекет етеді деген ойға жетеледі.

Судьялар прокурорларды бас бостандығынан айыруға үкім шығара алады. Прокурорлардың судьяларды қылмыстық жауапқа тартуға құқығы бар.

Бір-бірін тәуелсіз бақылаудың орнына, мен бұл қатынас ынтымақтастықты ынталандырады деген қорытындыға келдім.

Өз ісімде көргеннің бәріне сүйене отырып, мекемелерді ресми түрде бөлек ұстаудың мақсаты — тәуелсіз сот үдерісінің көрінісін жасау, ал нәтижелерді жасырын келісуге мүмкіндік беру деген қорытындыға келдім. Ойыма келген ең жақын тарихи ұқсастық — Роланд Фрейслер тұсындағы нацистік Халық соты (Volksgerichtshof) еді. Тарихшылар ол процестерді кінә іс жүзінде алдын ала анықталған, ал сот залы бұрын қабылданған шешімдерге заңдық түр беру үшін пайдаланылған көзбояушылық сот процестері ретінде сипаттайды.

Өзімнің сот процесім де маған дәл осындай болып көрінді. Қорғау тарапы бір емес бірнеше рет сотта прокурордың жоқтығына шағымданды. Судьяның алдында маған тағылған айыпты қорғап сөйлейтін ешкім болған жоқ. Бұл айқын бір сұрақ тудырды. Егер прокурор болмаса... судья кім мен кімнің арасындағы дауды шешіп отыр? Сот процесіндегі бір сәт содан бері есімнен кетпейді. Бұрынғы әйелім Мадина сот алдында тұрып, судьяға менің кінәсіз екенімді және қысыммен жалған айғақ бергенін айта бастады.

Оның сөздерін мұқият тексерудің орнына, судьяның ашуланғаны анық көрінді. Ол тура оған қарап: «Сен сонда кімнің жағындасың?» — деп сұрады. Сол сәтте мен шындықты іздейтін бейтарап сотты көріп тұрмын деп сенуден қалдым. Мен сот басталмай тұрып-ақ нәтижесі шешіліп қойған процесті бақылап отырғанымa сендім. Судьяның сол бір сұрағы бұрыннан күдіктене бастағанымның бәрін растады. Мәселе енді шындықты анықтау емес еді.

Мақсат алдын ала белгіленген нәтижені сақтап қалу еді.

Сондықтан осы кітап бойы маған қарсы процесті әділдікке шынайы ұмтылудан гөрі көзбояушылық сот процесіне ұқсас деп сипаттаймын. Бұл қорытындымен ақырында келісесіз бе, жоқ па — оны сіз, оқырман, өзіңіз шешесіз. Оқиғаны жалғастыра отырып, бұл қорытындыға неге келгенімді көрсетемін.

53-тарау: Жүйе өз қателігін мойындай алмағанда

Өзіме шығарылған үкімге жеті жылдан астам уақыт бойы қарсы күресіп, қаққан барлық есігімді сізге көрсетпес бұрын, түсінуіме жылдар кеткен бір нәрсені түсіндіргім келеді. Қалыпты жұмыс істейтін сот төрелігі жүйесінде сотталу мемлекеттің өз қателігін ешқашан мойындай алмайтынын білдірмеуі керек. Тергеушілер де, сарапшылар да, прокурорлар да қателесуі мүмкін.

Куәлар өтірік айтады. Дәлелдемелер өзгеруі мүмкін.

Жаңа дәлелдемелер пайда болады. Судьялар қателеседі. Апелляция дәл сондықтан бар. Тәуелсіз қайта қарау тетіктері де сол үшін бар.

Дамыған құқықтық жүйелер сот қателіктерін зерттеуге орасан уақытты дәл сол себептен жұмсайды. Сот төрелігі жүйесінің күші ешқашан оның:

«Біз ешқашан қателеспейміз» деп айта алу қабілетімен өлшенбеуі керек. Оның күші біреу жүйе қателесуі мүмкін екенін көрсететін дәлел ұсынғанда не болатынымен өлшенуі керек. Қазақстанның өз статистикасын зерттей бастаған сайын бұл айырмашылық мен үшін барған сайын маңызды болды.

Қазақстан соттарының өзі ақтау үкімдерінің өте сирек шығатынын мойындайды. 2024 жылы Қазақстан Жоғарғы Сотының жоғары лауазымды өкілі ақтау үкімдері сот нәтижелерінің шамамен 1,5–2 пайызын ғана құрайтынын жария түрде түсіндірді.

2023 жылы Қазақстанның Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің өз дерегіне сәйкес, бүкіл ел бойынша соттар небәрі 97 адамды ақтады. Сол жылы прокурорлар істер түпкілікті аяқталғанға дейін 254 адамға қатысты негізсіз қылмыстық қудалауды өздері тоқтатқанын мәлімдеді.

Тоқтап, бұл сандардың нені білдіретінін ойлаңыз. Ақтау үкімі — қате үкімді кейін жоюмен бір нәрсе де емес. Ақтау үкімі жүйе сені түпкілікті кінәлі деп танып үлгермей тұрып шығарылады. Мен сияқты адам үшін маңыздырақ сұрақ мынау: Машина сені кінәлі деп жариялап қойғаннан кейін не болады? Қазақстанның Бас прокуроры бұл сұраққа ерекше бір жауап берді. Бас прокурордың хабарлауынша, ол енгізген наразылықтар бойынша Жоғарғы Сот үш жыл ішінде 67 адамды ақтаған. Алпыс жеті. Бүкіл бір елде.

Үш жылдың ішінде. Оның үстіне бұл Бас прокурордың өзі араласқан істер еді. Бұл сан есімде қалды, өйткені сол кезде қорқынышты бір нәрсені түсінген едім. Кінәлі деп танылу — бір мәселе. Ал кейін жүйені кінәсіз адамды соттап жібергенін мойындату — мүлде бөлек шайқас.

Ал басқа елдерде жағдай қандай?

Содан кейін шетелге қарай бастадым. Ұлыбритания қате соттау жағдайларының бар екенін жоққа шығармайды.

Олар болатындықтан арнайы институт құрды. Қылмыстық істерді қайта қарау комиссиясы (Criminal Cases Review Commission, CCRC) бір ғана мақсатпен жұмыс істейді: әдеттегі апелляциялық процесс нәтиже бермей қойғаннан кейін де ықтимал сот қателіктерін зерттеу.

1997 жылғы сәуірден 2026 жылғы мамырдың соңына дейін CCRC 35 331 өтініш қабылдады.

921 істі апелляциялық соттарға қайта жіберді. Шешімі шыққан 878 қайта жолданған апелляциялық шағымның 618-і қанағаттандырылды. Әдеттегі сот төрелігі жүйесі әлдеқашан аяқтап қойған істерді тәуелсіз орган қайта қарағаннан кейін қанағаттандырылған алты жүз он сегіз апелляциялық шағым. Бұл статистика Ұлыбританияны әлсіз етіп көрсетпейді.

Ол Ұлыбританияның адамдар кейде өте ауыр қателік жасайтынын мойындай алатынын көрсетеді. Тіпті үкімге дейінгі айырмашылықтың өзі таңғаларлық.

2024–25 жылдары Англия мен Уэльстің Crown Court соттарында 3 979 айыпталушы сот талқылауынан кейін ақталды, тағы 233 адам айыптау ісін әрі қарай жалғастыруға негіз жеткіліксіз деп танылып, судья нұсқауымен ақталды. Сол кезеңде тағылған айыпқа дау айтқан 5 188 айыпталушы соттан кейін кінәлі деп танылды. Бұл Ұлыбритания мінсіз деген сөз емес.

Олай деуге мүлде болмайды. Британдық сот қателіктері де адам өмірін қиратқан. Бірақ судьяның «кінәсіз» деуі бүкіл мемлекет беделінен айырылды дегендей қабылданбайды. Кейде прокуратура өз ісін жай ғана дәлелдей алмай қалады. Соттардың анықтайтын нәрсесі де осы болуы тиіс.

Америка өзі қате соттаған кінәсіз адамдарды

есепке алады

Америка Құрама Штаттары одан да әрі барады. Онда Ақталған адамдардың ұлттық тізілімі (National Registry of Exonerations) бар. 2026 жылғы жағдай бойынша тізілім 1989 жылдан бері 3 842 ақталу жағдайын және кейін кінәсіз деп танылған адамдар жоғалтқан 35 983 жылдан астам уақытты тіркеген.

Бұл санды қайта оқыңыз. Отыз бес мың жылдан астам. Камера ішінде өткен жылдар. Балаларынан жырақ өткен жылдар. Ата-анасынан жырақ өткен жылдар. Ешбір үкімет қайтара алмайтын жылдар. Ерекше нәрсе Америка сол адамдарды қате соттағанының өзі ғана емес. Ерекше нәрсе — зерттеушілер, заңгерлер, университеттер мен мекемелер осы сәтсіздіктерді ашық түрде тіркейді. Олар жалған мойындауларды зерттейді.

Қате тануды. Полицияның заңсыз әрекетін.

Прокурорлық теріс қылықтарды.

Сапасыз сот сараптамасын.

Жалған айғақты.

Қызметтік теріс қылықтарды. Олар сұрайды: Біз мұнда қалай қателестік? Өйткені бұл сұрақты ешқашан қоймасаң, сол қатені қайта жасауға кепілдік бересің.

Еуропа да осы жолға түсе бастады

Еуропада қазір Ақталған адамдардың еуропалық тізілімі (European Registry of Exonerations) құрылды. 2026 жылғы мамырға қарай зерттеушілер Еуропада 144 ақтау ісін құжаттап, олар шамамен 927 жыл заңсыз бас бостандығынан айыруды білдіретінін көрсетті.

Бұл істердегі кейін ақталған адам түрмеде орташа есеппен алты жыл бес ай өткізген, ал үкім мен түпкілікті ақталу арасындағы орташа уақыт он екі жылға жуық болған.

Он екі жыл. Шындықты біле тұра, біреу тыңдағанша он екі жыл күресуге мәжбүр екеніңізді елестетіңіз. Маған елестетудің қажеті жоқ.

Тіпті Ресей

Енді Ресейге тоқталайық. Қазақстан өз проблемаларын үнемі кеңестік мұрамен түсіндіретіндіктен, Ресей қызық салыстыру береді.

Ресейдің 2024 жылғы сот статистикасында 512 845 айыптау үкімі және небәрі 990 ақтау үкімі тіркелген. Бұл кінәлі немесе кінәсіз деп танылғандардың ішінде шамамен 0,19 пайыз ақталған дегенді білдіреді.

99,8 пайызға жақындайтын көрсеткіштің осы тұста маңызы бар. Бұл — Ресейдің соңғы айыптау мен ақтау статистикасынан негізді түрде шығаруға болатын көрсеткіш. Қазақстанда дәл сондай ұлттық көрсеткіш бар деп шын айта алмаймын, өйткені қолжетімді қазақстандық статистика басқаша есептеліп, басқаша беріледі. Және тек уәжім мықты көрінсін деп сандарды бұрмаламаймын. Оған қажеттілік жоқ. Қазақстанның өз сандарының өзі жеткілікті алаңдатарлық.

Ал диктатуралық режимдер ше?

Бір кезде Пол Поттың Камбоджасы, Саддам Хусейннің Ирагы немесе Иди Аминнің Угандасы секілді режимдердің өзінде үкімдерді жою көрсеткіші жақсырақ дегенді естіген едім.

Мен мұны тексеріп көрдім.

Мұндай тұжырымды жауапкершілікпен жасай алмаймын. Мұндай салыстыру статистикалық тұрғыдан мағынасыз. «Қызыл кхмерлер» секілді жүйелерде көптеген құрбан тәуелсіз заманауи қылмыстық сотқа ұқсайтын ештеңесіз ұсталды, азапталды, із-түзсіз жоғалды немесе өлім жазасына кесілді.

Көптеген құрбан басынан-ақ шынайы сот процесін алмаған жерде қате үкімдерді жоюдың мағыналы көрсеткішін есептеу мүмкін емес.

Бұл маған пайдалы бір нәрсе үйретті.

Маған әсіреленген салыстырулар қажет емес. Қазақстанды өзі ерікті түрде қабылдаған стандарттармен бағалауға болады. Ол халықаралық адам құқықтары шарттарын ратификациялаған.

Оның Жоғарғы Соты бар. Прокурорлары бар. Омбудсманы бар. Конституциялық кепілдіктері бар. Заң үстемдігімен жұмыс істейміз деп мәлімдейді. Ендеше оны сол стандарттармен бағалайық.

Кейін Біріккен Ұлттар Ұйымы да мен айтып

жүрген мәселелерді көтере бастады

2023 жылы БҰҰ-ның Азаптауға қарсы комитеті Қазақстандағы жағдайды қарады.

Қорытындылар таңғаларлық болды. Қазақстанның өзі Комитетке 2018–2022 жылдар аралығында шамамен 3 880 азаптау ісі тіркелгенін айтты.

Шамамен 90 пайызы, негізінен дәлел жетіспеді деген себеппен, жабылған. Тек 53 іс сотқа жетіп, 68 лауазымды тұлға сотталған.

Тоқсан пайызы жабылған.

Бұл статистика бірден назарымды аударды. Өйткені жабылған азаптау шағымының қандай болатынын мен дәл білетінмін. Мен оның ішінде өмір сүріп жүр едім.

Комитет 2022 жылғы қаңтар оқиғаларынан кейінгі жағдайды да қарады. Азаптау немесе билікті асыра пайдалану жөніндегі 329 істің 236-сы негізсіз, дәлел жеткіліксіз немесе күдіктілер анықталмады деген себептермен жабылған. БҰҰ сотқа жеткен істер санының аздығына, дәлел алудағы қиындықтарға, құқық бұзушылықты жасыру үшін қызметкерлер мен медицина мамандарының бірлесе әрекет еткені туралы айыптауларға және жәбірленушілердің азапталғанын дәлелдеу міндетін тергеушілердің іс жүзінде сол жәбірленушілердің өздеріне жүктеуіне алаңдаушылық білдірді.

Тағы да... мен сипатталып отырған жүйені таныдым. Комитет бұдан да әрі барды. Ол азаптау туралы шағымдар алдын ала тексеруге жіберіліп, кейін қылмыстық іс қозғамастан жабылуы мүмкін екенін айтты. Ол құқық қорғау органдарының өз қызметкерлеріне қатысты айыптауларды өздері тергейтін жағдайларды сынға алды. Азаптауды тергеу мен құжаттаудың халықаралық стандарты — Стамбул хаттамасы бойынша тергеуді арнайы талап етті.

Сосын 2025 жылы БҰҰ Адам құқықтары жөніндегі комитеті менің өз тәжірибем туралы жазылғандай көрінетін бір нәрсе айтты. Ол кейін қылмыстық қудалауға ұшырап, сотталған адамдар айтқан азаптау мен қатыгездік туралы сенімді айыптауларды тергеу үшін Қазақстанның нақты қадамдар жасамағанына алаңдаушылық білдірді. Ол тәуелсіз, бейтарап әрі тиімді тергеулер жүргізуге және бұзушылық болған жағдайда сотталған адамдардың әділ сот талқылауына деген құқықтарын қалпына келтіруге шақырды.

Комитет сондай-ақ Қазақстанның сот жүйесі іс жүзінде атқарушы билікке бағынышты болып көрінетінін айтты, судьяларды тағайындауда Президенттің рөліне назар аударып, Жоғарғы Сот пен сот институттарының тәуелсіздігін күшейтуге шақырды.

Ол бөлек түрде айыпталушыларға іс материалдарына толық қолжетімділік берілмеуіне де алаңдаушылық білдірді. Мұны Мохамед Баракат айтып отырған жоқ. Мұны Біріккен Ұлттар Ұйымы айтып отыр.

Қанды қаңтар

2022 жылғы қаңтардағы зорлық-зомбылықтан кейін Еуропарламент те Қазақстан туралы ерекше қарар қабылдады. Онда шамадан тыс және өлімге әкелген күш қолдану, азаптау туралы айыптаулар, негізсіз ұстау және тәуелсіз БАҚ-қа қойылған шектеулер сипатталды. Ол тәуелсіз тергеулерді талап етті. Жауапкершілікке тартуға шақырды. Және Еуропалық Одақты адам құқықтарын ауыр бұзуға жауапты шенеуніктерге нысаналы санкциялар қолдану мүмкіндігін қарастыруға шақырды. Кейін БҰҰ Адам құқықтары жөніндегі комитеті сол оқиғаларға байланысты 29 полиция қызметкері азаптау үшін сотталғанын атап өтті, бірақ басқа көптеген тергеудің негізсіз деп жабылғанына алаңдаушылығын сақтады.

Оның ұсынымы екіұшты емес еді: азаптау туралы айыптаулар Стамбул хаттамасы талаптарына сәйкес жедел, жан-жақты, ашық және тәуелсіз тергелуі керек. Осының бәрі мен түрмеде отырған кезде болып жатты. Есептерді оқып. Шағымдар жазып. Апелляциялар жазып. Дәлелдемелер жіберіп.

Бас тартулар алып.

Және алдымдағы мәселе өз қылмыстық ісімнен әлдеқайда үлкен екенін біртіндеп түсініп.

Сот төрелігі жүйесі үш сөз айта алуы керек

Дұрыс жұмыс істейтін әрбір сот төрелігі жүйесі айта алуы тиіс үш сөз бар: «Біз қате жібердік». Бұл сөздер әділетті әлсіретпейді. Олар оны күшейтеді. Ұлыбритания өз соттары істі қате шешті ме, жоқ па — соны анықтау үшін құрылған тұтас бір ұйым жасады. Америка мыңдаған ақтау оқиғасын жария түрде тізімдейді. Еуропалық зерттеушілер кінәсіз адамдар неге сотталатынын түсіну үшін дерекқорлар құрып жатыр. Бұл елдердің ешқайсысы бүкіл құқықтық жүйеміз заңсыз деп мойындап отырған жоқ.

Олар әлдеқайда қарапайым нәрсені мойындайды. Адам баласы қателеседі. Қауіпті жүйе — осыны мойындай алмайтын жүйе.

Өйткені үкімнің дұрыс болған-болмағанын анықтаудан гөрі сол үкімді қорғау маңыздырақ бола бастаған сәтте... әділет әділет болудан қалады. Ол өзін-өзі сақтауға айналады. Бұл мені қайтадан өз ісіме әкеледі. Өйткені статистика — бір нәрсе. Ал сол статистиканың ішінде өмір сүру — мүлде басқа нәрсе. Жеті жылдан астам уақыт ішінде маған қолжетімді болған әр есікті дерлік қағып көрдім.

Соттар. Прокурорлар. Жоғарғы Сот. Бас прокуратура. Президент Әкімшілігі. Адам құқықтары жөніндегі уәкіл. Омбудсман.

Қазақстанның адам құқықтарын қорғау ұйымдары.

Британдық дипломаттар.

Халықаралық заңгерлер.

Халықаралық адам құқықтарын қорғау ұйымдары. Ақырында Біріккен Ұлттар Ұйымы. Бір есіктен кейін екіншісі. Бір хаттан кейін екіншісі. Бір бас

тартудан кейін екіншісі. Енді бір сотталған адам осындай жүйеге: «Мүмкін, біз қателескен шығармыз» дегізуге шынымен тырысқанда не болатынын көрсетейін.

54-тарау: Жеті жыл бойы жабық тұрған есіктер

Азаптау

Адамдар кейде маған орынды бір сұрақ қояды. «Дәлелдер өзіңіз айтқандай мықты болса, неге апелляциялық шағым бермейсіз?» Мұны естігенде күліп жібере жаздаймын. Сұрақ ақымақ болғандықтан емес. Өйткені бір кезде мен де дәл солай ойлайтынмын.

Мен Ұлыбританияда өстім. Қылмыстық істе елеулі қателік кетсе, не істеу керектігі жөніндегі түсінігім қарапайым еді: Адвокат ал. Дәлелдерді жина. Сотқа қайта бар. Ол сот тыңдаудан бас тартса, жоғарыға шағымдан.

Ақырында бір тәуелсіз адам дәлелдерді қарайды. Бұл сенім әр есік қайтадан сол бір ғимаратқа алып келетін жүйеге тап болғанымда ғана сейілді.

Үкім шыққан сәттен бастап онымен күресіп келемін. Бірінші сатыдағы сот мені жиырма жылға бас бостандығымнан айырды. Апелляция нәтиже бермеді. Одан кейінгі қайта қарау әрекеттері де сәтсіз болды. Жаңа адвокаттардың өзі іс материалдарына толық қолжетімділік алуға қиналды. Бір кезеңде Бас прокуратураның өзі үкімдегі бір қатені анықтап, оны өзінің қайта қарау тетігі арқылы түзетті. Осы қайшылықты ойлап көріңіз.

Мемлекет үкімнің бір бөлігі заңдық тұрғыдан қате болғанын мойындай алды. Бірақ сол жүйе мені мүлде соттау керек пе еді деген түбегейлі мәселені шын мәнінде қайта қарамады. Содан кейін жаңадан ашылған мән-жайлар пайда болды.

Жаңа аудиожазбалар.

Жаңа мәлімдемелер.

Сот сараптамасына қатысты жаңа сұрақтар.

Бұрынғы әйеліме телінген дауыстық жазбалар.

Саусақ іздеріне қатысты сұрақтар.

ДНҚ-ға қатысты сұрақтар.

Қайта жүргізілген сот сараптамасына қатысты сұрақтар.

Жоғалып кеткен дәлелдерге қатысты сұрақтар.

Куәлардың өздері мұқият оқымай қол қойғандарын айтқан мәлімдемелерге қатысты сұрақтар. Тағы да... біз рәсімді сақтадық. Өтініштер берілді. Бас прокуратура жаңадан ашылған мән-жайлар бойынша тексеру жүргізуді тапсырды. Бір сәтке мен: «Ақыры», — деп ойладым. Ақыры біреу істі шындап тергейтін болды.

Бірақ тексеру ақырында ісімді қайта ашудан бас тартумен аяқталды. Адвокаттарым қайта-қайта сұраған нәрселердің бірі соншалық қарапайым еді, оның неге дауға айналғанын әлі күнге дейін түсіну маған қиын.

Мадинамен беттестіру өткізу. Егер прокуратура енді оның кейінгі мойындаулары қандай да бір манипуляция немесе қысым арқылы жасалды деп айтса, бізді бір бөлмеге отырғызыңыз. Оған сұрақ қойыңыз. Маған сұрақ қойыңыз. Бәрін жазып алыңыз. Тексеріңіз. Ондай беттестіру ешқашан болған жоқ. Біз одан жауап алудың бейнежазбасын сұрадық. Қосымша жауап алуды сұрадық. Саусақ ізі мен ДНҚ салыстыруларын сұрадық. Іс жүзінде қандай тергеу әрекеттері жасалғанын ашып көрсетуді сұрадық.

Қайта-қайта нақты жауап біреу болды: Жоқ. Содан кейін Жоғарғы Сотқа бардық. 498-1-бап бойынша төтенше қайта қарау туралы өтініш берілді. Қабылданбады. Істі сотта жаңадан қарағаннан кейін емес. Куәларды қайта тыңдағаннан кейін емес. Сот сараптамалары арасындағы барлық қайшылықты шешкеннен кейін емес. Есік жай ғана жабық күйінде қалды. Заң қате түсіндірілген немесе қолданылған деген уәжбен 491-баптың 3-бөлігі бойынша тағы бір өтініш берілді. Ол да қабылданбады. Сосын Президент Әкімшілігі.

Бас прокурор. Өңірлік прокурорлар. Омбудсман. Адам құқықтары жөніндегі уәкіл. Әртүрлі кеңселер. Әртүрлі бланкілер. Әртүрлі қолтаңбалар. Бірақ әр жолы бір жағдай қайталанды. Шағым бір жерге жіберіледі. Ол мекеме оны басқа жаққа жолдайды.

Қабылдаған мекеме жауап жібереді. Тағы бір шағым. Тағы бір жолдау. Тағы бір бас тарту. Қағаздар ел ішін шарлап жүрді, ал мен сол бір камерада қала бердім.

Енді азаптау мәселесі бар. Мен басымнан не өткенін қайта-қайта баяндадым. Ұсталғаннан кейінгі соққыға жығылуым. Жарақаттар. Қамауда маған жасалған қарым-қатынас. Маған дәріні мәжбүрлеп бергені туралы шағымдарым. Қамауда ұсталған жағдайларым. Түрме жүйесінің ішінде кейін көрген зорлық пен қатыгез қарым-қатынас. Есептер жазылды. Шағымдар берілді. Ұлыбритания елшілігі араласты. Британдық шенеуніктер маған жасалған қарым-қатынасты Қазақстан билігінің алдына қойды және Эльвира Әзімова Адам құқықтары жөніндегі уәкіл қызметін атқарған кезеңді қоса алғанда, елдің адам құқықтары құрылымдарымен байланыста болды. Бірақ шағымдар қанша көп болса да, мен айқын бір сұраққа жауап бере алатын шынайы тергеу деп санайтын процесті ешқашан көрген емеспін:

Мохамед Баракатқа не болды? Халықаралық стандарт әлдеқашан бар. Ол Стамбул хаттамасы деп аталады. Біріккен Ұлттар Ұйымы азаптау туралы айыптаулар жедел, тиімді, тәуелсіз және бейтарап тергелуі тиіс, ал медициналық құжаттау халықаралық деңгейде қабылданған стандарттарға сай жүргізілуі керек дейді. Қазақстанға бұл міндеттеме бірнеше рет нақты ескертілген. Бірақ менің жағдайымда олай болған жоқ. Оның орнына дәлел жеткіліксіз деген қорытындыларды қайта-қайта алдым.

Оқиғаның мән-жайын тиісті түрде қалпына келтіру жүргізілген жоқ. Меніңше, жарақаттардың қалай пайда болғанын шын анықтауға ешқандай әрекет болмады. Жылдар бойы сұраған тәуелсіз Стамбул хаттамасы

тергеуіне ұқсайтын процесс болмады. Мұны қабылдауды ерекше қиын ететін нәрсе мынау: 2023 жылы БҰҰ-ның Азаптауға қарсы комитеті Қазақстанның өзі 2018–2022 жылдар аралығында тіркелген шамамен 3 880 азаптау ісінің 90 пайызы, негізінен дәлелдің жетіспеуінен, жабылғанын айтқанын хабарлады. Кенет менің тәжірибем ерекше жағдай болып көрінбеді.

Керісінше, таныс жағдайдай көрінді.

Омбудсман

Жылдар бойы Қазақстанның адам құқықтары институттарына да жүгіндік. Шағымдар Адам құқықтары жөніндегі уәкілге жетті. Кейін Омбудсман құрылымдары белсендірек араласа бастады. Мені көруге әрекеттер болды. Кіруге байланысты қиындықтар болды. Ақыры маған арнайы прокурор келді. Осындай бір нәрсе болған сайын, отбасымда үміт оянатын. Мүмкін, осы адам ақыры тергер. Мүмкін, осы мекеме басқалардың бәрі айналып өткен сұрақтарды ақыры қояр.

Бірақ үміт нәтиженің орнына қайта-қайта тағы бір қағаз әкелгенде, ол да адамды титықтатады. БҰҰ-ның өзі Қазақстандағы Адам құқықтары жөніндегі уәкіл мен Ұлттық алдын алу тетігінің тәуелсіздігіне алаңдаушылық білдірген. 2025 жылы Адам құқықтары жөніндегі комитет Адам құқықтары жөніндегі уәкіл халықаралық деңгейде әлі де тек В мәртебесін сақтап отырғанын атап өтіп, Уәкілді тағайындау және қызметінен босату үдерісіне Президенттің қатысуына алаңдаушылық білдірді.

Ол Ұлттық алдын алу тетігінің қызметін дербес жүргізуіне қатысты да мәселе көтерді. Тағы да... халықаралық сын туралы оқымай тұрып-ақ, оның практикалық салдарын жылдар бойы бастан өткеріп жүрдім.

KIBHR және адам құқықтарын қорғау ұйымдары

Содан кейін үкіметтік емес ұйымдар келді.

Адам құқықтары және заңдылықты сақтау жөніндегі Қазақстан халықаралық бюросы.

Азаптауға қарсы коалиция.

Халықаралық ұйымдар. Заңгерлер. Қоғамдық белсенділер. Шын көмектескісі келген адамдар.

Көмектесуге тырысқан әр адамға ризамын. Бірақ ризашылық нәтижені тиімді болды деп көрсетуге міндеттемейді. KIBHR менің ісім мен маған жасалған қарым-қатынасқа қатысты материалдар алды.

Азаптауға қарсы коалиция да араласты. Бірақ бұл сөздерді жазып отырған сәтте, жылдар бойы берілген шағымдардан кейін де, мен түрмеде отырмын және азаптау туралы айыптауларға қатысты тиімді деп санайтын тергеу әлі жоқ. Бұл міндетті түрде араласқан адамдарға бәрібір дегенді білдірмейді. Бұл мемлекеттің өзі қозғалудан бас тартқанда тәуелсіз ұйымдардың билігі қаншалық аз екенін көрсетеді.

Ұлыбритания

Содан кейін өз үкіметім туралы айтуым керек. Мен — Ұлыбритания азаматымын. Астанадағы Ұлыбритания елшілігі жылдар бойы менің жағдайыммен айналысып келеді. Консулдық қызметкерлер мені көрді. Олар Қазақстан билігімен байланысқа шықты. Түрмедегі жағдай мәселесін көтерді. Қатыгез қарым-қатынас мәселесін көтерді. Ішкі істер министрлігімен және басқа мемлекеттік органдармен байланыс жасады.

Соңғы уақытта Елшілік менің сот ісіме ресми түрде назар аударып отырғанын білдіріп, адвокатыммен байланысын сақтап отыр. Менің ісім Ұлыбритания парламентіндегі сайлау округімнің депутатының кеңсесіне дейін жетті.

FCDO-да жылдарға созылған хат-хабар жиналды. Қазір түрмелер, министрліктер, прокурорлар, дипломаттар, адвокаттар және менің отбасым арасын жалғаған тұтас құжаттар тізбегі бар.

Ал мен әлі осында отырмын. Ұлыбританияның дәстүрлі ұстанымы — Британия басқа егемен мемлекеттің сот процесіне араласа алмайды. Мен бұл қағиданы түсінемін. Бірақ жеті жылдан кейін өзімнен сұрауға мәжбүрмін: Дипломатиялық араласпау қай сәтте болып жатқан жағдайға дипломатиялық тұрғыдан келісуге айналады?

Егер британ азаматы өзін азаптағанын айтса...

егер халықаралық органдар дәл сол елде азаптауды тергеудегі жүйелі сәтсіздіктерді сипаттаса... егер үкімнен кейін елеулі жаңа дәлелдер пайда болса... егер әрбір ішкі тетік істі қайтадан оны дұрыс жүргізбеді деп айыпталып отырған сол мекемелерге жіберсе... онда басқа үкімет қанша уақыт бойы:

«Жергілікті құқықтық рәсімді орындауыңыз керек» деп айта береді? Ал жергілікті құқықтық рәсімнің өзі проблема болса ше?

Кейт О'Рагаллай және Біріккен Ұлттар Ұйымы

Ақырында күрес Қазақстан шекарасынан шықты. Британдық адвокат Кейт О'Рагаллай менің ісімді БҰҰ Адам құқықтары жөніндегі комитетіне дайындауға араласты. Бұл процестің өзі болған жағдайдың ауқымын көрсетеді. Жай ғана: «Мен кінәсізбін. Мені босатыңыз», — деп жаза салмайсың. Ішкі құқықтық қорғау құралдарының әрқайсысы құжатталуы керек. Әрбір шешім. Әрбір бас тарту.

Әрбір құқықтық уәж.

Әрбір айыптау.

Әрбір процессуалдық қадам.

Ішкі жүйенің сәтсіздіктері халықаралық істің бір бөлігіне айналады.

Мұнда ащы ирония бар. Жылдар бойы әр бас тарту тағы бір жеңіліс сияқты сезілді. Ақырында әр бас тартудың өзі дәлел екенін түсіне бастадым. Жоғарғы Соттың бас тартуы. Дәлел. Прокурордың бас тартуы. Дәлел.

Мән-жайы шын мәнінде тергелмей жабылған азаптау шағымы. Дәлел. Беттестіру өткізуден бас тарту.

Дәлел.

Жауапсыз қалған сот-сараптамалық сұрақтар. Дәлел. Жоғалған материал. Дәлел. Шағымдарды бір органнан екіншісіне шексіз жолдау. Дәлел. Өздігінен менің кінәсіздігімнің дәлелі болуы міндетті емес.

Басқа нәрсенің дәлелі.

Қазақстан маған шағымдарымның мәнін қарауға қабілетті тиімді ішкі құқықтық қорғау құралын берді ме, жоқ па — соның дәлелі.

Бір тұтқынның мүмкіндігі қандай?

Алдыңғы тараудағы статистика дәл осы жерде жай сан болудан қалады. Мен сол жүйеден кері қарай өрмелеуге тырысып жүрген адамдардың бірімін. Өзімді соттаған мекемелерді олардың қателескен-қателеспегенін тексеруге көндіруге тырысып жүрген тұтқынмын. Мен ауыр бір қорытындыға келдім. Халықаралық деңгейде пәрменді араласу болмаса, бұл үкімді ел ішінде жою мүмкіндігім өте аз деп есептеймін.

Бұл мен күресті тоқтатамын дегенді білдірмейді. Керісінше. Бұл күрестің түрі өзгереді дегенді білдіреді. Енді хаттарымды келесі шенеунік кенет әділетті тауып қалады деген сеніммен ғана жазбаймын. Мен жазамын, өйткені әр жауап құжат жүзінде із қалдырады. Әр бас тарту із қалдырады. Әр қайшылық із қалдырады. Шағымның қайтадан шағым түсірілген ұйымның өзіне жолдануының әрбірі із қалдырады.

Үнсіздікпен аяқталған әр уәде із қалдырады. Қағаз артынан қағаз... жыл артынан жыл... олар ешқашан саламыз деп ойламаған бір нәрсені өздері құрып шықты. Өздерінің тергеуден бас тартуының тарихын. Адамдар кейде жеті жылдан астам уақыттан кейін де неге әлі жазатынымды сұрайды. Өйткені ақырында сұрақ енді: «Мохамед бір нәрсе дұрыс болмағанын дәлелдей ала ма?» болмай қалады.

Сұрақ былай қойылады: «Мемлекетте бір нәрсе дұрыс болмаған-болмағанын тексеруге қанша мүмкіндік болды — және неге ол сол мүмкіндіктің бәрінен бас тартты?»

Сондықтан қазір Ұлыбритания мен үшін соншалық маңызды. Сондықтан Біріккен Ұлттар Ұйымы маңызды. Сондықтан тәуелсіз журналистер маңызды. Сондықтан адам құқықтарын қорғау ұйымдары маңызды. Сондықтан бұл кітап маңызды. Өйткені жүйенің ішіндегі әр есік жабық болып қалғанда... кейде сырттағы біреу ақыры есік қаққанынды естуі үшін даусыңды барынша қатты шығарудан басқа амал қалмайды.

55-тарау: Сатылатын әділет

Алдыңғы тараулар техникалық болып көрінген шығар. Статистика.

Біріккен Ұлттар Ұйымының есептері. Апелляциялық рәсімдер.

Айыптау үкімдерінің көрсеткіштері.

Ақтау үкімдерінің көрсеткіштері.

Сот тәуелсіздігі. Кей оқырман үшін олар тіпті осы кітаптағы ең қиын тараулар болған шығар. Бірақ сіздің оларды түсінгеніңізді қалауымның себебі бар еді.

Бұл тек Мохамед Баракаттың жеке пікірі ғана емес. Бұл — халықаралық ұйымдар, адам құқықтары органдары және тіпті бір кезде оның ішінде жұмыс істеген адамдар сынға алған жүйе.

Ал енді айтқалы отырғаным әлдеқайда қарапайым нәрсеге негізделген. Осы жүйеде жеті жыл өмір сүргеніме.

Әр статистиканың артында адам тұр. Әр пайыз — күйреген отбасы. Әр қанағаттандырылмаған апелляциялық шағым — бір жерде, бір күні, біреу ақыры тыңдайды деп сенген тағы бір адам.

Мен сол адамдармен қатар өмір сүрдім. Олармен бір камерада отырдым. Олармен тамақ бөлістім. Үміттерін бөлістім. Көңілдері қалған сәттерді бірге бастан өткердім.

Бір кезде табысты кәсіпкерлер, министрлер, заңгерлер, судьялар, полиция қызметкерлері, бухгалтерлер және қарапайым әкелер болған ер адамдардың бұл жүйеге кірген сәттен бастап бәрі жай ғана тұтқын екенін біртіндеп түсінгенін көрдім.

Қамауға түскеннен кейін маған қайта-қайта қойылған ең алғашқы сұрақтардың бірі ешқашан: «Оларда саған қарсы қандай дәлел бар?» болған жоқ. Ол: «Жақсы адвокат алдың ба?» да емес еді. Тіпті: «Сен кінәсізсің бе?» де емес еді. Сұрақ әрқашан біреу болатын.

«Төледің бе?» Басында түсінбедім. Кімге төлеуім керек? Не үшін төлеуім керек?

Ақырында бұл сұрақты менен басқа бәрі түсінетінін аңғардым. Олардың түсінігінде әділдіктің өз бағасы бар еді.

Бостандықтың бағасы бар еді. Үйқамақтың бағасы бар еді. Жазаны қысқартудың бағасы бар еді. Айыпты өзгертудің бағасы бар еді. Апелляциялық шағымның қанағаттандырылуының да бағасы бар еді. Тіпті ақтау үкімінің де бағасы бар деп айтылатын.

Отбасылардың үйлерін сатқанын көрдім.

Жерлерін сатқанын.

Туыстарынан қарыз алғанын.

Өмір бойы жинаған ақшасын түгел шығарғанын. Достарынан ақша сұрап жалынғанын.

Түрме ішінде біреудің сыртта дұрыс төлем жасалса, ісін шешуге болады деп уәде бергені үшін ақша жинамақ болып басқа тұтқындарды бопсалаған, құмар ойнаған, қарыз алған және тіпті күш қолданған адамдарды көрдім.

Үміттің төңірегінде тұтас көлеңкелі экономика қалыптасқан. Ал шарасыз отбасына сатудың ең оңай нәрсесі — үміт.

Әр түрмеде олар бар. «Істі шешіп береміз» дейтін делдалдар. Прокурорларды танимыз дейтіндер. Судьяларды танимыз дейтіндер. ҰҚК ішіндегі офицерлерді танимыз дейтіндер. Президент Әкімшілігіне жақын біреуді танимыз дейтіндер. Бәрі біреуді танитындай көрінеді.

Мұндай адамдардың талайы кәсіби алаяқтан басқа ешкім емес. Олар бір қарапайым шындықты түсінеді. Адам он, он бес немесе жиырма жыл түрме жазасына тап болғанда... оның отбасы кез келген соманы дерлік төлеуге дайын.

Ақша жоғалады. Үкім қалады. Сол делдал келесі құрбанын табады.

Маған сенуге міндетті емессіз. Қазақстанның өз қылмыстық соттары дәл осындай схемаларды жүргізген адамдарды соттаған. Бұрынғы министр Қуандық Бишімбаевтың анасы ұлының ісіне қатысты сот процестеріне ықпал ете аламыз деген адамдардың құрбаны болды.

Бір істе жалған уәделер арқылы шамамен бір миллион АҚШ доллары алынған. Басқа бір істе апелляциялық процеске ықпал ету үшін орасан ақша сұралғаны айтылды. Қазақстандағы ең танымал айыпталушылардың бірінің отбасының өзі үміт сатып жүрген адамдардың олжасына айналды.

Содан кейін Қазақстанның Бірыңғай жинақтаушы зейнетақы қорының бұрынғы төрағасы Руслан Ерденәевтің ісі бар. Руслан — мен газеттен ғана білетін адам емес.

Ол — менің досым. Осы сөздерді жазып отырған сәтте, бар болғаны бір сағат бұрын, осы түрменің ішінде бірге кешкі ас іштік. Оның бұрынғы орынбасары да осында қамауда отыр. Мен онымен алғаш рет жылдар бұрын №99 түрмеде таныстым. Русланның өз ісінің әр егжей-тегжейін түсіндіргенін сансыз сағат тыңдадым.

Жұрт оның үкімін біледі.

Ал мен адамның өзін білемін.

Русланның айтуынша, прокуратура зейнетақы қорынан миллиардтаған теңге ұрланды деп айыптаған. Бірақ ол маған сот құжаттарын көрсетті және прокуратура жоғалды деген ақша ақырында банк жүйесінің ішінде қалғаны анықталғанын қайта-қайта түсіндірді.

Соған қарамастан, ол он екі жылдық жазасын өтеуді жалғастырып келеді. Оның отбасы да ісін шешуге болады деген сенімге жеткізілгеннен кейін адвокаттарға шамамен 150 000 АҚШ долларын төлеген. Бірақ іс шешілген жоқ.

Сол адвокаттардың бірі Александр Блок еді. Александр Блок та мен тек зерттеген адам емес. Мен онымен бірге отырдым. Сөйлестім. Тыңдадым. Тұтқын болмас бұрын ол әрі судья, әрі Қазақстандағы ең танымал қорғаушы адвокаттардың бірі болған.

Ол сот төрелігі жүйесін барлық ықтимал қырынан түсінетін. Судья.

Адвокат.

Тұтқын.

Жылдар өткен соң оның Orda.kz-ке берген сұхбатын оқыдым. Ол сұхбаттағы ештеңе мені таңғалдырмады, өйткені көп бөлігін Александрдың өзінен бұрын естіген едім. Ол Қазақстанның сот төрелігі жүйесінде айналымда жүр деп мәлімдеген бейресми бағаларды ашық сипаттады. Он мың доллар. Отыз мың. Елу мың. Жүз елу мың. Сосын оқып отырған жерімде кідіртіп тастаған санға тап болдым.

Бір миллион доллар. Александрдың айтуынша, сот үкімін жойып, Жоғарғы Сот арқылы ақтау үкімін алу үшін талқыланатын бейресми сома осы болған.

Бір миллион доллар. Мен сол жолдарға ұзақ қарап отырдым. Өйткені дәл сол сан менің өз бостандығым туралы да айтылған еді. Кездейсоқтық па? Мүмкін. Мүмкін, кездейсоқтық емес шығар. Оны сіздің шешуіңізге қалдырамын.

Мен білетін нәрсе мынау.

Мен прокурорлармен бетпе-бет отырып сөйлестім. Бір әңгіме кезінде қылмыстық ісімде жай ғана тым көп қате бар екенін маған айтты. Олардың айтуынша, проблемалардың өзін түзету қиын емес еді. Сосын мен ешқашан түсіне алмаған сөйлем айтылды.

«Сенің проблемаң — ісіңнің саяси болуында». Саяси? Мен әуе компаниясының капитаны едім. Бір жасар қызым қайтыс болған.

Әйелім маған қарсы негізгі куәға айналған. Мен бәрінен айырылдым. Менің ісімде қандай саяси маңыз болуы мүмкін еді? Жылдар бойы бұл сұрақты қайта-қайта қойдым. Әртүрлі адамдар әртүрлі түсініктеме ұсынды. Кейбірі Қазақстан мен Ұлыбритания арасындағы шиеленістерді атады. Басқалары Қазақстанның бұрынғы билеуші элитасының мүшелері мен олардың шетелдегі байлығына қатысты тергеулерге сілтеме жасады.

Ұлыбританияның өзі бұрынғы Президент Нұрсұлтан Назарбаевтың отбасы мүшелерімен байланыстырылған Лондондағы мүліктерге қатысты шығу тегі түсіндірілмеген байлық туралы ордерлер (Unexplained Wealth Orders) алған, кейін бұл ордерлердің күшін Жоғары сот (High Court) жойды. Тони Блэрдің Қазақстанмен кеңесшілік қарым-қатынасы да кең қоғамдық талқылауға айналды.

Осы оқиғалардың бірінің менің қылмыстық құдалауыма қандай да бір қатысы болды ма? Шынымды айтсам, білмеймін. Және басқаша кейіп танытпаймын. Бірақ прокурорлардың өзі британдық тұтқынға айқын қателер оның ісі саяси болғандықтан түзетілмейді десе, әрине бір сұрақ туады.

Кім үшін саяси? Және неге?

Қазақстан түрмелерінде жеті жыл отырғаннан кейін бір қорытындыға келдім. Әділдік тауарға айналды.

Адамдар енді біреудің кінәсіз-кінәлі екенін сұрамайды. Олар оның бостандығы қанша тұратынын сұрайды. Кейбірі төлеп, нәтижеге жетеді. Кейбірі төлеп, нәтиже көрмейді. Кейбірін жай ғана алдайды. Көп адам осы жолда бәрінен айырылады.

Өмір бойы тұрғызған үйлерін сатқан қарт ата-аналарды көрдім. Отбасының бар жинағын тауысқан әйелдерді көрдім. Ата-аналары әділет сатып алуға болады деп сеніп, ақша іздеп жүрген кезде балаларының өсіп кеткенін көрдім.

Ең үлкен қасірет тек жемқорлықтың өзі емес. Жемқорлықтың үмітке не істейтіні.

Үміт валютаға айналады.

Шарасыздық нарыққа айналады.

Әділдік бизнеске айналады. Сот төрелігі жүйесі осы деңгейге жеткенде, кінәсіз адамдарға адам деп қараудан қалады. Олар клиентке айналады. Ең үлкен жемқорлық — осы.

56-тарау: Тұтқындаудың құны

2019 жылы мені тұтқындаған кезде, мен білетін барлық нәрседен және барлық адамдардан бірден ажыратылдым. Мен орыс тілінде сөйлей алмайтынмын. Мен небәрі екі сөз білетінмін. «Спасибо» — рақмет. Және «Привет» — сәлем. Мені кенет жұтып қойған бұл әлемдегі адамдармен тілдесуге бар білгенім осы ғана еді. Мадина мен оның отбасының жағдайы басқаша болды. Олар осы жүйеде өсіп-жетілген. Олар тілді түсінді. Олар ойлау жүйесін түсінді. Және, меніңше, не істеу керектігін бірден түсінді.

Айтпақтары қарапайым еді:

Оны қолға алыңдар. Ол — ауқатты британдық араб ұшқыш. Көп ұзамай ақшам жоғала бастады. Қонақүй сейфінде 10 000 доллар болған, оны мен сатып алмақ болған пәтерге бастапқы төлем ретінде жинап қойған едім.

Ақша жоғалып кетті. Тергеушінің қолында менің әмияным мен банк карталарым болды. Кейін анықтағандарымның бәріне қарағанда, сол карталар Мадинаға берілген.

Мен қамауда, оқшауланған күйде, тіпті айналамда не айтылып жатқанын түсіне алмай отырғанымда, ол Алматыда еркін жүріп, менің ақшама қол жеткізе алды. Кейін мен бұл ақша менің ісімнің айналасында жүріп жатқан келіссөздердің бір бөлігі болды деп ойлай бастадым.

Алайда сол кезде оның ешқайсысын дерлік түсінбедім. Мен әлі де бір ғана нәрсені түсінуге тырыстым: София қайда?

Полиция бөліміндегі Мадинаның мінез-құлқын мен санама сыйғыза алмадым. Анда-санда оны дәліздің көріп қалатынмын. Ол кенет маған қарай жүгіретін. Қайта-қайта сүйетін. «Уайымдама, хаятым». Сөзбе-сөз «өмірім» дегені. «Сен түрмеге түспейсің.» Ол маған әлдебір лагерьде үш жыл туралы сөз болып жатқанын айтты.

Ол мұны тіпті жайбарақат айтып берді. Оның айтуынша, мен күндіз еркін жүріп, тек түнде ұйықтауға сол жерге қайтып келетін едім.

Содан кейін ол менің санам қабылдай алмаған бір нәрсе айтты. «Уайымдама, хаятым. Бізде тағы бір София болады». Ол саусақтарымен

кішкентай жүрек белгісін көрсететін. Мен не көріп тұрғанымды түсіне алмадым.

Тағы бір София?

Мен сол сұрақтарды қайта-қайта қоя бердім. «София қайда?» «Софияға не болды?»

«Қалайша тағы бір София болады?» София біреу ғана. Менің Софиям. Егер София қайтыс болса, оны қорғауға тырысып жатып, қалайша алдымен екеуміздің біріміз өлмегенбіз? Кем дегенде біріміз одан бұрын өлуіміз керек еді. Алғашқы сағаттарда менің санам дәл осылай жұмыс істеді. Ештеңенің мәні болмады.

Сосын мен Мадинаға қарай бастадым. Тағы бір нәрсе қисынсыз еді. Мені көгергенше сабаған болатын. Жарақаттарым көзге анық көрінді. Бетім мен денем маған не болғанын көрсетіп тұрды.

Ал Мадина болса, сол жерде тұрды. Менің байқауымша, оның денесінде бірде-бір сызат жоқ еді. Бірде-бір көгерген жері көрінбеді. Киімі де бүтін көрінді. Тіпті мойнындағы жіңішке гауһар тасты алқасы да орнында мінсіз тұрған.

Алайда кейін оның не деп мәлімдегенін білдім. Оның нұсқасы бойынша, мен оны төсекке лақтырғанмын. Үстіне шығып алғанмын. Оны қатты ұрғанмын. Ол әйтеуір қашып құтылған. Содан кейін, айыптау бойынша, мен оны есік алдында қайта ұстап алғанмын.

Оны буындырғанмын.

Қайта-қайта жұдырықпен ұрғанмын.

Енді сол полиция бөлімінде тұрған әйелге тағы бір қараңыз. Ол кезде Мадинаның салмағы шамамен 55 килограмм еді. Менің салмағым шамамен 120 килограмм болатын. Мен аптасына бірнеше рет жаттығатынмын. Ал ол сипаттаған зорлық-зомбылықтан кейін, ол менің алдымда, менің көзіме ұзақ ұйқыдан жаңа оянған адамдай көрінді. Ақшақар секілді. Бір кезде тіпті оның айналасындағы адамдардың өзі анық сұраққа тірелгендей болды:

Сонда жарақаттар қайда?

Полиция бастапқыда оған медициналық тексеруден өту керек екенін айтты. Бұл маған толық қисынды көрінді. Егер біреу өзін қатты соққыға жықты десе, жарақаттарын тіркеңдер. Суретке түсіріңдер. Тексеріңдер. Олардың қашан пайда болғанын анықтаңдар.

Оларды айтылып отырған әңгімемен салыстырыңдар. Міне, бұл — дәлел.

Содан кейін тергеуші Нұрлан Болатов араласты.

Менің есімде қалғаны бойынша, оның ұстанымы қарапайым болды: «Бұл әйел тергеуде емес. Ол — жәбірленуші. Оның тексеруден бас тартуға құқығы бар.»

Жарайды. Оның бас тартуға құқығы бар.

Ал мен ше? Мемлекет маған тағылып отырған айыпты дәлелдейді деп күтуге менің құқығым жоқ па? Егер мені біреуді қатты ұрып, буындырды деп айыптаса, тергеу мен оны қай жерінен жарақаттағанымды анықтауы

керек емес пе? Мен оған қандай жарақат салған болып шықтым? Фотосуреттер қайда? Медициналық айғақтар қайда? Мойнындағы іздер қайда? Жұдырық соққыларынан қалған көгерулер қайда? Осындай аса ауыр зорлық сипаттамасын растайтын заттай дәлел қайда? Әлде біз Мадинаның сөзі заттай дәлелден күштірек саналатын деңгейге жетіп қойғанбыз ба?

Мен жүйені әлі түсінбейтінмін.

Менің әпке-қарындастарым онымен енді ғана танысқалы тұр еді. Олар Софияның қайтыс болғанын және менің тұтқындалғанымды білген соң Алматыға ұшып келді. Олардың қандай күйде болғанын елестетіп көріңіз. Бар жүрегімен жақсы көрген жиені қайтыс болды. Туған бауыры полиция қамауында отыр. Олар бөтен елге, бәлкім, қайғырып отырған басқа бір отбасын кездестіреміз деп келді.

Оның орнына, кейін маған айтқандары бойынша, оларды келген бойда дерлік қараңғы бір мейрамханаға алып барған.

Сол жерде Мадинаның отбасы мүшелері мен көп ұзамай менің адвокатыма айналған адам мүлде басқа нәрсені талқылай бастады.

Ақшаны.

Менің әпке-қарындастарым қанша ақша таба алады?

Оны қаншалықты тез таба алады? Кімге төлеу керек-мыс? Полицияға.

Прокурорларға.

«Көмектесе аламыз» дейтін адамдарға.

Менің әпке-қарындастарым енді ғана келген еді. Олар тіпті Софияның қалай қайтыс болғанын түсініп үлгермеген.

Ал әлдекім менің бостандығымның бағасын әлдеқашан есептеп жатты. Бұл менің отбасымның кейінгі жылдары қайта-қайта еститін сол бір сұрақпен алғашқы таныстығы болды: «Төледіңдер ме?» Менің әпке-қарындастарым Қазақстанға бар жүрегімен жақсы көрген кішкентай қыз үшін қайғырып келді. Қайғыда өздерімен бірге біріккен басқа отбасын табудың орнына, кейін маған сипаттағандай, олар ақша талқылап отырған адамдардың ортасында қалды. Олар өздерін қорқаулардың қоршауында қалғандай сезінді.

София қайтыс болды. Менің денем жарақатқа толы еді. Әпке-қарындастарымның жаны күйзелді. Сол қайғының арасында әлдекім бизнес мүмкіндігін әлдеқашан тауып үлгерген еді. Мен Қазақстанның қылмыстық сот төрелігі жүйесінің ішінде бірнеше сағат қана болған едім. Бірақ мен әлдеқашан сауда-саттық жүретін ортаға тап болғанымды әлі түсінбеппін.

57-тарау: Сотқа дейін-ақ сотталған

Тұтқындалғаннан кейінгі алғашқы аптада мені Бостандық полиция басқармасының астындағы адам елестете алатын ең сұрықсыз камералардың біріне қамады.

Мені аяусыз ұрып-соққан еді.

Басым ісіп кеткен.

Арқам мен аяқтарым қап-қара көгерген. Кейін медициналық тексеруде мұның себебі «доғал затпен» қайта-қайта ұру деп көрсетілді.

Доғал зат.

Мұны қарапайым тілмен түсіндіріп берейін.

Полицияның резеңке таяғы.

Кеңес заманынан қалған ескі үлгідегі кісен білектерімнің терісін тілгілеп тастаған еді.

Мені қайда апарса да, сол кісенмен сүйрелеп жүрді. Білектерімнен қайта-қайта қан ағатын.

Мен әбден қалжырадым.

Қайда, қандай күйде екенімді аңғарудан қалдым.

Қайғыға баттым.

Жаным ауырып тұрды.

Айналамдағылардың тілін түсінбедім.

Сыртқы әлемнен мүлде оқшауландым.

Ал мен полиция бөлімінің астында отырған сол кезде, жер бетінде ақпарат құралдарының үлкен дүрбелеңі басталып кеткенін білмедім.

Жиырма төрт сағаттың ішінде мен қызы қайтыс болған, ал полиция мән-жайды анықтап жатқанда ұсталған британдық азамат болудан қалдым.

Мен әлдеқашан «өз қызын өлтірген британдық» болып шыға келдім.

«Болжам бойынша» емес.

«Күдікті» емес.

«Тергеушілердің мәліметінше» емес.

Бұлтартпас факт сияқты.

Кем дегенде, жарияланымдардың көбінен мен осындай әсер алдым.

Қазақстандық бұқаралық ақпарат құралдары қонақүй бөлмесінде не болғаны жөнінде таңғаларлық егжей-тегжейлерді жариялай бастады.

Кейбір басылымдар Софияның қалай қаза тапқаны туралы болжамды тергеу оны әлдеқашан анықтап қойғандай етіп жеткізді.

Tengrinews айыптау тарапының нұсқасына қатысты мәліметтерді өте ерте кезеңде жариялаған ақпарат құралдарының бірі болды.

Қауесет айғақтан жылдам тарады.

Ал кейін мені бәрінен қатты мазалағаны — хабарларда мәліметтер тергеу органдарынан алынғандай көрсетілгені.

Полициядан.

Прокурорлардан.

Ішкі істер министрлігінен.

Мен Бостандық полиция басқармасының астында қамалып, өзім туралы не айтылып жатқанын да білмей отырғанда, мемлекеттік органдар ұстанған нұсқа бұқаралық ақпарат құралдарына тарап үлгерген еді.

Тергеу енді ғана басталған болатын.

Соған қарамастан, бұл оқиғаның соңы алдын ала жазылып қойғандай көрінді.

Мохамед Софияны өлтірді.

Менің ісім әлі сотта қаралған жоқ еді.

Сот-медициналық және криминалистикалық айғақтар тиісті түрде тексерілмеген еді.

Куәлардың сөздері қарсы сұрақтар арқылы сыналмаған еді.

Қайшылықтар зерттелмеген еді.

Сот әлі ештеңе тыңдамаған еді.

Бірақ камераның сыртында жұртшылыққа мені қызын өлтірген адам ретінде таныстырып жатты.

Менің адвокатым

Сол алғашқы күндері мені қайта-қайта тергеді.

Кейде полиция қызметкерлері.

Кейде өз адвокатымның қатысуымен.

Кем дегенде, мен оны өз адвокатым деп білдім.

Оның есімі Хизбуллам еді.

Мүддемді қорғауға тиіс сол адам туралы кейбір жайттарды кейін ғана біле бастадым.

Оның бұрын полиция қызметкері болғанын білдім.

Жай ғана бұрынғы полиция қызметкері емес.

Кейін алған мәліметім бойынша, оның менің ісімді жүргізіп жатқан полиция басқармасымен байланысы болған.

Содан соң тағы бір сәйкестік анықталды.

Ол Мадинаның отбасымен көрші тұратын болып шықты.

Тағы бір сәйкестік бар еді.

Ол да солар сияқты ұйғыр ұлтынан болатын.

Адамның ұлты мен үшін ешқандай мәнге ие емес.

Бірақ сіз жергілікті тілді білмейтін шетелдік айыпталушы болсаңыз, ал айналаңыздағы адамдар бірін-бірі бұрыннан әлеуметтік әрі кәсіби тұрғыдан танитын болса, мұндай байланыстардың маңызы бар. Өйткені сол бөлмеде тек сізге ғана сөзсіз адал болуы тиіс адам — өз адвокатыңыз.

Уақыт өте келе оның басты мақсаты мені қорғау емес екеніне барған сайын көзім жете түсті.

Менің ойымша, ол Мадинаға көмектесіп жүрді.

Ол әсіресе Мадинаның кінәсіз екенін растайтын ресми құжат алуына көмектесуге мүдделі сияқты көрінді.

Бұл мені таңғалдырды.

Мен бұрын мұндайды естімеген едім.

Егер Мадина ресми түрде жәбірленуші деп танылса...

Ол қандай айыптан кінәсіз болуы керек?

Жәбірленушіге өзінің кінәсіздігін жариялайтын ресми құжат не үшін қажет?

Ал менің адвокатым неге оған сол құжатты алуға көмектесіп жүр?

Ол кезде мен бұл сұрақтарды қалай қою керегін де білмедім.

Өйткені орысша сөйлей де алмайтынмын.

Содан кейін ешқандай аударманы қажет етпейтін бір оқиға болды.

65 000 доллар

Қамаудағы алғашқы күндердің бірінде тергеуші Нұрлан Болатов пен адвокатым полиция бөлімінің астындағы камераға келді.

Олар мені қан талдауына апару керегін айтты.

Мені камерадан шығарды.

Бірақ кәдімгі медициналық тексеруге апарудың орнына, дәліздің соңындағы, менің түсінуімше, бейнебақылау камералары қамтымайтын жерге қарай алып барды.

Сол жерде әңгіменің бағыты өзгерді.

Журналистерге қатысты бір мәселе бар екен.

Бұқаралық ақпарат құралдарындағы хабарлардың мазмұнын өзгерту қажет екен.

Маған айтылғандай, мен туралы тақырыптар мен жарияланымдарды өзгерту үшін журналистерге ақша төлеу керек көрінеді.

Қанша ақша?

65 000 доллар.

Алпыс бес мың АҚШ доллары.

Естіп тұрғаныма сенер-сенбесімді білмедім. Мұның қаншалықты қисынсыз екенін ойлап көріңізші.

Мен полиция бөлімінде отырдым.

Қылмыстық ісімді жүргізіп жатқан тергеуші сонда болды.

Өзімнің қорғаушы адвокатым да қасымда тұрды.

Ісім туралы мәліметтерді бұқаралық ақпарат құралдарына беріп отыр деген де сол билік өкілдері еді.

Ал енді сол ақпарат құралдарының мен туралы не жазып жатқанын өзгерту үшін ақша керек деп отыр.

Бәлкім, олар мені үрейленеді деп күтті.

Бәлкім, араб текті бай британдық әуе кемесі командирі қалтасын аша салады деп ойлады.

Бәлкім, қайғы, жалғыздық пен қорқыныш мені оңай басқарылатын адамға айналдырады деп сенді.

Олар мені мүлде түсінбеген екен.

Айналамдағы қасіретті өз пайдасына жаратып отыр деп күдіктене бастаған адамдарға шынымен 65 000 доллар ұстата саламын деп ойлады ма?

Мен оларға қарап, ішімнен:

«Қалжыңдап тұрған шығарсыңдар?» — дедім.

Олар мені ұрып-соқты.

Олар мені оқшаулады.

Ақшам жоғалып жатты.

Қызым қайтыс болды.

Мен сот залына кіріп те үлгермей жатып, атымды жұрт алдында қаралап жатты.

Енді баспасөздегі тақырыптарды түзетеміз деп алпыс бес мың доллар сұрай ма?

Жоқ.

Бір доллар да бермеймін.

Алпыс бес мың да емес.

Алты мың да емес.

Алты жүз де емес.

Ештеңе.

Егер мұнда әділдік осылай жүзеге асатын болса, мен оны сатып алуға қатысқым келмеді.

Ол кезде айғақтар ақыр соңында мені құтқарады деп әлі де сенетінмін.

Тәуелсіз сарапшылар бәрін зерттегенде, білікті адвокат келгенде, нағыз судья қайшылықтарды көргенде, ақыл-парасат жеңеді деп сенетінмін.

Соттар шындықты анықтау үшін бар деп әлі де сенетінмін.

Қазір өткенге көз жүгіртсем, сол сенімімнің жан ауыртарлықтай аңғал болғанын түсінемін.

Өйткені айналамдағы адамдар маған Қазақстанның қылмыстық сот төрелігі жүйесінің алғашқы сабағын сол кезде-ақ беріп жатқан екен.

Тек мен оны қабылдауға әлі дайын емес едім.

Айғақтар да, мен де сотқа дайындалып жаттық.

Ал қалғандарының бәрі бағаны келісіп жатқандай көрінді.

58-тарау: Әділет қайда?

Мені бір жерден екінші жерге сүйреп апарып, жұрттың алдына шығарып жүрді. Айналамда түрлі оқиғалар болып жатты, бірақ олардың ешқайсысына ықпал ете алмадым. Мұндай дәрменсіздікті түсінуімнің өзі қиын еді.

Ересек өмірімде өзгелер арқа сүйейтін адам мен болатынмын. Әуе кемесінің командирі болдым. Ұшу нұсқаушысы болдым. Миллиондаған доллар тұратын ұшақтарға, экипаждарға, жолаушыларға, сәл кідіріс не қателік ауыр салдарға әкелуі мүмкін шешімдерге жауап бердім. Адамдар жауап іздегенде маған жүгінетін.

Ал енді өз өмірімнің ең ұсақ-түйегін де басқара алмай қалдым.

Қайда баратынымды. Қашан ұйықтайтынымды. Қашан тамақтанатынымды. Кіммен сөйлесетінімді. Мен туралы не айтылып жатқанын.

Алдыма қандай құжаттар қойылатынын. Отбасымды көре аламын ба, жоқ па. Қызымды көре аламын ба, жоқ па.

Мен мүлде дәрменсіз күйге түстім. Ал олар менің өмірімді еш жанашырлық танытпай, еш санаспай астан-кестен етіп жатқандай сезілді.

Мен Қазақстанның қылмыстық сот төрелігі жүйесі туралы бір нәрсені түсіне бастадым. Күдікті атанған сәттен бастап-ақ саған кінәлі адамдай қарайды. Ендігі мәселе — сол «кінәні» қалай рәсімдеп, сотқа қалай ұсынатынында сияқты. Және сенің осы ойынға қатысуға дайын-дайын еместігіңде.

Ол ынтымақтасып жатыр ма? Ақша төлеп жатыр ма? Жүйені асырау үшін қолындағы барын сатып жатыр ма?

Алғашқы сот отырысым 1960-жылдары түсірілген нашар фильмнің көрінісіне ұқсады. Тек актерлердің ойыны соншалық нашар болғандықтан, айналамдағы адамдардың не ойлап тұрғанын түсіне алмадым. Бәрі тым айқын көрінді. Оны жасыруға ешкім аса тырыспайтын да сияқты.

Отырыс басталар алдында дәлізде бір полиция қызметкерінің судьяға сыбырлап сөйлеп тұрғанын көрдім. Содан кейін аудармашы ішке кіріп, қасыма отырды. Ол маған еңкейіп:

«Полиция қызметкері судьяға сіз есірткі қолданғансыз деп айтты», — деді.

Мен оған қарадым. «Не?» Бұл қалай мүмкін болмақ?

«Білмеймін», — деді ол.

Жауап алу кезінде өзім «ұстама» деп сипаттаған жағдайды бастан өткергенімді түсіндірген едім. Оның нақты қалай болғанын кейінірек айтып беремін. Аудармашының ниеті түзу болғанына сенемін, бірақ шетел азаматы қатысқан кісі өлтіру ісін тергеуде қажет болатын деңгейде ауызша аударма жасауға оның біліктілігі жетпейтін.

Аударма барысында «ұстама» сөзі бір жерде «эпилепсияға» айналып кеткен. Енді полиция қызметкері судьяға: «Ол ұшқыш, сонымен бірге бізді өзінің эпилепсиямен ауыратынына сендіргісі келеді», — деп сыбырлап тұрды.

Мен осының бәрін бақылап тұрып: «Бұл не деген қойылым?» — деп ойладым.

Сол кезде менің адвокатым-мыс Хизбуллам орнынан тұрды. Кенет актерге айналып шыға келді. Қолдарын әсірелей сермеп, Шекспир пьесасын ойнап жатқандай жүзін сот залының бір бұрышына бұрды да:

«Әділет қайда?» — деп айқай салды.

Мен оған қарап отырдым. Залды шолып шықтым. Ішімде бір нәрсе үзіліп түскендей болды.

«Құрыдым». Мұны анық түсіндім.

Ақыры маған орнымнан тұрып сөйлеуге рұқсат берілді. Мен құқықтық уәждерді де, кепілмен босату шарттарын да, қылмыстық іс жүргізу тәртібін

де ойлаған жоқпын. Бар ойым Софияда еді. Қызымды көруге жіберулерін өтініп, жалындым.

Оны көруім керек еді. Тағы бір рет құшағыма алуым керек еді. Сүюім керек еді. Қоштасуым керек еді. Не болса да, баламмен соңғы рет бір сәтке болса да кездесуге мүмкіндік беріңдерші.

Тергеуші Нұрлан Болатов маған бұған дейін уәде берген болатын. Олар орыс тілінде жазылған бір мәлімдемеге қол қоюымды қалады. Мен оны оқи алмадым. Аудармашым мен адвокатым мазмұнын қысқаша ғана түсіндірді. Ең маңыздысы, олар: «Мұнда кінәні мойындау жоқ», — деп сендірді.

Болатов қол қойсам, мені Софияны көруге апаратынын айтты. Маған керегі де осы сөз еді. Мен қол қойдым. Қызымды көргім келді.

Ол өтірік айтты.

Ол кезде София әлдеқашан Шелекте болатын. Оны атасының жанына жерлеп жатқан еді. Ал мен мұны білмедім.

Мен сот залында бейтаныс адамдардан кішкентай қызымды соңғы рет көруге рұқсат сұрап жалбарынып тұрғанымда, оны жер қойнына тапсырып жатқан еді.

Мен оны енді ешқашан құшағыма ала алмадым. Қоштасарда сүйе алмадым. Сол кішкентай саусақтарын қайта ұстай алмадым. «Папаң осында» деп айта алмадым.

Айтуларынша, оның атасы жақсы адам болған. Екеуі бір-біріне серік болып жүр деп үміттенемін. Қайда болса да, айналаларын тек нұр қоршасын деймін. Софияның әсем күлкісі сол мекенді толтырсын деймін. Есімде мәңгі сақталған жымиысын атасы оған қараған сайын көріп жүрсе екен деймін. Оны қайта көретін күнге дейін екеуі бірге болсын деп дұға етемін.

Ал сот залында менің тағдырымды шешіп отырған адамдар үшін мұның ешқайсысының маңызы болмады.

Қазір ойласам, ол судья мені кепілмен босатуды әуелден-ақ ойламаған сияқты. Ол отырыс қамауда ұстаудың шынымен қажет-қажет еместігін анықтау үшін өткізілді дегенге сенбеймін.

Полиция менің кім екенімді әлдеқашан шешіп қойған еді. Бұқаралық ақпарат құралдары Қазақстан жұртшылығына менің кім екенімді айтып жатты. Енді сот та осы үдерістің келесі буынына айналып бара жатты.

Мен өзімді қорғауға мүмкіндік беріледі деп сеніп кірген едім. Бірақ есіктер қайта жабылды. Қолыма қайта кісен салынды. Мені тағы да сүйреп алып кетті.

Бұл жолы мені басқа жер күтіп тұрды — Алматыдағы С18 тергеу изоляторы. Оның қабырғаларының ар жағында не күтіп тұрғанын білмедім. Полиция бөлімінде жағдайдың қаншалықты жаман болуы мүмкін екенін көрдім деп ойлағанмын.

Қателесіппін.

59-тарау: Сенімді қолдарда

Мен көп ұзамай аудармада елеулі мәселе бар екенін түсіндім. Бірақ сапасыз аударма — мәселенің бір бөлігі ғана еді.

Мені одан да қатты алаңдатқаны — өзімнің шын мәнінде не айтқаным ешкімге маңызды емес сияқты көріне бастағаны. Менің сөздерім бір мағынада айтылып, мүлде басқа мағынада жеткізілетін. Егжей-тегжейлер өзгеретін. Сөздің мәні бұрмаланатын. Ал тергеуші Нұрлан Болатов оқиғаның өз нұсқасын құрастыруға соншалық беріліп кеткендей көрінді: мен не айтсам да, оның санасында қалыптасып қойған оқиғаға еш әсер ете алмайтын едім.

Кейін мен бұдан да алаңдатарлық жайтты білдім. Куәлардың жауаптарын тергеушінің өзі жазып, содан кейін қол қою үшін куәларға ұсынған сияқты еді. Кейін олардың кейбірі өздеріне дайын күйінде берілген жауаптарды дұрыстап оқымай, мазмұнын толық түсінбей қол қойғандарын айтты.

Мен шындықты анықтауға бағытталған тергеуге қатысып отырған жоқ екенімді біртіндеп түсіне бастадым. Маған соңы әлдеқашан жазылып қойған оқиғаның ішіне тап болғандай, ал айналамдағы адамдар оның бос беттерін ғана толтырып жатқандай сезілді.

Менің ұсталғаным туралы Астанадағы Ұлыбритания елшілігіне хабар берілді. Елшілік қызметкерлері менімен кездесу үшін Алматыға келді.

Мұның бәрі түс секілді еді. Өйткені бір аптадай бұрын мен өзім Астанадағы Ұлыбритания елшілігіне барған болатынмын.

Қазақстанда ұзақ уақыт болуымызға байланысты құжаттарды өзіме және Софияға рәсімдеу үшін Астанаға ұшып барған едім. Елде ұзағырақ қалғымыз келген сайын қиындық туындамасын деген ойым болатын.

Шын мәнінде, Софияға дәл сондай рәсім қажет те емес еді. Қазақстанның Гонконгтағы елшілігі оған қазақстандық сәйкестендіру нөмірін беріп қойған. Алайда София Қазақстанға британ төлқұжатымен кіргендіктен, құзырлы органдар оның құжаттарын менікімен бірге рәсімдеуді талап ете бастады. Сондықтан Астанаға бардым.

Ұлыбритания елшілігінде әйнекпен қоршалған кабинаның ар жағында отырған қазақ әйел құжаттарымды рәсімдеуге көмектесті. Бәрі бірнеше сағатта аяқталды.

Елшіліктен шығып бара жатқанымда, жанымнан бір ер адам өтті. Мен оны да елшілік қызметкері деп ойладым. Оның бойынан бірден байқалатын британдық сипат бар еді.

Сол екеуі туралы әрі қарай ойлаған да жоқпын. Неге ойлауым керек? Мен өзім мен қызымның құжаттарын жаңа ғана рәсімдеп шықтым. Менің өмірім бар еді. Отбасым бар еді. Мансабым бар еді. София тірі еді. Мен жай ғана кетіп қалдым.

Шамамен бір аптадан кейін сол екеуін қайта көрдім. Бұл жолы — Алматыда. Ал мен бұл жолы тұтқын едім.

Олардың есімдері Дерек пен Айгүл болатын.

Мені олармен кездесетін бөлмеге кіргізер алдында адвокатым Хизбуллам оңаша алып шықты. Аудармашы оның сөздерін маған жеткізді:

«Полицияның қатыгездігі туралы ештеңе айтпа. Мәселеңді шешу үшін бізге полицияның көмегі керек. Олардың үстінен шағымдансаң, бізге көмектеспейді».

Осы кеңестің мәніне үңіліп көріңізші. Өз адвокатым маған не болғанын елшілігіме айтпауымды сұрап тұрды. Себебі ісімді тергеп жатқан полиция қызметкерлерімен жақсы қарым-қатынаста болуымыз керек екен.

Ал сол кезде мен қорқып, абдырап қалған, айналамдағы адамдарға толық тәуелді адам едім.

Сөйтіп бөлмеге кірдім. Дерек пен Айгүлдің жүздерін көрген бойда олардың алаңдап отырғанын байқадым. Олар өздерін таныстырды.

Дерек уақыт созған жоқ. Алғашқы сұрақтарының бірі тікелей қойылды:

«Сені ұрды ма?»

Мен басымды шайқадым. Жоқ.

Бірақ өтірік айтып тұрғаным анық еді. Жарақаттарым көзге көрініп тұрды. Бетім жараланған. Денем соққыдан көгеріп, әбден жараланған еді. Бас шайқаумен бәрін жасыру мүмкін емес болатын.

Сол сәтте осы екі адамға қарап тұрып, бірнеше күн бұрын Астанадағы Ұлыбритания елшілігінде кездейсоқ көрген ер адам мен әйелдің алдағы жылдары өмірімде соншалық маңызды орын алатынын мүлде білмедім.

Оларға қарап: «Мен кінәсізбін. Ешқандай жамандық жасаған жоқпын, бірақ мені ешкім тыңдағысы келмейді», — дегенім есімде.

Олар маған: «Мохамед, біз отбасыңмен байланыстамыз. Саған қолдау көрсету үшін келдік», — деді.

Ұсталғаннан бері алғаш рет ұмыта бастаған бір сезімді бастан өткердім. Жеңілдік.

Ұлыбритания елшілігі жағдайдан хабардар еді. Менің үкіметім қайда екенімді білді. Олар менің қандай күйде отырғанымды көріп тұрды. Отбасыммен сөйлесіп жүрді.

Ұлыбритания бұл адамдардың мені құртуына үнсіз қарап тұрмайтын шығар деп ойладым. Мен бұған шын жүректен сендім.

«Енді мен сенімді қолдамын», — деп ойладым.

Содан кейін оларға жанымды бәрінен де қатты ауыртқан нәрсені айттым: «Олар маған қызыммен қоштасуға рұқсат бермеді».

Екеуі де бірден жауап қатпады. Екеуі де еденге қарады. Көздерім қызарып кеткен еді. Өзімді әрең ұстап тұрдым. Айтатын сөз де қалмағандай болды.

Бес минут өтпей кездесу аяқталды. Мені қайта алып кетті.

Тағы бір есік. Тағы біреулердің қолына тапсырылу. Тағы бір көлік.

Мені фургонға отырғызып, тергеу изоляторына алып кетті. Жол бойы көлік терезесінен көрінген Алматының біртіндеп көзден таса болғанын бақыладым.

Бірнеше күн бұрын ғана осы қалада еркін жүріп едім. Бір апта бұрын ғана София екеуміз Қазақстанда көбірек уақыт өткізе алуымыз үшін құжаттарды рәсімдеп, Астанадағы Ұлыбритания елшілігінен шығып едім.

Енді София жер қойнына тапсырылған еді. Менің қолымда кісен болды. Ал мені ресми түрде тергеу изоляторы деп аталатын жерге алып бара жатты.

Кейін ол жерді басқа атаумен атайтын болдым.

101-азаптау орталығы.

60-тарау: 101-азаптау орталығы

Мені полиция бөлімінен тергеу изоляторына ауыстырар алдында толық шешінуге бұйрық берілді. Түрме медбикесі мені тексеріп, денемді суретке түсірді. Тұтқындалғаннан бері алғаш рет дерлік қызметтегі бір адамның менің жағдайымды көріп, адамгершілікпен әрекет еткенін байқадым. Оның ашулы екені анық көрініп тұрды. Ол күзетшілерге айқайлай бастады. Қолымның бірін ұстап, оларға қарай көтерді. Кеңестік үлгідегі ескі кісен білектерімді қатты тілгілеп тастаған еді. Жаралардан қан тамып тұрды. Ол менің білектерімді көрсетті.

Содан кейін күзетшілерді көрсетті. Сосын қайтадан мені көрсетті. Ол орысша бірдеңе деп айқайлады. Олар оған жауап берді. Мен олардың бір сөзін де түсінбедім. Сондықтан олардың жауабын ішімнен былай деп елестеттім: Ол сәбиді өлтірген адам. Оны кім уайымдасын? Бәлкім, олар олай айтпаған шығар. Білмеймін. Бірақ ол кезде маған дәл солай қарап жатқандай сезілді. Мені тасымалдау фургонына отырғызды. Оны «фургон» деп атаудың өзі шын мәніндегіден әлдеқайда жайлы етіп көрсетеді. Негізінде ол басқа ұсталғандар толтырылған темір жәшік еді.

Радиодан жаңалықтар беріліп жатты. Кенет мен таныс сөздерді естідім. «Британски...» «Пилот...» Британдық ұшқыш. Мен бірден түсіндім. Олар мен туралы айтып жатыр. Күзетшілердің бірі орысша бірдеңе айтты. Тағы да оны түсінбедім, бірақ артынша болған жағдайға қарағанда, ол шамамен былай деген шығар деп ойладым: «Міне, осы.» Бірден дерлік басқа ұсталғандар маған қарай бұрылды. Олардың бірнешеуі бір жұдырығын екінші қолының алақанына соға бастады.

Мұны түсіну үшін маған аудармашы керек емес еді. Бұл Ресей түрмелерінде қолданылатын, мағынасы айқын ишара еді: Күнің бітті. Мен қиындыққа тап болғанымды білдім. Ең қорқыныштысы — мен оған онша мән бермедім. София жоқ еді. Енді мен нақты неден қорқуым керек еді? Өлімнен бе? Сол сәтте өлім аса қорқынышты болып көрінбеді. Іштей мен бәрібір көп ұзамай оған қосылатын шығармын деп ойладым. Өмір сүргім келмейтін күйге қауіпті дәрежеде жақындаған едім.

Онсыз мен қалай өмір сүруім керек еді? Нақты не үшін өмір сүруім керек еді? Содан кейін есіктер ашылды. Тергеу изоляторына қош келдіңіз. Немесе кейін өзім атайтын атымен: 101-азаптау орталығы. Бірден дерлік мені қолын

ұстарамен кесіп жүрген бір адаммен бір камераға орналастырды. Оның жаралары жаңа еді. Сол кезде мен не көріп тұрғанымды түсінбедім.

Көп ұзамай Қазақстанның тергеу изоляторлары мен түрмелерінде өз денеңді жарақаттау да қарсылық білдірудің бір тіліне айналуы мүмкін екенін білдім.

Шағымдары естілмегенде, кейбір тұтқындар қолдарын кеседі. Кейбірі мойындарын кеседі. Кейбірі іштерін тіліп жібереді. Басқалары ауыздарын тігіп тастайды. Бұған сену қиын. Бірақ бұл түрме аңызы емес еді. Бұл — осы жүйеде жылдар өткізгеннен кейін мен ойдан шығарған әңгіме емес. Мен тұтқындалғанға дейінгі жылдардың өзінде Қазақстан түрмелеріндегі азап халықаралық БАҚ назарын аударған. BBC Қазақстан тұтқындары және азаптау мен қатыгез қарым-қатынас туралы айыптаулар жөнінде, соның ішінде «Kazakhstan prisoners' cry for help» және «Kazakhstan's Living Gulags» сияқты тақырыптармен материалдар жариялаған.

Ал сол кезеңдегі деректер жан түршіктіреді. Тек 2010 жылдың өзінде ресми есептер 174 тұтқын қатысқан 87 өзін-өзі жарақаттау оқиғасын тіркеді, оның 27-сі топтық оқиға болған. Сол жылдың шілдесінде Алматыдағы тергеу изоляторында тұтқындар қатты соққыға жығылды деген айыптаулар аясында іштерін тіліп жіберген. Туыстары сыртта жиналып, кіруге рұқсат талап етті, ал ондаған тұтқын Бас прокурорға шағым берді. Refworld. Бірнеше күннен кейін басқа мекемеде шамамен 300 тұтқын топтық өзін-өзі жарақаттау наразылығына қатысты.

Одан кейінгі тәртіпсіздік кезінде екі тұтқын қаза тауып, шамамен 100 адам жараланды және 70 адам ауруханаға жатқызылды. Refworld. Сол кезеңдегі өзге хабарларда Алматыдағы тергеу изоляторында алты адамның іштерін тілгені айтылды. Бұған дейін тұтқындар туыстары мен журналистерге күзетшілердің жаппай ұрып-соғуы мен азаптауы туралы шағымданған. Түрме басшылығы азаптау туралы айыптауларды жоққа шығарды, кейін құқық қорғаушыларға ішке кіруге рұқсат берілді. RadioFreeEurope/RadioLiberty.

Сол жылдың басқа бір кезеңінде Долинкадағы тұтқындар да өздеріне жасалған қарым-қатынасқа наразылық ретінде іштерін тілген. RadioFreeEurope/RadioLiberty. 2010 жылдың қазанына қарай небәрі екі айдың ішінде жүзден астам тұтқынның өзін жарақаттағаны, ал іштері тілінген тұтқындардың фотосуреттері БАҚ-қа жеткені туралы хабарланды. Бұрынғы тұтқындар мен белсенділер қылмыстық-атқару жүйесінде ұрып-соғу, азаптау, зорлау және қорлау болғанын мәлімдеді; Қазақстан билігі кең таралған азаптау туралы айыптаулармен келіспей, шағымдар тексерілгенін айтты. Global Issues.

Сондықтан Қазақстанның тергеу изоляторлары мен түрмелері қолдары, кейде мойындары жолбарыстың жолақтарындай тыртықтарға толы ер адамдарға толы деп айтқанда, сол тыртықтардың нені білдіруі мүмкін екенін түсініңіз. Олар әшекей емес. Олар — оқиғалар. Кейде қағаздағы шағымдар

ешқайда жетпегендіктен, олар адам тәніне жазылған шағымдар болады. Ол қабырғалардың сыртындағы біреудің назарын аудартудың жалғыз жолы — өз денеңді тіліп жіберу деп сенетін деңгейге жетуді елестетіп көріңіз.

Мен жаңа ғана кірген әлем осы еді. Ал бірінші күнімде сол адамдардың бірін менің алдыма әкелді. Ол маған өшіге қарады. «Эй, Американски...» Содан кейін мен түсінбейтін орысша сөздер ағылды. Ол мені әдейі арандатуға тырысып тұрғаны анық еді. Мен әбден шаршаған едім. Жаралы едім. Қызым қайтыс болған еді. Мені қорқытуға жол беретін ойым да жоқ еді. «Кет әрі.» Мен оған қарай бір қадам аттадым. Есік бірден қайта ашылды. Мені тартып шығарып алды. Оның менің қалай әрекет ететінімді көру үшін әдейі менімен бірге орналастырылған-орналастырылмағанын білмеймін. Бірақ маған дәл солай сезілді.

Олар не күткен болса да, тәжірибе аяқталған сияқты еді.

Мен басқа ұсталғандардың артынан рәсімдеу бөлімінен өттім. Әр адамға қажет негізгі заттар берілді. Темір саптыаяқ. Темір тәрелке. Қасық. Матрас. Сосын менің кезегім келді. Ештеңе. Саптыаяқ жоқ. Тәрелке жоқ. Қасық жоқ. Матрас жоқ. Мен қалғандардың артынан жай ғана жүре бердім. Біз өмірімде көрген ең лас дәліздердің біразынан өттік.

Қабырғалардың өзі қасіретпен былғанғандай көрінді. Сізге дейін сол дәліздерден қанша үрейлі адамның өткенін сезгендей болатынсың. Олардың қаншасы сол жерде соққыға жығылғанын. Қаншасы сол жерде жылағанын. Қаншасы сол жерде айқайлағанын. Қаншасы өзін біреудің тыңдауын өтініп жалынғанын. Және қаншасы ақырында ешкім келмейтінін түсінгенін. Ол қабырғалардың ішінде азап пен қиналыстың тым көп елесі кезіп жүргендей еді. Ақыры мені карантин камерасына алып келді. Олар мені күтіп отырған еді. Сол алып темір түрме есіктерінің бірі артыңыздан алғаш тарс жабылғанда, дыбыс бүкіл денеңізден өтіп кетеді.

ТАРС. Ол жаныңды сілкіндіреді. Іштегілердің бәрі бірден бойларын тіктеп отырды. «Эй! Инглиш! Инглиш!» «Иә.» Денелі бір ер адам маған қарады. Дене бітімі үнемі жаттығатын адамдікі сияқты еді. «Эй. Мен мұнда үлкен босс.» Мен оған қарадым. «Жарайсың, Үлкен Босс.» Оның тұрысы өзгерді. Мен ол тұрысты танитынмын. Ол мені ұруға дайындалып жатты. Мен оны алдын ала көріп, бірден орнымнан тұрып, бар салмағыммен оған қарай ұмтылдым.

Темір есіктер тарс ашылды. Күзетшілер ішке жүгіріп кіріп, мені тартып әкетті. Мені сүйреп шығарып бара жатқанда, Үлкен Босс күліп тұрды. Оның жүзінде енді ашу жоқ еді. Жеке басыма қатысты еш өшпенділік жоқ. Бұл жай ғана түрме еді. Оның қолдары тордың жоғарғы жағынан көрінді. Ол күлімсіреп тұрды. «Эй! Инглиш! Инглиш! Сигарет бер!» Мен оған қарадым. Сосын күлдім. Қалтамнан шамамен алты темекі шығарып алдым. Ол оларды алды. «Жақсы, жақсы, брат. Жақсы. Ақша керек.» Әрине. Мұнда да. Ақша. Мені дәлізбен ары қарай алып кетті.

Мен қайда бара жатқанымды мүлде білмедім. Солға. Оңға. Тағы бір дәліз. Тағы бір болат есік. Ақыры мені бос камераға кіргізді. Бұл камера өзгеше еді. Тіпті қабырғаларға қол тигізе алмайтынсың. Камераның ішінде тағы бір тор салынған еді. Олар торды ашты. Мен ішке кірдім. Ол артымнан жабылды. Қолдану үшін тордың арасынан қол созу керек раковина бар еді. Ашу не жабу үшін тордың арасынан созылу керек терезе бар еді. Бары сол. Басқа ештеңе жоқ. Төсек жоқ.

Матрас жоқ. Ештеңе жоқ. Тек еден. Мен біраз уақыт сол жерде отырдым. Ақыры худиімді киіп, жата кеттім. Ұйықтап қалдым. Біраз уақыттан кейін есіктің ашылғанын естідім. Еденге біртүрлі быламық салынған тостаған қойылды. Тордың сыртына. Мен оған қарадым. Қолымды тордың арасынан барынша созсам да, оған жете алмадым. Күзетші кетіп қалды. Оның аса маңызы да жоқ еді. Тәбетім болмады. Мен үнемі темекі шектім. Шөлдегенде, тордың арасынан раковинаға қол созып, алақаныма су жинап ішетінмін. Шамамен екі күн бойы тамақ жемеген едім.

Денем ештеңені қажет етпейтін дерлік күйге жеткен еді. Содан кейін бір нәрсе қозғалды. Тышқан. Ол маған қалдырылған тостағанға қарай жүгірді. Тоқтады. Иіскеді. Сосын жей бастады. Мен оны бақылап отырдым. Әйтеуір біреу кешкі асын рақаттанып жеп жатты. Шамамен екі күннен кейін мені қайта ауыстырды. Бұл жолы жоғары қабатқа. Есік шамамен он адам тығылысып отырған шағын бөлмеге ашылды. Мен ішке кірдім. Бірден бір нәрсе өзгеше сезілді. Ешкім жауыққандай көрінбеді. Керісінше, олар менімен танысқандарына қуанышты сияқты еді.

Ұзын бойлы, арық ер адам маған жақындап, қолын созды. Мен қолын алдым. «Мади», — деді ол. «Мохамед.» Оның жүзі өзгерді. «О. Сен мұсылмансың ба?» «Иә.» Шамасы, мұны тексеру керек екен. Ол менен Құранның бірнеше негізгі аятын оқуды сұрады. Мен оқыдым. Сынақтан өттім. Маған темір төсек қаңқасын берді. Әлі де матрас жоқ. Әлі де қасық жоқ. Әлі де тәрелке жоқ. Әлі де саптыаяқ жоқ. Тұтқындалған кезде үстімде болған киімнен басқа ештеңем жоқ еді.

Ал ол киім енді сасып бара жатты. Біраздан кейін Мади маған қарап, біртүрлі қимыл жасады. Ол жамбасын алға-артқа ырғай бастады. Мен оған қадалып қалдым. Ол жыныстық қатынасты ишарамен көрсетіп тұрғандай болды. «Жоқ, жоқ, жоқ.» Мен бірден басымды шайқадым. Сосын тоқтадым. Бөлмені шолып шықтым. Қайтадан Мадиге қарадым. Сөйтіп оның маған не айтқысы келгенін кенет түсіндім. Oh. Керемет. Бұл жыныстық сипаттағы қылмыс үшін айыпталғандар отырған бөлме екен.

61-тарау: Күту одан да ауыр еді

Психологиялық және физикалық азаптаудың бір ерекшелігі бар: ол көбіне бірден ең ауыр түрінен басталмайды.

Ол кезең-кезеңімен жүреді. Алдымен азаптау әрекеті жасалады. Соққы. Ауырсыну. Қорлау. Содан кейін ескерту келеді: «Егер мұны істемесең, жағдай нашарлай түседі.» Сосын олар сізді сол сөздермен жалғыз қалдырады. Қоқан-лоқы мен одан кейін не болуы мүмкін екенінің арасындағы сол аралық жазаның бір бөлігіне айналады. Сіз күтесіз. Елестетесіз. Дәліздегі аяқ дыбысына құлақ түресіз.

Кілттердің дыбысын естисіз. Бір жерде есік ашылады. Дауыстар. Сосын қайтадан тыныштық. Санаңыз олар үшін сізді өзі азаптай бастайды. «Одан да жаман» деген не? Тағы бір соққы ма? Басқа нәрсе ме? Олар қайтып келгенше қанша уақыт бар? Мен үшін арадағы уайымның өзі көбіне нақты азаптан да жаман болатын. Өйткені ауырсыну шын басталғанда, ең болмағанда күту аяқталады.

Ал олардың қоқан-лоқысынан қорықпайтын болсаңыз, қорқытып тұрған адам қиындыққа тап болады. Қорқытудың енді әсері болмайды. Менің тәжірибемде мұндайда олар қысымды күшейте түседі.

Әрекет. Қоқан-лоқы. Күту. Сосын тағы бір әрекет. Және тағы бір қоқан-лоқы. Бірақ ол кезде менде түбегейлі өзгеше бір нәрсе бар еді. Қызым қайтыс болған. Олар кей сәттерде өзінің тірі қалатынына да мән бермейтін адамды қорқытуға тырысты. Кейде мен өзімді былай ойлап отырғанымды байқайтынмын: Осы жолы олар шектен асып кетсе екен. Осы жолы бәрі аяқталса екен. Содан кейін өлімді елестетудің орнына, Софияны елестететінмін.

Оны қайтадан құшағыма алып тұрғанымды көз алдыма әкелетінмін. Бітпейтін құшақ. Қолдарым оның кішкентай денесін қапсыра құшақтап тұр. Ернім оның томпақ беттерін қайта-қайта сүйіп тұр.

Және оның иісі. Сәбилерде болатын сол әдемі иіс. Қиялымда сол иіс мені тұтас баурап алатын.

Полиция болмайтын.

Тергеушілер болмайтын.

Кісен болмайтын.

Түрме болмайтын. Айыптаулар болмайтын. Тек мен және София. Әкесі мен оның кішкентай қызы. Қайтадан бірге. Мен шынайы өмірден ажырай бастадым. Камераның еденіне қарап, Софияны көргенім есімде.

Мен оны әдейі көз алдыма елестеткен жоқпын. Көріп тұрдым. Ол маған қарай еңбектеп келе жатты. Қысқа бір сәтке ол мүлде шынайы болып көрінді. Мен оны көтеріп алу үшін еріксіз еңкейіп қол создым. Ал ол жоғалып кетті. Ол жерде ештеңе жоқ еді. Тек еден. Мен терезеге қарадым. Жылдың алғашқы қары жауа бастаған еді. Ойым тағы да бірден Софияға ауысты. Ол Шелекте жерленген еді. Менің ойымнан кетпеген жалғыз нәрсе: Жер астында оның кішкентай денесі қаншалықты тоңып жатыр екен?

Бұл ойдан арыла алмадым. Оның үстіне қар жауып жатыр.

Суық топырақ оны қоршап жатыр.

Менің кішкентай қызым жер астында жалғыз жатыр, ал мен осы жерге қамалып, тіпті оның қабіріне бара алмай отырмын. Басқа тұтқындар менің күйреп бара жатқанымды байқады. Енді оны жасыру мүмкін емес еді. Ақыры түрме психологын шақырды. Әңгімемізді дұрыс аударатын тілмаш болмады. Басқа бір ұсталған адам менің сөздерімді оған түсіндіруге тырысып, аудармашы болды. Сол күні таңертең маған ішінде тамақ, киім және ең қажетті заттар бар үлкен көк пластик пакет келген еді.

Оның ішінде одан әлдеқайда маңызды бір нәрсе болды. Софияның фотосуреті. Мадина пластик пакеттің ішкі бетіне де хат жазып қойыпты: «Мен сенің жанындамын, хаятым, мен сені жақсы көремін. Мен үшін мықты бол!» Хаятым. Өмірім. Мен Софияның фотосуретін ұстап отырып қалдым. Жылауымды тоқтата алмадым. Мен оны психологқа көрсеттім. «Бұл — менің қызым.» Тағы да. «Бұл — менің қызым.» Тағы да. «Бұл — менің қызым.» Оны жеткілікті рет қайталасам, біреу ақыры маған не болғанын түсінетіндей еді.

Күдікті емес. Теледидардағы британдық ұшқыш емес. Қылмыстық істегі адам емес. Әке. Бұл — менің қызым. Психолог күлгін түсті таблеткалары бар блистер қаптамасын шығарды. Бізге аударма жасап отырған басқа ұсталған адам арқылы мен әр екі сағат сайын бір таблетка ішуім керек екенін түсіндім. Менің түсінуімше, олар тыныштандыратын дәрілер еді. Содан кейін қайтадан камерада болдым. Уақыт қалыпты жүруін тоқтатты. Минуттар сағаттай сезілді. Сағаттар бір-біріне араласып кетті. Ал темір есік ашылған сайын жүрегім зу ете қалатын. Атымды естуді күтетінмін.

Мохамед Баракат. Олар мен үшін келе жатыр. Олар түсінді. Ақыры біреу дәлелдемелерді қарап шықты. Ақыры біреу мұның бәрі орасан қателік екенін түсінді. Өйткені олар мұны білуге тиіс қой.

Мен Софияға ешқашан зиян келтірмейтінімді олар біледі. Оны қаншалық жақсы көргенімді олар біледі. Өз өмірімнен де қатты. Сөйтіп мен есікті күттім.

Дәліздегі әр дыбыс үмітке айналды. Жақындаған әр аяқ дыбысы маған бәрі аяқталғанын айтуға келе жатқан біреу болуы мүмкін еді. Құлыпта айналған әр кілт ақыры маған бостандық әкелетін кілт болуы мүмкін еді.

Ал аяқ дыбыстары камерамның тұсынан өтіп кеткен сайын, үмітім қайта сөнетін. Сосын келесі дыбысты күтетінмін. Келесі аяқ дыбысын. Келесі ашылған есікті. Өйткені менің быт-шыт болған санамның бір жерінде бір ой қайта-қайта қайталана берді: Олар менің кінәсіз екенімді біледі. Олар менің кінәсіз екенімді білуге тиіс. Олар көп ұзамай мен үшін келеді.

62-тарау: Мен мұны істеген болуым мүмкін бе?

Камерада ойлануға уақытым болды. Ойлануға тым көп уақытым болды. Айналамның бәрі у-шу еді. Мен түсінбейтін тілде сөйлескен адамдар. Камерадан камераға айқайласқан адамдар. Ұрыстар. Күлкі. Темір есіктер.

Кілттер.

Дәліздермен тараған дауыстар. Камерамыздың екі жағындағы қабырғаларды тесіп қойған еді.

Тұтқындар олар арқылы көрші камералармен сөйлесіп, темекіні ары-бері өткізетін. Айналамдағылардың бәрі бір-бірімен тілдесе алатындай көрінді. Менен басқа. Ал санамдағы бір сұрақ жанымды барған сайын төзгісіз қинап бара жатты.

Мұны мен істеген болуым мүмкін бе? Мен ұстамаға ұшыраған едім. Есімде жоқ бір уақыт аралығы болды. Бұл мүмкіндікті қанша жанұшыра жоққа шығарғым келсе де, санам бір қатал қисынға қайта-қайта оралатын: Егер не болғанын есіме түсіре алмасам, оны мен істеген болуым мүмкін. Маған жадымды қайтару керек еді. Есіме түсіруге қайта-қайта тырыстым. Ең соңғы есімде қалған нәрсе не еді? Одан кейін не болды?

Жадымның түкпірінде бір көрініс сақталды ма екен? Бір дыбыс па? Бір қозғалыс па? Кез келген нәрсе? Жадымдағы сол бос аралықты толтыруға жанұшыра тырысып, үзік-үзік естеліктерді қайта-қайта ой елегінен өткізетінмін. Ештеңе. Сосын Мадина туралы ойлайтынмын. Өйткені оның мінез-құлқы да қисынсыз еді. Ол қалайша сонда отырып, мені жақсы көретінін айта алды? Қалайша маған уайымдама деді? Қалайша маған: «Бізде тағы бір София болады», — деді? Тағы бір София? Сосын сол екі минут есіме түсті. Тергеулердің бірінде тергеуші Нұрлан Болатов, қандай себеппен екенін білмеймін, Мадина екеумізді бөлмеде жалғыз қалдырған еді.

Өте қысқа уақытқа ғана. Мен бірден оған бұрылдым. «Не болды?» Ол маған қарады. «Не болды, Мадина?» Ол үзік-үзік ағылшыншамен жауап берді. «Сен мені ұра бастадың.»

Аузым ашылып қалды.

Мен Мадинаны білетінмін.

Оның шындықты айтпаған кездегі түрін танитынмын. Оның жүзіндегі әлдене маған бірден күмәнді көрінді. «Бірақ... бірақ мен сені көріп тұрмын ғой.» Мен оның бетіне қарадым. Мойнына. Қолдарына. «Қазір саған қарап тұрмын. Іздер қайда? Денеңде ешқандай із жоқ қой.»

Ол менің көзіме қарай алмады. Бірдеңенің дұрыс емес екені анық еді. Содан кейін ең маңызды сұрақты қойдым. «Софияға не болды, Мадина?» Ол тұтыға бастады. «Білмеймін. Мен кеттім, қайтып келгенде ол өліп жатты.» Сосын: «Мен сенен қорқамын.» Бұл сөздер мені өзге жайттардың бәрінен кем таңғалдырған жоқ. Менен қорқады? Қай уақыттан бері? «Сен қашаннан бері менен қорқатын едің, Мадина?» Маған қара. Бұл мен ғой. Мохамед. Сені және Софияны бағып-қаққан адам. Сені бүкіл әлем бойынша аман-есен алып жүрген адам.

Қызымызды дүниеге әкелгенде жанында тұрып, қолыңды ұстаған адам.

Үйін сенімен бөліскен адам. Балаңның әкесі. Ал енді сен маған менен қорқатыныңды айтып отырсың ба? «Не істегеніңді жай ғана айтшы.» Кенет есік тарс ашылды. Нұрлан Болатов ішке кірді. Оның қимылдары бірден

назарымды аударды. Ол кітаптарға жақындап, олардың артын қарап шыққандай болды. Осыдан кейін бізді әдейі оңаша қалдырып, жасырын камераға түсірген болуы мүмкін деген күдік туды.

Содан кейін Мадина қолдарымнан ұстады.

Оның бетінен жас сорғалай бастады. Ол маған қарады. «Сен мені әлі де жақсы көресің бе?» Бір сәтке айналамдағының бәрі жоғалып кетті. Мен оған қарап, куәгерді де, мені айыптаушыны да көрмедім. Оның тергеушілерге мен туралы не айтқанын әлі түсінбейтінмін. Мен баламның анасын көрдім. Ұшудан үйге оралғанымда мені күтіп алатын әйелді көрдім. Есікті ашсам, ол әдемі киініп, Софияны құшағына алып тұратын. «Міне, Папа келді», — дейтін ол Софияға. Софияның бүкіл кішкентай денесі жанданып кететін.

Ол қуанышын ұстай алмайтын. Кенет ұялғандай, жүзін Мадинаның ұзын шашына тығатын. Сосын қайтадан маған қарайтын.

Кішкентай денесімен алға ұмтылатын. Екі кішкентай қолын барынша созатын. Папа үйге келді. Сол тергеу бөлмесінде отырғанда, осы естеліктердің бәрі көз алдымда болып жатқан жайтпен астасып, санамды шарпып жатты.

Кейін сол алғашқы күндерді қайта-қайта есіме түсіргенде, Мадинаның жанары сөзбен айтпаған сырын ашқандай көрінген сәттерді аңғара бастадым. Мен сені құрбан еттім. Дәлізде ол біраз қашықтықта тұрып, екі қолымен жүрек жасаған сәт...

бірақ көздері еденнен көтерілмеді. Оның тергеушіге айқайлап, шамасы мені босатуды өтініп жатқанын естіген кездерім. Оның маған қарсы әлдеқашан куәлік бергенінен мүлде хабарым жоқ еді. Оның маған қарсы қаншалықты ауыр айыптаулар айтқанын да білмедім. Сондықтан ол алдымда жылап отырып: «Сен мені әлі де жақсы көресің бе?» — деп сұрағанда, мен оның көзіне қарадым. «Мен сені өлген күніме дейін жақсы көремін.»

Саусақтарымды созып, оның бетіндегі жасты сүрттім. Нұрлан Болатов бұрышта таңырқап қарап тұрды. Тіпті аудармашының өзі көргенін түсіне алмай тұрғандай еді. «Мұнда не болып жатқанын түсінбей тұрмын», — деді ол. «Бірдеңе дұрыс емес.» Ол дұрыс айтты. Бірдеңе шынымен өте дұрыс емес еді. Бірақ оның не екенін мен әлі білмедім.

Содан кейін қайтадан С18-де болдым. Қайтадан шуға оралдым. Қайтадан қабырғаларға. Қайтадан бір камераны екіншісімен байланыстыратын тесіктерге.

Кенет солардың бірінен таныс дауыс естілді. «Менің ақшам қайда?»

Мен күлдім.

Үлкен Босс.

Сірә, арамыздағы таныстық үзілмепті. «Сен Джерри Магуайр сияқты сөйлейсің.» Үнсіздік. «Ол кім?» Әрине. Сөйтіп фильмдегі сөзді барынша ұқсатып қайталадым:

«АҚШАНЫ КӨРСЕТ МАҒАН!» Ол қарқылдап күлді. «Сен күлкілі араб.» Бұл да бір ілгерілеу. Енді мен «Американски» емес едім. Шамасы, дәрежем көтерілген. Енді мен «Араб» едім. Сосын оның даусы бәсеңдеді.

«Телефон керек?» Енді ол менің назарымды толық аударды.

Маған телефон ауадай қажет еді. Отбасымның даусын естуім керек еді. Сыртта не болып жатқанын білуім керек еді. Біреу маған өмірімнің астаң-кестеңі неге шыққанын түсіндірсе екен дедім. «Иә.» «1 000 доллар.» Мың доллар. Бұл ақылға сыймайтын еді. Бірақ сол сәтте отбасыммен сөйлесу үшін кез келген соманы дерлік төлеуге дайын едім. Алайда сол сәтте камерамдағы адамдардың бірі алғаш рет араласты. Оған дейін оның ағылшынша едәуір түсінетінін білмеген едім.

Ол асығыс басын шайқай бастады. «Жоқ. Жоқ. Жоқ.» Мен қабырға арқылы қайта дауыстадым: «Ойланып көрейін.» Сосын камерамдағы адамға бұрылдым. Оның аты Мейша еді. «Не?» Ол даусын бәсеңдетті. «Мұнда телефонды тек полиция сатады.» Мен оған аңтарыла қарадым. Не? Ол жалғастырды: «Біздің дәліздің оперімен сөйлесейін.» Опер — біздің дәлізге жауапты қызметкер еді. Міне, тағы бір сабақ алдым. Мен тыйым салынған заттар тергеу изоляторына қызметкерлерден жасырын жеткізіледі деп ойлаған едім.

С18 ішінде кейбір істің мүлде басқаша жүретінін түсіне бастадым. Маған телефон керек еді. Үлкен Босс мың доллар сұрады. Ал жанымда отырған тұтқынның айтуынша, оны шын ұйымдастыра алатын адам күзетшілерден жасырынған қылмыскер емес еді. Ол күзетшінің өзі еді.

63-тарау: Алғашқы қоңырау

Кенет 58-камера жақтан қабырғаны қатты ұрған дыбыс естілді. Сосын біреу менің атымды атады.

— Мохамед!

Тағы да:

— Мохамед!

Біздің камерадағы жігіттер дереу қозғала бастады. Өте жылдам. Не болып жатқанын менен басқасының бәрі білетіндей көрінді.

Мади терезеге жақындады. Темір тордың ар жағынан ескі жемпірден суырылған жіңішке жіпті шығарды. Жіп алысқа ұшуы үшін ұшына кішкентай кәмпитке ұқсас затты салмақ ретінде байлады. Содан кейін қолын тор арасынан созып, жіпті терезеден сыртқа серпіп жіберді.

Бір рет. Екі рет. Шамамен үшінші талпыныста арғы жақтан дауыс шықты:

— Дома!

«Үйде!» Жіп керек жеріне жеткен еді.

Енді олар бірнеше жіңішке жіпті өріп жасаған, бір нәрсені көтеруге жететіндей берік әрі жуандау жіпті жалғады. Оның ұшына шұлық байлады.

— Курри! — деп айқайлады Мади.

«Курри» сөзі тура мағынасында темекі шегуге қатысты болғанымен, түрме жаргонында «Тарт!» дегенді білдіретін.

Шұлық көзден ғайып болды. Шамамен отыз секундтан кейін арғы жақтан тағы дауыс естілді:

— Курри!

Мади жіпті тарта бастады. Әуелі жіп, содан кейін шұлық қайта оралды. Шұлықтың ішінде телефон бар екен.

Оның соншалықты кішкентай екеніне сене алмадым. Бұл камералар арасында өткізуге ыңғайлы болатындай кішірейтілген ескі Nokia үлгісіндегі телефон еді.

Мади телефонды маған ұстатты.

— Әйелің.

Телефонды құлағыма дұрыстап апарып үлгермей жатып-ақ, Мадинаның айқайын естідім. Ол жылап жатқан жоқ еді. Айқайлап жатты. Адамның санасы болған шындықты қабылдай алмай қалған сәтте қорқынышты фильмнен естілетіндей жан түршігерлік айқай.

— Мадина... Мадина...

Ақыры оның сөздері естіле бастады:

— Қайдасың, хаятым? Маған керексің!

Содан кейін тағы бір айқай. Жан төзгісіз зарлы дауыс. Ол үн жанымды тіліп өткендей болды. Кенет бойымдағы бүкіл абыржу мен ашу сыртқа атылды.

— НЕГЕ БҰЛАЙ ІСТЕДІҢ? — деп айқайладым. Өзімді ұстай алмай қалдым. — НЕГЕ ӨТІРІК АЙТТЫҢ?

Тыныштық орнады. Мүлгіген тыныштық. Содан кейін оның әрең сөйлеп жатқанын естідім.

— Мен... мен... қорқып тұрмын, хаятым. Маған керексің. София енді жоқ, ал сен түрмедесің. Мен жалғызбын.

— Қайдасың?

Арада қанша жыл өтсе де, осындай әңгімелердің әр сөзін дерлік есімде сақтаппын. Кейбір естеліктер уақыт өте көмескіленеді. Ал бұлар көмескіленбейді. Сол әңгімелермен байланысты жан күйзелісі оларды санама өшпестей етіп таңбалап тастаған. Дауыс, сөйлем, үнсіз қалған сәт — бәрі әлі құлағымда.

— Саған телефон алып беремін, хаятым, — деді ол. — Көрші үйде Марк деген жігіт бар. Ол Шелектен. Сол көмектеседі.

Айналамдағы адамдардың бәрі телефонға кезегі келуін тағатсыздана күтіп отырды. Мұны олардың жүзінен-ақ байқадым. Сол қабырғалардың ар жағында әрқайсысының өзі дауысына зәру болған бір жақыны бар еді. Анасы. Әйелі. Балалары. Бауыры. Қалайда үнін естігісі келетін бір адамы.

Телефонды шексіз ұстап отыра алмайтынмын. Мадинаға сөйлесуді аяқтауым керектігін айттым. Телефон алуға ақша табу үшін әпке-қарындастарыммен хабарласуын өтіндім.

Өйткені көңіліме күдік ұялай бастағанына, санамда сұрақтар көбейгеніне қарамастан, мен әлі де Мадинаны толық қолдайтынмын. Ол әлі де менің әйелім еді. Мен оны әлі де қатты сүйетінмін.

Мұны түсіну маңызды. Ол кезде мен С18-де отырып, Мадинаны жауым деп санаған жоқпын. Оған қарсы айғақ жинап жүрген жоқ едім. Мен тек ақылға сыймайтын жағдайдың мәнін жанұшыра түсінуге тырыстым.

Қызым қайтыс болған. Әйелім бостандықта жүріп, маған мұқтаж екенін айтып айқайлап жатты. Ал мен тергеу изоляторында отырып, осының бәрінен кейін де отбасымыз қалай да аман қалады деп өзімді сендіруге тырыстым.

Әңгіземіз аяқталар алдында Мадина есімде мәңгі қалған сөздерді айтты:

— Мен сенсіз өмір сүре алмаймын, хаятым. Бүкіл отбасым сені қолдап жатыр. Біз сені үйге қайтарамыз. Бірақ әпке-қарындастарыңа бізді тыңдау керектігін айт.

Содан кейін осы ойын қайталады:

— Олар бізді тыңдамай жатыр.

Ақырында:

— Олар Қазақстанды білмейді.

Қоңырау аяқталды. Кішкентай телефонды қайтарып бердім. Оған бірден басқа біреу қол созды. Шұлық қайта дайындалды. Жіп қозғалды. Камералар арасындағы сол бір таңғаларлық байланыс желісі ештеңе болмағандай жұмысын жалғастыра берді.

Мен қайта қисайдым. Бірақ бір сөйлем санамда қайта-қайта жаңғырып тұрды: «Әпке-қарындастарыңа бізді тыңдау керектігін айт».

Ол кезде мен бұл сөздерді шарасыздықтан айтылды деп қабылдадым. Мадина мен оның отбасы қазақстандықтар еді. Олар бұл елді түсінетін. Полицияны да, жүйені де білетін. Ал әпке-қарындастарым білмейтін.

Сондықтан Мадина «Олар Қазақстанды білмейді» дегенде, мен оның «Бізге сеніңдер. Сені қалай босатуға болатынын біз білеміз» дегісі келгеніне сендім.

Бұл сөздердің кейін қаншалықты маңызды боларын ол кезде білген жоқпын.

Өйткені мен С18-де отырып, әйелім мен оның отбасы мені үйге қайтару үшін күресіп жатыр деп сенгенімде, сыртта әпке-қарындастарым мүлде басқа шындыққа тап болып жатқан еді. Менің мәселемді шешу үшін ақша керек сияқты көрінетін шындыққа. Одан кейін тағы ақша. Сосын тағы да ақша.

Алайда сол сәтте мен мұның ешқайсысын білмедім. Мен тек әйелімнің дауысын жаңа ғана естігенімді білдім. Ол мені әлі де хаятым — «өмірім» деп

атады. Менсіз өмір сүре алмайтынын айтты. Отбасының мені қолдап жатқанын жеткізді. Мені үйге қайтарамыз деп уәде берді.

Ал сол камераның қараңғылығында мен оның сөзіне жанұшыра сенгім келді.

64-тарау: Әр нәрсенің өз бағасы бар

Қамауда өткізген алғашқы екі аптадан кейін мені бір тексеруден екіншісіне қайта-қайта апара бастады. Психиатриялық тексерулер. Есірткіге тәуелділікті анықтайтын тексерулер. Сараптамалық тексерулер.

Тағы да тергеулер.

Әр тасымалдау шамамен бірдей басталатын. Бізді топ-тобымызбен төмендегі жертөлеге түсіріп, кейін өзім «ет таситын көлік» деп атап кеткен машинаға отырғызатын уақытқа дейін сол жерде күткізетін. Ол кезде күн әбден суытып, аяз басталған еді. Ал менде әлі де суыққа лайықты киімім жоқтың қасы еді.

Джинсы. Жеңіл спорттық аяқ киім. Капюшоны бар күрте. Күртемнің астында тіпті футболка да жоқ еді. Екі апта бойы матрассыз, жастықсыз темір кереуеттің қаңқасында жалаңаш темірдің үстіне жатып ұйықтадым. Үнемі тоңып жүрдім. Әбден қалжырадым. Психологиялық жағдайым астан-кестен еді. Ұзақ қамаудың адамға не істей алатынын түсіне бастадым. Мұндай орындар адамның сағын сындыру үшін әдейі жасалғандай көріне бастады. Міндетті түрде бір ғана аса қатыгез әрекетпен емес. Адамды біртіндеп те сындыра алады.

Суық. Әбден қалжырау. Шу. Белгісіздік. Қорлық. Ұйқыдан айыру. Өз өміріңнің ең ұсақ-түйегін де бақылау мүмкіндігінен толық айырылу. Камераларда терезелер бар еді, бірақ тордың сыртынан көріністі жауып тұратын темір қаңылтырлар орнатылған еді. Аспанды көре алмайсыз. Көшені көре алмайсыз. Сырттағы ештеңені көре алмайсыз. Ауа өтетін саңылаулар бар еді, сол саңылаулар камералар арасындағы жіп пен шұлықтан жасалған тапқыр байланыс жүйесінің жұмыс істеуіне мүмкіндік беретін. Бірақ әлемге қарайтын терезе ретінде олар пайдасыз еді.

Сен іште қамалып отырсың. Сыртқы әлем жоғалып кеткен еді. Тыныш, үздіксіз ұйықтау деген де жоқ еді. Режим қызметкерлері — күзетшілер — күндіз де, түнде де кез келген уақытта камераға баса-көктеп кіре алатын. Есік тарс ашылып, бәрі бірден орнынан тұрып, қолдарын артына қойып тұруға тиіс еді. Содан кейін камераның астан-кестеңін шығаратын. Көрпелер. Киімдер. Жеке заттар. Бәрі. Қалағандарын, әсіресе темекіні алып, заттарды тыйым салынған бұйым деп жариялайтын.

Сосын кететін.

Қайта ұйықтауға тырысасыз. Бірақ көп ұзамай есік тағы ашылады. Тағы бір тексеру. Тағы бір мазасыздық.

Ұйқыны үзік-үзік сәттерде ғана қандыратын болдым. Төменде, тасымалдауды күткен жерде, адамдар менің кім екенімді білетін сияқты еді. Олардың талайы менімен бір ауыз сөйлеспей тұрып-ақ мені жек көрді. Жаңалықтар олардың санасында қызын өлтірді деп айыпталған британдық ұшқыштың бейнесін әлдеқашан жасап қойған еді.

Сондықтан көп ұсталғандардың арасына түскен сайын мен үнемі сақ жүрдім. Әрдайым шабуыл болады деп күтетінмін.

Бірақ адамдардың көбі ақыр соңында өз мәселелерімен әлек еді.

Өз істерімен. Өз үкімдерімен. Өз отбасыларымен. Өз қорқыныштарымен.

Ал қамаудағы адамдар бәрін байқайды. Көп ұзамай бәрі Мадинаны байқай бастады. Мені бір тексеруге алып кеткен сайын, ол қайда баратынымды әлдебір жолмен біліп қоятын сияқты еді. Және қалай болғанда да сол жерде болатын. Мені күтіп тұратын. Қолында тамақ. Жүзінен шарасыздық байқалатын. Ол 10 000 теңгелік банкноттарды алдын ала дайындап қоятын. Күзетшінің қолына ақша ұстатылған сәтте, кенет оған маған жақындауға рұқсат берілетін.

Ол мені құшақтайтын. Сүйетін. Жаныма отыратын. Тамақ әдетте екі пакетпен келетін. Біреуі маған. Екіншісі күзетшілерге.

Ағылшын тілін аздап білетіндер кейде күзетшілердің сұрақтарын аударып беретін. Ал олардың сұрақтарының өзі көп нәрсені аңғартатын.

— Бұл сенің сүйген қызың ба?

— Жоқ.

— Екінші әйелің бе?

— Жоқ. Менің бір ғана әйелім бар.

Олар түсінбей қарайтын.

— Сонда ол қайтыс болған баланың анасы ма?

— Иә. Ол — қызымның анасы.

Тағы бір сұрақ қойылды:

— Сен оның туған әкесісің бе?

— Иә.

— Ал ол — туған анасы ма?

— Иә.

Содан кейін олар шынымен білгісі келген сұрақ келетін: «Онда неге ол сенің артыңнан жүгіріп жүр?» Кейде бұдан да қарапайым сұрайтын. — Ол ашулы емес пе? Ал менің жауабым өзім үшін әрдайым анық болатын: — Өйткені мен қызымды өлтірген жоқпын. Тағы не айтуым керек еді? Бірақ мені таңғалдырғаны — бұл әңгімелердің әдетте қалай аяқталатыны. Күзетшілер өзара сөйлесетін.

Сосын біреу аударып беретін: — Жақында үйге қайтасың. Уайымдама. Мұны қайта-қайта естідім. «Жақында үйге қайтасың.» Олар мен білмейтін бір нәрсені білді ме? Сол кезде олардың шынымен бірдеңе білетініне жанұшыра сенгім келді. Біртіндеп тергеу изоляторындағы маған жасалатын қарым-қатынас өзгере бастады. Алдымен, ақыры маған матрас пен жастық

берілді. Олар өте лас еді. Матрасты қандала басқан еді, ал оған дейін қанша адам жатқанын бір Құдай біледі. Бірақ екі апта бойы мұздай темірдің үстінде тікелей ұйықтағаннан кейін, бұл бес жұлдызды қонақүйге көшкендей сезілді.

Сосын Мадинаны көрген кездердің бірінде ол: — Мен жіберген тамақты алдың ба? — деп сұрады.

Мен оған қарадым.

— Қандай тамақ?

Ол аптасына бірнеше рет пакет жіберіп жүргенін түсіндірді.

— Маған бір ғана пакет келді.

Ол қатты ашуланды. Күзетшілерге айқайлай бастады. Сол кезде оның маған жеткізіліп жатыр деп ойлаған тамақ пен темекі салынған пакеттерінің маған жетпегенін түсіндім. Әпке-қарындастарым маған керек-жарақ тұрақты жіберіліп тұруы үшін арнайы қаражат бөліп қойған еді.

Сол жанжалдан кейін жағдай тағы өзгерді. Тамақ келе бастады. Темекі келе бастады. Қап-қап болып. Содан кейін тіпті ақылға сыймайтын бір жағдай болды. Күзетшілер камераға күндіз-түні келе берді. Бірақ барған сайын олар бізді тінту, бөлмені астаң-кестең ету немесе анда-санда біреуді ұру үшін ғана келмейтін болды. Енді олардың кейбірі бір нәрсе сұрап, алақан жайып келетін. Темекі. Тамақ.

Тәттілер. Тіпті дәретхана қағазы. Мұны оқығанда күлкілі көрінуі мүмкін. Бірақ олай емес еді. Мен сол адамдардың кейбірінен ар-намыс пен қадір-қасиеттің қаншалықты төмендегенін көрдім. Олар тұтқындардан күнделікті ең қарапайым заттарды сұрауға дейін түскен мемлекеттік қызметкерлер еді. Және мен тағы бір айырмашылықты байқай бастадым. Жағдайы жақсырақ көрінгендер көбіне әлдеқайда үлкен тәуекелге баруға дайын жандар еді. Менің тәжірибем бойынша, сол қабырғалардың ішінде ресми түрде болмауы тиіс нәрселерді ұйымдастыра алатындар.

Телефондар.

Есірткі.

Ерекше жеңілдіктер. Жақсырақ жағдайлар. Барлығының бағасы бар сияқты еді. Ақыры мені біздің дәлізге жауапты жедел қызметкерге — «оперге» — апарды. Мен оның кабинетіне кірдім. Ол тартпаны ашты. Смартфон шығарды. Міне, сол зат көз алдымда тұрды. Тергеу изоляторында болуға болмайды деген заттың өзі қызметкердің үстелінің тартпасында жатты. Ол бейнеқоңырау қосты. Экранда Мадина пайда болды. Тұтқындалғаннан бері алғаш рет мен онымен сөйлесіп отырып, оны анық көре алдым.

Жедел қызметкер онымен тікелей сөйлесті. Қасымыздағы тағы бір тұтқын оның сөздерін маған аударып берді. Оның сұрағы таңғаларлықтай тіке болды. — Мохамед мұнда қатаң бақылауда. Сіз бұл іс бойынша жәбірленушісіз. Оның телефоны болғанын шынымен қалайсыз ба? Мадина ойланбастан жауап берді. — Иә. Иә. Ол жалына бастады. Сосын мен есімде

сақтап қалған бір нәрсе айтты: — Мохамед кінәсіз. Бұл — қателік. Өтінемін, оған көмектесіңіз. Бұл жағдайдың қаншалық оғаш болғанын ойлап көріңіз.

Билік бұл әйелді жәбірленуші деп таныған.

Ол маған қарсы, мазмұнын мен әлі толық білмейтін айғақтарды әлдеқашан берген еді. Соған қарамастан, ол мені қадағалауға жауапты қызметкерлердің біріне мынаны айтып тұр еді: Мохамед кінәсіз. Бұл — қателік. Өтінемін, оған көмектесіңіз. Қоңырау аяқталды. Жедел қызметкер смартфонды қойды.

Содан кейін аудармашы болған тұтқын арқылы келісімді түсіндірді. Үш мың доллар. 3 000 долларға мені жағдайы жақсырақ камераға ауыстырады. Тінту болмайды. Ал бөлмеде сол жерде тұратын тұтқындар ортақ пайдаланатын екі смартфон болады.

Мен саудаласпадым.

Дауласпадым.

Мұның заңды не заңсыз екенін сұрамадым. Екі апта бойы тоңып, темірдің үстінде ұйықтап, отбасымнан оқшауланып, маған не болып жатқанын жанұшыра түсінуге тырыстым. Енді біреу маған жақсы көретін адамдарыммен сөйлесуге және өзім тап болған ауыр жағдайдың бір бөлігінен құтылуға жол ұсынып отырды. Мен бірден келістім. Қазақстандағы қамау орындарында қалыптасқан тағы бір ережені түсіне бастадым.

Ол қабырғалардың сыртында тұтқынның жағдайы заңмен реттеледі деп айтылатын.

Ал ішінде мен мүлде басқа нәрсені көріп жүрдім. Жайлылықтың бағасы бар. Байланыстың бағасы бар. Қорғаныстың бағасы бар. Ал ақшаңыз болса, ресми түрде ұстауға тыйым салынған затты сізге сатуға дайын адам әрқашан табылатын сияқты еді.

65-тарау: Валюта конвертері

Уақыт өтті.

Өте баяу өтті.

Тілін білмейтін, мәдениетін түсінбейтін бөтен елдің түрме камерасында отырудың өзіне тән жалғыздығы бар.

Айналаңдағылардың бәрі сөйлесіп жатады. Бәрі ережелерді біледі. Бәрі ненің қалай жүретінін түсінетіндей көрінеді. Сенен басқасы.

Ал менде ойлануға уақыт тым көп еді.

Күндер өткен сайын жағдайдың күрделене түскенін сездім. Мадинаға қатысты бір нәрсе көңіліме қонбады. Оның менен бірдеңе жасырып жүргеніне барған сайын көбірек сендім.

Тағы бір ой маза бермеді.

Егер тергеу тым алысқа кетіп қойған болса ше? Егер әлдеқашан тым көп шешім қабылданып қойса ше?

Тым көп хаттама толтырылды. Тым көп айыптау жұртшылыққа жария етілді. Тым көп адам оқиғаның бір ғана нұсқасын ұстанып алды.

Әсіресе тергеуші Нұрлан Болатов.

Меніңше, мәселе енді жай ғана «Кінәлі шетелдік қолымызға түсті. Жазасын жеңілдетеміз деп одан қанша ақша сығып алуға болатынын көрейік» дегенге тірелмейтін.

Мен одан да қорқынышты нәрседен қауіптене бастадым: «Егер бұл шетелдік бостандыққа шықса, мұнда не болғанын біреулер түсіндіруге мәжбүр болады».

Сол тұста бір оғаш тіркесті жиі еститін болдым.

«Сенің ісің — саяси іс».

Саяси дей ме? Бұл не деген сөз?

Мен әуе компаниясының ұшқышы едім. Саясаткер де, белсенді де емес едім. Қазақстанға біреуге қарсы күресу үшін келген жоқпын.

Тұтқындалғанға дейін Қазақстанның ішкі саясаты туралы жөнді ештеңе айта алмас едім. Назарбаевтың атын да естімеген едім.

Ақыры өзімді қорғайды деп жүрген адвокатым Хизбулламнан сұрадым: «Неге менің ісім саяси?»

Оның түсіндірмесі мені таңғалдырды.

Ол Ұлыбританияда Назарбаевқа, оның отбасына және олардың сол елдегі активтеріне қатысты байлықтың шығу тегін түсіндіруді талап ететін арнайы сот ұйғарымдары шығарылғанын айтты.

Мен мұның ешқайсысынан мүлде хабарсыз едім.

Мұндай ұйғарымдар туралы да, Назарбаев отбасының Ұлыбританиядағы мүліктік мүдделері туралы да, соған қатысты саяси байланыстар туралы да ештеңе білмедім. Тони Блэр, онымен байланысы бар адамдар және олардың Қазақстанмен бұрынғы қарым-қатынастары туралы да хабарым жоқ еді.

Мұның бәрін кейін білдім.

Ал сол сәттегі жауабым қарапайым болды: «Мұның маған қандай қатысы бар?»

Хизбулламның жауабы мені түсіндірмесінің өзінен де қатты алаңдатты.

Есімде қалғаны бойынша, ол шамамен былай деді: «Егер сені түрмеге отырғызса, бұл Қазақстан үшін үлкен жеңіс болады. Сен британдықсың. Бәлкім, үкіметің сен үшін сол ақшаны қайтарып берер».

Өмірімдегі ең ұзақ тыныс алғандай болдым. Оған қадала қарадым.

«Сендер ақылдарыңнан адасқансыңдар!»

Олар үкіметтер шынымен осылай әрекет етеді деп ойлады ма? Ұлыбритания бұрынғы президенттің отбасына қатысты даулы активтерді Қазақстан түрмесінде отырған әуе компаниясының ұшқышына айырбастайды деп сенді ме?

«Ұлыбритания үкіметі осындай мәмілеге барады деп шынымен ойлайсың ба?»

Мұндай ойлау жүйесін түсіне алмадым.

Бірақ мені алаңдатқан нәрсе Хизбулламның мұны айтқаны ғана емес еді.

Жұрт оның ықпалды адамдармен байланысы бар екенін қайта-қайта айтатын. Көп адамды танитынын, менің айналамдағы адамдардан әлдеқайда жоғары ортадан ақпарат ала алатынын айтатын.

Оның сөздері өз болжамынан артық нәрсеге негізделді ме, оны білуге мүмкіндігім болмады.

Алайда камерада отырып, ештеңені өзім тексере алмай, «ісің саяси» деген сөзді барған сайын жиі есту қорқынышты еді.

Өйткені менің ісім шынымен қызымның өлімінен де ауқымды бір мәселеге айналып кетсе, дәлелдердің қандай күші қалмақ?

Осы кезде Мадинаның өз жауабында неге қол қойғаны туралы да көбірек біле бастадым.

Бәрін емес. Әзірге емес. Тек үзік-үзік мәліметтерді. Ұсақ деректерді. Сатқындықтың жекелеген белгілерін.

Жағдайымды жақсарту үшін сұралған 3 000 долларды әлі аудармаған едім. Сондықтан сыртқы әлеммен байланысым камерадан камераға өткізілетін кішкентай Nokia телефонына тәуелді болды.

Бірнеше күнде бір рет бірнеше қымбат минутқа ғана қолым жететін.

Мадинамен сол әңгімелердің кейбірі барған сайын көп нәрсенің бетін ашты.

Бір жолы мен одан тіке сұрадым: «Тыңда, Мадина. Өтірік айтып тұрғаның бәріне көрініп тұр. Егер мен сені ұрған болсам, неге денеңде бірде-бір із болмады?»

Сөзімді жалғастырдым: «Неге үстіңдегі киімді бірден лақтырып жібердің?»

Содан кейін бір нәрсе болды.

Мадинаның сөзінен алғаш рет өзіме төнген қоқан-лоқыны сездім.

Ол: «Тыңда, Мохамед. Егер мен сені жақсы көрмесем, Софияны өлтіргеніңді өз көзіммен көрдім деп айта салар едім. Сонда олар сені бірден он бес жылға түрмеге қамар еді», — деді.

Мен үнсіз қалдым.

Кейбір сөздер қарым-қатынасты түбегейлі өзгертеді. Бұл — сондай сөздердің бірі еді.

Сол сәтте Мадина менің ішімдегі кейін «валюта конвертері» деп атайтын тетікті алғаш рет іске қосты.

Махаббаттың құны бар. Әсіресе біреуді бар жүрегіңмен сүйсең. Ал мен Мадинаны бар жүрегіммен сүйдім.

Бірақ сүйген адамың жаныңды жаралай бастағанда, біртүрлі өзгеріс болады.

Махаббат бір сәтте жоғалып кетпеуі мүмкін. Ол басқа сезімге айнала бастайды.

Баяу. Азаппен. Біртіндеп.

Әр өтірік оның бір бөлшегін өзгертеді. Әр сатқындық тағы бір бөлшегін өзгертеді. Әр қоқан-лоқы бұрынғы жылылықтың бір бөлігін суытады.

Махаббат түсінбеушілікке айналады. Түсінбеушілік ашуға ұласады. Ал ашу бірте-бірте өшпенділікке айнала бастайды.

Әр жаңа жарамен сол айырбас бағамы да өзгереді.

Осы сөздерді естіген соң одан: «Бұл шынымен сен бе?» — деп сұрадым.

Кішкентай телефоннан шыққан дауысты өзім білемін деп ойлаған әйелдің бейнесімен үйлестіре алмадым.

«Бұл Мадина ма?»

Содан кейін ол одан да алаңдатарлық нәрсе айтты.

Мадинаның айтуынша, менің адвокатым Хизбуллам оны дәл осындай жағдайға алдын ала дайындап қойған екен.

Ол маған Хизбулламның: егер Мохамед оған қарсы бірдеңе айта бастаса, «Софияны өлтіргенін көрдім» деп жаза салуға болатынын айтқанын жеткізді.

Мадинаның сөзінше, Нұрланға керегі де дәл осы екен.

«Сонда іс толық болады».

Мен сенер-сенбесімді білмей тыңдадым.

Менің адвокатым ба? Мені қорғайды деген адам ба?

Әйелімнің айтуынша, ол онымен маған қарсы істі толықтыруға жеткілікті болатын бір ғана айыптауды қалай тағуға болатынын талқылаған ба?

Содан кейін Мадинаның даусы өзгерді.

Ол: «Бірақ мен Хизбулламға сені жақсы көретінімді әрі маған керек екеніңді айттым», — деді.

Оның бұл сөзді қалай айтқаны мені мазалады. Мен оған сол үшін тәнті болуға тиіс сияқты едім.

Ол маған: «Саған не істей алатынымды қара. Маған не ұсынғандарын қара. Бірақ менің қандай жақсы әйел екенімді де көр. Мен олай істемедім», — деп тұрғандай еді.

Мен сол кішкентай телефонды қолыма ұстап, әлі де сүйетін әйелімнің бірнеше ауыз сөзбен қалған өмірімді құртып жіберуге күші жететінін айтып отырғанын тыңдадым.

Сол сәтте ішімде алғаш рет бір нәрсе өзгере бастады.

Оған деген махаббатым бірден өшкен жоқ. Әлі өшкен жоқ.

Бірақ сезімнің солайша айырбасталуы басталып кеткен еді.

66-тарау: Баракаттар

Баракаттар отбасы — өте тату отбасы. Британияда ата-анамызбен бірге төрт бала болып өскеніміз арамыздағы сүйіспеншілік пен бауырмалдықты өмірімдегі ең күшті сезімдердің біріне айналдырды. Біз Оңтүстік Лондонда бірге өстік. Шағын отбасы. Өмірімізге кірген әр жаңа адам сол бастапқы кішкентай отбасымыздың жалғасына айналатын. София да сондай болды. София тек менің қызым емес еді. Ол біздің қызымыз еді. Ата-анам немересінен айырылды. Әпке-қарындастарым бауырының қызынан айырылды.

Олардың әрқайсысы Софиядан айырылудың жан төзгісіз қайғысын көтеріп жүріп, ұлдары мен бауырларының үйден мыңдаған миль қашықтағы құқықтық жүйенің шырмауына түскенін де көрді. Сол кезеңде отбасым танытқан қайсарлық пен батылдықты ешқашан ұмытпаймын. Жанымды қинаған қайғыны өзім көтере алмай қалған сәттерде, олар маған сүйеу болды. Өз қауіпсіздіктері үшін барған сайын көбірек алаңдаса да, олар Алматыға қайта-қайта ұшып келіп жүрді. Өйткені олар мына адамдардан қорқатын. Алматы полициясы. Менің адвокатым деп жүрген Хизбуллам.

Мадина мен оның отбасының кейбір мүшелері. Бұған күмән болмасын: менің отбасым осы істің айналасындағы кейбір адамдарды қауіпті деп санады. Олардың немен бетпе-бет келгендерін түсінуіне көп уақыт қажет болмады.

Әпкелерімнің бірі алғаш Алматыға ұшып келгенде, Мадинаның қонақүйден менің төлқұжатымды алып кеткенін білді. Мадина бұл төлқұжатты біздің өмір бойы жинаған қаражатымыз сақталған Гонконгқа бару үшін алғысы келген. Сол уақытта полиция менің төлқұжатымды іздеп жүрген еді.

Мадина оны әпкеме билікке тапсыру үшін берді. Әпкем төлқұжатты билік өкілдеріне өз еркімен тапсырды. Содан кейін тергеуші Нұрлан Болатов әпкемді төлқұжатты ұрлады деп айыптай бастады және оған қарсы іс қозғаймын деп қорқытты. Осыны бір сәт елестетіп көріңіз. Әпкем сол таңертең ғана халықаралық рейспен Қазақстанға келген. Ол қылмыс орнына ешқашан бармаған. Оған менің төлқұжатымды берген, ал ол оны өз еркімен полицияға тапсырып жатыр. Ал енді тергеуші оны ұрлады деп айыптаймын деп қорқытып отыр. Әпкем Астанадағы Ұлыбритания елшілігімен байланысқа шықты.

Елшілік араласты. Айқын сұрақ қойылды: Қазақстанға сол таңертең ғана келген әйел өзі ешқашан кірмеген қылмыс орнынан төлқұжатты қалай ұрлай алады? Ұлыбритания елшілігінің құжаттарында осы араласуға қатысты жазбалар сақталған. Бізге осындай адамдармен бетпе-бет келуге тура келді. Ал осы арада менің ақшама қатысты әлдеқайда ауыр нәрсе болып жатты. Мадина менің банк карталарыма қол жеткізе алды. Бұл карталар тергеуші Нұрлан Болатовтың қолында болған және Мадинаға берілген еді.

Ол бір банкоматтан екіншісіне барып, қолы жеткен ақшаның бәрін шешіп алып жүрген. Бұл — түрмеде жылдар өткен соң естіген қауесеттеріме сүйеніп шығарған тұжырымым емес. Мұны растайтын құжаттар бар. Ақыры Мадинаның немере туысының күйеуі Ильяс мұның бәріне төзе алмады.

Ол әпке-қарындастарыммен WhatsApp арқылы құпия байланысып, не болып жатқанын айтып берді. Менің банк карталарымды қайтарып алған кезде, оларды суретке түсіріп, фотоларын әпке-қарындастарыма жіберді. Сол хабарламалар мен фотосуреттер әлі де бар.

Әпке-қарындастарым дереу менің банктеріме хабарласа бастады.

Бәрін бұғаттаңдар.

Карталар бұғатталды. Қолжетімділік тоқтатылды. Ақшамнан не қалса да, қорғау керек еді. Ал мұның бәрі сыртта болып жатқанда, мен ештеңе дерлік білмедім. Мен толық оқшауланған едім. Тіпті әпке-қарындастарыма менімен кездесуге де рұқсат берілмеді. Ақыры адвокаттар оларға менің қоғамдық қорғаушыларым ретінде тіркелуді ұсынды. Сол ғана оларға мені көрудің заңды жолын берді. Олар тергеу изоляторына барды. Ішке кіруге тырысып, сағаттап күтті.

Менің заңды түсінуімше, адвокаттарыммен және қоғамдық қорғаушыларыммен екі сағат кездесуге құқығым бар еді. Ал біз шын мәнінде не алдық? Шамамен бес минут. Адам толы дәлізде. Бес минут. София қайтыс болғаннан кейін. Мен тұтқындалғаннан кейін.

Ұрып-соғудан кейін. Оқшаулаудан кейін.

Отбасым сыртта анықтағанның бәрінен кейін. Ақыры бетпе-бет тұрдық та, қалған өмірімді анықтауы мүмкін ақпаратты бірнеше абыр-сабыр минутқа сыйғызуға жанұшыра тырыстық. Әпке-қарындастарым уақыт жоғалтпады. «Ешкімге сенбе, Мохамед.» Сосын: «Бұл адамдар сені құртуға кіріскен.»

Содан кейін мен эмоциялық тұрғыдан әлі қабылдауға дайын емес бір нәрсе айтылды.

«Мадина — сен үйленгенде ойлағандай адам емес.» Олар маған өздері көрген нәрселерді айтып берді. Мадина үнемі менің адвокатым мен тергеушімнің жанында жүретін. Әпке-қарындастарым оны өз көздерімен көрген. Кейін аудармашылар да олардың көргенін растады. Сырттан маған біртіндеп жеткен мәліметтер Мадинаның жасырын телефон әңгімелерінде айтқандарымен қайшы келе бастады. Ал ол телефон әңгімелерінің кейбірі жай ғана естелік болып қалған жоқ.

Дауыс жазбалары сақталды. Соның ішінде Мадинаның: егер сені жақсы көрмесем, Софияны өлтіргеніңді көрдім деп айта саламын, сонда сені түрмеге жібереді, — деген әңгімесі де бар. Ресми түрде жәбірленуші ретінде ұсынылған әйел бір мезетте түрмеде отырған күйеуіне оған қарсы істі толықтыру үшін не айта алатынын айтып отырды. Мен оны оның өз аузынан естідім. Содан кейін әпке-қарындастарым сыртта тап болған жағдайды түсіндірді. Екі таңдау бар сияқты еді. Біріншісі — ақша. «Мохамед, олар сені

шығару үшін төлеуге бәрімізде бардың бәрін сатуымыз керек деп айтып жатыр.»

Мен бірден жауап бердім. «Жоқ.» Мұнда талқылайтын ештеңе жоқ еді. «Біз оларға ештеңе бермейміз.» Бәрін сату ма? Үйлерімізді ме? Жинағымызды ма? Ата-анам мен әпке-қарындастарым өмір бойы жинағанның бәрін бе? Сөйтіп оны қызымның өлімін тергеп жатқан адамдардың айналасындағыларға бере салу ма? «Олар Софияның өлімі үшін құн сұрап отыр. Сонда Софияның олар үшін бағасы осы ма?» Бұл ойдан жүрегім айнып кетті. Қызым қайтыс болды.

Менің аяулы кішкентай қызым жер қойнында жатыр. Ал енді оның өлімі әлдебір саудаға жол ашқандай, ақша туралы сөз қозғалып отыр. Жоқ. Мүлде жоқ. Егер ойын осындай болса, мен оған қатысудан бас тарттым. Әпке-қарындастарым басқа жолды түсіндірді. «Онда бір ғана басқа жол бар.» Қолымыздан келгенше мықты құқықтық қорғаныс ұйымдастыру.

Мұны мен түсіндім.

Біз — Баракаттармыз. Өмір бойы күресіп келеміз. Біз ешкімнің алдында бас имейміз. Егер олар құқықтық күрес қаласа, біз заң арқылы күресеміз. Ол кезде түсінбегенім — бұл шешімнің қаншалық қымбатқа түсетіні еді.

Білікті адвокаттардың қызметі қаншалық қымбат екенін білмедім. Әсіресе халықаралық адвокаттардың. Адам құқықтары жөніндегі адвокаттардың.

Сарапшылардың. Мамандардың.

Құқықтық қорытындылардың. Консультациялардың. Есептердің. Тексерулердің. Әр жаңа кезең тағы бір сарапшыны талап ететіндей еді. Тағы бір адвокат. Тағы бір қорытынды. Тағы бір құжат. Тағы бір шот. Сөйтіп жан ауыртарлықтай ирониялы бір нәрсе бола бастады.

Менің ісімнің айналасындағы адамдар отбасымнан өздеріне беруді талап етті делінген сол өмір бойғы жинақ бәрібір жоғала бастады.

Бірақ ақшаны оларға берген жоқпыз.

Біз оны адвокаттарға бердік. Біртіндеп отбасымыздың орасан көп жинағы басқа бір нәрсеге айнала бастады. А4 форматындағы шағын қағаз парақтарына.

Құқықтық қорытындыларға.

Әдемі жазылған.

Мұқият зерттелген.

Қол қойылған.

Мөр басылған. Заңдарға толы. Халықаралық конвенциялар. Сот тәжірибесі. Сот-сараптамалық стандарттар. Адам құқықтары қағидаттары. Әр жаңа қағаз орасан салмаққа ие болуы тиіс сияқты еді.

Әрқайсысы келесі кезеңде бізге көмектесуі керек еді. Бұл апелляцияда көмектеседі.

Бұл прокуратурада көмектеседі.

Бұл Жоғарғы сотта көмектеседі.

Бұл халықаралық қорытынды өте маңызды. Біз сендік. Басқа не істеуіміз керек еді? Біздің алдымызда бір-бірінен мүлде бөлек болып көрінген екі жол тұрды. Бірінде ақша адамдардың қалтасына жоғалатын.

Екіншісінде адвокаттар, дәлел және заң бар еді. Біз заңды таңдадық. Жылдар өткен соң отбасым жұмсаған орасан сомаларға қарап, сол мінсіз А4 парақтарының бәрін ойлайтын болдым.

Заңда белгіленген тиісті рәсімдерді түсіндіретін парақтар. Әділ сотқа құқығымды түсіндіретін парақтар. Сот-сараптамалық стандарттарды түсіндіретін парақтар. Адам құқықтары жөніндегі халықаралық міндеттемелерді түсіндіретін парақтар.

Тергеушілер не істеуі керек болғанын түсіндіретін парақтар. Прокурорлар не істеуі керек болғанын түсіндіретін парақтар. Судьялар заң бойынша нені қарастыруға міндетті болғанын түсіндіретін парақтар.

Олар әсерлі көрінді. Олар әсерлі естілді. Қалыпты жұмыс істейтін сот төрелігі жүйесінде, бәлкім, олардың салмағы орасан болар еді. Бірақ біз әдемі жазылған құқықтық қорытынды оған құлақ аспауға әлдеқашан шешім қабылдаған адамның үстеліне түскенде қаншалық аз салмақ тартатынын енді білгелі тұр едік. Отбасым менің бостандығымды сатып алу үшін барымызды сатудан бас тартты.

Оның орнына кейінгі жылдары біз менің кінәсіздігімді дәлелдеуге орасан ақша жұмсадық. Бұл екеуінің арасында маңызды айырмашылық бар.

Бірі нәтижені ақшаға сатып алуды білдіреді. Екіншісі әділдікке үміт артады. Біз жемқорлықтан гөрі заңды таңдадық. Ал оқиғамның сол тұсында, көргенімнің бәріне қарамастан, қазір жан ауыртарлықтай аңғал көрінетін бір нәрсеге әлі де сендім.

Егер жеткілікті дәлел жинасақ...

егер жеткілікті мықты адвокаттар тапсақ... егер жеткілікті күшті құқықтық уәждер жазсақ... егер қандай да бір жолмен шындықты дұрыс адамның алдына жеткізе алсақ... онда ақырында жүйенің тыңдаудан басқа амалы қалмайды деп сендім.

Біз заң жолын таңдадық. Ақырында заң да бізді қорғайды деп әлі сендім.

67-тарау: Бірінші болып сөйлеген адам үйіне қайтады

Британияда өсіп, британдық және американдық қылмыстық бағдарламаларды шамадан тыс көп көрген адам тұтқындалған жағдайда өзін қалай ұстау керектігі туралы белгілі бір түсінік қалыптастырады.

Мен ол бағдарламаларды жақсы көретінмін. Banged Up Abroad — ең сүйікті бағдарламаларымның бірі еді. Сабақ анық сияқты еді. Үндеме. Өзіңе нақты қандай айып тағылғанын анықта. Адвокат тап. Содан кейін ғана сөйле. Қазақстанда алғаш тергелген кезде, біраз уақыт Мадина екеуміз де күдікті ретінде қарастырылып жатырмыз деп ойладым. Ал алғашқы ойым әйелімді қорғау болды.

Не болғанына қарамастан, ол Софияның анасы еді. Ол менің әйелім еді. Ол мен сүйген әйел еді. Сондықтан менің ойым қарапайым болды: Бір-бірімізді кінәлауға асықпайық. Өзіміз түсінбейтін нәрселер туралы сөйлемейік. Не болып жатқанын анықтағанша күтейік. Білікті адвокат жалдайық. Содан кейін мәселені бірге шешейік.

Бірақ көп ұзамай Қазақстанның қылмыстық сот төрелігі жүйесінде кездескен тәртіптің мен елестеткеннен мүлде өзгеше екенін түсінетін едім.

Қамауда жүріп бір қарапайым қағиданы біртіндеп ұқтым: бірінші болып сөйлеген адам үйіне қайтады. Кем дегенде, тұтқындар маған осылай түсіндірді.

Адамдар үнемі сөйлейтін. Бұлбұлдай сайрайтын. Ақпарат күндіз-түні полицияға ағылып жататын. Әркім өзгелер туралы бірдеңе білетіндей, әрі өзіне тиімді сәтте сол мәліметті саудалауға дайын сияқты көрінетін. Үндемей қалуға мұнда мен Британияда өскенде үйренгендегідей қарамайтын. Адамдар бір-бірінің үстінен мәлімет жеткізетін. Адамдар келіссөз жүргізетін. Адамдар өздерін пайдалы етуге тырысатын.

Ал олардың берген ақпараты әрдайым шындықты іздеуден туындамайтын. Мен көргенім бойынша, ол жиі ақпарат берушінің өз мүддесіне қарай қалыптасатын. Мұны айтсам, өзіме не болады? Сен мен үшін не істей аласың? Назарды басқа біреуге аудару үшін не айтуым керек? Ақпараттың өзі сауда құралына айналғанын түсіне бастадым. Ал Хизбулламның жөні бөлек еді. Оны алғаш көрген сәтім күні бүгінге дейін анық есімде.

Ол әпке-қарындастарыммен бірге кірді.

Біреумен танысқан сәтте, ол әлі жөнді сөйлеп үлгермей жатып-ақ, бірдеңенің дұрыс емес екенін сезген кезіңіз болды ма? Ол адам сөйлеп үлгермей тұрып. Ол туралы ештеңе білмей тұрып. Жай ғана ішкі түйсік. Мен әпкеме қарадым. «Маған ол керек емес.» Ол таңғалды. «Мохамед, сенің ісіңді басқа ешкім алғысы келмеді.» Мен әлгі адамға қайта қарадым. «Ол — шайтан». Неге екенін түсіндіре алмадым. Оның бойындағы бір нәрсе мені бірден мазалады. Кейін менің ісімді ешкім алғысы келмейді дегенді әпке-қарындастарыма Мадина мен оның отбасы айтып жүргенін білдім.

Алайда сол сәтте отбасым шарасыз еді. Ата-анам немересінен, ал әпке-қарындастарым бауырының қызынан айырылған еді. Олардың ұлы әрі бауыры бөтен елде түрмеге қамалған еді. Олар тілді білмейтін. Жүйені түсінбейтін. Және көмектесе алатын кез келген адамды табуға тырысып жүрді. Хизбулламның маған кейін қандай адам болып көрінгенін түсінгіңіз келсе, Better Call Saul сериалындағы ар-ұятсыз адвокаттар әлемін елестетіңіз. Тек бұл теледидар емес еді. Бұл менің өмірім еді. Хизбуллам өзінің нақты рөлі қандай екенін шеше алмайтын сияқты еді.

Ол мені қорғап жүр ме? Мадинаға көмектесіп жүр ме? Әлде әлі күнге дейін тергеуге қатысатын полиция қызметкеріндей әрекет ете ме? Кей кездері ол үшеуін де бір уақытта істеуге тырысып жүргендей көрінді. Уақыт

өте келе оның бұл жүйедегі нағыз пайдасы құқықтық уәжде емес деп ойлай бастадым. Оның пайдасы таныстарының көптігінде еді. Кімнің кіммен сөйлесуі керектігін, кімнің нені ұйымдастыра алатынын білетінінде еді. Тұтқындалған адамдар мен айналасының бәрі әділетті бейнелейді деп кейіп танытқан форма киген адамдар арасында ақшаның қалай қозғала алатынын білуде.

Мен мұның бәрін жалғыз қызымның өлімін жоқтап отырып түсінуге тырыстым. София бір жаста еді. Мен бөтен елде болдым. Мені аяусыз ұрып-соққан еді. Тілді түсіне алмадым. Мәдениетті түсінбедім. Кімге сену керектігін білмедім. Және біртіндеп тіпті өз әйелімнің мінез-құлқын да түсіне алмайтынымды көрдім.

Мен қатты күйзеліс үстінде едім. Айналамдағы жұрттың бәріне күдікпен қарай бастадым. Соққыдан кейін есімді жиғанда, сол қолымда бірдеңе дұрыс емес еді. Саусақтарымды дұрыс сезе алмадым. Әсіресе шынашағым мен оның жанындағы саусағымның жағдайы нашар еді. Олар ішке қарай бүгіліп қалды. Оларды толық жаза алмадым. Өз қолыма қарап, саусақтарды қозғалтуға тырысатынмын. Еш нәтиже болмады. Өз денем өзімдікі емес сияқты еді. Өз өмірім де өзімдікі емес сияқты сезілді. Айналамдағы ешкім қалыпты әрекет етіп жүрген жоқ сияқты еді.

Полиция да емес. Адвокатым да емес. Тіпті қызымның анасы да емес. Ал Қазақстанның тергеу изоляторларында айна жоқ. Сондықтан біраз уақыт бойы өзімді шын мәнінде көрмеген едім. Ақыры көрдім. Айнаға қарадым. Адамдар бұл тіркесті үнемі ауыспалы мағынада қолданатынын білемін: Мен өзімді танымадым. Бірақ мен мұны тура мағынасында айтып тұрмын. Бір сәтке кімге қарап тұрғанымды түсіне алмадым.

София қайтыс болғанға дейін шашымда аз ғана ақ бар еді.

Енді айнаға қарағанда шашым түгелге жуық ағарып кеткендей көрінді. Бетімнің түсі өзгерген еді. Ол біртүрлі сарғыш, қарайған, солғын түске енген. Мен ондаған жыл бойы бір жерде жатып, уақыт өте сарғайып кеткен өзімнің ескі ақ-қара фотосуретіме ұқсап кетіппін. Айнадағы адамға қарап қалдым. Ол капитан Мохамед Баракат емес еді. Ол әуе компаниясының ұшқышы емес еді. Ол нұсқаушы емес еді. Ол әлемді аралап, айналасындағылардың мәселесін шешіп жүретін адам емес еді.

Айнадан маған қарап тұрған адам рухани күйреген еді. Оған көмек керек еді. Біреу оны бауырына басуы керек еді. Оған анасы керек еді. Ол кішкентай қызынан айырылған қайғыдағы әке еді. Және ол мүлде жалғыз еді. Ең алдымен сенуге тиіс деп санаған адамы оның жан дүниесінде қалған соңғы күшін де біртіндеп жойып бара жатты.

Менің көзіме Мадинаның әрекеттері де, осы қасіреттің айналасына өзі жинаған адамдар да мүлде мейірімсіз болып көрінді. Олар маған құзғындарды еске салатын.

Айнала ұшып жүрген. Күткен. Жаралы жануардың әлсірегенін бақылаған. Ал ол өзін қорғай алмай қалған кезде төменге шүйілген.

Кейде мен жай ғана ары қарай жалғастырғым келмейтін. София жоқ еді. Өмірім туралы түсінігімнің бәрі онымен бірге жоғалып кеткен еді. Бірақ содан кейін отбасым маған үш сөз берді. Өте қарапайым үш сөз. «Сен бізге керексің.» Мен анама қажет едім. Әкеме қажет едім. Әпке-қарындастарыма қажет едім.

Олар Софиядан әлдеқашан айырылған. Егер мен берілсем, олар не күйге түсер еді? Өз қайғыларымен арпалыса жүріп, мені құтқару үшін құрлықтар арасында қайта-қайта сапар шеккен жақындарыма тағы қанша азап шектірмекпін? Сондықтан өзім үшін өмір сүруге себеп таба алмаған кезде, олар үшін жалғастырдым. Кенет қорықпай қалғандықтан емес. Кенет күшті болып кеткендіктен емес. Өте қарапайым бір себеппен. Мен отбасымның тағы бір жақынынан айырылғанын қаламадым. Бір қызығы, сол камерада отырғанымда ойым сонау балалық шағыма оралды.

Отбасымызда ер бала жалғыз мен едім. Өз бөлмем болды. Жалғыз ұйықтайтынмын. Ал бала кезімде қорқынышты түстер көретінмін. Өте көп. Кейде ұйықтауға қорқып, ояу жататынмын, өйткені құбыжықтар мені күтіп тұрғанын білетіндей едім. Ақыры кішкентай бала кезімде өз шешімімді ойлап таптым. Ұйықтар алдында көзімді жұмып, құбыжықтарды әдейі елестететінмін. Бірақ бұл жолы не болатынын өзім басқаратынмын.

Олармен шайқасып жатқанымды елестететінмін. Олардың әрқайсысын жеңіп жатқанымды елестететінмін. Қорқынышты түс басталмай жатып-ақ, мен оларды жеңіп қоятынмын. Бұл болмашы нәрсе сияқты көрінуі мүмкін. Баланың қарапайым амалы.

Бірақ ол көмектесті.

Қиялымдағы құбыжықтарды жеңген соң, қорқыныш басылатын. Денем босаңситын. Сөйтіп ақыры ұйықтап кететінмін. Арада ондаған жыл өткенде, Қазақстандағы мұздай камерада отырғанымда, бойымдағы сол кішкентай бала қайта оянды. Тек енді құбыжықтар басқа еді.

Және олардың аттары болды. Арада жылдар өткен соң Game of Thrones сериалын көргенімде, Арья Старктың бейнесі жан дүниеме ерекше әсер етті. Сонша адам сол кішкентай қыздың өмірін талқандаған еді. Олар оның жақсы көретін адамдарын тартып алды. Үйін тартып алды. Балалығын тартып алды. Ал ол әр түн сайын өзі кінәлі деп санаған адамдардың аттарын қайталайтын. Тізім. Оларға әлі жете алмайтын. Оларды әлі жеңе алмайтын. Бірақ олардың аттарын есте сақтай алатын.

Сол камерада отырып, мен өзімді кішкентай Арья Старкқа ұқсата бастадым. Мен аттарды есте сақтай бастадым.

Камераның ішінен оларға бірдеңе істей алғандықтан емес. Істей алмадым. Менде билік жоқ еді. Бостандық жоқ еді. Өз телефоным жоқ еді. Өзгелермен әрең байланыса алатынмын. Бірақ ешкім менен тартып ала алмайтын бір нәрсе болды. Жадым. Сондықтан мен есімде сақтадым. Кім не айтты. Кім маған қоқан-лоқы жасады. Кім өтірік айтты. Кім сол жерде болды.

Кім ақша алды. Кім не жазды. Кім неге қол қойды. Кім көрмегенсіп теріс айналды. Кім көмектесті. Кім көмектесуден бас тартты.

Аттарды есте сақтадым. Жүздерді есте сақтадым. Әңгімелерді есте сақтадым. Кейінгі көптеген жылдар бойы дәл солай істей бердім. Бұл менің ұйықтар алдында құбыжықтарды жеңетін балалық әдетімнің ересек кездегі жалғасына айналды. Тек енді мен біреуге зиян келтіріп жатқанымды елестетпейтінмін. Мен осы оқиғаны айтып беруге жететіндей ұзақ өмір сүріп қалғанымды елестететінмін. Әр есімнің қасына сол адамның әрекетін жазып шығатындай ұзақ.

Дәлелдерді жинайтындай ұзақ. Ол қабырғалардың сыртындағы біреу ақыры тыңдайтындай ұзақ.

Бала кезімде ұйықтай алу үшін қиялдағы құбыжықтарды жеңетінмін. Қазақстанда аман қалу үшін соған ұқсас нәрсені істей бастадым. Тірі қаламын ба, өлемін бе — қайтадан бәрібір болып бара жатқанымды сезген сайын, сол үш сөзге оралатынмын: Сен бізге керексің. Сондықтан мен берілмедім. Есте сақтадым. Аман қалдым.

68-тарау: Әрекет. Қоқан-лоқы. Әрекет.

Қазақстанның қылмыстық сот төрелігі мен түрме жүйесінде жылдар бойы болған соң, мен бір қорытындыға келдім: өзім «пара алмайтын полицей» деп атай алатын бірде-бір полиция қызметкерін кездестірмедім. Бірде-біреуін. Ерте ме, кеш пе, қандай да бір жолмен ақша дәметпеген бірде-біреуін көрмедім.

Айырмашылық тек олардың мұны қалай істейтінінде еді. Кейбірі сыпайы сұрайтын. Бас тартсаң, соны қабылдап, міндетті түрде өш ала қоймайтын. Ал басқалары сені саудаласуға мәжбүрлеу үшін әдейі жағдай туғызатын.

Одан бөлек, өздерін мүлде тежей алмайтындай көрінетіндер де болды. Олар адамдарды ұратын. Қорлайтын. Талап қоятын. Белгілі бір тұтқындардың соңына түсіп, менің көзімше оларға орасан зор психологиялық зиян келтіретін.

Адамның ең қарапайым қажеттіліктері адамды өз ықпалында ұстау құралына айналды. Душқа түсу. Таза киім. Сабын. Тіс пастасы. Дене жаттығулары. Тамақ. Көпшілік тіпті ойланбайтын нәрселерді мұнда беруге де, тартып алуға да, ұрлауға да, саудалауға да болатын артықшылыққа айналдырған еді.

Бір күні әпкем Алматыға келіп, өте қарапайым бір нәрсе істеуге бел буды. Ол менің өзімді қайтадан адам сияқты сезінгенімді қалады. С18-де қандай жағдайда өмір сүріп жатқанымды білетін.

Сөйтіп дүкен аралады. Маған ұнайтынын білетін заттарды сатып алуға жүздеген доллар жұмсады. Азық-түлік. Дезодорант. Сусабын. Душқа арналған гель. Жеке гигиена заттары. Ішке киргізуге рұқсат етілген, біз

«мускус» деп атайтын шағын роликті әтірлер. Бажсыз сауда дүкенінен алынған темекі.

Ерекше ештеңе жоқ. Кәдімгі өмірден таныс заттар ғана. Бұрынғы өмірімнің иісін еске салатын нәрселер. Әпкем бауыры осы лас тергеу изоляторында сәлемдемені ашып, бірнеше минутқа болса да өзін қайтадан Мохамед сияқты сезінсе екен деді.

Бірақ сәлемдеме маған жеткен жоқ.

Бірнеше күннен кейін камерамыздың алдына әкімшілік формасын киген аласа бойлы әйел келді. Қолында көзге тым жұпыны көрінетін, жоғалғанының орнына әкелінген сәлемдеме бар екен. Үш апельсин. Екі банан. Stateline деген арзан темекінің бес қорабы.

Ол кешірім сұрады. Айтқанының түсіне алған бөлігіне қарағанда, әйелдер бөлімінде жұмыс істейтін әйелдер менің сәлемдемемді ұрлап кеткен екен. Әпкем мұқият таңдап, сатып алған заттардың көбі із-түзсіз жоғалыпты.

Әдетте мұндайда қатты ашуланар едім. Бірақ дәл сол кезде жан дүнием соншалық күйзелген еді, оның айтқанын санама әрең сыйғыздым. Өйткені бір күн бұрын тағы бір оқиға болған.

Күзетшілер камераға кірді. Мені күштеп ұстап тұрды. Артынша медбике келді. Мені тырп еткізбей басып тұрған кезде, ол не екенін білмейтін бір затты еркімнен тыс екті. Оның не екенін ешкім түсіндірмеді.

Көп ұзамай мені мекеме ішіндегі психиатриялық тексеруге алып барды. Тексеруге ұйқылы-ояу күйде кірдім. Тілім күрмеліп, сөзім анық шықпады. Бір қызығы, әдеттен тыс көп сөйлеп кеттім.

Олар маған не еккен еді? Тыныштандыратын дәрі ме? Әлде басқа бір зат па? Сол кезде күдік пен үрейге толы күйімде тіпті: «Шындықты айтқызатын дәрі ме?» — деп те ойладым.

Әлі күнге білмеймін. Нақты білетінім — мені күшпен ұстап, өзім танымайтын затты еркімнен тыс екті де, оның әсері айқын байқалып тұрған күйімде психиатриялық тексеруге апарды.

Осының қасында ұрланған азық-түлік сәлемдемесі түкке тұрғысыз болып көрінді.

Сол аптада Ұлыбритания елшілігімен бейнеқоңырау арқылы сөйлестім. Әпкем әкелген сәлемдеменің маған жетпегенін айтып шағымдандым.

Елшілік қызметкерлері менен жиі шамамен былай сұрайтын: «Мохамед, бұл мәселені билік алдында ресми түрде көтергенімізді қалайсың ба, әлде олармен оңаша, жай ғана сөйлескенімізді қалайсың ба?»

Бұл айырмашылық мен үшін өте маңызды еді. Өйткені сол уақытқа дейін мен мұндағы тәртіптің қалай жұмыс істейтінін түсініп қалғанмын. Әуелі бір әрекет. Содан соң қоқан-лоқы. Шағымдансаң, жағдайың нашарлайды. Одан кейін тағы бір әрекет.

Мені бұған дейін де ұрып-соққан. Қорқытқан. Күзетшілер айналамда үнемі әдейі бір жағдай туғызатындай сезілетін. Бәрінің үстінен бір ғана ескерту төніп тұратын: шағымдансаң, бұдан да жаман болуы мүмкін.

Сондықтан елшілікке: «Олармен жай ғана сөйлесе аласыздар ма? Заттарымды ұрлауды тоқтатсын деп қана айтыңыздаршы», — дедім.

Мен қауіпсіздеу жолды таңдадым деп ойладым. Жай ғана әңгіме. Ешқандай қақтығыс жоқ. Ресми үлкен шағым да жоқ. Тек заттарыма тиіспесін деген өтініш.

Бұл үлкен қателік болды.

Камерамыздың сыртында жарықты қосып-өшіретін электр ажыратқышы бар еді. Әсіресе екі күзетші бізді қатты жек көретін. Тұтқындарды қорқытып, ауыртқаннан ерекше ләззат алатындай көрінетін.

Олар камера сыртындағы электр сымдарының бір ерекшелігін байқапты. Сол жерде ұшы ашық сым бар еді. Оны темір есіктің жақтауына тигізіп, содан кейін мені шақырса, жақтаудан ток жүретін. Бұл оларға өте күлкілі көрінді.

Олар: «Мохамед!» — деп шақыратын. Мен, әрине, есікке қарай асығатынмын. Атымды естіген сайын адвокатым келген шығар деп ойлайтынмын. Немесе әпкелерім. Бәлкім, біреу менімен кездесуге келген болар.

Сондықтан камера есігіне жүгіріп барып, жақтауына сүйенетінмін. Ток соғатын.

Бірінші рет қолымды тартып үлгердім. Кейін бұл тағы қайталанды. Сол жолы да қолымды ажыратып алдым. Олар күлді. Шамасы, шетелдік тұтқынның ток соққанда селк етіп секіргені оларға ермек болатын.

Содан соң үшінші рет қайталанды. Олар атымды атады. Мен есікке бардым. Жақтауға қолымды тигіздім. Бірақ бұл жолы қолымды ажырата алмадым. Бүкіл денем құрысып қалды. Бірнеше секунд бойы темірден ажырай алмадым.

Ақыры олар сымды алып тастады. Мен еденге құладым. Кеудемді, жүрегімнің тұсын ұстап жатқаным есімде.

Бұл жолы ешкім күлген жоқ. Екі күзетші сасқалақтап қалды. Сосын көзден ғайып болды.

Осы күнге дейін кейде кеудемнің дәл сол тұсы мазалайды. Электр тогы денеме қандай да бір зақым келтірді ме, жоқ па — білмеймін. Тек өзімнің не сезінетінімді білемін. Жүрегімнің маңында бір тыртық қалғандай.

Бірақ сол күні тағы бір нәрсе бүлінді. Менің шағым айтуға деген батылдығым.

Өйткені санамда оқиғалардың арасындағы байланыс біржола орнықты. Саған бірдеңе істейді. Сен шағымданасың. Сырттағы біреу сұрақ қояды. Содан кейін саған одан да жаман нәрсе істейді.

Бұл әрекеттердің әрқайсысы ресми түрде өзара байланысты ма, жоқ па — енді маңызды болмай қалды. Өйткені психологиялық тұрғыдан мен сабақ алып қойған едім: аузыңды жап.

Тұтқындалғаннан кейін не болып жатқанын түсінгенше үндемеуге шақырған британдық дағдым енді мүлде басқа мағынаға ие болды. Енді

мәселе заңды құқықтарымды қорғауда емес еді. Мәселе өзімді физикалық тұрғыдан қорғауда болатын.

Ұлыбритания елшілігі менің сыртқы әлеммен байланысатын санаулы арналарымның бірі еді. Мен сол адамдарға жан-тәніммен сенгім келетін.

Бірақ қоңырау аяқталған соң камерада олар қалмайтын. Мен қалатынмын. Атым аталғанда темір есіктің алдында олар тұрмайтын. Мен тұратынмын. Түнгі екіде күзетшілер камераға кіруді ұйғарғанда, олар жанымда болмайтын. Мен сол жерде болатынмын.

Сондықтан содан кейін өте ұзақ уақыт бойы елшілікке не туралы хабарлайтынымды аса сақтықпен таңдадым. Айтар ештеңем болмағандықтан емес. Керісінше. Айтарым тым көп еді.

Бірақ айтып болғаннан кейін не болуы мүмкін екенінен қорықтым. Сол қорқыныш өз дегеніне жетті. Ол мені ұзақ уақыт үнсіз ұстады.

Әлдеқайда кейін, бір күні сөйлеуден басқа амалым қалмағанша.

69-тарау: Аяғы жоқ періште

Камерадағы күндер мен түндер шексіз созылатын. Уақыт өтпейтіндей, бір орында қатып қалғандай көрінетін. Сыртқы әлемде не болып жатқанына алаңдап отырудан басқа мүлде ештеңе істей алмайтынсың. Меніңше, С18-де адамдарды осылай да қажытатын. Адамға лық толы камерада тәулік бойы дерлік қамалып отырасың. Ойды басқаға аударатын ештеңе жоқ. Жеке кеңістік жоқ. Өз өміріңді өзің басқару мүмкіндігі жоқ. Ойыңнан өз ісіңді, отбасыңды және алда қандай сұмдық күтіп тұрғанын шығара алмайсың.

Ереже бойынша, біз күніне бір рет серуендеуге құқылы едік. Мен жеті апта бойы мүлде серуенге шығарылмаған кездерімді жазып қойдым. Мүмкін, С18 ішінде «серуен» сөзінің нақты нені білдіретінін түсіндіргенім дұрыс шығар. Есік ашылады. Он адам сапқа тұрады. Бізді жоғарыға, төртінші қабатқа, шатыр деңгейіне қарай алып шығады. Тағы бір темір есік ашылады. Біз тағы бір камераға кіреміз. Ұзындығы да, ені де шамамен төрт метр. Бос. Біздің серуеніміз осы. Осы шағын бетон қораптың ішінде он минуттай айналып жүреміз.

Айнала береміз. Аквариумда айнала жүзген балықтардай. Көрініс жоқ. Ашық аспан жоқ. Ештеңе жоқ. Тек қабырғалар. Солардың біріне әлдекім бір сөз жазып қойған. Жанымдағы адам аударып берді. Шамасы, бұл белгілі тіркес екен: «Түрмеге түскің келе ме? Алматыға кел.» Біз айнала бердік. Сосын қайта төменге. Қайта камераға. Қозғалыстың жоқтың қасы болғаны және төсегімде жай ғана отыратын уақытымның орасан көптігі — басқа нәрсе істеуге орын жетпейтін — салдарынан ақыры тізелерім қатты ісіп кетті.

Ісік тым қатты ұлғайды. Екі рет мені қамаудан Алматы қалалық №1 ауруханасына апаруға тура келді, онда дәрігерлер тіземде жиналған сұйықтықты сорып алды. Сол жерде маған алған жарақаттарымнан кейінгі

посттравмалық артрит диагнозы қойылды. Емдеу мен диагнозды растайтын медициналық құжат бар. Басқалар оны тіркеуге құлықсыз болса да, денем өзіме не болып жатқанын үнсіз тіркеп жатты. Бірақ олар айыру арқылы адамды ең қатты қорлай алатын нәрселердің бірі дене жаттығуы емес еді.

Ол — душ еді. Бір кезеңде шамамен бес апта бойы душ қабылдауға рұқсат берілмегенін тіркедім.

Бұл түрме ішіндегі психиатриялық тексеру кезеңінде болды.

Түрменің сыртындағы адамдар душтан айыруды салыстырмалы түрде жеңіл жаза деп ойлауы мүмкін. Олай емес. Адамды ұзақ уақыт душқа түсірмесең, оның адамдық қадір-қасиетін сезінуіне нұқсан келтіресің. Киіміңіз сасиды. Шашыңыз сасиды. Теріңіз сасиды.

Өз иісіңізге өзіңіз шыдай алмай қаласыз. Сосын айналаңыздағы адамдар да шыдай алмайды. Біртіндеп бәрі сізге басқаша қарай бастайды. Өзіңізді адамнан гөрі жануарға ұқсас сезіне бастайсыз. Психиатриялық тексерулер кезінде маған жасалған қысымның күшеюі кездейсоқ емес деп ойлай бастадым. Алғашқы тексеру Нұрлан Болатов күткендей болмаған еді. Мені Алматыдағы бағалау орталығына алып барды. Ол кеңес дәуірінен қалған мекемеге ұқсайтын. Бәрі ескі көрінді.

Суық. Жансыз. Тағы да мені шынжырлап, қауіпті жануардай сүйреп жүрді. Тексеру бөлмелерінің бірінің сыртындағы дәлізде тұрғаным есімде. Дәліздің өзі Екінші дүниежүзілік соғыс туралы ескі фильмдердегі психиатриялық ауруханаларды еске салды. Шамамен отыз метр жерден кіреберісті көре алдым. Әпке-қарындастарым келген сияқты еді, бірақ оларды ішке кіргізбеді. Содан кейін бір әйел кірді. Ұзын бойлы. Ұзын қара пальто. Қара шалбар.

Қара етік. Бетін айнала төгілген ұзын қара шаш. Дәлізбен келе жатқанда, ол бәрінің назарын өзіне аударды. Сосын ол мені көрді. Көздеріміз түйісті. Ол маған қарай жүре берді. Сол сәт баяулатылған көріністей шексіз созылғандай болды. Ол жақындай түсті. Тағы жақындады. Көзі менен бір сәт ажырамады. Сосын бір метрге жетпей қалғанда, бойындағы әлгі батылдық кенет жоғалып кетті. Ол кідірді. Бір сәтке ғана. Бірақ мен оны көрдім.

Мен оған қарадым. «Мадина?» «Иә, хаятым.» Сөйтіп ол менің құшағыма ұмтылды. Құшақтар алдында болған сол кішкентай кідіріс маған бәрін айтып берді. Ол менің ішімде бір нәрсе өзгерді ме деп ойлаған. Оның істегені үшін оған ренжи бастадым ба деп. Психологтар қарап тұрды. Тексеруді күтіп отырған басқа ұсталғандар қарап тұрды. Маған шынжыр арқылы жалғанған күзетшілер де қарап тұрды.

Әйелімді құшақтау үшін өзіме шынжырланған күзетшілерді денеммен ығыстырып, айнала қозғалдым.

Олар таңданыстан ауыздарын ашып қалды. Олар аң-таң болды. Оған толық негіздері де бар еді. БАҚ-тағы нұсқа тоқтаусыз қайталанып келген. Жұртқа ұсынылған әңгіме бойынша, мен — құбыжық едім. Мадина — қорыққан, қайғыға батқан жәбірленуші. Бірақ сол дәліздегі адамдар көріп

тұрған көрініс ол әңгімеге мүлде ұқсамады. Болжамды жәбірленуші болжамды құбыжыққа тура жүріп келіп, оның құшағына кірді. Содан кейін мені ішке алып кетті.

Маған қарсы үстелдің ар жағында үш әйел отырды. Қара шашты, көзілдірік таққан ірі денелі орыс әйелінің екі жағында екі қазақ әйелі отырды. Сұрақтар бірден басталды. Бірінен кейін бірі. Мен жауап бердім. Көп ұзамай бір нәрсе олар күткендей болмай жатқанын көрдім. Мен ештеңе жасырған жоқпын. Тұйықталып отырған жоқпын. Мен ашулы едім. София үшін ашулы. Маған болған жағдай үшін ашулы. Маған жасалған қарым-қатынас үшін ашулы. Бір кезде үстелдерінің үстіне қарай еңкейіп, саусағыммен үстелді тықылдатып отырдым, ал аудармашы менің қарқынына ілесе алмай жатты.

«София — өмірімнің махаббаты еді.»

Тық.

«Не айтсаңдар да.» Тық. «Не істесеңдер де.» Тық. «Оны бізден ешкім тартып ала алмайды.» Тық. «Ешкім маған оны мен өлтірдім деп айта алмайды.» Тық. «Ешкім.» Ортада отырған орыс әйелі маған қадалып қарады. Сосын бір нәрсе өзгерді. «Бұл не?» — деді ол ағылшынша. Кенет тексерудің барысы мүлде өзгерді. Біз тікелей сөйлесе бастадық. Әр ойдың арасында аудармашы тұрған жоқ.

Біреудің менің сезімдерімді басқа тілге аударуын күтудің қажеті жоқ. Алғаш рет ойымды кідіріссіз, еркін жеткізе алдым. Біз сөйлестік. Сөйлесе бердік. Мен оған не болғанын айттым. Не есімде екенін. Не бастан өткеріп жүргенімді.

Екі қазақ әйелі ағылшынша білмейтін, сондықтан ол әңгіменің кей бөліктерін анда-санда оларға аударып отырды. Кейде олар басқа сұрақпен бөліп жіберетін, кейбір сұрақтар талқылап отырғанымызға мүлде қатысы жоқ сияқты еді. Бірақ орыс психологы екеуміздің әңгімеміз өте қызу болды.

Оның жүзі өзгеріп жатты.

Мен алаңдаушылықты көрдім. Сосын ол кенет сұрады: «Әйелің қайда?» — деп, ол дәлізді нұсқады. «Сыртта құшақтап тұрған әйел сол ма?» «Иә.» Ол аң-таң болды. «Мен оны көрдім.» Сосын ол менің өз санамда жүрген сұрақты қойды. «Неге ол тергелмей жатыр?» Мен оған қарадым. «Дәл солай.» Ақыры ол жеткілікті естігендей болды. Мен орнымнан тұрдым. Ол алға еңкейіп, кенет даусын көтере бастады.

«Не істейтінімді білемін!» Мен қатып қалдым. «Не істейтінімді білемін!» Не болатынын күту мені қорқытып жіберді. Ол не істемек? Сосын бар даусымен жариялады: «Мен сені дәрігерге жіберемін!»

Сол сәтте бойымды билеген жеңілдік сезімінің күшті болғаны сонша, жылап жібере жаздадым.

«Иә». Ақыры. «Маған көмек керек.» Бөлмеден шығып бара жатып, бұрылып оған қайта қарадым. Сөйтіп айттым: «Қазақстанда маған не

істегендеріңді бүкіл әлем білетін болады.» Содан кейін тексерудің келесі бөлігін күтіп, қайта дәлізде болдым.

Ол кезде әпке-қарындастарым қалай болғанда да жақынырақ келуге рұқсат алған еді. Мадина да сонда болды. Менің түсінуімше, олардың маған жақындауына рұқсат алу үшін күзетшілерге тағы да ақша берілген. Олар бірден сұрады: «Қалай өтті?» Мен айттым: «Ортадағы денелі орыс әйелі маған сенеді.» Мен бұған сенімді едім. Оны оның көзінен көрдім. Ол мен үшін алаңдап тұрды. Сосын екінші кезең басталды. Сол кезде олардың не істеп жатқанын түсінбедім. Тек кейін ұзақ тестілеуді адамды психологиялық қажуға жеткізіп, содан кейін эмоциялық жағынан ең қиын сұрақтарға қайта оралу тәсілі ретінде түсіндім.

Маған қарсы жас орыс әйелі отырды. Артымда аласа, қарт қазақ әйелі отырды. Жас әйел қарапайым тесттерден бастады. Түстер. «Сүйікті түсіңді таңда.» Содан кейін түстерді ең ұнайтынынан ең ұнамайтынына қарай ретте. Суреттер. «Қайсысы бұл жерге жатпайды?» Тағы суреттер. Тағы сұрақтар. Тағы жаттығулар. Тағы. Тағы. Тағы. Менің қатты шаршағаным анық көрінгенше жалғасты. Сосын сұрақтар өзгерді. София. Ол қайтыс болған күн. Не болды? Не есіңде?

Тағы.

Тағы.

Тағы.

Әйел барған сайын ашулана бастағандай еді. Не іздесе де, оны таба алмады. Ақыры алдыма бір парақ қағаз қойды. «Мифтік жануар сал.» Мен оған қарадым. «Мен сурет сала алмаймын.» Ол талап етті. «Кез келген нәрсе сал.» «Мен суретші емеспін.» «Кез келген нәрсе.» Сондықтан қарындашты алдым. Сурет салдым. Салғаным баланың суретіне ұқсап кетті. Домалақ дене. Оған жалғасқан домалақ бет. Беті күлімсіреп тұрды. Мен оған қанаттар салдым.

Аяғы жоқ. Басының үстіне нұрлы шеңбер салдым. Басымды көтердім. Әйел суретке қадалып қарап отырды. Оның жүзінде бір нәрсе өзгерген. Көздері қызарып кетті. Менің көзім де жасқа толып бара жатты. Ол маған қарады. Сосын суретке. Содан кейін қайта маған. «Бұл кім?» Мен бірден жауап бере алмадым. Ол тағы сұрады. «Бұл кім?» Ішімнің түбінен бір нәрсе көтеріліп, тамағыма дейін жетті. Сол кезде өзімді ұстай алмай қалдым. «София.» Мен өзімді тоқтата алмай жыладым. Ол суретке қайта қарады.

«Неге оның аяғы жоқ?» Мен әрең сөйлей алдым. «Өйткені жұмақта оған аяқ қажет емес.» Қанаттарға нұсқадым. «Ол — періште.» Сосын жымиған жүзіне. «Және ол әрқашан күлімсірейтін.» Енді мен өксіп жылап отырдым. «Ол бақытты сәби еді.» Әйел маған қарай қол созды. Мені құшақтады. Бір сәтке осы суық, кеңестік кейіптегі психиатриялық мекеме ішінде біреу маған жай ғана баласынан айырылған әке ретінде қарады. Ол маған: «Мен саған көмектесемін», — деді.

Сосын ол ашуланды. Күзетшілерге айқайлай бастады. Артта отырған қарт қазақ әйеліне қарай да айқайлады. Адамдар қозғала бастады. Мені сыртқа алып кетер алдында тынышталуға уақыт берді. Сосын ерекше бір нәрсе болды. Күзетшілер Мадинамен сөйлесе бастады. Хабар тарады. Бір адамнан екіншісіне. Күзетшілерден тұтқындарға.

Дәлізден дәлізге.

Ол үйіне қайтады. Психологтар оны тексерді. Ол үйіне қайтады. Істе бірдеңе дұрыс емес болуы керек. Ол үйіне қайтады.

Сол темір есіктер артымнан жабылғаннан бері алғаш рет жүйенің ішіндегі адамдар мен жанұшыра естігім келген сөздерді айтып жатты. Мохамед үйіне қайтады. Қысқа бір сәтке мен оларға сендім.

70-тарау: «Өзіңді ойла, Мохамед»

Хизбуллам өзін менің адвокатым ретінде көрсеткен бүкіл уақыт ішінде оның маған жеткізген шын мәнінде пайдалы бір ғана мәліметі есімде қалды.

Ол тергеу изоляторына келді. Қазақстанның құқықтық жүйесінде жолыққан адамдарымның көпшілігі сияқты, ол да ағылшын тілін білмейтін. Сондықтан бұл жолы да бәрін аудармашы арқылы айтуға тура келді.

Ол маған темір тордың ар жағынан қарады.

— Мохамед, бұл — екі жақтан қысылудан болған жарақат.

Ол Софияның бас жарақатын айтып тұрды. Содан кейін Софияны тексерген маманнан естігенін түсіндірді.

Хизбулламның айтуынша, маман мынадай пікір білдірген: тіпті біреу баланың үстіне жастық қойып, сол арқылы соққы жасаса да, денесінде көзге көрінетін жарақаттар әлдеқайда көп болуға тиіс еді. Оның сөзінше, сарапшы Софияның жарақаттары құлаудан пайда болған деп қатты күдіктенген.

Мен оның сөзін үнсіз тыңдап, мәнін түсінуге тырыстым.

Құлау.

Бұл аса маңызды мәлімет еді. Егер жарақаттар құлаудан пайда болуы мүмкін болса, сол құлаудың барлық ықтимал себептері тексерілуге тиіс емес пе? Сол жерде болған адамдардың бәрі жан-жақты тергелуі керек емес пе? Тергеушілер әуелі кімді кінәлайтынын шешіп алып, содан кейін бар дәлелді сол шешімге икемдеудің орнына, Софияға шын мәнінде не болғанын анықтауға тырысуы керек емес пе?

Бірақ сол кезге қарай мені басқа бір жағдай да қатты алаңдата бастаған еді.

Хизбулламның Мадинамен бірнеше рет оңаша кездескенін көргендер болған. Олар оның көлігінде сөйлесетін. Ешкім естімейтін жерде әңгімелесу үшін қабырғаның тасасына кететін. Мені қорғауға тиіс адвокат пен Мадинаның қарым-қатынасы тым еркін, тіпті жақын көрінетін.

Кездескенде бір-бірін құшақ жая, ерекше жылы қарсы алатын.

Ал енді ол камерамның алдында тұрып, сарапшы қызымның жарақаттары құлаудан болуы мүмкін деп есептейтінін айтып тұр.

Бәлкім, ол менің қуанғанымды күткен шығар. Бірақ мен қуанбадым.

Мен оның еш сезім білдірмеген жүзіне қарап, көптен бері маза бермеген сұрағымды қойдым:

— Неге Мадинаға қатысты тергеу жүргізілмей жатыр?

Ол бірден абыржып қалды. Жүзінің өңі өзгерді.

— Өзіңді ойла, Мохамед. Мадина ешкімді қызықтырмайды.

Мадина ешкімді қызықтырмай ма?

Ол — Софияның анасы. Сол жерде болған адам. Сол таңғы оқиғаның дәл ортасында жүрген адам. Енді өз адвокатымның айтуынша, маман жарақаттың құлаудан болуы мүмкін екенін айтып отыр. Соған қарамастан, Мадинаны тергеуге ешкім мүдделі емес пе?

Содан кейін Хизбуллам сондай бір күлкілі әрекет жасады: сол кездегі жағдайымда да оның не көздегенін бірден түсіндім.

Ол темір торға тақап келді. Тіпті тым жақын келді. Маған бетімен қараудың орнына, басын қисайтып, құлағын маған тосты.

Ескі КГБ тергеуі туралы фильмнен алынған көрініс дерсің.

Сосын сұрады:

— Софиямен бірге қалай құлағаның есіңде ме?

Мен оған қадала қарадым. Мұны қорлау деп қабылдарымды, әлде қисынсыздыққа балаарымды білмедім.

Оның меңзегені айдан анық еді.

«Софиямен бірге қалай құлағаның есіңде ме?»

Ол маған дайын түсіндірменің басын айтып беріп, қалғанын өзім жалғастырар ма екен деп күтіп тұрғандай көрінді. Бәлкім, полицияда қызмет еткен жылдарынан қалған тәсілі шығар.

Бірақ мұның тағы бір қисынсыз тұсы бар еді: бұл адам ағылшынша мүлде сөйлемейтін. Соған қарамастан, әлдебір ғажайыппен мойындау сөздерім тікелей құлағына жететіндей, оны темір торға тақап тұрды.

Мен үнсіз қарап тұрдым. Ақыры ол өзінің қаншалық күлкілі көрінетінін түсінгендей, бойын тіктеді.

Мен сұрағымды қайталадым:

— Неге Мадинаны ешкім тергемейді?

Бұл жолғы жауабы одан да алаңдатарлық еді.

— Мадинаның кінәсіз екенін растайтын қағазы әлдеқашан бар.

Қағаз. Оның кінәсіз екенін растайтын қағаз.

Мен оған қарадым. Оның мінез-құлқынан маған ешкім түсіндірмеген әлдеқайда көп нәрсе болып жатқанын сездім.

Темір тордың арасынан қолымды созып, оның көйлегінің өңірінен ұстап, бетін камера торына тақалғанша өзіме қарай тарттым. Көздері тура алдымда тұрды.

Бір сәтке ол сасып қалды. Артынша абыржуы ашуға ұласты. Ол агрессия көрсете бастады.

Мен камера есігінің ашық тұрғанын тіпті байқамаппын. Ол төбелескісі келгендей ішке кірді. Қолын басынан асыра сермеді.

Мен кейін шегіндім. Жұдырығым түйілді.

Сол сәттен бастап мен үшін Хизбулламмен қарым-қатынас аяқталды. Бұл адам мені заң жүзінде қорғайды деген титтей үмітім болса, сол мезетте-ақ жоғалды.

Бірақ Хизбулламның өзі жоғалып кеткен жоқ. Керісінше, содан кейін оны көрген сайын ол тергеуші Нұрлан Болатовтың жанында жүргендей көрінетін. Мені қорғау үшін келген адам менің көзімде енді қарсы тарапқа біржола өткен еді.

Осы кезде тергеу изоляторының ішінде тағы бір жағдай қалыптасып жатты.

Күзетшілер пайда табатын көз тапты.

Ол — мен едім.

Олар отбасымен және әйелімен байланысуға жанталасқан шетелдік тұтқыннан ақша табуға болатынын түсінді.

Жүйе өте қарапайым еді. Басқа тұтқындар маған кішкентай Nokia телефондарын сататын. Әрқайсысы шамамен 200 доллар тұратын.

Ақыры қолыма телефон тиетін. Бірақ, бәлкім, бір сағатқа ғана. Кейде сол уақыт аса қажет қоңырауларымды шалуға жететін.

Сосын, таңғаларлығы, телефонды сатып алғаныма көп уақыт өтпей-ақ күзетшілер тыйым салынған құрылғының қайда жатқанын дәл тауып алатын.

Камераның есігі тарс ашылатын. Тінту басталатын. Телефон тәркіленетін.

Біраздан кейін сатып алуыма тағы бір кішкентай Nokia табылатын.

Тағы 200 доллар. Тағы бір сағат. Тағы тәркілеу. Содан кейін тағы бір телефон.

Осы іске қатысқандардың бәрі өзара алдын ала келісіп әрекет етті ме, оны камерада отырып біле алмадым. Бірақ менің байқауымша, бұл жүйе таңғаларлықтай тиімді жұмыс істейтін.

Мохамедке телефон сат.

Мохамед оны пайдалансын.

Телефонды Мохамедтен тартып ал.

Мохамедке тағы бір телефон сат.

Қайтадан. Тағы да.

Олар үшін мұның мәні, бәлкім, ақшада болған шығар. Ал мен үшін сол кішкентай телефондар мүлде басқа нәрсеге айналды. Олар менің ең маңызды ақпарат көздерімнің біріне айналды.

Өйткені Мадинамен сөйлесудің сәті түскен сайын бірдеңе ашылатын. Ол сөйлейтін. Біз неғұрлым ұзақ сөйлессек, соғұрлым көбірек мәлімет айтатын.

Кейде бір ауыз сөз. Кейде өз сөзіне қайшы келетін тұс. Кейде өзі айтқысы келмегендей көрінетін мәлімет.

Мен оған әлі де жан дүниеммен байланып қалған едім. Әлі де сүйген әйелімнің осы сұмдық оқиғадағы орнын түсінуге жанталасып жүрдім.

Бірақ әр әңгімеден кейін оқиғаның жекелеген бөлшектері біртіндеп ашыла бастады.

Мадина бірнеше рет маған ешқашан ұмыта алмайтын бір уәде берді:

— Сені босатып алғаннан кейін Софияға не болғанын айтып беремін, уәде етемін.

Сені босатып алғаннан кейін.

Сонда айтып беремін.

Телефонды алып кеткен соң, камерада отырып сол сөздерді ойымда қайта-қайта қайталайтынмын.

«Сені босатып алғаннан кейін Софияға не болғанын айтып беремін».

Неге кейін? Неге дәл қазір айта алмайды? Ол мен білмейтін нені біледі? Тағы не айтуы мүмкін?

Күзетшілер маған телефон сатып жүрміз деп ойлады. Ал шын мәнінде олар маған әр жолы бір сағатқа болса да шындыққа жақындауға мүмкіндік беріп жүрді.

Мадина болса біртіндеп сөйлей бастады.

71-тарау: Мен білген ең қауіпсіз жер

Сол кір матрастағы бір жәндік желкемнен шағып алды. Еріксіз қолымды созып, шаққан жерді ұстадым. Сол сәтте мен ойша С18-де емес, Софияның жанында болдым.

Оның кішкентай алақаны желкемдегі қысқа шашыммен ойнап отырғандай сезілді. Ол шашымды саусақтарымен сипап, анда-санда тықылдатып қоятын да, тек сәбилерге ғана түсінікті былдыр дыбыстар шығаратын. Сәби тілі.

Бұл естелік бойымды жылытты. Суық та сұрықсыз сол жерде ол жанымды тыныштандырып, жұбаныш сыйлады.

Сосын тағы бір естелік оралды. Бір күні София екі кішкентай алақанымен бетімді қапсыра ұстаған еді. Сол кезде оған қарап тұрып, біртүрлі ойға қалғаным есімде: «Осы екі кішкентай алақанның арасы — мен өзімді өмірімде ең қауіпсіз сезінетін жер».

Ойлап көріңізші. Ересек ер адам. Әуе кемесінің командирі. Баласын қорғауға тиіс әке. Ал өзімді қауіпсіз сезінуіме небәрі бір жастағы кішкентай сәби себеп болды.

Оның кішкентай саусақтары бетімді қоршағанда, бүкіл әлем ғайып болғандай еді. Жылы. Қауіпсіз. Пәк. Мен өмірімде сезінген ең мейірімге толы мекен.

Енді міне, Қазақстандағы тергеу изоляторында лас матраста жатырмын. Софияның саусақтары тигені есімде қалған желкемнің сол жақ тұсын ұстап жатырмын. Сол жерді сипадым. Бір сәтке оның жанасуын қайта сезгендей болдым.

Содан кейін мұны жиі жасай бастадым. Кереуеттің қаңқасында отырып, шашымның сол тұсын қайта-қайта сипайтынмын. Желкемнің сол жағын. Тағы. Тағы да. Күндіз де, түнде де. Кейде саналы түрде, ал бара-бара өзім де байқамайтын болдым.

Қолым өздігінен басыма көтерілетін. Ысқылау. Сипау. Тықылдату. Санамның түкпірінде Софияның кішкентай алақанының жанасуын қайта сезінуге тырысқандаймын.

Бұл әдетке айналды. Кейін жай әдеттен де асып, бір психологиялық күйге айналды.

Өзімді солай істеп отырғанымды байқап: «Мохамед, сен ақыл-есіңнен айырылып барасың», — деп ойлайтынмын. Бәлкім, расында да солай болған шығар. Айналамда болып жатқанның бәрін ескерсем, ақыл-есімнің бір бөлігін жоғалта бастаған болармын.

Қазір де, арада қанша жыл өтсе де, кейде қолымның сол жерге өздігінен созылғанын байқаймын. Әлі күнге дейін шашымды сол тұстан сипаймын. Тек қазір мұндай сәттер қысқарақ. Бірақ сол қимыл бәрінен аман қалды.

Бәлкім, өйткені София — олар менің санамда қол жеткізе алмаған жалғыз нәрсе еді. Олар камерамды бақылай алды. Қашан ұйықтайтынымды, қашан серуендейтінімді, қашан жуынатынымды, қашан тамақтанатынымды белгілей алды.

Мені ұрып-соға алды. Қорлай алды. Дәліздермен шынжырлап сүйреп жүре алды. Газеттерде мені өздері қалаған бейнеде көрсете алды. Бірақ Софияның мен үшін кім болғанын өзгерте алмады. Оның алақанының жанасуын еске алуыма да тосқауыл бола алмады.

Мені тірі ұстап тұрған тағы бір нәрсе бар еді. Табандылық. Бұл адамдардың маған, отбасыма және Софияның естелігіне жасағандары үшін жауапсыз қалуына жол бермеймін деген қайтпас шешім.

Ол кезге дейін бәрі жиналып қалған еді. София қайтыс болды. Мадинаның мінез-құлқы — мен үшін барған сайын айқындала түскен сатқындығы. Хизбулламның жиіркенішті айла-шарғылары. Нұрлан Болатовтың барған сайын үдей түскен, салдарын ойламайтын әрекеттері.

Ұрып-соғу. Қорлау. Азаптау. Мені цирктегі бір оғаш жан секілді жұртқа көрсетіп, сүйреп жүру. Бойымды билеген күдікшілдік. Ал менің орнымда болсаңыз, күдіктенуге себеп аз емес еді.

Ұлыбритания елшілігі менің жарақат алғанымды да, өзіме жасалған қарым-қатынасқа шағымданғанымды да білді. Соған қарамастан, сол кезде өзімді мүлде жалғыз әрі қорғансыз сезіндім. Олар сырттай не істеп жатса да, камерада отырған маған бұл жағдайды ешкім тоқтатуға тырыспайтындай көрінді.

Оның үстіне бұқаралық ақпарат құралдары бар еді. София қайтыс болғаннан кейін бірнеше сағат өтпей жатып, менің сотым солардың бетінде басталып кеткендей болды. Сот айғақтарды тыңдап үлгермей тұрып. Сарапшылар жұмысын аяқтамай тұрып. Маған ұсынылған орыс тіліндегі құжаттарды мен әлі түсінбей жүргенде.

Жұртшылық үшін оқиға әлдеқашан шешіліп қойғандай еді: өз қызын өлтірген британдық әке.

Ақырында, менімен бір камерада отырған адамдар бар еді. Басқа қамаудағылар. Әрқайсысының өз басындағы қасіреті, өз қылмыстық ісі, отбасы, қорқынышы мен шарасыздығы болатын. Сонда да ешқайсысы мені бір сәтке болса да жайыма қалдыра алмайтындай көрінді.

Ол кезде отбасым мені қамауда азық-түлікпен және қажетті заттармен қамтамасыз ету үшін арнайы қаражат қорын құрған еді. Аптасына үш рет үлкен көк полиэтилен пакеттер келетін. Тамақ. Жеміс-жидек. Сусын. Темекі. Күнделікті қажет заттар.

Әуелде отбасым сәлемдемелерді басқа біреудің ұйымдастырғанын қалаған, бірақ Мадина бұл істі өзі атқаратынын айтып тұрып алды. Ол бәріне, соның ішінде маған да, әлі күнге дейін адал жар екенін көрсеткісі келді.

Кейінірек мен оның отбасым жіберген ақшаның бір бөлігін өзіне қалдырып жүргеніне сене бастадым. Бірақ сол кезде мен тек сыртына қара маркермен хабарламалар жазылған үлкен көк пакеттерді көретінмін.

«Мен сені жақсы көремін, хаятым». «Мықты бол». «Мен сенің жаныңдамын». Сүйетін жардың хабарламалары.

Пакет камераға кірген бойда аласапыран басталатын. Басқа қамаудағылар оған қарай ұмтылатын. Бес минут бұрын талқылап отырған мәселелерін сол сәтте ұмытып кететін.

Пакеттен тамақ, темекі шығарылатын. Бәрі бірден бөліске түсетін. Азық-түліктің бір бөлігі біздің камерада желінетін, бір бөлігі байланыс жіптері арқылы басқа камералардағы таныстарға жіберілетін. Темекі әп-сәтте таусылатын.

Содан кейін күзетшілер келе бастайтын. Оларға да темекі керек. Тамақ керек. Пакеттегі әлдебір зат керек. Одан кейін тағы біреу бірдеңе сұрайтын.

Кейде отбасым тергеу изоляторының жартысын тамақтандырып жатқандай сезілетін. Бірақ қанша зат келсе де, бәрі тағы да көбірек алғысы келетін.

Көбірек тамақ. Көбірек темекі. Көбірек ақша. Көбірек көмек. Тағы. Тағы. Тағы.

Өміріңізде бір сәт тыныштық бермей, үнемі мазаңызды алатын адам болды ма? Сізді үнемі ойлайтын, бірақ қамқорлықтан емес, сізден тағы не алуға болатынын ойлайтын адам? Сізге қаншалықты қысым жасай алатынын сынайтын адам?

Үнемі сөйлейді. Үнемі сұрайды. Үнемі айқайлайды. Үнемі бетіңізден кетпейді.

Енді сол сезіммен тәулігіне жиырма төрт сағат бір бөлмеде қамалып отырғаныңызды елестетіңіз. Барар жер жоқ. Жауып алатын есік жоқ. Сыртқа шығып серуендеу мүмкін емес. Өшіріп тастайтын телефон да жоқ. Жай ғана «Мені жайыма қалдыр» дейтін бір сәт те жоқ.

Тағы бір көк пакет келді. Бәрі есікке ұмтылды. Ішінен заттарды шығара бастады. Тамақ. Темекі. Жеміс-жидек. Сосын біреу фотосуреттерді тауып алды.

— Мохамед.

Суреттерді маған ұстатты. София.

Мен фотосуреттерді алып, кереуетіме қайтып бардым. Артымда камера іші у-шу болып жатты. Пакеттер ашылды. Адамдар сөйлесті. Тамақ үстелге жайылды. Темекі қолдан-қолға өтті.

Біреу мені шақырды:

— Кел, тамақ іш.

Мен басымды шайқадым. Софияның суретіне үнсіз қарап отырдым. Қолым өздігінен желкемнің сол жағына көтерілді. Шашымның сол тұсын қайта сипай бастадым.

Айналамдағылар отбасым жіберген тамақты жеп жатты. Осы жолы ешкім маған сұрақ қойған жоқ. Ешкім ештеңе талап етпеді. Ешкім бетіме айқайлаған жоқ. Бәрі тамақпен әлек еді.

Сонда мен бір нәрсені түсіндім: олар тамақ ішіп отырған кезде ғана маған тыныштық бұйырады екен.

Сондықтан мен тамақ ішпедім. Кереуетімде отырып, қызымның фотосуретін қолыма ұстадым. Оның кішкентай алақаны тигені есімде қалған жерді сипадым.

Сол бір қымбат бірнеше минутқа мен ойша басқа жаққа кеттім. Қайтадан сол кішкентай саусақтардың арасына оралдым. Өмірімде өзімді ең қауіпсіз сезінген жерге оралдым.

72-тарау: Бір жыл сегіз ай

Мен тергеу изоляторында бір жыл сегіз ай өткіздім. Аспанды анда-санда ғана көретінмін. Осы уақыттың ұзақтығына тағы бір мәрте назар аударыңыз. Бір жыл. Сегіз ай. Оқырмандардың көбі бұл уақыттың шын мәнінде нені білдіретініне ой жүгіртпестен өте шығады. Кейбірі тіпті: Онша жаман емес қой, — деп ойлауы мүмкін. Ал сол адамдардың кейбірі телефонсыз бір күн өткізуге де қиналуы мүмкін. Әлеуметтік желісіз. Не жейтінін өзі таңдай алмай.

Сыртта серуендемей.

Есікті жауып, оңаша қала алмай. Аспанға қарамай. Өзіңіздің басыңызға мұндай жағдай ешқашан түспейді деп сенсеңіз, өзгенің азабына сырттай қарау оңай.

Бұл — басқа біреудің мәселесі. Басқа біреудің елі. Басқа біреудің түрмесі. Басқа біреудің әділетсіздігі. Бұл менің басыма ешқашан келмейді. Ыңғайсыз шындық — көп адам әділетсіздік өз басына түскенде ғана әділдік талап ете бастайды. Мен өзімді мүлде басқа болдым деп көрсете алмаймын. Мұның бәрі болмай тұрып, мен әлемді шарлап, өзгелердің құқығы үшін күресетін жан емес едім. Бұл басқа адамдардың азабынан мүлде алшақ болдым деген сөз емес, бірақ өз өмірімді өзгелердің қасіретіне соқтықпай өткізуге тырысатынмын. Олар басқа адамдардың мәселесі еді. Менің мансабым бар еді.

Отбасым. Жоспарларым. Өмірім. Сосын кенет мен сол «басқа адамдардың» біріне айналдым. Адам бір ауыр психологиялық жарақатты — немесе бірнеше ауыр оқиғаны бірінен соң бірін — бастан өткерсе, онда жарақаттан кейінгі күйзеліс бұзылысы дамуы мүмкін. ПТСР. Бұл диагноздың атауы түрме дәрігерлері мен медбикелерінің мен туралы жазбаларында кездесе бастады. Ал менің санам қабылдап, қорытуға тиіс жайттар аз емес еді. Қызым қайтыс болды. Мен бөтен елде түрмеде отырдым. Мені ұрып-соқты. Тілді түсінбедім.

Некем көз алдымда ыдырап жатты.

Адвокатыма сенбедім. Тергеушіге сенбедім. Күзетшілерге сенбедім. Сыртта не болып жатқанын білмедім. Және мұның қашан аяқталатынын мүлде білмедім. Алайда уақыттың бір таңғаларлық қасиеті бар. Сіздің өз өміріңіз тоқтап қалғандай көрінсе де, ол жүре береді. Күндер апталарға айналады. Апталар айларға айналады. Айлар жылдарға айналады. Ақырында ішіңізде бір нәрсе өзгере бастайды. Көп уақыт өткен соң мен тағы бір психологиялық ұғым туралы оқыдым:

Жарақаттан кейінгі өсу. Бұл ұғым кейбір адамдардың психологиялық жарақатпен күресу барысында бойында болатын оң өзгерістерді білдіреді. Бірақ бұл туралы оқығанда, өзіме болғанды сәл басқаша түсіндім. Мен оны сауығу деп атамас едім. Мен үшін жазылу мен терінің қалыңдап, сезімталдығын жоғалтуы — екі бөлек нәрсе. Теріңіз сыдырылып тасталды деп елестетіңіз. Сауығу — сол терінің қайта өсуі болар еді. Жүйке ұштары қалпына келеді. Сезімталдық қайта келеді. Ақыры, бәлкім, сол жерге қол тигізу бұрынғыдай сезіле бастайды.

Ал маған болған нәрсе басқаша сезілді. Менің терім қалыңдады. Жүйке ұштары әлі де астында жатты. Олар жоғалған жоқ. Бірақ тереңірек жасырынғандай болды. Оларға жету үшін көбірек нәрсе қажет болды. Мені қорқыту үшін көбірек. Мені жаралау үшін көбірек. Мені жауап қатуға мәжбүрлеу үшін де көбірек күш қажет болды. Теріні тесіп, астындағы сезімтал жерлерге жету үшін көбірек күш қажет болды. Бұл міндетті түрде сауығу емес. Бұл — бейімделу.

Қорғаныс. Аман қалу. Ал мені қорқытуға тырысқан адамдар үшін өкінішке қарай, олар ақыры дәл сол мәселеге тап болды. Олардың қолданған тәсілдері бұрынғыдай әсер етпей бара жатты. Осы тізбекті еске түсіріңіз: Әрекет. Қоқан-лоқы. Әрекет. Басында соққы мені қорқытатын. Жертөлеге сүйреп әкеткенде қорқатынмын.

Шапалақтан қорқатынмын.

Күзетшілер жан-жағымнан қоршағанда қорқатынмын.

Аяғым қалтырап, көтере алмай қалғанша қайта-қайта отырып-тұруға мәжбүрлегенде қорқатынмын. Бірақ ақыры бір нәрсе өзгерді. Олар оны көрді. Жұдырықпен ұру енді бұрынғыдай әсер етпейтін.

Шапалақ та бұрынғыдай әсер етпейтін. Жертөле де бұрынғыдай үрей туғызбайтын. Олар аяғымыз денемізді көтере алмай, бүгіліп қалғанша отырып-тұрғыза алатын, бірақ психологиялық тұрғыдан мені қорқыту барған сайын қиындай түсті. Тері қалыңдап бара жатты. Қысым көрсетудің бір тәсілі әсер етпей қалғанда, оны қолданатындардың алдында екі таңдау тұрады.

Тоқтау.

Немесе күшейту. С18-де олар қысымды күшейтуді таңдады. Әдістердің бірі камераға басқа ұсталған адамды кіргізу болды.

Кез келген адамды емес. Гангстерді. Әдетте бас бостандығынан айырылатынын алдын ала сезіп жүрген біреуді. Бір жағынан, тергеу изоляторында болған нәрсе кейін «лагерьге», яғни түзеу колониясына, барған кезде оны не күтіп тұрғанына дайындық та еді. Өйткені онда, бұрын түсіндіргенімдей, бізді тағы бір іріктеу процесі күтіп тұратын.

Карантин.

Сұрыптау.

Иерархия.

Топтар. «Козёлдар» — әкімшілікпен ынтымақтасатын тұтқындар.

«Блатнойлар» — қылмыстық ортадағы беделді топ. Әртүрлі атаулар. Әртүрлі болмыс. Әрқайсысының адалмын дейтін өз ортасы бар. Және өте жиі бірдей кіріспе: Зорлық. Сіз келесіз. Сізді бағалайды. Сізді сынайды. Содан кейін біреу сізді аяусыз соққыға жығады. Олар «козёлдар» да, «блатнойлар» да болуы мүмкін. Сол нақты уақытта сол нақты түрмені кім бақыласа, сол. Жылдар өте мен осы бөлек делінетін топтардың бәрі туралы бір нәрсені түсіндім.

Олар бір-бірімен төбелесуі мүмкін. Бір-бірін жек көруі мүмкін. Өздерінің болмысы да, кімге адал екені де мүлде бөлек екенін мәлімдеуі мүмкін.

Бірақ мен өмір сүрген түрме жүйесінде олардың әрекеті қайта-қайта бір нәрсеге келіп тірелетін. Тұтқындарды соққыға жығып, ақша бопсалау. Ал сол ішкі түрме экономикасының үстінде ресми билігі бар адамдар тұрды. Әкімшілік. Полиция. Және кеңірек жүйені түсіне келе, прокурорлар мен басқа лауазымды тұлғалар. Мен мұның бәрін қауіпсіз жерде жатып,

өзгелердің басынан кешкенін сырттай бақылаған жоқпын. Мен оның ішінде өмір сүрдім. Басқалармен бірге соны бастан өткердім. Біз төледік.

Тамақты біз сатып алдық. Темекіні біз қамтамасыз еттік. Телефондарды біз сатып алдық. Өзіміз отырған түрмелерді өз ақшамызға жөндедік. Мұның абсурдтығын ойлап көріңіз. Мемлекет сізді түрмеге қамайды, содан кейін сол мемлекет сізді қамап отырған түрмені өз ақшаңызға жөндеуіңізді күтеді. Материалдарды біз сатып алдық. Мемлекет қамтамасыз етуі тиіс нәрселерге біз төледік. Орасан көлемде тамақты біз жеткіздік. Темекіні біз жеткіздік. Киім. Телефондар. Ақша. Не талап етілсе де.

Ал бай деп саналатындардан көбірек күтілетін. Әлдеқайда көбірек. Мен тұтқындардың пайдаланылып жатқанын сырттан бақылаған жоқпын. Мен де олармен бірге пайдаланылдым. Отбасым төледі. Мен төледім. Айналамдағы адамдар төледі. Адамдар жерін сатты. Отбасылар ақша жинады. Туыстар қолынан келгенін жіберді. Ал түрменің ішінде талаптар жалғаса берді. Мен сияқты адамдар — бизнесмендер, бұрынғы шенеуніктер, министрлер және отбасының ақшасы бар деп саналатын кез келген адам — жай ғана тұтқын емес еді. Біз олар үшін табыс көзіне айналдық. Сізде неғұрлым көп бар деп ойласа, сізден соғұрлым көп күтетін.

Тамақ.

Темекі.

Телефондар.

Жөндеу.

Қымбат брендтік киімдер. Ақша. Көмек. Кіммен қандай уағдаластық жасалса да. Тіпті демалыс сапарлары да. Біреудің нені төлеуін қалайтыны туралы әңгімелерде Дубай соншалық жиі аталатын, кейде біз жалақысы төмен мемлекеттік қызметкерлер туралы айтып отырғанымызды ұмытып кетуге болатын.

Ал талаптар ешқашан тоқтамады. Көбірек. Көбірек. Көбірек. Әрқашан тағы біреудің көңілін табу керек еді. Біреудің үстіндегі біреу.

Өз үлесін қалайтын біреу. Бір рет ақша төлегеніңіз мәселе шешілді деген сөз емес еді. Керісінше. Бұл олардың сіздің төлей алатыныңызды білгенін білдіретін. Сондықтан қайта келетін.

Кейін түсінгенімдей, түрме мемлекет адамдарды қамап қоятын орын ғана емес еді. Оның ішінде экономика бар еді. Табыс табудың жолы. Ал біреу сізде ақша бар деп ойласа, құныңыз тек түрмеде өткізетін жылдармен өлшенбейтін. Құныңыз сол жерде отырған кезде сізден қанша нәрсе сығып алуға болатынымен өлшенетін.

Тіпті ондаған миллион долларлық істер бойынша сотталған министрлер мен жоғары лауазымды шенеуніктер де талаптарға ілесе алмайтын.

Және сеніңіз, жылдар ішінде осы түрмелерде бізбен бірге сонша бұрынғы министр мен жоғары лауазымды тұлға отырды, мұнда әлі «Сопақ кабинет» ашпағандарына таңғаламын. Бұл қалжыңның астарында әлдеқайда ауыр шындық жатыр. Ол қабырғалардың сыртында осы адамдардың кейбірі

Қазақстандағы ең ықпалды қызметтерді атқарған. Ал ішінде бәріміз бір машинаны қоректендірдік.

Сырттағы мәртебе іште міндетті түрде қорғай алмайтын. Ақшаңның болуы тіпті тағы бір мәселе туғызуы мүмкін еді. Ол адамдардың сізге қалай қарайтынын өзгертетін. Ал осы кезеңге қарай олар маған ұзақ уақыт қарап жүрген еді. Британдық ұшқыш. Шетелдік. Отбасы ақша жібере алатын адам. Үлкен азық-түлік пакеттерін алатын адам. Телефон сатып алатын адам. Туыстары Қазақстанға қайта-қайта ұшып келетін адам. Олар мені пайдалануға болатынын әлдеқашан анықтаған еді.

Отбасыма да қысым көрсетуге болатынын түсінген. Бірақ енді тағы бір нәрсені анықтап жатты. Мені қорқыту қиындай түсті. Жұдырық соққылары енді жеткіліксіз еді. Шапалақ жеткіліксіз еді. Қоқан-лоқы жеткіліксіз еді. Жертөле жеткіліксіз еді. Аяғым денемді көтере алмай қалуы мүмкін. Денем ауыруы мүмкін. Бірақ қорқыныш енді бұрынғыдай жұмыс істемеді. Тері қалыңдап кеткен еді. Егер олар терінің астындағы жүйке ұштарына жетпек болса, енді әлдеқайда терең кесуге тиіс еді.

Көп ұзамай олар қысымды мен отырған камераның өзінде көрсете бастамақ еді.

73-тарау: Жүйе ешқашан өлген жоқ

Қазақстан 1991 жылы тәуелсіздік алды. Кеңес Одағы ыдырады.

Ту өзгерді.

Мемлекеттік әнұран өзгерді. Ведомстволар жаңа атаулар алды. Жаңа қызметтік киім үлгілері пайда болды. Жаңа Конституция қабылданды. Қазақстан Біріккен Ұлттар Ұйымына кіріп, адам құқықтары жөніндегі халықаралық шарттарға қол қойды. Бірақ мекемелердің тарихи жады сақталады.

Ғимараттар өздерінің қалай пайдаланылғанын «есте сақтайды». Бюрократиялық жүйе бұрынғы дағдыларды бойына сіңіреді. Полиция бұрынғы жұмыс тәсілдерін жалғастырады. Прокурорлар өз өкілеттігі туралы түсініктерді мұра етеді.

Түрмелерде бұрынғы қалыптасқан тәртіп пен дәстүрлер сақталады. Мені жұтып қойған жүйені түсінуге тырыса бастағанда, ақырында оның тарихына үңіле бастадым. Ерте ме, кеш пе, төрт әріпке тірелесіз: НКВД. Ішкі істер халық комиссариаты жай ғана полиция органы болған жоқ. Әртүрлі кезеңдерде ол кәдімгі полиция қызметін, мемлекеттік қауіпсіздікті, барлауды, шекара қауіпсіздігін және түрме билігін бір алып күштеу аппаратына біріктірді.

Ол түрмелер мен мәжбүрлі еңбек лагерьлерін бақылап отырды, ал оның қарамағындағы құрылымдардың бірі ГУЛАГ басқармасы болды. Сталин тұсында, әсіресе Үлкен террор кезінде, НКВД жаппай тұтқындаулар, қамаулар, азаптаулар және өлім жазаларын жүзеге асырды.

Сөзімді біреу әдейі бұрмаламас бұрын бір нәрсені анық айтайын. Қазіргі Қазақстан — Сталиннің Кеңес Одағы емес. Мен бүгін Қазақстанда адамдар жүздеген мыңдап өлім жазасына кесіліп жатыр деп айтып отырған жоқпын. Қазақстанда соттар бар. Адвокаттар бар. Апелляциялар бар. Прокурорлар бар. Омбудсмен бар. Конституция бар. Халықаралық міндеттемелері бар. Менің сұрағым басқа.

Мекемелерге тән бұрынғы ойлау жүйесінің қаншасы сақталып қалды?

Өйткені ғимараттың маңдайшасындағы жазуды өзгерту оңай. Ал оның ішіндегі ойлау жүйесін өзгертуге бірнеше ұрпақ кетуі мүмкін. Тарихи НКВД кінәсіз адамдар азап шеккені үшін ғана аты шыққан жоқ, жүйе әділ сот төрелігінің қалыпты бағытын кері бұра алатындығымен де белгілі болды. Мынадан бастаудың орнына:

Не болды?

Жүйе мына сұрақтан бастауы мүмкін еді: «Жау кім?» Жау анықталғаннан кейін тергеу сол адамға қарсы істі құрастыру жұмысына айналуы мүмкін еді.

Бұл айырмашылық мен үшін орасан маңызды. Өйткені өз ісімнің алғашқы күндерінен бастап-ақ дәл солай болып жатқандай сезіндім. София қайтыс болды. Мен шетелдік күйеу едім. Мен британдық едім. Мен араб едім. Орысша сөйлей алмадым. Алдыма қойылған мәлімдемелерді оқи алмадым. Мені ұрып-соққан еді. БАҚ мені елге қызын өлтірген адам ретінде әлдеқашан таныстырып қойған еді. Сөйтіп бірден дерлік мені жылдар бойы қуалайтын бір сұрақты қоя бастадым:

Софияға шын мәнінде не болғанын біреу анықтап жатыр ма? Әлде олар Мохамедті қалай соттату керегін ғана іздеп жатыр ма?

Ескі машина

НКВД-ның тарихи ізі жан түршігерлік.

Ол демократиялық жүйелер әдейі бөлуге тырысатын функцияларды біріктірді. Ол ішкі істер министрлігі әрі құпия полиция ретінде жұмыс істеп, бір мезетте барлау, құқық қорғау және түрме функцияларын атқарды. Үлкен террор кезінде ол жаппай тұтқындаулар, қамаулар, азаптаулар және өлім жазаларын жүргізді, ал ақырында миллиондаған адам ГУЛАГ мәжбүрлі еңбек жүйесіне жіберілді.

Қазіргі сот төрелігі жүйесінде бұл өкілеттіктер неге бөлінуі керек? Өйткені билікті тежейтін әрі теңгеретін тетіктер қажет. Тергеуші судья болмауы керек. Прокурор тергеушінің әр әрекетін ойланбастан мақұлдай бермеуі керек. Судья прокурормен қалаған нәтижені келісіп отырмауы керек. Түрме тұтқынға не болып жатқанын жасыруға құқылы болмауы керек. Біреуге зорлық жасады деп айыпталған мекеме өзін өзі тексеріп, жай ғана:

Ештеңе болған жоқ, — деп жариялamауы керек.

Бұл мекемелердің өкілеттіктері нақты ажыратылуы тиіс.

Тексерулер.

Тепе-теңдік.

Тәуелсіз бақылаушылар.

Мүдделердің әртүрлілігі. Өйткені бәрі бір-бірін қорғай бастағанда, сот төрелігі театрға айналады. Сот залы әлі де болуы мүмкін. Прокурор әлі де болуы мүмкін. Қорғаушы адвокат әлі де болуы мүмкін. Судья әлі де болуы мүмкін. Бәрі дұрыс костюмді киеді. Бәрі дұрыс жерде отырады. Бәрі дұрыс қағаздарға қол қояды. Бірақ қойылымның болуы біреудің шындықты шынымен іздеп жатқанын міндетті түрде білдірмейді. Ал Қазақстанның түрме жүйесінің өзі осы кеңестік мұраны әдейі еске салатын тілмен сипатталған.

Мен Қазақстан түрмесіне түспей тұрып-ақ бірнеше жыл бұрын BBC мына атаумен материал жариялаған: «Қазақстанның тірі ГУЛАГ-тары». Осы атауды ойлап көріңіз.

Қазақстанның жағдайы ауыр түрмелері емес. Қазақстанның лық толған түрмелері емес. Тірі ГУЛАГ-тар. BBC Қазақстанның қылмыстық-атқару жүйесіндегі азаптау, қорлау және қатыгез қарым-қатынас туралы айыптауларды хабарлаған.

Сол кезеңдегі басқа материалдар тұтқындардың қабырғалардың ар жағында не болып жатқанына назар аударту үшін өз денелерін тіліп, қолдарын кесіп, ауыздарын тігіп тастағанын құжаттаған. Сондықтан кейін С18-ге, одан соң түрме лагерьлеріне кіргенде, менің ісіммен кенет пайда болған мәселеге тап болған жоқпын.

Халықаралық журналистер мен адам құқықтары ұйымдары мен келгеннен көп жыл бұрын осы жүйе туралы ескертіп жүрген. Бірақ сол есіктердің ар жағында өзіңіз тұрған кезде тарихи салыстыру драмалық болып естілуді қояды. Ол үрей туғызатындай таныс болып сезіле бастайды.

Мен бастан өткергенім ерекше жаман адамдардың ғана жиынтығы ма деп жылдар бойы түсінуге тырыстым. Бір жемқор күзетші. Бір жаман тергеуші. Бір пайдасыз адвокат. Бір адалдығына күмән туған шенеунік.

Тағы бір жемқор түрме қызметкері. Ақыры олардың саны соншалық көбейді, мен бұлай ойлауды жалғастыра алмадым. Және маған сенудің қажеті жоқ. Өйткені мен түрмеде отырған жылдары бір елеулі нәрсе болды. Қазақстан өз шенеуніктерін өзі қылмыстық жауапкершілікке тартты. Полиция қызметкерлерін. Түрме қызметкерлерін. Прокурорларды. Судьяларды. Жоғары лауазымды тұлғаларды.

Мен сипаттап отырған институттардың ішіндегі адамдарды.

Сондықтан тұтқындардың бұл қабырғалардың ар жағында не болатыны туралы айтқандарын жоққа шығармас бұрын, Қазақстанның өз соттары осы мекемелердің кейбір басшылары туралы нені анықтағанына қараңыз.

№57 түрме

Маған аса жақын бір жерден бастайық. №57 түрме. Менің түрмем. №57 мекеменің бұрынғы бастығы Петр Писарев тұтқындардан ақша алу және қорғау мен тыйым салынған заттарды қамтамасыз етуге қатысты жемқорлық ісі бойынша тоғыз жылға бас бостандығынан айырылды. Тағы бір қызметкер Ерлан Бөлекбай да сотталды. №57 мекеменің бұрынғы бастық орынбасары Нұрлан Бидайбеков те тұтқындардан пара алу туралы айыптауларға байланысты қылмыстық қудалауға ұшырады, ал кейінгі хабарларда мекеменің бұрынғы бастық орынбасарының түрме жазасын алғаны жазылды.

Мұның маңызы неде? Өйткені осы кітап бойы мен түрме экономикасы туралы қайта-қайта айтып келемін. Ақша. Қорғаныс. Телефондар. Артықшылықтар. Контрабанда. Төлемдер. Бай деп саналатын тұтқындардың табыс көзіне айналатынын айтып бердім. Біздің төлегенімізді айттым. Біздің қамтамасыз еткенімізді айттым. Түрме бизнеске айнала алатынын айттым. Сондықтан мынаның маңызын түсініңіз: Мен отырған түрменің бастығының өзі ақырында тұтқындардың ақшасы және тыйым салынған заттарға қатысты жемқорлық ісімен түрмеге жіберілді. Мен бәріне көз жұмып сенуді сұрап тұрған жоқпын. Жүйе ақырында өз бастықтарының бірін мен сипаттап отырған әлемге таңғаларлықтай ұқсас әрекеттері үшін қудалады. Ал №57 түрме оқшауланған арал емес еді.

Алматы облысындағы түрмелерге қатысты тергеулер тұтқындардың бақылауындағы шоттар мен миллиардтаған теңгелік операцияларды қамтитын таңғажайып астыртын экономиканы әшкереледі. Телефондар. Алкоголь. Есірткі. Ақша.

Тұтқындар мен қызметкерлер арасындағы байланыстар. Толық мемлекеттік бақылауда болуы тиіс мекемелердің ішінде тұтас экономика жұмыс істеп тұрған. Осы қайшылық туралы ойланыңыз.

Ресми түрде тұтқынның ештеңесі жоқ дерлік.

Оның қозғалысы бақыланады. Заттары бақыланады.

Келушілері бақыланады.

Телефонға қолжетімділігі бақыланады. Тамағы бақыланады. Киімі бақыланады. Есіктер бақыланады.

Периметр бақыланады. Бейнекамералар бәрін бақылайды делінеді.

Соған қарамастан, ішінде орасан заңсыз экономика гүлденеді. Қалай? Түрме — қоғамдық базар емес. Ешкім қақпадан телефон, алкоголь және есірткіге толы көлікпен кездейсоқ кіріп, сауда орнын ашпайды. Біреу заттарды өткізуге рұқсат беруі керек. Біреу көрмегендей болуы керек. Біреу ақша алады.

VIP камералар

Енді алғаш қамауға алынғанымнан жылдар өткен соң оқығанда маған түс сияқты көрінген нәрсеге келеміз. Өйткені мен өзіме не болғанын айтып қойдым. Жақсырақ жағдай үшін төле. Телефон үшін төле. Үнемі тінтуден құтылу үшін төле. Артықшылық үшін төле. Сол кезде С18 ішінде отырғанда, бұл сырттағы ешкім ешқашан түсінбейтін құпия әлем сияқты көрінді. Жылдар кейін қылмыстық істер Алматыдағы тергеу изоляторында «коммерциялық» немесе VIP камералар деп сипатталған жүйені әшкереледі.

Orda хабарлаған айыптау материалдары бойынша, ұсталғандар жайлы камералар, телефонға қолжетімділік, жақсырақ тамақ және тінтулердің мазасын азырақ алуы үшін ақша төлей алған.

Ақша жинауға шенеуніктер мен сенімді тұтқындардың қатысы болған. Бұрынғы аға жедел қызметкер Бекжан Мәкенов осындай коммерциялық камераларды ұйымдастыруға байланысты сотталып, жеті жарым жылға бас бостандығынан айырылды.

Тағы бір іс ҰҚК қызметкері Мирас Советовқа қатысты болды, ол осындай келісімдерге байланысты өкілеттігін асыра пайдаланғанын мойындағаннан кейін бес жылдық жаза алды.

Мұны тағы бір рет оқыңыз. Ақылы камералар. Ұялы телефондар. Тамақ. Тінтудің азаюы. Ақша. Шенеуніктер. Осының біреуі болса да сізге таныс естіліп тұр ма? Осы кітаптың алдында мен жақсырақ жағдай ұсынылғанын айттым. 3 000 доллар. Жақсартылған жағдай. Тінту жоқ. Бөлмеде смартфондар.

Дәлелдер ондай байланысты анықтамайынша, менімен жұмыс істеген нақты адамдар кейін қылмыстық құдалауға ұшыраған схемаларға міндетті түрде қатысты деп айта алмаймын. Бірақ мынаны айта аламын:

Бұл тұтас табыс табу жүйесіне айналған. Қазақстанның өз қылмыстық сот төрелігі жүйесі ақырында соған байланысты шенеуніктерді құдалады.

Судьялар

Сосын судьялар бар. Бәрінен жоғары отырған адамдар. Тәуелсіздігі мемлекеттік билік пен айыпталушының арасындағы соңғы тосқауыл болуы тиіс адамдар. Жоғарғы соттың бұрынғы судьясы Мейрам Жангуттинов 2021 жылы алаяқтық жасауға оқталуға қатысты іс бойынша бес жылға сотталды; осы іске қатысы бар тағы бір бұрынғы судья да бес жыл алды.

Ақтау қалалық сотының бұрынғы төрағасы Бауыржан Шайдуллин қолайлы сот шешіміне қатысты уәделермен байланысты алаяқтық және пара беруге итермелеу ісі бойынша тоғыз жылға сотталды. Шымкенттің бұрынғы судьясы Жанат Мусирали айыпталушының түрмеге түспеуіне көмектесуге байланысты оның әйелінен орасан төлем сұралған схема бойынша жеті жарым жыл алды. Орал қалалық сотының бұрынғы төрағасы Руслан Жұмағұлов ірі көлемдегі алаяқтық үшін бас бостандығынан айырылды. Бұл камера қабырғасындағы тесіктер арқылы өсек айтқан тұтқындар емес.

Бұл Мохамед Баракаттың теориялары емес. Бұл — судьяларға қатысты қылмыстық істер. Ал бұл мен тұтқындар мен олардың отбасылары күн сайын не туралы сөйлесетінін айтқанда маңызды. Судья қанша сұрайды? Прокурорды кім таниды? Істі кім шеше алады? Үкімді кім өзгерте алады? Кімнің байланысы бар? Мен мұндай әңгімелердің нұсқаларын жылдар бойы естіп келемін. Қазақстанның түрме жүйесінде жеткілікті ұзақ отырсаңыз, әділет кейде қағидадан гөрі нарыққа көбірек ұқсап естіле бастайды.

Прокурорлар

Сосын прокурорлар келеді. Бұрынғы прокурор Марат Абуов жемқорлыққа қатысты іс бойынша сотталды. Тараздағы прокурор пара беруге итермелеу және алаяқтық жасауға оқталу сияқты айыптар бойынша бес жылға сотталды. Бұрынғы прокурор Гамал Тазабеков прокурорлар бір тұтқынды өзінің жеке аспазы ретінде пайдаланғанын айтқан іс бойынша өкілеттігін асыра пайдаланғаны үшін бес жыл алды. Ұлытау облысының бұрынғы прокуроры алаяқтық және пара беруге итермелеу үшін үш жарым жылға сотталып, мемлекеттік қызметке өмір бойы тыйым салынды. Ақтаудағы көлік прокурорына қатысты тағы бір іс айыпталушыға жеңілірек жаза алып, түрмеден құтылуға көмектесу үшін 2,5 миллион теңге сұралды деген айыпқа қатысты болды.

Тағы да:

Ақша.

Байланыстар.

Уәделер.

Үкімдер. Бостандық. Тұтқындар шексіз талқылайтын дәл сол тақырыптар. Бұл Қазақстандағы әр прокурор жемқор дегенді білдірмейді.

Әр судья ақша алады дегенді білдірмейді. Әр қылмыстық іс сатып алынады дегенді білдірмейді. Бірақ ол басқа бір уәжді толық жоққа шығарады: мұндай нәрселер мүлде болмайды дегенді. Олар болады.

Қазақстанның өз соттары олардың болатынын айтады.

Полиция

Сосын азаптау мәселесіне келеміз. Бұл жерде тақырып мен үшін абстрактілі болудан қалады. Өйткені полиция таяғының қалай сезілетінін білемін.

Қанап жатқан білектерге ескі кісеннің кесіп кіргені қалай сезілетінін білемін. Электр тогының қандай екенін білемін. Форма киген адамның өзі сіз қорқатын адам болғанда не сезілетінін білемін. Тағы да, сіз тек менің сөзіме сүйенуге міндетті емессіз. Қазақстанда полиция қызметкерлері азаптау үшін сотталған.

Атырауда бес полиция қызметкері күдіктіні мойындату мақсатында ұрып-соғып, азаптауға қатысты іс бойынша сотталды. Алматыда үш полиция

қызметкері 2022 жылғы Қаңтар оқиғаларына байланысты ұсталғандарды азаптағаны үшін түрмеге кесілді.

Басқа бұрынғы қызметкерлер де Қаңтар оқиғаларына байланысты азаптау істері бойынша, соның ішінде полиция ғимараттарында ұсталғандарға зорлық жасалған істерде сотталды. Тағы бір істе бұрынғы полиция қызметкерлері Қанды Қаңтар кезеңінде ондаған адамды азаптағаны үшін сотталды.

Бұл Қазақстан Сталин дәуіріне ғана жаба салатын жай ғана тарихи мәселе емес еді. Бұл жиырма бірінші ғасырда болып жатты. Ақырында мемлекеттің өзі жауап беруге мәжбүр болды.

Қырық жеті

Міне, осы тараудағы ең маңызды сандардың бірі. 47. 47 шағым емес. 47 айыптау емес. Қазақстанның Адам құқықтары жөніндегі уәкілінің мәліметінше, тек 2023 жылдың өзінде құқық қорғау органдарының 47 қызметкері азаптау үшін сотталған.

Алдыңғы жылдардағы көрсеткіштер де елеулі болған.

Ал 2023 жылдың қаңтарынан бастап Қазақстан жүйені өзгертіп, азаптау фактілері бойынша сотқа дейінгі тергеп-тексеруді тек прокурорлардың айрықша құзыретіне берді.

Бұл институционалдық өзгерістің маңызы бар. Билік құқық қорғау мекемелеріндегі бейнебақылаудың осал тұстарын да жоюға кірісті.

Хабарларға қарағанда, камералар қамтымайтын мыңдаған «соқыр аймақ» анықталып, жойылған.

Өзіңізден сұраңыз: мұндай реформалар не үшін қажет болды? Неліктен ел құқық қорғау ғимараттарындағы мыңдаған соқыр аймақты жоюға тиіс болды?

Неліктен азаптауды тергеу жауапкершілігін басқа органға беру қажет болды?

Неліктен прокурорларға Стамбул хаттамасының қағидаттарына сілтеме жасайтын арнайы әдістемелер қажет? Өйткені азаптау — Қазақстан жай ғана шетелдік насихат деп ысырып тастай алатын нәрсе емес. Мәселенің бар екенін Қазақстанның өзі мойындайды.

Полиция бастығы және зорлау

Қызметтік билікті теріс пайдалану қаншалықты төменге құлдырай алатынын көрсететін тағы бір іс бар. Алғашында мен бір судья өз хатшысын зорлады деген әңгімені естігенім есімде еді. Кейін бұл істі мұқият тексергенімде, деректер басқаша болып шықты — ал шынайы оқиға, бәлкім, одан да сұмдық еді. Сотталған адам сол кезде Талдықорған полиция басқармасының бастығы болған Марат Құштыбаев еді. Ол полициядағы қызметтік кабинетінде 27 жастағы әйелді зорлағаны үшін он бір жылға сотталды. Содан кейін осы істің айналасында тағы бір сыбайлас жемқорлық жанжалы өрбіді. Сот хатшысы жәбірленушіні жауабын өзгертуге көндіріп, сол арқылы Құштыбаевқа неғұрлым қолайлы нәтиже шығаруға ықпал ету әрекетіне қатысты деген 40 миллион теңге жөніндегі бөлек іске ілікті.

Бір ғана істің айналасында қанша мекеме тұрғанын ойлап көріңіз. Жоғары лауазымды полиция қызметкері. Полиция ғимаратының ішінде жасалған зорлау. Жәбірленуші.

Қылмыстық қудалау.

Ақша.

Айғақты өзгертуге әрекет. Сот қызметкері. Тағы бір қылмыстық қудалау. Институционалдық сыбайлас жемқорлық осылай жұмыс істейді. Ол жайылады. Бір былыққан адамға екінші былыққан адам қажет болады. Сосын тағы бірі. Сосын тағы бірі.

Ақырында бастапқы қылмыс қай жерде аяқталып, адамдарды жауапкершіліктен қорғайтын механизм қай жерде басталатынын ешкім ажырата алмай қалады.

Тергеушілерді кім тергейді?

Жылдар бойы мен бір сұраққа қайта-қайта орала бердім. Тергеушілерді кім тергейді?

Мен азаптау туралы шағымдандым.

Мен қатыгез қарым-қатынас туралы шағымдандым.

Мен дәлелдемелер туралы шағымдандым. Мен іс жүргізу тәртібі туралы шағымдандым.

Отбасым шағымданды.

Адвокаттарым шағымданды. Ұлыбритания елшілігі менің айыптауларымнан хабардар болды. Адам құқықтарын қорғау ұйымдары араласты.

Хаттар мекемеден мекемеге жүрді. Жауаптар келді. Ал мен қайта-қайта бір қорытындының түрлі нұсқасына тап болдым: Дәлел жоқ. Расталмады. Негіз жоқ. Жабылды. Келесі шағым. Келесі хат. Келесі бас тарту. Бірақ сол жауаптарды қабылдауымды соншалық қиын ететін нәрсе мынау. Егер Қазақстанның өзі ақырында азаптау істерін тергеуді кәдімгі тергеу құрылымдарынан алып, тек прокуратураға беру керек деп шешсе, демек

мемлекеттің өзі заңсыз әрекеттерді тергеуде институционалдық тәуелсіздіктің маңызын мойындаған.

Ал егер Қазақстанның өз прокуратура органдары Стамбул хаттамасына сүйенетін рәсімдер әзірлеген болса, сол стандарттарға сай тергеу жүргізуді сұрау — британдық тұтқын ойлап тапқан әлдебір экзотикалық талап емес.

Мен Қазақстаннан өз билігі қазір маңызды деп санайтын қағидаттарды қолдануды сұрап отырмын.

Түрме қабырғасының ар жағынан жеткен жай

айыптаулар емес

Оқырман осы айырмашылықты есте сақтаса деймін. Мен сізге телефондар үшін ақша төлегенімізді айтсам — түрмелердегі телефон сатуға байланысты коммерциялық схемалар үшін шенеуніктер қылмыстық жауапқа тартылған. Тұтқындар жақсырақ жағдай үшін ақша төледі десем — ақылы артықшылықты камералар үшін шенеуніктер жауапқа тартылған. Тұтқындар қорғаныш үшін ақша төледі десем —

№57 түрменің бастығы тұтқындардан ақша алу және оларды «қорғау» ісі бойынша сотталған.

Сыбайлас жемқорлық сот жүйесіне дейін жетеді десем — судьялардың өздері, оның ішінде Жоғарғы соттың бұрынғы судьясы да түрмеге түскен. Прокурорлар да сыбайлас жемқорлықтың бір бөлігі бола алады десем — прокурорлардың өздері де сотталған. Полиция адамдарды азаптайды десем — полиция қызметкерлері азаптау үшін сотталған.

Азаптаудың алдын алу дұрыс жолға қойылмаған десем — Қазақстанның өз билігі онымен күресуге арнайы бағытталған реформалар енгізді.

Бұлар түрме қабырғасындағы тесіктер арқылы маған сыбырлап жеткен жай айыптаулар емес. Бұлар Қазақстанның өз қылмыстық құдалаулары, соттары және мемлекеттік мекемелері құжаттаған мәселелер.

Сонымен, не сақталып қалды?

Бұл мені қайтадан НКВД-ға әкеледі. Мен қазіргі қазақстандық полиция қызметкері НКВД-ның өлім жазасын орындаушысы деп отырған жоқпын. Тарихи тұрғыдан бұл күлкілі болар еді. Мен әлдеқайда жайсыз бір сұрақ қойып отырмын.

Егер ел саяси жүйесін институционалдық мәдениетінен тезірек өзгертсе, не болады? Кеңес Одағы жойылғанымен, келесі буынды үйретін адамдардың өздері кеңестік мекемелерде тәрбиеленсе, не болады?

Ал әдеттер сақталып қалса ше?

Тергеуден бұрын мойындату. Адамнан бұрын мекеме. Шындықтан бұрын иерархия. Жоғарыдағыларға адалдық.

Төмендегілерге қысым.

Әр жерде жасырын ақпарат берушілер. Тұтқындарды тұтқындардың өзімен бақылау.

Көпшілік көзінен жасырылған зорлық. Статистика мен «ашылған істерге» шектен тыс әуестік.

Іс жүзіндегі мына презумпция: егер мемлекет сізді айыптаса, демек оның бір себебі бар. Ал бәрінен жоғары тұрғаны: Жүйені қорға. Мен айтып отырған мұра — осы. Бірдей мекемелер емес. Бірдей қылмыстар емес. Бірдей тарихи жағдайлар емес.

Институционалдық ДНҚ. Қазақстан кеңестік кезеңнен бері орасан өзгерді. Басқаша деу адалдыққа жатпас еді.

Ел азаптауға қарсы реформалар енгізді. Полиция қызметкерлерін, түрме шенеуніктерін, прокурорлар мен судьяларды қылмыстық жауапқа тартты.

Шенеуніктердің кейде жауапқа тартылуының өзі Қазақстанның ішінде жүйені өзгертуге тырысып жүрген адамдар бар екенінің дәлелі.

Бірақ бұл үкімдерді басқаша да оқуға болады. Кезекті полиция қызметкері азаптау үшін сотталған сайын — кезекті түрме қызметкері сыбайлас жемқорлық үшін түрмеге түскен сайын — кезекті прокурор ықпалын сатып жатқан жерінен ұсталған сайын — кезекті судья сотталған сайын — мемлекет өзі емдеуге тырысып жатырмын дейтін дерттің бар екенін өзі де құжаттап отырады. Ал мен сол дерттің ішінде жылдар бойы өмір сүріп келемін.

Мен оны тарих кітабынан тапқан жоқпын.

Оны білектерім қанап тұрғанда таныдым. Ақша талап еткенде таныдым. Телефондарды маған сатып, кейін тартып алғанда таныдым. Мемлекет өзі қамтамасыз етуге тиіс нәрселер үшін ақша төлегенімізде таныдым. Бізді қамауда ұстап отырған түрмелерді өзіміз жөндегенде таныдым. Тұтқындарды қорғауға тиіс адамдар оларды қорқытқанда таныдым.

Зорлық туралы шағымдар сол шағым бағытталған институционалдық механизмнің өзінде жоғалып кеткенде таныдым.

Тек әлдеқайда кейін мен тарихты оқи бастадым. Сонда бір нәрсе маған айқын болды. Мен ГУЛАГ туралы оқып алып, сосын ұқсастық іздей бастаған жоқпын. Алдымен сол жүйенің ішінде өмір сүрдім. Жылдар өткен соң ВВС Қазақстан түрмелерін әлдеқашан «Тірі ГУЛАГтар» деп сипаттағанын білдім. Сол кезде біреудің неге дәл осы сөздерді таңдағанын толық түсіндім. Ескі жүйенің ең қауіпті жері — оның өзгеріссіз сақталуы емес шығар. Ондай болса, оны тану оңай болар еді.

Формалар өзгереді. Атаулар өзгереді. Заңдар өзгереді. Жаңа мекемелер пайда болады. Жаңа ұрандар жарияланады. Жаңа халықаралық келісімдерге қол қойылады. Сөйтіп біртіндеп бәрі ескі дүниенің жоғалғанына өзін сендіреді. Бірақ кейде механизмнің түгел күйінде сақталуы міндетті емес. Кейде оның келесі буынға «іс қалай жасалатынын» үйретуі жеткілікті. Кеңес Одағы өлді. Қазақстан әлі де жауап беруге тиіс сұрақ — сол жүйенің қанша бөлігі онымен бірге өлді?

74-тарау: Бұл — Қазақстан

Алғашқы екі айдың өзінде сараптама нәтижелері келе бастады. Сол кезде тергеу ісі тергеушілер ойлағандай жүрмей бара жатты. Мен үшін емес. Олар үшін. Өйткені әрбір жаңа сараптама нәтижесі шыққан сайын дәлелдер тергеуші Нұрлан Болатов пен айыптаушы тарап мені соттау үшін негіз еткісі келген нұсқадан мүлде басқа жағдайды көрсете бастады. Алдымен мәйіттің сот-медициналық сараптамасының қорытындысы келді. Софияның бас жарақаты екі жақты компрессиялық жарақат деп сипатталды. Яғни бас сүйегінің жаншылу механизмі. Қарапайым тілмен айтқанда, оның басы екі беткейдің арасында қысылған: бірі еден секілді қатты, екіншісі салыстырмалы түрде жұмсақ, мысалы, адам денесі болуы мүмкін.

Бұл маңызды еді. Бұл жарақаттың пайда болу механизмі маған қарсы құрылып жатқан нұсқадағыдан мүлде өзгеше болуы мүмкін екенін көрсетті. Ол құлау ықтималдығын қарастыруға негіз берді — біреудің Софияны қолына ұстап тұрып құлауы, біреудің оның үстіне құлауы немесе сарапшылар сипаттаған жарақатқа әкелуі мүмкін басқа да қысылу жағдайы. Нақты оқиғалар тізбегі қандай болса да, сот-медициналық қорытындылар оны тергеуді талап етті.

Одан кейін психиатриялық сараптаманың қорытындысы келді. Қорытындыда мен тиісті кезеңде «сананың күңгірттену күйі» деп аталатын өзгерген сана жағдайында болғаным көрсетілді. Сол таңертеңгі оқиғаны қалпына келтіргенде бұл мән-жайды ескеру қажет еді. Одан кейін есірткіге қатысты сараптама нәтижелері келді. Наркологиялық сараптама менде есірткіге тәуелділік жоқ деген қорытындыға келді. Одан да маңыздысы, қан мен зәр талдауларының екеуінен де есірткі заттары табылмады.

Бұл маңызды еді, өйткені мен ұсталғаннан кейін-ақ есірткі туралы әңгіме қайдан шыққаны белгісіз, іске араласа кеткен еді. Алғашқы сот отырыстарымның бірінде дәлізде тұрған полиция қызметкерінің судьяға сыбырлап сөйлегенін көрген едім. Жанымда отырған аудармашы маған еңкейіп: «Полиция қызметкері судьяға сен есірткі қолданғансың деп айтты», — деді. Ал енді мұны теріске шығаратын ғылыми деректер бар еді. Қанымда есірткі жоқ. Зәрімде есірткі жоқ.

Есірткіге тәуелділік жоқ. Маған қарсы жасалып жатқан нұсқаның тағы бір тұсы нақты дәлелдерге қайшы келді. Одан кейін ДНҚ сараптамасының нәтижесі келді. Софияның көрпесінен алынған үлгілерде менің ДНҚ-м анықталмады.

Содан кейін саусақ іздері.

Тергеу барысында алынған саусақ іздері менікімен сәйкес келмеді. Нәтижелер бірінен соң бірі келіп жатты. Мәйітті сараптау. Психиатрия. Есірткі. Қан. Зәр. ДНҚ. Саусақ іздері. Сөйтіп кенеттен дәлелдер тергеуге керек бағытта «тәртіппен» жүрмей қойды.

Олар мойынсұнып Мохамед Баракатты нұсқап тұрған жоқ еді. Кем дегенде, бұл нәтижелер тергеудің аясын кеңейту қажеттігін айқын көрсетіп тұрды. Ол жерде тағы кім болды? Сол таңертең нақты не болды? София екі жақты компрессиялық жарақатты қалай алды? Табылған саусақ іздері кімдікі? Неге олар менікімен сәйкес келмеді? Қандай ДНҚ анықталды? Кімдікі анықталмады? Мадина не істеді? Ол қайда болды? Оның нұсқасын қандай заттай дәлелдер растады?

Неге оның саусақ іздері алынбай, салыстырылмады?

Неге оның ДНҚ-сы тиісті дәлелдермен салыстырылмады? Ал егер мен Мадинаға қатыгездікпен шабуыл жасадым — оны төсекке лақтырып, үстіне шығып, қайта-қайта ұрып, есік жақта тағы ұстап алып, буындырып, жұдырықтадым деген айып болса — оның денесіндегі соған сәйкес жарақаттар қайда?

Бұлар болмашы детальдар емес еді.

Бұлар сот-медициналық сараптама үшін түбегейлі маңызды сұрақтар еді. Дәл осы сәтте тергеу тоқтауға тиіс болатын. Біржола емес. Тоқтап, барлық деректі қайта бағалауға тиіс еді. Басына қайтыңдар.

Барлық болжамды бір шетке қойыңдар. Сол бөлменің ішінде болған әр адамға қараңдар. Заттай дәлелдерге қараңдар.

Сот-медициналық сараптама қорытындыларын қараңдар. Сәйкессіздіктерге қараңдар. Сөйтіп бір жасар баланың өлімін тергеу ең басынан қоюға тиіс болған сұрақты қойыңдар: Софияға шын мәнінде не болды? Тергеу дәл осылай жұмыс істеуге тиіс. Дәлелдер қайда бастаса, сол бағытпен жүру. Бірақ олай болған жоқ. Оның орнына сараптамаларды қайта жүргізе бастады. Бұл түрме камерасында отырып менің ішімнен туған жай сезім емес еді.

Сараптамалар қайта жүргізіліп, қайта қаралды. Бастапқы сот-медициналық қорытындылар бар еді. Сол қорытындылар тергеуді Софияның өліміне қатысты басқа ықтимал түсіндірулерге қарай кеңейтудің орнына, сараптамалар жаңа қорытындылар алынғанша қайта-қайта жүргізіле берді. Ең таңғаларлық мысал Софияға қатысты еді.

Кейінгі сот-медициналық сараптама Софияның денесінсіз жүргізілді.

Оның денесі эксгумацияланған жоқ. Сарапшылардың алдында оның мәйіті болған жоқ.

Соған қарамастан, оның жарақаттары мен өлім механизміне қатысты жаңа қорытынды жасалды. Бұл үдеріс кейін менің ісімдегі негізгі сот-медициналық даулардың біріне айналды. Соның ішінде мәйітсіз жүргізілген мұндай қайта сараптаманың Қазақстандағы сот сараптамасы ережелеріне сәйкестігі де дауға айналды. Не болып жатқанын ойлап көріңіз. Бастапқы дәлелдер сұрақтар туғызды.

Сол сұрақтарға жауап берудің орнына, олар өзге қорытынды беретін дәлел алуға тырысты.

Жаңа сараптама. Жаңа қорытынды. Тағы бір әрекет. Ал сол кезде барған сайын қатты қойылуға тиіс сұрақтар екінші кезекке ысырылып, назардан тыс қалып бара жатты. Бұл саусақ іздері кімдікі? Неге олар менікімен сәйкес келмеді? Неге менің ДНҚ-м анықталмады? Неге Мадина тексерілмеді? Екі жақты компрессияға не себеп болды? Мадинаның жарақаттары қайда? Неге заттай дәлелдер айтылып жүрген оқиғаға сәйкес келмеді? Тергеу баратын жерін әлдеқашан таңдап қойған еді. Енді дәлелдерді сол алдын ала таңдалған қорытындыға сәйкестендіру керек болды.

Осылай жалғасқан сайын сарапшылардың өздеріне де қысым түсті. Сот-медициналық процесс енді тергеуден тәуелсіз жүретін бейтарап ғылыми жұмыс қана емес еді. Сараптамалар қайта қаралып, қорытындыларға күмән келтіріліп, дәлелдерді қайта-қайта өздеріне қажетті бағытқа бұруға тырысты. Ол кезде тым көп нәрсе болып қойған еді. Мен ұсталған едім. Мені ұрған еді. Мені жұрт алдында өз қызымның өлтірушісі етіп көрсеткен еді. Жауап алу хаттамалары толтырылған еді. Мадина жәбірленуші ретінде танылған еді.

БАҚ-қа дайын нұсқа таратылған еді. Отбасыма қысым жасалған еді. Ақша туралы әңгімелер болған еді. Адамдар оқиғаның бір ғана нұсқасын ұстанып алған еді. Жүйенің тетіктері әлдеқашан іске қосылған еді. Енді біреу төтенше тежеуішті тартып: Тоқтаңдар. Дәлелдер біздің айтып жүргенімізді растамайды, — десе не болатынын елестетіңіз. Маған осынша нәрсе жасалғаннан кейін дәлелдер: Сендер кінәсіз адамды ұстадыңдар, — десе не болады? Енді бұл жай ғана ұятты қателік емес. Сұрақтарға жауап беру керек. Неге оны ұрды?

Неге оған қызымен қоштасуға мүмкіндік бермеді? Неге оны жұрт алдында қызын өлтірген адам ретінде көрсетті? Неге бөлмедегі екінші адам дұрыс тергелмеді? Неге оның саусақ іздері алынбады?

Неге оның ДНҚ-сы салыстырылмады? Неге сот-медициналық сараптамалар қайта жүргізілді? Неге бастапқы қорытындылардың ізімен жүрмеді? Кім қандай әрекетке рұқсат берді? Кім нені білді? Және қашан? Белгілі бір сәтте қатені түзету, оны жасаған адамдар үшін сол қатені жалғастыра бергеннен қауіпті бола бастайды.

Меніңше, менің ісім дәл сол нүктеге жеткен еді. Менің кінәсіз екенім енді олар үшін жай ғана қолайсыз жайт емес еді. Ол қауіпті нәрсеге айналған еді. Бір күні Нұрлан Болатов менімен кездесу үшін тергеу изоляторына келді. Ол кезде менің жаңа адвокатым бар еді. Оның аты Айгүл болатын. Ол туралы кейін әлдеқайда көп айтамын. Осы жолғы кездесуде Айгүл бөлмеден қысқа уақытқа шығып кетті. Біраз уақыттан бері алғаш рет Нұрлан екеуміз оңаша қалдық.

Ол бірден менімен оңаша сөйлесуі керек екенін айтты. Кейінірек. Адвокатым жоқ кезде. Мен оған қадала қарадым. Неге? Сонда ол мен ешқашан ұмытпаған сөзді айтты. «Софияны сенің өлтірмегеніңді біз білеміз». Мен оған қарадым. Болғанның бәрінен кейін оны дұрыс естідім бе, жоқ па — түсінбедім. Сосын ол жалғастырды. «Бірақ сен біздің заң

жүйеміздің қалай жұмыс істейтінін түсінбейсің». Ішімде бір нәрсе жарылғандай болды. Айлар бойы ашуымды, қайғымды, дәрменсіздігімді сыртқа шығара алмай, ішіме бүгіп келдім. Болғанның бәрінен кейін бұл адам менің алдымда тұрды.

Қызым қайтыс болғаннан кейін. Мен ұсталғаннан кейін. Мені ұрғаннан кейін. Орыс тілінде жазылған жауапқа қол қойсам, Софияны көруге рұқсат беремін деп уәде еткеннен кейін. Мен оны көруге жалынғаннан кейін. Олар оны менсіз жерлегеннен кейін. Қызымды соңғы рет құшағыма алу мүмкіндігінен мені айырғаннан кейін. БАҚ мені құбыжыққа айналдырғаннан кейін. Сот-медициналық сараптама қорытындыларының өзі олар құрып жатқан айыптау нұсқасына қайшы келе бастағаннан кейін. Енді менің ісіме жауапты тергеуші бетпе-бет тұрып:

«Софияны сенің өлтірмегеніңді біз білеміз», — деп тұр.

Даусым көтеріле бастады. «Сен маған қызыммен қоштасуға мүмкіндік бермедің, Нұрлан!» Ол үнсіз тұрды. Мен одан сайын қатты сөйледім. «Сен маған қызымды жерлеуге мүмкіндік бермедің, Нұрлан!» Енді ішімдегінің бәрі сыртқа төгіліп жатты. Айлар бойғы ашу. Айлар бойғы қайғы.

Қызымның өлімін тергеп жатырмыз деген адамдардың мұндай әрекетіне түсіне алмай күйзелген айлар. Мен айқайлап тұрдым. «Оның жасағанын бәрі көріп тұр ғой, Нұрлан!»

Даусым барынша қатты шықты. Сосын олар мені сол есіктердің ар жағына жапқан сәттен бері ішімде жүрген сөздерді айттым. «Мен сені құртамын, Нұрлан!» Бұл кезде Нұрлан Болатовтың үсті-басы малшынып терлеп кеткен еді. Ол кішкентай орындыққа отырды. Бірнеше секунд ештеңе айтпады. Өзін жинады. Сосын басын көтеріп маған қарады. Оның жүзіндегі бір нәрсе өзгерді. Бәлкім, алғаш рет мен тергеуші капитан Нұрлан Болатовты емес, басқа адамды көрдім. Оның ар жағындағы қарапайым адамды көрдім. Ол титықтап кеткендей көрінді.

Оның дауысынан жиіркенішке ұқсас бір сезімді байқағандай болдым — менен емес, жүйеден және тергеудің айналған қалпынан жиіркенгендей. Ол маған тіке қарады. Сосын айтты: «Қазақстан деген — осы, Мохамед». Болды. Мынадай емес: Дәлелдер сенің кінәлі екеніңді көрсетеді. Мынадай емес: Сен қателесіп тұрсың. Мынадай емес: Сарапшылар Софияны сен өлтіргеніңді дәлелдеді. Мынадай емес: Тергеуге сен. Мынадай емес: Сот шындықты анықтайды. Тек: «Қазақстан деген — осы, Мохамед».

Сол кезде бұл төрт сөздің мен үшін қаншалық маңызды боларын түсіне алмадым. Мен жылдар бойы Қазақстанның Қылмыстық-процестік кодексін үйренемін. Жылдар бойы сот-медициналық есептерді оқимын. Жылдар бойы сарапшылардың қорытындыларына дау айтамын.

Жылдар бойы сараптамалардың қайта қаралғанын көремін. Жылдар бойы прокурорларға шағым жіберемін.

Жылдар бойы соттарға шағымданамын. Жылдар бойы Бас прокуратураға хат жазамын. Жылдар бойы Жоғарғы соттың осы іске назар аударуына қол жеткізуге тырысамын.

Жылдар бойы біреуді ең басына қайтаруға тырысамын. Мыңдаған бет болады. Сараптама қорытындылары. Сот үкімдері.

Прокурорлардың қаулылары.

Өтініштер. Апелляциялар. Бас тартулар. Ресми хаттар. Құқықтық қорытындылар.

Халықаралық заңгерлер.

Адам құқықтарын қорғау ұйымдары.

Ұлыбритания елшілігімен жазысқан хаттар. Нұрлан Болатов маған төрт сөзбен түсіндірген нәрсені түсіндіруге арналған мыңдаған, мыңдаған сөз. Өйткені дәлелдер дұрыс сұрақты әлдеқашан қоя бастаған еді. Бірақ жүйе сол дәлелдердің жетегінде жүруден бас тартты.

Ал алдымдағы сол кішкентай орындықта терлеп отырып, қызымды мен өлтірмегенімді білетіндерін айтқан менің ісіме жауапты тергеуші маған Қазақстанның сот төрелігі жүйесі туралы өмірімде естіген ең қысқа түсіндірмені берді. Оның басын көтеріп маған қарап отырғаны әлі де көз алдымда. Даусы әлі де құлағымда. «Қазақстан деген — осы, Мохамед».

75-тарау: 197-камера

Мені алдап кеткен еді.

Дәлізге жауапты жедел қызметкер Шоқарға алғашқы 1 500 долларды төлеген соң, ақыры мені 55-камераға ауыстырды.

Бір сәтке ақшам босқа кетпегендей көрінді.

Камерада менен басқа небәрі төрт тұтқын бар еді. Олардың екеуі ағылшынша сөйлейтін. Ауқатты адамдар екені көрініп тұрды. Бұрынғы камераммен салыстырғанда мұндағы жағдай мүлде бөлек болатын.

Мұнда смартфон бар еді. Екі шағын Nokia телефоны да болды. Ақыры сыртқы әлеммен емін-еркін сөйлесе алатын жағдайға жеттім.

Бірнеше аптадан бері алғаш рет адамдық қадір-қасиетімнің кішкентай бір бөлігін ақшамен қайтарып алғандай сезіндім.

Бірақ бұл қырық сегіз сағатқа да созылмады.

Содан кейін мені қайтадан 57-камераға жіберді.

Олардың түсіндіруінше, мен қатаң бақылаудағы шетелдік екенмін.

Алайда мұның артында тағы бір нәрсе болып жатқан еді.

Нұрлан Болатов келді.

Алғашқы психиатриялық сараптаманың нәтижелері тергеу қалағандай болмағандықтан, ол ендігі процеске араласуға тырысып жүрді.

Ол мені төменгі қабаттағы уақытша ұстау камераларына шақыртты. Сол жерде Нұрлан ақыл-есімнен қалған соңғы жұрнақты да шайқалта жаздаған сөздер айтты.

«Мохамед, егер мойындамасаң, қызыңның мәйітін қабірден қазып алып, денесіндегі барлық сүйегін сындырамыз».

Бір сәтке оның сөздерінің мәнін ұғына алмадым.

Софияның мәйітін қабірден қазып алу ма? Менің сәбиімді жерден шығару ма? Сүйектерін сындыру ма?

Адамның өзіне қарсы бағытталған талай қорқыту бар. Ұрып-соғу. Аш қалдыру. Суыққа тоңдыру. Қамау. Қорлау.

Осындайды жеткілікті бастан өткерген соң, адам аман қалудың амалдарын таба бастайды.

Бірақ София басқа еді.

София — санамдағы олардың қол сұғуына болмайтын жалғыз мекен еді.

Ол онсыз да өмірден өткен. Олар мені онымен қоштасу мүмкіндігінен айырған. Мен камерада отырған кезде оны жерлеп те қойған.

Енді Нұрлан оның денесіне зиян келтіремін деп қорқытып тұр.

57-камераға қайта көтерілгенде, сол сөздер басымда қайта-қайта жаңғырып тұрды.

Оларды ой елегінен өткізіп те үлгермей, дәлізде күтіп тұрған күзетшілерді көрдім.

«Заттарыңды жина. Сені басқа камераға ауыстырады».

Тағы ма? Қайда?

Ешкім түсіндірмеді. Азғантай затымды жинап, олардың соңынан ердім.

Ақыры басқа камераның алдына тоқтадық. 197-камера.

Есік ашылды. Ішке аяқ басқан сәтте-ақ бір нәрсенің дұрыс емес екенін сездім.

Бұл кәдімгі камера емес еді. Мен психиатриялық бөлімге түскен екенмін.

Жан-жағыма қарадым. Қабырғаларда үрейлі суреттер бейнеленген. Ішіндегі ер адамдардың психикалық жағдайы өте ауыр көрінді.

Біреулері бұрышта отырып, алға-артқа теңселеді. Басқалары қабырғаға қадала қарап отырды.

Қайда келгенімді ешкім түсіндірмесе де, бәрі анық еді.

Миым онсыз да қызып кеткендей болатын. Соңғы апталардағы оқиғалардың бәрі санамда бір мезетте арпалысып жатты.

София. Мадина. Соққылар. Тергеулер. Психиатриялық сараптамалар. Қорқытулар.

Енді оған Нұрланның сөздері қосылды: «Қызыңның мәйітін қазып аламыз. Денесіндегі барлық сүйегін сындырамыз».

Басым солқылдап ауырды. Көзімнің түбі шаншыды. Денем еріксіз қалтырай бастады. Оны тоқтата алмадым.

Темір кереуетке жаттым. Айналамдағы бөлме көз алдымнан бұлдырап жоғала бастады. Сосын есімнен танып қалдым.

Оянғанда бірнеше секунд бойы қайда екенімді түсіне алмадым.

Камера есігіне қарадым. Есіктің бақылау тесігінен бір көз маған қадалып тұр екен. Кішкентай, жылтыраған көз. Мені бақылап тұр.

Бірнеше сәттен соң жоғалды. Сосын қайта пайда болды.

Шамамен әр он бес минут сайын: көз. Жоғалады. Көз. Жоғалады.

Я, Алла, мен қайда тап болдым? Мына адамдар кім? Мені кімдермен бірге қамап қойған?

Өзімді Стивен Кингтің фильмінде оянып кеткендей сезіндім.

Бұрыштарда алға-артқа теңселген адамдар. Қабырғаларды қаптаған оғаш суреттер. Ештеңеге қарамай, бір нүктеге қадалған жүздер.

Ал әр он бес минут сайын есіктен көрінетін әлгі бір кішкентай, оғаш көз.

Бақылайды. Тексереді. Күтеді.

Маған телефон керек еді. Дереу. Отбасыммен сөйлесуім керек еді.

Осы қабырғалардың сыртындағы біреу мені қайда әкелгенін және Нұрланның жаңа ғана не айтқанын білуге тиіс еді.

Біздің камераны көрші камерамен жалғайтын қабырғада тесік бар екен.

Ішіндегі адамдарға қарадым. Біреуімен көзіміз түйісті. Бас бармағымды құлағыма, шынашағымды аузыма жақындаттым. Бұл — түрмедегілердің бәріне түсінікті белгі. Телефон.

Ол маған қарап, қабырғадағы тесікті иегімен нұсқады. Жақындадым.

«Ассаламу алейкум».

Арғы жақтан дауыс естілді: «Уа алейкум ассалам».

«English? English?» — деп сұрадым.

Арғы жақтан қозғалыс естілді. Сосын тесікке Дима есімді орыс жігіті келді.

«Әй, досым. Сенің кім екеніңді білемін. Сен туралы жаңалықтарды күнде оқимын».

Содан кейін әбден үйреншікті болып кеткен сұрақ қойылды: «Неге қызыңды өлтірдің?»

«Мен ешкімді өлтірген жоқпын, — дедім. — Маған телефон керек. Тез».

Дима бірден түсінді. «О-о, мұнда өте қымбат, — деді ол. — Өте-өте қымбат».

«Қанша?»

Қабырғаның ар жағында олардың өзара ақылдасып жатқанын естідім. Сосын Дима қайта келді.

«Сексен мың».

80 000 теңге. Ол кезде екі жүз доллардан сәл асатын ақша.

«Жарайды. Мәселе жоқ».

Дима айқын орыс акцентімен күле бастады: «Мәселе жоқ!» Қалғандары да күлді.

Оларға бұл күлкілі көрінді: психиатриялық бөлімге түскен әлдебір ағылшын кіп-кішкентай Nokia телефоны үшін саудаласпастан 80 000 теңге төлеуге дайын тұр.

Маған бәрібір еді.

«Жарайды. Кешке».

«Жарайды, — дедім. — Жарайды».

Қабырғадан алыстадым. Көзімнің түбі әлі де ауырып тұрды. Денем қалтырап, қолдарымды игере алмадым.

Жер қазып жатқан адамдарды елестетуді тоқтата алмадым. Олар Софияға жетеді. Оның денесін орап тұрған нәрсені ашады. Оған қол тигізеді. Кішкентай сүйектерін сындырады.

Бейшара Софиям. Ол небәрі бір жаста еді. Ол онсыз да өмірден өткен. Бұл аз болғаны ма?

Айналамда алға-артқа теңселіп, бос қабырғаға қадалған адамдар отырды. Ал әр он бес минут сайын есіктегі тесіктен бір көз көрініп, менің әлі сол жерде екенімді тексеріп кететін.

Бәлкім, осы жүйеде адамның санасына қарсы тіпті қабырғалардың өзін қару ретінде пайдаланатын орындар бар екенін алғаш рет сол кезде түсінген шығармын.

Мені ұр. Қорқыт. Қамап таста. Маған не істегің келсе, соны істе.

Бірақ қызыма тиіспе. Софияға тиіспе.

Сол сәтте ойымнан не өткенін анық есімде сақтаппын. Ол ақылға қонымды ой емес еді. Мен енді байыппен ойлай алмайтынмын.

Қайғыдан езіліп, үрейден қалтырап, әбден титықтап, психологиялық тұрғыдан күйреп бара жаттым.

Басымда бір ғана ой қайта-қайта айналды:

Бейшара Софиям.

Егер оған қол тигізсе, өзімді өлтіремін.

Ант етемін, өзімді өлтіремін.

76-тарау: Ештеңесі жоқ адамдар

Бұл кітапта мен айта алмайтын көп нәрсе бар. Әзірге. Әсіресе азаптау мен қатыгез қарым-қатынас туралы. Себебі өте қарапайым: Мен әлі де осы жүйенің ішінде өмір сүріп жатырмын. Сол азаптың бір бөлігін жасаған адамдар да әлі осында. Бұл кітап жарық көрген кезде, жазғандарым үшін сұрақтар қойылатынына, әңгімелер болатынына және өзім шешуге тура келетін жағдайлар туатынына еш күмәнім жоқ. Сондықтан мен білетін кейбір нәрсе әзірге жазылмай қалуға тиіс. Бұл беттерге жаза алмайтын есімдер бар.

Сипаттай алмайтын оқиғалар бар. Мен әлі де осы қабырғалардың ішінде түн өткізіп жүргенде айта алмайтын детальдар бар.

Ал менің камерама жіберілгендерге және оларды маған қасақана зиян келтіру үшін жібергендерге айтарым: Сендер өздеріңнің кім екендеріңді білесіңдер. Не істегендеріңді де білесіңдер. Дегенмен сипаттай алатын басқа нәрселер бар. Ашық түрде болатын нәрселер. Мұнда өмір сүріп-ақ көруге болатын нәрселер. Бұл жүйенің ішінде ең көп азап шегетіндер бай тұтқындар, гангстерлер немесе аты шыққан сотталғандар емес шығар.

Олар — ештеңесі жоқ адамдар. Ақшасы жоқ. Ықпалды достары жоқ. Сәлемдеме жіберетін отбасы жоқ. Шотына ақша салатын ешкім жоқ. Дәрі әкелетін ешкім жоқ. Қақпаға тамақ, темекі, гигиена заттары немесе таза киім әкеліп тұратын ешкім жоқ. Мұндай адамдарды жүйе жай ғана қамауда ұстамайды. Ол оларды жұтып қояды. Тұтқын келгенде оған сапасы соншалық төмен киім беріледі, асыра айтып тұрғандай естілмей оны сипаттаудың өзі қиын. Матасы пластикке ұқсайды. Кейбірін екі саусақтың арасында ұстап-ақ жыртып жіберуге болатындай.

Пластик аяқ киім.

Екі жұп полиэстер шалбар. Полиэстер күрте. Терден бірден түсі өзгеретін екі футболка. Полиэстер бас киім. Жаңа гардеробыңыз шамамен осы. Құжат бойынша басқа да қажетті заттар берілуге тиіс. Іш киім. Сабын. Тіс пастасы. Ұстара. Негізгі гигиена заттары. Бізге төсек жаймасы, кейде қатқыл көрпе не жамылғы да беріледі. Әдетте мұның көбі карантин кезеңінде шешіледі. Одан кейін шынайы өмір басталады.

Ал ақшасы жоқ адам үшін шынайы өмір — біреудің қайырымдылығына тәуелді болу деген сөз. Біреуден қалған киім. Басқа тұтқынның ескі жейдесі. Біреудің аяқ киімі. Жарты түтік тіс пастасы. Аздап сабын. Бірнеше тал темекі. Үстелдің ар жағынан итеріп берген азын-аулақ тамақ. Біреуге енді керек емес кез келген нәрсе. Түрме қағаз жүзінде беруге тиіс нәрсе мен шын мәнінде тұтқынның қолына жететін нәрсенің арасында әрдайым айырмашылық бар. Ал түрме ішіндегі кедейлік өзіне тән таптық жіктелуді қалыптастырады.

Ақшасы жоқ тұтқындар ауқаттылар мен қылмыстық топ мүшелері күн сайын пайдаланатын мүмкіндіктерге қол жеткізе алмайды. Бір жерде кір жуғыш машина шынымен бар болуы мүмкін. Дұрыс душ бар болуы мүмкін. Жаттығу құралдары бар болуы мүмкін. Дәрі бар болуы мүмкін. Жақсырақ тамақтың бары анық. Бірақ бір нәрсенің бар болуы мен оған қол жеткізу — мүлде бөлек екі нәрсе. Кедейлер өздерін пайдалы ету арқылы күн көреді. Тазалайды.

Сыпырады. Шөп шабады. Қыста қар күрейді. Бірдеңені жөндейді. Заттарды түрменің бір шетінен екінші шетіне тасиды. Кейде сол заттарды қайтадан кері тасиды. Айналаны бақылап, хабар жеткізеді. Ақпараттың өзі айырбас құралына айналады. Кім келе жатыр? Қай қызметкер кезекшілікте? Тінту бола ма? Қай ғимаратты тексеріп жатыр? Түрмеге кім кірді? Ішкі қауіпсіздік қызметкерлері қайда? Сөйтіп бұл адамдар ақпаратты тез тауып, өз ортасын кім бақыласа, соған одан да тез жеткізуді үйренеді. Кейде бүкіл жер мысық пен тышқанның күлкілі ойынына айналады.

Ішкі билік өкілдері жақындағанда рұқсат етілмеген заттардың бәрі ғайып болуы керек. Бокс қолғаптары. Бокс қаптары. Жаттығу жабдықтары. Демалыс бұрыштары. Үлкен чемодандар. Дивандар. Заттарды бір жерден екінші жерге тасиды, жасырады, қайта тасиды, қайта әкеледі және тағы жасырады. Ең кедей тұтқындар түрменің аяқ-қолына айналады. Бәрін

тасиды. Бәрін тазалайды. Бәрін естиді. Бәрін көреді. Өздеріне тиесілі ештеңе дерлік болмағандықтан, пайдалы болу — олардың иелігіндегі аз ғана нәрсенің біріне айналады.

Бірақ маған ең қатты әсер ететіні — олардың денелеріне не болып жатқанын көру. Ақшаңыз болмаса, дұрыс медициналық ем алу өте қиынға соғады. Ал тіс емдету — мүлде бөлек мәселе. Адамдардың тістері біртіндеп бұзылып жатқанын көресіз. Біреуі кетеді. Сосын екіншісі. Сосын тағы бірі. Менің өзім де үшеуінен айырылдым.

Тамақтану да жағдайды жақсартпайды.

Ауыз қуысының дұрыс күтім көрмеуі де жағдайды қиындатады.

Ал енді тамақтың өзіне келейік. Егер отбасыңыз, ақшаңыз, түрмеге тамақ жіберіп тұратын адамыңыз болмаса, ақырында түрме берген тамақпен ғана күн көруге тура келеді. Ерте ме, кеш пе, жүріп жүрген қаңқаға айналасыз. Басқа амалымыз бар біздің көбіміз түрме тамағын толық жемейміз. Оның себебі бар. Таңғы ас әдетте қандай да бір ботқа. Арпа. Кейде жүгері. Қазақстан астыққа бай, сондықтан астық әрқашан бар. Бірақ олар оны қалай болса да картонның дәміндей нәрсеге айналдырып үлгереді.

Кейде қант қосады. Көбіне бұл сол алып қазандарда пісірілген басқа тағамдардың иісі сіңген дәмсіз былжыр ғана. Тамақ тұтқын асыға күтетін санаулы сәттердің бірі болуға тиіс. Мұнда ол күннің ең көңілсіз сәттерінің біріне айналуы мүмкін.

Бізді асханаға барып тамақтануға мәжбүрлеген кезеңдер болды. Бәрі қатаң рәсім бойынша өтеді. Жасақ бойынша жиналамыз. Бестен қатарға тұрамыз. Форма тексеріледі. Шаштың қысқа қиылғаны тексеріледі. Бәрінің сақал-мұртын қырып жүргені тексеріледі.

Осы ережелердің біреуін бұзсаңыз, сізді видеоға түсіреді.

Тәртіп бұзушылық жазылады.

Ондай бұзушылықтар көбейсе, оқшаулауға жіберілуіңіз мүмкін. Сосын саппен жүреміз. Ақыры бәрі «меш» деп атайтын асханаға жетеміз. Баспалдақпен жоғары. Ішке. Тамақты көрмей тұрып-ақ иісін сезесіз. Бүкіл жер алдыңызға келетін астың иісіне сасып тұрады. Орындықтардың қасында иық тіресіріп қатар тұрамыз. Ешкім отырмайды. Бұйрық беріледі. Бас киімді шеш. Сосын тағы бір бұйрық.

Отыр. Сосын тамақ келеді. Металл тостағанға шала жуылған картоп пен сәбізден жасалған сорпа құйылады. Ішінде белгісіз еттің кесектері қалқып жүреді. Оның қандай ет екенін ешкім нақты білмейді. Кейде жарамдылық мерзімі соншалық ерте өтіп кеткен қаптамалар шығып қалады, сенбей қарап қаласыз. Он жыл. Он бес жыл. Еттен ұйыған қан мен ұзақ мұздатудан бүлінген еттің жағымсыз иісі шығуы мүмкін. Сосын нан бар. Түрмеде пісірілген нанның бір тілімі. Оған қатысты өз ережемізді де үйрендік.

Қыртысын же. Жұмсақ ішіне абай бол. Жұмсақ бөлігін көп жегендер ауырып қалатынын айтып шағымданады. Сөйтіп отырамыз. Бірдей арзан форма киген тұтқындар бұйрықпен металл тостағандардан тамақ жеп отыр.

Басымды көтеремін. Қабырғада бір тұтқын салған ескі, мұңды сурет тұр. Жеміс салынған ыдыс. Соған қарап қаламын. Ал алдымдағы тамаққа емес, суреттегі жемістің дәмін елестете бастаймын. Қарбыз. Құлпынай. Жылдар бойы дәмін татпайынша, мүлде қарапайым естілетін нәрселер. Ара-тұра бір алма түссе де, жолымыз болғаны.

Түрменің қиялға не істейтіні қызық.

Сыртта супермаркет ішінде жүріп, үйіліп жатқан жемістерге көз де салмауыңыз мүмкін. Ал іште қабырғадағы нашар салынған қарбызға қарап отырып, оның дәмін сезгендей боласыз. Металл тостағаныма қайта қараймын. Сорпаның ішінде тарақан қалқып жүр. Ештеңе айтпаймын. Айтуға батылым жетпейді. Өйткені оны көрсетіп, қалғандарының тәбеті қашса, кенет мәселе мен болып шығамын. Сосын үстелдің ар жағынан сөздер ұша бастайды.

Мохамед мұны жеуді өзіне лайық көрмейді. Ағылшын тамақ жемейді. Сондықтан үндемеймін. Нанның қыртысын баяу тістеймін. Ол жерде тамақ жеуден қорқамын. Түрмеде отырған кезде маған екі рет ішек құрты диагнозы қойылды. Екі жолы да әпкелерім сырттан дәрі ұйымдастыруға мәжбүр болды. Дәрі қымбат. Оны түрмеге кіргізу қиын.

Тіпті отбасым дәріні тауып, жібергеннен кейін де оның барлығы түрме медицинасы арқылы маған толық жетсе, жолым болғаны. Сөйтіп тарақанға қарап отырамын.

Нанымды шайнаймын. Айналамдағы басқа адамдар амалсыздан жейді.

Тамақты ұнатқаннан емес.

Мен көргенді олар көрмегеннен емес. Өйткені басқа тамақ келмейді. Айырмашылығы — осы. Мен тостағаннан бас тарта аламын, өйткені осы қабырғалардың сыртында отбасым бар.

Біреу мені ойлап жүр.

Біреу тамақ ұйымдастырады. Біреу дәрі табуға тырысады. Ал алдымда отырған, ешкімі жоқ адам үшін анау жиіркенішті тостаған — таңдау емес. Ол — кешкі ас. Тамақ біткенде, алғаш көргенімде маған өте оғаш көрінген бір нәрсе болады.

Зэктер қасықтарын жалап шығады. Сосын қалталарына салып қояды. Түрме қисыны бойынша, қасықты жалап шықсаң, ол тазарып шыға келеді екен. Сосын қайтадан саппен кетеміз. Түрме ішінен кері. Жасаққа кері. Камераға кері. Ертең бәрін қайтала. Келесі күні де. Одан кейінгі күні де. Тамақтану түрмеде барлық жерде кездесетін тағы бір нәрсені түсіндіреді. Қант. Кәмпиттер — конфеты — барлық жерде. Мұнда өмір сүріп көрмейінше, олар болмашы нәрсе сияқты естіледі.

Бір кәмпит қысқа уақытқа болса да сергітеді. Жағымды бір нәрсе. Өзгеше бір нәрсе. Көңіл асыға күтетін бір нәрсе. Ештеңе дерлік болмайтын күндерде шай мен кәмпит кішкентай оқиғаға айналады.

Уақыт өте олардың психологиялық тұрғыдан қаншалық маңызды болып кеткенін түсінесіз. Мұнда қантқа тәуелділік шынымен байқалады. Біреудің

кәмпитін алып қойсаңыз, көңіл күйінің өзгергенін көзіңізбен көресіз. Адамдар мұңаяды. Ашушаң болады.

Тұнжырап кетеді. Сұрай бастайды: «Конфеты есть?» Кәмпит бар ма? Өте кішкентай сұрақ. Бірақ түрме өмірді ұсақ нәрселерге дейін қысқартады. Бір тал темекі. Бір кәмпит. Бір кесе шай. Сыртта он минут. Бір телефон қоңырауы. Бір жұп таза шұлық. Бір алма. Сыртта ойыңызға да келмейтін нәрселер іште оқиғаға айналады. Сосын чифирь деген бар. Бұл британдықтардың көбі «шай» деген сөзден түсінетін шай емес. Бұл кеңестік және посткеңестік түрме мәдениетінде терең тамыр жайған, өте қою демделген шай. Оның алғаш қалай дайындалғанын көргенде, біреу шай деген ұғымды мүлде қате түсінгендей ойлайсыз.

Салыстырмалы түрде аз суға ақылға сыймайтын мөлшерде шай салынады. Бір қораптың үштен бірі. Кейде жарты қорапқа жуық шай салынғандай көрінеді. Нәтижесі қараға жақын. Ащы. Ауыр. Мен үшін дәмі өте жиіркеніште. Бірақ тұтқындар оны қою ішеді. Өте қою. Бірсарынды өмір сүретін, сергітетін әсерлерді аз алатын адамдар үшін шай, темекі және қант денені тағы бір күннен өткізуге көмектесетін құралға айналады. Мұны көргенде тарихтың елесі мазаны алғандай болады.

Кеңес Одағы жоғалды. Ту өзгерді. Ел өзгерді. Формалар өзгерді. Бірақ міне, сол бір қою түрме сусыны — чифирь — тұтқындардың бір буынынан келесісіне беріліп келеді. Сосын иіс бар. Иіс туралы жазбай тұрып түрме туралы шындықты жаза алмайсыз. Бұл адамдардың көбінің душқа түсу мүмкіндігі шектеулі. Елестетіңіз: жұмыс істейсіз. Терлейсіз. Адам көп жерде ұйықтайсыз. Арзан полиэстер киім киесіз. Темекі шегесіз. Нашар тамақтанасыз.

Сосын дұрыс жуынудың келесі мүмкіндігін күтесіз. Біз қолданатын негізгі сабын — олар «хозяйственное мыло» деп атайтын сабын. Шаруашылық сабыны. Кір сабын. Ескі үлгідегі, қарапайым, иіссуы жоқтың қасы кеңестік сабын. Қолыңызда барымен жуынасыз. Қолыңызда барымен киім жуасыз. Қолыңызда барымен күн көресіз. Сөйтіп адам біртіндеп өзгереді.

Тек физикалық тұрғыдан емес. Психологиялық тұрғыдан да. Оның бойынан сыртқы әлемнің ізі біртіндеп өше бастайды.

Киімі өзгереді. Иісі өзгереді. Тістері өзгереді. Тілі өзгереді. Дене тұрысы өзгереді. Өмірден күтетін нәрселері өзгереді. Ақырында тіпті аты да өзгереді. Ол зэкке айналады. Зэк. Тағы бір тұтқын. Тағы бір форма. Чифирь ішетін тағы бір адам. Душ болатын күнді күтетін тағы бір адам. Кәмпит сұрайтын тағы бір адам. Тісі ауырып, бірақ дұрыс ем алуға шамасы жетпейтін тағы бір адам. Қар күреп жүрген тағы бір адам. Ішкі полиция келе жатқандықтан, біреудің диванын тасып жүрген тағы бір адам.

Ақпарат қолжетімді санаулы валютаның бірі болғандықтан, дәлізді бақылап жүрген тағы бір адам. Мекеменің бір қызметін атқаратын құралға біртіндеп айналып бара жатқан тағы бір адам баласы. Дәл осы жерде ақша

бәрін өзгертеді. Осы кітап бойы мен сыбайлас жемқорлықты, төлемдерді және түрменің астыртын экономикасын сипаттадым. Бірақ бұл әңгіменің екінші жағы бар. Ақшаңыз болса, жүйе сізді қанайды. Ештеңеңіз болмаса, жүйе сізді пайдаланады. Отбасым мені қолдап келеді.

Олар тамақ жіберді. Киім жіберді. Маған керек нәрселердің ақысын төледі.

Бұл адамды түрмеден, зорлықтан немесе қорлықтан қорғамайды. Бірақ жылдар өткен соң сыртта біреудің болуы қандай орасан айырмашылық жасайтынын түсіндім. Өйткені ешкімі жоқ адамдардың жанында өмір сүрдім.

Олармен бірге тамақтандым.

Жандарында ұйықтадым.

Қастарында жұмыс істедім. Темекі сұрап жалынғандарын көрдім. Қаптағы соңғы кәмпиттерін бөліскендерін көрдім.

Киімдерінің тозғанын көрдім. Тістерінің жоғалғанын көрдім.

Денелерінің арықтағанын көрдім.

Түрменің біртіндеп олардың бүкіл әлеміне айналғанын көрдім. Кейін түрме ресми түрде тамақтану, киім, гигиена және медициналық көмек жағынан не беруі тиіс екенін айтып, оны шын мәнінде бізге не жететінімен салыстырамын. Әзірге бұдан әлдеқайда қарапайым бір нәрсені түсінсеңіз деймін. Мұндай өмірді бір апта ғана емес, одан әлдеқайда ұзақ уақыт сүріп жатқаныңызды елестетіңіз. Бір ай емес. Тіпті бір жыл да емес.

Он бес жыл осылай өмір сүретініңізді елестетіңіз. Жиырма жыл. Осы жүйенің ең төменгі жағында жеткілікті ұзақ уақыт аман қалған адамдарға қарасаңыз, бәрін жүздерінен көресіз.

Ұрттары солып кетеді.

Тістері жоғалады.

Киімдері денелерінен салбырап тұрады. Иықтары түседі. Кейбірі жүрмейді, аяғын сүйретеді. Көздерінен бірдеңе сорылып кеткендей көрінеді. Тірі өліктердей. Ең кедей әрі әбден жүдеп кеткен тұтқындардың кейбіріне қараған сәттерде санама көргім келмейтін бір бейне келеді. Өмір бойы көрген нацистік концлагерьлердегі әбден арықтаған тұтқындардың фотосуреттері.

Мен бұл түрме нацистік концлагерь деп отырған жоқпын. Тарихы, жағдайы мен қылмыстары түбегейлі өзгеше. Мен осы адамдардың кейбірінің сыртқы түрі санамда нені елестететінін айтып отырмын. Шүңірейген ұрттар.

Арық денелер.

Үстерінен салбырап тұрған киімдер.

Өмірдің өзі біртіндеп сорылып кеткендей көрінетін көздер. Сосын өзіме еске саламын: Бұлар тарихи фотосуреттер емес. Бұл адамдар менің алдымда тұр. Олар тірі. Олар жазаларын өтеп жатыр.

Ал кейбірі он бес немесе жиырма жыл осылай өмір сүреді. Сонда түрме ішіндегі кедейліктің шын мәнінде не екенін түсіне бастайсыз. Бұл

қабырғалардың сыртында ақша жайлылықты анықтайды. Бұл қабырғалардың ішінде ақша асқазаныңыз көтеретін тамақ жейсіз бе, жоқ па — соны анықтауы мүмкін. Шіріген тісті ауыстыра аласыз ба. Денеңіздің ішінде паразиттер өмір сүріп жатқанда дәрі ала аласыз ба. Дұрыс жуына аласыз ба. Жөнді аяқ киіміңіз бола ма. Тіс пастаңыз бола ма.

Ішінде тарақан қалқып жүрген металл тостағаннан бас тарта аласыз ба.

Сырттағы адамдар жоқшылықты ештеңесі жоқ болу деп елестетеді. Түрме жоқшылықтың да түрлі деңгейі болатынын үйретеді. Ештеңең дерлік жоқ, бірақ келесі аптада анаң келетінін білетін жағдай бар. Ештеңең дерлік жоқ, бірақ әйелің сәлемдеме жіберетінін білетін жағдай бар. Ештеңең дерлік жоқ, бірақ бір жерде біреу сені ойлап жүргенін білетін жағдай бар. Ал сосын мүлде ешкімің жоқ жағдай бар.

Сәлемдеме келмейді. Ақша келмейді. Дәрі келмейді. Тамақ келмейді. Жаңа аяқ киім жоқ. Тіс пастасы жоқ. Құқығын қорғап күресетін адвокат жоқ. Қоңырау шалатын отбасы жоқ. Күтіп отырған ешкім жоқ. Жүйе тұтастай жұтып қоя алатын адамдар — осылар. Ертең есіктер қайта ашылады. Олар бестен қатарға тұрады. Формалары тексеріледі. Шаштары тексеріледі.

Асханаға саппен барады. Орындықтарының қасында тік тұрады. Бас киімді шеш. Отыр. Алдарына тағы бір металл тостаған қойылады. Олар жейді.

Өйткені сырттан оларды тамақтандыруға ешкім келмейді. Сот екі адамға дәл бірдей жыл санын беруі мүмкін. Бірақ ақшасы және отбасы бар адам бір жазаны өтейді. Ештеңесі жоқ адам мүлде басқа жазаны өтейді.

77-тарау: Екінші сот

Тергеу изоляторында өзіне қол жұмсау әрекеттері жиі кездеседі. Әрекеттер. Қорқытулар. Қолдар мен мойындардағы ұзын тыртықтар. Өзін кескен адамдар. Аузын тігіп алған адамдар. Өздерін ешкім тыңдамайды деп есептейтін жүйеде тағы бір күн өмір сүргеннен гөрі өлім артық сияқты көрінетін шекке жеткен адамдар.

Сырттағы адамдар мұның неге болатынын жиі дұрыс түсінбейді. Олар адам қандай да бір ауыр қылмыс жасап, кенеттен түрмеге қамалатынын түсініп, салдарын көтере алмай қалады деп ойлайды.

Мен осы адамдардың арасында өмір сүрдім. Оларды тыңдадым. Іс құжаттарын оқыдым. Олардың айлар бойы өзара өз істерін талқылап, дауласып жүргенін көрдім. Ал қайта-қайта басқа бір нәрсеге тап болдым. Өздерін күйретіп жатқан түрменің өзі емес дейтін адамдарды кездестірдім. Оларды құртатыны — өздерін қате соттады деген сенім және қандай дәлел ұсынса да ешкім тыңдамайды деген сезім.

57-камерада бір таңертең оғаш қырылдаған дыбыстан ояндым. Бірнеше секунд не естіп тұрғанымды түсіне алмадым. Сосын жоғары қарадым.

Саяд төбеге асылып тұр екен. Ол төсек жаймасынан тұзақ жасап алған. Камера іші әп-сәтте абыр-сабыр болды. Адамдар айқайлады. Біз оған қарай ұмтылдық. Оны түсіріп алдық. Өмірін сақтап қалдық. Сол күні түстен кейін Саяд он жеті жылға бас бостандығынан айырылды. Ол мұндай қылмыс жасамағанын айтып келген еді. Оған кәмелетке толмаған қызбен жыныстық қатынасқа түсті деген айып тағылған еді. Ал мына жайтты назардан тыс қалдыруға болмайды. Мен танысқан іс материалдарына сәйкес, медициналық тексеру қыздың әлі пәк екенін анықтаған. Оның киімінен Саядтың ДНҚ-сы табылмады.

Ал қыздың өзі сотта: «Ол маған ешқашан қол тигізген жоқ», — деді. Саядтың айтуынша, айыптауды қыздың әкесі жалғастырып отырған. Медициналық дәлел. Сот-медициналық дәлел.

Жәбірленуші деп көрсетілген адамның өз сөзі. Ол тағы қандай дәлел ұсынуы керек еді? Сол күні түстен кейін сот оны он жеті жылға соттады. Кейін апелляцияда жаза мерзімі алты жылға дейін қысқартылды.

Ақырында ол тергеу изоляторынан лагерьге — түзеу колониясына ауыстырылды. Сол жерде Саяд тағы да өзіне қол жұмсауға әрекет жасады.

Бұл жолы ешкім дер кезінде көмекке келе алмады. Ол қайтыс болды. Жаның жәннатта болсын, Саяд. Оның тарихын жылдар бойы өзіммен бірге алып жүрдім. Бірақ мені одан да қатты мазалағаны — осындай қайшылықтары бар істер тек тұтқындардың бір-біріне айтатын әңгімелерінде ғана болмайтынын білу болды. Оларды осы қабырғалардың сыртынан да таба бастадым.

«Мені ешкім зорлаған жоқ»

Қазақстандағы тағы бір істі қарастырайық.

Батыс Қазақстанда үш жасөспірім он үш жасар қызды топ болып зорлады деген іс бойынша сотталған.

Апелляциялық іс туралы жарияланған материалдарға сәйкес, медициналық тексеру қыздың пәк екенін анықтаған. Бұған қыздың өз сөзі де қосылды. Хабарламаға сәйкес, хаттамаға түскен жауабында қыз: «Мені ешкім зорлаған жоқ. Мен ешкіммен жатпадым», — деген. Материалда оның түнде үйге келмей қалғаннан кейін қайтуға қорыққанын және бұрын оны жасөспірімдерді бейімдеу орталығына жібереміз деген қорқыту болғанын түсіндіргені айтылады. Сотталған жасөспірімдердің туыстары полиция ұлдарды мойындауға мәжбүрледі деп мәлімдеген.

Мұндай дәлелдер ең болмағанда сот жүйесін кідіртіп, істі қайта қарауға итермелеуі тиіс деп ойларсыз. Медициналық дәлел. Жәбірленуші деп көрсетілген қыз өзін ешкім зорламағанын айтып тұр. Бастапқы айыптаудың қалай пайда болғанына қатысты сұрақтар.

Оның орнына, хабарламаға сәйкес, іс апелляцияға жеткенде сот үш жасөспірімнің де жазасына тағы бір ай қосты. Мұны тағы бір рет оқыңыз.

Қыз өзін ешкім зорламағанын айтты. Жарияланған медициналық тексеру оның пәк екенін анықтаған. Ал олардың жазасы ұлғайды.

Бұл оқиға маған бірден Саядты еске салды. Басқа адамдар. Басқа іс. Басқа жағдайлар. Бірақ сұрақ сол: Қай кезде дәлел айыптауды жеңуге мүмкіндік алады? 2019 жылы Алматыда тағы бір ерекше іс болған. Үш жас жігіт зорлау ісі бойынша сегіз жылға сотталған еді. Кейін сол істегі мектеп оқушысы оларды ақтауды көпшілік алдында сұрады. Ол өзін ешкім зорламағанын айтып, айыптау сипатындағы жауабын қысыммен бергенін мәлімдеді. Бұл болғанның бәрін автоматты түрде түсіндірмейді. Бастапқы айғақтан бас тартудың себептерін де тексеру керек.

Адамдарға айыптау жасау үшін қысым көрсетілуі мүмкін. Сол сияқты одан бас тартуға да қысым жасалуы мүмкін. Мәселенің мәні дәл осында. Тергеңдер. Өздерің қалаған нәтижені беретін жауапты ғана таңдай салмаңдар. Оны объективті дәлелдермен салыстырып тексеріңдер.

Қазақстан жалған айыптаулардың болатынын

біледі

Көрінеу жалған айыптаулар Қазақстанда мүлде болмайды деп ешкім байыппен айта алмайды, өйткені Қазақстанның өз соттары мен прокурорлары ондай әрекеттер үшін адамдарды жауапқа тартқан. 2016 жылы Алматыда бір әйел мас күйінде басқа әйелмен төбелес кезінде алған жарақаттарын жасыру үшін зорлау туралы айыптауды ойдан шығарғаны анықталғаннан кейін сотталды. Төбелесті көрген куәлар оның әңгімесіне қайшы шықты, ақырында ол не істегенін мойындады. Оған бір жыл бостандығын шектеу жазасы берілді.

2018 жылы жарияланған Қазақстандағы басқа бір істе әйел үйленген көңілдесінің некесін жасырғанын білгеннен кейін оны зорлады деп айыптаған. Айып расталмаған соң зорлау туралы тергеу тоқтатылды; әйел айыптауды ашумен жасағанын мойындап, жалған хабар бергені үшін сотталды.

2020 жылы Шығыс Қазақстанда тағы бір әйел тергеу барысында бір ер адам жол жиегінде өзін зорлады деп мәлімдеген. Жарияланған үкімге сәйкес, сот-медициналық сараптамалар ақырында оның сөздеріндегі елеулі қайшылықтарды анықтады. Ол айыптауды ойдан шығарғанын мойындап, көрінеу жалған хабар бергені үшін сотталды.

Ал Шығыс Қазақстандағы тағы бір істе арнайы прокурорлар әйел танысымен өз еркімен жыныстық қатынасқа түсіп, келесі күні оны зорлады деп арызданғанын анықтады.

Кейін ол көрінеу жалған айыптау жасағаны үшін сотталды. Бұл түрмеде естіген өсек емес. Істі Шығыс Қазақстан прокуратурасының өзі жариялаған. Orda айыптаулардың қаншалық күрделі болатынын көрсететін тағы бір мысал туралы жазды. 2026 жылы полиция бір блогердің әкесі бала кезінде

оған жыныстық зорлық көрсетті деген жария айыптауларын тексерді; Orda материалына сәйкес, полиция тексеріс айыптауларды растаған жоқ деп хабарлады.

Бұл істердің ешқайсысы басқа бір шағымданушы өтірік айтып отыр дегенді дәлелдемейді.

Олар әлдеқайда қарапайым нәрсені көрсетеді: Адамдар кейде жалған айыптау жасайды. Әйелдер өтірік айта алады. Ер адамдар өтірік айта алады.

Ата-аналар өтірік айта алады. Балаларға қысым жасалуы мүмкін. Куәлар өтірік айта алады.

Полиция қызметкерлері өтірік айта алады. Айыпталушылар да, әрине, өтірік айта алады.

Ал жәбірленуші деп көрсетілген адамдар шындықты айта алады. Дәлелдің қажет болуының себебі де — осы. Ер адамға сенбеңіз. Әйелге сенбеңіз. Дәлелге сеніңіз. Мұның тағы бір жағын анық айту керек. Қазақстанда зорлау мен жыныстық зорлықтың шынайы құрбандары да бар, олардың шағымдары дұрыс қаралмаған.

Orda жәбірленуші деп көрсетілген адамдар мен олардың отбасылары тергеудегі кемшіліктерге шағымданған істер туралы материалдар жариялады. Сондай-ақ ол бір блогер сотталып, кейін апелляцияда ақталып, одан соң Қазақстан Жоғарғы соты сол ақтау үкімін бұзған зорлау ісінің таңғаларлық процестік тарихы туралы жазды. Мұның маңызы бар. Өйткені мен Қазақстан әйелдерге сенуді тоқтатсын деп отырған жоқпын.

Қасымда отырып, өзін кінәсізбін дейтін әр ер адам шынымен кінәсіз деп те отырған жоқпын. Бұл күлкілі болар еді. Мен әлдеқайда іргелі нәрсені айтып отырмын. Ер адамға тек ер адам болғаны үшін сенбеңіз. Әйелге тек әйел болғаны үшін сенбеңіз. Дәлелге сеніңіз. Егер әйел өзін зорлады десе, оны байыппен тергеңіз.

Оны қорғаңыз. Сот-медициналық дәлелдерді жинаңыз. Киімді сақтаңыз. ДНҚ үлгілерін алыңыз. Медициналық тексеруді дұрыс жүргізіңіз.

Куәлардан жауап алыңыз.

Күдіктінің нұсқасын тексеріңіз. Әйелдің нұсқасын да тексеріңіз. Егер дәлелдер қылмыстың жасалғанын анықтаса, қылмыскерді жауапқа тартыңыз. Бірақ медициналық дәлел айыптауға қайшы келсе, сол қайшылықты зерттеңіз. Егер айыпталушының ДНҚ-сы табылуы тиіс деп күтілетін жерден алынған үлгілер оның ДНҚ-сымен сәйкес келмесе, соны зерттеңіз. Егер жәбірленуші деп көрсетілген адамның өзі айыпталушы маған ешқашан қол тигізген жоқ десе, ол сөздер жоқтай кейіп танытпаңыз.

Ал егер біреу айыптауды әдейі ойдан шығарса, оны да тергеңіз. Бұл әйелдерге қарсы көзқарас емес. Бұл — әділет.

Соттан кейінгі сот

Түрмеде қылмыстық істерге қатысты таңғаларлық жағдай болады. Екінші сот өтеді. Ол ресми емес. Судья жоқ. Прокурор жоқ. Мантиялар жоқ. Бірақ тұтқындарда шексіз дерлік бір нәрсе бар: Уақыт. Біреу ауыр үкіммен, әсіресе белгілі бір қылмыстар үшін келгенде, басқа тұтқындар оның мұнда не үшін отырғанын нақты білгісі келеді. Ал: «Мен кінәсізбін», — деу мүлде ештеңе білдірмейді.

Мұны бәрі айтады. Сондықтан олар қазбалай бастайды. Ақылды тұтқындар үкімдерді оқиды.

Сарапшылардың есептерін оқиды. Куәлардың жауаптарын салыстырады.

Оқиғалардың күндерін салыстырады.

Қайшылықтарды табады.

Жәбірленуші деп көрсетілген адам бастапқыда не айтқанын сұрайды. Не өзгергенін сұрайды.

Медициналық тексеру нені көрсеткенін сұрайды. ДНҚ туралы сұрайды. Саусақ іздері туралы сұрайды. Кім пайда көргенін сұрайды. Ақша туралы сұрайды. Содан кейін сізді сұрақтың астына алады. Тағы. Тағы. Тағы. Өйткені ешкім кейін жанында ұйықтап жүрген адамның не істегені туралы өтірік айтып келгенін білгісі келмейді.

Ықпалды тұтқындар сұрастырып, мәлімет жинайды. Таныстары бар адамдар сырттан тексереді. Гангстерлер отбасыларды білетін адамдарды табады.

Әңгімелер түрмелер, аудандар және қалалар арасында тарайды. Ақырында бейресми сот өз үкімін шығарады. Кейде жауап мынадай болады: Өтірік айтып тұрсың. Сен істедің. Түрме қылмысын жоққа шығаратын кінәлі адамдарға толы. Мен оларды да кездестірдім.

Бірақ кейде адамдар құжаттарды оқиды.

Өз тексерістерін жүргізеді.

Тұтқынды сұрақтың астына алады. Дәлелдерге қарайды. Ақырында түрме ішінде тараған қорытынды мүлде басқа болады: Бұл адамға жала жабылған екен. Осындай істерді жеткілікті көргендіктен, осы кітап бойы олар туралы айтып отырмақпын. Өсек емес. Мүмкін болған жерде маған құжаттар керек. Медициналық тексерулер.

Сот-медициналық қорытындылар. Үкімдер. Жәбірленуші деп көрсетілген адамның өз сөзі. Видеолар. Апелляциялар. Тәуелсіз тексеруге болатын кез келген нәрсе.

Өйткені менің басымнан өткеннен кейін біреудің сөзі ғана маған да жеткіліксіз. Маған дәлелді көрсетіңіз.

Бал құмырасы

Сөйтіп осы жүйенің ішінде ешкім ұзақ уақыт айналып өте алмайтын тақырыпқа келеміз. Ақша. Бір айыптаудың өзі айыпталушының айналасында тұтас пайда табу жүйесін қалыптастыруы мүмкін. Оның қанша ақшасы бар? Отбасының қандай мүлкі бар? Үйді сата ала ма? Қарыз ала ала ма? Тергеушіні кім таниды? Прокурорды кім таниды? Судьяны кім таниды? Кім телефон шалып бере алады?

Кім мәселені «шеше» алады? Кім жазаны азайта алады? Кім істі жоқ қыла алады? Мұндай қызмет ұсынатындардың кейбірі сөзсіз алаяқ. Басқалары байланысым бар деп мәлімдейді. Бірақ отбасы ұлы, күйеуі, ағасы немесе әкесі өмірінің он бес не жиырма жылынан айырылуы мүмкін деп сенгенде, шарасыздық оларды осал етеді. Сол шарасыздық пайдакүнемдер үшін бал толы құмыраға айналады. Ал әйелдер мен балаларға қатысты айыптаулар үлкен қорқыныш тудырады, өйткені қоғамдық айыптау дәлел зерттелмей тұрып-ақ басталуы мүмкін. Сосын біреу пайда болып: Төлеңдер. Біз шешеміз, — дейді.

Әділдіктің саудаға түсуі осы жерден басталады. Мен бұл әлемді білемін, өйткені оның ішінде өмір сүрдім. Ұсталғаннан кейін қайта-қайта естіген сұрағым: «Олардың саған қарсы қандай дәлелі бар?» — емес еді. Сұрақ: «Ақша төледің бе?» — болатын. Алғашында неге бәрі осыны қайта-қайта сұрайтынын түсіне алмадым. Жылдар өткен соң оны өте жақсы түсінемін. Қорыққан отбасы дәлел айыпталушыны міндетті түрде құтқармайды деп сене бастағанда, нәтижені басқара аламын деген кез келген адам бірден өте бағалы нәрсеге ие болады. Бостандықтың бағасы бар. Жаза азайтудың да бір бағасы бар делінеді.

Қолайлы шешімнің де бір бағасы бар делінеді. Керекті адамдарға қол жеткізудің бағасы бар. Қорғанудың да бағасы бар. Сол қорқыныштың айналасында делдалдар, ара ағайындар, гангстерлер, алаяқтар және жемқор шенеуніктер өсіп шығады — әрқайсысы өз үлесін іздейді. Бал құмырасы — осы. Ал егер айыптаулардың өзі бопсалау немесе сыбайлас жемқорлық мүмкіндігіне айналса, оларды тергеуге жауапты мекемелердің тәуелсіз тексеруге болатын дәлелдерге сүйену міндеті одан сайын күшейеді.

Өйткені мемлекеттің қолында қарапайым азаматта жоқ күш бар.

Ол өміріңіздің жиырма жылын тартып ала алады.

Менің түрмедегі жеке мұрағатым

Оқырман ретінде мен айтқан әр оқиғаға жай ғана сенуіңізді күтпеймін. Басымнан өткеннің бәрінен кейін мұны талап ету екіжүзділік болар еді. Сондықтан кітап жалғасқан сайын, ісін өзім тексерген тұтқындарды таныстырғанда, дәлелдердің әртүрлі деңгейін ажыратып көрсеткім келеді. Кейбір істе мен тек тұтқынның өз әңгімесін естіген боламын. Соны ашық айтамын. Кейбір істе оның құжаттарын өзім қарап шыққан боламын.

Оны да ашық айтамын. Кейбір істе медициналық дәлел болады. Оны көрсетемін. ДНҚ нәтижелері болады. Сот үкімдері.

Видеолар.

Жәбірленуші деп көрсетілген адамдардың мәлімдемелері. Жарияланған материалдар. Ол материалдарды заңды әрі қауіпсіз түрде жариялау мүмкін болса, ақырында оқырман да оларды өзі тексере алуы тиіс. Содан кейін өзіңіз шешесіз. Бүгін жанымда жұмыс істейтін адамның да өз тарихы бар. Оның айтуынша, «жәбірленуші» оны ешқашан айыптамаған. Оның айтуынша, айыптау оның анасымен әлгі қыздың анасы арасындағы жанжалдан кейін сол қыздың анасынан шыққан.

Ал ең таңғаларлығы, оның айтуынша, жәбірленуші деп көрсетілген қыздың өзі YouTube-қа шығып, оның кінәсіз екенін және оған тағылған айыптардың қолдан жасалғанын ашық айтқан. Мен мұнда жазғаным үшін ғана оның әңгімесін қабылдаңыз деп отырған жоқпын. Сол бейнежазбаны тапқым келеді. Оның үкімін тексергім келеді. Дәлелдерді оқығым келеді. Өйткені бәрімізге қолданылса екен деп армандайтын стандарт — осы.

Бұл жердегі ең үлкен кереғарлық та осы шығар. Кейде сотталған адам түрмеге түскен соң ғана өз ісін айлар бойы зерттеуге дайын адамдарды кездестіреді.

Олар адам құқықтарын қорғайтын заңгер болғандықтан емес. Тергеуші болғандықтан емес. Уақыттан басқа ештеңесі жоқ тұтқын болғандықтан. Мен осы қабырғалардың ішінде кейбір адамдардың істерді мұнда жібергенге дейінгі кейбір шенеуніктерге қарағанда әлдеқайда мұқият зерттегенін көрдім. Сондықтан мен өмір сүріп көрмейінше ақылға сыймайтындай естілетін бір нәрсені айтамын:

Кейде Қазақстанның түрмесінің ішінде Қазақстанның сот төрелігі жүйесінің өзінен көбірек әділет бар сияқты сезіледі. Саядқа енді мүмкіндік берілген жоқ. Бірінші жолы біз оны құтқардық.

Екінші рет жанында болмадық.

Оны ойлаған сайын бір сұраққа қайта ораламын.

Билікке медициналық тексеруді, сот-медициналық дәлелді және жәбірленуші деп көрсетілген адамның өз сөзін көрсете аламын деп сенетін, бірақ бәрібір ешкімге өзін тыңдата алмайтын адамның санасында не болады?

Ақырында түрме мерзімі жай сан болудан қалады. Он жеті жыл. Алты жыл. Он бес жыл. Жиырма жыл. Ол келесі күнге айналады. Тағы бір ертеңге. Тағы бір ертеңге. Бір түнде адам төсек жаймасына қарап, тағы бір ертеңге шыдай алмаймын деп шешкенше. Ол жолдың қайда апаратынын білемін. Бір таңертең төсек жаймасына асылған Саядтың тұншығып жатқан дыбысынан ояндым. Сол таңертең біз оған жеттік. Кейін лагерьде ол тағы әрекет жасады. Бұл жолы ешкім үлгермеді.

Жаның жәннатта болсын, Саяд. Осы жерден бастап айтатын әр ісім үшін бір ережені есте сақтаңыз: Айыпталушы өзін кінәсізбін дегені үшін ғана оған сенбеңіз. Біреу қол қойғаны үшін ғана айыптауға сенбеңіз. Дәлелге сеніңіз.

78-тарау: Тағы бір күн, тағы бір суицид

2026 жылғы 13 тамыз.

Тағы бір күн. Тағы бір суицид. Кеше мұнда жұрттың бәрі Лоха деп атайтын, үшінші қабаттағы тігін бөлімінде жұмыс істейтін бір тұтқын біз «суық бөлім» деп атайтын түрменің қараусыз қалған бөлігіне кірген. Бұл — қазір негізінен қоқыс жинауға пайдаланылатын ескі ғимарат. Қайдан алғаны белгісіз, оның қолында пышақ болған. Ол ішке жалғыз кірген. Сөйтіп өз жүрегіне пышақ сұққан. Оны күндізгі екінші тексеріс кезінде, шамамен сағат бесте тауып алған. Оның мұнда келгеніне небәрі екі айдай болған еді.

Жиырма бір жылға сотталған. Мен онымен ешқашан танысқан емеспін. Отбасын білмеймін. Оның ойында не болғанын білмеймін. Ақырында қолына пышақ алып, сол қараусыз қалған ғимаратқа баруға не итермелегенін де білмеймін. Білмеген соң, оның өмірі туралы ойдан ештеңе құрастырғым келмейді. Білетінім біреу ғана: кеше ол тірі еді. Ал бүгін жоқ.

Ең таңғаларлығы — түрме тіршілігінің қаншалық тез өз арнасына түсетіні. Біраз уақыт жұрт осы оқиғаны талқылады. Ақпарат түрме ішіне әдеттегідей лезде тарады. Кім? Қайда? Қалай? Қашан тауыпты? Содан кейін бәрі біртіндеп бұрынғы тірлігіне қайта кірісті. Түрме тағы бір өлімді жұтып, жұмысын жалғастыра берді. Тамақ бұрынғысынша әкелінді. Есіктер бұрынғысынша ашылып-жабылды. Адамдардың есімдері бұрынғысынша аталды. Біреулер темекі шекті. Біреулер дауласты. Біреулер күлді. Біреулер кофе, темекі мен тәтті сұрады. Кешке қарай тіршілік тағы бір адамның орнынан қалған бос кеңістікті толтыра бастағандай еді.

Менің айналамдағы адамдардың көбіне оның өлімі онша әсер етпегендей көрінді. Бәлкім, ертең жұрт басқа біреуді талқылайтын шығар. Бәлкім, оның өлімі ресми құжаттардың біріне тіркелер. Бәлкім, бұл туралы хабар тарар. Бәлкім, тарамас. Бәлкім, бір жерде ол жай ғана кезекті нөмірге айналар. Кезекті статистикалық көрсеткішке. Өзімнің реакциям да мені мазалады. Мен сол кешті болған оқиғаны ойлап, күйзелумен өткізбедім. Өлімнің, азаптың, өзіне-өзі зиян келтірудің және шарасыздықтың ортасында сонша ұзақ өмір сүргендіктен, тағы бір суицид бұрынғыдай әсер етпейтін болыпты.

Төсегімде жатып, жазу жаздым. Ақыры ойыма бір нәрсе келді: Түбінде бәріміз де бір күні өлеміз. Ендеше осында жүргенде қолымыздан келгеннің бәрін істеп көрейік. Өз өмірін жаңа ғана қиған адам туралы жазғаннан кейін бұл сөз оғаш естілуі мүмкін. Бірақ мен берілудің тура қарама-қарсысын айтып отырмын. Тіпті мұнда да күресуге тұрарлық нәрселер бар дегім келеді. Түрменің ішінде де. Өміріңіздің талай жылы тартып алынғаннан кейін де. Бір кезде қалыпты көрінген дүниенің бәрі дерлік жоғалғанда да.

Сіз әлі де бір нәрсені өзгерте аласыз. Бәлкім, отырған бөлмеңізде емес. Бәлкім, осы ғимаратта емес. Тіпті осы елде де емес шығар. Бірақ әлдеқайда, әлдеқайда алыста. Хат сіз жете алмайтын жерге жете алады. Ой сіз өте алмайтын шекарадан аса алады. Оқиғаңыз сізге кіруге ешқашан рұқсат

берілмейтін бөлмеге жете алады. Сөйтіп, соның арқасында бір нәрсе өзгеруі мүмкін. Бәлкім, бір күні Ұлыбритания үкіметі шетелде қамауда отырған, өздеріне қатыгездік жасалғаны, іс жүргізу тәртібі бұзылғаны немесе негізсіз сотталғаны туралы сенімді уәждер келтірген британ азаматтарына қатысты неғұрлым айқын әрі ашық саясат әзірлер.

Бәлкім, басқа бір британ отбасы өз үкіметінің не істей алатынын, не істей алмайтынын түсінуге жылдарын сарп етпес. Бәлкім, Қазақстанда да бір нәрсе өзгерер. Бір рәсім. Түрмедегі бір жағдай. Бір тергеу. Құқықты қорғаудың бір кепілдігі. Біреудің дәлелдемелерін тексеру тәсілі. Біреудің шағымын қарау тәртібі. Айналасындағылар оның психологиялық тұрғыдан күйреп бара жатқанын көріп тұрғанда, басқа бір тұтқынға жасалатын қарым-қатынас. Бұлар — ауқымды жүйелер. Оларды өзгерту қиын. Кейде адам сенгісіз қиын.

Бірақ «қиын» деген «мүмкін емес» деген сөз емес. Түрме билік туралы бір тосын нәрсені үйретеді. Қолыңызда билік жоқтың қасы болса да, оның титтей бір бөлігі бәрібір өзіңізде қалады. Олар есіктің қашан ашылатынын шеше алады. Қашан тамақ ішетініңізді. Қашан серуендейтініңізді. Қашан ұйықтайтыныңызды. Отбасыңызды қашан көретініңізді. Сізді бетонмен, болатпен және өткір жүзді тікенекті сыммен қоршай алады. Бірақ сіз әлі де ойланып, сөйлеп, жазып жүргенде, олар толық билей алмайтын шағын бір кеңістік сақталады.

Ол — өзіңізде қалған өмірді қалай өткізуді таңдау құқығы.

Кеше мен ешқашан танымаған бір адам «суық бөлімге» кірді. Сағат беске қарай ол қайтыс болды. Бүгін түрме тіршілігі жалғасып жатыр. Менің өмірім де жалғасып жатыр. Басымнан өткенді ұмытқандықтан емес. Онымен келіскендіктен емес. Ештеңе өзгермейді деп сенгендіктен тіпті де емес. Керісінше. Әлі де атқаратын іс бар. Әлі де жақсы көретін адамдарым бар. Әлі де әшкерелеуге тұрарлық жайттар бар. Әлі де өзгертуге тұрарлық нәрселер бар.

Әлі де күресуге тұрарлық мақсаттар бар. Бәлкім, кейбір күресім нәтижесіз қалар. Бәлкім, кейбірі мен өмірден өткеннен кейін ғана жемісін берер. Бірақ түбінде бәріміз де бір күні өлеміз. Сондықтан мен әлі осында жүргенде — қолымнан келгеннің бәрін істеп көргенім жөн.

79-тарау: Мені құтқаратын адвокат

Осы уақытқа қарай біз адвокатты ауыстырған едік. Хизбуллам менің қорғаушым болудан кетті, оның орнына Айгүл келді.

Бір жеңілдеп қалдым.

Ол кезде Хизбулламнан басқа кез келген адвокат жақсырақ көрінетін. Бірақ мен Қазақстанның құқықтық жүйесіне тән тағы бір қайталанатын құбылысты енді ғана аңғара бастаған едім: жүйеге ықпалым зор деп өзін

таныстыратын, ал шешуші сәтте тергеушілер мен прокурорларға қарсы іс жүзінде дәрменсіз болып қалатын адвокаттар.

Айгүл үміт сыйлайтын сөздерді қалай айту керегін жақсы білетін.

Ол Нұрлан Болатовты жақсы танитынын айтты. Екеуі бірге оқыған екен. Бұрынғы істерде Айгүл Нұрланды жеңген екен. Нұрлан одан қорқады екен. Бізге осылай айтылды. Қызыңнан айырылып, бөтен елде қамауда отырғанда, ал отбасың көмектесе алатын кез келген адамды шарасыз іздегенде, мұндай сөздер орасан маңызды естіледі. Мүмкін, ақыры осы жүйенің қалай жұмыс істейтінін білетін біреуді таптық. Мүмкін, біреу Нұрланды тоқтата алар. Мүмкін, біреу мені шығара алар.

Айгүл тергеу жалғасып жатқанда мені үйқамаққа ауыстыру мүмкіндігін қайта-қайта сөз етті. Үміт адвокаттар бізге сата алатын нәрсеге айналды. Ал отбасым сол үміт үшін қыруар ақша төледі. Келесі жылдары мұны әлдеқайда жақсы түсінетін болдым.

Қазақстандағы адвокаттық ақы кейде адвокаттың тергеушілер мен прокурорларға қарсы көрсете алатын — немесе көрсетуге дайын — ықпалы қаншалық аз болғанына қарамастан, таңғаларлық жоғары еді. Сонда адвокаттың міндеті не еді?

Мен де соны түсінуге тырысып жүрдім. Қамауда отырғанымның жетінші не сегізінші айы шамасында Айгүл құжаттар алып келіп, қылмыстық іс материалдарына қол қоюымды сұрады. Сол кезде тағы бір мәселе ашыла бастады. Сарапшылардың қорытындылары дайын болған сайын, мен олармен белгіленген тәртіппен танысуым керек екен. Бірақ олардың көбін тіпті көрмеппін. Ал көргендерім иероглифпен жазылғандай түсініксіз еді. Бәрі орыс тілінде болатын. Маған ұсынылған ағылшын тіліндегі аударма соншалық сапасыз еді, күрделі сот-медициналық терминология түсініксіз сөздер тізбегіне айналатын.

Өзіме қарсы қозғалған істегі ғылыми дәлелдерді әрең түсінсем де, құжат жүзінде өзімді қорғау процесіне қатысып жүрген болып шықтым. Ақырында қылмыстық ісімді түсінуге көмектескен адамдардың бірі адвокатым емес еді. Ол көрші камерада отырған орыс тұтқыны Дима еді. Біз қабырғадағы тесік арқылы сөйлесетінбіз. Мен құжаттардағы мәліметті тесік арқылы беретінмін. Ол оқитын. Сосын арғы жақтан даусы естілетін.

«Әй, досым».

Тесікке жақындадым.

«Сараптама нәтижелерің өте жақсы екен».

«Не жазылған?»

«Қызыңның киімінен сенің ДНҚ-ң табылмапты».

Ол оқи берді.

«Сәби құлау салдарынан қайтыс болған деп жазылған».

Сосын тағы бір нәтиже. «Сараптама қорытындылары сенің кінәң жоқ екенін көрсетіп тұр».

Мен түрме қабырғасындағы тесік арқылы басқа бір тұтқынның өз қызымның өліміне қатысты сот-медициналық дәлелдерді түсіндіргенін тыңдап тұрдым. Осы жағдайдың қаншалық қисынсыз екенін елестетіп көріңіз. Отбасым адвокаттарға орасан ақша төлеп жатты.

Тергеушілер бар еді.

Прокурорлар да.

Аудармашылар да. Сарапшылар да. Менің айналамда менің ісіммен айналысып жатыр делінген тұтас қылмыстық сот төрелігі жүйесі бар еді. Соған қарамастан, дәлелдер туралы алған ең түсінікті түсіндірмелерімнің бірін бетон қабырғаны біреу тесіп қойған саңылау арқылы сөйлеген Дима есімді орыс тұтқыны берді. Сосын Дима ең қисынды сұрақты қойды. «Әй, досым, әйелің өтірік айтып тұр деп ойласаң, неге оның үстінен арыз жазбадың?» Мен адвокаттардың қайта-қайта не айтатынын түсіндірдім.

«Адвокатым Мадина бізге керек дейді. Мұнда оның сотта мені кешіруіне мүмкіндік беретін бір заң бар көрінеді». Үзіліс болды. «Сені не үшін кешіреді?» Тағы бір үзіліс. «Мұны оның өзі істегені анық сияқты». Не айтарымды білмедім. «Иә, бірақ адвокаттар осылай дей береді». Бұл ой мені барлық жерде қуалап жүрді. Мадина бізге керек. Мадина мені кешіруі керек. Адвокаттар құжат жүзінде жәбірленуші саналатын адаммен татуласуға шектен тыс мән беретіндей көрінді. Біртіндеп оның себебін түсіндім.

Қазақстанда жәбірленушімен татуласу белгілі бір санаттағы қылмыстар үшін маңызды құқықтық салдарға әкелуі мүмкін. Көптеген істерде ақша төленеді, жәбірленуші айыпталушыны кешіреді, ал адвокаттар сол татуласуды қылмыстық істі тоқтату немесе жазаны жеңілдету үшін пайдалануға тырысады. Бірақ бұл ойлау тәсілін менің ісіме қолданудың бір үлкен қиындығы бар еді. Мені не үшін кешіруі керек? Мен Софияны өлтірмегенімді айтып келдім. Ал Мадинаның өз әрекеттеріне барған сайын күмәнім күшейе түсті.

Ақыры түсіне бастаған сот-медициналық дәлелдер маған қарсы жасалып жатқан айыптау нұсқасынан мүлде басқа сұрақтар туғызды. Соған қарамастан: Онда Мадинаны тергейік, — деудің орнына, стратегия әлі де: Мадинаның көңіліне тиме, — дегендей еді. Мадина бізге керек. Мүмкін, Мадина сені кешірер. Дима мұның қисынсыздығын бірден түсінді. «Иә, Қазақстан ғой, досым, — деді ол. — Оларға бәрібір.

Олар қателескенін ешқашан мойындағысы келмейді. Оның үстіне ақша бар. Сенің ісіңнен қыруар ақша күтеді».

Дима тіпті халықаралық құқық тұрғысынан да ойлана бастады. Ол мен сипаттап отырғанның бәрін ескерсек, түбінде Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық сотқа жүгінуге болатынын айтты. Мен де солай ойладым. Мен Ұлыбритания азаматы едім. Британ азаматы болу Еуропаның адам құқықтарын қорғау кепілдіктері қайда барсам да менімен бірге жүреді дегенді білдіретіндей көрінді.

Халықаралық соттардың юрисдикциясын түсінбейтінмін.

Әлдеқайда кейін қарапайым шындықты білдім: Қазақстан Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық конвенцияның тарапы емес, ал тұтқынның британ азаматы болуы ғана Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық сотқа Қазақстанға қатысты істі қарау құзыретін бермейді.

Ол кезде мұны білмедім. Кейін таңғалғаным — мен кезіккен қаншама заңгердің маған нақты қолжетімді халықаралық тетіктер туралы дәл сондай шатасқандай көрінгені. Бұл іс Айгүлдің шамасынан асып түсетін еді. Мұны толық тек әлдеқайда кейін түсіндім. Ол сәтте Хизбулламның кеткеніне ғана риза едім. Бірақ Айгүл жасаған бір нәрсе бар, сол үшін оған шын көңілден әлі де ризамын. Ол Софияның мәйітін эксгумациялауға жол бермеді. Нұрлан қызымның денесін қазып аламыз дегенде мені жай қорқытып қана қойған жоқ.

Ол шынымен эксгумация жүргізу туралы өтінішхат берген. Бір жасар қызымның мәйітіне онсыз да сот-медициналық сараптама жасалған еді. Ол менсіз-ақ жерленген еді. Оны соңғы рет құшағыма алуға рұқсат берілмеді. Қоштасуға рұқсат берілмеді. Жерлеу рәсіміне қатысуға рұқсат берілмеді. Енді оның мәйітін қабірден қайта қазып алмақ болды. Айгүл бұған қарсы күресті. Және жеңді. София жерленген орнында қалды. Айгүл кейін қандай қателік жасаса да, осы үшін оған әрдайым риза боламын.

Осы арада менің өзіммен де басқа бір нәрсе болып жатты. Біз SPEC бөлмесі — психиатриялық бөлім деп атайтын жерде бірнеше ай бойы негізінен орыс тілінде психиатриялық тексеруден өткеннен кейін, ақыры мені ауыстырды. Бүгінге дейін сол психиатриялық сараптаманың қанша бөлігі шын мәнінде мені тексеруге арналғанын түсіну маған қиын. Мені тексерген адамдардың көбі менімен сөйлесе алмайтын. Мен олардың сұрақтарын түсінбедім.

Олар менің жауаптарымды түсінбеді.

Тиісті аудармашым небәрі екі рет келді.

Соған қарамастан, менің психикалық жай-күйім туралы қорытындылар бәрібір жасалып жатты. Мінез-құлқым туралы.

Мен не ойладым-мыс деген туралы.

Не айттым-мыс деген туралы. Ол кезде мен абдырап жүрдім. Кейін нәтижелерді көргенде, сол абыржу басқа нәрсеге айналды. Өзіме телінген, бірақ маған мүлде жат сипаттамалар мен сөздерді көрдім.

Оларға ешқашан айтпаған ойларым. Аузымнан ешқашан шықпаған сөздер. Ал сол материалдардың кейбіріндегі ақпарат пен нұсқалар психиатрларға өзім айтқан сөздерге емес, Нұрлан Болатовтың мен туралы жазған нұсқасына ұқсайтын.

Сонда бүкіл тәжірибе басқа қырынан түсінікті бола бастады. Тілдесе алмайтын адамға қалай психиатриялық сараптама жүргізуге болады?

Бөлмеде білікті аудармашы болмаған кезде оның егжей-тегжейлі жауаптарын қалай тіркеуге болады? Ол сұрақтарды да түсінбесе, оның не ойлап отырғанын қалай анықтайсыз? Айлар бойы мәселе тек тілде деп ойлап

келдім. Мүмкін, ойымды дұрыс жеткізе алмай жүрген шығармын деп ойладым. Мүмкін, аудармашылар дұрыс аудармай жүрген шығар.

Мүмкін, сарапшылар мені дұрыс түсінбеген шығар. Мен әлі де мұның бәрі әдейі жасалмаған шығар деп, ақтайтын себептер іздедім. Бірақ біртіндеп ісімнің әр кезеңінде алдымнан шығатын бір шындықты түсіне бастадым: Кейде менің не айтқаным маңызды емес еді. Кейде алғашқы сарапшының қандай қорытындыға келгені маңызды емес еді. Кейде ДНҚ не көрсеткені маңызды емес еді. Кейде саусақ іздері не көрсеткені маңызды емес еді. Кейде тіпті медициналық дәлел не көрсеткені маңызды емес еді. Өйткені қандай да бір қорытынды маған қарсы құрылып жатқан айыптау нұсқасына сай келмесе, басқа қорытынды ізделетін. Және тағы бір сараптама басталатын.

Олардың бұл әрекетті қай шекке дейін жеткізуге дайын екенін әлі білмейтінмін. Бірақ көп ұзамай білдім.

80-тарау: Тыныштық жоқ, ұйқы жоқ

Лоханың өлімі маған бастапқыда ойлағанымнан да қатты әсер етті. Бірақ эмоциялық тұрғыдан емес. Мен оны танымайтынмын. Оның өлімі ұйқыма әсер етті. Дәлірек айтсам, ұйқымды қашырды. Кейін белгілі болғандай, Лоханың өзі жұмыс істеген өндірістік аймақта еңбек етуге ресми рұқсаты болмаған екен. Бұл жағдай мекеме әкімшілігіне қиындық туғызды. Ал Қазақстандағы түрмеде бірдеңе дұрыс болмай қалса, одан кейін не болатынын мен жақсы білемін. Шектен тыс шаралар. Және ұжымдық жазалау. Енді күзетшілер түн бойы шамамен әр бір жарым сағат сайын бізді оятып, орнымызда екенімізді тексереді.

Күндіз тағы екі қосымша тексеріс енгізілді. Жүздеген тұтқын. Бір адам қайтыс болды. Ал бәрінің өмірі өзгерді. Қазақстанның қылмыстық-атқару жүйесінде өткізген жылдарымда мұндай тәсілді талай көрдім. Бір оқиға болады. Әкімшілік шара қолданып жатқанын көрсетуі керек. Сондықтан нақты қандай кемшілікке жол берілгенін анықтап, оны түзетудің орнына бәрін жазалайды. Тексеріс көбейеді. Шектеу көбейеді. Есіктер жиірек ашылады. Айқай көбейеді. Ұйқы азаяды.

Ал ұйқыдан айыру ескі естеліктерді қайта тірілтеді. Түн ішінде есіктер тарсылдап ашыла бастағанда, мен ойша тек осы жерде ғана болмаймын. Қайтадан С18-ге ораламын. Қайтадан психиатриялық сараптамадамын. Қайтадан сот залындамын. Бір сағаттан артық үздіксіз ұйықтау мүмкін болмаған күндерге қайта ораламын. Психиатриялық тексеру кезінде күзетшілер мен медицина қызметкерлері мені қайта-қайта оятатын. Әр сағат сайын. Өз-өзіме қол жұмсап қоя ма деп қауіптенетіндерін айтатын.

Сот процесі кезінде де дәл осы жағдай қайталанды. Қайта-қайта. Оян. Есік. Айқай. Тексеріс. Ұйықта. Оян. Есік. Айқай. Тексеріс. Мұндай жағдай адамды есінен адастырады. Ұшқыш болып жұмыс істеген жылдары ұйқы

қанбаудың не екенін талай сезіндім. Ұшқыштар шаршаудың не екенін біледі. Таңнан басталатын жұмыс. Түнге дейін созылатын жұмыс. Түнгі рейстер. Уақыт белдеулерінің ауысуы. Ұзақ жұмыс ауысымдары. Денең ұйықтағысы келеді, ал міндетің оған мүмкіндік бермейді. Бірақ мұндағы жағдай мүлде басқа.

Шаршау мен әдейі ұйықтатпаудың арасында жер мен көктей айырмашылық бар. Қатты психологиялық қысымнан әбден қажып, ақыры қалғи бастағаныңызды елестетіңіз. Кенет — ТАРС! Есік тарсылдап ашылады. Жастықтан басыңызды жұлып алғандай шошып оянасыз. Біреу сіз түсінбейтін тілде айқайлап тұр. Қайда жатқаныңызды өзіңіз түсініп үлгермей жатып, жүрегіңіз дүрсілдей жөнеледі. Орныңыздан көтерілесіз. Жауап бересіз. Есік жабылады. Тыныштық. Енді қайта ұйықтап көріңіз. Денеңізде әлі де адреналин тасып тұр.

Ойыңыз сан-саққа жүгіреді. София. Қылмыстық іс. Мадина. Нұрлан. Сарапшылар. Ертең олар не істейді? Айғақтарға не істеп жатыр? Олар шынымен Софияның денесіне тиісе ме? Маған салған әлгі инъекцияның ішінде не болды? Мен неге мұндамын? Сотта не болады? Ақыры тынысыңыз баяулайды. Көзіңіз іліне бастайды. Ұйқыға кетіп бара жатасыз. Денеңіз енді ғана босаңсығанда — ТАРС! Есік қайта ашылады. Тұр! Тағы бір тексеріс. Тағы бір дауыс. Тағы бір шошу. Тағы бір сағат өтті. Сосын бәрі қайта басталады.

Бірнеше түннен кейін уақыттың қалай өтіп жатқанын сезбей қаласыз. Ұйқыңыз қайта-қайта бөлінген сайын көңіл күйіңіз өзгереді. Зейініңіз шашырайды. Шыдамдылығыңыз таусылады. Ұсақ-түйек үлкен мәселедей көрінеді. Есте сақтау қабілетіңіз де сыр бере бастайды. Ашушаң, абдырағаң, үнемі сақ отыратын күйге түсесіз. Ал мұның бәрі мен онсыз да аса ауыр қысым көріп жүрген кезде болды. Маған еркімнен тыс инъекция салынған еді. Өзім әрең түсінетін психиатриялық тексерулерден өтіп жүрдім.

Қайтыс болған қызымның денесіне не істеуі мүмкін деп қорықтым. Айналамда қауіпті болуы да мүмкін, шарасы таусылған, психологиялық тұрғыдан шегіне жеткен адамдар болды. Кейінірек, менің түсінуімше, Мадина мен оның анасы біреуге мені пышақтатуға әрекеттенгеннен соң, түрмеде маған қауіп төнгенде, ұйқы басқа себеппен қауіпті бола бастады. Біреу шабуыл жасауы мүмкін деп ойласаңыз, қалай терең ұйықтай аласыз? Миыңыздың бір бөлігі мүлде тынышталмайды. Әр қимыл маңызды. Әр сыбыр маңызды. Төсегіңізге қарай келе жатқан әр адам маңызды. Ұйықтау — қорғансыз қалу деген сөз.

Одан кейін сот болды. Әбден қалжыраған күйде өз өмірімді қорғауға тиіс едім. Алғашқы отырыс басталмай тұрып-ақ тағдырымды шешіп қойғанына барған сайын көбірек сенген сот залында отырдым. Айналамда толассыз уәде беретін адвокаттар жүрді. «Бәрін шешеміз». «Келесі өтініш көмектеседі». «Келесі кезең басқаша болады». «Тек тоқтама». Ал сол үміттің тасасында әрдайым тағы бір талап тұратын: «Ақысын төлей бер».

Содан кейін аса маңызды бір өзгеріс басталды. Бөлмеме қылмыстық іс материалдары салынған сөмкелер жеткізіле бастады. Ақыры! Құжаттар. Сараптама қорытындылары. Куәлардың жауаптары. Сот-медициналық материалдар. Бет артынан бет. Бұл жолы олардың кейбірі мен шынымен түсіне алатындай деңгейде ағылшын тіліне аударыла бастады. Айлар бойы өзім толық таныса алмаған іспен күресіп келдім.

Енді сол істің жекелеген бөліктері алдымнан шыға бастады. Бәрін оқығым келді. Бәрін оқуым қажет еді. Әр сөйлемді. Әр күнді. Әр сарапшы қорытындысын. Әр қайшылықты. Маған тыныш жер керек болды. Сағаттап отырып, қызыма не болғанын және менің ісіммен не істелгенін рет-ретімен анықтай алатын орын керек еді. Бірақ бір мәселе бар болатын. Мұнда тыныштық жоқ. Ұйқы да жоқ.

Адамдардың сөйлескені. Қабырғадағы тесіктер арқылы көрші камераларға айқайлағаны. Темір есіктердің тарсылдап ашылып-жабылғаны. Күзетшілер. Тексерістер. Ұрыс-керіс. Дәліздегі аяқ дыбыстары мен жүріс-тұрыс. Ара-тұра алыстан радио үні естіледі, бірақ оның өзі сирек. Түн күнге айналады. Күн түнге айналады. Ал мен сол шудың арасында қағазға толы сөмкелермен отырып, мемлекеттің мені жиырма жылға қалай түрмеге қамағысы келгенін түсінуге тырыстым. Енді, арада жылдар өткенде, Лоханың өлімі сол түндерді қайта есіме салды. Әр бір жарым сағат сайын: Есіктер. Тексерістер. Дауыстар. Жарық. Оян!

Бір қызығы, осының бәрінен кейін мен Лоханың өзін қайтыс болған сәтінен кейінгі алғашқы күндерге қарағанда көбірек ойлай бастадым. Ол туралы алғаш жазғанымда білмеген бір жайтты енді естідім. Айтуларынша, оның ісі де кәмелетке толмаған баланың өліміне қатысты болған. Ол жиырма бір жылға сотталған. Қайтыс боларынан шамамен екі ай бұрын осында келген. Содан кейін пышақ алып, суық бөлімге кірген де, ол жерден тірі шықпаған.

Енді мен өзіме сұрақ қоямын. Оның ісі қандай болған? Ол шынымен өзіне жаза кесілген қылмысты жасады ма? Әлде оның ісінде де ешкім тыңдағысы келмеген қайшылықтар болды ма? Білмеймін. Осы уақытқа дейін жазғандарымнан кейін, тек өз-өзіне қол жұмсағаны үшін оны кінәсіз деп жарияламайтыным анық. Өз-өзіне қол жұмсау кінәні де, кінәсіздікті де дәлелдемейді. Сондықтан мен өз ісімде басқалардың не істегенін қалар едім — соны істеймін. Сұрақ қоямын. Оны таныған адамдардан сұраймын. Мүмкін болса, толық аты-жөнін анықтаймын. Қай соттың үкім шығарғанын сұраймын. Нақты қандай айып тағылғанын сұраймын.

Құжаттар қолжетімді болса, оқып шығуға тырысамын. Мүмкін, дәлелдер оның ауыр қылмыс жасағанын көрсететін шығар. Солай болса, дәл соны жазамын. Мүмкін, көрсетпес. Мұны да анықтау маңызды. Тұтқынның сөзіне бірден сене бермеңіз. Айыптауды да еш тексерусіз шындық деп қабылдамаңыз. Дәлелдерді іздеңіз. Ал әзірге Лоха мені мүлде танымаса да, маған бір нәрсе қалдырды. Әр тоқсан минут сайын оның өлімі менің есігімді

ашқызады. Есік тарсылдап ашылған сайын, қас-қағым сәтке бәрі басталған жерге қайта ораламын.

С18. София. Психиатриялық бөлім. Сот. Іс материалдары. Инъекциялар. Қорқыныш. Өмірімді сақтап қалуы мүмкін айғақтарды түсіну үшін көзімді ашық ұстауға бар күшімді салған сәттер. Тыныштық жоқ. Ұйқы жоқ. Тағы бір түн басталады.

81-тарау: Екінші алаяқтық

Ақыры SPEC 197-ден — психиатриялық бөлімнен — шығарылған соң, мені 23-камераға жіберді. Мадина оны ұйымдастыру үшін бір күзетшіге 500 доллар төлеген көрінеді. Камераның жағдайы бұрынғысынан айтарлықтай жақсы емес еді. Мен үшін мұнда жайлырақ болуының себебі — осы камерада отырған адамдардың бірі. Ол адамдарды алдап, ақшаларын иемденгені үшін сотталған, жасы үлкен түрік алаяқ болатын. Ең маңыздысы — ол ағылшын тілінде мінсіз сөйлейтін. Айналамда сөйлейтін тілді айлар бойы түсіне алмай қиналғаннан кейін, кенет шынымен сөйлесе алатын адам пайда болды.

Ол айтылған сөздерді аударып бере алатын. Адамдардың не айтып жатқанын түсіндіре алатын. Өзім тап болған осы жат әлемде бағдар табуыма көмектесе алатын. Түрік жігіті біздің дәлізге жауапты опермен де байланыс орнатып қойған еді. Оның аты Әли болатын. Әлидің өзіне тән басқару тәсілі бар еді. Ара-тұра ол камерадағы бәрімізді жертөлеге түсіріп, бүйірімізден жұдырықпен ұратын. Оның негізгі әуестіктерінің бірі ұялы телефондар еді. Ұстанымы қарапайым:

Барлық телефон Әли арқылы өтуге тиіс. Әр камерада дерлік оның хабар берушілері бар еді. Егер біреуде ол арқылы алынбаған телефон болса, ерте ме, кеш пе, Әли білетін. COVID кезінде бұл әсіресе маңызды болды. Тергеу изоляторында толық карантин енгізілді.

Кездесулер тоқтады. Адамдар ауыра бастады. Басынан аяғына дейін ақ қорғаныш киімін киген адамдар дәліздермен жүріп, бүкіл жерді арзан ғылыми-фантастикалық фильмге ұқсатып жіберетін. Сырттан ештеңе әкелінбейтін болды.

Азық-түлік таусыла бастады. Темекі таусыла бастады. Адамдар барған сайын мазасызданды.

Онсыз да күйзелістегі тұтқындарға толы бөлмені жауып, отбасынан ажыратып, қорын азайтып, ғимаратта тарап жатқан вирус өзіне қашан жұғар екен деп алаңдатсаңыз, ашулары басылмайды. Ашу-ыза бұрқ ете түседі. Дәл осы өте қиын кезеңде Әли түрік жігітіне телефон берген еді. Ақырында Әли өз шартын ұсынды.

Хабар түрік арқылы келді: «Баракатқа айт, айына 1 500 доллар берсін. Екеуіңді арнайы бөлмеге ауыстырамын. Тек екеуің. Смартфон. Тінту жоқ».

Міне, тағы басталды. Тағы бір VIP-пакет. Мемлекеттік тергеу изоляторының ішіндегі жағдайды сатып отырған тағы бір адам. Әли көрші камерадағы екі бай орыс тұтқынына да ұқсас шарт ұсынып жүрді. Олардың бірі Uber-дің ресейлік баламасы Yandex Taxi-мен байланысты директор болған. Сөйтіп бір күні есіктер ашылды. Біз шықтық.

Төрт тұтқын матрастарды, жастықтарды, шәйнектерді және жинап үлгерген жеке заттарымызды көтеріп келдік.

Бізді басқа блокқа алып барды. Ақыры төртеуіміз де 224-камераға түстік. Бұл — сотталғандарды лагерьге ауыстырар алдында құжаттарын рәсімдеу кезеңінде уақытша ұстайтын бөлім. Сол жерде мені орнымда тоқтатқан бір нәрсені көрдім.

Терезе.

Одан егістіктің бір бөлігі көрінетін. Болды. Егістік. Сырттағы адамдардың көбі үшін оның еш мәні болмас еді. Терезеден жарты секунд қарап, бұрылып кетер еді.

Мен олай ете алмадым.

Көзімді одан айыра алмадым. Қабырғалар, темір торлар, металл қалқандар мен бетонның ортасында сонша уақыттан кейін сыртқы әлемнің бір бөлігін көре алдым. Арақашықтық. Ашық кеңістік. Тағы бір қабырға емес бір нәрсе. Тұрып, соған қарадым. Егістік. Бүкіл әлеміңізден айырылмайынша, егістіктің өзі адам үшін қаншалық маңызды болатынын түсінбейсіз. Сосын телефон келді. Төртеуімізге ортақ бір смартфон.

Бір ғана мәселе болды. SIM-карта жоқ. Оны өзіміз ұйымдастыруымыз керек еді. Қарсы бетте прокурордың туысы Бача отырды. Бача келген алғашқы күннен-ақ ерекше қарым-қатынас көрген. Ол үшін ақша да төлемеген. Қажетті адамдармен таныс болсаң, жүйенің қалай жұмыс істейтіні қызық екен. Шамамен отыз минут ішінде SIM-карта пайда болды.

Енді телефонды бәрі қалады. Бірақ бір адам телефонды бірден жеке меншігіндей пайдалана бастады. Алекс. Алекс ондаған миллион доллар айналған қаржы пирамидасын басқарған.

Ол және түрік жігіті бір-бірін бірден дерлік ұнатпай қалды. Шынын айтқанда, бұл біраз көңілді еді. Бір камерада қамалған екі алаяқ. Екеуі де қалғанымызды «ісімізді шешіп бере аламын» деп сендіріп, ақша табуға тырысады. Екеуі де өздеріне ұзақ мерзімді түрме жазасы кесілмейтініне кәміл сенді. Ал кейін екеуі де ұзақ мерзімге бас бостандығынан айырылды. Бірақ сол сәтте әрқайсысы жүйені бәрінен жақсы түсінемін деп сенгендей еді. Ұрыс бірден басталды. Телефон кімге тиесілі? Қанша уақытқа? Кім қанша төледі? Кім кімді таниды? Кім кімнің ісін «шешіп» бере алады?

Ақыры жағдай төзгісіз болып кетті де, Әли уәдесінің ең болмаса бір бөлігін орындауға мәжбүр болды. Екі орысты бөлек бөлмеге ауыстырды. Сосын бір аптадан астам уақыт: Жұмақ. Кең бөлме. Терезеден көрініс. Және смартфонға іс жүзінде шексіз қолжетімділік. Көп адам үшін телефонға шексіз қол жеткізу — ойын-сауық. Мен үшін ол мүлде басқа нәрсе еді.

Ақыры өз ісіммен жұмыс істей алатын болдым. Аударылған материалдар салынған сөмкелер келе бастаған еді.

Сарапшылардың есептері. Жауаптар. Өтініштер. Заң нормалары. Тергеу құжаттары. Алғаш рет отырып, не жасалғанын дұрыс қайта құра бастай алдым. Оқыдым. Тағы оқыдым. Тағы оқыдым. Көп ұзамай бір нәрсе айқын болды. Бұл істің астан-кестені шыққан еді. Неғұрлым көп оқыған сайын, дәлелдердің өзінен соғұрлым аз қорқатын болдым. Тіпті өзіме сенімді бола бастадым. Олардың бары осы ма? Шынымен бе? Сосын куәлардің жауаптарын дұрыстап оқи бастадым.

Беттерден бір нәрсе бірден көзге ұрды. Қолданылған сөздер бірдей еді. Жай ғана ұқсас емес. Анда-санда қайталанып тұрған да емес. Куәлардің жауаптарының бойында бірдей сөздер қайта-қайта кездесетін — әртүрлі адамдар жауаптарын дербес әрі мүлде басқа күндерде берген-мыс дегенге қарамастан. Әртүрлі куәлар. Әртүрлі күндер. Бірдей тіл. Бұлар жеке-жеке адамдар өздері не есінде қалғанын айтып отырған құжаттар болуға тиіс еді.

Әртүрлі адамның сөздік қоры әртүрлі болады. Әртүрлі деталь есте қалады. Сөйлемді әркім әртүрлі құрайды. Оқиғаны әркім өз тілімен сипаттайды. Ал қағаз жүзінде бұл «тәуелсіз» куәлар бір ауыздан сөйлегендей еді. Ол сәтте кейін пайда болатынның бәрі әлі қолымда болған жоқ. Кейін бұл жауаптарды талдау үшін маманға беретін болдық. Қорытындысы күйретуші еді. Бұлар әртүрлі адамдардың еркін әрі өз сөздерімен берген дербес жауаптары болып көрінбеді. Талдау олардың артында бір автор тұрғанын көрсетті.

Сол автор ретінде Нұрлан Болатов анықталды. Бірақ сотта болған нәрсе одан да жаман еді. Куәлардің өздері не болғанын мойындай бастады.

Олар хаттамалардағы сөздердің бәрін өз еркімен айтып жаздырмағанын мәлімдеді.

Олардың айтуынша, Нұрлан Болатов дайындап берген мәлімдемелерге жай ғана қол қойған. Неге? Полицияға көмектесу үшін. Ойланып көріңіз. Бұл құжаттар кісі өлтіру ісіндегі куә айғағы ретінде ұсынылып жатқан.

Ал кейін куәлардің өздері сотта өздеріне алдын ала дайындалған жауаптарға қол қойғанын мойындайтын болды. Бұл істің маңызы жоқ бір бұрышында жасырын тұрған болмашы деталь емес еді. Куәлардің айғақтары мені түрмеге жіберу үшін құрылып жатқан істің бір бөлігі болды. 224-камерада отырып, мұның кейін қаншалық ашылатынын әлі білмейтінмін. Бірақ қайталанатын үлгіні өз көзіммен-ақ көріп тұрдым. Әртүрлі куәлар. Әртүрлі күндер. Бірдей сөздер.

Өте үлкен бір нәрсе дұрыс емес еді. Содан кейін сараптамалық дәлелдерге өттім. Тағы да проблемалар қағаздың бетінде-ақ тұрды.

Сарапшылар Софияның денесінсіз қосымша зерттеулер жүргізудің қиындықтарын жазып отырған. Жанымда Қазақстанның өз заңдарының көшірмелері жатты.

Адвокаттарым берген өтініштер болды. Сот-медициналық сараптамалардың нәтижелері болды. ДНҚ. Саусақ іздері. Мәйітті сараптау. Психиатриялық қорытындылар. Куәлардің жауаптары.

Бәрін алдыма жайып қойып, салыстыра бастадым. Құжатты құжатпен. Жауапты жауаппен. Сараптамалық қорытындыны заңмен. Күндерді бір-бірімен. Алғаш рет маған істің жай мазмұнын айтып қана қоймай, оның құрылымын өзім көре алдым. Сонда ойлағаным есімде: Адвокаттарым дұрыс айтыпты. Бұзушылықтар жасырын тұрған жоқ. Олар барлық жерде еді. Айлардан кейін алғаш рет қауіпті түрде оптимизмге ұқсайтын бір сезім пайда болды. Нұрлан Болатов мұндай материалмен қалай үкім шығартып аламын деп ойлағанын шын түсіне алмадым.

Бұл не деген масқара? Осындай дәлелдермен мені соттай алмайды ғой. Бірақ қамалып қалған жүйем туралы әлі де бір үлкен қате түсінігім бар еді. Дәлел жеткілікті дәрежеде нашар болса, ақырында Нұрланнан жоғары тұрған біреу оны тоқтатады деп сендім. Прокурор. Судья. Біреу. Ақырында біреу отырып, мен оқып отырған құжаттарды өзі де оқып: Жетеді, — дейді деп сендім. Бұл куәлар мұны өз бетімен айтқан жоқ.

Сот-медициналық дәлел сендердің айыптауларыңды растамайды. Рәсімдер сақталмай жатыр. Бұл іс осылай жалғаса алмайды. Тергеудегі заңсыздықты дәлелдеу бір бөлек, ал жүйенің ішінен соған қарсы әрекет етуге дайын адам табу мүлде басқа күрес екенін ол кезде түсінбеппін. Бірақ 224-камерадағы сол қысқа кезеңде айлар бойы менде болмаған нәрселер болды. Уақыт. Құжаттар. Телефон. Және терезеден көрінетін сыртқы әлемнің кішкентай бөлігі.

Содан кейін түн ортасында — ТАРС! Есік жарылғандай ашылды. Режим бөлімінің қызметкерлері бөлмеге басып кірді. Олар қайда қарау керегін дәл білді. Телефондарды жасырылған жерлерінен бірден суырып алды. Іздеу жоқ. Күмәндану жоқ. Тура соған барды. Түрік жігіті қарсылық білдірді. Режим бөлімінің бас қызметкері оған қарады. «Әли бізден сені қорғай алмайды». Түрік даусын бәсеңдетті. «Бірақ Әли саған ақша төлеп қойды ғой». Режим қызметкері күлді. «Ол саған солай айтты ма?»

Сосын бәрін түсіндіретін сөйлем айтылды. «Әли ертең бұл жерде болмайды». Артынша бірден: «Заттарыңды жина». «Матрасыңды ал». «Ауысасың». Тағы. Менің ашудан қаным қайнады. Шарасыз едім. Бірақ не істей аламын? Заттарымды жинадым. Матрасымды алдым. Соңдарынан ердім. Келесі бөлмеге кіргенде ойынның мәнін бірден түсіндім. Қысым. Жақсартылған жағдайдан айыр. Телефонды тартып ал. Терезеден көрінетін көріністен айыр. Қол жеткізген болмашы жайлылықтың бәрін тартып ал. Өмірді қайтадан төзгісіз ет.

Сосын күт. Ақырында тұтқын — немесе оның отбасы — сұрайды: Қанша? Сөйтіп цикл қайта басталады. Мен бір рет төлеп қойған едім. Сосын тағы. Енді біреу сол бопсалау тетігін қайта іске қосқысы келді. Бұл жолы мен ойынға қатысудан бас тарттым. Тағы да тамақ ішуді тоқтаттым. Олар

бақылап отырды. Әрдайым бақылап жүрген адамдар болатын. Ақпарат берушілер. Күзетшілерге жеткізетін тұтқындар. Қысым әсер етіп жатыр ма деп күтіп отырған күзетшілер. Бір күн. Екі күн.

Бес. Бір апта. Мен жалғастырдым. Он бір күн. Ақыры олар берілді. Толығымен емес. Телефон болмайтын болды. Бірақ көрінісі бар камераға қайта алатын болдым. Маған сол да жеткілікті еді. Матрасымды қайта көтеріп бардым. Сол терезеден тағы қарадым. Егістік әлі орнында еді. Құжаттар салынған сөмкелер де. Бұл кезде бір маңызды нәрсені түсіндім. Мені ауыстырған, қорқытқан, ұйқымнан айырған, бір нәрсемді алып қойған немесе тағы ақша талап еткен сайын назарым ең маңызды нәрседен ауытқып отырды. Дәлелдерден.

Телефонды өздерінде қалдыра берсін.

Менде іс материалдары бар. Ақыры оларды түсіне алатын деңгейге жеттім. Ал алдымда жылдар бойы жауап күтіп келе жатқан сұрақтар бар еді. Отырдым. Алғашқы буманы аштым. Ең басынан қайта бастадым. Істі дұрыстап зерттейтін уақыт келген еді.

82-тарау: Оларға басқа жауап керек болды

Мен іс материалдарын оқуды жалғастырдым.

Іс материалдарына тереңдеген сайын, тергеу барған сайын оғаш бола түсті. Ал менің ісім алға жылжымады. Апталар айларға ұласты. Айлар өтіп жатты. Мен қамауда қала бердім, ал Нұрлан Болатов өзіне ауадай қажет бір нәрсені алуға тырысты: Сот-медициналық сарапшылардың өзгеше қорытындысы. Алғашқы мәйіт сараптамасының қорытындысы айыптаушы тарапқа қолайсыз болып шыққан еді. Онда Софияның жарақаттары компрессиялық жарақат — басының екі беткейдің арасында қысылуына сәйкес келетін механизм — деп сипатталды.

Бірақ тергеу қол жеткізгісі келген қорытынды бұл емес еді. Сондықтан олар тағы бір сараптама іздеді. Бірден мәселе шықты. София жерленген еді. Нұрлан Болатов оның денесін эксгумациялау туралы өтініш берді. Сот бас тартты. Ол сол бас тартуға шағымданды.

Бұл әрекеттерінен нәтиже шықпады.

Ал Софияның денесі болмаса, сарапшылардың өздері Нұрланға талап етіп отырған нәрсесін тиісті түрде жасай алмайтынын айта бастады. Бұл — жылдар өткен соң адвокаттарым ойлап тапқан формалды қарсылық емес.

Бұл іс құжаттарында жазылған.

Қазақстанның өз сот-сараптамалық ережелері анық еді. 400-тармақ мәйітті зерттемей, тек медициналық құжаттар негізінде өлім себебін анықтауға жол берілмейтінін айтқан. Алматы Сот сараптамалары институтының директоры

Бекжанов Нұрлан Болатовқа тікелей хат жазып, эксгумация қажет екенін және мәйіт берілмесе медициналық материалдар сараптама жүргізілместен кері қайтарылуы мүмкін екенін ескерткен.

Осы тұста мәселе шешілуге тиіс еді. Мәйіт жоқ. Талапқа сай қайталама сараптама да жоқ. Фотосуреттер мәйітті тікелей зерттеудің орнын баса алады деуге болмайды. Бірақ тергеу тоқтамады. Оның орнына қысым сарапшыларға қарай ауысты.

Бастапқы сарапшы айыптаушы тараптың теориясына сәйкес келмейтін қорытынды беріп қойған еді. Содан кейін сол сарапшының өзіне қатысты іс қозғалды. Ал басқа сарапшылар не болып жатқанын анық көріп тұрды. Сарапшы тергеуге ұнамайтын жауап береді.

Сосын сол сарапшының өзі істің нысанына айналады. Енді дәл сол өлімді қайта қарауды сұраған келесі сарапшының орнында өзіңізді елестетіңіз.

Мұндай жағдайда өзіңізді қаншалықты тәуелсіз сезінер едіңіз? «Сіз қалаған жауапты бере алмаймын» деу кәсіби қорытынды ретінде қабылданатынына қаншалық сенімді боласыз? Құжаттар тізбегі одан сайын таңғаларлық бола түсті. Сарапшылар Софияның денесін зерттемей оның жарақаттарының механизмін дұрыс анықтай алмайтындарын қайта-қайта жазған.

Олар фотосуреттердің шектеулерін арнайы атап көрсеткен. Фотосуреттер өлшемдерді сенімді түрде бере алмайды.

Сынықтардың үш өлшемді құрылымын толық көрсете алмайды. Микроскопиялық детальдарды көрсетпейді. Сүйектерді тікелей зерттеудің орнын баса алмайды. Мұны сарапшылардың өздері айтқан. №28 қорытындыда комиссия бас сүйектің ашық жарақатының егжей-тегжейлі механизмін анықтау мүмкін болмағанын тікелей жазған, оның ішінде фотосуреттер бас сүйек зақымының микроскопиялық сипаттарын бермегендіктен және денені қайта зерттеу туралы өтініш қанағаттандырылмағандықтан.

Сол комиссия фотосуреттер бойынша, мәйітті қайта зерттемей, бас сүйектегі жекелеген сыну аймақтарын қандай жарақат түрі тудырғанын ажырату мүмкін емес екенін де жазған. Осыған мұқият назар аударыңыз. Сарапшылардың өздері іс жүзінде: Мұны фотосуреттерден дұрыс анықтай алмаймыз, — деп тұр. Соған қарамастан, сараптама жалғасты. Кейін адвокаттарымыз Әділет министрлігінің Сот сараптамалары орталығынан баланың өлім себебін мәйітті зерттемей қайталама сот-медициналық сараптама кезінде анықтауға бола ма деп тікелей сұрағанда, жауап анық болды.

Орталық тікелей 400-тармаққа қайта сілтеме жасады: Мәйітті зерттемей, тек медициналық құжаттар негізінде өлім себебін анықтауға жол берілмейді. Демек, бұл жылдар өткен соң түрмеде отырған Мохамед Баракаттың ойдан шығарған шағымы емес. Бұл — Қазақстанның өз сот сараптамасы мекемесі Қазақстанның өз ережесін растап отыр. Соған қарамастан, қорытынды бар

еді. Софияның денесін қайта зерттемей жасалған қорытынды. Фотосуреттердің шектеулерін өзі мойындаған қорытынды.

Өлімнің анық, ғылыми тұрғыдан сенімді механизмін белгілемеген қорытынды. Алғашқы мәйіт сараптамасынан түбегейлі ерекшеленетін қорытынды. Алғашқы сараптама компрессиялық жарақатты сипаттады. Кейінгі комиссия импрессиялық-инерциялық механизмге қарай ауысып, бас сүйек жарақаттарының қалай пайда болғаны жөніндегі сот-медициналық теорияны іс жүзінде өзгертті. Бұл қайшылық кейінгі Жоғарғы сотқа берілген өтініште тікелей көрсетілген.

Ал осының бәрі болып жатқанда мен қамауда отырдым. Күттім. Айлар бойы. Олар өздеріне керек қорытындыны шығарып біткенше жай ғана күттім. Ол кезде істің барлық материалы дерлік қолымда еді. Сол файлдардың ішінде бүгінге дейін қарау маған қиын нәрселер бар. Бір күні мәйітті зерттеу кезінде түсірілген фотосуреттерге кезіктім. Сол суреттерде София болды. Менің сәбиім. Оның денесін зерттеу кезінде түсірілген фотосуреттер.

Кішкентай денесі кесілген. Денесінің бөліктері банкаларға салынған. Мұның маған не істегенін сипаттауға тырыспаймын. Оны жеткізетін сөз жоқ.

Әсерлі сөз іздеп, сол сезімнің қадірін түсіргім келмейді.

Ол менің қызым болатын.

Сол жеткілікті. Фотосуреттерді жаптым. Кейін, басқа амалым болмағандықтан, іс материалдарын қайта аштым. Өйткені мен оқымасам, кім оқиды?

Алғашқы алдын ала тыңдауға жеткенімізде Айгүл әлі де менің адвокатым еді. Ол кезде істі өзім жеткілікті оқып, оның неге шабуыл жасауын күткенімді білетінмін. Куәгерлердің жауаптарына.

Сот-медициналық қайшылықтарға.

Қайталама сараптамаға. Сарапшылардың өздері Софияның денесінсіз механизмді дұрыс анықтай алмаймыз деген фактіге.

Аудармаларға. Процестік бұзушылықтарға. Айыптаушы тараптың нұсқасына сәйкес келмейтін дәлелдерге. Ақыры, деп ойладым, билігі бар біреу осының бәрімен бетпе-бет келуге тиіс. COVID бүкіл процесті өзгертіп жіберді. Отырыстар Zoom арқылы қашықтан өтті. Мен тергеу изоляторында елестетуге болатын ең қарапайым компьютерлердің бірінің алдында, дәл сондай қарапайым интернетке сүйеніп отырдым.

Экранда кейін маған үкім шығаратын судья пайда болды: Бақытжан Бәкірбаев. Ол бұрын прокурор болған. Басынан-ақ қорғаушы тарапқа көзқарасы агрессивті еді. Мен Айгүлді күтіп отырдым. Бұл — оның өз мүмкіндігін көрсететін сәті еді. Отбасым адвокаттарға орасан ақша жұмсады. Мен істі айлар бойы оқыдым.

Сол файлдардың ішінде қанша проблема көмілгенін көрдім. Сосын Айгүл сөйлей бастады. Ол 1980-жылдардағы «Dallas» телехикаясының кейіпкеріндей киініп келіпті.

Әсерлі көрініс. Зор сенімділік. Сосын оның уәжі келді. Іс орыс тілінде жүргізілген. Ол Қазақстанда іс жүргізу алдымен қазақ тілінде өтуге тиіс еді деп уәж айтты. Болды. Экранға қадалып қалдым. Сосын аудармашыма қарадым. «Болды ма?» Ол маған қарады. «Ол шағымданып жатқанның бәрі осы ма?» Жүрегім айнып кетті. Тіл мәселесі мүлде мағынасыз болғандықтан емес. Мәселе онда емес еді. Бір сәби қайтыс болған. Маған кісі өлтіру айыбы тағылған.

Іс материалдарында сөзбе-сөз бірдей куәгер жауаптары болды. Сот-медициналық дәлелдерде ірі қайшылықтар болды. Қайталама мәйіт сараптамасы Софияның денесі болмағанына және сарапшылар фотосуреттерден механизмді дұрыс анықтай алмайтынын жазғанына қарамастан жүргізілген.

Ал менің қорғаушымның алғашқы уәжі осы ма? Олар қате ресми тілді қолданған. Қазақстан заңын арнайы оқымаған ұшқыш болсам да, не болатынын түсіндім.

Бір жасар баланың өліміне қатысты істі адвокатым ресми тіл туралы әсерлі сөйлеп шықты деп еш судья тоқтатпайтыны анық еді. Айгүл даусын көтерді. Бәкірбаев оны бірден басты. «Менің сот залымда даусыңды көтеруші болма». Өтініш қабылданбады. Екінші алдын ала тыңдау белгіленді. Күнін енді тіпті есіме түсіре алмаймын. Сезім есімде. Менің күнім бітті. Ішімде қалғаны — осы. Сонша іс материалы. Сонша қайшылық. Сонша ай. Ал менің қорғанысым — осы. Камераға қайтып келіп, дәліздің ар жағына айқайладым.

«Бекка!» Бекка әлі сонда еді. Прокурорларда танысы көп адам. «Досым, маған телефон ауадай керек». Ол бірден түсінді. Күзетшіні шақырды. Оның камерасының есігі ашылды. Бекка дәлізден өтіп келді. Сосын менің есігім де ашылды. Соның өзі-ақ күштің көрінісі еді. Қамаудағылар бір-бірінің камерасына жай ғана кіріп-шыға алмайтын. Бекка тура қасыма келді. Қол алыстық. Сол қол алысу кезінде ол алақаныма кішкентай Nokia-ны қыстырып жіберді.

Қабырға арқылы тартылған жіп жоқ. Жасырын жеткізу жоқ. Күрделі айла жоқ. Ол күзетшіні шақырып, өз камерасынан шығып, менікінің ішіне кіріп, тыйым салынған телефонды қолыма ұстата салды. Түрме ішіндегі билік әрдайым форма киген адамға тиесілі емес. Әпкелеріме қоңырау шалдым. Олар телефонды көтерген сәтте ішімдегінің бәрі төгілді. «Менің күнім бітті». Айқайлауға шақ қалдым. «Мен құрыдым. Біттім». «Мохамед, сабыр ет».

«Сендер не болғанын көрмедіңдер. Ол ештеңе айтқан жоқ. Ештеңе! Істе осынша нәрсе бар кезде, оның уәжі осы болды ма?» Сонда әпкелерім мен күтпеген бір нәрсе айтты. «Уайымдама, Мохамед. Біз бұған дайын едік».

Тоқтап қалдым. «Қалай сонда?» «Біз Алматыдағы ең мықты үш адвокатпен сөйлесіп жатырмыз». Тағы бір адвокат. Тағы ақша. «Олардың қызметі қымбат», — деді әпкелерім, — «бірақ бұл біздің ең жақсы мүмкіндігіміз».

Сөйтіп әпкелерім тағы да менің есімді сақтап қалды.

Олар мұны қанша рет жасағанын ешқашан толық түсінбейтін шығар. Тергеу изоляторындағы кіп-кішкентай заңсыз Nokia арқылы айтылған бірнеше сөз мені құздың шетінен кері тарта алатын. Біз мұны қолға алдық. Жұмыс істеп жатырмыз. Берілме. Тағы бір жол бар. Олар сыз бүгін осында отырып осы кітапты жазатын күнге ешқашан жетпес едім.

Келесі күні мені жаңа командамен таныстырды. Таир — адвокаттар алқасының басшысы әрі фирманың иесі. Заңгерлік оқуға кеткен бұрынғы полиция қызметкері.

Дирхан — бұрынғы арнайы тергеуші. Ал Абзал жас әрі әрдайым мұнтаздай киінетін.

Өршіл.

Абзал ағылшын тілінде мүдірмей сөйлейтін.

Қазақстанда біліктілік алғанға дейін Ұлыбританияда заң оқыған. Айырмашылық бірден көрінді. Бұл адамдар жинақы әрі іскер көрінді. Ұйымдасқан. Дайын. Іске шын кірісетін адамдар сияқты еді. Сосын олар мен естуге ауадай мұқтаж сөздерді айта бастады. «Сіздің ісіңіз туралы естідік». «Алғашында оған араласқымыз келмеді». Бұл менің назарымды аударды.

«Бірақ не болып жатқанын түсінгеннен кейін, Мохамед, араласуға шешім қабылдадық». Сосын мен және отбасым үшін бәрінен маңызды болған сөйлем айтылды: «Баяғыда-ақ

Қазақстандағы сыбайлас жемқорлықпен күресеміз деген ұстаным қабылдағанбыз». Ақыры. Мен осылай ойладым. Ақыры біреу түсінді. Ақыры біреу қорықпайды. Ақыры Нұрлан Болатов қалағанын істеп жатқанда үнсіз отырмайтын адвокаттарым бар. «Енді сізге көмектесу үшін осындамыз».

Бұл сөздер маған үміт берді. Қазір, кейінгі жылдары білгенімнің бәрінен соң артқа қарап, сол әңгімені басқаша естимін. Бұл адамдар өздерінен не күтілетінін түсінуге уақыт бөлген еді. Олар бізді түсінді. Үйінен мыңдаған миль алыстағы британ отбасы. Қайтыс болған бір жасар сәби. Қамауда отырған ұл. Ағасын құтқару үшін таба алғанының бәрін шарасыз жұмсап жүрген әпкелер. Жеткілікті білімді, ықпалды таныстары бар әрі батыл адвокаттарды тапсақ, жүйе ақыры әділ жұмыс істейді деп әлі де сенетін отбасы. Олар бізге есту керек нәрсені дәл айтты.

Қазір маған Таир Қазақстанның құқық қорғау және заң жүйесінің ішінде бүкіл кәсіби өмірін дерлік өткізіп, шынымен сот залына кіріп барып жүйелік сыбайлас жемқорлықты жеңемін деп сенді дегенге сену қиын. Ол жүйені бізден шексіз жақсы білді. Біз үшін бұл біздің өміріміз еді. Ал заң фирмасы үшін біз клиент едік. Үмітін үзбеген, бірақ шарасыз күйдегі клиенттер — бағалы клиенттер. Бірақ бір нәрседе әділ болғым келеді. Олардың заңгерлік жұмысы жақсы болды.

Өте жақсы. Кейін олардың уәделері мен ақша туралы не ойласам да, бұл адамдар біліксіз емес еді. Жұмыстары ұқыпты болды. Кәсіби. Егжей-тегжейлі. Олар істі түгел зерттеп, мен бұрын-соңды көрген ең салмақты заңбұзушылықтар тізімдерінің бірін жасады. Қазақстандағы ең мықты сарапшылардың кейбірін тапты.

Ол сарапшылар айыптаушы тараптың дәлелдерін жан-жақты сынға алды. Сот-медициналық әдістемеге дау айтты. Қорытындыларға дау айтты. Қайшылықтарды ашты. Нұрлан жүргізген тергеудің кемшіліктерін бірінен соң бірін ашты.

Бұл айырмашылық маңызды. Өйткені бұл тағы бір: Адвокаттарым түкке тұрмайды, — дей салатын жағдай емес еді. Бұл адвокаттар біліксіз емес еді. Керісінше. Олар істі шешетін адам сол жұмыстың нәтижені өзгертуіне жол бергісі келмесе, тамаша заңгерлік жұмыстың қаншалық аз мәнге ие болатынын көрсетті. Олар кейін маңызды болатын тағы бір нәрсе жасады.

Істі халықаралық деңгеймен байланыстыра бастады. Солар арқылы біз халықаралық адам құқықтары жөніндегі заңгер Анна Брэдшоумен таныстық.

Халықаралық адам құқықтары жөніндегі заңгерлер, көп ұзамай байқағанымыздай, мүлде басқа қаржылық әлемде жұмыс істейтін. Ол өте қымбат еді. Мұны қиын жолмен білдік.

Тағы ақша.

Тағы шоттар.

Тағы құқықтық қорытындылар. Бірақ сол байланыстарсыз бір маңызды нәрсені де мойындауым керек: сот залымда не болып жатқанына

Қазақстанның адам құқықтары қауымдастығының назарын аударту мүмкіндігіміз әлдеқайда аз болар еді. Сондықтан мұнда бәрін тек ақ пен қараға бөлуге болмайды. Таир, Дирхан және Абзал байыпты жұмыс істеді.

Мықты сарапшылар тапты. Елеулі бұзушылықтарды анықтады.

Іске сырттан байыпты назар аударуға көмектесті. Соған қарамастан — мен түрмеге түстім. Мен әлі түсінбеген сабақ осы еді. Айлар бойы менің проблемам Нұрлан Болатов деп сеніп келдім. Оның қателіктерін әшкерелесем — жеңемін. Бірдей куәгер жауаптарын әшкереле. Жеңіс. Сот-медициналық сараптамадағы кемшіліктерді аш. Жеңіс.

Сарапшылардың өздері Софияның денесінсіз қайталама сараптама механизмді дұрыс анықтай алмайды дегенін көрсет. Жеңіс. 400-тармақты көрсет. Жеңіс. Жақсырақ сарапшылар әкел. Жеңіс.

Процестік бұзушылықтарды көрсет. Жеңіс. Жақсырақ адвокаттар тап. Жеңіс. Халықаралық адам құқықтары жөніндегі заңгерлерді тарт. Жеңіс. Мен мұны әлі де дәлелдер таласы деп қабылдадым. Таразының бір жағына жеткілікті дәлел жинасақ, бір күні таразы міндетті түрде қозғалады деп сендім. Ал Таир, Дирхан және Абзал маған дәл сұрап жүргенімді берді:

Дұрыс қорғаныс.

Олар тапқан сарапшылар Нұрланның жұмысына шабуыл жасады. Адвокаттар бұзушылықтарды құжаттады.

Айыптаушы тараптың ісі біртіндеп талданып, осал тұстары ашылып жатты.

Бірақ оның бәрінің үстінде отырған адамды ешқайсымыз бақылай алмадық.

Судья Бақытжан Бәкірбаевты. Ал егер судья бұзушылықтарға мән бермесе — сарапшылардың не айтқанына мән бермесе

— Қазақстанның өз сот-сараптамалық ережелері мәйітті зерттемей, медициналық құжаттар бойынша ғана өлім себебін анықтауға тыйым салатынына мән бермесе — сарапшылардың өздері фотосуреттер механизмді анықтауға жеткіліксіз дегеніне мән бермесе — дәлелдердің қалай алынғанына мән бермесе — тергеу заңды сақтады ма, соған мән бермесе — онда таба алатын ең мықты адвокаттарды жалдай аласыз. Ең мықты сарапшыларды жалдай аласыз. Жүздеген бет өтініш дайындай аласыз. Отбасыңыздың бүкіл жинағын жұмсай аласыз.

Бір қайшылықтан соң екіншісін көрсете аласыз. Қағаз жүзінде толықтай дұрыс бола аласыз. Бірақ мұның бәрі дерлік түкке тұрмай қалуы мүмкін. Өйткені ақырында бәрібір заңның орындалуын қамтамасыз ететін біреу керек. Бірақ ол кезде мұны түсінбейтінмін.

Осы үш ширақ жаңа адвокатқа қарадым. Абзалдың мінсіз ағылшын тілінде сөйлегенін тыңдадым. Таирдың сыбайлас жемқорлықпен күрес туралы айтқанын тыңдадым. Олар әкелетін сарапшылар туралы естідім. Сол апатты алдын ала тыңдаудан бері алғаш рет денемдегі дүрбелеңнің басыла бастағанын сездім. Әпке-қарындастарым тағы да солай көмектесті. Маған сенуге тағы бір себеп берді. Келесі таңертең оянуға тағы бір себеп. Сол іс материалдары салынған сөмкелерді ашып, оқуды жалғастыруға тағы бір себеп.

Күресуге тағы бір себеп. Мүмкін, ақыры мені құтқара алатын адвокаттар осылар шығар. Бұл сұрақтың жауабын білу бізге қаншаға түсетінін ол кезде мүлде елестете алмадым.

83-тарау: Адалдық аяқталғанда

Жаңбыр тоқтаған соң, қолшатыр жүкке айналады. Көзі көрмейтін адам алғаш рет көре бастағанда, өмір бойы жол көрсеткен таяғы енді қажетсіз болып қалады. Күн қайта шыққанда, қараңғыда жол көрсеткен шам сөндіріледі. Пайдасы таусылғанда адалдық та кейде осылай аяқталады. Кейбір адамдар сізді тек өздеріне берген жайлылығыңыз үшін есінде ұстайды. Шешіп берген мәселелеріңіз үшін. Берген қорғанышыңыз үшін. Тауып берген ақшаңыз үшін.

Ашқан есіктеріңіз үшін. Өздері көтере алмаған ауыртпалықты көтергеніңіз үшін. Бастарына дауыл төнгенде, олар сізге мықтап жармасады. Сосын аспан ашылады. Кенет қолшатыр қолайсыз бола қалады. Олардың сағынатыны әрдайым сіздің өзіңіз емес. Өздеріне қаншалықты пайдалы

болғаныңызды сағынады. Сіз ешқашан мейрамханаға кіріп, бір тәрелке тұзға тапсырыс бермейсіз. Ешкім тұзды ерекше атап өтпейді. Ешкім оны суретке түсірмейді. Ешкім ол туралы көп ойламайды. Бірақ оны бәрінен алып тастаңыз — кенет бүкіл тағамның дәмі бұзылады.

Кейбір адамдар басқалардың өмірінде осындай болып кетеді. Әрдайым қасында. Әрдайым бірдеңені шешіп жүреді. Әрдайым өз үлесін қосады, ал айналасындағылар мұны бірте-бірте қалыпты нәрсе деп қабылдайды. Сіз бәрі қоңырау шалатын адамға айналасыз. Бәрін ұйымдастыратын адамға. Шығынын төлейтін адамға. Жөндейтін адамға. Өзгелерді қорғайтын адамға. Барлығын қиын кезеңнен алып өтетін адамға. Ақырында адамдар сіздің істеп жүргеніңізді жақсылық деп көруден қалады. Олар мұны сіздің міндетіңіздей көре бастайды.

Сосын бір күні олардың қалағанын енді бере алмай қаласыз. Немесе оларға сіз беретін нәрсе енді керек болмай қалады. Сонда ғана олардың жақсы көргені адам ба — әлде қызмет пе — соны білесіз. Жылдар бойы Мадинаның сатқындығын ойлаған сайын кейде өзімді ақымақ сезінетінмін. Мен мұны қалай көрмедім? Оған қалай сендім? Оны қалай әлі де қорғай бердім? Темір тордың артында отырған мен болсам да, неге әлі оның жағдайын ойладым? Неге әпкелеріме оны әлі де қолдаңдар дедім? Неге оның хабарламаларына әлі де сендім? Өмірімдегі бар нәрсені біртіндеп күйретіп жатқан адамды неге әлі де жақсы көрдім?

Өтірік, айла-шарғы және менің артымнан болып жатқан нәрселер туралы көбірек білген сайын, сол ашуды өзіме бұру оңайлай түсті. Қалайша соншалық аңғал болдың, Мохамед? Бірақ уақыт өте бұл сұраққа басқаша жауап беруді үйрендім. Әйелімді жақсы көргенім үшін ақымақ болған жоқпын. Қызымның анасын қорғағаным үшін ақымақ болған жоқпын. Бәрі күйреген кезде де алғашқы түйсігім отбасы санайтын адамдарға қамқор болу болғаны үшін ақымақ болған жоқпын.

Бұл мен туралы бір нәрсе айтады. Ал біреудің сол адалдықпен не істеуді таңдағаны — ол адам туралы бір нәрсе айтады. Басқа біреудің сатқындығының өз мейірімімнің мәнін өзгертуіне жол бермеймін. Біреуге қолшатыр болғаныңызға ешқашан өкінбеңіз. Біреуге қараңғы кезеңнен өтуге жол көрсеткен жарық болғаныңызға ешқашан өкінбеңіз. Опасыз болу оңайырақ кезде адал болған сәттеріңізге ешқашан өкінбеңіз. Біреу ақырында оны теріс пайдаланғаны үшін ғана сіздің мейіріміңіз босқа кеткен жоқ. Ол сіздің мінезіңізді көрсетті.

Олардың емес. Мадинаның әрекеттері бұл сабақты маған ең ауыр жолмен үйретті. Ол маған зиян келтіріп жатқанда да мен оны жақсы көрген сәттер болды. Ол мені құртып жатқанда да оны қорғаған сәттер болды. Өз өмірім не болады деп тергеу изоляторында отырған кезде де оның қауіпсіздігі үшін уайымдаған сәттер болды. Өткен күндердің азабын жеңілдету үшін өткенге оралып, өзімді мейірімсіз адамға айналдыра алмаймын. Оны қаламас та едім. Өйткені оған сенгенім үшін ұялған сайын,

өзіме әлдеқайда маңызды нәрсені еске саламын: Мен қандай адам болғанымды білемін.

Неге солай әрекет еткенімді білемін. Басымнан өткеннің бәріне қарамастан, әлі де кім болып қалғым келетінін білемін. Дауыл маған адамдарды жақсырақ тануды үйретуі мүмкін. Сатқындық кімге сену керегін үйретуі мүмкін. Түрме мені қатайтуы мүмкін. Өмір мені сақ етуі мүмкін. Бірақ олардың ешқайсысы менің мінезімді менің орныма шешпейді. Мадинаның сатқындығы — оның өз таңдауы. Ал менің адалдығым — өзіме тән қасиет. Мен одан ұялмаймын.

84-тарау: Жүйенің өнімі

Бұл кезде Мадинаның жауаптарын жатқа дерлік білетінмін. Есірткі қай жерде кенет пайда болғанын білдім. Болды делінген шабуылдың сипаттамасы қай жерде өзгергенін білдім. Бір нұсқаның екіншісіне қай жерде қайшы келгенін білдім. Оқиғаның өзі сол сәтте не керек болса, соған қарай түзетіліп жатқандай фактілердің қай жерде орын ауыстырғанын білдім. Біреу өз әңгімесін осынша рет өзгертіп, соған қарамастан тергеуде қауіпсіз жақта қала береді де, өзі айыптаған адам темір тордың артында отыра береді — мұның қалай мүмкін екенін сансыз сағат ойладым.

Бірақ ақырында қате сұрақ қойып жүргенімді түсіндім. Қайшылықтар онсыз да бар еді. Оларды мың рет оқысам да, қайшылық болып қала береді. Маған басқа нәрсені түсіну керек еді. Мадина неге ең басында осылай әрекет етті? Ұзақ уақыт бойы ең қарапайым жауап — қорқыныш болды. Ол мұны маған іс жүзінде өзі айтқан. Соңғы тергеулердің бірінде мен одан мен туралы не айтқанын оқып, сосын көзіме қарауын талап еткенде, ол мұны істей алмады.

«Сен туралы мұндай нәрселерді қалай айтқанымды білмеймін», — деді ол маған.

«Мен қорықтым». Сосын санамда қалып қойған сөздер келді: «Сен Қазақстанды білмейсің, Мохамед. Саған не істеп жатқанын қарашы. Мен түрмеге түскім келмейді». Жылдар бойы мен «Мен қорықтым» деген сөздерге қадалдым.

Ақырында маңыздырақ сөздер мыналар болғанын түсіндім: Сен Қазақстанды білмейсің. Ал ол білетін. Айырмашылық осы еді. Мадина қорықты деу — оның нақты неден қорыққанын түсінбейінше ештеңені түсіндірмейді.

Ол біздің өмірімізге кенет араласқан жүйені білетін. Сол жүйенің ықпалында өскен.

Ол адамдардың полиция туралы не айтатынын білетін. Тергеушілердің не істей алатынын білетін. Прокурорлардың не істей алатынын білетін. Ақшаның, байланыстың және дұрыс адамдарды танудың маңызын түсінетін. Қылмыстық сот төрелігінің тетігі саған қарай бұрылғанда оның нені білдіруі

мүмкін екенін білетін. Ол бір сөздің ішіндегі қауіпті білетін: Күдікті. Бұл кейіннен мен оған таңған қиялдағы қорқыныш емес еді.

Жауаптары өзгере бергенде Нұрлан Болатов ақырында оған дәл осы қорқытуды қолданды:

«Егер жауабыңды өзгерте берсең, сені күдікті деп танимын». Осы сөйлемнің ішіндегі билікті ойлап көріңіз. Басқа нұсқаны айтсаң, жүйенің назары өзіңе ауып кетуі мүмкін. Нұсқаңды тағы бір рет өзгертсең, үстелдің бір жағынан екінші жағына өтуің мүмкін. Жәбірленушіден күдіктіге. Полиция қорғаймыз деп отырған адамнан полиция тергеп жатқан адамға. Мадина түсінген жүйе — осы. Ал өзім оның ішінде жылдар бойы өмір сүргеннен кейін, ақыры оның оған қалай жауап бергенін түсіне бастадым.

Мадина жүйенің өнімі еді.

Мен жүйе оны жауапкершіліктен босатады деп отырған жоқпын. Босатпайды. Айтқан сөздеріне де, қабылдаған шешімдеріне де, өтірігі мен сатқындығына да өзі жауапты. Алайда адамның өзін сақтап қалу түйсігі өздігінен пайда болмайды. Оны қоршаған орта қалыптастырады. Олар қарайды. Тыңдайды. Басқаларға не болатынын үйренеді. Ненің нәтиже беретінін, ненің нәтиже бермейтінін үйренеді.

Егер адамдар шындық пен кінәсіздік әрқашан қорғайды деп өссе, қиындық келгенде бір түрлі әрекет етеді.

Егер шындық мүлде қорғамауы мүмкін деп өссе, аман қалудың басқа тетіктерін үйренеді. Байланыстар. Ақша. Ықпал.

Қарым-қатынастар.

Полицияда біреуді тану. Прокуратурада біреуді тану. Біреуді танитын біреуді танитын біреуді табу.

Ал ең маңыздысы, бәлкім: Мәселені басқа біреудің мойнына ілу. Қазақстанда жылдар өткізгеннен кейін жемқор құқықтық жүйе қоғамға келтіретін ең терең зиянның бірі осы деп сенетін болдым. Сыбайлас жемқорлық үстел астынан берілген конвертпен шектелмейді.

Ол полиция бөлімшесінің ішінде ғана қалмайды. Прокуратураның есігінде тоқтамайды. Судья сот залынан шыққанда жоғалып кетпейді. Ол айналасында өмір сүруге мәжбүр болған әр адамның мінез-құлқын өзгертеді. Адамдар жүйеге бейімделеді. Басқа амалдары жоқ. Ресми ережелер сізді қорғамаса, бейресми ережелерді үйренесіз. Дәлел қауіпсіздікке кепіл болмаса, кепіл болатын басқа нәрсе іздейсіз. Таныстық нәтиже берсе, адамдар таныстық орнатуға ұмтылады.

Ақша мәселені шешсе, адамдар ақша іздейді. Билікке пайдалы болу қорғаса, адамдар пайдалы болуды үйренеді. Бірінші болып біреуді айыптаған адам артықшылық алса, ақырында адамдар тезірек айыптауға үйренеді. Жеткілікті көп адам жеткілікті ұзақ уақыт осылай өмір сүргенде, бір нәрсе өзгереді. Бұлар стратегия сияқты сезілуден қалады. Ішкі түйсікке айналады. Мадина туралы мен түсінбей келген нәрсе — осы еді.

Мен оның мінез-құлқына София қайтыс болған таңертең оның ішінде кенет бір сұмдық нәрсе пайда болғандай қараппын.

Бірақ ештеңе жоқтан пайда болмайды. Софияның өлімі Мадинаның мінезін жасаған жоқ. Ол сол мінезді ашып көрсеткен дағдарысты тудырды. Кенет полиция келді. Тергеушілер сұрақ қоя бастады. Бала қайтыс болды. Біреу айыпталуы мүмкін. Біреу күдікті болуы мүмкін. Біреу түрмеге кетуі мүмкін. Ал сол машинаның жұтып қоюы нені білдіруі мүмкін екенін Мадина менен әлдеқайда жақсы білетін.

Оның жауабы бірден өзін сақтау болды. Тек өзім болмасын.

Осыны түсінген соң, өзгеріп отырған жауаптарға басқаша қарай бастадым. Әр қайшылықты тағы жиырма бет бойы қайталаудың қажеті жоқ еді. Оқырман оларды онсыз да біледі.

Енді мен үшін маңыздысы әр өзгерген нұсқаның қай бағытқа қарай жылжығаны болды.

Мадинадан әрі қарай.

Детальдар жылжуы мүмкін. Оқиға өзгеруі мүмкін. Жаңа элементтер пайда болуы мүмкін. Ескілері жоғалуы мүмкін.

Бірақ бағыт таңғаларлықтай тұрақты қалды. Тергеуді одан алыстата бер. Ал Нұрлан Болатов оны күдіктіге айналдыра алатынын ескерткенде, сол мінез-құлықтың астындағы қорқыныш толық ашылды. Ол үстелдің қай жағында қалғысы келетінін білді. Екінші жағына өтсе не болуы мүмкін екенін де білді. Мұның мен әлдеқайда кеш түсінген тағы бір жағы бар. Дұрыс жұмыс істемейтін жүйелердің ішінде өмір сүретін адамдар биліктен өзін қалай қорғауды ғана үйренбейді.

Олар біреумен араласудың өзі қауіпті болғанда қарым-қатынастардың қаншалық тез өзгеретінін де үйренеді.

Адалдық ештеңеге тұрмаған кезде адал болу оңай.

Оның шын бағасы адалдық қымбатқа түскенде көрінеді. Біреу табысты, пайдалы, байланысы бар немесе мәселе шеше алатын кезде адамдар оның айналасына жиналады. Бірақ сол адам жүкке айналғанда есеп бірден өзгереді. Адамның өзі өзгермеуі мүмкін. Өзгергені — жағдай. Қылмыстық сот төрелігі жүйесі біздің өмірімізге кіргенде дәл осы болды. Бәрі қайта реттелді. Қарым-қатынастар. Мүдделер. Адалдық сезімі. Қорқыныш. Аман қалу.

Адамдар қай жерде тұру керегін шеше бастады. Ал Мадина өз шешімін өте тез қабылдады. Қасіреті мынада: біреу айыптау арқылы өзін сақтауды таңдаған соң, шындыққа оралу барған сайын қиындай береді. Бір жауап екіншісін талап етеді. Бір қайшылық түсіндіруді қажет етеді. Түсіндіру тағы бір қайшылық тудырады. Ақырында адам жай ғана өтірік айтып жүрген болмайды. Ол бастапқы өтірік өзіне жасап берген орынды қорғай бастайды.

Сондықтан Болатовтың Мадинаға айтқан ескертуі мен үшін соншалық маңызды.

«Егер жауабыңды өзгерте берсең, сені күдікті деп танимын». Ол кезде шындықты айту өз алдына салдарға әкелуі мүмкін еді.

Жүйе бастапқы әңгімені жалғастыруға итермелейтін жағдай қалыптастырып қойған. Мадина туралы түсінігімнің әлдеқайда үлкен нәрсенің бір бөлігіне айналған жері — осы. Жылдар өте Қазақстанның түрме жүйесінің әр деңгейіндегі адамдарды кездестіре бастадым.

Кедей адамдар.

Бай бизнесмендер.

Бұрынғы шенеуніктер. Полиция қызметкерлері.

Байланысы бар адамдар. Ешкімі жоқ адамдар. Ауыр қылмыс жасаған адамдар. Ештеңе жасамадым деген адамдар. Біртіндеп барлық жерден аман қалудың бір тілін тани бастадым. Кімді танисың? Кімге қоңырау шала аласың? Мәселені кім шеше алады? Қанша ақша сұрап отыр? Кімге төлеу керек? Прокурорда кімнің байланысы бар? Судьяны кім таниды? Мәселені кім жасырып қала алады? Оны кім басқа біреудің мәселесіне айналдыра алады? Бұл сұрақтар қоғамның әділетпен қарым-қатынасы туралы терең нәрсе айтады.

Адамдар мекемелерге сенгенде: Заң не дейді? — деп сұрайды. Мемлекеттік мекемелерге сенуден қалғанда: Кімді танисың? — деп сұрайды. Ал бұл ойлау тәсілі жеткілікті терең тамыр жайғанда, сыбайлас жемқорлыққа өзін жариялаудың қажеті қалмайды.

Бұл ойынның ережесін бәрі онсыз да біледі. Сондықтан ақырында Мадинаға мені сатқан бір ғана адал емес адам ретінде қарауды тоқтаттым. Бұл сипаттама тым оңай еді. Бұл оның әрекеттерін сипаттағанымен, мұндай түйсіктің қайдан шыққанын түсіндірмейтін.

Мен оны әлдеқайда алаңдатарлық бір нәрсе ретінде көре бастадым. Жүйенің не өндіре алатынының дәлелі ретінде. Өзі нысанаға айналудан қорқуға үйретілген адам ретінде. Байланыстың рәсімнен маңыздырақ болуы мүмкін екенін түсінген адам ретінде. Дағдарыстағы түйсігі — машина өзіне бұрылмай тұрып күдікті өзінен алыстату болған адам ретінде. Ал машина басқа біреуді таңдаған соң, оның қауіпсіз жағында қалу барған сайын маңызды болды. Бұл оның істегенін қабылдауға болады деген сөз емес.

Бір нәрсені түсіну — оны кешірумен бірдей емес. Мінез-құлықты түсіндіру жауапкершілікті жоймайды. Мадина бәрібір өз таңдауын жасады. Бірақ ол өмір бойы білген жүйенің ішінде өзім жылдар өткізгеннен кейін, алғаш келгенде ешқашан түсіне алмайтын бір нәрсені сол таңдаулар туралы ақыры ұқтым. Сыбайлас жемқорлық тек ақшаны ұрламайды. Ол сенімді де ұрлайды. Азамат пен биліктің қарым-қатынасын өзгертеді. Адамдарға оларды қорғайтын нәрсе міндетті түрде ереже емес екенін үйретеді.

Әділеттің орнына ықпал іздеуді үйретеді. Биліктің кімнің қолында екенін бағамдап, соған қарай өз орнын таңдауды үйретеді. Ақырында ол полицейдің қалтасынан немесе судьяның үстелінен әлдеқайда қауіпті жерге жетеді. Адамның түйсігіне жетеді. Бұл үдеріске жеткілікті жыл берсеңіз,

жүйе есік қаққанда адамдар қалай жауап беру керегін енді саналы түрде шешпейді. Жауап әлдеқашан үйренілген. Стратегия әлдеқашан дайын. Неге деп сонша жыл өзімнен сұрағаннан кейін Мадина туралы ақыры келген қорытындым — осы.

Оның зиянды әрекет ету дағдылары София қайтыс болған таңертең кенет пайда болған жоқ. Олар мен оны кездестірмей тұрып-ақ әлдеқашан қалыптасқан.

Софияның өлімі соларды ашып көрсеткен дағдарысты ғана тудырды. Мадина Қазақстанды білетін.

Күдікті болудың нені білдіруі мүмкін екенін білетін. Неден қорқатынын білетін. Ал сол механизм есігімізге келгенде, Мадина өмір бойы танып келген жүйе оған, өзінің түсінуінше, одан қалай аман қалу керегін әлдеқашан үйретіп қойған еді.

Мадина жүйенің өнімі еді.

85-тарау: Сот

Сот процесі басталғанға дейін мен Нұрлан Болатов пен прокуратура ұсынған нұсқаны растамаған дәлелдерді тергеудің қалай бұрмалап, өзіне икемдеуге тырысқанын бірнеше ай бойы көріп үлгерген едім. Бірақ менің әлі де соңғы бір үмітім бар еді. Сот. Әрине, бәрі осы жерде тоқтайтын шығар.

Тергеуші тергеуді бұрмалауы мүмкін. Прокурорлар өтінішхаттарды елемеуі мүмкін. Сарапшыларға қысым жасалуы мүмкін. Дәлелдер қайта қаралуы мүмкін. Бірақ ақырында бәрі судьяның алдына келуге тиіс еді. Куәлар сұрақтарға жауап беруге тиіс еді. Сарапшылар өз қорытындыларын қорғауға тиіс еді. Адвокаттарға дәлелдерді даулауға мүмкіндік берілуі тиіс еді.

Шын мәнінде фактілердің маңызы дәл осы жерде ашылатын шығар деп ойладым. Алайда мен қателескен екенмін. Бақытымызға қарай, сол сот залында болған оқиғалардың көбі жазылып алынды, ал біз жазбаларды бұлттық сақтау жүйесінде сақтап қалдық. Жеті жылдан кейін мен болған жайттарды еске түсіру үшін тек жадыма ғана сүйенуге мәжбүр емеспін. Сот процесі әуел бастан-ақ әділ сотқа ұқсамады.

Көп ұзамай-ақ куәлардың айғақтары ыдырай бастады. Қағаз жүзінде олардың мәлімдемелері сенімді көрінді. Сотта олардың көбі сол мәлімдемелерді мүдірмей, кейде сөзбе-сөзге жуық қайталай алатын.

Біреу сұрақ қоя бастағанға дейін. Содан кейін бәрі өзгерді.

Оларды алдын ала жатталған әңгімеден сәл ауытқытыңыз — сол сәтте естеліктері көмескіленеді. Егжей-тегжейлер өзгереді. Оқиғалар өзгереді. Қайшылықтар пайда болады. Ақырында прокуратура үшін орасан зор мәселе туғызуға тиіс болған мойындаулар да айтылды.

Куәлар өздері мұқият оқып шықпаған мәлімдемелерге қол қойғандарын мойындады. Ондағы сөздердің өздерінікі емес екенін мойындады.

Олар қонақүйдің қауіпсіздік қызметінің басшысы, бұрынғы агенттің полициямен ынтымақтасып, полицияға қажет нәрсені істеуді тапсырғанын айтты.

Бұл аса маңызды еді, өйткені куәлардың мәлімдемелерінің бәрінде бір оғаш мәселе қайталанып отырды: әртүрлі күндері бір-бірінен тәуелсіз түсініктеме берді делінген әртүрлі адамдар әлдебір жолмен таңғаларлықтай ұқсас сөз тіркестерін қайта-қайта қолданған. Кейін біз бұл мәлімдемелерді сарапшыға зерттеуге бердік. Бірақ сот залында отырып-ақ мен оның түсіндірмесінің көз алдымда ашылып жатқанын көріп отырдым.

Бұл олардың сөздері емес еді. Кейбіреулері алдына қойылған қағазға жай ғана қол қойған. Содан кейін болғанды көру тіпті абсурдқа жақын еді.

Куәлар сценарийден ауытқымай отырса, бәрі бірқалыпты жүрді. Сұрақтар оларды жатталған мәтіннен ауытқыта бастағанда, бәрі шашырап кетті. Ал прокуратура үшін жағдай әсіресе ыңғайсыз бола бастаған сайын, судья Бақытжан Бәкірбаев араласпай тұра алмайтындай көрінетін. Тағы. Тағы да. Тағы да. Прокуратураның әңгімесі әлсіреген сайын, айыптау нұсқасын қалай да сақтап қалуға бағытталған әрекеттер соғұрлым үмітсіз сипат ала бастады.

Бәкірбаевтың ашуы да күшейді.

Біз үнемі сөзге келетінбіз. Аударма нашар болды. Кейде мен ондаған жылға бас бостандығымнан айырылу-айырылмауым шешілетін сот процесін жеткіліксіз аударма арқылы түсінуге тырысып отырдым. Біз қарсылық білдіргенде, дауласып немесе тым қатты қысым жасағанда,

Бәкірбаевтың тітіркенгенін байқамау мүмкін емес еді. Ол ашуын жасыруға онша тырыспайтын. Өз билігін де.

Бұл оның сот залы еді. Әйтеуір, өзін солай ұстайтын. Бірақ куәлардың бір мәселеде таңғаларлықтай бірізді болғанын айту керек.

Мадина өзі сипаттағандай зорлық-зомбылыққа толы арпалыстан шыққан адамға ұқсамады, көзге көрінетін еш белгі болған жоқ. Оны көрген куәлар бірінен соң бірі айғақ берді. Ешкім оның айыптауларында айтылғандай соққыға жығылған әйелді сипаттаған жоқ.

Айқын жарақаттар жоқ. Соншалықты қатты арпалыстың ізі де жоқ. Ештеңе. Ал сол кезде оның өз нұсқалары да өзгеріп жатты.

Бірақ оның бәрі маңызды болмады. Сот процесінің басты сипаты осы болды. Маңызды болмады. Куәнің сөзі быт-шыт болуы мүмкін еді. Маңызды болмады. Куә өзі оқымаған сөздерге қол қойғанын мойындауы мүмкін еді. Маңызды болмады. Мадина өз әңгімесін өзгертуі мүмкін еді.

Маңызды болмады.

Біз тағы бір қайшылықты әшкерелеуіміз мүмкін еді. Маңызды болмады. Дәлелдер басқа бағытты көрсетуі мүмкін еді. Маңызды болмады. Сот бәрібір сол бір алдын ала белгіленген межеге қарай жылжи берді. Бірте-бірте мен қызымды өлтірдім бе, жоқ па — соны анықтауға тырысқан сотта отырмын деген сенімнен айырылдым.

Мен соңы алдын ала жазылып қойған қойылымды қарап отырдым. Бұқаралық ақпарат құралдарындағы жағдай бұл сезімді одан сайын күшейтті. Сот барысын біз әділ деп санаған тәсілмен жариялаған журналистер шектеулерге тап болды, ал сотқа қолайлы журналистерге кіруге рұқсат берілді. Біз Бәкірбаевты істен шеттетуге қайта-қайта тырыстық. Қабылданбады. Шағымдандық. Қабылданбады. Жоғарыға шағымдандық.

Қабылданбады.

Болып жатқанға қолымыз жеткен барлық деңгейде қарсылық білдірдік. Ештеңе өзгермеді. Біз жүйеден бізді сол жүйенің өзінен қорғауды сұрадық. Жүйе өзін қорғады. Бірақ менің есімде ең қатты қалғаны тіпті қаулылар да емес еді. Мінез-құлық еді. Қорқытулар. Айла-шарғы. Айғақтары прокуратураға тиімсіз бағытқа қарай ауыса бастағанда куәлармен қалай сөйлескендері. Судьяның қалай араласқаны. Прокуратураның өзін қалай ұстағаны. Және мұның соншама бөлігі бейнежазбада қалды. Менің сотым кезінде прокурорлар бірнеше рет ауысты. Солардың бірі, бір жасар қызымның өлімі туралы іс бойынша сұрақ қойып тұрып, бет-әлпетін құбылтып, қимыл жасап, күліп отыратын.

Олар үшін, шамасы, кей тұстары күлкілі болған. Ал мен үшін бұл менің қызым еді. Менің бостандығым. Менің отбасым.

Менің бүкіл өмірім.

Мен не істеп жатқандарының салдарынан мүлде алшақ қалғандай көрінген адамдардың қолымен өмірімнің талқандалып жатқанын көріп отырдым. Бақылаусыз билік туралы мен сол кезде бір нәрсені түсіндім. Бір адамға жеткілікті билікті ұзақ уақыт беріңіз, оны үнемі қорғайтын жүйемен қоршаңыз, оған қарсы шағымдарды кері қағыңыз, бөлмені бақылауға, кімнің қашан сөйлейтінін шешуге мүмкіндік беріңіз — ақырында сол билікті қолданып жүрген адамның өзінде бір өзгеріс болады.

Ол сезімсізденеді.

Ол мойынсұнуды құрметпен шатастыра бастайды.

Ол қызметін өз тұлғасымен шатастыра бастайды.

Ақырында алдындағы басқа адамның азабы оған әрең әсер ететіндей дәрежеде одан алшақтап кетуі мүмкін. Сот залының арғы жағынан мен көрген Бәкірбаев осындай еді. Кейін адвокаттарымыз бізге бейресми арналар арқылы алған ақпараттары бойынша Бәкірбаев менің ісіме әдейі таңдалғанын айтты. Олар оны дәл осындай қиын істерге әкелетін судья деп сипаттады — істің өзі быт-шыт болса да, айыптауды соңына дейін жеткізе алатын адам. Сол кезде маған көз алдымда не болып жатқанын түсіндіру үшін сахна сыртындағы ешкімнің қажеті шамалы еді.

Мен бәрін өзім көріп отырдым.

Куәлардың айғақтарының күйрегенін көрдім. Судьяның араласқанын көрдім.

Қайшылықтардың үйіле бергенін көрдім. Прокуратураның қиналғанын көрдім.

Мадинаның әңгімесінің өзгергенін көрдім. Және маңызды болуы тиіс әрбір мәселенің қалай әлдебір жолмен маңызсызға айналғанын көрдім. Мен ашуға булықтым. Көңілім қалу емес. Жай ғана реніш емес. Қаһар. Өмірде қолыңда ашудан басқа ештеңе қалмайтын сәттер болады.

Олар менің қызымды алып кетті.

Олар менің бостандығымды алып кетті. Олар бұқаралық ақпарат құралдарында менің атыма қара күйе жақты. Олар отбасымды тозақтан өткізді. Енді мен не болғанын тексеруге тиіс жалғыз институттың мені алдын ала белгіленген үкімге қарай жай ғана алып бара жатқанын сот залында отырып көріп отырдым. Сондықтан, иә, мен оларды жек көрдім. Жеті жылдан кейін осының бәріне бәрін түсінгендей салқынқандылықпен қараймын деп кейіп танытпаймын. Олай емес. Ол адамдарға әлі де айтқым келетін сөздер бар. Әсіресе Бәкірбаевқа.

Сондықтан, Бәкірбаев, егер бұл кітап бір күні қолыңа тисе, осы бөлікті мұқият оқы. Бәрің де жауап беретін күн келеді. Сенің сот залыңда отырғанымда бұған сенгенмін, ішімдегі бір нәрсе бүгін де соған сенеді. Мүмкін, бұл менің ісімнің арқасында болар. Мүмкін, олай болмас. Мүмкін, бір күні сендердің бәріңді әлдеқайда үлкен бір нәрсе әшкерелер. Мүмкін, бұл кітап соншалық табысты болып, біреу одан деректі фильм немесе көркем фильм түсірер. Кім біледі?

Мүмкін, бір күні сол сот залындағы бейнежазбалар миллиондаған адам көретіндей үлкен экраннан көрсетілер.

Солай болғанын қалаймын.

Олар менің сендерді сипаттағанымды жай тыңдап қана қоймаса екен деймін. Сендерді өз көздерімен көрсін деймін. Куәларды көрсін. Қайшылықтарды көрсін.

Араласуларды көрсін. Прокурорларды көрсін.

Қорқытуларды көрсін. Бет-әлпеттерді көрсін. Судьяны көрсін. Содан кейін не көріп отырғандарын өздері шешсін. Мүмкін, бұл ес жиюға жеткілікті белгі болар. Мүмкін, әшкерелеу соншалық ауқымды болып, өздеріне сеніп тапсырылған билікті теріс пайдаланғандар ақырында өздері басқаларға қарсы қолданған жүйемен бетпе-бет келер.

Мүмкін, бір күні кейбірің өздерің сонша адамды жіберген түрмелерге түсетін шығарсыңдар. Білмеймін. Мүмкін, түптің түбінде мұның Мохамед Баракатқа еш қатысы да болмайтын шығар. Бірақ ішімдегі бір нәрсе әрқашан бір жолмен болса да, бәрің жауап бересіңдер деп сенді. Өйткені билік мәңгі емес. Ал Бәкірбаев сияқты адамдар туралы мен бір нәрсе үйрендім: Қорқыныш пен құрметтің арасы жер мен көктей. Сен сот залына кіргенде адамдар орнынан тұрады. Саған «Құрметті сот» деп сөйлейді. Сен тыныштық талап еткенде олар үнсіз қалады.

Сен қорқытқанда адвокаттар дауыстарын бәсеңдетеді. Айыпталушылар бағынады, өйткені сен оларды өмірінің талай жылынан айыра алатын билікке иесің. Бірақ мұның ешқайсысын құрметпен шатастырма. Адамдар

саған қарағанда, олар не көреді деп ойлайсың? Ұлы судьяны ма? Әділеттің құрметті қорғаушысын ба? Әлде өзіне не істей алатынынан қорыққандықтан ғана бағынатын адамды ма? Сен мойынсұнуды талап ете аласың. Бірақ басқа адамға өзіңді құрметтеуді бұйыра алмайсың.

Ақырында мантия шешіледі. Сот залы бос қалады. Лауазым жоғалады. Сонда билік қолыңда болған кезде не істегеніңнің жазбасы ғана қалады.

Сот кезінде Бәкірбаевтың жүзіне тура қарағаным есімде. Мен оған айттым: «Бұл сот залындағы ең жоғарғы билік — заң. Сен емес.» Мен оған тағы бір нәрсе айттым. «Сен менің кінәсіз не кінәлі екенімді ешқашан шеше алмайсың. Сен тек мені түрмеге отырғызғың келе ме, жоқ па — соны ғана шеше аласың.» Ол кезде бұл сөздер оған ештеңе білдірмеген шығар.

Билік оның қолында еді. Тергеу изоляторында отырған адам мен едім. Ол судья еді. Мен айыпталушы едім. Бірақ міне, арада жеті жыл өтті. Ақырында Мадина мойындады. Біз жазбаларды қолға түсірдік.

Оның дауысына сот-сараптамалық зерттеу жүргізіліп, дауыстың өзінікі екені анықталды.

Айыптаулары осы қорқынышты процестің бәрін алға сүйреген әйел ақырында істі қайта қарауды талап ететін сөздерді айтты. Сондықтан, иә, Бәкірбаев, мен сені ойлаймын. Сол сот залын ойлаймын.

Сенің тәкаппарлығыңды ойлаймын.

Өзіңді қандай сенімді ұстағаныңды ойлаймын. Кейде қазір өзіңді қандай сайқымазақ сезінетін шығарсың деп ойлаймын. Эгоң дене өлшеміне жақынырақ деңгейге дейін кішірейген шығар деп үміттенемін. Иә, бұл қорлау. Мен оны әдейі айтып отырмын. Мен бұл кітапты осы жеті жылдың бәрінен ашусыз шыққандай кейіп таныту үшін жазып отырған жоқпын.

Мен олай бола алмадым.

Мені іштей күйретті.

Отбасымды да күйретті. Қызымның есімі, меніңше, сол сот залына кіргенге дейін-ақ шындықты іздеуді қойып кеткен процесс арқылы сүйреліп өтті.

Мұның қалдырған жаралары бар, оларды қанша көркем жазсаң да өшіре алмайсың. Содан кейін үкім шығатын күн келді.

Бәкірбаев орнынан тұрды.

Мен оған қарап отырдым. Ол оқи бастады. Менің өмірімнің жиырма жылын алып қоятын шешімге жеткенде, мен оның жасыра алмай қалған зұлым жымиысын көргендей болдым. Жиырма жыл. Жиырма жыл ауыр түрме өмірі. Өзімнің бір жасар қызымды өлтіргенім үшін. Мен оған тіке қарадым.

Жүзімде еш белгі жоқ. Еш эмоция жоқ. Құламадым. Жыламадым. Ештеңе. Өйткені басымда басқа бір ой әлдеқашан басталып кеткен еді. Мадинаны сөйлетуді тоқтатпа. Мен онымен сөйлесуді жалғастыруым керегін білдім. Мен оны бір күні шындықты айтып қоятындай жақын ұстап тұруым керегін білдім. Бір күні ол шешуші қателік жасайды деп білдім. Бір

күні шын мәнінде не болғанын айтады. Бір күні мойындайды. Ал сол күнге дейін мен тірі қалуым керек еді. Тірі қал. Сөйлесуді жалғастыр. Күресуді жалғастыр.

Оларға әңгімені осы жерде аяқтауға жол берме. Бәкірбаев менің ісімді жаңа ғана аяқтадым деп ойлады. Жиырма жыл. Тарс. Бітті. Келесі іс. Бірақ оған қарап отырып, мен бір нәрсені білдім. Менің күресім аяқталған жоқ еді. Ол кезде бұл күрес қанша жылға созылатынын білмедім. Қанша түрмеден өтетінімді білмедім. Қанша рет соққы жейтінімді.

Қанша шағым жазатынымызды.

Қанша шенеуніктің бізді елемейтінін.

Қанша есіктің жабылатынын. Отбасым қанша ақша жоғалтатынын. Осының бәрі бір күні аяқтала ма деп қанша түн ұйықтамай жататынымды.

Жол бойында өзімнің қанша бөлігімді жоғалтатынымды білмедім. Тек тоқтамайтынымды білдім. Ашу, қайғы мен сенер-сенбесімді білмеген күйдің астарында олардың маған істей алатын кез келген нәрсесінен де күштірек болып кеткен бір табандылық бар еді. Олар маған үкім шығара алар еді. Олар мені түрмеге қамауы мүмкін еді. Олар мені қорлай алар еді. Олар мені ұра алар еді. Олар мені сындыруға тырыса алар еді. Бірақ олар мені істегендерін қабылдауға мәжбүрлей алмайтын. Бәкірбаев маған жиырма жыл бере алды.

Бірақ ол мені күресті тоқтатуға мәжбүрлей алмады. Ол үкімді оқып болғанда, мен оның тұрған жерінен түсінуі мүмкін емес бір нәрсені түсіндім. Ол үшін сот аяқталды. Ал мен үшін өмірімдегі ең ұзақ әрі ең ауыр күрес енді ғана басталды.

86-тарау: Мадина: Бәріне басқалар кінәлі

Сот залын артта қалдырып, одан кейін не болғанына көшпес бұрын, бір сәт тоқтап, Мадина туралы бір нәрсені түсіндіруім керек. Өйткені оқырманға Мадина бастапқы мәлімдемелерін берді де, менің жиырма жылға сотталғанымды көріп, кейін үнсіз өз өміріне кетіп қалды деген әсер қалдыру әділетсіз әрі болған оқиғаға да сай келмес еді. Ол олай істеген жоқ. Сот басталған кезде Мадина күресіп жүрді.

Ол бірінен соң бірін өтінішхат жазды. Мәлімдеме үстіне мәлімдеме берді.

Ол соттар мен прокуратураға қайта-қайта өтінішхат берді.

Жоғары сатыларға шағымдануын жалғастырып, ақырында Жоғарғы Сотқа дейін барды. Ол теледидарға шығып, Қазақстанға менің кінәсіз екенімді және өзінің бастапқы мәлімдемелері қате болғанын айтты. Ол Бәкірбаевпен үнемі дауласты.

Ол бірнеше рет оны төрағалық етуші судья қызметінен шеттетуге тырысты.

Бір жолы, олардың кезекті қақтығыстарының бірінде Бәкірбаев ашуға беріліп, одан сұрады: «Сен өзі кімнің жағындасың? Біздің бе, әлде оның ба?» Осы сұрақты тағы бір рет оқыңыз. Біздің бе, әлде оның ба? Неліктен судьяда «біздің» деген тарап болды? Сот ешбір тараптың жағында болмауға тиіс.

Судья прокуратураның бір бөлігі болмауға тиіс. Прокуратура, қорғау тарабы, дәлелдер және заң болуы керек. Мадина судьяның сөзіне қарсылық білдіріп, адвокаты арқылы жауап берді:

«Мен әділет жағындамын.» Кейін Мадина туралы не білгеніме қарамастан, мен тарихты осы бөлікті алып тастайтындай етіп қайта жазбаймын. Ол күресті. Ол адамдарға менің кінәсіз екенімді айтып жүрді. Ол өз істегенінің салдарын кері қайтаруға тырысты. Ал оның шын мәнінде не айтып жүргенін хабарлаған санаулы жаңалық арналарының бірі, сот отырысы ашық деп жарияланғанына қарамастан, кейін сот залына кіргізілмеді. Алайда осы кезеңде Мадина әлі де істей алмайтын бір нәрсе бар еді.

Бәрінің қалай басталғаны үшін жауапкершілікті толық мойындау. Әрқашан кінәлі басқа біреу табылатын.

Оның өз сөздері

Мен сізге Мадина өз мәлімдемелерінен бас тартты деп жай ғана айтып қойғым келмейді.

Оны өзіңіз оқығаныңызды қалаймын.

Төменде оның жазған мәлімдемелерінің бірі берілген. Мен оны осы кітапқа әдейі енгізіп отырмын, өйткені Мадинаның өз сөздері өзі үшін сөйлей алатын кезде оқырман менің түсіндіруімді жай ғана қабылдауға мәжбүр болмауы керек.

Мәлімдеме

Мен, Мадина Абдуллаева, 2019 жылғы 24 қазанда сағат 10:24-те, 11:53-те және 15:41-де берген мәлімдемелерімнен толықтай бас тартамын. Мен бұл мәлімдемелерді есеңгіреп, қорқып және қысым астында болған кезде бердім. Бұл мәлімдемелер ФАКТІЛЕРГЕ СӘЙКЕС ЕМЕС, мұны олардың арасындағы айқын қайшылықтардан көруге болады. Олар шындыққа жанаспайды. Бұл мәлімдемелер мені тыныштандыру үшін берілген седативтік дәрілердің ықпалындағы шок жағдайында жасалды. Мен 2019 жылғы 25 қазанда полицияға мәлімдемелерімді өзгертуім керегін айттым. Менің жанымда болғандардың бәрі бұған куә. Мен өтірік айтқан жоқпын; мен тек не айтып жатқанымды түсінбедім. Менің сұлу қызым София жаңа ғана қайтыс болған еді.

Мені ешкім тыңдағысы келмейді, сондықтан енді бәрі естуі үшін мұны сотта айтамын. 2019 жылғы 24 қазанның таңында күйеуім Мохамед Баракаттың ұстамасы болды. Ол кереуетте отырып, кеудесін ұстап, жүрегім ұстап қалатын сияқты деп айтты, содан кейін денесі қалтырап, құса бастады.
София оның жанындағы кереуетте шарлармен ойнап отырды. Мен Мохамедке көмектесуге бардым. Ол қатты дірілдеп жатты, қолы маған тиіп кетті. Ол әдеттегідей жауап бермеген соң, мен жүгіріп барып киіндім. Мохамедті бірнеше рет сілкігеннен кейін ол көзін ашты, бірақ мені көрмегендей, танымағандай болды. Мен оны тұрғызуға көмектесе бастадым, бірақ ол менен қорыққандай арпалыса бастады да, қолының бір сермеуі басымның артына тиді.
Мен есікке жүгіріп барып, көмек пен жедел жәрдем шақыру үшін оны аштым. Тазалықшы әйелді көріп, «Маған көмектесіңіз» дедім және оның мені ұрғанын айттым, бірақ ол мені түсінбеді. Содан кейін мен оған қарай жүгіріп барып, жедел жәрдем мен полиция шақыруын өтіндім. Бөлмеге қайта жүгіріп барғанда есік құлыптаулы болды, сондықтан одан кілт сұрадым. Сол сәтте бір қатты дыбыс естідім. Қайта жүгіріп барып есікті ашқанда, Софияның ванна бөлмесінің есігінің алдында жатқанын, ал Мохамедтің ваннада ес-түссіз жатқанын көрдім. Мен Софияны көтеріп алып, бөлмеден «Ол өлді, оны ол өлтірді» деп айқайлап жүгіріп шықтым, БІРАҚ бұл сөздермен оның шынымен өлтіргенін немесе осы адамдар айтып жүргендей әдейі бірдеңе жасағанын айтқым келген жоқ. Кездейсоқ өлім — кісі өлтіру емес, ал өмір нәзік, әсіресе сәбидің өмірі. Тіпті төменде, вестибюльде есеңгіреп тұрған кезімнің өзінде, Мохамед өліп қалмады ма немесе өзін ауыр жарақаттап алмады ма деп, қонақүй қауіпсіздік қызметінен оны тексеруді айқайлап сұрап жүрдім. 24 қазанда не айтып тұрғанымды да, полиция менің сөздерімді қалай пайдаланып, бұрмалап жіберетінін де білмедім. Менің бар ойым — Софияға қайта бару еді, ал қызым ауруханада өліп бара жатқанда олар мені жібермеді.
Вестибюльде полиция мен қонақүй қызметкерлерінің не болғаны жөнінде болжам жасап, сәбидің басы ваннадағы қан болған қабырғаға және әйнегі сынған

есікке соғылған болуы мүмкін деп айтып жатқанын естігенім есімде. Мен мұны көз алдыма елестетіп, рас болуы мүмкін бе деп ойлай бастадым. Олар неге бұлай айтып жатты? Ешкім менің жаңа ғана қызымды құшағымда ұстап, оны жоғалттым деп ойлаған есеңгіреу жағдайында екенімді түсінбегендей болды. Мен куәлік беруге де, тергеушінің сұрақтарына жауап беруге де психологиялық тұрғыдан мүлде дайын емес едім. Маған шоктан медициналық көмек қажет болды, ал олар мені тыныштандыру үшін седативтік дәрі берген. Бұл менің ойлау қабілетіме әсер етті, әрі маған ешқандай заң көмегі көрсетілмеді. Полицияның не айтып жатқанын және олардың болжамдарын естіп отырдым, ал олар маған мәлімдеме беруге қысым жасап, әйтпесе мені күдікті деп танитынын және жібермейтінін айтты.

Мұның бәрі ойлауыма әсер етіп, жауап алу барысына ықпал етті. Олар не болғаны туралы қорытындысын әлдеқашан жасап қойған, тіпті сол қорытындыларды БАҚ-қа беріп жіберген, ал теледидар сол күні бірнеше сағаттың ішінде сол нұсқаларды таратты.

Тергеуші Нұрлан Болатов та кейін бұл кездейсоқ жағдай болды деп ойлайтынын айтты, бірақ тергеуді аяқтау керек деді. Мен осы уақыттың бәрінде ол өз қателіктерін түсініп, күйеуімді босатады деп сендім. Мен айыптауды кісі өлтіруден абайсызда болған өлімге ауыстыруды сұрап сотқа қайта-қайта өтініш бердім. Дәлелдер Мохамедтің Софияны ұрмағанын дәлелдейді. Дәлелдер ванна қабырғасындағы қанның оған тиесілі болмағанын және есіктің әйнегі оның басын есікке ұрудан сынбағанын көрсетеді.

Дәлелдер тіпті Софиядан Мохамедтің ДНҚ-сы немесе қаны табылмағанын көрсетеді.

Прокуратура сотқа ұсынып отырған бұл қисынсыз нұсқа — кезекті өтірік. Алдымен олар Мохамед Софияның мойнын сындырды деп айыптады, бұл жалған болып шықты және мәйітті зерттеу арқылы дәлелденді. Кейін оны ұрды деді, бұл да жалған еді және көптеген сараптамалық қорытынды мен ауруханаңың өлім туралы анықтамасы арқылы дәлелденді. Ештеңе таба алмаған соң, енді ол өз денесімен оны қабырғаға қысып өлтірді дегісі келді. Тағы да айтамын, бас сүйегінің екі жақты симметриялы қысылуының бұлай пайда болуы

үзілді-кесілді мүмкін емес, сарапшылар мұны әлдеқашан айтқан.

Дәлелдер Мохамедтің Софияны ұрмағанын және өлтірмегенін дәлелдейді, шындық осы. Мохамед сот алдында тұрмауға тиіс әрі тұра алмайды, өйткені 24 қазан таңында ол қалыпты психикалық күйде болған жоқ, мұны бәріміз көрдік. Ол тіпті Софияның қайтыс болғанын білмеген. Сіз сотқа шақыратын қонақүйдегі куәлардың бәрі күйеуімді талай рет көрген және оның Intercontinental қонақүйінде бірнеше рет тұрғанын, тіпті біз үйленбей тұрып-ақ көрген. Олардың әрқайсысы оның қаншалық сыпайы, жылы жүзді және абыройлы адам екенін айта алады. Әрқайсысы оны талай рет көргенін растай алады.

Осы әділетсіздікті тоқтатып, күйеуімді маған қайтарыңыздаршы. Ол жақсы адам әрі кішкентай қызы Софитошкиді шексіз жақсы көрген тамаша әке еді, әрі ол қызынан айырылды.

Біз қиналып жүрміз және бір-бірімізге мұқтажбыз. Бізге көмектесіңіздерші және бізге сеніңіздерші.

Біз шындықты айтып отырмыз. Қызымызды қайтара алмайсыздар, бірақ кем дегенде осы сотта оның әкесіне әділ бола аламыз. Ол мұндайға ешқашан лайық болған жоқ. Оған қызымен қоштасуға да, жерлеуге мүмкіндік те бермеді, осы үшін ол бізді кешіре алады деп үміттенемін.

Бірінші күннен бастап менің Мохамед үшін күресіп жүргенімді бәрі көрді, өйткені Мохамедтің Софияға әдейі зиян келтірмегені және ешқашан келтіре алмайтыны 100 пайыз анық.

Бұл — Мадинаның сөздері. Менікі емес. Ал сол мәлімдемеде аса маңызды нәрсе өте көп. Ол 24 қазанда берген үш мәлімдемесінен анық әрі тікелей бас тартты. Олардың шындыққа сәйкес келмейтінін айтты.

Келесі күннен бастап-ақ оларды өзгертуге тырысқанын айтты. Мен Софияны әдейі өлтірмегенімді айтты. Өлім кездейсоқ болды деп сенгенін айтты. Қысым көргенін айтты.

Оған седативтік дәрілер берілгенін айтты. Тергеуші оны күдіктіге айналдыруы мүмкін деп қорқытқанын айтты. Ол соттан күйеуін өзіне қайтаруды сұрап жалынды. Бірақ сол мәлімдеменің бойынан тағы бір қайталанатын ортақ сипат байқалды, оны мен тек жылдар өткен соң толық түсінетін едім.

Бәріне басқалар кінәлі еді.

Алдымен — мен

София қайтыс болған таңдағы Мадинаның алғашқы реакциясы — мені құрбан ету болды. Кейін қандай түсіндірмелер айтылса да, бұл факт өзгерген жоқ. Ол сол қонақүй бөлмесінен айқайлап жүгіріп шықты: «Ол оны өлтірді.» «Ол мені ұрды.» Куәлардың айтуынша, бұл есік алдында аяқталған жоқ. Ол қонақүй вестибюлінде жүріп, Мохамед Софияны өлтірді деп қайта-қайта айтқан. Алғашқы минуттарда бұл сөздердің қаншалық күшті әсер еткенін елестетіп көріңіз. Сәби өліп бара жатыр. Анасы айқайлап жүр. Әкесі жоғарыда. Қан бар. Сынған әйнек бар. Полиция келіп жатыр. Қонақүй қызметкерлері не болғанын түсінуге тырысып жүр.

Ал сол аласапыранның ортасында бір әңгіме тарай бастайды:

Мохамед Софияны өлтірді.

Дәлелдер әлі зерттелмей жатып-ақ адамдардың санасында оқиғаның бейнесі қалыптаса бастайды. Біреу оның қызды өлтіргенін естиді. Тағы біреу «ол мені ұрды» деген сөзді естиді. Олар қайталайды. Басқа адамдар олардың қайталағанын естиді. Көп ұзамай айыптау дәлелденген факт сияқты қабылдана бастайды. Алғашқы өрт осы еді. Оны Мадина тұтатты. Кейін ол сол өртті сөндіруге жылдар жұмсайды.

Содан кейін — қонақүй

Келесі түсіндірме қонақүй қызметкерлеріне қатысты болды. Олар оған седативтік дәрі берген. Бұл бөлігі рас еді.

Бұл бейнекамераға түскен, кейін қонақүй қызметкерлерінің кейбірі де сотта Мадинаға тыныштандыру үшін дәрі берілгенін мойындады. Әрине, мұның маңызы бар. Сәбидің аса ауыр жарақат алғанын жаңа ғана көрген ана онсыз да төтенше психологиялық күйде болады. Оған дәрі қосылса, оның полицияда ресми жауап беруге жарамды жағдайда болған-болмағаны туралы сұрақ қою толықтай орынды. Бірақ седативтер бәрін түсіндіре алмады.

Олар оның аузынан бұған дейін шыққан сөздерді өшірмеді. Олар бөлмеден жүгіріп шыққанын өшірмеді. Олар мына сөздерді өшірмеді: «Ол оны өлтірді.» Олар мына сөздерді өшірмеді: «Ол мені ұрды.» Және олар куәлардың оның вестибюльде осы айыптауды қайта-қайта айтқанын сипаттаған сөздерін де жоққа шығармады. Дәрі оның психикалық күйін түсіндіруге көмектесе алады. Бірақ оның жасаған әрекетінің бар жауапкершілігін дәріге артуға болмайтын еді. Сөйтіп жауапкершілік тағы басқа жаққа ауысты.

Содан кейін — Нұрлан

Ақырында түсіндірменің нысанасына тергеуші айналды. Мадина Нұрлан Болатовтың оны айғақ беруге мәжбүрлеу үшін қысым жасағанын айтты. Және тағы да, бұл оның жылдар өткеннен кейін жай ғана ойдан шығарған сөзі емес еді. Мұнда шындық бар болатын. Жауап алу бейнежазбасының маңызы зор. Онда Мадинаның сол жерде болғысы келмейтінін айтып жалынғанын көруге болады. Ол өзін жаман сезінетінін айтады. Ол күйзелісте. Ол кеткісі келеді. Ол жалғастырғысы келмейді. Ал күйеуіне қарсы мәжбүрлі түрде куәлік бермеуге заңмен қорғалған құқығы болғанына қарамастан, бейнежазбада тергеушінің айғақ беруден бас тартудың салдары туралы оны ескертіп отырғаны көрінеді.

Сондықтан, иә. Қысым болды. Бұл маңызды. Седативтер маңызды болғаны сияқты. Шок маңызды болғаны сияқты. Бір нәрсе рас болып, бірақ бүкіл шындық болмауы мүмкін. Мадинаға қатысты мені жылдар бойы мазалаған мәселе дәл осы болды. Әр түсіндірмеде шындықтың бір бөлігі бар еді. Бірақ әлдебір жолмен әр түсіндірменің соңында жауапкершілік басқа біреудің мойнында қалатын. Маған қонақүй дәрі берді. Полиция маған қысым жасады.

Нұрлан мені айламен басқарды. Мен қорықтым. Мен есеңгіреп қалдым. Не айтып тұрғанымды түсінбедім. Осының бәрі болған жайттың кей бөліктерін түсіндіруі мүмкін. Бірақ олар мен қайта-қайта оралған бір сұраққа бәрібір жауап бере алмады: Неге сенің ең алғашқы түйсігің мені кінәлау болды? Неге аузыңнан «ол оны өлтірді» деген сөз шықты? Неге аузыңнан «ол мені ұрды» деген сөз шықты? Неге сен оны қайталай бердің? Неге сол алғашқы сөздер барған сайын күрделенген мәлімдемелерге айналды? Және неге маған бәрін толық айтуың үшін жылдар өтуі керек болды?

Өзі тұтатқан өртті сөндіруге тырысқан әйел

Мадинаны тек құрбан немесе тек жауыз ретінде түсіндіру қиын болатын тұс осы. Ол бір мезетте маған қарсы істің басталуына сөзімен көмектескен адам да, оны кері қайтару үшін ең қатты күрескен адамдардың бірі де болды. Ол теледидарға шықты. Өтінішхаттар берді. Мәлімдемелер жазды.

Прокуратураға қарсы шықты. Бәкірбаевпен дауласты. Оны істен шеттетуге тырысты. Қазақстанға менің кінәсіз екенімді айтты.

Өтірік айтқанын айтты. Биліктен күйеуін қайтаруды сұрап жалынды. Кейін оның себептері туралы не білгеніме қарамастан, оның тұлғасын күрделі етіп көрсетеді екен деп осы фактілерді оқиғадан алып тастаудан бас тартамын.

Олар болды. Бірақ ол әлі де істей алмайтын бір нәрсе бар еді. Бүкіл шындықты айту. Мүмкін, өтіріктен бас тарту мен неге сол өтірікті айтқаныңмен шынайы бетпе-бет келудің айырмашылығы осында шығар. Мадина бәріне Мохамедтің кінәсіз екенін айта алды.

Өз мәлімдемелерінің қате болғанын айта алды. Седативтерді кінәлай алды.

Полицияны кінәлай алды.

Нұрланды кінәлай алды. Қысымды кінәлай алды. Өзін күдіктіге айналдырады деген қорқынышты кінәлай алды. Бірақ ақырында кінәлайтын ешкім қалмады.

Мадинаның өзінен басқа. Осы нүктеге жетуге жылдар қажет болды.

Бәріне басқалар кінәлі

Өтірік деген қызық нәрсе. Алғашында ол сені қорғай алады. Содан кейін сен оны қорғауға мәжбүр боласың. Бір жайтты жасыру үшін екіншісін өзгертесің. Неге бір нәрсе айтқаныңды түсіндіретін себеп ойлап табасың. Содан кейін алғашқы түсіндірме үйлеспей қалғанын түсіндіретін тағы бір түсіндірме керек болады. Ақырында өтірікті сен көтеріп жүрмейсің. Өтірік сені билеп алады. Мұның Мадинамен жылдар бойы болғанын көрдім.

Ол мені түрмеден шығаруға тырысып жүріп, мені сол жерге жеткізгеннің бәрімен толық бетпе-бет келуден бас тартты. Ол мен үшін күресе жүріп, өзімен де күресті. Ол түпкі себеппен бетпе-бет келмей-ақ оның салдарын түзеткісі келді. Кейінірек мен оның мені қайтаруға деген шарасыз талпынысының артында тағы бір себеп бар деп ойлай бастадым. Ол бұрынғы өмірін сағынды. Жайлы тұрмысын сағынды. Еркелетіп, жағдайын жасағанды сағынды. Мен қамтамасыз еткен өмір салтын сағынды.

Бірақ ол кезде мұның бәрін әлі түсінген жоқпын. Оқиғаның осы тұсында мен күйеуін үйге қайтару үшін күресіп жүрген әйелімді көрдім. Және мен онымен сөйлесуді жалғастырдым. Бәкірбаев маған үкім шығарған кезде ойымнан не өткенін есіңізде ме? Мадинаны сөйлетуді тоқтатпа.

Мен солай істедім.

Ол бұрынғы сөздерінен бас тартқанда да, онымен сөйлесуді жалғастырдым. Ол түсіндіргенде де. Біреуді кінәлағанда да. Сөздері қайшы келгенде де. Кешірім сұрағанда да. Жылдар бойы. Ал сол жылдар оның шындықтың айналасына тұрғызған қабырғаларын баяу қирата бастады. Өйткені полицияға не айтсаң да, судьяға не айтсаң да, телекамераларға не айтсаң да және ақырында өзіңді неге сендірсең де, сені басқалардың бәрінен дерлік жақсы білетін адамның қасында жалғыз қалатын сәттер болады.

Сол кезде ақырында бір нәрсе аузыңнан шығып кетеді. Бір сөйлем. Бір деталь. Бір қайшылық. Жұмбақтың тағы бір бөлігі.

Ақырында, жылдар өткен соң, барлық мәлімдемеден, барлық сылтаудан және барлық кінә тағудан кейін Мадина бұдан әрі ішіне сыйғыза алмайтын шекке жетеді. Ал шындық ақыры шыққанда, ол сот залында айтылған жоқ. Бәкірбаевтың алдында айтылған жоқ. Нұрлан жүргізген жауап алу кезінде айтылған жоқ. Теледидардан жарияланған жоқ. Адвокат әдемілеп теріп, мемлекеттік мекеме мөр басқан құжатта болған жоқ.

Ол WhatsApp арқылы келді. Дауыстық хабарлама. Мадинаның дауысы. Бірнеше жылдық өзін-өзі күйрету ақырында оны осы жылдардың бәрінде айта алмағанын айта бастайтын шекке жеткізді. Ол мойындау осы кітаптың кейінгі бөлігіне тиесілі. Оған жеткенде, сіз оны мен қалай бастан өткерсем, солай сезінгеніңізді қалаймын. Өйткені қазір менде мойындау болған жоқ. Менде шындық болған жоқ. Менде Қазақстанды аралап, бәріне менің кінәсіз екенімді айтып жүрген әйелім болды. Оның жазбаша бас тартулары болды.

Теледидардағы сөздері болды. Қайшылықтар болды. Жиырма жыл болды. Және бір ой болды: Оны сөйлетуді жалғастыр. Ақырында ол сөйлейді. Бірақ алдымен оны еститін күнге дейін тірі қалуым керек еді. Өйткені осының бәрі болып жатқанда, Қазақстандағы жиырма жыл шынымен нені білдіретінін әлі түсінбедім. Түсіндім деп ойладым. Қамауда басымнан өткеннің бәрінен кейін — ұрып-соғу, психиатриялық бөлім, инъекциялар, бопсалау, қорлау, электр тогы, ұйқысыз түндер және темір есіктердің артында өткен шексіз айлардан кейін — түрмені түсініп қойдым деп ойладым. Түсінбеппін. Шын мәнінде, мүлде түсінбеппін.

Тергеу изоляторы балабақша ғана болып шықты. Нағыз қорқыныш енді ғана басталып жатқан еді.

87-тарау: Мадина: Бәріне басқалар кінәлі II

Өз қателіктерін түзетуге тырысу

Бұл кітапқа сыймайтын құжаттар тым көп. Осы сөйлемнің өзі оқиғаның бір бөлігін айтып тұр. Егер Мадина 2019 жылғы 24 қазанда айыптауларын айтып, содан таймай тұрса, түсіндіретін нәрсе өте аз болар еді. Бірақ олай болған жоқ. Айлар өткен сайын құжат үстіне құжат жинала берді: мәлімдемелер, өтінішхаттар, арыздар, судьяға білдірілген қарсылықтар, айғақтардан бас тарту, соттағы сөздер және мен сотталғаннан кейін апелляцияға берілген жаңа өтініштер. Мен мұнда соның бірнешеуін ғана таңдадым.

Басқа құжаттар болмағандықтан емес. Бәрін басып шығарсам, бұл тарау тағы бір қылмыстық істің томына айналар еді. Маңыздысы — оқиғалардың қайталанатын үлгісі. Мадина өзі енді басқара алмайтын бір істің басталуына себепші болды, ал енді оның соңынан ілесіп, оны тоқтатуға тырысты. Алдымен мені кінәлады. Кейін есеңгіреу туралы айтты.

Тыныштандыратын дәрілер.

Қонақүй қызметкерлері. Полиция. Тергеуші. Қысым. Сот. Бұл шағымдардың кейбірі дәлелдермен расталды. Дәл осы жағдай бұл оқиғаны «Мадина өтірік айтты да, кейін сылтау ойлап тапты» деп қана түсіндіруден күрделірек етеді. Ол өте ауыр қателіктер жасады.

Бірақ кейін өзіне жасалды деп айтқан кейбір әрекеттер де құжатпен расталған. Және ол әлі де бүкіл шындықты айтуға өзін көндіре алмаса да, өз сөздерінің салдарын түзету үшін шарасыз күресіп жүрді.

Оған айғақ беруден бас тарту құқығы

түсіндірілмеген

Ең маңызды құжаттардың бірін Мадина мүлде жазбаған. 2020 жылғы 22 шілдеде менің қорғаушым Дархан Дүйсембеков сотқа өтінішхат беріп, Мадинаның 2019 жылғы 24 қазандағы жауап алу хаттамасын дәлел ретінде жарамсыз деп тануды сұрады. Бұл тек Мадинаның кейін не болғаны туралы айтқандарына сүйенген жоқ.

Адвокат жауап алудың бейнежазбасын өзі қарап шыққан еді. Оның өтінішхатында бейнежазбаға түскен жауап алу кезінде іс жүзінде болған оқиға мен тергеуші толтырған хаттаманың арасында «елеулі қайшылықтар» болғаны көрсетілген. Одан кейін бұдан да маңызды жайт келеді. Өтінішхатқа сәйкес, Мадинадан жауап алар алдында тергеуші оның маған қандай қатысы барын — менің әйелім екенін — анықтамаған, сондықтан күйеуіне қарсы куәлік беруден бас тарту құқығын түсіндірмеген. Оның орнына, өтінішхатта айтылғандай, оған жалған айғақ бергені, айғақ беруден бас тартқаны және айғақ беруден жалтарғаны үшін қылмыстық жауапкершілік бар екені бірден ескертілген.

Айырмашылықты ойлап көріңіз. Сенің күйеуіңе қарсы куәлік бермеуге құқығың бар. Ал екінші жағдайда: Егер куәлік беруден бас тартсаң, қылмыстық жауапкершілікке тартылуың мүмкін. Қызы жаңа ғана қайтыс болған, қорқып отырған жас әйел үшін бұл бір-бірінен мүлде бөлек екі сөз. Қорғау тарабы заңда белгіленген рәсім бұзылды және Мадина маған қарсы куәлік беруден бас тарту құқығы жөнінде жаңсақ түсінікте қалдырылды деп уәж айтты. Сондықтан Мадина кейін тергеуді өзіне қысым жасады деп айыптағанда, бұл айыптаудың артында құжаттық негіз бар еді.

Бірақ тағы да айтамын: жауап алу кезінде не болғанын түсіндіру мен оған дейін не болғанын түсіндірудің айырмасы бар. Ол алғаш рет бөлмеден жүгіріп шығып, Софияны мен өлтірдім деп айқайлаған кезде тергеуші жанында тұрған жоқ. Оның аузынан алғашқы сөздер шыққан кезде полиция әлі айыптау нұсқасын қалыптастырып үлгермеген еді. Ол бөлігі әлі де Мадинаның өзіне тиесілі болатын. Ақырында сол сөздердің не істегенін оның өзі де мойындайды.

«Олардың айтқанының бәрі менің сөздерімнен

қайталанды»

2020 жылғы желтоқсанға қарай Мадина адамдардан өзінің бастапқы мәлімдемелеріне өкінетінін жай ғана түсінуді сұрап жүрген жоқ еді. Ол мұны сот алдына ресми түрде қойып жатты. 15 желтоқсанда ол нақты атауы бар құжат ұсынды: «Мохамед Баракатқа қарсы айыптаушы айғақтардан бас тарту». Оның алғашқы жолдары ешқандай екіұштылық қалдырмайды: «Мен күйеуім Мохамед Баракатқа қарсы берген айыптаушы айғақтарымнан толықтай бас тартамын…»

Ол шок жағдайында және седативтік дәрілердің әсерінде болғанын айтты. Полиция маған қарсы айғақ бермейінше Софияны көрмейсің деп айтқанын мәлімдеді. Ол жауап алуды тоқтатуды сұрағанын және күйеуіне қарсы куәлік бермеу құқығы түсіндірілмегенін айтты. Соңында соттан осы мәлімдемені маған қарсы бұрын берген барлық айыптаушы айғақтарының күшін жоюға негіз ретінде пайдалануды сұрады. Бес күннен кейін, 2020 жылғы 20 желтоқсанда, ол сотқа тағы да жүгінді. Сол құжаттың ішінде мен аса маңызды деп санайтын бір жайт бар.

Мадина өз сөздерінің басқа куәларға не істегенін мойындады.

Ол маған қарсы айғақ беріп жүрген куәлардың мені танымайтынын және олардың айтып жүргені, өзі Мохамед баласын өлтірді деген кезде айтқан сөздерінің қайталануы екенін жазды. Міне, осы сөздер. Жазбаша түрде. Мадинаның өзінен. Енді ол тізбекті реакцияның өзін сипаттап отырды. Ол айтты. Басқалар естіді. Басқалар қайталады. Ал сол қайталаулар маған қарсы айғаққа айналды.

«Сөздер адамдардың санасына сурет салады» дегенімнің мәні дәл осы. Адамдардан жауап ала бастаған кезде олар түсініксіз қайғылы оқиғаға ештеңеден бейхабар келген жоқ. Олар сәбидің анасының әкесі оны өлтірді деген сөзін әлдеқашан естіп қойған еді. Енді Мадинаның өзі сотқа бұл адамдардың одан естігенін қайталағанын айтып отырды. Сол мәлімдемесінің соңында ол бұрынғы айғақтарынан толық бас тартты. Содан кейін екі қарапайым сөз келді: «Мені кешіріңізші!»

Не үшін кешіру керек? Бұл сұрақ жылдар бойы жауапсыз қалады.

Ол судьямен күресе бастады

Мадина тек өз айыптауларынан бас тартып қойған жоқ. Ол соттың өзімен күресе бастады. 2020 жылғы 2 қыркүйекте ол Бәкірбаевқа қарсылық білдіріп, оны істен шеттетуді сұраған ресми өтінішхат берді.

Ол өз құқықтарының қайта-қайта бұзылып жатқанына көзі жеткенін жазды.

Бәкірбаевты істі «айыптаушы ұстанымымен» жүргізіп отыр деп айыптады. Ол сөйлеуге тырысқан сайын судья сөзін бөлетінін айтты. Қорғау тарабының өтінішхаттарын да тиісті түрде тыңдамайтынына шағымданды. Және ашық түрде жазды:

«Судья біржақты деп есептеймін.» Ол оны істен шеттетуге тырысты.

Нәтиже болмады.

Сондықтан тағы да тырысты. Екінші құжат одан да көп нәрсені көрсетеді. 2020 жылғы 7 қазанда Мадина Бәкірбаевқа қарсылық білдіріп, оны істен шеттету туралы тағы бір өтінішхат берді. Бұл жолы ол «ашық» деп жарияланған сотта не болып жатқанына шағымданды. Ол Бәкірбаевтың UK News журналистері мен Баракат отбасы мүшелерін сот процесінен шығарып тастағанын жазып, судья неге кей адамдарды шығарып, өзі қалағандарын қалдыра алатынын сұрады.

Содан кейін прокуратура маған қарсы істе заң жүзінде жәбірленуші деп танылған әйел үшін таңғаларлық сөз жазды: «Иә, мен жәбірленушімін, бірақ жалғыз мен емес — күйеуім де жәбірленуші, біз екеуіміз де баламыздан айырылдық…» Ол мұнымен тоқтамады. Ол жазды: «Сот күйеуімді құртуға тырысып жатқандай сезінемін.»

Және менің бостандығым үшін күрестің жалғастыратынын айтты.

Содан кейін осы кітапта бұрын айтқан сөз алмасу келеді. Жеті жыл ішінде жады өзгереді, сондықтан сол кезеңнің құжаты бар жерде мен құжатқа артық сенемін. Мадина Бәкірбаевтың сөздерін былай жазып қалдырған: «Бүгін судья Б.Е. Бәкірбаев маған сұрақ қойды — сіз кімнің жағындасыз? Кімді қорғайсыз?» Мадинаның өзі өтінішхатта бұл судья қоюға тиіс емес сұрақ екенін жазды. Оның айтуынша, сот қатысушылары кімнің қай тарапта екенін анықтауға міндетті емес, өйткені соттың алдында бәріне ортақ бір іс тұр. Мұнда сюрреализмге ұқсас бір нәрсе бар.

Прокуратураның өз жәбірленушісі сотқа мынаны айтуға тырысып жатты: Сіздер соттап жатқан адам қызымызды әдейі өлтірген жоқ. Ал судья одан сұрап отырды: Сіз кімнің жағындасыз?

Кімді қорғайсыз?

Ол олардың жәбірленушісі болуы тиіс еді. Бірақ олардың ісіне керекті жәбірленушідей әрекет етпеді. Ол кедергіге айналды.

Жиырма жылдық үкім оның үнін өшірмеді

Содан кейін үкім шықты.

Жиырма жылға бас бостандығынан айыру.

Егер Мадинаның маған көмектесу талпыныстары үкім шығарылғанға дейін Бәкірбаевқа әсер ету үшін қойылған жай ғана театр болса, олардың тоқтайтын ең қисынды жері дәл осы болар еді. Бірақ тоқтамады. 2021 жылғы 6 наурызда, мен жиырма жыл алғаннан бірнеше ай өткен соң, Мадина Алматы қалалық сотының қылмыстық істер жөніндегі апелляциялық сот алқасына хат жазып отырды.

Және тағы да бәрі басталған күнге оралды: 2019 жылғы 24 қазан. Ол күйеуіне тағылған айыптар сол күні өзі берген алғашқы айғақтарға негізделгенін, ал оларды күйзеліс жағдайында және седативтік дәрілердің әсерімен бергенін жазды. Содан кейін ол айтты: «Сол қайғылы күні полицияға күйеуім Мохамед Баракатқа қарсы берген айыптауларымнан толықтай бас тартамын.» Ол жауап алуды тағы да қысым жағдайында өтті деп сипаттады. Оларды тоқтатуды және өзін босатуды сұрағанын айтты. Полиция күйеуіне қарсы куәлік бермеу құқығын түсіндірмегенін және заң көмегін алу мүмкіндігін бермегенін тағы да айтты.

Содан кейін ол бірінші сатыдағы сот үкімінің өзіне шабуыл жасады. Ол сот қорғау тарабына тиісінше назар аударmай, тергеудің айыптаушы ұстанымын қабылдады деді. Мен Софияға қарсы қасақана қылмыс жасай алмайтынымды баса айтып, апелляциялық соттан жаңа сот-психиатриялық

сараптама тағайындауды сұрады, әсіресе бұған дейінгі сананың күңгірттенуі туралы қорытындыға сілтеме жасады. Сот аяқталған еді. Бәкірбаев сөзін айтқан еді. Мен жиырма жылға сотталған едім. Ал Мадина әлі де күресіп жүрді.

Бұл факт осы кітапта болуға тиіс. Екінші факт те. Ол әлі де бүкіл шындықты айтып жүрген жоқ еді.

Салдарын түзету

Сол жылдарды сипаттауды соншалық қиын ететін нәрсе осы. Мадина бір уақытта екі нәрсе істеп жүрді. Өз қателіктерін түзетуге тырысты. Және оларды ақтап түсіндіруге тырысты. Бұл екеуі бір нәрсе емес. Құжаттар соттарға өзінің бастапқы айыптауларына сенуге болмайтынын қайта-қайта айтып жүрген әйелді көрсетеді. Олар оның судьяға қарсылық білдіргенін, тергеуді сынағанын, қорғау тарапын қолдағанын, мені де София өлімінің тағы бір құрбаны деп сипаттағанын және мен сотталғаннан кейін де күресті жалғастырғанын көрсетеді. Мен мұны одан тартып алмаймын. Бірақ мұның бәрі ең алғашқы болған нәрсені өшіріп жіберуіне де жол бермеймін.

Өйткені оның өз құжаттарының ішінде қайшылық жатыр. Мадинаның өзі, Мохамед Софияны өлтірді деген сөзін басқа куәлар қайталағанын мойындады. Ол сөздерді тыныштандыратын дәрілер айтқан жоқ. Ол сөздерді қонақүй айтқан жоқ. Ол сөздерді Нұрлан айтқан жоқ. Оларды Мадина айтты. Одан кейін болғанның бәрі оның әңгімесі неге дәл солай дамығанын түсінуге көмектесе алады. Шок маңызды. Дәрінің әсері маңызды. Қысым маңызды. Өз құқықтарыңды түсінбей жауап алуға түсу маңызды.

Өзің күдіктіге айналуыңнан қорқу маңызды. Адамдарды қорқытатын құқықтық жүйе маңызды.

Бірақ осы түсіндірмелердің бәрінің астында Мадина әлі бетпе-бет келуге дайын болмаған шындық жатты. Сол алғашқы сәттерде ол таңдау жасады. Содан кейін сол таңдаудың алып нәрсеге айналғанын көрді. Енді оны тоқтатуға жанұшыра тырысты. Өтінішхаттың артынан өтінішхат. Мәлімдеменің артынан мәлімдеме. Соттың артынан сот. Теледидардағы сұхбаттың артынан сұхбат.

Мұнда бәрін қайта басып шығару үшін құжат тым көп. Мүмкін, мәні де осында шығар. Ол түзетуге тырысқан қателік орасан зор болғандықтан, құжаттардың саны да орасан зор болды. Бірақ қағаз оны тек белгілі бір жерге дейін ғана жеткізе алды. Ол айыптауларынан бас тарта алды. Судьяға қарсылық білдіре алды. Полицияны кінәлай алды. Тыныштандыратын дәрілердің әсерін түсіндіре алды. Қысымды сипаттай алды. Менен кешірім сұрай алды. Бүкіл Қазақстанға Мохамед Баракаттың кінәсіз екенін мәлімдей алды.

Әлі бір соңғы қадам қалды. Ешбір өтінішхат оның орнына жасай алмайтын бір нәрсе. Мадина өзі туралы шындықты айтуы керек еді. Бірақ ол

дайын емес болатын. Әлі емес. Бұған жылдар керек болды. Болған оқиғамен өмір сүрген жылдар. Менің әлі де түрмеде отырғанымды көрген жылдар.

Түсіндірмелер мен қайшылықтарға толы жылдар.

Басталуымен толық бетпе-бет келместен салдарын жөндеуге тырысқан жылдар. Ақырында бөлмеде судья болмайтын сәтке дейін. Тергеуші болмайды.

Прокурор болмайды. Қонақүй қызметкері болмайды. Сөздерді құрастырып отырған адвокат болмайды. Кінә арта алатын басқа ешкім қалмайды. Тек Мадина. Мен. Және WhatsApp арқылы жіберілген дауыстық хабарлама. Сөйлей бер, Мадина.

Мен жылдар бойы күттім.

Ақырында ол сөйлейтін еді.

88-тарау: Ол тыңдағысы келмеген сарапшылар

Судья Бәкірбаев үшін мәселе тек Мадинада ғана емес еді. Осы уақытқа дейін Мадина маған қарсы істің қозғалуына негіз болған бұрынғы мәлімдемелерінен бас тартқан еді. Сотта болып жатқан жағдайға қарсылық білдірді, Бәкірбаевты істен шеттетуге тырысты және менің Софияны қасақана өлтірмегенімді көпшілік алдында мәлімдеді.

Осының өзі кез келген сотты тоқтап, ойлануға мәжбүр етуі тиіс еді.

Алайда Бәкірбаев үшін бұдан да үлкен мәселе бар еді.

Сарапшылар.

Қазақстандағы тәжірибелі мамандардың бірқатары істің әртүрлі қырларын зерттей бастаған еді.

Сот-медициналық сараптама. Психиатрия.

Оқиға орнын қарау.

Куәлардың айғақтары. Токсикология.

Бұлардың бәрі бір бөлмеде отырып, бір-бірімен келісе кеткен адамдар емес еді. Олар әртүрлі салалардан келген мамандар еді және әрқайсысы өз саласына қатысты дәлелдемелерді зерттеді.

Олардың бірі Қазақстан Әділет министрлігі жүйесінде жоғары лауазымды сарапшы болған.

Мамандар істі тереңірек зерттеген сайын, жаңа мәселелер көбейе берді.

Мен сарапшылардың міндеті дәл осы деп әрқашан сенетінмін.

Судья сот медицинасының дәрігері емес. Ол психиатр да, криминалист те, сот лингвистикасының маманы де емес.

Істе судьяның кәсіби құзыретінен тыс мәселелер туындаса, білікті мамандар ғылыми мәселелерді түсіндіреді, ал судья сол білімді дәлелдемелерді түсіну үшін пайдаланады.

Кем дегенде мен солай ойладым.

Ал менің сотымда сараптамалық дәлелдемелер қалай да шетке ысыру керек кедергіге айналды.

Мен сізге бірнеше мысал ғана келтіремін.

Бұл тұжырымдардың түптеп келгенде нені білдіретінін де әдейі толық түсіндірмеймін.

2019 жылғы 24 қазан туралы мен сізге әлі айтпаған нәрселер бар.

Оның себебі бар.

Кейінірек осы кітапта сол таңға қайта оралып, не болғанын егжей-тегжейлі талдаймыз.

Әзірге Бәкірбаев мені жиырма жылға түрмеге жіберу-жібермеуді шешіп жатқан кезде оның алдында қандай мәселелер тұрғанын ғана түсінгеніңізді қалаймын.

801-бөлмеден бастайық

801-бөлмеде не болғанын сотқа сенімді түрде айту үшін, ең алдымен бөлменің өзі тиісті түрде зерттелуге тиіс емес пе еді?

Светлана Рехсон оқиға орнына қатысты материалдарды зерттеді.

Есепте оның заң ғылымдарының кандидаты, университет доценті екені, сот сараптамасы саласында жиырма жылдық практикалық тәжірибесі және қылмыстық процесс, криминалистика мен сот сараптамасын қамтитын ғылыми-педагогикалық салада жиырма төрт жылдық тәжірибесі бар екені көрсетілген.

Ол көптеген кемшілікті бірінен соң бірін анықтады.

Бөлмені қарау құзыретті органдар жағдайды бақылауға алғаннан біраз уақыт өткен соң ғана басталған.

Осы кідіріс салдарынан Рехсон тергеушілер бөлмені қарауға кіріскен кезде оқиға орнының бастапқы күйінде сақталғанына сенімді болу мүмкін емес деген қорытындыға келді.

Содан кейін ол дәлелдемелердің жиналуы мен тіркелуін зерттеді.

Негізгі хаттамада заттар бір түрде қапталған деп көрсетілсе, қосымшада басқаша сипатталған.

Заттардың қапталуы барлық жағдайда фотосуретке түсірілмеген.

Қан ізі болуы мүмкін дақтардың маңызды белгілері тиісті түрде тіркелмеген.

Саусақ іздері табылған орындар жеткілікті дәрежеде фотосуретке түсірілмей, іздер алынған.

Микробөлшектер оларды анықтауда қолданылған әдістер тиісті түрде тіркелместен жиналған.

Тіпті Софияның көрпесі оқиға орнын қарау материалдарында аталғанымен, алынған заттардың қосымша тізімінде көрсетілмеген.

Бұл жай ғана техникалық мәселе сияқты көрінуі мүмкін.

Олай емес.

Біреу бөлмеден бір затты алып, кейін оны сізді түрмеге қамауға негіз ретінде пайдаланғысы келеді деп елестетіңіз.

Ең айқын сұрақтар мыналар: Ол дәл қай жерден табылды? Оны кім жинап алды? Қандай тәсілмен алынды? Қалай қапталды? Кейін зерттеліп отырған зат дәл сол зат екеніне сенімді бола аламыз ба? Оқиға орнын қарау рәсімдері осындай кепілдіктерді қамтамасыз ету үшін қажет. Рехсон дәл осы кепілдіктердегі мәселелерді көрсетіп отырды.

Содан кейін ол толық әрі тиісті түрде зерттелмеген дәлелдемелерді анықтады.

Бірнеше заттан адамды сәйкестендіруге жарамды саусақ іздері алынған, бірақ олардың кейбірінің кімге тиесілі екенін анықтайтын тиісті сараптама жүргізілгені туралы дерек табылмады.

Оқиғаның мән-жайын қалпына келтіруге көмектесуі мүмкін өзге маңызды заттар мен беттер саусақ іздері, ДНҚ және биологиялық іздер тұрғысынан тиісті түрде зерттелмеген. Ол дәлелдерді жинауда жан-жақтылық пен толықтық қағидалары бұзылды деген қорытындыға келді. Бұл жерде бір нәрсені әдейі ашып айтпаймын. Мұның неге маңызы бар? Кейін білесіз. Өйткені сол таңдағы оқиғаға ақырында қайта оралғанда, дұрыс жиналмаған немесе зерттелмеген кейбір нәрселер аса маңызды болады. Әзірге мынаны ғана түсініңіз: Тәжірибелі қазақстандық маман 801-бөлмені қарау барысын зерттеп, елеулі кемшіліктер тапқан.

Алайда оның анықтағандары мұнымен шектелмеді.

Өзара сәйкеспейтін құжаттар

Рехсон тергеу құжаттарынан уақытқа қатысты таңғаларлық сәйкессіздік тапты.

Құжаттардың бір тобына сәйкес, 801-бөлмені қарау сағат 11:50-ге дейін жалғасқан. Ал басқа хаттамада өзге жерде сағат 11:40 пен 11:45 аралығында жүргізілген қарау әрекеті тіркелген, оған қатысқан қызметкерлердің хаттамаларда тіркелген әрекеттерінің уақыты бір-бірімен қабаттасып шығады. Рехсон мұның қалай мүмкін болғанына ашық күмән келтірді. Сонымен бірге екінші тексерудің құжатта өте қысқа уақытқа созылғаны уақыттың дұрыс жазылмағанын немесе тексерудің үстірт жүргізілгенін көрсете ме деп сұрақ қойды.

Одан кейін бұдан да маңызды құқықтық қорытынды жасалды.

Рехсон қонақүй бөлмесін тексеруге Мадина екеуміздің құжат жүзінде тіркелген келісімімізді де, мәжбүрлі түрде қарауға рұқсат беретін тергеу судьясының қаулысын да таппады. Осы негізде ол қарау заңсыз жүргізілді және оның барысында алынған заттар жол берілетін дәлелдемелер деп танылмауға тиіс деген қорытындыға келді. Мұны тағы бір рет оқыңыз.

Біз әлі белгілі бір дәлелдің нақты нені дәлелдейтіні туралы дауласып отырған жоқпыз. Одан да негізгі мәселе туралы айтып отырмыз. Оқиға орнының өзі заң талаптарына сай әрі дұрыс қаралды ма? Рехсонның түпкі қорытындылары оқиға орнын қарау мен дәлел жинауда ұйымдастырушылық, құқықтық, тактикалық және криминалистикалық

бұзушылықтар болғанын көрсетті. Бұл бір ғана сарапшы еді. Енді екіншісіне көшейік.

Сот-медициналық дәлелдер

Н. А. Нүсіпбаев 1972 жылдан бері сот медицинасы саласында қызмет атқарған.

Ол іс материалдарын, сот-сараптамалық есептерді, медициналық құжаттарды, фотосуреттерді және басқа дәлелдерді зерттеді. Оның тұжырымдарын әзірге егжей-тегжейлі түсіндіргім келмейді. Олай етсем, кейінге әдейі сақтап отырған тараудың тым көп бөлігін ашып қоямын. Бұл жерде маңыздысы өте қарапайым.

Айыптау тарапы Софияның өліміне әкелген жарақаттардың қалай пайда болғаны туралы нақты бір нұсқа ұсынған. Сот-медициналық деректер бұл механизмді сенімді түрде растамады.

Нүсіпбаев жарақаттың механизміне және айыптау тарапының оқиғаны қалпына келтіру нұсқасы сот-медициналық деректермен қаншалықты расталатынына қатысты маңызды шешілмеген сұрақтарды көрсетті.

Бастапқы сараптамалық қорытындылардағы кейбір жауаптар оқиғалардың сенімді түрде қалпына келтірілген тізбегін емес, тек ықтимал нұсқаларды сипаттаған. Бұл айырмашылықтың маңызы орасан. Мүмкін деген сөз — дәлелденді деген сөз емес. Прокурор сотта қайта-қайта айтқанымен, «ықтимал» деген тұжырым өздігінен «анық» дегенге айналмайды. Ал «анықтай алмаймыз» деген сөз судья бос орынды өзі толтыра алады дегенді білдірмейді. Зерттеуді қажет ететін басқа ықтимал механизмдер де бар еді.

Олардың қандай болғанын әзірге айтпаймын. Әлі емес. Мынаны ғана есте сақтаңыз: Айыптау тарапы оқиғаның бір нұсқасын ұсынды. Сот-медициналық дәлелдер сол нұсқаны сенімді түрде дәлелдеген жоқ. Кейін мұның неге маңызды екеніне қайта ораламыз.

Содан кейін психиатриялық сараптамаға кезек

келді

Айыптау тарапы соттың менің сол кездегі жағдайыма қатысты өз түсіндірмесін қабылдағанын да қалады. Тағы да тәжірибелі маман мәселе туғызды. Н. Н. Логачева жоғары санатты психиатр және қырық жылдан астам психиатриялық тәжірибесі, жиырма жылдан астам сарапшылық тәжірибесі бар сот-психиатриялық сарапшы еді.

Іс материалдарын зерттегеннен кейін ол оқиға кезінде менде сананың ымырттық бұзылысы түріндегі уақытша психикалық бұзылыс болған деген қорытындыға жоғары ықтималдық дәрежесімен келді. Ол сондай-ақ жаңа кешенді сот-психологиялық және сот-психиатриялық сараптама тағайындауға негіз бар деп тапты. Бұл жерде психиатриялық терминдерді толық түсінудің қажеті жоқ. Алғашында мен де түсінген жоқпын.

Маңыздысы — аса тәжірибелі сот-психиатры сотқа менің психикалық жағдайыма қатысты шешілмеген елеулі мәселе бар екенін айтып отырды.

Мұның өзі кез келген судьяның көбірек білуге ынтасын оятуға жеткілікті болуы тиіс еді. Содан кейін пікірін елемеу одан да қиынға соғатын тағы бір маманның қорытындысы пайда болды.

Әділет министрлігі

Алтынай Бабықпаева бұған дейінгі стационарлық психиатриялық сараптаманы зерттеді. Оның қызметі маңызды. Құжатта ол Қазақстан Республикасы Әділет министрлігінің бас психиатр-сарапшысы, жиырма үш жылдық сарапшылық тәжірибесі, PhD дәрежесі және құқық магистрі дәрежесі бар маман ретінде көрсетілген.

Бұл енді тергеуге шағымданып жүрген Мохамед Баракаттың сөзі ғана емес еді. Бұл Қазақстанның өз жүйесінің ішіндегі жоғары лауазымды маманның басқа сарапшылардың жұмысын зерттеуі еді. Ол елеулі кемшіліктерді анықтады. Маңызды материалдар тиісті түрде қаралмаған.

Куәлардың маңызды мәліметтері стационарлық сараптама жүргізген мамандарға берілмеген.

Медициналық ақпарат жеткілікті зерттелмеген.

Медициналық зерттеу нәтижелеріне қатысты маманның түсіндірмесі алынбаған.

Ықтимал неврологиялық мәселелер тиісті түрде зерттелмеген. Ол сондай-ақ ауыр алкогольдік масаңдық қандай негізде анықталғанына күмән келтірді. Оның айтқаны таңғаларлықтай қарапайым еді. Куәлар біреудің мас болып көрінгенін айтқанына ғана сүйеніп, масаңдықты ғылыми тұрғыдан анықтау мүмкін емес. Ол қан мен зәр талдаулары арқылы зертханалық растау қажет екенін жазды. Осыдан кейін ол психиатриялық қорытындыға жалпы баға берді.

Теріс баға.

Бұл менің берген бағам емес. Адвокатымның да бағасы емес.

Бұл — Бабықпаеваның берген бағасы.

Қазақстан Әділет министрлігінің бас психиатр-сарапшысы әдістемелік кемшіліктер қорытындылардың негізділігіне әсер етті деген қорытындыға келді.

Өзіңізді Бәкірбаевтың орнына қойып көріңіз. Сотыңыздың алдында бір сараптамалық қорытынды тұр. Содан кейін дәл сол саланың елдегі жетекші мамандарының бірі оны зерттеп, жетіспейтін ақпаратты, әдістемелік мәселелерді және жеткіліксіз зерттелген мәселелерді анықтап, ақырында жалпы теріс баға береді. Одан кейін не болуы керек? Меніңше, жауап айқын еді. Сарапшыларды сот отырысына шақырыңыз.

Түсіндірсін.

Прокуратура сұрақ қойсын.

Менің адвокаттарым сұрақ қойсын. Бәкірбаев та сұрақ қойсын. Ал бұл ашық сот болуы тиіс болғандықтан, журналистер де сол жерде отырып жауаптарды естісін. Бұл бізді тағы бір мәселеге алып келеді. Кімге тыңдауға рұқсат берілді? Осы кезеңде сот залында не болғанының маңызы орасан болды. Мадинаның өзі бұған шағымданды. Бәкірбаевты шеттету туралы өтінішхатында ол журналистер мен менің отбасы мүшелерімді сот отырысынан шеттеткеніне шағымданып, судья неге кей адамдарды шығарып, басқаларын қалдыра алатынын сұрады.

Бұл ашық сот отырысы болуы тиіс еді. Соған қарамастан Бәкірбаев қай БАҚ өкілдерінің қатыса алатынын өзі анықтап отырды. Сол күннің де маңызы бар еді. Өйткені журналист не естісе, соны ғана хабарлай алады. Іріктелген БАҚ өкілдеріне сот отырысының бір бөлігін тыңдауға рұқсат беріп, тәуелсіз журналистерді басқа бөлігінен шеттетсеңіз, жұртшылықтың сот залында не болып жатқаны туралы түсінігі мүлде басқаша қалыптасады.

Мен отырған жерден оның әсері айқын көрінді: Бәкірбаев соттың қай бөліктері жұртшылыққа жететінін бақылай алатын.

Ал жұртшылық естісе, айыптау тарапы үшін ең қолайсыз болатын мәліметтердің бірі не еді? Сарапшылар. Маған журналистердің сенгені қажет емес еді. Олардың мені кінәсіз деп жариялауы да қажет емес еді. Маған олардың тыңдауы ғана қажет еді. Рехсонды тыңдаңыз. Нүсіпбаевты тыңдаңыз.

Логачеваны тыңдаңыз.

Бабықпаеваны тыңдаңыз. Басқа мамандарды тыңдаңыз. Содан кейін олардың не айтқанын хабарлаңыз.

Егер айыптау тарапының дәлелдері өздері айтқандай мықты болса, бұған неге қарсы болу керек? Есіктерді ашыңыз. Мұны бәрі естісін.

Болмаған есірткілер

Есірткіге қатысты тағы бір нұсқа қалыптасқан еді. Тағы да дәлелдер мәселе туғызды.

№ 176 химиялық-токсикологиялық сараптаманың қорытындысы менің қанымнан есірткі немесе психотроптық заттар таппады, ал наркологиялық сараптама менде есірткі немесе алкоголь қолданудан туындаған психикалық не мінез-құлықтық бұзылыстар жоқ және мәжбүрлі ем қажет емес деген қорытындыға келді. Рехсон іс материалдарындағы басқа токсикологиялық деректерге қатысты да сұрақтар көтерді, соның ішінде күтілетін ілеспе заттар анықталмағандықтан күмәнді деп санаған бір нәтиже бар. Сондай-ақ зерттелген шприцтерде, инелерде және дәрілік препараттарда есірткі не психотроптық заттардың іздері болмағанын көрсетті.

Мен қазір бұған да тереңірек кірмеймін. Кейін. Бұл тарауда маңыздысы — қайталанатын ортақ сипат. Айыптау тарапының нұсқасы қарапайым болып көрінген сайын, кезекті сарапшы іс материалдарын зерттеп, жаңа күрделі сұрақтар туындататын.

Содан кейін куәлардың жауаптары зерттелді

Бұл мен үшін түсінуге ең жеңіл сараптамалық дәлелдемелердің бірі болған шығар. Мен куәлардың мәлімдемелерін өзім де оқып жүрген едім. Бір нәрсенің дұрыс емес екенін сездім. Әртүрлі адамдар бірдей сөздерді қолданатындай көрінетін. Жай ғана ұқсас емес. Бір оқиғаны еске түсіргендіктен ғана емес. Сөздер қайталанып отырды.

Ақырында адвокаттарымыз мәлімдемелерге кәсіби сараптама жасатты. Сот-автортану сарапшысы Гүлнара Мұхатаеваның мемлекеттік лицензиясы бар еді; ол 2004 жылдан бері сарапшылық қызметпен айналысып, сот-сараптама органдарында да жұмыс істеген. Ол полиция хаттамаларындағы стандартты құқықтық тұжырымдарды куәлар оқиғаларды өз сөздерімен еркін сипаттауға тиіс бөлімдерден ажыратып қарастырды. Ондай бөлімдерде, табиғи түрде, сөйлеп отырған нақты адамның тілдік ерекшеліктері көрінуі тиіс.

Алайда ол бес куә жауабының оқиғаларды сипаттайтын бөліктерінен сөзбе-сөз сәйкес келетін тұстарды анықтады.

Сарапшылардан жауап алу туралы үш хаттамада да сөзбе-сөз сәйкес келетін тұстар анықталды. Тағы бір зерттеу қонақүйдің екі куәсінің мәлімдемелерін салыстырды. Маман бұл мәтіндердің тілінде жауап берген адамдарға қарағанда оларды жазған немесе құрастырған тергеушіге тән белгілер көбірек екенін анықтады. Материалда еркін сөйлеуден күтілетін ерекшеліктер жетіспей, сөзбе-сөз және мағыналық ұқсастықтар болған.

Ал сол жауап алуларды жүргізген тергеуші ретінде кімнің аты қайта-қайта кездесті? Н. Ж. Болатов. Мұны түсіну үшін дәрігерлік диплом қажет емес еді. Әртүрлі адамдар. Әртүрлі жауап алулар. Өз сөздерімен берілді делінген мәлімдемелер. Бірақ сарапшы бірдей сөздерді тауып отырды. Содан кейін сол куәлар сотқа келе бастады.

Кейбіреулері өздері дұрыстап оқымаған мәлімдемелерге қол қойғанын мойындады. Кейбіреулері ондағы сөздердің өздерінікі емес екенін мойындады. Сол кезде қалың құжаттардан мен байқаған күмәнді тұстар тек Мохамед Баракаттың өзіне ғана күдікті болып көрінбейтіні белгілі болды.

Сарапшы да дәл сол мәселені анықтаған болатын. Енді жанға бататын бір қарапайым сұрақ туды: Біз шын мәнінде кімнің сөздерін оқып отырдық?

Мадина ең үлкен мәселе болудан қалды

Енді осы бірнеше бөлікті ғана бір жерге жинаңыз. Бәрін емес. Осы тарауда көрсеткендерімді ғана. Мадина өз айыптауларынан бас тартқан. Криминалистика маманы оқиға орнын қарау барысында елеулі құқықтық және криминалистикалық кемшіліктерді анықтаған. Сот медицинасы маманы айыптау тарапы ұсынған жарақаттың пайда болу механизміне қатысты шешілмеген мәселелерді көрсеткен.

Аса тәжірибелі психиатр сананың ымырттық бұзылысы болуы ықтимал деген тұжырым жасап, қосымша сараптама қажет екенін айтқан. Әділет

министрлігінің бас психиатр-сарапшысы маңызды психиатриялық қорытындыға жалпы теріс баға беріп, оның негізділігіне әсер ететін әдістемелік мәселелерді анықтаған.

Токсикологиялық зерттеулер айыптау тарапы ұсынғысы келген біржақты тұжырымды растамаған. Автортану сарапшысы әртүрлі адамдар бір-бірінен тәуелсіз берген делінген айғақтардан сөзбе-сөз қайталанатын тұстарды анықтаған.

Ал куәлар сотта жауап бергенде, олардың бұрынғы айтқандары сенімсіз бола бастаған. Онда біз бұл сотта әлі не істеп отыр едік? Бұл сұрақ басымда қайта-қайта айналды. Сот талқылауының мақсаты дәл осы емес пе еді? Сарапшылардың пікірлері қайшы келсе — оларды сотқа шақырыңыз. Дәлелдер бір-біріне қайшы келсе — зерттеңіз. Куә әңгімесін өзгертсе — сұрақ қойыңыз. Сарапшы зерттеу ақаулы десе — неге екенін түсіндірсін. Егер айыптау тарапы сарапшы қателесті деп санаса, соны дәлелдесін.

Ал жұртшылық соны көрсін.

Оның орнына, біз сарапшыларды тыңдату үшін күресіп жүрдік, ал «ашық» деп жарияланған сотқа кіру бақылауда болды. Сұрақтар көбейген сайын, соттың жауаптарды тыңдауға қызығушылығы керісінше азая түскендей көрінді.

Отыз бес минут

Кейін болған жайттар бұл сезімді тек күшейтті. Адам құқықтары және заңдылықты сақтау жөніндегі Қазақстан халықаралық бюросы менің апелляциямды бақылап, Қазақстанның тек шектеулі ерекшеліктерді қоспағанда әділ әрі ашық сот талқылауын қамтамасыз ету міндетін талқылады. Оның есебінде менің апелляциялық шағымымды қарау отыз бес минуттан аспағаны көрсетілген. Отыз бес минут. Кісі өлтіргені үшін жиырма жылға бас бостандығынан айыру жазасы тағайындалғаннан кейін. Есепте сондай-ақ соттың қосымша куәларды, сарапшылар мен мамандарды шақырып, олардан жауап алуға, сондай-ақ қосымша дәлелдемелерді зерттеуге заң жүзінде өкілеттігі бар екені атап өтілген. Осы тарауда мен сипаттаған құжаттарды ой елегінен өткізіңіз. Енді жиырма жылға бас бостандығынан айыру туралы үкімге берілген апелляциялық шағымның небәрі отыз бес минутта қаралғанын елестетіңіз. Мұның өзі тағы жиырма бет құқықтық уәжден де көп нәрсені аңғартады.

Бәкірбаевтың шын мәселесі

Мадина ешқашан Бәкірбаевтың ең үлкен мәселесі болған жоқ. Мадинаны бұрынғы сөзінен қайтты деп айыптауға болатын. Оны сезімге берілген адам ретінде көрсетуге болатын. Оны күйеуін құтқаруға жанұшыра тырысқан әйел ретінде көрсетуге болатын.

Ал Рехсон ше?

Нүсіпбаев ше? Логачева ше? Мұхатаева ше? Әділет министрлігінің бас психиатр-сарапшысы ше? Олардың бәрін қайғыға батқан әйелдер деп сипаттай алмайсың. Бәрі эмоцияға берілген деуге де болмайды.

Олар әртүрлі ғылым салаларының мамандары болғандықтан, барлық мәселені «екі сарапшы бір ғылыми сұрақ бойынша келісе алмады» деп жылы жауып қою мүмкін емес еді.

Олар бір істің әртүрлі тұстарынан кемшіліктер тауып отырды.

Бөлме. Дәлелдерді жинау.

Сот-медициналық сараптама.

Психиатрия. Токсикология. Куәлардың айғақтары. Бір сарапшы қателесуі мүмкін. Екі сарапшының пікірі сәйкес келмеуі мүмкін. Мұндай жағдай дүние жүзінің соттарында кездеседі.

Бірақ мүлде әртүрлі салалардағы тәжірибелі мамандар бір-бірінен тәуелсіз түрде елеулі проблемалар таба бастаса, судьяның қызығушылығы азаймай, керісінше артуы тиіс емес пе? Ол сұрақ қоя бастауы керек емес пе?

Неге дәлелдемелер тиісті түрде жиналмады? Неге құжаттар бір-біріне қайшы келді?

Неге айыптау тарапы ұсынған жарақаттың пайда болу механизмі сенімді түрде расталмады?

Неге аса тәжірибелі психиатр тағы бір сараптама қажет деп санады?

Неге Әділет министрлігінің бас психиатр-сарапшысы психиатриялық сараптамаға теріс баға берді? Неге әртүрлі куәлар өз сөздерімен айғақ берді делінсе де, олардың жауаптарында бірдей сөз тіркестері кездескен? Осының бәрі қаралған ашық сотта қай журналистің отырысқа қатысуына рұқсат берілетіні неге дау тудырды?

Сұрақтар осылар еді. Кейбір жауаптарды әдейі айтпай отырмын.

Өйткені бұл кітаптың кейінгі тарауларының бірінде осы мәселеге қайта ораламыз.

Сол тарауда біз 801-бөлмеге қайта ораламыз. Осы оқиға барысында жиналған дәлелдемелердің бәрін ақырында бір жерге жинақтаймыз. Фотосуреттер. Сараптамалық есептер. Саусақ іздері. ДНҚ. Медициналық дәлелдер.

Мәлімдемелер.

Тергеушілер зерттеген нәрселер. Ал, бәлкім, одан да маңыздысы — олардың зерттемеген нәрселері.

Содан кейін 2019 жылғы 24 қазанда не болғаны жөніндегі өз болжамымды айтамын. Әзірге емес. Қазір мынаны ғана есте сақтаңыз: Бәкірбаевқа елеулі бір кінәрат бар деп экранның ар жағынан айқайлап отырған Мохамед Баракатты ғана елемеу жеткіліксіз болды. Ол істің қозғалуына түрткі болған айыптауларынан бас тартқан Мадинаның сөзін де елемеуге тиіс болды. Ол Қазақстанның өз сарапшыларының тұжырымдарын да елемеуге мәжбүр болды.

Іс материалдарын зерттеген сарапшылар көбейген сайын, жауапсыз сұрақтар да көбейе түсті. Соған қарамастан жауапсыз қалған сұрақтардың бәрі ақыр соңында бір ғана нәтижеге әкелді. Жиырма жыл.

Мен сарапшылар судьяларға өздері түсіне алмайтын нәрселерді түсінуге көмектесу үшін бар деп әрқашан сенетінмін. Менің сотым маған басқа нәрсе үйретті. Егер сенің тағдырыңды шешетін адам сарапшының не айтатынын тыңдағысы келмейтінін алдын ала шешіп қойған болса, дүниедегі ең мықты сарапшының өзі пайдасыз. Мүмкін, сондықтан есіктердің маңызы сонша үлкен болған шығар.

Журналистердің маңызы да сонда еді. Бейнекамералардың маңызы да сонда еді. Сарапшыларды сот залына кіргізудің маңызы да сонда еді. Өйткені осы даулардың бәрін шешудің өте қарапайым жолы бар еді:

Есіктерді ашыңыз. Сарапшыларды шақырыңыз.

Олар сөйлесін.

Бәрі тыңдасын. Содан кейін Қазақстан халқы естігендеріне өзі баға берсін.

89-тарау: Жүйеміздің атынан кешірім сұрау

С18-де уақыт өте келе айналамдағы бір нәрсе өзгере бастады. Айналамдағы адамдар бұл істің барысын менімен бірге бастан өткерді. Камераластарым келіп-кетіп жатты. Біреулері апталап, басқалары айлап қалатын. Олар іс материалдары салынған қаптардың әкелінгенін көрді. Кейбір бөліктерін өздері оқыды. Сарапшылар, куәлар, дәлелдер, адвокаттар және сот отырыстары туралы бітпейтін әңгімелерді тыңдады. Мадинаның келіп-кеткенін, Қазақстанда бәрі білетін көк пластик пакеттермен тамақ әкелгенін және олардың сыртына жиі кішкентай жазбалар жазғанын көрді.

Олар енді бұл оқиғаны газет бетінен ғана оқып отырған жоқ еді. Олар сол газет тақырыптарында айтылған адаммен бірге өмір сүріп жатты. Бірінші сатыдағы соттан кейін Мадинаға менімен кездесуге рұқсат берілді. Әдеттегідей, тіпті кездесу сияқты қарапайым нәрсені де біреу ақша төлеуге дайын болса «жақсартуға» болатын. Ол күзетшілерге пара беріп, бізді есігі ашық камералардың біріне кіргізетін, сонда кездесу кезінде аз да болса оңаша бола алатынбыз. Сол кезде Мадина ортақ болашағымыз үшін мінсіз шешім деп есептеген жоспарын әлдеқашан құрып қойған еді.

Маған жиырма жыл берілді. Жарайды. Мені қай лагерьге жіберсе, соның маңынан үй жалдайды. Кездесуге үнемі келіп тұрады. Жүкті болады. Тағы балаларымыз болады. Ол балалар түрмедегі әкесіне барып жүріп өседі. Ал, әрине, ол ойша құрып қойған болашақта менің әпке-қарындастарым оны және дүниеге әлі келмеген, өзі жоспарлап қойған қиялдағы балаларын қаржылай қолдауды жалғастыра береді. Ол мұны келесі отбасылық үйімізді қай жерден сатып алуды талқылап отырғандай айтатын.

Мадина білмеген бір нәрсе болды: менің отбасым жеке детектив жалдаған еді. Ол менімен болашағын жоспарлап жүргенде, детектив оның бостандықтағы өмірін бақылап жүрді. Бізде оның басқа ер адамдармен кездесіп жүрген фотосуреттері болды.

Сондай-ақ тергеудің алғашқы айларында оның Нұрлан Болатовпен бірге әр жерге барып жүрген фотосуреттері де болды. Тағы бір нәрсе бар, оны осы уақытқа дейін айтқым келмеді, өйткені бүгіннің өзінде оны қалай түсінерімді толық білмеймін.

Бірақ ол кезде бұл мені мазалады. Қазір де мазалайды. София қайтыс болғаннан бірнеше апта өткен соң Мадина шашын сәндетіп, тырнағын күттірді. Үсті-үстіне жаңа киім сатып ала бастады. Оны полиция бөлімінде көргенімде, мен бұл туралы айттым. «Мадина, мұсылман ретінде біз қайтыс болған адамды қырық күн жоқтауға тиіспіз.» Ол мұның қайғысын еңсерудің өзіндік тәсілі ғана екенін айтты. Мүмкін, солай болған шығар. Әркім қайғыны әрқалай еңсереді. Бірақ сол уақытта, айналамда болып жатқанның бәрімен қосылғанда, бұл оның бойында бір елеулі кінәрат бар деген жанымды жегідей жеген сезімді одан сайын күшейтті.

Ал қамауда ондай ойлардан қашып құтылатын жер жоқ. Басқалардың байқағандары туралы әңгімелерінен де қашып құтыла алмайсың. Түрмеде адамдар бәрін бақылайды. Басқа істері жоқ. Саған кім келеді? Кім тамақ жібереді? Кім ақша жібереді? Пакетіңе біреу не жазған? Әйелің келгенде өзін қалай ұстайды? Жылай ма? Күле ме? Қайта-қайта келе бере ме? Түрме бәрін әуесқой детективке айналдырады. Сөйтіп бір сұрақ маған қайта-қайта қойылатын.

«Бұл сенің екінші әйелің бе?» «Жоқ.» «Сүйген қызың ба?» «Жоқ.» «Бұл — Мадина.» Олар маған тесіліп қарайтын. «Софияның анасы ма?» «Иә.» Содан кейін жүздерінде сол баяғы абдыраған кейіп пайда болатын. Олардың санасы өздеріне айтылған нәрсені көздерімен көріп жүргенімен үйлестіре алмайтын. Егер Мохамед өз қызын өлтірсе, неге баланың туған анасы онымен қалуға сонша тырысып жүр? Неге оған тамақ әкеледі? Неге пакеттеріне жазба жазады? Неге жақсырақ кездесу үшін күзетшілерге ақша төлейді? Неге оның түрмесіне жақын жерге көшуді жоспарлайды?

Неге онымен тағы да бала сүйгісі келетінін айтып жүр? Бұлар адвокаттар емес еді. Сот сарапшылары емес еді. Психиатрлар емес еді. Адам құқықтарын бақылаушылар емес еді. Олар тұтқындар еді. Кейбірі білімді, кейбірі әрең сауатты. Кейбірі кәсіпкер. Кейбірі қылмыстық орта адамдары. Кейбірі нашақор. Кейбірі өздерін де кінәсізбіз дейтін. Кейбірі өмірінің жартысын осындай мекемелерде өткізген.

Бірақ бәрі дерлік ақырында бір қарапайым сұраққа келетін: Мұның бәрі қалайша қисынды болуы мүмкін?

Мен үшін олардың түсінбеуі — кәдімгі сау ақылдың белгісі еді. Тек атың Бәкірбаев болмаса, шамасы. С18-дегі соңғы айларыма қарай айналамдағы ахуал толығымен өзгерді. Алғаш келгенде мен теледидардағы шетелдік едім.

Жаңалықтардағы құбыжық. Сәби қызын өлтірді деп айыпталған британдық араб ұшқыш. Адамдар маған қадала қарайтын. Күзетшілер агрессивті еді. Қорқытулар болды. Жұдырықпен ұру. Шапалақпен тартып жіберу. Қорлау. Кінәлі деген болжам менен бұрын жетіп қойған еді.

Бірақ енді бұл адамдар бір жылдан астам уақыт менімен бірге өмір сүрген болатын. Істің қалай дамығанын көрді. Мадинаны көрді. Құжаттарды көрді. Кейбірі оқыды. Сотта не болғанын тыңдады. Және бірте-бірте маған деген көзқарастары өзгерді. Сол соңғы айларда мен бір сөзді барлық жерден дерлік ести бастадым. Кейде өзім жөнді танымайтын адамдардан.

«Кешір, бауырым.»

«Кешір, Мохамед.» Содан кейін кейінгі жылдары түрлі нұсқада қайта-қайта еститін сөйлем келетін: «Бұл — Қазақстан.»

«Әділет жоқ.» Тіпті көптеген күзетшілер де өзгерген еді. Қатал жүздері жұмсарды. Жұдырық пен шапалақтың орнына аяушылыққа толы көзқарас келді. Бұрынғыдай жұлқылаудың орнына, қастарынан өтіп бара жатқанымда кейде иығымнан не арқамнан жеңіл қағып қоятын. Ұзын-сонар сөз жоқ. Ешкім мемлекеттік форма киіп тұрып, жүйе өз міндетін атқара алмады деп жариялamақ емес.

Бірақ адамдарға әрдайым сөз керек емес. Кейде біреу саған қарайды да, оның не айтқысы келгенін дәл түсінесің. Кешір. Біз білеміз.

Қолымыздан ештеңе келмейді. Машинаның ішінде жұмыс істейтін адамдар машинаның өзінің атынан кешірім сұрап жатқандай сезіле бастады. Содан кейін Бәкірбаев үкімді оқыды. Жиырма жыл. С18 ішіндегі адамдар мен туралы не ойлай бастағанына қарамастан, заң жүзінде мен енді кісі өлтіргені үшін сотталған адам едім. Әкімшілік мені күйреп түседі деп күткен сияқты. Үкімнен кейін олар бөлмеме әр сағат сайын кіріп тұрды. Тарс. Есік ашылады. Жарық. Біреу ішке қарайды.

Есік жабылады. Бір сағаттан кейін: Тарс. Тағы. Олар мен өз-өзіме қол жұмсадым ба деп тексеріп жүрді. Тіпті түрме медбикесі маған седативтік дәрі әкелді. Маған қажет емес еді. Бір қызығы, ол кезде басымда өз-өзіме қол жұмсау туралы ой жүрген жоқ. Дәл сол сәтте мені тәнімдегі дерт көбірек мазалады. Тізем.

Бір жыл сегіз ай қораптың ішінде

Дұрыс қимыл-қозғалыссыз кішкентай камераларда бір жыл сегіз ай отырғаннан кейін тізем қатты ісіп кетті. Қалыпты көлемінен шамамен алты есе үлкейген еді. Буынға сұйықтық жиналып, оны қайтадан сорғызып алу үшін мені ауруханаға апару қажет болды. Ақырында тергеу изоляторының өзі де мені мұндай күйде жай ғана ары қарай түрмеге жөнелте алмайтынын түсінді. Сондықтан ауыстыру алдында тіземдегі сұйықтық алынды. Дәрігер тізеге зиян келуі мүмкін болғандықтан ауыр қимыл жасамауым әрі денеме күш түсірмеуім керектігі туралы арнайы нұсқау жазып берді.

Дәрігердің анықтамасы. Медициналық шектеу. Келесі баратын жерімде мені қорғауы тиіс кішкентай бір қағаз. Осы уақытқа дейін Қазақстан жүйесінде жеткілікті отырып, бір жапырақ қағаз қаншалық қорғай алатынын жақсы түсініп үлгерген едім.

Әйтсе де, тізем емделді. Ал бұл тағы бір нәрсені білдірді. С18-дегі уақытым аяқталды. Мен түрмеге кететін болдым. Нағыз түрме. Ересек ерлердің түрмесі. Лагерь. Кенеттен бәрінде бір оқиға бар болып шықты. Бәрінде кеңес бар. Бәрі біреуді таниды. «Абай бол, бауырым.» «Іште достарым бар.» «Сенің келе жатқаныңды айтамын.» «Олар саған қамқор болады.» «99-да адамдарым бар.»

Кенет бәрінің де мен баратын жақта таныстары бар болып шықты. Ол кезде мен ешкімнің сөзіне сенбейтінмін. Тым көп уәде естідім. Тым көп адвокат судьяны танитын.

Тым көп тұтқын прокурорларды танитын. Тым көп күзетші бірдеңе ұйымдастыра алатын. Тым көп адам ықпалды біреуді танитын. Тым көп «шешім» ақшадан басталатын. С18 маған бір пайдалы сабақ берді: Адамдардың «істей аламыз» деген сөзіне емес, ісіне сен. Бірақ мен олардың жүздеріне қарадым.

Бір жыл сегіз ай ішінде қаншама ер адамның келіп-кеткенін көрдім. Ірі денелі адамдар. Айғайшыл адамдар.

Камераларда өздерін бандитше ұстайтын адамдар. Түрме иерархиясын Қазақстанның қылмыстық әлемінің жартысын өздері басқарып отырғандай түсіндіретін адамдар. Лагерьге барғанда не істейтінін мақтанып айтатын адамдар. Содан кейін үкім шығатын күн келетін. Және олардың қалай сынып түскенін көрдім. Қатал жүздердің жоғалғанын көрдім. Үкімін естігенде ер адамдардың жылағанын көрдім. Басқаларының кереуетте көзін төмен түсіріп үнсіз отырғанын көрдім.

Кенет он бес жыл жай сан болмай қалды. Он жыл жай сан емес еді. Бес жыл да сан емес еді. Бұл олардың өмірі еді. Кейбіреуі «үлкендердің түрмесі» деген ойдың өзіне шыдай алмады. Тергеу изоляторында қалуды сұрап жалынды. Тазалықшы болып жұмысқа тұруға тырысты. Аспаз болып.

Не болса да.

Лагерьге жібермей, С18-де қалдыратын кез келген нәрсе. Айлар бойы бәріне өздерінің қаншалық қауіпті екенін дәлелдеуге тырысқан адамдардың кететін сәт келгенде қорыққан балаға айналғанын көрдім.

Енді сол адамдардың кейбірі маған қарап тұрды. Көздері төмен. «Абай бол, бауырым.» «Көмектесуге тырысамыз.»

«Іште достарым бар.»

Біреу қолымды қысады. Біреу иығымнан қағады. Біреу барғанымда есімде болуы тиіс тағы бір адамның атын айтады. Мен басымды изеймін. Рақмет айтамын. Бірақ ішімнен ойлаймын: Енді ешқайсыңа сенбеймін. Айналамдағылардың бәрі мені алда не күтіп тұрғанына алаңдайтын сияқты еді. Бір қызығы, мен қорықпадым.

Мүмкін, қорқуым керек болған шығар. Бәлкім, алдымда не тұрғаны туралы титтей де түсінігім болмаған шығар. Бірақ қорқыныштан да қатты сезгенім — күтпеген бір сезім болды. Жеңілдік. Мен ақыры сол камерадан кетіп бара жаттым. Бір жыл сегіз айдан кейін, бәлкім, қайтадан сыртта жүре алатын шығармын.

Аспанды көретін шығармын. Елестетіңіз. Маған жаңа ғана жиырма жыл түрме жазасы берілді, ал басымдағы ой жиырма жыл туралы емес еді. Бандиттер туралы емес. Түрме иерархиясы туралы емес. Зорлық-зомбылық туралы емес.

Тіпті лагерь туралы бәрі айтып берген бітпейтін әңгімелер туралы да емес. Мен аспанды көргім келді. Таза ауа керек болды. Еркін тыныстағым келді. Қолдарымды басқа адамға да, қабырғаға да тимейтіндей барынша екі жаққа созғым келді. Аяғымды созғым келді. Бірнеше метрден артық жүре алғым келді. Бетіме жел тигенін сезгім келді. Күн сәулесі. Бұлттар. Тек төбе болмаса болғаны. Қатаң режимдегі түрмеге ауыстырылғанда аспанды көру асыға күтетін нәрсеге айналуы үшін бақыт туралы түсінігің қаншалық төмен түсуі керек екенін ойлап көріңіз.

Бір жыл сегіз ай бойы менің әлемім қораптарға дейін кішірейді. Камера. Дәліз. Уақытша ұстау камерасы. Тағы бір камера.

Психиатриялық бөлім.

Тағы бір дәліз. Компьютер экранындағы сот залы.

Бетон.

Металл. Есіктер.

Құлыптар.

Көзшеден көрінетін жүздер. Сондықтан айналамдағы бәрі 99-түрмеде мені не күтіп тұрғанын айтып жатқанда, менің ойымда бір ғана нәрсе болды: Сырт. Сыртқа шығатын жер болады. С18 менің бар ұмтылысымды адамға қажет ең қарапайым нәрселерге дейін азайтты.

Қозғалу. Тыныстау. Созылу. Жоғары қарау. Ақыры уақыт келді. Заттарымды қолыма іліп алып кете алатынның бәріне салып жинадым. Киім. Құжаттар. Тамақ. Адам өмірінің қалдығы бірнеше сөмкеге сыйып кетті. Сол қабырғаларға соңғы рет қарадым. Сол жүздердің бәрі. Келіп-кеткен адамдар. Түні бойы сөйлескен адамдар.

Намаз оқығандар. Төбелескендер. Ұрлағандар. Соңғы темекісін бөліскендер. Түрмені өздері басқаратынын айтқандар. Үкімі келгенде жылағандар.

Алғаш келгенімде маған күмәнмен қарап, кейін ешқайсымыз бақылай алмайтын жүйенің атынан кешірім сұрағандар. Бір жыл сегіз ай бойы осы аянышты жер менің бүкіл әлемім дерлік болды. Енді мен одан кетіп бара жаттым. Мен С18-ден аман шықтым. Бірақ бұл бір нәрсенің соңы сияқты сезілген жоқ. Оқығым келмейтін кітаптың кіріспесін жаңа ғана аяқтағандай болдым. Ескертулер соңына дейін жалғасты. «Көзге түспе.» «Ешкімге сенбе.» «Қорыққаныңды көрсетпе.» «Дұрыс адамдарды тап.»

«Сені мен жібердім деп айт.» Мен басымды изедім. Енді кім мені шын мәнінде неге дайындай алар еді? Мені қызымды өлтірді деп айыптады. Мені ұрды. Электр тогымен азаптады. Инъекция салды. Бопсалады. Қорлады. Дәлелдердің өзгергенін көрдім.

Сарапшылардың бір мәселенің артынан бірін тапқанын көрдім. Куәлардың сөздерінің күйрегенін көрдім. Соған қарамастан судьяның маған жиырма жыл бергенін көрдім. Енді мен нақты неден қорқуым керек еді? Көп ұзамай білетін едім. С18-ден кетуге дайындалып жатқанда, басымның іші біртүрлі тыныштalып қалды.

Драмалық сөз жоқ. Көз жасы жоқ. Ешқандай ұлы ақиқат ашылған жоқ. Бір ғана ой. Тәуекел, жоғалтарым жоқ. Содан кейін тағы бір ой. Тәуекел, бәрі де осыған байланысты. Тергеу изоляторындағы уақытым аяқталды. Енді 99-түрмеге. Ересек ерлердің түрмесі. Айналамдағы адамдардың бәрі бұл сөздердің не білдіретінін түсінетіндей еді. Мен түсінбедім. Әлі емес. Тізем зақымданған, қолымда ауыр физикалық күш түсірмеу керек деген дәрігер анықтамасы бар, басыма жиырма жылдық үкім төніп тұр және арғы жақта мені не күтіп тұрғаны туралы дерлік еш түсінігім жоқ еді.

Бір қызығы, ойымды соның ешқайсысы алып тұрған жоқ. Мен тек есіктердің ашылғанын қаладым. Таза ауаға шыққым келді. Кең жерде болғым келді. Жоғары қарағым келді. Аспанды көргім келді.

90-тарау: Этап

С18-дегі 224-камераның есігі соңғы рет ашылды. «Заттарыңды ал. Этапқа кетесің.» Ауыстыру. Бұл сәттің келетінін білетінмін, бірақ сөзді естігенде бәрібір қайда екенін нақты білгім келді. «Қайда барамын? Түрме бекітілді ме?» «99-шы түрмеге.» Болды. 99-түрме. Ересек ерлердің түрмесі. Кішкентай Nokia-ны соңғы рет қолыма алып, әпке-қарындастарыма қоңырау шалдым. «Болды, қыздар. Мені ауыстырып жатыр.» Олар бірден жылай бастады. «Бәрі жақсы болуы үшін қолымыздан келгеннің бәрін істейміз. Елшілікпен байланыстамыз. 99 ғой, иә? 99?» «Иә. 99.» «Бәріңді жақсы көремін. Мүмкіндік туған бойда хабарласамын.»

Сөйтіп тұтқаны қойдым. Түрмеде бір заттың құны оның бағасына мүлде қатысы жоқ оғаш сәттер болады. Мен көптеген заттарымды қалдырып бара жаттым, бірақ ең бағалысы — сол кішкентай телефон мен оның қуаттағышы еді.

Сол кішкентай Nokia менің сыртқы әлеммен байланысым болатын. Әпке-қарындастарым. Отбасым. Ақпарат. Үміт. Тағы бір телефон тапқанға дейін қанша уақыт өтсе де, сол байланыс үзіліп қалатын еді. Телефон мен қуаттағышты бергенімде камераласым мені құшақтады.

Ол риза болды. Көтере алатын заттарымды алдым. Содан кейін 224-камерадан шығып кеттім. Есік артымнан жабылды. С18-дегі өмірім аяқталды. Құжаттарды рәсімдеу үшін бізді соңғы рет жертөлеге түсірді.

Ешкімді танымадым.

Ауыстыру алдында тұтқындарды бір жерге жинағанда бәрі автоматты түрде жасайтын нәрсені істеп жүрді: бір-бірін зерттеу. Кім кім? Кім тәжірибелі көрінеді? Кім қауіпті көрінеді? Кім қорқып тұр? Кімде ақша бар? Кімнің байланысы бар?

Кімге жақын жүрген дұрыс? Ешкім бейтаныс жерге мүлде жалғыз барғысы келмейді. Айналаға қарасам, бұрышта үнсіз тұрған ұзын бойлы орысты байқадым. Оның бойында бір өзгешелік бар еді. Ол ары-бері жүріп мазасызданбады. Дауыстап сөйлемеді. Ешкімге өзінің маңызды адам екенін дәлелдеуге тырыспады. Жай ғана еш алаңсыз, сабырлы тұрды. Мен оның қасына барып тұруды шештім. Ол маған қарады. «Мохамед?» Мен де оған тіке қарадым. Жүзімнен оның кім екенін мүлде білмейтінімді көрді.

Қайдан білейін?

Бұрын ешқашан кездеспегенбіз. «Слон», — деді ол. Кейін «слон» орысша «піл» дегенді білдіретінін білдім. Ол маған шала ағылшын тілінде бір кеңес берді. «Friend. No friends. Understand?» Шамамен осылай айтты. Мен бірден мағынасын түсіндім. Бәрімен достық қарым-қатынаста бол. Ешкімге сенбе. Кейін Слонның түрмеде сегіз жылдан астам отырғанын білдім. Ол бәрін көрген. Режим. Ұрып-соғу. Азаптау. Түрме оны шыңдаған, әрі ешкімнің басынуына жол бермейтін адам ретінде бедел жинаған.

Түрмеге дейін ол, шамасы, мультимиллионер болған. Одан бәрін тартып алған. Бірақ жертөледе бірге тұрғанда мен мұның ешқайсысын білмедім. Мен үшін ол менің атымды әлдебір жолмен білетін және түрмеге өзіммен бірге ала баратын ең пайдалы кеңестердің бірін жаңа ғана берген біртүрлі сабырлы орыс еді. Friend. No friends. Әңгімемізді бөліп жіберді. «Баракат!» Атымды шақырды.

С18-дің бұрынғы күзетшілері құжаттарымды жаңа айдауыл қызметкерлеріне бере бастады. Олардың бірі менің денсаулық жағдайымды арнайы түсіндірді. «Оған ауыр жұмыс істетпеңдер. Тізесінде ауыр дерт бар. Мынау ауруханаңың құжаттары.» Тіземдегі сұйықтық жақында ғана алынған еді. Бір жыл сегіз ай бойы дұрыс қимылдай алмағаннан кейін ол қалыпты көлемінен бірнеше есе ісіп кеткен. Буынның ішінде сұйықтық жиналып, дәрігер тіземнің жағдайын нашарлатуы мүмкін ауыр қимыл жасатпау әрі денеме күш түсірмеу керек деп арнайы жазған. Бұрынғы күзетшілер жаңа күзетшілердің мұны түсінгеніне шынымен көз жеткізуге тырысты.

Ал жаңа күзетшілерді менің сөмкелерім көбірек қызықтырғандай көрінді. «Бұл кофеге тыйым салынған.» «Темекің тым көп.» «Мына футболкаларға болмайды.» Қолдар бәрін ақтара бастады. Тағы бір форма, тағы бір ғимарат, өзіммен бірге не алып жүруге болатыны туралы мүлде басқа түсінік. Сол кезде артымнан бір дауыс шықты. «Екі қорап темекіні алып, қалғанын сөмкесіне қайтарыңдар.» Осы уақытқа дейін қарапайым орыс тілін түсіне бастаған едім.

Күзетшілер бұрылды. «Сен, блядь, кімсің өзі?» Жас орыс жігіті алға шықты. «Китті танисыңдар ма?» Киттің шын атын қолданбаймын.

Бірақ реакция бірден байқалды. Күзетшілердің көздері үлкейіп кетті. Бұл ат бір нәрсе білдіретін. Кенет менің «тыйым салынған» заттарым соншалық маңызды болмай қалды. Олар күнбағыс шекілдеуігінің бір пакеті мен екі қорап Marlboro-дан басқаның бәрін дерлік сөмкеме қайта тығып жіберді. Мен жас орысқа қарадым.

«Рақмет.» «Мен боксшымын», — деді ол. Содан кейін қолын созды. «Менімен жүр. Сергей.» Friend. No friends. Слонның сөздері басымда әлдеқашан қайталана бастады. Сергейдің қолын қыстым. «Мохамед.» С18-ден әлі шықпай жатып-ақ қарым-қатынастар қалыптаса бастады. Бәріне біреу керек. Содан кейін бізді тасымалдау көлігіне тиеді. «Ет таситын» автозак. Ішінде аса қатыгез немесе қауіпті деп саналатын тұтқындарды бөлек ұстауға арналған металл бөлік бар еді.

Металл қораптың ішіндегі металл қорап. Тар. Желдету үшін тек кішкентай тесіктер тесілген. Неге екенін білмеймін, күзетшілер мені соның ішіне тығып жіберді. Есік тарс жабылды.

Клаустрофобия бірден күшейе бастағанын сездім.

Ойымды бақылауға тырыстым. Маусымның ортасы, күн ыстық еді. Айналамдағы металл қызып тұрған. Сол кішкентай тесіктерден ауа кіретін, бірақ оның қаншалық аз екенін ойламауға жетпейтін. Қабырғаларды ойлама. Есікті ойлама.

Тағы бір қораптың ішінде қамалып қалғаныңды ойлама. Тек тыныс ал. Баяу. Жол шамамен қырық бес минут қана болды.

Бақытыма қарай.

Маған әлдеқайда ұзақ көрінді. Ақыры тоқтадық. Сыртқы есіктер ашылды. Ішке жарық төгілді.

Содан кейін шу басталды.

Әскери қызметкерлер. Бізге бағытталған жартылай автоматты қарулар.

Бауларын тартып алға ұмтылған неміс овчаркалары үріп жатыр. Айқайлаған бұйрықтар. «Түс!» «Отыр!» «Қимылда!» Көліктен түскенде желкемізден шапалақпен ұрды. 99-түрмеге қош келдіңіз.

Бізді жүрелеп отыруға мәжбүрледі. Ең ауыр жері осы болды.

Қабылдау рәсімінің өзі жаман еді, бірақ таңғаларлығы, мен ойлағандай қорқынышты болмады. Ал жүрелеп отырудың жөні бөлек еді. Тізем оны мүлде көтере алмады. Тырыстым.

Шыдай алғанымша жүрелеп отыра бердім. Буыннан сұйықтық жуырда ғана алынған, ал аурухана дәл осындай күш түсіруден арнайы сақтандырған. Ақырында ауырсынуға шыдай алмадым. Орнымнан тұрдым. Бірден бүйрегіме доғал бір зат қатты соғылды.

Ауырсыну бүйірімді осып өтті. Еріксіз бұрылдым. Слон күзетшілермен әлдеқашан қол алысып тұр екен. Оның мұнда бұрын болғанын әлі білмейтінмін. Оның мен жаққа нұсқап бір нәрсе айтып тұрғанын көрдім,

бірақ тым алыс болғандықтан ести алмадым. Тіземнің жайын түсіндіріп жатыр деп ойладым.

С18 қызметкерлері медициналық құжаттарымды беріп, айдауыл тобына жағдайым туралы ескерткенде ол жақын тұрған еді. Не айтса да, әсер етті.

Маған тік тұруға рұқсат берді. Басқалардың бәрі жүрелеп отыра берді. Өзім байқамай-ақ 99-түрме туралы алғашқы сабақтарымның бірін үйреніп үлгердім. Дәрігердің құжаты қағаздардың арасында жоғалып кетуі мүмкін. Ал керекті адамның орнымен айтқан сөзі біреуді бірден құлақ асуға мәжбүр ете алады. Ақыры бізді бүйірдегі есік арқылы өткізді. Лагерьді алғаш шын көргеніміз сол еді. Бұрыннан отырған тұтқындар бізді бірден байқады.

«Эй! Карантин!»

Әртүрлі жақтан дауыстар шықты. Агрессивті. Мазақтаған.

Біз әлі дұрыстап кірмей жатып жаңа келгендерді қорқытып жатыр. Айтылғанның бәрін түсінбедім, бірақ қажет те емес еді. Басқа жаңа тұтқындардың жүзінен бәрін көріп тұрдым. Олар түсінді. Сергейге бәрібір сияқты. Слонға да. Бәрінің артынан ішке кірдім. Содан кейін көзіме сенбедім. Карантин жақында ғана жөнделген екен. Бәрі жаңа көрінді. Жаңа бояу. Жаңа кафель. Жаңа дәретхана. Жаңа қолжуғыш. Таза беттер. Лагерь туралы бір жыл сегіз ай әңгіме тыңдап, мен кеңестік түрме жүйесінің ең қараңғы бұрышынан бір көрініс елестетіп жүрген едім.

Ал алғашқы әсерім: Мен ойлағандай жаман емес екен. Онда жас, арық түрік жігіті бар еді. Бірден оның жағдайы жаман болып бара жатқанын көрдім. Адамдар оны бақылап жүрді. Сынап жүрді. Оны жемтікке айналдырмақ болды. Оның өмірі әлдеқашан тозаққа айнала бастаған еді. Ал мен ше? Әзірге бәрі жақсы.

Түскі ас іштік.

Кәдімгі түрме быламығы. Бұрын көрмеген ештеңе жоқ. Содан кейін бізді түрме формаларын алуға апарды.

Бұрын сипаттаған сол пластик тәрізді киім. Сұр. Жай ғана сұр емес. Елестетуге болатын ең жабырқау сұр реңк. Арзан материал, кеудеде бір флуоресцентті жолақ және арқада тағы бір жолақ. Киім ауыстыруды бұйырды. Енді біздің киіміміз осы. Бұдан былай. Өзіме төмен қарап тұрдым. Жуырда ғана «форма» мен үшін мүлде басқа мағына білдіретін. Енді форма деген осы еді. Арзан сұр полиэстер.

Флуоресцентті жолақтар.

Тұтқын. Тұлғамның тағы бір бөлігі сыпырылып алынды.

Содан кейін бір жыл сегіз ай бойы күткен сәтім келді. Бізді серуендеп, темекі шегу үшін қоршалған ашық алаңға шығарды. Мен далаға шықтым. Және жоғары қарадым. Тоқтап қалдым. Аспан. Оны ештеңе жаппай тұр. Төбе жоқ. Бетон шатыр жоқ. Төбемде тура тұрған тор жоқ. Ештеңе жоқ. Тек жоғары қарай шексіз кеңістік. Аспан. Мен қадалып қалдым. Бұлттар. Бұлттарды көріп тұрмын. Сосын құстар. Басымыздың үстінде шын құстар ұшып жүр.

Қай бағытқа қаласа, сол жаққа еркін кете алады. Көзіме жас үйіріле бастағанын сездім. Оны тежеп қалуға тырыстым. Бірақ бір тамшы жас бәрібір шығып, бетіммен баяу сырғып түсті. Мен оны сүртпедім. Тек жоғары қарай бердім. Бір жыл сегіз ай бойы мен осыны аңсадым. Соншалық қарапайым нәрсе, көп адам оны тіпті байқамайды. Сырттағы адамдар күн сайын аспанның астында жүріп, оған қарамайды да. Телефондарына үңіледі. Күн тым ыстық деп шағымданады.

Тым суық. Тым бұлтты. Бір ғимараттан екіншісіне асығады. Ешкім ойламайды: Қарашы. Менің үстімде ештеңе жоқ. Ал мен ойладым. Өйткені бір жыл сегіз ай бойы төбемде әрдайым бір нәрсе болды. Бетон. Металл. Төбе. Тор. Тағы бір қабат. Тағы бір камера. Бір нәрсе. Ал қазір ештеңе жоқ.

Тек кеңістік.

Барынша терең тыныстадым.

Таза ауа.

Иықтарымды жаздым. Қолдарымды қимылдаттым. Тағы да жоғары қарадым. Тізем ауырды. Бұған дейін бүйрек тұсыма тиген әлдебір заттың соққысынан бүйрегім де ауырды.

Мен қатаң режимдегі түрмеде жиіркенішті сұр пластик форма киіп, басыма жиырма жылдық үкім төніп тұрған күйде тұрдым. Және мен бақытты едім. Шын бақытты. Өйткені аспанды көре алдым. Содан кейін басқаларды байқадым. Олар да дәл солай істеп тұрды. Таңертең өзін қатал көрсетуге тырысқан ер адамдар үнсіз тұрып, жоғары қарап қалған. Ешкімге түсіндірудің қажеті жоқ еді. Бәріміз тергеу изоляторынан келдік. Әртүрлі камералар.

Әртүрлі істер. Әртүрлі қылмыстар. Әртүрлі үкімдер. Әртүрлі өмірлер.

Бірақ мұны бәріміз түсіндік.

Біз қораптардың ішінде қамалып отырдық. Ал кенет аспан пайда болды. Бірнеше минутқа оны бізден ешкім тартып ала алмады. Қорқыту күте тұрсын. Иерархия күте тұрсын. Бандиттер күте тұрсын. Күзетшілер күте тұрсын. 99-түрме күте тұрсын. Сол бірнеше минутта қолымызда темекі, өкпемізде ауа, басымыздың үстінде шексіз ашық кеңістік болды.

Көз алдымның бір шетінен екінші шетіне ұшып өткен құсты бақыладым. Оған қабырға жоқ. Бақылау бекеті жоқ. Құжат жоқ. Рұқсат жоқ. Қайда қаласа, сонда кете береді. Ол көзден таса болғанша соңынан қарап тұрдым. Сол жерде тұрған бәріміз осыған ұқсас бір нәрсе сезіндік деп ойлаймын. Біз тозақтан өттік. Және аман қалдық. Бұл біздің сәтіміз еді. Кішкентай сыйымыз. Осы бетонның бәрінің ар жағында әлем әлі бар екенін еске түсіретін бірнеше минут. Мен аспанды көруден басқа ештеңе қаламаған едім.

Енді көре алдым. Тек бізді қайтадан ішке кіргізгенде 99-түрме менен не талап ететінін әлі түсінбедім. Бұл бостандық емес еді. Тіпті бостандықтың басталуы да емес. Бұл үзіліс еді. Бір тал темекі. Бір жұтым таза ауа. Төбеміздің өткен бірнеше бұлт.

Жаза жалғасар алдындағы үзілісіміз.

Карантиндегі алғашқы түні 99-түрменің шын мәніндегі үнін ести бастадым. Блоктың бір жерінде есіктер ашылды.

Ашулы дауыстар. Айқай. Содан кейін біреуді жұдырықпен ұрып, аяқпен тепкілеп жатқанын жазбай танытатын дыбыс естілді. Дүрс. Дүрс. Айқай. Ыңырсу. Біреу тоқтатуды жалбарынып сұрайды. Содан кейін тыныштық. Және күлкі. Күзетшілер ештеңе болмағандай дәлізбен жүре берді. Ақырында біздің есікке жетті. Көзшеден қарады. Күлді. Содан кейін ары қарай кетті. Дауыстарының өзі зілді естілетін. Бұлар ірі, мығым ер адамдар еді. Түрмеде күзетші де, тұтқын да — бәрі дерлік жаттығады. Қорқыту қарым-қатынас тілінің бір бөлігіне айналған жерде денеңнің ірілігі маңызды.

Есігіміздің ашылғанын күттім. Ашылмады. Сергей атып тұрып, есікке барды. Біреумен аздап сөйлесті. Содан кейін күліп қайтып келді. «Менің братандарым», — деді ол. Болды. Менің братандарым. Тағы бір сабақ. Сол бір дәліз. Сол бір күзетшілер. Сол бір түрме. Бірақ, шамасы, ереже бәріне бірдей емес. Карантинде өткізген он бес күннің бәрінде осылай жалғасты. Осы уақытқа дейін бізге душ блогын көрсетті. Түрмеде берілетін азық-түлік үлесімізді алдық. Күзетшілер заттарымызды сонша рет ақтарғандықтан, құндының көбі жоғалып кетті. Алатын ештеңе дерлік қалмады. Түрменің ішінен адамдар бізге темекі мен шай жіберді.

Мұнда оның мәні бар. Темекі. Шай. Тамақ. Телефон. Сыртта ұсақ нәрселер. Іште валюта. Слон бірінші күні жоғалып кетті. Қайда кеткенін түсінбедім. Кейін оның жай ғана өзінің ескі түрме «отбасына» және бұрынғы камерасына қайтып барғанын білдім. Ол мүлде жаңа жерге келмеген екен. Үйіне қайтып келген. Содан кейін он бес күніміз аяқталды. Түрменің ішіне шын кіру уақыты келді.

«Менің артымнан жүр», — деді Сергей. Қалғандардың бәрі басқа бағытқа кетті.

Үшінші блокқа қарай тек Сергей екеуміз жүрдік. Төртінші қабат.

Жолда адамдар оны қарсы алып, амандасты.

Қайта-қайта.

Оны мұнда таниды.

Мені танымайды. Адамдар маған қарап күлді. Ашық агрессивті күлкі емес. Мен білмейтін бір нәрсені өздері білетіндей күлді. Олар не болатынын білетін. Мен шетелдік едім. Теледидардағы британдық ұшқыш. Ең маңыздысы: бай шетелдік.

Кем дегенде олар солай ойлады. 16-камераға жеттік. Есік ашылды.

Іште тұрған адамды тек ескі фильмдердегі Халкпен салыстыра аламын. Тақырбас. Алып. Қабырғадай. Ол маған қарап, жанындағы арық тұтқынға аударуды бұйырды. «Мен Китпін.» Тағы айтамын, Кит — оның шын аты емес. Содан кейін өзін таныстырды: «Мен үш полицейді өлтірдім.» Мен оған барып, қолын қыстым. Содан кейін не істеп жатқанымды терең ойламай, бас бармағымды көтердім.

Үш полицей.

Өмірімнің сол кезеңінде, басымнан өткеннің бәрінен кейін, ойыма бір нәрсе сап ете қалды: Солардың бірі Нұрлан Болатов болса ғой.

Кит маған сәл түсінбей қарады. Бір төсекке нұсқады. «Сен осында ұйықтайсың.» Мәселе осылай шешілген сияқты. Содан кейін ол бірнеше денесі шағын тұтқынға барып бізге тамақ әкелуді бұйырды. Тамақ келе бастады. Бургерлер. Самса. Тауық. Грильде піскен ет. Мен түсінбедім. Өйткені 16-камераға дейінгі жол маған мүлде басқа нәрсе көрсетті. Түрме жиіркенішті еді. Лас. Кір. Ер адамдар зомби сияқты сенделіп жүрді.

Жүздерінде өмірдің нышаны жоқ.

Ескі киім. Айналаның бәрі тозған. Түрме оларды жылдар бойы баяу жеп қойғандай көрінетін адамдар. Содан кейін Киттің бөлмесіне кіресің. Кенет басқа жерге түскендей боласың. Жөнделген. Жайлы. Тамақ толып тұр. Өмір сүру деңгейі мүлде басқа.

Кит менің айналаға қарап жүргенімді байқады. «Жақсы, жақсы», — деді ол бөлмені мақтанышпен көрсетіп.

Содан кейін саусақтарын бір-біріне үйкеді. «Ақша, ақша.» Сөйтіп күлді. Міне, түсіндірмесі. Ақша. Бір түрме. Әртүрлі әлемдер.

Бөлмеге тағы да ірі тұтқындар кіре бастады. Бірінің артынан бірі. Кеңістік секунд сайын кішірейіп бара жатқандай. Бұлар қорқынышты ер адамдар еді. Ірі. Өзіне сенімді. Өз ортасында еркін. Ақырында бәрі дерлік маған көз тікті. Олардың не ойлағанын дәл білдім. Бай шетелдік. Мен тамақ жеуге көңіл бөлдім. Сол кезде тағы бір адам кірді.

Оны бірден таныдым.

С18-дегі 212-камерадан қазақстандық-қытайлық кәсіпкер.

Ол контрабанда үшін сотталған еді. Тек қазір түрі өзгерген.

Көзі көгерген. Ол тамаққа ұмтылып, бір жыл дұрыс тамақ жемеген адамдай жей бастады.

Мен оны бақыладым. Бірдеңе дұрыс емес. Өте дұрыс емес. Оны әдейі нысанаға алғаны анық еді. Неге екені де сондай анық. Ақша. Ол бай еді. Кенет Киттің бөлмесіндегі бүкіл тамақ шын мәнінде қайдан келгенін ойлай бастадым. Ақырында кәсіпкер мені сыртқа темекі шегуге шақырды. Бәрінен алыстаған бойда сұрады: «Сенен қанша сұрады?» «Әзірге ештеңе.»

Ол күлімсірегендей болды. «Сұрайды. Міндетті түрде сұрайды.» Содан кейін өзіне не болғанын айтып берді. «Жиырма мың доллар төледім.» Жиырма мың АҚШ доллары. Содан кейін маған қарады. «Әрине, сен көбірек төлейсің. Сен шетелдіксің.» Камера жаққа қайта қарадым. Жөнделген бөлме. Бургерлер. Тауық. Грильде піскен ет. Билігі бар ер адамдар. Оларға жүгіріп қызмет етіп жүрген денесі шағын тұтқындар. Кенет бұл жердің экономикасы әлдеқайда түсінікті бола бастады. Біреу әрқашан төлейді.

Кит діндар еді. Ол намаз оқитын. Намаз уақыты келгенде, мені қасына тұрып бірге оқуға шақырды. София қайтыс болғаннан бері бірде-бір намазды

жібермеген едім. Оны жоғалтқаннан кейін намаз мен үшін басқа нәрсеге айналды.

Намазым арқылы онымен сөйлесетінмін.

Одан мені кешіруін сұрайтынмын. Тағдырыңнан сені құтқара алмағаным үшін кешір. Мен көбірек істеуім керек еді. Тірі кезіңде сені жақсырақ қорғауым керек еді. Әке қызын қорғауы тиіс.

Мен сенен бұрын өлуім керек еді. Ал ішімнің бір түкпірінде құтыла алмайтын бір ой жатты: Менің тірі қалғаным — мен сені қорғай алмадым деген сөз. Ақылмен өмір мен өлім әкенің қалауы бойынша жүрмейтінін түсіндім.

Бірақ қайғы логикаға онша бағынбайды. Сондықтан намаз оқыдым. Және Софиямен сөйлестім. Айналамда кісі өлтіру, контрабанда, алаяқтық және мен тіпті білмейтін қылмыстар үшін сотталған ер адамдар отырды. Ақша жайын талқылағандар.

Кімде не барын есептегендер. Кімнің орны қайда екенін шешкендер. Ал мен Киттің жанында намаз оқып тұрдым. Қайтыс болған қызыммен ішімнен сөйлесіп. Сағат он шамасында камера есіктері түнге жабылуға дайындала бастады. Мен айналаны дұрыстап қарап шықтым. Кенет бір нәрсе айқын болды. Кит. Және оның айналасындағы үш бай тұтқын. Бөлме осыларға арналған еді. Енді түсіндім. Бұл жай камера емес. Бұл келісілген жүйе. Содан кейін Кит маған смартфон берді.

«Мұны басқа ешкімге берме.» Ол мені нұсқады. «Бұл сенікі.» Смартфон. Өз телефоным. Мені айлар бойы ескерткен түрменің ішіндегі алғашқы түнімде. Бір сәт оған қарап қалдым. Содан кейін отбасыма қоңырау шалдым. Телефон шырылдады. Біреу көтерді. Және бірден дауыстарынан көңілдерінің орнына түскенін сездім.

«Мохамед!»

«Менде бәрі жақсы.» Олар менің дауысымды естіп жеңілдеп қалды. Мен де оларды естіп жеңілдедім. Он бес күн бойы олар іште не болып жатқанын білмей жүрген еді. Енді ақыры түрмеге жеткенімді және тірі екенімді білді.

Бірақ сол смартфонды ұстап, айналамда тамақ, жөнделген қабырғалар және осы жердің бәрін басқаратындай көрінетін адамдар бар сол ортада отырғанда, сырттағылар көре алмайтын бір нәрсені түсіне бастадым. Мені жай ғана тергеу изоляторынан 99-түрмеге ауыстырған жоқ. Мен бір экономикаға кірдім. Ештеңесі жоқ тұтқындар бар. Басқаларға жұмыс істейтін тұтқындар бар. Жемтік болатын тұтқындар бар. Байланысы бар тұтқындар бар.

Беделі бар тұтқындар бар. Ақшасы бар тұтқындар бар. Бұл топтар бір-бірінен бірнеше метр жерде ғана өмір сүріп, бірдей жазаны мүлде әртүрлі жағдайда өтей алады. Мен нағыз түрменің ішінде бірнеше сағат қана болдым. Маған төсек беріліп қойды. Тамақ пайда болды. Қолыма смартфон ұстатылды.

Айналамда ықпалды адамдар жиналды. Ешкім менен ақша сұраған жоқ. Әзірге.

Бірақ көзі көгерген кәсіпкер әлдеқашан ескерткен. Сұрайды. Әрине сұрайды.

Сен шетелдіксің. Сол алғашқы түні 16-камерадан отбасыммен сөйлесіп отырып, есіктің ар жағынан жаңа ғана көргеніммен салыстырғанда мүмкін емес көрінетін жайлылықтың ортасында, тағы бір нәрсені түсіне бастадым. Мұның ешқайсысы тегін емес. Мен тек бағасын әлі білмедім.

91-тарау: Қорғаудың құны

С18 жертөлесінде Слон мені атыммен атағанда мен түсінбеген бір нәрсе бар еді. Түрмеде ақпарат бәрінен маңызды. Адамдар сенің кім екеніңді білу үшін келуіңді күтпейді. Сен келмей тұрып-ақ, сен туралы ақпарат жетеді. Кімде ақша бар? Кімнің сыртта отбасы бар? Кімнің байланысы бар? Кім танымал? Кім осал? Кім ақша төлеуі ықтимал? Слон мені ешқашан көрмеген, бірақ мен туралы ақпаратты әлдеқашан жинап қойған. Мен оны танып үлгермей жатып, ол менің кім екенімді біліп алған.

Ақырында мені оның блогына жіберген жоқ. Егер жібергенде, бәлкім, Слонның мүлде басқа қырын көрер едім. Ешқашан білмеймін. 99-түрменің ішінде назар аудартатын жаңадан келгендер әлі карантинде жатқанда-ақ іріктелетінін түсіне бастадым. Кит сияқты адамдарға кім келіп жатқаны туралы ақпарат берілетін, әрі ең «құнды» жаңа келгендерді белгілі камераларға немесе блоктарға түсіру үшін іс жүзінде жарыс болатын. Жүйені түсіне келе, жаңа келген адам қаншалық құнды саналса, оның керекті жерге түсуін қамтамасыз ету үшін әкімшілік ішіндегі адамдарға соншалық көп нәрсе уәде етілуі мүмкін екенін түсіндім.

Ал барғаннан кейін айтылатын сөз қарапайым еді: Төле — біздің деңгейімізде өмір сүресің. Төлеме — өмірің нағыз тозаққа айналуы мүмкін. Және біз төледік. Алғашқы апталардың өзінде отбасым ондаған мың доллар төледі. Тамақ мәселесі жоқ еді. Тамақ Алматының ең жақсы мейрамханаларынан келіп жатты. Отбасым грильде тұтастай піскен үш қой, гарнирлерімен бірге алты күркетауық, жүздеген порция KFC тауық етін және Salaam Bro мен Burger King-тен жүздеген бургер жіберді.

Сол түрмеге бір әскерді тойдыратындай тамақ кіріп жатты. Соған қарамастан, әлдебір жолмен мені әлі де аш қалдырып жатты. Бірақ бұл мәселе толық өршімей тұрып-ақ тізем қайта нашарлай бастаған еді. Карантин кезінде С18-ден бірге келген медициналық құжаттарға қарамастан, мені егістік жыртуға мәжбүрледі. «Жырту» дегенде, мен тура мағынасында айтып отырмын. Сені металл соқаға жегіп, су буйволы сияқты оны жермен сүйреуге мәжбүрлейді. Осыны бір сәт ойлап көріңіз. Бір жыл сегіз ай бойы мен дұрыс қимылдай алмадым. Тізем қатты ісіп кетті. Ауыстырылардың

алдында ғана буындағы сұйықтық сорылып алынды, ал дәрігер ауыр физикалық күш түсіруге болмайтынын арнайы жазған.

Содан кейін 99-түрмеге келдім де, олар мені соқаға жекті. Әрине, тізем қайта нашарлады. 16-камерада тұра бастаған кезде мәселелер қайтып келді. Сонымен бірге мені қатты бақылауда ұстады. Түрме ішінде еркін жүруге рұқсат бермеді. Шынымды айтсам, өзім де қаламадым.

Сол есіктің ар жағында көруге соншалық ынтық болған ештеңем жоқ еді. Оның орнына адамдар маған келді. Күні бойы мығым, ірі денелі адамдар 16-камераға кіріп жүрді. Әдетте аударып беретін бір арық тұтқын да сонда болатын. Оның әңгімесі таңғаларлық еді. Бұл әңгіменің қайдан келгенін анық айтайын: оны маған өзі айтып берді. Бұл — өзіне не болғаны туралы оның өз нұсқасы. Ол Мексикадағы Қазақстан елшілігіне байланысты Президенттің хаттама жұмысына қатысқанын айтты.

Мексикада тұрған кезде, өз айтуынша, кокаинге қатты тәуелді болып кеткен.

Сондай-ақ BMW спорттық мотоциклін айдап жүріп ауыр апатқа ұшырап, ақыры Қазақстанға қайтарылған.

Бірақ өзі түсіндіргендей, бос қолмен қайтпаған. Ол елшіліктің көшуге арналған жәрдемақысын пайдаланып жиһазды Қазақстанға жөнелткенін және оның ішіне бірнеше килограмм кокаин жасырғанын айтты.

Бірнеше кило.

Ол кезде, оның айтуынша, Қазақстанда бір грамм кокаин шамамен 700 долларға сатылуы мүмкін еді.

Ол есірткіні өзіне әдейі салып жіберді деп отырған жоқ еді. Қамауға алынғанда өзіне қарсы үлкен қастандық болды деп те айтпады. Бірнеше кило кокаиннің шынымен болғанын айтты. Ұсталған кезде кокаиннің әсерінде болғанын айтты. Және кінәсін мойындаған құжатқа бірден қол қойғанын айтты. Ол он бес жыл алды. Ал енді түрмеде отырғанда ше? Өзін кінәсіз деп жүрді. Бұл түрме өмірінің тұрақты әзілдерінің біріне айналған: Түрмеде бәрі кінәсіз. Мұндағы кекесінді мен де түсіндім.

Ол да қазір мен көріп жатқан қаржылық қысымнан өткен. Өзінің де мықты байланыстары болған, бірақ соған қарамастан шамамен 35 000 доллар төлегенін айтты. Енді сол адам маған қойылып жатқан талаптарды аударып жүрді. Оларға тағы ақша керек болды. Содан кейін тағы. Тағы да.

Ақырында шыдамым таусылды.

Отбасыма айттым: «Құрысын олар. Енді төлемеңдер.»

Бәрі әлдеқашан орасан ақша алған. «Біздің ақшамызды алып, осы қабырғалардың сыртында байып жатыр. Төлемеңдер.»

Отбасым Астанадағы Ұлыбритания елшілігін не болып жатқанынан хабардар етіп отырды. Маған осында отырып қарағанда, олар бәрін көріп отырғандай көрінді. Содан кейін оның зардабын тарттым. Мені төменге алып кетті. Бандиттер мені ұра бастады. Бір қызығы, алғашында ойлағаным

есімде: Бұл соншалық жаман емес екен. Басымды қолдарымның арасына жасырып, барынша қорғандым.

Өзім де ірі адаммын.

Соққыны көтере алатынмын. Жұдырықтар тиді. Тепкілер тиді.

Бірақ ауырсынуды онша сезіп тұрған жоқпын. Содан кейін біреуі оң жақ қабырғама қатты ұрды. Мынау басқаша болды. Өткір ауырсыну. Бірнеше секунд тыныс ала алмадым. Орнымнан тұрып, алдымдағы адамды ұстап алып қабырғаға қарай лақтырып жібердім. Содан кейін есікке ұмтылдым. Олар артымнан ұстап алды. Түрме күртем жыртылды. Содан кейін футболкам. Олар мені қайта ішке сүйреуге тырысты.

Мен жүре бердім. Жоғарыға, 16-камераға қайтып жеттім. Олар артымнан ерді.

Кит орнынан тұрды. Таңғалған кейіп танытты. Оның ойынына бір секунд та сенбедім. Мен оның да бұған қатысы бар екеніне сенімді болдым. Ер адамдар бөлмеге кірді. «Ол қызын өлтірген.» «Ол мойындайды.» Енді түсіндім. Оларға тек ақша керек емес еді. Оларға мойындау керек еді. Мен оларға қарадым. «Мені өлтіре аласыңдар, бірақ істемеген нәрсені ешқашан мойындамаймын.» Құранды қолыма алдым. Мен үшін қасиетті нәрсенің бәрімен ант беріп, Софияға ешқашан қол тигізбегенімді айттым.

Өлтіріңдер. Ұрыңдар. Не қаласаңдар, соны істеңдер. Бірақ қызымды өлтірдім деп мойындамаймын. Ешқашан. Ақырында Кит жағдайды бақылауға алды. Кейін оның адамдарға менің реакциямдағы бір нәрсе оны маған сендіргенін айтқанын естідім.

Жылдар ішінде қатты ұрып-соғу басталғанда адамдардың бір минутқа жетпей мойындай салғанын көрдім. Мен оны түсінемін. Ауырсыну адамды өзгертеді. Қорқыныш адамды өзгертеді. Бірақ Софияға қатысты олар маған ештеңе істей алмады. Өлтірсе де бәрібір еді.

Қызыма істемеген нәрсені мойындағаннан өлгенім артық болатын. Және тағы да уақыт соттар істемеген нәрсені істей бастады. Адамдар бақылап жүрді. Тұтқындар әрқашан бақылайды. Мадинаның кездесуге келгенін көрді. Оның менің жанымда өзін қалай ұстағанын көрді. Олар қызын мен өлтірдім делінген әйелдің мені жан-тәнімен сүйетін адамдай әрекет еткенін көрді. Содан кейін іс материалдарым дискпен келді. Менде портативті диск ойнатқыш болды, соның арқасында құжаттарды оқып, іс материалдарын көре алдым.

Басқа тұтқындар қызыға бастады. Оқыды. Көрді. Сұрақ қойды.

Бұл адамдардың кейбірі қылмыстық істерді таңғаларлықтай жақсы түсінетін. Іште өткізген жылдар — өз істерін, басқалардың істерін, сот шешімдерін, сараптамалық есептерді және қылмыстық процесті жылдар бойы зерттеу деген сөз.

Сөйтіп бүкіл тәжірибемдегі ең оғаш қайшылықтардың бірін аштым: Кейде бізді осында жіберген құқықтық жүйеге қарағанда түрменің ішінде

әділет көбірек сияқты көрінетін. Біреуге қарсы істің қолдан құрастырылуы мүмкін екені бұл адамдарды таңғалдырмайтын.

Олар мұны бұрын көрген. Қайта-қайта. Бірте-бірте 99-түрмедегі менің бейнем өзгерді. Мен жай ғана: қызын өлтірген шетелдік емес едім. Мен: ісі қолдан құрастырылған адамға айналдым. Бірақ түрменің ішінде жұмыс істейтін осы оғаш «әділеттің» әлдеқайда қараңғы жағы бар еді. Оны да көрдім. Қаржы пирамидасына қатысы бар орыс ер адам есіңізде ме? Мен түрік жігітімен бірге болғанда C18-дегі VIP-камераны ұйымдастыруға ақша төлеген адам?

Ақырында ол 99-түрмеге келді. Маған айтылғандай, оның құрбандарының бірі Китпен байланысы бар қарт қазақ әйелі болған. Әңгіме бойынша, ол сот процесінде оған күліпті. Кит оны ұмытпаған. Сол түні сағат онда есіктер жабылғанда, әлгі әйел үшін кек алу басталды. Әлгі адамды түні бойы ұрып-соқты. Шамамен түнгі оннан таңғы алтыда есіктер қайта ашылғанға дейін. Қан барлық жерде. Оның сыртта не істегені туралы кім не ойласа да, мен іште тағы бір жазаның қолданылғанын көріп отырдым — сот шығарған жазадан мүлде бөлек жаза.

Ол ұрлаған ақша ақырында қайда кеткенін ойламай тұра алмадым. Жылдар өткен соң оның жүрек талмасынан қайтыс болғанын естідім. Бірақ ол кезде менің өзімнің шұғыл мәселелерім бар еді. Мені аш қалдырып жатты. Әрең жүретін болдым. Тізем қайтадан ісіп кетті. Бір күні әпке-қарындастарыммен сөйлесіп отырып камераны қосып, түрімді көрсеттім. Олар қоңырауды жазып алды. Менің жағдайымды көрді. Аяғымды көрді. Бұл жолы елшілік араласты. Ақыры мені қайта емдету үшін ауруханаға алып кетті.

Сол күні күлкілі деуге болатын бір нәрсе болды. Күзетшілер мені көліктің ішінде қалдырды. Есіктер ашық. Қолымда кісен жоқ. Содан кейін олар дәретханаға кетті. Бір сәт мені тоқтататын ешкім болмады. Ашық есіктерге қарадым. Қашып кетуге болады. Шынымен ойладым. Қаш. Бірақ қайда? Ақшам жоқ. Қазақстанда отбасым жоқ. Үстімде түрме формасы. Бетім бүкіл БАҚ-та көрсетілген. Бірден дерлік ұсталар едім.

Тіпті әлдебір жолмен ұсталмасам да, Қазақстанда қыста ауа температурасы шамамен минус отызға дейін төмендейді.

Баспана, киім, таныстарым болмаса, бір түнге де шыдамауым мүмкін еді. Сондықтан сол жерде отырдым.

Есіктер ашық. Мені ұстап тұрған ешкім жоқ. Бостандық бірнеше қадам жерде ғана. Ал мен қозғалмадым. Содан бері сол сәтті талай рет ойладым. Сол ашық есік. Сол өткізіп алған мүмкіндік. Шынымен мүмкіндік болды ма? Бәлкім, олай болмаған шығар. Бірақ түрме санаңа оғаш әсер етеді. Жылдар өткен соң да ашық қалған есіктерді қайта-қайта ойлайсың. Содан кейін қайтадан тозаққа. Осы уақытқа қарай бәрін негізінен үшеуіміз төлеп жатқандай болдық: Мен. Қазақстандық-қытайлық кәсіпкер.

Және орыс Наумов. Отбасыларымыз ақша жіберді. Тамақ орасан көлемде келді. Басқа адамдар жеді. Ал бәрін шынында төлеп отырған адамдар екі күнде бір ғана тез дайындалатын кеспенің бір пакетімен күн көретіндей абсурд жағдайға түсуі мүмкін еді. Ақырында отбасыларымыздың шыдамы таусылды. Олар Қазақстанда шын көмектесе алатын адамдарды іздей бастады. Әкем Лондонда елшілік ортасында жылдар бойы жүріп, өзге таныстары арқылы көмектесе алатын адамдарды білетін. Сол байланыстар арқылы ақырында Қазақстан министрліктеріне дейін жететін таныстар тапты.

Сол кезде мен не болып жатқанын түсіндім деп әлі ойладым. Түрменің ішінде бандиттер бар. Түрмені бақылайтын күзетшілер мен полиция бар. Екі жақ. Бір жағында қылмыскерлер. Екінші жағында билік. Менің мәселем — билік бандиттерді бақылауда ұстамай отыр деп ойладым. 99-түрмедегі өз тәжірибемде бұл екеуінің қарым-қатынасы әлдеқайда күрделі екенін енді түсінетін едім. Өйткені мен бұл жердің қалай жұмыс істейтіні туралы түсінігімді түбегейлі өзгерткен нәрсені көргелі тұрдым.

Полиция бандиттерді қалай бақылауда ұстайтынын көргелі тұрдым.

92-тарау: Кит кеткен кезде

Кит үш полицейді өлтіргені үшін он бес жыл алған. Ол бұл оқиғаны маған өзі айтып беріп, бірнеше рет қайталаған. Киттің айтуынша, туыстары үш полицеймен төбелесіп жатқандықтан оны мейрамханаға шақырған. Кит аңшы мылтығымен келген. Үш рет атты. Үш полицей қаза болды. Мен оны кездестіргенде ол шамамен үш жылын өтеп қойған еді.

Бәрі одан қорқатындай көрінді. Тұтқындар анық қорқатын. Тіпті күзетшілер де оған басқаша қарайтын.

Бірақ Киттің ықпалы түрме қақпасымен аяқталмайтын. Оның сыртта өте мықты байланыстары бар еді.

Қазақстанда байланыс маңызды. Бірақ сол уақытқа дейін тағы бір нәрсе үйренгенмін: Таныстық есікті ашуы мүмкін. Ал сол есіктен өтуге мүмкіндік беретін — ақша. Китте ақша бар еді. Немесе кем дегенде отбасы оны тапқан. Олар жер мен үйлерді сатқан. Оның бірнеше баласы, соның ішінде өзі жақын танысып үлгермеген жаңа туған ұлы бар еді. Ал оның айналасында естігенім бойынша, қазірдің өзінде орасан ақша қолдан қолға өткен.

Бес жүз мың АҚШ доллары. Мен қайта-қайта естіген сан осы болды. Ақша бірнеше ай бұрын берілген дейді, ал Кит мазасыздана бастаған еді. Ештеңе болмады. Ол алдандым ба деп күмәндана бастады. Содан кейін оның кассациялық тыңдауы болатын таң келді. Таңғы төрт шамасында Кит бізді таң намазына оятты. Бірге намаз оқыдық. Содан кейін ол менен дұғаға жетекшілік етуді сұрады. Мен араб болғандықтан, әлдебір жолмен менің дұғам жақсырақ болады деп сенетін.

Оған Алла арабтарға арнайы басымдық қызметін көрсетпейтінін түсіндіргім келді, бірақ мұны айтатын сәт емес еді. Түрменің жартысын қорқытатын алып адамның өзі уайымдап жүрді. Сол күні оның кассациялық тыңдауы болатын. Ол кезде бірге тұрып жатқанымызға он күн де толмаған еді. Бөлмемізге тағы бір адам қосылған: Джон Ю деген денесі шағын қытай жігіті. Джон исламды түрмеде қабылдаған. Дінді сол жерде тапқан. Адамдарды құлдық еңбек жағдайына түсіруге байланысты адам саудасы үшін алты жыл алған.

Сөйтіп 99-түрмеде таң атпай біз отырдық. Кит. Джон. Қазақстандық-қытайлық кәсіпкер. Және мен. Қолымды көтеріп, Алладан Китке сотта көмектесуін сұрадым. Жанымдағы екі қытайға көз қиығыммен қарасам, бұрын-соңды көрмегендей ықыласпен дұға жасап отыр екен. Бүкіл ғаламның тағдыры осы дұғаға байланысты сияқты көрінді. Күліп жібере жаздадым. Ұстап қалуға тырыстым. Бірақ жүзімдегі жымиысты жасыра алмадым. Содан кейін күттік. Сол күні кейінірек Киттің телефонға айқайлап жатқанын кенет естідім:

«Аллаһу әкбар!» Тағы. «Аллаһу әкбар!» Үшінші рет. «Аллаһу әкбар!» Ол орнынан атып тұрды. Не болып жатқанын түсініп үлгермей жатып, осы алып адам мені құшақтап, жерден тура көтеріп алды. «Сенің жақсы адам екеніңді білгенмін!» Ол шаттықтан жарылардай еді. «Мен шыққанда саған көмектесемін.»

Оның кассациялық шағымы қанағаттандырылған еді.

Бізге түсіндіргендей, сот оның әрекеттерін қажетті қорғаныс деп таныған. Ол босап шығатын болды. Кінәсіз адам.

99-түрменің ішінде мұндай нәтиже бұрын-соңды естілмегендей еді. Киттің айналасындағы адамдар мұны оның байланыстары нәтиже берді деген дәлел ретінде қабылдады. Ақырында бұл шешімге ақша, ықпал, құқықтық уәж немесе олардың қандай да бір қосындысы әсер етті ме — оны түрме камерасының ішінен мен өз бетімше біле алмадым. Білетінім — Кит бір нәрсе болады деп күткен. Енді болды. Бір қызығы, Кит мен үшін жамандықтың ішіндегі жақсылық болып шықты. Әдейі ме, әлде мен онымен бір бөлмеде тұрғандықтан ба, әйтеуір ол мені қорғап жүрді.

Оның бар болуының өзі қорғаныс еді. Адамдар одан қорқатын. Кетер алдында ол Сергейді шақырды. Алғашқы күні кездестірген жас боксшы Сергей — Киттің сырттағы братішкасы еді.

Кит бөлмені қолымен көрсетті. «Мұндағының бәрі сенікі.» Содан кейін бір нәрсені анық айтты: «Арабқа ешкім тимейді.» Сөйтіп келесі таңында Кит жоқ болды. Менің жақын әлемімдегі ең ықпалды адамдардың бірі түрме қақпасының ар жағына жай ғана жоғалып кетті.

Сергей қалды. Бірақ Сергей Киттің орнын баса алмады. Ешкім баса алмайтын. Соған қарамастан Киттің аңызға айналған аты қалды. Біраз уақыт соның өзі жеткілікті болды. Ешкім бөлмеге тиіспеді. Ешкім Киттің соңғы

бұйрығын елемеген адам болғысы келмеді. Бірақ бір мәселе бар еді. Мен әлі де назардың ортасында болдым.

Әлі де шетелдікпін. Әлі де британдық ұшқышпын. Әлі де отбасында ақша бар адаммын. Әлі де адамдар одан тағы да ақша сығып алуға болады деп ойлайтын адаммын.

Ал айналамда аса қатыгез әрі қауіпті адамдар бар еді. Кит бар кезде олар бақылауда болды. Ол кеткен соң бұрынғы шектеулер өзгере бастады. Содан кейін зорлық-зомбылық қайта басталды.

Кей кездері мені жылу радиаторына байлап қоятын. Жіңішке металл шыбықтармен ұратын. Үнемі бақылауда болдым. Үнемі қысым астында. Үнемі бір нәрсе сұрайтын. Ақша. Ақша. Тағы ақша. Тағы. Тағы. Тағы. Ақыл-есімнен айырыла бастаған едім.

Мәселе тек ауырсынуда емес.

Күтуде еді. Аяқ дыбысын күту. Есікті күту. Біреудің бөлмеге кіріп келуін күту. Тағы бір талапты күту. Тағы бір соққыны күту. Пышақты күту. Келесі шабуыл қашан болатынын білмегендіктен ешқашан толық босаңси алмайсың. Отбасым орасан ақша төлеп қойған еді. Бірақ «жеткілікті» деген ешқашан жеткілікті емес. Ал сыртта тағы бір нәрсе болып жатты. Әкемнің таныстары қолдарынан шын мәнінде не келетінін көрсете бастады. Содан бір күні: ТАРС. Есіктер айқара ашылды.

Бір нәрсе өзгерген. Айналамдағы адамдарды кенет басқа жаққа ауыстыра бастады. Біреуін емес. Екеуін емес. Бәрін. Бұл адамдар бөлмелерін жайлы тұрғын үйге ұқсату үшін мың-мыңдап ақша жұмсаған. Жөндеу. Жиһаз. Тамақ. Түрменің ішіндегі кішкентай патшалықтары. Ал кенет оларға шығу бұйырылды. Оларды түрменің әбден тозған, сұрықсыз бөлігіне жіберді. Мені емес. Мен қалдым. Олардың кеткенін көрдім. 99-түрмеге келгеннен бері алғаш рет айналамдағы қысым бірден жоғалды.

Бұл жағдай мәңгі созылған жоқ. Ақырында олар қайтып келетін еді. Әрине, қайтып келетін. Бірақ шамамен он күн бойы тыныш өмір сүрдім. Он күн көп емес сияқты. Ондай жерде ол орасан уақыт. Біреудің есіктен кіріп келуін күтпей ұйықтай алдым. Ойлана алдым. Тыныс ала алдым. Бірақ одан да маңызды бір нәрсе болды. Олар мен туралы бір нәрсе білді. Отбасым туралы да. Біз үнсіз жоғалып кетпейміз. Біреу қорқытты екен деп мәңгі ақша төлей бермейміз. Және күресуді тоқтатпаймыз.

Әкемнің таныстары бірнеше рет телефон шалып, бәрі кенет бағына қалды деп көрсеткім келмейді. Ол кезде жүйені бұдан жақсы түсінетінмін. Сабақты есіңізде ұстаңыз: Ақша. Ақша. Ақша. Шамасы, жеткілікті жоғары тұрған біреу араласқан. Сол қабырғалардың сыртында қандай әңгімелер болғанын естімедім. Қандай келісімдер жасалғанын көрмедім. Ақша қолдан қолға өтті ме, кімнен кімге өтті — оны өзім біле алмаймын. Бірақ түрменің ішінде нәтижесін көрдім.

Бір күні мені үрейде ұстап жүрген адамдар айналамдағы ортаны басқарып отырды. Содан кейін есіктер ашылды. Оларды алып кетті. Он күн

бойы мені жалғыз қалдырды. Сол кезде түрме туралы бұрынғы қарапайым түсінігім тым қарабайыр болғанын түсіне бастадым. Мен екі тарап бар деп ойлаған едім. Қылмыскерлер. Және қылмыскерлерді бақылауда ұстайтын билік.

Бірақ сырттағы біреу жүйенің жеткілікті жоғары деңгейіне жетіп, айналамдағы адамдарды бір сәтте басқа жаққа әкеткізе алса, басқа бір сұрақтан қашу мүмкін емес еді: Шын мәнінде кім кімді басқарады?

Мен соны білгелі тұрдым.

93-тарау: Осындай зор махаббат қалайша өшпенділікке айналады?

Валюта айырбастау есептегіші тоқтаусыз жұмыс істеп тұрды. Долларды теңгеге емес. Махаббатты жеккөрушілікке. Мен Мадинаны бір кезде ештеңе өшіре алмайтындай көрінген махаббатпен сүйдім. Ол менің әйелім, Софияның анасы, болашақ өмірімді бірге жоспарлаған әйел еді. Бірақ осы жолдың бір жерінде ішімде айырбас басталды. Әр өтірік сол айырбас бағамын өзгертті. Әр қайшылық. Әр талап. Әр шала мойындау. Әпке-қарындастарымның басынан не өтіп жатқанын көрген әр сәт. 99-түрмеде айналама қарап, мені осында әкелген оқиғалар тізбегін ойлаған әр сәт.

Айырбастағыш тоқтамай есептеді. Махаббат көңіл қалуға айналды. Көңіл қалу күдікке, күдік ренішке, ал реніш ашуға ұласты. Ал ақырында ашу бір кезде сүйген әйелге сезінемін деп ешқашан ойламаған нәрсеге айналды. Жеккөрушілік. Ең қиыны — махаббат бірден жоғалып кеткен жоқ. Егер солай болса, бәлкім, бәрі оңайырақ болар еді. Оның орнына екі сезім қатар өмір сүрді. Оның істегенін жек көріп тұрып, өзі үшін әлі де уайымдай алатынмын. Бір күні оны әшкерелегенімді армандап, кейін телефон қоңырауын көтеріп: «Уайымдама, хаятым. Бәрі жақсы болады», — дей алатынмын.

Түнде оның істегенінің салдарымен бетпе-бет келгенін елестетіп, сосын жылап қоңырау шалса еріксіз жұбата алатынмын. Бұл қайшылық мені іштен жеп жатты. Ал мен оның бәрін жасыруым керек еді. Сезімімді тізгіндеу өмірімде үйренген ең қиын нәрселердің біріне айналды. Бұған дейін бұл жағынан қарапайым адам едім. Бір нәрсе ұнамаса, айтатынмын. Біреу ренжітсе, ол білетін. Біреуге жымиып тұрып, ішіңнен мүлде басқа нәрсе ойлаудың мәнін ешқашан түсінбедім. Адалдық — ең дұрыс жол. Мен осылай өмір сүргенмін. Енді жек көре бастаған адамның көзіне қарап, бәрі жақсы болады деп айтуға үйреніп жүрдім.

Өйткені алғашқы күндерден бастап-ақ адвокаттар әпке-қарындастарымның басына бір ойды сіңіріп қойған еді: Бізге Мадина керек. Мохамедті тек Мадина ғана кешіре алады. Адвокаттардың Қазақстан

заңы туралы бізге қайта-қайта айтқаны бойынша, менің тағдырым оның жәбірленуші ретіндегі ұстанымына қатты байланысты еді.

Бұл ой әпке-қарындастарымның санасына соншалық сіңіп кеткендіктен, біз осы жайлы қатты дауластық. Мен өз мүмкіндігімді қаладым. Әділ мүмкіндік. Күресуге мүмкіндік. Әпке-қарындастарым тәуекелге баруға дайын болмады.

Олар бауырының өмірін бәске тігуге дайын емес еді. Сондықтан оған төзді. Мен үшін. Олар Мадинаның өздерін таптауына жол берді, өйткені оған қараған сайын жай Мадинаны көрмейтін. Түрмеде отырған бауырын көретін. Оның талаптарының тізімі өсе берді. Шығындары да. Ол жаңа сатып алған жазғы жейде-көйлегімен маған бейнеқоңырау шалатын. Шашын сәндеткен. Қасын түзеттірген. Тырнағын күттірген. Қолында коктейль. Айналасында достары. Ал ақшасын әпке-қарындастарым төлейді.

Бір күні ол достарының біріне орысша бір сөз айтты. Ол менің түсінбейтінімді ойлады. «Маған енді Мохамедтің өзі де керек емес. Оның әпке-қарындастары бар ғой.» Олар күлді. Не деген күлкілі әзіл. Ішім өртенді. Ештеңе айтпадым. Тық. Айырбастағыш тағы жылжыды. Түнде менің «Тақтар ойыны» тізімім жалғаса берді. Мадина. Нұрлан Болатов.

Бақытжан Бәкірбаев.

Жаныл Болатов. Қылмыстық топ мүшелері. Күзетшілер. Бір есімнен кейін бірі. Бір жүзден кейін бірі.

Өмірімнің осы күйге түсуімен санамда байланысты болған әр адам. Бақытты естелік керек болған сайын, қайта махаббат сезінгім келген сайын көзімді жұмып, Софияны ойлайтынмын. Оның жүзі. Жымиысы. Жасайтын кішкентай қылықтары. Соншама ашуға толы жерде оны ойлау — өмірімде бір кездері мүлде таза нәрсе болғанын еске түсіретін мекенім еді. Бірақ бір күні шарасыздықтан аспанға қарап, оған айқайладым. «Неге оны қорғап жүрсің?» «Оның не істегенін білесің ғой.» «Әкеңе қара қазір, София.» «Оның бізге не істегеніне қара.»

Содан кейін Алланың алдында сәждеге құладым. Өтінемін. Оның шын бейнесін әшкерелеуге мүмкіндік бер. Өтінемін. Түн сайын бір нәрсені елестететінмін. Мен оның сөзін жазып отырған бір сәтте Мадина ақыры байқамай шындықты айтып қояды. Ақыры айтады. Анық. Ешкім бұрып түсіндіре алмайтын нәрсе. Ешкім жоққа шығара алмайтын нәрсе. Шындығында, ол бұған дейін де талай рет байқамай артық сөз айтып қойған. Мен кейбір нәрселерді бұрын жазып алғанмын, бірақ смартфондар мен қолданбалардың өзгеруі кейін оны жазуды жалғастыруды әлдеқайда қиындатты. Кей сөздерді өз құлағыммен естідім. Бірақ маған кім сенеді? Кейде Мадинаның не айтқанын әпке-қарындастарыма айтып бергенде, тіпті олардың да дауысынан күмәнді сезетінмін.

Сондықтан санамда соңын өзім құратынмын. Ақыры жазбаны аламын. Оны баспасөзге беремін. БАҚ-та үлкен дау басталады. Бәрі естиді. Билік әрекет етпей тұра алмайды. Оны қамауға алады. Ал сол қиялдың ең қараңғы

нұсқасында мен Мадинаның қарсы алдымда отырып, өзім бастан кешкеннің бәрін бастан өткергенін көретінмін. Қорқыныш. Жауап алу. Камера. Дәрменсіздік. Келесі не болатынын басқа біреу басқаратынын білу. Тек ашуға толы қиялымда бір орасан айырмашылық бар еді.

Ол мұны шынымен істеген. Ол өзінің кінәсіз екенін жанұшыра дәлелдеуге тырыспайтын еді.

Ол кінәлі болады. Ал оның отбасын білетіндіктен, оларға бәрібір болар деп елестететінмін. Ол жалғыз қалады. София қайтыс болғаннан кейінгі алғашқы түндерде жалғыз болғаны сияқты. Тек ол кезде жалғыз қалған жоқ. Өйткені мен оған жол бермедім. Қамаудан әпке-қарындастарыма қоңырау шалдым.

«Оған барыңдар.»

«Жалғыз қалдырмаңдар.»

Олар барды.

Мадинаны ортасына жатқызып, бір әпкем бір жағында, екіншісі екінші жағында жатып жұбатты.

Кейін сол кезде білмеген бір нәрсені білдім. Олар шын мәнінде өз қауіпсіздіктері үшін қорқыпты. Олар Мадинаның бойынан мен байқамаған нәрсені әлдеқайда ертерек аңғарған. Соған қарамастан жанында қалды. Мен үшін. Содан кейін оған деген көзқарасымды өзгерткен тағы бір сәт болды. 99-түрмеден тағы ауруханаға баруға рұқсат берілгенде, Мадина мені көруге келді. Ол әбден ашулы келді. Секіріп жүр. Айқайлап жүр.

Такси жүргізушісімен бір нәрсе болған.

Мәселе Қазақстанда ең жиі қолданылатын электрондық төлем әдісі Kaspi-де еді. Оның көлігі Kaspi қабылдамаған. Ол қолма-қол ақша сұраған. Олар дауласып қалған. Мадина кетуге тырысқан. Оның айтуынша, ол көліктен түсуге тырысқанда жүргізуші сөмкесінен ұстап қалған. Қолында қызыл із бар еді. Содан кейін ол айтты: «Полицияға қоңырау шалып, ол мені зорламақ болды деп айтамын.» Мен оған қадалып қалдым. «Не?» «Ол мені зорламақ болды деп айтамын.» «Мадина, ол он бес жыл алуы мүмкін.»

«Маған бәрібір. Ол менің сөмкемнен ұстамауы керек еді.» Мен шошып кеттім. Тық. Айырбастағыш тағы жылжыды. Сол сәт есімде қалып қойды, өйткені менің көз алдымда Мадинаның неге айналғанын түсіндім. Ол София қайтыс болғаннан кейінгі оқиғалардың бәрінен өте қауіпті бір сабақ алыпты. Айыптау қару бола алатынын үйренген. Маған қарсы бір айыптаудың қылмыстық іске айналғанын көрді. Полицияның әрекет еткенін көрді. Прокуратураның әрекет еткенін көрді. Соттардың әрекет еткенін көрді.

Отбасымның орасан ақша жұмсағанын көрді. Енді такси жүргізушісімен төлем жөнінде дауласып, ол сөмкесінен ұстап қалғаннан кейін басқа бір ер адамды зорлауға әрекет жасады деп айыптауды жай ғана айтып отырды. Кінәсіз адам өмірінің жылдарынан айырылуы мүмкін. «Мадина, ол он бес жыл алуы мүмкін.» «Маған бәрібір.» Менің көзімде ол қалыпты ережелер

енді өзіне жүрмейді деп сенетін адамдай әрекет ете бастаған еді. Кінәсіз адамға жала жап. Заңды өз қажетіңе бұр. Мохамедтің отбасынан ақша ал.

Есірткі. Алкоголь. Не болса да, салдарын басқа біреу көтереді.

Меніңше, ол ешкім тиісе алмайтын адамға айналған еді. Заңның көзіне түспейтін. Және қауіпті. Сол кезге дейін де біраз уақыт бойы бір қорқынышты түс қайта-қайта кіріп жүрген еді. Мен қараңғы бөлмеде тұрмын. Қолымда София. Ол қорқып тұр. Кішкентай жүзін кеудеме тығып, мені қатты құшақтап алған. Ол бұрышта тұрған бір нәрседен қорқады. Әйел. Мадина. Ол айқайлап тұр. Сол айқай. С18-ден телефонмен алғаш сөйлескенде естіген қорқынышты айқай. Бірақ түсімде ол кәдімгі адамға онша ұқсамайды.

Ұзын қара шашы жапон қорқынышты фильміндегі бірдеңедей бетін жауып тұрады. Ол айналады. Едендегі көлеңкеге сіңіп жоғалады. Содан кейін жақынырақ жерде қайта пайда болады. София мені қаттырақ қысады. Мадина тағы айқайлайды. Жоғалады. Содан кейін одан да жақын пайда болады. Мен терге малшынып оянамын. Бұл түс туралы Мадинаға ешқашан айтпадым. Бірақ оның да өз түстері бар еді. Бір күні ол маған жылап қоңырау шалды. «Мохамед, түсімде Софияны көрдім.»

«Не болды?» «Ол мені қуып жүрді.» Мен күттім. «Пышақпен.» Не естіп тұрғанымды түсіне алмадым. «Не?» «София мені пышақпен қуып жүрді.» Біздің София ма? Біздің періштеміз бе? Өмірімде көрген ең пәк кішкентай жан ба? Ол түстер нені білдірсе де, Мадинаны ішінен бір нәрсе жеп жатқандай көрінді. Түстер. Алкоголь. Есірткі. Бітпейтін жаңа киімдер. Шаш. Тырнақ. Түнгі қыдырулар. Не сатып алса да, не қолданса да, жан дүниесінде болып жатқан нәрсені ештеңе шайып кетіре алмайтындай еді.

«Мен өзімді құртып жатырмын, хаятым», — деді ол маған. Міне, сол адам тағы да пайда болды. Осының бәрі мені айналдырған адам. Мен айналып бара жатқан, өзім жек көретін адам. «Уайымдама, Мадина.» «Бәрі жақсы болады.» «Уәде беремін.» Бәрі жақсы болады. Ештеңенің жақсы емес екенін анық біліп тұрып. Уақыт өте келе оның қоңырауларының көбі барлардан келетін болды. Мас Мадина. Кейде есірткі әсеріндегі Мадина. Және үнемі сол бір үзінділер. Шала мойындаулар. «Мен оны әдейі істеген жоқпын, Мохамед.»

«София енді мені жек көреді, Мохамед.» «Мен саған опасыздық жасадым, Мохамед.» Үзінділер. Оқиғаның толық баяны — ешқашан жоқ. Тыңдап отыруыма жеткілікті ғана. Келесі қоңырауда ақыры бәрі айтыла ма екен деп ойлауыма жеткілікті ғана. Әпке-қарындастарыммен үнемі дауластым. «Енді бізге ол керек емес.» Осы уақытқа дейін қарым-қатынасты сақтап жүргенімнің бәрінен маңызды бір себебі бар еді. Софияға не болғанын білгім келді. Маған шындық керек еді.

Әпке-қарындастарым менің шындықты біле алатынына бірте-бірте сенуден қалды.

«Сен ешқашан білмейсің, Мохамед.» «Ол ешқашан толық мойындамайды.»

«Тағы да өтірік болады.» Ақырында оларға оның досымен күліскен күнін айтып бердім. Маған енді Мохамедтің өзі де керек емес. Оның әпке-қарындастары бар. Сол жеткілікті болды. Ақыры келістік. Жетер. Енді ақша жоқ. Енді қолдау жоқ. Енді оған әпке-қарындастарымды пайдалануға жол жоқ. Адвокаттар бүкіл болашағым Мадинаны риза ұстап тұруға байланысты деп бізді қорқытқаны үшін бәріне шыдау тоқтайды.

Бұл шешіммен бірге өзім қабылдауым әлдеқайда қиын тағы бір нәрсе келді. Мүмкін, мен ешқашан білмеймін. Мүмкін, Софияға нақты не болғанын ешқашан анықтай алмаймын. Мүмкін, Мадина маған ешқашан айтпайды. Мен тағдырыма көндім. Содан кейін соңғы қоңырауымыз келді.

Мадина экранға сәнденіп шықты, бетін бұрын-соңды өзінен көрмегендей қалың бояп алған. Маған ол мыстандай көрінді. Ол қазірдің өзінде ашулы еді.

«Маған ақша келген жоқ.» «Енді келмейді де.» «Сенің әпке-қарындастарың ақымақ емес, Мохамед. Саған көмектесу үшін оларға мен керекпін. Өзім сөйлесемін.» Мен оған қарадым. «Олар сені әлдеқашан блоктап тастады.»

Ол сенбеді.

«Жазып көр.»

Ол тырысты. Блокталған. Ол ашуға булықты. «Сен өлгенше түрмеде қаласың, Мохамед.» Мен оның көзіне тіке қарадым. «Мен ажырасқым келеді, Мадина.» Жауабы бірден келді. «Сенің жаныңа басқа әйелді жолатамын деп ойлайсың ба, Мохамед?» Содан кейін мен үшін қарым-қатынасымыздың неге айналғанын толық сипаттайтын сөздер келді.

«Сен менікісің.» «Сен маған тиесілісің.» «Мен сені басқарамын.» Экрандағы әйелге үнсіз қарадым. Сол сәтте айырбастағыш тоқтады. Айырбастайтын ештеңе дерлік қалмады. Оның көзіне қарадым. «София қайтыс болған күні сен де өлдің, Мадина.» «Қазір қарап отырған адамым — Софияның анасы, мен бір кезде сүйген әйел емес.» «Қош бол, Мадина.» Мадинадан соңғы бір хабарлама келді. Fuck you.

Болды. Бәрінен кейін. Некеден. Сапарлардан. Күлкіден. Жоспарлардан. Махаббаттан. Қызымыздан. Тергеуден. Сот залдарынан. Түрмедегі кездесулерден. Ақшадан. Өтіріктерден. Бір күні ол ақыры бәрін айтып береді деген бітпейтін үміттен. Екі сөз. Fuck you. Телефонды шетке қойдым. Мен Мадинаны жылдар бойы күттім. Түсіндірме күттім.

Шындық күттім.

Оның байқамай шындықты айтып қоюын күттім. Әпке-қарындастарым ешқашан болмайды деп сенген мойындауды күттім. Енді күтуді тоқтаттым. 99-түрмедегі өміріме бейімделе бастадым.

Клубқа қосылып, ерікті түрде ағылшын тілінен сабақ бере бастадым. Жаттыға бастадым. Кассацияны күткенше ойымды басқаға бұру үшін не

болса да істедім. Отбасымның ақшасы сарқылған еді. Жаңа адвокат табу — тағы қаржылық қысым, тағы төлем, тағы күйзеліс деген сөз. Ақша шексіз емес еді. Әзірге күтуім керек болды. Клубта ағылшын тілінде сөйлейтін бір дос таптым. Лақап аты Шарк еді. Шарк маған ешбір адвокат, елшілік қызметкері немесе отбасы мүшесі сырттан үйрете алмайтын нәрсені үйрете бастады:

Түрмеде шын мәнінде қалай өмір сүру керегін. Қалай жүру керегін. Кіммен сөйлесу керегін. Кіммен сөйлеспеу керегін.

Жазылмаған ережелердің қандай екенін. Қиындық тумай тұрып оны қалай аңғаруды. Әлі де іс жүзінде бәрі үшін ақша төлеуге тура келді. Өйткені бұл 99-түрме еді. Бірақ енді әлдеқайда аз төлейтін болдым. Бірте-бірте бір нәрсе өзгерді. Түрме қалыпты орынға айналған жоқ. Айналамдағы адамдар кенет қауіпсіз болып кеткен жоқ. Қылмыстық ісім ешқайда кеткен жоқ.

София әлі жоқ. Некем аяқталды. Отбасымның ақшасы сарқылды. Ал алдымда әлі де осы қабырғалардың артында өтетін жылдар тұрды. Бірақ келгеннен бері алғаш рет мен бір қауіптен келесі қауіпке дейін ғана тірі қалып жүрген жоқ едім. Ортаны танып-біліп жаттым. Оның тілін үйреніп жаттым. Ережелерін үйреніп жаттым. Адамдарын танып-біліп жаттым. Бұл жер менің өміріме айналуы мүмкін деген оймен соншалық ұзақ күрескенім сонша, не болып жатқанын байқамай қалыппын. Мен бейімделіп жаттым.

99-түрмедегі өмір жеңілдеп жатқан жоқ еді. Мен тұтқын болуды жақсырақ үйреніп жаттым.

94-тарау: Жүйеге сіңіп кету

Уақыт өте келе мен жүйеге сіңе бастадым. Түрмеге. Бұрын ерекше көрінген нәрселер бірте-бірте үйреншікті жағдайға айналды. Таңғы алтыда оян. Клубқа бар. Жаттығу жаса. Түрменің ботқасын же. Мүмкін, темекіге айырбастап, асханадан жұмыртқа мен сүзбе ал. Кітап оқы. Ол кезде көбіне өзін-өзі дамыту және психология кітаптарын оқитынмын. Адамдарды түсінуге, өзімді түсінуге, бәлкім, адам баласының төтеп беруі екіталай жерлердегі тіршілікке қалай бейімделетінін түсінуге тырысып жүрдім. Сағат онда ағылшын сабағы.

Содан кейін шетелдегі отбасымның оянуын күт. Жаңалық бар ма? Сәті түсті ме? Лайықты адвокат тапты ма? Оған ақшамыз жете ме? Содан кейін қайтадан қылмыстық іс материалдарына орал. Сол материалдарды қайта-қайта оқыдым. Неғұрлым көп оқыған сайын, соғұрлым көбірек түсіндім.

Бұрын байқамаған нәрселер кенет көзге түсе бастады. Бір сөйлем екінші сөйлеммен байланысатын.

Даталар оқиғалармен байланысатын. Айлар бұрын көрген немесе естіген бір нәрсе кенет мағынаға ие болатын.

Содан кейін бұрынғы сәттер көз алдыма қайта келе бастады. Сол сәттердің кішкентай бөлшектері күтпеген жерден қайта оралатын. Бір жүз. Бір сөйлем. Бір бөлме. Мадина айтқан бір нәрсе. Тергеуші істеген бір нәрсе. Мен сол жерде отырып, санамда бөлшектерді қайта-қайта құрастыратынмын, мыңдаған бөлікке бөлініп кеткен өмірді қалпына келтіруге тырысып. Ал айналамда түрме тіршілігі жалғаса берді. Адамдар келді. Адамдар кетті. Олардың естеліктері сол қабырғалардың қараңғылығына тігіліп қалатындай еді.

Бүгін осында.

Ертең жоқ.

Сергио жоқ болды. Карантинге менімен бірге келген жігіттердің көбі де. 99-түрменің ішінде Сергионың эгосы соншалық үлкейген еді, ақырында ол беделі оны барлық жерде қол сұғылмайтын етеді деп өзі де сеніп кеткен сияқты. Бұл қабырғалардың ішінде оның аты бір нәрсе білдіретін. Адамдар оның кімдермен байланысы барын білді. Китті білді. Иерархияны білді. Содан кейін Сергио бостандыққа шықты.

Бірнеше айдан соң бостандықта оны пышақтап өлтіргенін естідім.

Шамасы, оны өлтірген түрік жігіті түрмедегі беделі туралы естімеген. Түрме деген осы. Бұл қабырғалардың ішінде адам өзін патша екеніне сендіре алады. Сыртта ол жай ғана тағы бір адам. Онда уақыттың жүрісі де өзгеше еді. Толық тоқтап тұрғандай, бірақ айлар жоғалып кететін. Ақырында күн санауды қоясың. Содан кейін апта санауды қоясың. Жыл мезгілдерін санай бастайсың. Қыс. Көктем. Жаз. Тағы бір қыс. Ал түстер жалғаса берді. Ұйықтар алдында тізімімді ойлайтын түндер де. Және бір күні Мадинаның істегенінің бәрі үшін әшкереленетіні туралы қиял да.

Көзімді жұмып, кейде сол қайталанатын түске кіретінмін. Мадина менімен бірге түрмеде. Бірақ ол жасырынып жүр. Кейде шкафтың ішінде. Кейде металл екі қабатты төсектің астында. Үстінде түк жоқ, өзін жанұшыра жасыруға тырысады. Сол түстерде оның жүзі біртүрлі болатын. Әрдайым қартайған. Әжім басқан. Ал оны бәрі көріп тұр. Қанша тырысса да, жалаңаш екенін бәрі көреді. Оянып, анама қоңырау шалатынмын. «Жүзі үнемі кәрі, әжімді. Жалаңаш екенін бәрі көріп тұр.»

Анам әрдайым бір жауап беретін.

«Алла оны әшкерелейді, уаллаһи, балам. Алла оны әшкерелейді.» Кейде шарасыздықтан айқайлап жібере жаздайтынмын: «Қашан?» Қашан? Бұл сұрақ менің артымнан барлық жерде еріп жүрді. Тағы бір қайталанатын түс бар еді. Ол мүлде басқаша. Бір үйге қарай жолмен жүріп келе жатамын.

Үйді танымаймын, бірақ қайда бара жатқанымды әлдебір жолмен білемін. Есікті қағамын. Екі бейтаныс адам ашады. Ата-ана. Қолдарында сәби бар.

Балаға қараймын. «Бұл — София.» Не болып жатқанын түсіне алмаймын. «Менің балам сендерде неге?» Содан кейін кенет бәрі өзгереді. София үлкен әпкемнің қолында. Және ол соншалық бақытты.

София әпке-қарындастарымды қатты жақсы көретін.

Тіпті түсімде де ол махаббат үнемі бар болатын — Софияның оларға қараған көзіндегі махаббат және олардың Софияға қараған көзіндегі махаббат. Бұл түстер Мадина туралы түстерден мүлде басқаша сезілетін. Бірі — әшкерелеу. Екіншісі — үй.

Ол кезде мен орысша сөйлей бастаған едім. Мінсіз емес, бірақ жеткілікті.

Түсінуге жеткілікті. Қарым-қатынас жасауға жеткілікті.

Алғаш келгендегідей мүлде абдырап қалған шетелдік болмауыма жеткілікті. Ал ол кезде тағы бір нәрсені бәрі білетін. Мен мұнда ұзаққа қалдым.

Осыны білу мені бірте-бірте көзге көрінбейтін етті. Бай британдық араб ұшқышқа деген алғашқы қызығушылық та басыла бастаған еді. Достар? Дос жоқ. Бұл сабақ басынан бері менімен қалды. Түрмеде біреу сол күні оған сенен бір нәрсе керек болмаса, саған амандаспауы да мүмкін.

Мен оған үйрендім.

Ойлау тәсіліне үйрендім. Адамдардың темекі, тамақ, бір жақсылық, телефон, аударма немесе байланыс қажет болғанда пайда болып, кейін қайта жоғалуына үйрендім. Сондықтан азырақ сөйлеуді үйрендім. Әлдеқайда азырақ. Өз пікірімді ішімде сақтауды үйрендім. Әр сұрақ жауапты қажет етпейді. Әр дауға менің араласуым қажет емес. Білгенімнің бәрін айту міндет емес. Түрмеде үндемеу өзіңнің дұрыстығыңды дәлелдеуден әлдеқайда құнды болуы мүмкін.

Содан кейін бір күні бостандықтағы бір досым қоңырау шалды.

Оны С18-ден білетінмін.

Болат.

Футзал жаттықтырушысы және алып денелі қазақ — шамамен 165 килограмм. Нағыз жұмсақ мінезді алып, өмірімде естіген кез келген нәрседен қатты қорылдайтын. Бірнеше тілде сөйлейтін және Францияда бірнеше жыл тұрған. Болат кісі өлтіруге оқталғаны үшін сегіз жыл түрмеде отырған. Оның маған айтып берген әңгімесіне сәйкес, өзі мас болған. Болат ішімдікке әбден салынған еді; тіпті қамауда жүргенде спиртті қол антисептигін ішкенін көргенмін. Оқиғадағы адам — Терпила — оның досы емес, бір судьяның ұлы болған. Оқиға кезінде Болат бірінші оқты аспанға атқан. Содан кейін Терпила Болаттың хаскиін тепкен. Болат екінші оқты Терпиланың басына атқан. Сегіз жыл.

Ол маған бостандықтан қоңырау шалғанда, мен бір ғана нәрсені білгім келді. «Қалай шықтың?» Ол өзінің қатты білінетін қазақ акцентімен жауап берді: «Менде өте батыл адвокат болды.» Бұл бірден назарымды аударды. Ол адвокаттың байланыс деректерін берді.

Дін-Мохамед. Әпке-қарындастарым оған құлықсыз қоңырау шалды. Осы уақытқа дейін адвокаттарға соншама ақша жұмсап, соншама уәде естігенбіз, сондықтан әр жаңа есім кезекті шот-фактурадай естілетін. Содан кейін әпкем маған қоңырау шалды. «Мохамед, шынымен өте жақсы адвокат таптық.»

Мен тыңдадым. «Ол ағылшынша сөйлейді.» Жақсы бастама. «Арабша да.» Одан да жақсы. «Бұрын Мысырда тұрған.» Содан кейін мен күткен сөздерді айтты: «Біз оны жалдаймыз.» Біраздан бері алғаш рет көңілім шынымен орнына түсті. Ақыры. Ісіммен қайта жұмыс істей аламыз. Ол кезде 99-түрмеде шамамен бір жарым жыл болып қалған едім. Телефонымды төрт рет ауыстырдым. Нөмірлер өзгерді. Телефондар жоғалды. Телефондар тәркіленді. Жаңалары пайда болды.

Бұл қалыпты еді. Содан бір күні телефон шырылдады. Бейнеқоңырау. Оғаш. Күннің көп бөлігінде телефоным жасырын тұратын, ал бұл нөмірді ешкім дерлік білмейтін. Экранға қарадым.

Жаңа адвокат болуы керек. Дін-Мохамед.

Бейнеқоңырауды қабылдадым.

Қатып қалдым. Бұл Дін-Мохамед емес еді. Мадина еді. «Мені кешірші, хаятым.» Экранға қарап қалдым. «Не керек болса да істеймін.» «Өтінемін, қоңырауды үзе салмашы.» «Мені кешіруің керек.» «Сенсіз бүкіл өмірім қараңғы.» «Жүрегім басқа еркекті сүйе алмайды.»

«Сенсіз ішімнен өліп қалдым, хаятым.» Бәрінен кейін. Соңғы даудан кейін. Ақша тоқтағаннан кейін. Маған өлгенше түрмеде қаласың дегеннен кейін.

Маған тиесілісің дегеннен кейін. Мен ажырасуды сұрағаннан кейін. Сол соңғы хабарламадан кейін. Fuck you. Міне, ол қайтадан осында.

«Мені кешірші, хаятым.»

Мен ойланбастан өз аузымнан шыққан жауапты естідім: «Мен сені кешіремін.» Тағы бір өтірік. Ол жасап шығарған адамның тағы бір мінсіз бақылаудағы жауабы. Өйткені C18, сот залы, жиырма жылдық үкім, 99-түрме, ұрып-соғу, бопсалау, түстер, іс материалдары және сансыз түндер бойы ойға батып ұйықтамай жатқан сол аралықта капитан Мохамед Баракат бөлшектеліп, басқа нәрсеге қайта құрастырылған еді.

Айқайлағысы келгенде жымия алатын адам. Ештеңе жақсы емес екенін біле тұрып, бәрі жақсы болады дей алатын адам. Шындықты жанұшыра күтіп тұрып, «сені кешіремін» дей алатын адам. Кейде айтатының мен сезетініңнің бір-біріне мүлде қатысы болмайтынын үйренген адам. Аман қалу үшін қалыптасқан өзімнің бір нұсқам. Түрмедегі нұсқа. Бір кезде капитан Мохамед Баракат деп аталған адамның Франкенштейнше қайта құрастырылған нұсқасы.

95-тарау: Қылмыскер әрқашан қылмыс орнына қайтып келеді

Қылмыскер әрқашан өзі қылмыс жасаған жерге қайтып келеді. Ал Мадина үшін қылмыс орны — мен едім. «Менің нөмірімді қалай таптың?» — деп сұрадым. «Өте, өте қиын болды, хаятым. Түрмедегі сонша адамға қоңырау шалуға тура келді. Қысқы киімдеріңді тауып алдым, саған бергім келді. Бұл қыс өте суық. Сені ойлауды тоқтата алмадым.» Суық еді. Қақаған аяз. Шындығында маған сол қысқы киімдер шынымен керек еді. «Камераны қосайын ба?» — деп сұрады ол. «Жарайды.» Камера қосылды.

Бірден бір нәрсе дұрыс емес екенін сездім. Күлгін жарықтандыру.

Кереуеттің қызыл бас жағы.

Арзан, лас көрінетін бөлме. Экранға қадалдым. «Енді істеп жүргенің осы ма?» «Жоқ, жоқ, жоқ! Сен ойлағандай емес. Ант етемін!» Мен қазбаламадым. Мағынасы жоқ еді. Бұл қалай жұмыс істейтінін әлдеқашан білетінмін. «Қалайсың, babes?» Бұл сөз оған әсер етті. Babes. Мен оны бұрын осылай атайтынмын.

Жүзіне жайылған жұбаныш сезімін көргендей болдым. Кірпігін қағып, мен өте жақсы білетін сүйкімді дауысына ауысты. «Сенсіз өмірдің дәмін сезбеймін. Сенің кешіріміңсіз. Мадина мен Мохамед мәңгі. M&M. Есіңде ме?»

Әрине есімде.

Мальдив.

Жалдаған су үстіндегі вилламыз. Мадина Софияға әлі жүкті еді. Біз оны құмға бірге жазғанбыз. M&M. Мадина мен Мохамед. Мәңгі. Бір сәтке мен сол жерде қайта тұрдым. Жүрегіме біреу кішкентай қанжарды тура қадағандай өткір ауырсыну сездім. Бұл жай метафора емес. Жүрегім физикалық түрде ауырды. «Есімде, babes…» Бір секундқа ғана естеліктер жеңіп бара жатты. Содан кейін олардың артынан бір ой бірден келді.

Сенің маған істегеніңнің бәрін де ұмытқан жоқпын. Сөйтіп өткір ауырсыну қайтадан бәсең сыздауға айналды. Мальдив жоғалды. Түрме қайтып келді. Мадина сұрақ қоя бастады. Көп сұрақ. Мен қалаймын? Не істеп жүрмін? Ісімде не болып жатыр? Тағы қанша нәрсе білдім? Тағы қандай детальдарды түсіндім? Бірте-бірте бұл бір кезде бір-бірін сүйген екі адамның әңгімесінен гөрі қарсы тараптың жауап алуына көбірек ұқсай бастады. Ол менің қанша білетінімді білгісі келді. Қысқа ғана жауап беріп отырдым. «Бар күшімді аман қалуға жұмсап жүрмін.» Бұл анық шындық еді.

Содан кейін ол сыртқы түрім туралы айта бастады. «Қатты шыныгып кетіпсің.»

Ол кезде үнемі жаттығатынмын. «Мүмкін, ұзақ кездесуге келуім керек шығар.» Әр үш ай сайын тұтқындарға заңды жұбымен қырық сегіз сағаттық ұзақ кездесуге рұқсат берілуі мүмкін еді. Содан кейін ол мен онсыз да өте жақсы білетін нәрсені еске салды.

«Біз әлі де некедеміз ғой. Адвокаттарың жіберген ажырасу қағаздарына қол қойған жоқпын.» Әрине білетінмін. Сот арқылы ажырасуға тырысқанмын. Сонда да ол келмеген. «Білемін, babes.»

Кідірдім. «Кездесейік пе?» Сөйтіп Мадина қайтадан менімен байланысқа шықты. Қайтадан өміріме кірді. Қайтадан ескі айлаларына көшті. Қылмыскер әрқашан қылмыс орнына қайтып келеді. Ал оны қайта кіргізіп, не істеп отырғанымды дәл білдім.

Бұл менің соңғы мүмкіндігім еді.

Мүмкін, Софияға не болғанын анықтаудағы ең соңғы мүмкіндігім. Сондықтан ойынды жалғастырдым. «Қаржы жағынан жағдайың қалай?» — деп сұрадым. Оның жауабы дерлік мінсіз келді. «Хаятым, мені шын түсінетін жалғыз еркек сенсің. Сен әрқашан қолдайсың. Әрқашан көмектесесің.»

Міне, сол. «Маған көмектесші. Ақша өте керек. Жақында пәтерден шығарып жібереді.»

Оның не айтатынын сөзбе-сөз алдын ала болжай алатын едім. «Отбасыммен сөйлесейін.» «Мен сені жақсы көремін, хаятым.» Кідірдім. Әдейі.

Ол байқайтын деңгейде.

Үнсіздік ыңғайсыз болатындай ұзақ.

Мен жауап қайтарамын ба деп ойланатындай ұзақ. «Мен де сені жақсы көремін, babes», — деді менің жүзімді ұрлап алған адам. Содан кейін әпке-қарындастарыма қоңырау шалдым. Реакция бірден болды.

«Жоқ!» Телефоннан дерлік истерикаға түскен дауыстар шықты. «Ол тағы да өмірімізге жыланша кіріп алады!» «Жоқ, Мохамед.» «Ол жүкті болып қалады да, өмір бойы одан құтыла алмаймыз.»

«Біз көмектеспейміз.» Түсіндіруге тырыстым. «Бірақ бұл Софияға не болғанын білудегі соңғы мүмкіндігім болуы мүмкін.» «Сен ешқашан білмейсің, Мохамед.» «Ол сені қайтадан саусағына орап алады.» Олар бұл циклді білетін. Оны менімен бірге бастан өткерген. Мадинаның кеткенін көрді.

Қайтып келгенін.

Бір нәрсе қажет болғанын. Жоғалғанын. Тағы қайтып келгенін. Олар енді бұған мүлде араласқысы келмеді. Бірақ мен сол қоңырауға жауап беруіме себеп болған ойдан бас тарта алмадым. София. Мадинаны қайта өміріме кіргізу ақыры мені шындыққа жеткізетін ең кішкентай мүмкіндік болса да, оны пайдалануым керек еді. Әпке-қарындастарым шекарасын сызып қойған. Енді ақша жоқ. Енді Мадина жоқ. Мен түсіндім. Бірақ сонда менің жүгінер ешкімім қалмады. Мохамед өлді, деп ойладым.

«Жарайды», — дедім.

Тұтқаны қойдым.

Қоңырау шалатын бір-ақ адам қалды. Анам. Зейнетақысымен өмір сүріп отырған қарт зейнеткер. Отбасымның осы уақытқа дейін жұмсағанының

бәрінен кейін. Олар құрбан еткеннің бәрінен кейін. Енді мен өмірімді талқандауға көмектесті деп сенген әйелге ақша беру үшін анамнан көмек сұрағалы отырдым. Бірақ анам — анам. Менің ең үлкен қолдаушым. Әрқашан. Не болып жатқанын түсіндірдім. Неге Мадинаны сөйлетуді жалғастырғым келетінін түсіндірдім.

Бұл Софияға не болғанын білудегі соңғы мүмкіндігім болуы мүмкін деп сенетінімді түсіндірдім. Анам бір сәт те кідірмеді. «Тек оны жүкті етіп қойма, жарай ма?» Мәңгілікке созылғандай көрінген уақыттан кейін алғаш рет ішімдегі бір нәрсе жұмсарды. «Сені жақсы көремін, мама.» Сол сәтте кенет бір нәрсені түсіндім. Мохамед өлмеген. Анамның дауысын естіген кезде емес. Ол әлі осында. Келесі екі ай шамасында қоңыраулар жалғасты.

Мен өз рөлімді ойнадым. Туған күнінде гүл жібердім. Валентин күні тағы гүл жібердім. Тамақ. Торттар. Өміріміз мүлде басқа болған кезде жіберетін дүниелердің бәрі. Ол әсерленді. Әсерленгеннен де артық — ол мақтанатын. Достарына айтатын: «Көрдіңдер ме? Түрмеден отырып-ақ маған гүл, тамақ, торт жібере алады!» Кей таңдары бұрынғы өмірімізді еске алып бірге сөйлесетінбіз. Мадина екеуміз туралы естеліктерді жақсы көретін. Бір қызығы, сол күндерді есіне алғанда София көбіне естеліктерде болмайтын.

«Сенің келіп, мені отбасымнан нағыз еркек сияқты бірден алып кеткеніңді ұмытпаймын. Бірден неке, сосын үйіңе. Қазақ еркегі бұлай істей алмайды!» Ол осыны еске алғанды жақсы көретін. Келіп оны алып кеткен шетелдік ұшқыш. Неке. Сапарлар. Өмір. Ақша. Мен және ол. Мадина әрқашан ізін жасыруға салақ болатын. Кейін ойласам, полиция мен прокурорлар мені нысанаға алғандықтан ғана ол сонша нәрседен оңай құтылып, ешкім оған шындап назар аудармаған деп сендім. Нұрлан Болатовтың өзі бір кезде бізге қалай қарайтынын бір сөйлеммен түйіндеген: «Ол кім? Ешкім. Шелектен шыққан бір ауылдың қызы. Ал ол бай араб отбасынан шыққан әуе компаниясының ұшқышы, әрі британдық!»

Иә. Қазақстанның ең үздік мамандары іс шешуді жақсы білетін екен. Бұл жігіттер үшін тым үлкен жұмбақ жоқ. Ал Мадина әлі де ізін жасыруға салақ еді. Бейнеқоңыраулар кезінде кейде артындағы компьютер экраны көзіме түсетін. Бір күні екі нәрсені көрдім. ms_akame. Chaturbate. Chaturbate туралы бұрын естімеген едім.

Ақша төлейтін көрермендерге сексуалдық контент көрсететін OnlyFans, Chaturbate, Stripchat сияқты тұтас онлайн әлем бар екенін біле бастадым.

Мадина көзімнің нақты қайда кеткенін байқады. Ол көзімнен артындағы компьютерге қарай қиялдағы сызық сызды. «Сен мені көрдің бе?» «Қайдан көрдім?» Менің жүзімді ұрлаған адам суық үнмен жауап берді. Мен оған ештеңені аңғартпадым. Тағы бір күні ол айтты: «Анам саған кездесуге барсам, саған істегендерімнің бәрі үшін мені өлтіресің дейді!» «Өлтіремін бе?» Оған қарадым. «Ал анаңа не дедің?» «Мохамедтің жүрегі тым жұмсақ дедім. Ол мені тым қатты жақсы көреді. Мохамедті тек мен ғана білемін!»

Менің жүзімді ұрлаған адам оған жымиып қарады. «Иә», — дедім. «Мохамедті тек сен білесің.» Шамамен екі ай бойы Мадина мені сұрақтың астына алды. Қайта-қайта. Мен қанша нәрсе білдім? Істен не таптым? Бұрын түсінбегенімнің қазір қаншасын түсіндім? Тағы қандай детальдарды анықтадым? Мен оған тірі қалуға көңіл бөліп жүргенімді айттым. Ал ол уәденің артынан уәде берді. Ақыры бетпе-бет кездескенде бәрін айтып береді. Телефонсыз.

Камерасыз.

Арамызда қашықтықсыз. Бетпе-бет.

Ол ақыры София туралы шындықты айтады. Мен осыны күтіп жүрдім. Шамамен екі айдан кейін Мадина ұзақ кездесуге келді. Кездесу бөлмесіне кіргенімде оның кереуеттің үстінде тұрып, терезеден қарап тұрғанын көрдім. Ол бұрылды. Ол керемет көрінді. Мен жіберген ақшамен салонға барып, өзіне уақыт бөлгені анық еді. Шашын сәндетіп, бетін күттірген — бәрі жасалған. Сосын ол мені көрді. Ол құшағыма секіріп түсті. Гонконг әуежайында оны алғаш қарсы алған кезімдегідей дәл солай. Сол сәтте менің ішімде біртүрлі нәрсе болды. Мен жылай бастадым. Мадинаны жылдар бойы жанұшыра сағынғанымнан емес.

Мен бірнеше жылдан бері ешкімді дәл осылай құшақтамаған едім.

Құшағымда әйел тұрды.

Мені мейіріммен құшақтап тұрған адам.

Жылдар бойы күзетшілер, қылмыскерлер, тінтулер, кісендер, соққы, түрме киімі, темір есіктер және көзім жеткен жердің бәрінде ер адамдар болғаннан кейін, кенет мен бір кезде сөздің толық мағынасында әйелім болған әйелді құшақтап тұрдым. Солай құшақтасып тұрған бір сәтте мен бір нәрсені түсіндім: Мохамед әлі де ішімде тірі. Түрме айнасына қарап тұрып, өзіме қайта-қайта айтқан сөздерім есіме түсті:

Сен мұнда өзіңді жоғалтпайсың. Сен мұнда өзіңді жоғалтпайсың. Тіпті менің өзім Мадинаның алдына ақыры шыққанда не болатынынан қорыққан едім.

Ішімде соншалық көп өшпенділік бар еді. Соншалық көп ашу. Оның әшкереленгенін елестетіп өткізген қаншама түн. Егер ол шынымен алдымда тұрған кезде өзімді ұстай алмасам ше? Бірақ мен міне, осында тұрдым. Ірі денелі, жүрегі жұмсақ ақымақ. Қой аузынан шөп алмас момын. Ол бетімнің әр жерінен сүйді. «Босаңсу үшін махаббатпен айналысайық», — деді ол.

Ақырында, соңына қарай ол менен сұрады: «Қайда аяқтайсың?» «Қазір емес, Мадина. Мен дайын емеспін.» «Жарайды, хаятым.» Осы қысқа әңгіме мен үшін орасан маңызды болды. Өйткені жүктіліктің неге әкелуі мүмкін екенін білетінмін. Әпке-қарындастарымның ескертуін білетінмін. Ол жүкті болады да, сосын біз одан мәңгі құтыла алмай қаламыз. Мен оны ұмытпаған едім. Мадина өзімен бірге колонка мен флеш-карта әкеліпті. Тез душ қабылдап, музыка қойдық та, тамақтандық.

Сосын Rihanna-ның бір әні ойнай бастады. «Man Down». Мадина әннің сөздерін жаттап алыпты. Оның ағылшын тілі жақсарған еді. Ол әнге қосылып айта бастады. Кейбір жолдары маған бірден әсер етті — әннің басында әнші біреудің өмірін қиюды ойламағанын және істегенінен қашып құтыла алмайтынын айтады; содан кейін темір тордың ар жағына түсіп қалудан қорқу келеді. Мадина сол сөздерді маған қарап тұрып айтып отырды. Ал менің санамда Rihanna-ның даусы енді естілмеді.

Мен Мадинаны естідім. Әр сөзді бізбен болған оқиға арқылы қабылдадым. Мен мұны әдейі істеген жоқпын. Ұйықтай алмаймын. Оны ойымнан шығара алмаймын. Түрмеге түсуден қорқамын. Бір нәрсе болды да, шектен асып кетті. Менің естігенім осы еді. Ол ән айтып отырғанда мен оның жүзіне қарадым. Таңдай алатын қаншама әннің ішінен.

Ағылшынша үйрене алатын қаншама әннің ішінен. Софияға не болғанын екі ай бойы ақыры айтып беремін деп уәде еткеннен кейін, менімен бірге отырып айта алатын қаншама әннің ішінен дәл осы ән. Ойым аласұрып кетті. Ол маған айтып отыр ма?

Бұл — сөзбен айтпай-ақ жеткізудің оның жолы ма? Түсінген-түсінбегенімді көру үшін маған қарап отыр ма? Білмедім. Бірақ сол бөлмеде бұл сөздердің мен үшін орасан маңызы болды, оған дейін бастан кешкеніміздің бәріне байланысты еді. Сосын ол тура көзіме қарады. «Осындай ұзақ уақыттан кейінгі алғашқы кездесуімізді бұзғым келмейді.» Оның не туралы айтып тұрғанын мен анық білдім. София. «Өтінемін, келесі кездесуде айтсам бола ма?» Тағы да сол. Мен жылдар бойы күткен шындық.

Сәл ғана алысырақ сырғыды. Тағы бір кездесу. Тағы бір уәде. Мадинаны жанымда ұстап тұруға тағы бір себеп. «Жарайды, babes.» Бірақ қазір артқа қарасам, Мадина сол кездесуде маған ештеңе айтуды жоспарламаған деп ойлаймын. Оның жоспары әлдеқайда қарапайым болған сияқты. Қайта келу. Қарым-қатынасты қалпына келтіру. Жүкті болу. Ал тағы бір бала пайда болғаннан кейін, ол менің өміріме және отбасымның өміріне қайтадан соншалықты берік байланып, оны ажырату өте қиын болар еді.

Бірақ Мадина толық есепке алмаған бір нәрсе болды. Түрме маған сабырды үйретті. Орасан сабырды. Ал мен өткергендей сынақтан аман қалу маған бұрын бірден сыртқа шығаратын эмоцияларымды басқаруды үйретті. Екі күн бойы ол қайта-қайта көзіме қарады. «Соңғы демім қалғанша сені сүйемін, хаятым.» «Мен саған соншалық ғашықпын.» Тағы. Тағы да. Ол шебер еді. Өте шебер. Өйткені ақырында менің өзім шатаса бастадым. Оның істегендерінің бәрі жайлы емес.

Мен ештеңені ұмытпаған едім. Бірақ адам — қосқыш емес. Біреуді жылдар бойы сүйіп, онымен өмір құрып, ортақ бала сүйіп, кейін санаң оны жек көруің керек деп айтқаны үшін барлық естелікті жай ғана өшіре алмайсың. Сол түні Мадина құшағымда сәби секілді ұйықтады. Мен бір секундқа да көз ілмедім. Тек оған қарап жаттым. Жүзі мүлде тыныш еді. Көзі жұмулы. Кенет ол қайтадан сол адамға айналды. Софияның анасына. Бір

сәтке оның ар жағындағы бос орынға қарап, София кішкентай басын көтеруге тырысып жатқандай болады деп күте жаздадым.

Мен оны көре алдым. Кішкентай басын бір жағына қисайтып.

Кішкентай көздері менің көзіммен түйіскенде-ақ жүзіне жайылатын кең күлкісін. Кішкентай денесін Майк Тайсонша кеудесін жерден көтеру жаттығуын жасап жатқандай алға-артқа қозғап жатқанын. Сол естелікке еріксіз жымиып кеттім. Сол бірнеше секундта әлгі түрмедегі кездесу бөлмесінде бірнеше жылдан бері әлемнің еш жерінде болмаған бір нәрсе қайта пайда болды. Үшеуміз. Ең болмаса, менің санамда.

Еңкейіп, Мадинаның маңдайын иіскедім. Таныс иісі бірден жетті. Оған осынша жақын болудың бәрі таныс, тіпті масайтатындай еді — жылуы, иісі, гормондар, оның денесімен байланысты естеліктер. Бір сәтке жүйке жүйем санам жанұшыра сенбеуге тырысып жүрген өмірді қайта есіне түсіргендей болды.

Гонконг.

Мальдив аралдары. Үйіміз. Жүктілік. София. Нұрлан Болатовқа дейін. Бәкірбаевқа дейін. С18-ге дейін. 99-түрмеге дейін. Бәріне дейін. Соған қарамастан, мен ұйықтамадым.

Бір секунд та. Бірнеше сағаттан кейін Мадина көзін ашты. Есінеп, маған бұрылды да, қайтадан құшағыма кірді. «Жылдар бойы бұлай ұйықтамағанмын.» Ол маған сүйеніп жайғасты. «Сенімен болғанда мен қайтадан кішкентай қызға айналамын, Мохамед. Өмірдегі бүкіл былық жоғалады.» Сосын оның даусы өзгерді. «Сенсіз және Софиясыз өзімді құртып алдым.» Міне, София айтылды. Ақыры. Мен оған қарадым. «Білемін.» Бір сәт оны құшағымда ұстап отырдым.

«Ал енді сені қайтадан құтқаруым қажет болып тұр.» «Иә», — деді ол. Бір сәт те кідірмеді. «Өтінемін, мені құтқар.» Ол мені қатты құшақтады. «Мені құтқаршы…»

96-тарау: Қараңғылық қайта оралғанда

Сол алғашқы кездесуден кейін қоңыраулар жалғасты. Біртіндеп Мадинаның шынайы мінезі қайта байқала бастады. Жылы мінезі мүлдем жоғалған жоқ. Тек барған сайын қоятын шарттарына тәуелді бола берді. «Маған көбірек ақша керек, Мохамед. Не істеп жүргенімді білесің. Мен енді бұлай өмір сүргім келмейді!» «Бізді құртқаның менің кінәм бе?» Оның жанары суып кетті. Басын күрт бір жағына бұрып, айтқанымды денесімен қағып тастағандай болды. «Егер қайтадан отбасы құрғың келмесе, мен саған енді келмеймін. Сен мені жай ғана пайдаланып жүрсің!»

Міне, бәрі осында еді. Кездесу. Жаңа отбасы. Ақша. Ал осының арасында мен одан шынымен қалаған жалғыз нәрсе бар еді. Шындық. Мадинаны түсіну үшін оның қайдан шыққанын түсіну керек. Мадина жоқшылыққа жақын ортадан шыққан. Оның өскен ортасын мен тек

үйленгеннен кейін ғана шын мәнінде түсіне бастадым. Ата-анасы ауылдағы маскүнемдер еді.

Бірде таңғы тоғыздар шамасында олардың үйіне кіріп, екеуінің диванда отырып, ең арзан ішімдіктердің бірі — «Қазақстан» коньягының бір бөтелкесін ішіп отырғанын көргенім есімде.

Мадина олардың не айтып отырғанын аударды. Олар жұмыс жоқ деп шағымданып отырды. Мен асүй жаққа қарадым. Үстелде үш бос бөтелке тұр екен. Олар бұған дейін-ақ әжептәуір ішіп қойған екен. Сол кезде: Әрине, жұмыс жоқ. Таңғы тоғызда мас болсаң, қалай ақша табамын деп күтесің? — деп ойлағаным есімде. Мадина осындай ортада өскен. Алкоголь.

Отбасылық зорлық-зомбылық.

Опасыздық. Анасы мен әкесінің берекесі мүлде кеткен некесі. Мадина кейін айтып берген әңгімелерге қарағанда, бірде әкесі өз жатын бөлмесіне кіріп, әйелі Тахминаның өзінен жасы екі есе кіші ер адаммен жыныстық қатынас жасап жатқанын көрген.

Кейін, мас күйінде, оны аяусыз ұрып-соққан. Бірнеше күннен кейін олар қайтадан бірге болған. Олардың қарым-қатынасы осындай еді. Бір-бірін сындыру. Бір-бірін жаралау. Қайта оралу. Қайталау. Әрине, бұл әңгімелердің көбін мен түрмеге түскеннен кейін ғана толық естідім. Оған дейін отбасының көп бөлігі маған бір үлкен қойылымдай көрсетілген еді. Олар шынымен жасыра алмаған жалғыз нәрсе — маскүнемдік болатын. Сондықтан қазір Мадина туралы ойласам, мұның бәрінен жұлынып шығу оған нені білдіргенін түсінемін.

Бұл балалық шақтағы қиял еді. Жарқыраған сауыт киген рыцарь. Сосын мен келдім. Кенет Шелектен шыққан ауыл қызы әлемді көре бастады. Бизнес-класс рейстері. Бес жұлдызды қонақүйлер. Тапсырыс берер алдында ешкім бағаға қарауды қажет етпейтін мейрамханалар. Электр ақысын қалай төлейміз деп ойламау. Пәтерақыға алаңдамау. Аптасына үш рет келетін үй қызметшісі. Сауда орталығымен жүріп, бір нәрсе ұнаса — ала салу.

Ол үшін күрес аяқталған еді. Сосын мені қамауға алды. Сол әлемді қамтамасыз еткен адам кенет жоқ болды. Мадина бейімделуге мәжбүр болды. Бірақ меніңше, ол мұндай өмір салтын бір рет көрген соң, енді оған мәңгі тиесілі сияқты ойлаған. Сондықтан оның орнын басатын адамды іздей бастады. Тағы бір ұшқыш. Бизнесмен. Бай адам. Бәрін дәл бұрынғы қалпына келтіре алатын біреу. Бірақ найзағай бір жерге екі рет сирек түседі.

Ол төмендей берді. Төмен. Тағы төмен. Ақыры қайтадан ең түбіне жеткенше. Ол кезде менің көзімде ол жанын шайтанға әлдеқашан сатып қойған еді. Енді денесін де сатып жүрді. Мен қайтадан майшам туралы ойладым. Өмірімнің ертерек кезеңінде адамдар өздеріне көмектескен нәрсені қажеті қалмаған сәтте қалай тастап кететіні туралы ойлаған едім. Күн шыққанда қараңғыда жол көрсеткен майшамды өшіресің. Ол енді қажет емес. Енді көре аласың. Бірақ қараңғылық қайта оралса не болады?

Қайтадан майшамға қол созасың. Сол майшам мен едім. Мадина бұрынғы өмірін қайтарғысы келді. Ол Мохамедті қайтара алса, Мохамедпен бірге келген нәрсенің бәрі де ақырында қайта оралады деп сенді. Ақша. Саяхат. Қауіпсіздік. Өмір салты. Оны қолдайтын отбасы. Бәрін түзетіп беретін ер адам. Тек бір мәселе бар еді. Мен оны өміріме не үшін қайта кіргізгенімді ұмытпаған едім. «Сен әлі де Софияға не болғанын айтпадың, Мадина.» Оның жүзі өзгерді.

«Қызыма не болғанын әлі айтпай отырғанда, сенімен тағы бір отбасы құру туралы ойланамын деп қалай күтесің?»

Ол бұл сұрақтың бар екенін ұмытып кеткендей еді. Мадина тек өзіне не керегін ғана есте ұстайтын. Маған болған жайдың анық-қанығына жетіп, жанымды тыншыту керек болды. Маған шындық керек болды. «Бетпе-бет кездескенде бәрін айтып беремін деп уәде еткенсің.» Ештеңе.

«Алғашқы кездесуді бұзғың келмейтінін, келесісінде айтатыныңды айттың.» Ал енді біз басқа отбасы туралы сөйлесіп отырдық. Тағы бір бала туралы. Арамызда жатқан қабірді айналып өте салуға болатын сияқты.

Жоқ.

«Уәдеңді орындаған соң, отбасы туралы сөйлесеміз.»

Ол маған қарады.

«Мен саған қалай сенемін?» Естігеніме сене алмадым деуге болады. Ол маған қалай сенеді дей ме? Қалай болғанда да, қызымның қалай қайтыс болғаны туралы ақпарат саудаласу құралына айналатын жағдайға жетіппіз. Оған менен бір нәрсе керек еді. Маған София туралы шындық керек еді. Ал енді менің түсінігімде ол екеуін бір-біріне қарсы қойып, іс жүзінде саудаласып отырды. Маған қалағанымды бер, сонда, бәлкім, мен де саған қалағаныңды беремін.

Ақша. Отбасы. Тағы бір бала. Мен айырылған балам туралы жауаптарға айырбас ретінде. «Мен саған қалай сенемін?» — деп қайталады ол. Мен экран арқылы оған қарадым. Тағы да менің бет-бейнемді ұрлаған адам менің орнына жауап берді. «Мен қашан уәдемді бұзып едім?» Ол маған біраз қарап тұрды. Сосын дау бір-ақ сәтте ғайып болды. «Келесі аптада кездесуде көрісеміз», — деді ол. «Жарайды, babes.» Қоңырау аяқталды.

Мен телефонға қарап отыра бердім. Оған майшамы қайта керек болды. Жарайды. Бірақ бұл жолы оған жарық бермес бұрын, қараңғылықта не болғаны туралы шындықты білгім келді.

97-тарау: Шындық ақыры келді

Келесі кездесу де келіп жетті. Бұл жолы қысым күшейе түсті. Тұтқындардың көбі кездесуді асыға күтетін. Әйелі, анасы, әкесі немесе балалары келетін күнді санайтын. Аз уақыт болса да, сырттағы әлем әлі өздерінікі деп елестете алатын. Мен өз кездесуімді асыға күтпедім. Өйткені Мадинаның не қалайтынын анық білетінмін. Бала. Ол қайтадан отбасы құруымызды барған сайын табандылықпен талап етті, ал мен әлі де бұрынғы отбасымызға не болғанын оның аузынан естуді күттім. Біз бір-бірімізге қарап отырдық. «Мені әлі де тартымды деп ойлайсың ба?» — деп сұрады ол.

Әрине, солай еді. Ер адамды жылдар бойы түрмеге қамасаң, жауап одан да айқын болады. «Оның жауабын өзің білесің, Мадина.»

Мен әңгімені жалғастыруға ұмтылмадым. Оның не істеп отырғанын білетінмін. Біз мұнда оның маған тартымды көрінетін-көрінбейтінін талқылау үшін келген жоқпыз. Арамызда жылдар бойы тұрған бір сұрақ бар еді. Ақыры ол сөйледі. «Мен мұны бетпе-бет айта алмаймын, Мохамед.» Мен күттім. «Мұнда келгенде саған айта аламын деп ойладым. Сосын бірге отырып жылаймыз деп.»

Даусы жұмсарды. «Софиядан айырылғаннан кейін бірге отырып жылауға мүмкіндігіміз болған жоқ.» Міне, сол жерге тиді. Бір сәтке ол ешқашан жазылмаған жалғыз жараға қолын тигізді. «Өтінемін, саған телефонмен ғана айтып берсем бола ма?» Тағы бір күтпеген бұрылыс. Алдымен ол мені бетпе-бет көргенде айтамын деген. Енді бетпе-бет отырғанда айта алмайтынын айтты. Кейін. Телефонмен. Тағы да шындық қолым жетер жерден сәл алыстай түсті.

Мен орнымнан тұрып, душқа бардым. Ашуға берілудің мәні жоқ еді. Оны мәжбүрлеудің мәні жоқ. «Қазір айт!» деп айқайлаудың мәні жоқ.

Мен қайтып келдім. Тамақтандық. Кездесудің қалған бөлігі бірнеше жылдан кейін қайта қосылған ғашықтардай өтті.

Ақылға сыймайтыны да осы еді. Мен оның жақындап қалғанына сендім. Шыдамы таусылуға жақын еді. Ақыры маған айтып беруге жақындады. Тым қатты қыссам, бәрінен айырылуым мүмкін екенін білдім. Сондықтан күттім. Түрме маған кем дегенде осыны үйреткен еді.

Сабыр. Мадина кетіп қалды. Ал мен қалыпты түрме өміріне оралғанда, күтпеген нәрсе болды. Мадина да өзіне аз жау жинамаған еді. Алматыдағы бірге тұратын құрбысы Мадинаның телефонынан менің нөмірімді алып, жақында Мадинамен қатты ұрысып қалған ескі құрбысына беріпті. Оның аты Сабина еді. Хабарламалар келе бастады.

Мадинаның не істеп жүргенін білесің бе? Оған сенбе. Ол сені пайдаланып жүр. Сосын: Ол жиіркенішті жезөкше. Сабинаның айтары көп еді.

Ол маған Мадинаның Шелекте жинап алған жаулары туралы айтты. Ұрыстар туралы. Оның беделі туралы. Сабина өзі Мадинаны кім деп

санайтынын барлығы білсін дегендей табанды көрінді. Маған бәрібір еді. Менің санамда Мадина София қайтыс болған күні-ақ өлген. Оның сыртта не істеп жүргені менің онымен әлі сөйлесіп жүруімнің себебі емес еді. Бір ғана себеп қалған. София. Бір күні далаға шығып, аспанға қарадым. Түрменің үстінен әуе жолдары — ұшақтар аспанда жүретін көзге көрінбейтін магистральдар өтетін.

Үстімізден бір ұшақ өтті. Hong Kong Air Cargo. Бір кезде осы ұшақтың командирі мен едім, деп ойладым. Бірнеше сәт мен ұшаққа қарап тұрған жоқ едім. Ескі өмірімнің жаңа өмірімнің үстінен ұшып өтіп бара жатқанын көріп тұрдым. капитан Мохамед Баракат. Ұшқыштар кабинасы. Форма. Рейстер. Экипаж. Бостандық. Бұл сұмдық басталғаннан кейін компания маған көмектесу үшін ештеңе істеген жоқ.

InterContinental-да қызметтік сапарда едім. Қонақүйде тұру менің жұмыс уақытымның бір бөлігі болатын. Егер бір күні мұннан шықсам, қандай да бір заңды талап қою мүмкіндігім бар ма, соны қараймын деп ойлағаным есімде.

Сол компания болмағанда, Қазақстанға мүлде келмес едім.

Әуе компаниясы экипаждарын өздері ештеңе білмейтін құқықтық жүйелері бар елдерге қалай жібере алады да, апат болғанда оларға шынайы заң көмегін көрсетпей қоя алады? Бірге жұмыс істеген адамдар туралы да ойладым. Олар газет тақырыптарына қаншалық тез сенді екен? Менің атым бірнеше ай бойы ұшқыштар кабинасындағы ең көп талқыланатын тақырыптардың бірі болған шығар. Мүмкін, жылдар бойы. Болжамдар. Қауесет. Өсек. Газеттер жазған нәрсені капитан Мохамед Баракат қалай істей алды деп бәрі түсінуге тырысқан шығар.

Алайда іс жүзінде ешкім көмектесуге келген жоқ. Адам баласында бір қызық қасиет бар. Өзі білетін адам туралы қалыпты бір оқиға айтсаң, әрбір егжей-тегжейіне күмән келтіреді. Ал жеткілікті қорқынышты, драмалық әрі есеңгіретін нәрсе айтсаң, кенет олар кез келген нәрсеге дерлік сенуге дайын болады. Сосын ұшақ алыстап, көзден ғайып болды. Ал мен әлі де 99-түрменің ішінде тұрдым. Мадинамен қоңыраулар жалғасты. Даулар да. Бірақ бір нәрсе өзгеріп бара жатты.

Әр сөйлескен сайын ол өзін-өзі билеу қабілетінен біртіндеп айырылып бара жатқандай көрінді. Ал түрменің сыртында өз өмірінің шырмауы оны да қыса бастағандай еді. Достары мен отбасы оның не істеп жүргені туралы барған сайын көп есті бастады. Сабина бұл іске өз үлесін анық қосқан. Сосын бәрін өзгерткен қоңырау келді. Мадина төсектен тұрып жатып бейнеқоңырауға жауап берді. Ол жерде басқа ер адам бар еді. Мен оны көрдім. Мен байқамадым деп ол қалай ойлады? Әлде енді оған бәрібір болған шығар.

Сосын ультиматум келді. «Егер мені жүкті етпесең, онда біз уақытымызды босқа өткізіп жүрміз.» Ішімде бір нәрсе сынды. Ашу емес. Ашудан әлдеқайда ескі нәрсе. Жылдар бойы ішімде қамалып тұрған ауырсынудың даусы ақыры сыртқа шықты. Өз дауысымды естігенімнің өзі

мені қорқытты. «Софияға не болғанын әлі айтпай отырғанда, сенімен тағы отбасы құрғым келеді деп қалай күтесің?» Өзімді ұстап тұруға әрең тырыстым. «Ол менің қызым еді, Мадина.» Соңғы сөздерді айтқанда даусым дірілдеп, үзіліп кетті. Менің қызым.

Денем дірілдей бастады.

Жалғастыра алмадым. Телефонды қойдым. Жыладым. Мадина үшін емес. Түрме үшін емес. Жиырма жылдық үкім үшін емес. Жоғалтқан өмірім үшін емес. София үшін жыладым. Менің кішкентай қызым. Жылдар бойы өзімді ұстап, дәлелдерді талдап, адвокаттар мен прокурорлармен күресіп, камералар мен қылмыскерлердің арасында аман қалып, Мадинаға өтірік кейіп танытып, «babes» деп, «сені сүйемін» деп, «сені кешірдім» деп, күтіп, күтіп, тағы күткеннен кейін — Енді шыдай алмадым. Ол менің қызым еді. Мадина мұны естіді. Ол менің дауысымнан, бәлкім, бұрын-соңды шын мәнінде естімеген бір нәрсені естіді.

Ауырсынуды.

Содан кейін телефоныма WhatsApp арқылы дауыстық хабарламалар келе бастады. Хабарламалар. Тағы дауыстық хабарламалар. Экранға қарадым. София қайтыс болғалы алғаш рет, сол сәтте мен Мадинаның ішіндегі адамды қайта естіп тұрғандай болдым. Тыңдадым. Оқыдым. Тағы тыңдадым. Жүрегім қатты соға бастады. Осынша жылдан кейін. Осынша уәдеден кейін. Осынша өтіріктен кейін. С18-ден кейін. Соттан кейін. Бәкірбаевтан кейін.

Жиырма жылдық үкімнен кейін. 99-түрмеден кейін. Төбеге қарап өткізген сонша түннен кейін. Аллаға жалбарынғаннан кейін. Анама қоңырау шалып: Қашан? — деп сұрағаннан кейін.

Міне, келді.

Жазбаша хабарламалар. Дауыстық хабарламалар. Мойындау. Мен орнымда отыра алмадым.

Жанымдағы адамдарға көрсетіп, ары-бері жүгіре бастадым. «Қара!» «Мынаны тыңда!» «Міне, осы!» Чаттың сақтық көшірмесін жасадым. Скриншоттар түсірдім.

Дауыстық хабарламаларды жібердім. Бәрін экран жазбасына түсірдім.

Мен мұны жоғалтпайтын едім. Бұл жолы емес. Тағы бір жоғалған бейне емес. Тағы бір ғайып болған дәлел емес. Тағы бір кейін біреу «ондай нәрсе ешқашан болған жоқ» деп көрсете алатын мүмкіндік емес. Қолымнан келгеннің бәрін көшіріп алдым. Осынша жылдан кейін қолымда бар еді. Содан кейін өмір шындығы бірден дерлік алдымнан шықты. Қылмыстық ортадағы адамдар маған келді. «Бұл әңгімені жариялай алмайсың.»

«Не?»

«Жариялай алмайсың.

Олар сол телефонды іздеп, бүкіл түрмені астан-кестең етеді.»

«Бірақ бұл менің кінәсіз екенімді дәлелдейді!»

Олар үшін бұл жаңалық емес еді. Олар менің ісімді оқыған. Мадинаның маған кездесуге келгенін көрген. Мен туралы шешімдерін әлдеқашан

шығарып қойған. Олар үшін бұл мойындау бостандықты білдірмеді. Бұл қиындықтар туындайды деген сөз еді.

Тінтулер. Күзетшілер.

Телефондарды тәркілеу.

Камералардың быт-шытын шығару. Маған байланысты нәрсе үшін бәрінің жазалануы.

Жылдар бойы осы сәтті тым қарапайым елестеткен едім. Мадина мойындайды. Мен дәлелді аламын. Оны билікке беремін. Шындық ашылады.

Ал іс жүзінде, тіпті қазір де, мен қақпанның ішінде едім. Мен бірнеше жылдан бері алған ең маңызды дәлел деп санаған нәрсені заңсыз телефонда жасырып, түрменің әкімшілік кеңсесіне жай ғана кіріп, оны тапсыра алмай отырған едім, өйткені бұл айналамдағы бүкіл жүйені астан-кестең етуі мүмкін еді. Дін-Мохамедке қоңырау шалдым. Шарасыз күйде. Қуанып. Ақыры қолға түскен нәрсені жоғалтып алудан қорқып. Бұл дәлелді менің қолымнан полицияның қолына 99-түрмені төңкеріп тастамай жеткізудің жолын табуымыз керек еді.

Осынша жыл бойы бір сұрақты қойғаннан кейін — Қашан? Алғаш рет ақыры жауабым бар деп ойладым. Қазір.

98-тарау: Шындық мені нысанаға айналдырды

Дін-Мохамедке қоңырау шалдым. Алғашында ол да, отбасым да оқып, тыңдап отырғандарына толық сене алмады. Тіпті өз адвокатым менен сұрады: «Бұл шын ба?» Естігеніме сене алмадым. «Шынымен мен Мадинаның даусымен бірдей даусы бар біреуді тауып, осының бәрін жаздырып аламын деп ойлайсың ба?» «Бұл жасанды интеллект болуы мүмкін», — деді ол. Бұған қатты ашуландым. «Білесің бе, адвокат ретінде — әсіресе менің адвокатым ретінде — өзіңді қолға алуың керек. Жалпы кімнің жағындасың? Жасанды интеллект туралы бірдеңе білесің бе өзі? Мұны тексеретін әдістер бар. Маған сонша күмәндансаң, сараптамаға жібер. Фоноскопиялық сараптама жасат.» Ол шектен шығып кеткенін түсінді.

«Бізге түпнұсқа телефон керек», — деді ол. «Оны сыртқа шығара аласың ба?»

Қолымдағы телефонға қарадым. «Меніңше, иә.» Сосын ойыма тағы бір нәрсе келді.

«Неге олар Мадинаның телефонын тәркілей алмайды? Бәрі сонда ғой.» «Оларға себеп керек.» Себеп пе? Менде бар еді. «Ол Қазақстанда веб-камера арқылы заңсыз сексуалдық қызмет көрсетіп жүр», — дедім. «Үйінде көп мөлшерде каннабис сақтайды. Ағайы соны сатады. Одан сақтап беруін сұрап, қалағанынша шеге беруге рұқсат етеді.» «Маған дәлел керек», — деді Дін-Мохамед.

Күле жаздадым. «Онда жолың болып тұр.» Өйткені алдыңғы айларда Мадина мені тергеп жүрмін деп ойлаған кезде, мен де қарап отырған едім. Және сақтап отырдым. Қолымдағының бәрін жібере бастадым.

Сілтемелер. Бейнелер. Сайттар. Оның желідегі лақап аты. Бонг арқылы есірткі деп санаған затты шегіп отырған сақталған бейнелері. Қолымда не болса да, Дін-Мохамедке жетті. Ол арызды дайындады. Ол түрмеге келді. Мен қол қойдым. Жіберілді. Осыдан кейін бірден дерлік 99-түрмеге қоқан-лоқылар келе бастады.

Мадинаның анасы Тахмина көмек сұрап Ахилермен байланысыпты. Шамасы, ол Мадинаны оларға «ухти» ретінде таныстырған. Олар бұл сөзді қолданған мағынада «ухти» жай ғана мұсылман әйел дегенді білдірмейтін. Бұл — олар оны исламға берік сенетін, намаз оқитын, шашын жабатын және дін талаптарына сай өмір сүретін әйел деп қабылдады деген сөз. Ал енді бір ер адам есірткі мен секс-жұмыс туралы айыптаулармен бір «ухтидің» абыройын көпшілік алдында таптап жатыр. Олар үшін бұл өсек емес еді. Бұл намыс мәселесі еді.

Ал намыс қан төгуге әкелуі мүмкін. Маған тапсырыс берілгенін айтты. Бұл жай ғана түрме қауесеті де емес еді. Мадинаның анасы 103-түрмедегі бір ер адамға жіберген дауыс жазбасы әлі күнге дейін менде бар. Сол жерден 99-түрмедегі Ахилермен байланыс жасалған. Ақпарат сырттан бір түрмеге, содан кейін менің түрмеме жеткен. Енді біреудің мені пышақтауын күтіп жүрдім. Дұрыс ұйықтай алмай қалдым. Күн сайын шабуылды күттім. Артымдағы әр қозғалыс. Әр бейтаныс бет. Кенет тым жақын жүріп өткен әр ер адам.

Оның келе жатқанын білетінмін. Сосын олар мені ағылшын тілі сабағына клубқа кіріп бара жатқанда ұстап алды. Бесеу. Айқай бірден басталды. Дау. Айыптаулар. Айналамда бес адам. «Ол менің қызымды өлтірді!» — деп айқайладым.

Үстелде тігін бөлмесінде мата кесуге қолданылатын жүз жатты. Оны жұлып алдым. Сосын өзімнің сол қолымды тіліп жібердім. Терең. Жүзді қанап тұрған қолыма тақап ұстадым. Бұл өзіне-өзі қол жұмсау әрекеті емес еді. Бұл хабар еді. Мен дайынмын.

Егер бұл болатын болса, дәл қазір болады. Бірнеше күн бойы біреудің маған шабуыл жасауын күткен едім. Бес адамның алдында тұрып, рақым сұрамайтын едім. Қан қолымнан ағып жатты. Сол кезде Блатнойлар араласты. Менімен жақсы қарым-қатынаста болған қылмыстық беделділер ортаға түсті.

«Алдымен біз онымен сөйлесеміз.» Ахилер дауласты. «Ол сендердің емес, біздің жағымызға жатады», — деді Блатнойлар оларға. «Егер рас болса, өзіміз тапсырамыз.» Бұл түрме заңы еді. Ахилер мен Блатнойлардың шекаралары болатын. Сырттағы адамға қанша ессіз естілсе де, сол қабырғалардың ішінде кім кімді бақылайды, кім қай жерге араласа алады

және нақты бір тұтқынмен кімнің айналысуға құқығы бар деген ережелер болды.

Бір тарап екінші тараптың шекарасын жай ғана бұзып өте алмайтын. Сол шекара менің өмірімді сақтап қалған болуы мүмкін. Ол кезге дейін әпке-қарындастарыммен сөйлесіп үлгерген едім. Ұлыбритания елшілігі толық араласқан болатын. Кенет түрме қызметкерлері мен полиция не болып жатқанын және маған тікелей қауіп бар-жоғын түсінуге тырысып, ары-бері жүгіре бастады.

Блатнойлар іс жүзінде маған ештеңе болмауын қадағалайтын күзетке қойылды. Содан кейін олар өздері мені сұраққа алды. Олардың көңілі толмады. «Сен таратып жүрген мына боқ не?» Олар қатты ашулы еді. «Менттер ме? Ресми арыздар ма? Біз бұлай өмір сүрмейміз.» Олардың көзқарасы бойынша, мен бүкіл түрмеге тінту, тергеу және мәселе әкелуі мүмкін іске билікті араластырған едім.

Мен бәрін түсіндірдім. Мойындау туралы. Телефон туралы.

Дәлелді сыртқа шығару мәселесі туралы. Мадинаның өз телефонын тәркілету қажеттілігі туралы. Әкімшілік менің заңсыз телефонымды іздеп 99-түрмені астан-кестең еткенін қаламадым. Дәлелді ресми органдардың қолына жеткізудің басқа жолы керек еді. Сосын олар үшін ең маңызды сұрақ қойылды. «Ал арыздағы мына былық не? Ол — ухти. Егер бұл өтірік болса, сені қорғай алмайтынымызды білесің.» Жарайды. Қолымда барын шығардым. Көрсеттім. Сайттар. Желідегі лақап аты. Бейнелер.

Бонгтар. Меніңше, оның не шегіп отырғанын көрсететін материалдар. Олар үнсіз қарады. Сосын күле бастады. Қатты. «Әлгі Ахилерді шақырыңдар!» Тағы күлкі. «Енді олар бізге қарыз.»

Бүкіл атмосфера өзгеріп кетті. Арқамнан қатты қағып, қолдау көрсете бастады. Темекілер шығарылды. Біреу сұрады: «Бауыр, виски ішесің бе?» «Жоқ, бауыр. Намаз оқып жүрмін.» Сосын Ахилер келді. Блатнойлар әлі күліп отырды. «Сендердің ухтилерің кәдімгі жезөкше болып шықты.

Енді отырыңдар.

Сөйлесуіміз керек.»

Сосын олар маған қарады.

«Мохамед, сен бара бер.» Содан кейін көптен күткен сөздерді естідім: «Бұл жерде саған ешкім тиіспейді.» Қолымдағы тілінген жерден қан әлі тамып тұрды. Оның тыртығы бүгінге дейін бар.

Терең болғаны сонша, оқиғасын білмей көрсеңіз, өзіне-өзі қол жұмсауға әрекеттенгеннен қалған деп ойлауыңыз мүмкін. Олай емес. Камерама қайтып бардым. Бірнеше күн бойы әрең ұйықтап, пышақты үнемі күткеннен кейін — мен ұйықтадым. Елшілікке болған оқиға және түрменің менің қауіпсіздігім үшін қалай араласқаны туралы толық есеп жеткізілді. Бір сәтке бір мәселе бақылауға алынғандай болды.

Сосын тағы бірі пайда болды.

Этап.

Ауыстыру. Қайталама қылмыс жасағандар санатына жатпайтын барлық тұтқындар 71-түрмеге көшірілетін болды. Менің атым тізімде тұрды. Жүрегім су ете қалды. Тағы ма? Ауыстырудың не екенін мен әлдеқашан түсінген едім. Бұл жай ғана ғимарат ауыстыру емес. Бұл айлар немесе жылдар бойы үйренген нәрсеңнің бәрінен айырылу деген сөз. 99-түрмеде жүйені білетінмін. Адамдардың жүзін білетінмін. Қай күзетшінің қауіпті екенін білетінмін.

Блатнойларды білетінмін.

Ахилерді білетінмін. Козёлдарды білетінмін. Кіммен сөйлесуге болатынын білетінмін. Кіммен болмайтынын. Кім ақша қалайтынын. Кім ақпарат қалайтынын. Кім көмектесуі мүмкін екенін. Кім зиян келтіруі мүмкін екенін. Ең бастысы, жаңа ғана болған жағдайдан кейін адамдар менің ахуалымды білетін. Олар Мадина туралы білетін. Қоқан-лоққылар туралы білетін. Мойындау болғанын білетін. Қандай себеппен болса да, адамдар жаңа ғана маған шабуыл жасалуын тоқтату үшін араласқан еді.

Енді осының бәрінен айырылатын болдым. Жаңа түрме. Жаңа ережелер. Жаңа қылмыскерлер. Жаңа Ахилер. Жаңа Козёлдар. Жаңа күзетшілер. Жаңа әкімшілік. Жаңа одақтар. Жаңа жаулар. Бәрі жаңа. Ал бұдан да үлкен мәселе бар еді. Телефон. Дін-Мохамед маған әлдеқашан айтқан:

«Бізге түпнұсқа телефон керек.»

Бірақ ол телефонды этап арқылы басқа түрмеге алып өту мүмкін емес еді. Сақтық көшірмелерді сақтап қала алатынмын. Скриншоттарды. Экран жазбаларын. Хабарламаларды. Дауыстық хабарламаларды.

Көшірмелерінің сыртта болуын қамтамасыз ете алатынмын. Бірақ түпнұсқа құрылғының өзі ше? Оны өзіммен алып кете алмадым. Дәлелді жылдар бойы күткеннен кейін, енді сол дәлел келген телефонның өзінен айырылатын болдым.

Ал 71-түрме 99-ға ұқсамайтын. Оның беделі туралы бұрыннан естіген едім. Бұл барак түріндегі түрме болатын. Түнде камералар құлыпталмайтын, өйткені мен үйренгендей кәдімгі камералар мұнда мүлде жоқ еді. Шамамен 120 ер адам екі қабатты төсектерде қатар жатады.

Бір алып барак. Сосын екіншісі. Тағы бірі. Барлығы он екі барак. Түнде мені маған жетуді қалауы мүмкін адамдардан бөліп тұратын темір есік болмайтын. Құлып жоқ. Камера жоқ. Тек ер адамдар. Жүздеген адам. Дәретханалар сыртта еді және маған сипаттағандай, тура мағынасында жердегі шұңқырлар болатын.

Дұрыс қалқалар жоқ. Жеке кеңістік жоқ. Ер адамдар бір-бірінің көз алдында қатар отырып дәрет сындыратын. Мен баратын жер осы еді. 71-түрменің тұтқындар арасында онсыз да өте жаман аты бар еді. Интернетте сол жерде азаптауды көрсетеді делінген видеолар тарағанын көріп, естігенмін.

Енді менің атым ауыстыру тізімінде тұрды.

Бұл ауыстыру бұдан қолайсыз сәтке тап келуі мүмкін емес еді. Мадина ақыры мен жылдар бойы күткен нәрсені жіберді. Адвокатым оны қалай дәлелге айналдыруға болатынын ойластырып жатты. Арыз берілді. Оның анасы түрме әлеміне қол созды. Маған қоқан-лоқы жасалды. Бес Ахи мені қоршады. Шарасыз тұрып шабуылды күткенше, өз қолымды тіліп жібердім. Блатнойлар араласты. Елшілік іске қосылды. Түрме билігі маған қауіп төніп тұрғанын білді.

Айналамдағы адамдардың бәрі не болып жатқанын ақыры түсінген сәтте — мені ешкім ештеңе білмейтін жерге көшірмек болды. Қолымдағы жараның тыртықтанып келе жатқан орнына қарадым.

Сосын телефонға.

Міне, тағы басталды. 71-түрме. Жанымда ұйықтайтын жүз жиырма адам. Түнде құлыпталатын есік жоқ. Таныс жүздер жоқ. Арқа сүйей алатын қорғаныс жоқ. Ал сол қабырғалардың сыртында мен жылдар бойы естуді күткен сөздер сақталған түпнұсқа телефон бір жерде қалды. Мадинаны шындықты айтуға көндіруге жылдарымды жұмсадым.

Ол ақыры айтты. Бірақ қалай болғанда да, шындықтың өзі де түрмені одан сайын қауіпті етіп жіберді.

99-тарау: Үйде үйренбегеніңді өмір үйретеді

Қазақстанда көргенімнің бәрінде дерлік болғандай, басқа түрмеге ауыстыру болатыны белгілі болған сәтте-ақ саудаласу басталды. Ақша. Таныстар. Бір-біріне көрсететін көмектер. Кенет бәрі біреуді танитын болып шықты.

Кейбір тұтқындардың жолы болды. Олардың есімдері ауыстырылатындар тізімінен алынып тасталып, өз орындарында қалды. Менің атым тізімнен алынбады. Осының бәрі болып жатқанда, мыңдаған шақырым жердегі Мысырда тағы бір нәрсе өрбіп жатты. Әпкемді өзі сенетін ортақ танысы арқылы Қазақстанда өте, өте ықпалды деген бір адаммен таныстырған. Оның аты Болат еді. Тағы бір Болат. Қазақстанда бұл өте кең таралған есім.

Болаттың министрлікте өте ықпалды байланыстары бар деп айтылды. Бай, табысты, ықпалды — шарасыз отбасының ақшасын ұрлауға ешқандай мұқтаждығы жоқтай көрінетін адам. Соңғысы маңызды еді. Жылдар бойы мен «істі шешіп береміз» дейтін адамдар деп атай бастаған талай кісіні көрдік. Адамдар түрмеге келіп, бәрін шешуге шамалары жететінін айтатын.

Олар керек прокурорды танитын. Керек судьяны. Керек полиция қызметкерін.

Министрліктегі керек адамды. Әйтеуір бір жердегі керек адамды. Әрдайым біреу табылатын. Және әрдайым бағасы болатын. Әдетте шектен тыс жоғары. Ұсыныс үнемі дерлік бірдей еді: Ақшаны бер де, күт. Болды. Бізге сен. Кейін білдім: ісімнің бастапқы кезеңінде әпке-қарындастарымның

басынан мұндай жағдай өтіп қойған екен. Шарасыздықтан олар үлкен ақша беріп, алаяқтарға алданған. Бірақ шарасыздық үміттенуді тоқтатуды үйретпейді.

Кейде керісінше, үмітіңді одан сайын күшейтеді. Әпкем ата-анамызға уәде берген еді: «Қандай жағдай болса да, Мохамедті үйге қайтарамыз.» Ол сол уәдені қайда барса да өзімен алып жүрді. Енді ақыры өзгеше біреуді таптым деп ойлады. Оны өзі сенетін адам таныстырған. Ол маңызды тұлға еді. Табысты еді. Ең бастысы, өзі онсыз да бай болатын. Бай адам оны не үшін алдасын? Болат менің оқиғамды тыңдап, жанашырлық білдірді. Сосын істің қалай жүретінін түсіндірді.

«Қазақстан полициясы ақша берілмесе ештеңе істемейді. Өкінішті, бірақ жағдай осындай.» Сосын әпкеме менің түрме ауыстыруым туралы уайымдамауды айтты. Ол бәрін шешетінін айтты. Үлкен ақша сұрады. Алматы полициясының бастығымен сөйлесетінін айтты. Түрме бастығымен сөйлесетінін айтты. Ал мұндағы «сөйлесу» жай әңгімеден мүлде басқа мағынада түсінілетін. Оларға өзі барады. Ақша қолдан-қолға өтеді. Бәрі реттеледі. Мадина ақыры жауапқа тартылады.

Мохамед қауіпсіз болады. Әпкем оған сенді. Әділін айту керек — немесе бәрін сенімді көрсету үшін қажет болғандықтан шығар — ол уәде еткен нәрсенің бір бөлігін орындады. Түрме бастығымен байланысқа шықты. Сосын өзі маған кездесуге келді. Оның қарсы алдына отырып, оны тыңдадым. Бақыладым. Бағаладым. Бірдеңе дұрыс емес сияқты сезілді. Тағы бір алаяқ, деп ойладым. Мүмкіндік туа сала әпкеме қоңырау шалдым. «Оған сенбе.» Үзіліс болды.

«Кеш қалдың, Мохамед.» Ішім мұздап кетті. «Мен оған қомақты ақша беріп қойдым.» Ол әлі де сенетін. «Тек сабыр сақтап, күт.» Сабыр. Күт. Мен тым көп естіген екі сөз. Ол әлгі адамның сөзі шын болғанын жан-тәнімен қалады. Шешім ұсынып келген сонша адамнан кейін, ақыры шынайы билігі бар біреу пайда болды деп сенгісі келді. Үш жылға жуық уақыттан кейін, осыны жазып отырғанымда, сол уәделерден ештеңе шықпады. Ештеңе. Ақша онымен бірге жоғалды. Ара-тұра жағдайға қатты ұялатынын айтқан хабарлама келетін.

Бар болғаны сол. Бірақ ол кезде бұл оқиғаның қалай аяқталатынын әлі білмейтінмін. Сол сәтте менде басқа мәселе бар еді. Менің атым әлі де ауыстыру тізімінде тұрды.

2023 жылғы 30 қыркүйек. Кенет дауысзорайтқыштан атымды естідім. Әдетте ауыстыру туралы бірнеше күн бұрын білетінбіз. Бұл жолы олай болмады. Бұл дәл қазір болып жатты. Қолымнан келгенше заттарымды тез жинадым. Қақпа алдында асығыс қоштасулар болды. Сосын менімен бірге ауыстырылатын топқа қарадым.

Жиырма шақты адам. Ахилер. Әрине. Жаңа ғана өзіммен қақтығысқан сол топ. Керемет. Тағы басталды. Жолдың өзі күлкілі деуге болатын. Бес минут. Бар болғаны осы. 71-түрме 99-түрменің қасында дерлік,

103-түрмемен қатар орналасқан еді. Басқа әлемге кіру үшін бес минут. 99-түрмені ескі әрі жиіркеніште деп ойлаған едім. Сосын 71-ді көрдім. Бұл жер көне заманнан қалғандай көрінді. Құлап бітуге шақ. Ал карантинге дәретханадан кәріз суы жайылып кеткен.

Лас су емес. Дәліздің бір жеріндегі сасық иіс емес. Кәріз суы. Аяққиіміміз адам нәжісі аралас дәретхана суына малшынып тұрғанда, бізден дәл сол күйімізде таңғы ас ішуді күтті.

Мен тамақ жеуді тоқтаттым.

Логика қарапайым еді. Тамақ жемесем, дәретханаға барудың қажеті де болмайды деп үміттендім. Тек басқалардың бәрі де осы тәсілді қолданса екен деп тіледім. Төсектер сынып қалған. Ақыры біреуінің үстіндегі матрасты алып, еденнің құрғақ бұрышын тауып, сол жерге тастадым.

Сол менің төсегім болды. Екі күн бойы кәрізбен ластанған карантин блогының құрғақ бұрышындағы еденде жатқан матраста ұйықтап, түрменің негізгі бөлігіне кіргізетінін күттім. Ақыры кейбір адамдардың шыдамы таусылды. Олар ауыздарын тіге бастады. Наразылық. Бізді карантиннен шығарыңдар.

Түрмеге кіргізіңдер. 71-түрмеге келгенде Ахилермен тағы қақтығыс болады деп күткен едім. Оның орнына күтпеген нәрсе болды. Олар маған жақсы қарады.

Тіпті өте жақсы. Сол екі күнде біз сөйлесе бастадық. 99-түрмедегі қақтығыс бір нәрсені өзгерткен еді. Олар материалдарды көрді. Алғашында мен және Мадина туралы айтылған әңгіменің толық шындық емес екенін түсінді. Және мойындау керек, өздерінің қателескенін түсінгендей болды. Ақыры олардың бірі менен сұрады: «Сен ондай әйелмен қалай байланысып қалдың?» Мен оған қарадым. Тапқыр жауап таба алмадым. Әлі күнге дейін жоқ.

Қазір де ол сұраққа дұрыс қалай жауап беру керектігін білмеймін. Өмірімдегі ең үлкен қате байламға келген едім. Әлі күнге дейін оның құнын төлеп келемін. Ұялу арқылы емес. Жаман ажырасумен емес. Ақша жоғалтып, сабақ алумен емес. Өмірімнің жылдарымен. Әкемнің үнемі айтатын бір сөзі бар:

«Анаң мен әкеңнің үйінде үйренбегеніңді ертең өмірдің өзі үйретеді.» Есейіп келе жатқан кезімде мұны сан рет естідім.

Ата-ананың қайта-қайта айтатын көп сөзі сияқты, сөзін естисің, бірақ салмағын шын түсінбейсің. Енді түсіндім.

Өмір мені үйретуге шешім қабылдапты. Қандай сұмдық сабақ бергенін айтсаңшы.

100-тарау: Kaspi Express

99-түрме мен 71-түрме бір-біріне мүлде ұқсамайтын екі әлем еді. 99-да камералық жүйе болғандықтан, тұтқындар әлдеқайда көп былыққа жол бере алатын. Әр камера өз алдына кішкентай аумаққа айналатын. Тұтқындар әдетте өз тобын таңдап, бір камераға бірге орналасып, сол адамдармен қалатын.

Кейбір тұтқындар камераларынан дерлік шықпайтын. Камера қараусыз қалса, басқа камерадан біреу жүгіріп кіріп, қолына түскенін ұрлап кетуі мүмкін еді — бірнеше қорап темекі, ұстара, сусабын. Не болса да.

Ал 99-түрме түнде нағыз тіршілігін бастайтын. Сағат онда есіктер жабылатын. Телефондар сол кезде шығатын. Есірткі шегілетін. Алкоголь ішілетін. Күндіз басталған даулар темір есіктер арқылы жалғасатын, адамдар дәліздің арғы бетінен камерадан камераға айқайлайтын. Бір қызығы, күндіз оның көбі ұмытылғандай болатын. Таңғы алтыда есіктер ашылады, бәрі шығады да, өмір жалғаса береді. Көбіне солай. Кейде түнде не болғанының бір көрінісін көретінсің. Министр сияқты.

Оның кім екенін айта алмаймын, бірақ Қазақстан түрмесінде қол сұғуға болмайтын адамға ең жақындардың бірі еді. Өте білімді. Істеген ісінің бәрінде дерлік үздік болған. Қазақстан үшін алтын медальдар алған. Ел элитасының арасында өмір сүріп, ең биік деңгейдегі тіршілікті көрген. Түрмеде де оның әлі ықпалы бар екенін бәрі түсінетін. Күзетшілер білетін. Тұтқындар білетін. Дұрыс адамға бір қоңырау шалып, түрме қабырғасының ар жағынан-ақ біреудің тағдырына әсер ете алатын. Кейде таңғы алтыда алдыңғы түннен әлі мас күйінде, тек ішкиіммен камерадан жүгіріп шығатын.

Дәлізбен келе жатқан күзетшіні көріп, айқайлайтын: «БӘРІҢДІ СІГЕМІН!» Сосын бұрылып, терезе жанында темекі тартып тұрған мені көретін. Бүкіл мінезі бірден өзгеретін.

Жымиып, күлкілі деңгейде ақсүйектік акцентпен: «О, сәлем.» 99 осындай еді. Абсолютті хаос пен абсолютті иерархияның қоспасы. Тұтқындар тіпті көптеген камера есіктеріне өздері ішкі ысырмалар орнатып алған.

Ысырма іштен жабылғаннан кейін, күзетшілердің өзі есікті жай аша алмайтын. Осыны бір сәт ойлап көріңіз. Сіз түрмедесіз. Мемлекет сізді ішке қамап қойған.

Сосын тұтқындар мемлекетті киргізбеу үшін тағы бір құлып орнатады. Қазақстанға қош келдіңіз. Бірақ мұның қалай жұмыс істегенін түсіну үшін Қазақстан заңдарында жазылған ресми жіктеулерді бір сәт ұмыту керек. Мен басқа нәрсе туралы айтып отырмын. Қабырғалардың ішінде өмірді шын мәнінде кім басқаратыны туралы. Түрмеде біз негізінен үш түрлі әлем бар деп түсінетінбіз. Режим. Аралас. Хут. Бұлар мекемелердің ресми заңдық атаулары емес еді. Біз олардың ішінде биліктің қалай жүретінін осылай түсінетінбіз.

Бір шетінде режим тұрды. Қызыл жүйе. Әкімшілік бәріне үстемдік етеді.

Козёлдар — әкімшілікпен ынтымақтасатын тұтқындар — басқа тұтқындардың үстінен орасан билікке ие. Қарағанды және 11-түрме сияқты атаулардың өзі адамдарды қорқытатын. Сол жерлерден өткендер тыңдауы қиын әңгімелер айтатын. Олардың айтуынша, адамның сағын сындыру карантиннен-ақ басталуы мүмкін.

Ұрып-соғу. Басты су толы шелекке батыру. Үздіксіз қорлау. Сағат алтыда тұрасың. Жуынасың. Сапқа тұрасың. Таңғы асқа саппен барасың. Тез жейсің. Саппен қайтасың. Міндеттер бөлінгенше аулада саппен жүресің. Сосын жұмыс.

Тазалау.

Жөндеу.

Тасу.

Жаздың аптабы. Қазақстанның қысы.

Айырмасы жоқ.

Тұтқындардың түсінігінде мақсат — тұрақты бақылау. Кереуетіңде жатып психология кітабын оқып отыру жоқ. Түстен кейін мызғып алу жоқ. Достарыңмен отырып тамақ пісіру жоқ.

Ұйықтауға болмайтын кезде ұйықтап жатқан жеріңнен ұсталып қалсаң, сол мекемелерден қайтып келгендердің айтуынша, салдары аса қатал болуы мүмкін. Сынған тістер. Сынған мұрындар. Сынған қабырғалар. Сынған тобықтар. Біз «режим» деп атаған жерден қайтқан адамдарды кездестірдім.

Кейбірі тірі зомби сияқты көрінетін. Денелері қайтып келген. Саналары сонда қалып қойғандай. Ал екінші шетінде басқа әлем болды. Хут. Біз қолданған сөз осы еді. Бұл ұғым посткеңестік түрме терминологиясының басқа жерлерінде көбіне «қара жүйе» деп сипатталады.

Хут дегеніміз — ішкі өмірдің дерлік бәрін тұтқындар басқарады деген сөз. Күзетшілер периметрді бақылайды. Ал периметрдің ішінде тұтқындар иерархиясы мен тұтқындар ережелері күнделікті өмірге үстемдік етеді. Егер сен Козёл болсаң, Хут — сенің қорқынышты түсің. Өйткені әкімшіліктің артында тұрып иеленген бүкіл билігің, жылдар бойы бақылап келген тұтқындардың өздері басқаратын жерге кірген сәтте жоғалады. Сосын ортасы бар.

Аралас. Бұл — тепе-теңдік ойыны. Әкімшіліктің билігі бар. Козёлдардың билігі бар. Блатнойлардың билігі бар. Әртүрлі топтардың билікпен өз қатынастары, өз аумақтары, өз келісімдері және өз шекаралары бар. Қарсылыққа тап болғанша қаншалық еркінси алатынын бәрі шамамен түсінеді. Кенет бүкіл түрме жүйесі маған түсінікті бола бастады. Қылмыстық ортадағы біреу тым күшейіп кетті ме? Жарайды. Режим. Оны Козёлдар мен әкімшілік жылдар бойы күн сайын сындыра алатын жерге жібер. Козёл тым еркінсіп кетті ме?

Қожайындарын тыңдауды қойды ма? Жарайды. Хут. Оны қылмыскерлер басқаратын жерге жібер де, сол сенімділігі қаншаға жететінін көр. Екеуінің ортасында тепе-теңдік ұстай аласың ба? Тамаша. Аралас жағдайда қаласың.

Ал мен көрген аралас жағдайдың нақты нұсқасының тағы бір лақап аты бар еді. Kaspi лагері. Өйткені ақша дерлік бәрін өзгерте алатын. Kaspi — Қазақстанның электрондық төлем жүйесі, ал түрменің ішінде ол әзілдің бір бөлігіне айналған. Жағдайыңды жақсартқың келе ме?

Kaspi. Бір нәрсеге көз жұма қарағанын қалайсың ба? Kaspi. Біреудің бір нәрсе әкелгенін қалайсың ба? Kaspi. Әртүрлі топтардың менттермен өз келісімдері болды. Әртүрлі камералардың өз тәртібі. Әртүрлі адамдар әртүрлі адамға ақша төлейтін.

Kaspi-іңді толтыр да, Kaspi Express-ке қош келдің.

Бұл әрдайым матрасқа жасырылған қолма-қол ақша емес еді. Тіпті прокурорлар тұтқындардың өз атындағы Kaspi шоттарына Face ID арқылы кіріп, лезде аударым жасап жүргенін анықтаған.

Цифрлық дәуір Қазақстан түрмелеріне де жеткен еді.

99-түрмеде камера ауыстырған сайын, сол жерді жөндеуге зат сатып алатынмын. Жаңа раковиналар. Дәретханалар.

Шкафтар.

Бояу.

Сылақ қоспасы.

Ағаш жиектеме. Төртінші қабатта тіпті негізгі дәліздерге су сорғыларын орнату үшін ақша төлеп, судың бізге дұрыс жетуін қамтамасыз еттік. Тоңазытқыштар сатып алдық. Микротолқынды пештер.

Конвекциялық пештер. Индукциялық плиталар. Біз тұтқын бола тұра, өмір сүруге жарамды ету үшін мемлекеттік мүлікті өз ақшамызға жөндеп отырдық.

Жөндеу біткен соң, түрме өмірі кейде шындыққа жанаспайтындай көрінетін. Кей сәттерде маған Goodfellas фильмін еске түсіретін. Түрмеде түскі ас дайындайтын көріністерін. Біреу бір түйір сарымсақ тауып келген. Басқа біреуде макарон бар. Шикі ет кездесу блогы арқылы қалай да ішке өткізіліп кеткен. Біреу турап жатыр. Біреу қуырып жатыр. Біреу етті қалай пісіру керек деп дауласып жатыр. Жарты сағатқа Қазақстандағы лас түрме камерасынан біреудің отбасы асүйінің иісі шығатын.

Тамағымыздың көп бөлігін өзіміз дайындайтынбыз. Тіпті тұтқындардың айтуынша, егер әрбір тұтқын күн сайын таңғы, түскі және кешкі асқа түгел келсе, түрме жүйесі бір аптада-ақ банкрот болып қалар еді. Тұтқындар мұны білетін. Кейде жақсы жағдай немесе көбірек құқық үшін күрескенде, тұтқындар түрме тамағынан бас тартпайтын. Керісінше істейтін. Бәрі келісетін: Әр асқа бар. Таңғы ас.

Түскі ас. Кешкі ас. Әр тұтқын. Күн сайын. Бізді тамақтандырыңдар. Ақыры қысым күшейіп, әкімшілік келіссөзге келетін. Тек түрмеде ғана таңғы ас ішу ұжымдық наразылық шарасына айнала алады.

71-түрме басқаша еді. Барак жүйесі бәрін өзгертті. Мұнда бес-он адам сағат онда темір есіктің артына кіріп, қалағанын істейтін кішкентай құлыпталған патшалықтар жоқ еді. Мұнда адамдардың ортасында өмір

сүресің. Ондап, ондап адам. Бәрі бәрін көреді. Кәріз суы басқан карантиндегі екі күннен кейін мені ақыры ішке кіргізетін болды.

Ал мені біреу күтіп тұрды.

Данияр.

Дани.

Біз бір-бірімізді 99-түрмеден білетінбіз.

Ол бай әрі байланыстары өте мықты адам еді. Ол маған Қазақстанға жүк көліктерін толтыра алтынды заңсыз әкелгені үшін сотталғанын айтқан. Отбасы түрмеде оны өте жақсы қамтамасыз ететін. 99-да ол тіпті жұмыс аймағында өз тауық фермасын ашып алған еді. Ақылды шешім болатын. Сол арқылы күннің көп бөлігін түрменің тұрғын бөлігінен тыс өткізе алатын.

Бірақ Дани 99-түрмеге алғаш келгенімде басымнан өткенді де көрген.

Қысымды көрді.

Ақша талап еткендерді.

Мені өз ықпалында ұстаған адамдарды.

Және көмектесуге тырысты. Батырлықпен құтқарып қалуды ұсынған жоқ. Жай ғана достық кеңес берді. «Тым ауыр болып кетсе, оқшаулауды сұрай аласың.» Болды. Бір сөйлем. Мені өз ықпалында ұстап жүрген адамдар мұны біліп қойды.

Сол үшін оны қатты ұрып-соқты. Мұрнын сындырды. Біреуге көмектесудің бағасы осындай болуы мүмкін еді. Ал енді ол тағы осында. 71-түрмеде мені күтіп тұрды.

Мен 8-бараққа баруым керек еді. Сегізінші бараққа көптеген VIP тұтқындар орналастырылатын.

Қағаз жүзінде бұл маған таптырмас жер сияқты көрінді. Дани бірден керісінше айтты. Ол өзі ол жерде болып үлгерген. Сегізіншіде бай тұтқын болудың нақты нені білдіретінін өз басынан өткерген. Оны ақша үшін ұрып-соққан. «Ол жаққа барма», — деді ол. «Он біріншіге кел. Біздің достарымыз бар.» Біздің? Ол кезде оның не айтқанын түсінбедім. 99-түрмеде Дани туралы білмеген бір нәрсе бар еді.

Дани — Ахи еді. Ал 10 және 11-баректар бір қақпаның артында, бірінің үстінде бірі орналасқан. Олар Ахи баректары еді. Ирониясына еріксіз таңдануға тура келді. Мені жаңа ғана жиырма шақты Ахимен бірге ауыстырды. Бірнеше күн бұрын дәл сол топтағы адамдар маған қауіп төндірген. Бесеуі мені қоршаған. Мен пышақталуды күткен едім. Егер маған келсе, дайын екенімді көрсету үшін өз қолымды тілген едім. Сосын олар дәлелді көрді. Шын мәнінде не болғанын түсінді.

Ал енді келесі түрмеде, бірнеше жылдан бері білетін бір Ахи, бастапқыда жіберілген VIP барактан мені қорғауды ұсынып тұрды. Түрмедегі одақтар тез өзгереді. Кейде кешегі жауың ертең сені қорғайтын адам болады. Кейде сені күлімдеп қорғап тұрған адам сол сәтте-ақ сенің қанша тұратыныңды есептеп жүреді. Дос бар, дос жоқ. Слонның сөздері тағы есіме түсті. 8-бараққа қарадым. Сосын Даниға. «Жүр», — деді ол. Заттарымды көтердім.

Жаңа түрме. Жаңа ережелер. Жаңа иерархия. Сол қақпаның артында нақты не күтіп тұрғанын әлі білмедім. Бірақ осы уақытқа дейін бір нәрсені түсінетіндей жеткілікті сабақ алған едім. Қазақстан түрмелерінде есіктің үстіндегі жазу оның ар жағында кім билейтінін айтпайды. Оны білу үшін ішке кіру керек. Сөйтіп Даниярдың соңынан Он бірінші бараққа кірдім.

101-тарау: Үлкен аға келді

11-бараққа кіргенімде, денелі бір ер адам бірден құшағына қысып қарсы алды. Бұл — Си еді. Әрине, оның шын атын қолданбаймын.

Данияр мені 8-бараққа жібермей жолдан ұстап қалған еді, ал жүзіндегі кейіпке қарағанда, өз «олжасын» — мені — тура Сиге жеткізгеніне әжептәуір мақтанып тұрды.

Әрі қарай кетпес бұрын, мұндай барактың шын мәнінде қалай көрінетінін түсіну керек, өйткені бұл 99-түрмеде қалдырған камералық жүйеден мүлде бөлек еді. Негізгі залда металл екі қабатты төсектер қатар-қатар тізіліп тұрды. Шамамен әр төрт төсектің арасында кішкентай қалқа, өзіңнің шағын кеңістігің бардай елес беруге ғана жетеді. Кереует жанындағы шағын шкафтарда тұтқын маңызды деп санаған заттарын ұстайтын: тіс щеткасы, кітап, кофе немесе креатин салынған кішкентай банка, шұлық — жинап үлгерген және жақын ұстауға тұрарлық деп санаған кез келген нәрсе.

Ұйықтайтын залдың соңында қысқа дәліз бар еді. Шағын асүй бар, бірақ оны асүй деу артықтау. Негізі ол жерде тамақ пісіруге болмайтын. Тоңазытқышта немесе мұздатқышта сақталған тамақты қыздырып, шай ішуге арналған жер еді. Әдетте төрт-бес тоңазытқыш пен мұздатқыш, бір-екі микротолқынды пеш, шай мен кофеге үнемі ыстық су беретін үлкен бойлер және айналасында орындықтары бар төрт-бес үстел болатын.

Одан кейін теледидар бөлмесі. Бір теледидар, алдында шағын кинотеатр сияқты қойылған орындықтар. Сосын жуынатын бөлме: бірнеше раковина, кішкентай айналар және бір душ. Іште шағын дәретхана да бар еді. Көбіміз үшін ол дәретхана тек кіші дәретке арналған. Әрине, егер сен «смотрящий» болмасаң.

Смотрящий — нақты барактың бейресми иерархиясының ең басындағы адам. Ең беделді адам. Барлық маңызды іс соның алдынан өтеді. Даулар, шешімдер, тәртіп, басқа топтармен қатынас — оның аумағында болғанның бәрі ақыры соған жетеді. 11-бараста бұл Си еді. Иерархияны тіпті ұйықтайтын орындардан-ақ көруге болатын. Смотрящий барак төрінің сол жағында жататын. Оның үстінде ешкім ұйықтамайды. Өз сарбаздары айналасына орналасқан. Оның жеке бөлмесі және, кемінде біздің бараста, тағы бір ерекше артықшылығы бар еді.

Ішкі дәретхананы үлкен дәретке қолдануға рұқсат етілген жалғыз адам сол болатын. Қалғандардың бәрі төмен түсіп, далаға шығуы керек. Тіпті Қазақстанның қақаған қысының ортасында да.

Сырттағы дәретханаларда дерлік ешқандай жеке кеңістік жоқ. Басқа ер адамдардың жанында, бәрінің көз алдында отырып дәрет сындырасың.

Ашық аспан астындағы кинотеатр. Аязда отырып, зоопарктегі басқа жануарлардың табиғи ортада дәрет сындырғанын көріп отырасың.

Тіпті үлкен дәретке барудың да түрме иерархиясында өз орны бар екен.

Си бізді жеке бөлмесіне кіргізді. Әрине, ол жөнделген еді. Шай. Кофе. Шырындар. Тамақ. Тәттілер. Бәрі дайын тұрды.

Түрмеде маңызды адам тұратын бөлікке кіргеніңнің әдеттегі белгілері. Дани мені бағалы олжа әкелгендей таныстырды.

Оның айтуынша, олардың қауымына көп пайда әкеле алатын адам екенмін.

Мен тыңдадым. Ол кезде ұзақ уақыттан бері жаттығып жүргенмін. Дене тұрғысынан бұл жүйеге алғаш кірген жасқаншақ адам енді жоқ еді. Басымды тақырлап алғанмын. Маңдайымда тыртықтар бар. 99-да болған оқиғадан қалған қолымдағы тілінген жара әлі жазылмаған.

Бір апта бұрын ғана пышақталуға дайындалып жүрген едім. Сиге құрмет көрсеттім, бірақ ол менен қорқыныш сезбеді.

Көрсететін қорқыныш көп те қалмаған еді. Сосын байланыстар ашыла бастады. Си мені 99-түрмеге алғаш келгенде тұтқында ұстап отырған топты білетін. Өте жақсы білетін. Өйткені өзінің айтуынша, бір кезде солардың бірі болған. Тіпті өз әңгімесінде, дінге келгенге дейін іс жүзінде олардың басшысы болған. Енді Ахилер арасындағы басшылардың бірі еді. Мен мұқият тыңдадым. Мұсылман бауырлармен бірге тұруға мүлде қарсылығым жоқ екенін түсіндірдім.

Мен мұсылманмын.

Намаз оқимын. Ораза ұстаймын. Басымнан өткеннің бәрінде иманым мені ұстап қалған нәрселердің біріне айналды. Бірақ ешкімге ант беріп, бағыныштылығымды жарияламайтын едім.

Олар сенім мен адалдықты талқылағанда діни терминдерді қолданатын, «тәухид» деген сөзді қайта-қайта естітінмін, бірақ мен үшін мәселе әлдеқайда қарапайым еді. Мен Аллаға құлшылық етемін. Түрме бандасына кірмеймін. Сиге тағы бір байқаған нәрсемді де айттым. Қылмыскерлер де намаз оқитын. Олар да ораза ұстайтын. Кейбірі дінін өте жақсы білетін. Сондықтан кейбір Ахилердің мінез-құлқына қарап, оны Блатнойлармен салыстырғанда, кейде үлкен айырмашылық табу қиын болатын.

Біреуді ұр. Біреуді қорла. Ақшасын бопсала. Адамдарды өз ықпалыңда ұста. Сосын әңгімеңе бірнеше «Әлхамдулиллаһ» пен «Машаллаһ» қос. Одан бұл әрекет бірден исламдық болып кетпейді. Осы түрмелерде көргенім бойынша, Ахилер дәстүрлі қылмыстық иерархияда барар жері жоқ

тұтқындарға да өздерін сол ортаның бір мүшесі сезінуге мүмкіндік бере алатын.

Зорлаушылар.

Педофилдер. Есірткі сатушылар — түрме сленгінде «барыға» деп аталатындар.

Кейбір қылмыстар үшін сотталған адамдарды дәстүрлі қылмыстық иерархия ешқашан қабылдамайды.

Бірақ Ахилердің арасында адамдардың басқа жол тапқанын көрдім. Тәубе ет. Үйрен. Намаз оқы. Ер. Шайтан сені жолдан тайдырған. Ескі өмірің артта қалды. Кенет түрме қоғамының ең төменгі қабатында болған адамның қайтадан қауымы пайда болады.

Кейбірі шынымен өзгерді. Түрмеде шынайы мұсылмандарды кездестірдім және діндар тұтқындардың бәрін ешқашан бір санатқа қоспас едім.

Бірақ діннің бақылау құралы ретінде қолданылғанын да көрдім. Әлсіз біреуді тап.

Оған өзін сол ортаның бір мүшесі сезінуге мүмкіндік бер. Үйрет. Ықпал ет. Біртіндеп оны өз бетінше жүрсе, істеуді тіпті ойламауы мүмкін нәрселерге көндіруге болады. Сондықтан мен кездескен Ахилерді жай ғана діни топ деп көрмедім. Меніңше, олар дінді ұйымдастыру тілі ретінде шебер пайдалануды меңгерген түрме бандасына көбірек ұқсайтын. Ал бұл аса қауіпті болуы мүмкін. Қазақстанда билік діни экстремист деп сипаттаған тұтқындар қатысқан зорлық-зомбылықпен ұласқан түрмеден қашу оқиғалары бұрын да болған. Тіпті 2010 жылғы атышулы Ақтау түрмесінен қашу оқиғасына негізделген «Алтыншы бекет» атты қазақ фильмі бар.

Радикалдану мүмкіндігі теория ғана емес еді. ҰҚК мұны білетін. Олар бұл ортаны мұқият бақылап отырды. Дегенмен сол сәтте бір тепе-теңдік бар сияқты еді. Ахилер әкімшілікпен екі тарап та төзе алатын деңгейде жұмыс істейтін. Бірақ түрмедегі тепе-теңдік нәзік. Біреу теңдеуді жаңа ғана өзгерткен еді.

Көптеген тұтқындар ауыстырылып жатты. Жаңа түрмелер. Жаңа баракттар. Бұрынғы топтарға деген берілгендік мүлде басқа иерархиялар әлдеқашан қалыптасқан ортаға бірге тасымалданып жатты.

Көптеген тұтқынды жаңа түрмеге көшіріп, олардың барлық бұрынғы одақтарын бірге әкеліп, кейін бәрі жай ғана тіл табысып кетеді деп күтсең не болады? Біз соны білгелі тұрдық.

Қыркүйектен бастап шиеленіс өсе берді.

Ахилер 71-түрмені өздері басқаратын лагерьге айналдыруға тырысты.

Блатнойлар бұған келіспеді.

Төбелестер басталды.

Бір қақтығыс.

Сосын екіншісі.

Қыркүйек қазанға ауысты. Қазан қарашаға ауысты. Сол кезде мен маңызды бір нәрсені түсіндім. 71-түрме 99-ға қарағанда әлдеқайда қатал еді. Дерлік бәрі қаруланып жүргендей көрінді. Кішкентай балталар. Пышақтар. Қысқа металл таяқтар. Киімнің астына, төсектердің маңына, жасыруға болатын кез келген жерге жасырылған қарулар. Енді адамдар бір нәрсе болып қалуы мүмкін деген мүмкіндікке дайындалып жүргендей сезілмеді. Бәрі оның ақыры міндетті түрде болатынын білетін сияқты еді. Сосын әлгі суық, тұманды қараша түні келді.

Мен ұйықтап жатқанмын.

Сағат он бір немесе түн ортасы шамасында Дани кенет бетіме таяп тұрды.

«Оян!»

Көзімді аштым.

«Бәрі басталды.» Орнымнан тұрдым. Сосын естідім. Сырттан зор ұран естілді. Бір адам емес. Көп адам. Аллаһу әкбар! Тағы. Аллаһу әкбар! Ахилер қандай да бір діни соғысқа кіріп бара жатқандай қозғалды. Басқа мұсылмандарға қарсы. Бүгінге дейін сол ойлау жүйесінің қаншалық қисынсыз екенін түсіне алмаймын. Мұсылмандар мұсылмандарға қарсы діни соғыс жариялап жатыр.

Ер адамдар беттеріне футболка орап алған. Капюшондары көтерілген. Қара киім киген. Бірнеше минут ішінде пышақтасу басталды.

Содан кейін камералар жоғала бастады. Тұтқындар йогурт немесе қаймақ салатын пластик ыдыстардың бейнебақылау камераларын дәл жауып қалатынын тауып алған. Бірінен соң бірі камералар жабылды. Дабыл сиреналары шыңғыра бастады. Бүкіл түрме бір мезетте жарылғандай болды. Бірақ Ұлттық ұлан әлі келген жоқ еді. Олар келгенше сол түні қызметте болған кәдімгі түрме қызметкерлері ғана бар еді.

Елу шақты адам. Мыңға жуық тұтқынға қарсы. Осы тұста олардың еңбегін әділ бағалауым керек. Бұлар біз күн сайын көретін сол күзетшілер еді. Тұтқындардан үнемі темекі сұрайтын сол жексұрын адамдар. Сусын. Әртүрлі көмек. Жемқорлықпен, талаппен және түрме өмірінің күнделікті былығымен байланыстырып кеткен сол формалар.

Мен бұл адамдарды ұнатпайтынмын. Көбіне құрметім өте аз еді. Бірақ сол түні олардың басқа қырын көрдім. Олар қауіпсіз бір жерге қамалып алып, тұтқындардың бір-бірін өлтіріп біткенін күте салған жоқ.

Олар төбелеске қарай барды. Бірнеше ай бойы жемқор шенеуніктерден басқа ештеңе емес деп ойлаған адамдарым өз қауіпсіздігін қатерге тігіп, қарулы тұтқындардың қақтығысына қарай жүгіріп, мыңға жуық тұтқыны бар түрмеде елу адам шамасы келгенше жағдайды бақылауда ұстауға тырысқанын көрдім. Олар бәрін тоқтата алмады. Мұны ешкім де олардан күте алмас еді.

Бірақ қосымша күш келгенше қолдан келгенше жағдайды ұстап тұрды. Сол түнге дейін ол адамдар не істеген болса да, тұтқындардан не талап еткен

болса да, кейін не істесе де, өз көзіммен көрген нәрсені мойындауым керек. Сол түні олар өз жұмысын атқарды. Сосын мен ешқашан ұмытпайтын дыбыс естілді. Жартылай автоматты мылтықтың атысы. Бір рет атылған оқ емес. Тіпті арагідік атылған бірнеше оқ та емес. Түрме қабырғасының арғы жағынан бірінен соң бірі жылдам әрі өткір дыбыстар келді. Тарс. Тарс. Тарс. Тарс. Тарс. Дыбыс бірінен соң бірі түскен ірі жаңбыр тамшыларын еске түсірді, тек әр тамшы — мылтықтың айқын тарсылы еді.

Атыс дыбыстары суық, тұманды түнгі ауаға шашырап, көз жетпейтін жаққа сіңіп бара жатқандай болды. Неге екенін білмеймін, бірақ сол дыбыс сол түннен қалған көп нәрседен де анық есімде сақталды. Тұман. Сиреналар. Беттерін жапқан адамдардың түрменің ішінде жүгіріп жүргені. Және қараңғылыққа жаңбыр тамшыларындай шашылған мылтық атыстары. Олар жақын маңдағы әскери казарма жақтан атылған ескерту оқтары еді.

Ұлттық ұлан жұмылдырылған. Мұның нені білдіретінін бәрі білді. Олар келе жатыр.

Олар келді. Ұлттық ұлан қақпаларды бұзып кіргендей лап қойды.

Бетперде киген.

Дулығалар.

Тәртіпсіздікті басуға арналған толық жарақ. Олар жылдам қозғалды. Келгеннен кейін шамамен отыз минут ішінде бәрі аяқталды. Отыз минут. 71-түрме бақылауға алынды. Келесі не болатынын бәрі білді. Адамдар төсектеріне қайтты.

Қарулар жоғалды.

Беттер ашылды.

Соғыс ұрандары тоқтады. Адамдар кенет қайтадан тұтқын екенін еске түсірді.

Ұлттық ұлан баракгарға кіргенде, бәрі жерге жатты. Етпетінен. Қолдары артында.

Жергілікті түрме күзетшілері олармен бірге жүрді. Ал сол күзетшілер кімді іздейтінін дәл білетін. Олар сол жерде болған. Бәрін өз көздерімен көрген. Негізгі арандатушыларды білетін. Бірінен соң бірі адамдар анықталды. Сен. Тұр. Сен. Тұр. Тағы бірі. Тағы бірі. Оларды алып кетіп, СУС-қа апарды. Оқшаулау. Келесі бірнеше аптада 71-түрме мүлде өзгерді. Режим. Еркіндік жоғалды. Түрме тепе-теңдік тым алыс ығысса не болатынын әкімшілікке көрсеткен еді.

Енді әкімшілік қабырғалардың түпкі иесі кім екенін бәріне қайта еске салып жатты. Бірақ дерлік бірден түрмеде тағы бір әңгіме тарай бастады. Алдымен ақырын. Сыбыр. Біреу келе жатыр. Жай ғана тағы бір тұтқын емес. Қазақстанның бүкіл түрме жүйесіне аты таныс адам. Бойы жеті футқа жуық. Тұтас бұлшық ет. Тұтқындар арасында тараған әңгімелерге қарағанда, ол бәрінен өткен. Режим. Оқшаулау. Түрме жүйесі адамға бере алатын ең нашар жағдайлардың бәрі.

Тіпті бірнеше жыл жер астындағы түрмеде отырғанын да айтты. Ол туралы айтылған әр әңгіменің рас-өтірігін мен ешқашан біле алмас едім. Бірақ оның қажеті де жоқ еді. Тұтқындардың реакциясы оның беделі туралы білуім керек нәрсенің бәрін айтты. Адамдар одан қорқатын. Енді оны 71-түрмеге қайта әкеліп жатыр деген сөз тарады. Неге?

Айналамдағы адамдардың айтуынша, жауабы қарапайым. Түрмені бақылауға алу үшін.

Келесі түні сағат он бір шамасы еді. Кенет адамдар терезелерге қарай қозғала бастады. «Ол келді.» Тағы бір дауыс. «Ол келді.» Сосын тағы бірі. «Ол келді.» Орнымнан тұрып, оларға қосылдым. Негізгі ауланы тұман басып тұрды. Бір сәт ештеңе көрінбеді. Сосын тұманның ішінен бір тұлға шықты. Терезеден-ақ оның алып денесін бірден тануға болатын. Бойы жеті футқа жуық. Тұман арасымен негізгі ауланы кесіп өтіп бара жатқан зор, денелі ер адам. Бәрі қарап тұрды. Енді айқай жоқ.

Ұран жоқ.

Блатнойлар мен Ахилер арасындағы қоқан-лоқы жоқ. Тек терезеден үнсіз қарап тұрған тұтқындар.

Ол ауланы кесіп өтіп, Сегізінші және Тоғызыншы барактарға ортақ аулаға қарай кетіп, көзден таса болды. Алдыңғы түні 71-түрме жарылған еді. Адамдар бір-бірін пышақтаған. Камералар жабылған. Сиреналар шыңғырған. Біз күн сайын қарғайтын сол кәдімгі түрме күзетшілері қосымша күш келгенше жағдайды ұстап тұруға тырысып, өздерін қауіпке тіккен. Сосын тұманды түнге жаңбыр тамшыларындай шашылған жартылай автоматты мылтықтардың ұмытылмас дыбысы шықты.

Ұлттық ұлан қақпадан лап қойды. Отыз минуттан кейін түрме бақылауға алынды. Негізгі арандатушылар енді оқшаулауда отырды. 71-түрме режим жағдайына көшті. Ал енді дәл сол тұманның ішінен тағы бір хабар ауланы кесіп өтіп келді. Жанымдағы біреу ақырын айтты: «Үлкен аға келді.» Ол жоғалып кеткеннен кейін де терезеден ұзақ қарап тұрдым. Хабар барактарға тарап үлгерген еді. Төбелес аяқталды. Кем дегенде әзірге.

Үлкен аға билік жүргізуге келді.

102-тарау: Ат қамшысын ұстаған адам

Тәртіпсіздіктен кейін түрме әкімшілігі өз ұстанымын барған сайын анық көрсетті. Олар Ахилермен жұмыс істегенді ұнатпайтын. Мен көргеннің бәріне қарағанда, оларды болжау қиын, идеологияға берілген әрі бақылауға алу қиын деп санайтын.

Блатнойлар басқаша еді. Әкімшілік оларды түсінетін, олар да әкімшілікті түсінетін. Бәрі қандай «валюта» жүретінін түсінетін. Тұрақты түрме — ақша деген сөз. Тыныш түрме — ешкімге тым көп жұмыс істеудің қажеті жоқ деген сөз. Ол кезде түрме жүйесі туралы бір нәрсе үйренсем, әкімшілік ақшаны жұмыстан жалтаруды жақсы көргеніндей дерлік жақсы көретін.

Осылайша күштердің арақатынасы өзгере бастады. Ең мықты Ахи жауынгерлері бөлінді.

Адамдар басқа түрмелерге ауыстырылды. Олардың тірек күштері біртіндеп ыдыратылды. Ал жаңа тәртіптің төбесінде мен тұманның арасымен жүріп өткенін көрген алып адам отырды. Үлкен аға. Түрменің әр жерінен оны анда-санда көре бастадым. Кейде 12-нөмірге кіріп немесе шығып бара жатқанын көретінмін. 12-нөмір — түрме қызметкерлерінің блогы еді. Осының өзі көп нәрсені айтатын. Бір күні 8-барактың терезесінен оның алып басы көрінді.

Ол Джаффаны шақырды. Джаффа іс жүзінде Ахилердің қалған басшысына айналған еді. Ол күшті болатын. Дене бітімі мығым. Бірақ аласа. Үлкен ағаның жанында екеуін салыстырудың өзі мүмкін емес еді. Үлкен аға оған хабар айтты. «Бүкіл барагыңа айт, кешке дейін Үшіншіге көшеді.» Болды. Келіссөз жоқ. Комитет отырысы жоқ. Кімнің қайда тұрғысы келетіні туралы талқылау жоқ. Кешке қарай одан да қызық нәрсе болды. Күзетшілер жоғалып кетті. Қақпалар ашық қалды.

Ал тәртіпсіздікке дейінгідей сенімділігі қалмаған Ахилер заттарын 3-баракқа таси бастады. Операцияны қадағалау үшін ірі денелі бір қылмыскер келді. Оны 99-дан білетінмін. Ол мені көрді. «Әй, pilotos!» Сосын жымиды. «Бауыр, қаламын десең, қала бер.» Мен қала алатын едім. Дани маған қарады. «Мені мына былықтың ішінде жалғыз қалдырма.» Ол ақырын айтты. Мен Даниге қарыз едім. Бұл 99-да маған көмектесуге тырысып, сол үшін мұрнын сындыртып алған адам еді. Кей қарыз ақшамен өлшенбейді.

«Уайымдама», — дедім. «Сенімен бірге көшемін.» Сөйтіп Үшіншіге кеттім. Кірген сәтте-ақ бізді қайда жібергенін түсіндім. Үшінші — қоқысқа айналғандай жер еді. Бұл жерде отбасының қолдауы жоқ адамдар жүретін. Ақшасы жоқ. Kaspi-сі жоқ. Айырмашылық бірден көрінетін. Сөйтіп тағы да отбасымыздың ақшасына Қазақстан түрмесін жөндей бастадық.

Жақында ғана Дани екеуміз 10 және 11-барактардың ортақ ауласын жаңа цементпен төсеуге шамамен 700 000 теңге жұмсаған едік. Ішке жүк көлігін кіргізіп, бетон құюды ұйымдастырғанбыз. Енді міне, тағы осындамыз.

Жаңа барак. Сол баяғы оқиға. Мынаны жөнде. Ананы сатып ал.

Мынаны түзет.

Ананы ауыстыр.

Бұл тәртіптің өзінше бір ғажап қисынсыздығы бар еді. Бізді қамап қойыңдар да, сосын түрмені адам тұруға жарамды ету үшін отбасымызға ақша төлетіңдер. Kaspi Express-ке қайта қош келдіңіз. Бірақ Үшіншінің материалдық жағдайы негізгі мәселе емес еді. Ахилер арасындағы иерархия талқандалған. Ең күштілері кетіп қалған. Қалған төменгі деңгейдегі мүшелер мәртебе мен билік үшін өзара таласып жүрді. Бәрі өздерін құрметтегенді қалайды.

Бірақ оны шын мәнінде ешкім иеленбейтін. Біртіндеп бәрі бетімен кеткен ортаға айналды. Түрмеде естіген ең қисынсыз діни даулардың кейбірін дәл осы жерде көре бастадым. Аса радикал кейбір адамдар теледидарға тыйым салғысы келді. Порнографияға емес. Зорлық-зомбылық көрсетілетін фильмдерге емес.

Теледидардың өзіне.

Тіпті жаңалықтарға. Тіпті ауа райы болжамына. Неге? Өйткені олардың айтуынша, ауа райын болжау — харам. Ол болашақты болжайды.

Өзімді ұстай алмадым. Метеорологияны түсіндіруге тырыстым.

Бәлкім, сол менің қателігім болған шығар. Ұшқыш ретінде ауа райы мен үшін тылсым нәрсе емес еді. Ұрпақтар бойы адамзат заңдылықтарды бақылауды үйренді: жел бағыты, температура, ылғалдылық, шық нүктесі, қысым және сансыз басқа факторлар. Сол бақылауларды біріктірсең, белгілі бір ауа райының қалыптасу ықтималдығын есептей аласың. Сен ғайыпты білемін деп отырған жоқсың. Бар ақпаратқа сүйеніп ықтималдықты бағалайсың.

Одан да қарапайым мысал келтірдім. «Бала кезіңде қайнап тұрған шай ішіп, аузыңды күйдіріп алсаң, келесі жолы біреу саған қайнаған шай бергенде не болады?» Ернің мен тіліңді қайта күйдіріп алу ықтималдығы өте жоғары екенін алдын ала білесің. Бұл ғайыпты болжау емес. Бұл тәжірибеден үйрену. Шамасы, бұл түсіндірме менің жағдайымды жақсартпады. Шайтан. Ібіліс. Енді мен Алланың еркіне қарсы кетіп бара жатыр екенмін. Мен үшін бұл психикасы бұзылған, білімі аз тұтқындарды қатты идеологиялық өңдеудің қауіптілігін көрсетті.

Мәселе дінде емес еді. Мәселе — надандық пен абсолютті сенімділіктің қосындысында еді. Мен бұдан шаршадым. Сосын тағы бір таныс адам келді. Эрик. Оны көргенде көңілім бірден көтерілді. Эрик мен ағылшын тілінен сабақ берген клуб маңындағы тігін бөлімін басқарған. Ол менен жас еді, уақыт өте оны інімдей көре бастадым. Спортшы. Тамаша боксшы. Шымыр. Жылдам. Епті. Ол түрме жүйесіне небәрі он тоғыз жасында түскен. Үлкен ағамен танысқан кезде шамамен жиырма сегізде еді. Тоғыз жыл түрмеде.

Бұл әлемді жақсы білетін. Эрик бұған дейін Үлкен ағамен бір түрмеде отырған, екеуі жақын араласып кеткен. Эрик түрмеге тағы бір нәрсе әкелетін. Сән. Түрме киімі көңілсіз көрінуі керек болатын. Эрик оны жеке сынақтай қабылдаған сияқты. Ол сапалы материал тауып, дизайнерлік киімге ұқсайтын нәрселер тігетін — жақсы пішім, денеге дәл отыру, сұр немесе қара мата және, әрине, дизайнерлік түрме топтамаңды ресми түрде рұқсат етілген сотталған киіміне айналдыратын міндетті жарық шағылыстыратын жолақ. Үлкен ағаның түрмедегі ең жақсы гардеробы болған шығар.

Эриктің арқасында. Эрик Үшіншіде мені көруге келді. Айналаға қарады. Сосын маған қарады. «Мұнда не істеп жүрсің, Ахи?» Ол күлді. «Олай демеші, бауырым. Мыналар есінен адасқан.» Эрик менің не айтқанымды дәл

түсінді. Бірнеше жыл бұрын өзі де сол ортаның бір бөлігі болған. Эрик исламды қабылдаған және әлі де дінін ұстанатын мұсылман еді, бірақ енді олардың түрме бандасының мүшесі ретінде әрекет етпейтін. Қазір ол Блатнойлармен бірге отыратын.

«Біздің отбасымызға қосыл.» Сосын тағы бір жаңалық айтты. 99-дағы министр досымыз келе жатыр екен. Иә. Сол министр. Таңғы алтыда камерадан ішкиіммен, мас күйінде шығып, күзетшілерді балағаттап айқайлайтын да, сосын маған бұрылып, сол аса білімді адамға тән сөйлеу мәнерімен: «О, сәлем», — дейтін әлгі адам. Ол 71-ге келе жатты. Және Үлкен ағаның отбасына қосылатын болды. Мен оны әрдайым шын ықыласыммен ұнататынмын. Оның әңгімелерін сағаттап тыңдай алатынмын.

Меніңше, әңгімелері шынайы еді, өйткені ол көп адам тек оқып білетін қоғам деңгейлерінде өзі өмір сүрген.

Ол бәрін көрген. Ол тамаша боксшы еді, ал жасына қарағанда дене дайындығы ерекше жақсы болатын. Эрик оны аптасына үш рет жаттықтыратын.

Ал мен болса, 3-бараста отырып, Құранды үздіксіз оқудың орнына ағылшынша кітап оқығаным мені жаман мұсылман ете ме деп психопаттармен дауласып жүрдім. Жетер дедім. Көшетін уақыт келді. Үлкен ағамен дұрыстап кездесуге бардым. Ол мен күткендей емес болып шықты. Тұманның арасымен өтіп бара жатқанын көрген алып құбыжық таңғаларлықтай сабырлы адам болып шықты.

Білімді еді.

Бейжіңде оқыған.

Мені ең қатты таңғалдырғаны — мәмілеге келу шеберлігі еді. Ол тыңдайтын. Айқайлаудың қажеті жоқ еді. Әр бес минут сайын қаншалық қауіпті екенін дәлелдеудің қажеті жоқ. Бәрі онсыз да білетін. Физикалық тұрғыдан ол нағыз жауынгерлік машина еді. Бірақ мені ақылы көбірек қызықтырды. Ол аса есепшіл еді. Түрме жүйесінде өткізген жылдар оған ерекше құнды бір дағды үйреткен сияқты:

ешқашан адамдарға не ойлап тұрғаныңды көрсетпе.

Эмоцияларын басқарады. Жүзінен өте аз нәрсе білінеді. Осы үйлесім оны үнемі айқайлап, бәріне қоқан-лоқы жасап жүретін адамнан әлдеқайда үрейлі ететін. Көшуге шешім қабылдадым. 3-барактан шығып бара жатқанда арттан дауыстар естілді. «Олар сені ұрғанда бізге жүгіріп келме!» Мен жүре бердім. Тоғызыншыға кіргенімде мені өте жақсы қарсы алды. Тіпті тым жақсы. Түрмеде қалыптасқан ішкі түйсігім бірден сөйлей бастады. Бұл тұзақ па?

Адамдар шамадан тыс жылы болса не болатынын үйренген едім.

Бірақ әзірге бәрі жақсы. Шын мәнінде, ол жаққа көшу түрмеде қабылдаған ең дұрыс шешімдерімнің бірі болды. Үлкен аға күтпегендей мәдениетті еді. Иә, ол талап қоятын. Әрине. Бірақ бір мәселе бар еді. Маған оның талаптары ұнайтын. Тазалық. Тәртіп. Дисциплина. Артық хаос жоқ. Бұл жер таңғаларлықтай таза еді, әрі үлкен жөндеу басталып жатқан. Оның

ықпалымен 71-түрменің кей бөліктерінің қалай өзгеріп жатқанын көрдім. Басқа жерлерде көргеніммен салыстырғанда, олар бұл орынды 2024 жылға ұқсайтын деңгейге сүйреп келе жатқандай еді.

Тағы бір нәрсе бола бастады. Көпшілікке танымал тұтқындар келе бастады. Министрлер. Әкімдер. Өте бай бизнесмендер. Менің байқауымша, әкімшілікте енді түрмеде болуының өзі үлкен қиындық туғызуы мүмкін адамдардың арасында тәртіп сақтай алатын біреу бар еді. Ал Үлкен аға түрмедегі көп адам түсінбейтін бір нәрсені түсінетін. Барлығына бірдей қарауға болмайды.

Ол әртүрлі адамдармен өз деңгейінде сөйлесуді білетін.

Министр — министр.

Бизнесмен — бизнесмен. Қылмыскер — қылмыскер. Ал қорыққан жас тұтқын — мүлде басқа нәрсе. Ол адамдарды бір қарағанда-ақ оқи алатындай көрінетін. Біртіндеп оның беделі қайдан келгенін түсіне бастадым. Мәселе тек дене көлемінде емес.

Тек төбелесу қабілетінде емес.

Мәселе — бақылауда. Мен кездестірген ешкім ортаны бұл адамдай басқара алмады. Бірақ оны дәріптеп жібермейік. Өйткені біреу оның ережесін қатты бұзса, басқа қыры шығатын.

Үлкен ағаға әдетте адамдарды жұдырығымен ұрудың қажеті жоқ еді. Ол өзінің жүйесін жасап алған. Алғаш рет қолданатын құралын көргенде бірден таныдым.

Ат қамшысы.

Жокей бәйге атын жылдамдату үшін қолданатын қысқа қамшы секілді. Үлкен ағаның құралы сол еді. Ең жаман жері ауырсынудың өзі емес те шығар. Қорлау еді. Ересек ер адамға жерге жатуды бұйырады. Жатқызады. Сосын — Шарт. Дене жиырылады. Тағы. Шарт. Тағы. Айқай басталғанша. Сосын шыңғыру. Өзін мықты санайтын ер адамдар намысы жоғалып, тоқтатуды жалбарына сұрай бастағанға дейін қанша соққыға шыдай алатынын дәл сол жерде білетін.

Мен бұған дейін де қылмыскерлердің арасында тұрдым. Жұдырықпен ұрғанды көрдім. Аяқпен тепкенді. Металл таяқтарды. Қан-жоса болып ұрылған адамдарды көрдім. Бірақ Үлкен аға басқа нәрсені түсінетін. Адамды қорқыту үшін оны міндетті түрде ауруханаға түсердей етіп ұру қажет емес. Кейде қорлау түрменің ішінде зорлықтан да жылдам тарайды. Айқайларды естисің. Нені білдіретінін білесің.

Келесі таңертең ережені қайта түсіндірудің қажеті жоқ. Ахилер 71-түрмені санының көптігі, идеология және күш арқылы басып алуға тырысты. Олар сәтсіздікке ұшырады. Ең мықты жауынгерлері бытыратылды. Қалғандары Үшіншіге ығыстырылды. Әкімшілік қалаған тұрақтылығына қол жеткізді. Блатнойлар өздері түсінетін түрме тәртібіне ие болды. Ал бәрінің төбесінде мен алғаш рет қараша тұманының арасынан

үнсіз шыққанын көрген алып адам отырды. Ол кезде енді ешкімге сыбырлаудың қажеті жоқ еді:

«Үлкен аға келді.» Бәрі білетін. Және бәрі тәртіпке бағынды.

103-тарау: Kaspi Express — толық жылдамдықпен

Үлкен ағаның тұман арасымен жүрген алып тұлғасын алғаш көргенде күтпеген тағы бір қыры бар еді. Үлкен аға әділ еді. Бірақ жұмсақ емес. Екеуінің айырмасы үлкен. Ол адамдарға қарап, табиғи түрде қай жерге лайық екенін анықтауда ерекше қабілетті еді. Егер барып, қызмет немесе жауапкершілік сұрасаң, сені бағалайтын. Қолыңнан келеді деп ойласа, көбіне мүмкіндік беретін. Тек бір мәселе бар. Істі бүлдірсең, құйрығыңа қамшы тиетін. Тура мағынасында.

Бір ауыр қате — қамшы уақыты. Үлкен ағаның 71-де құрып жатқан жүйесі туралы сөз басқа түрмелерге тарай бастады. Басқа жерлердегі қылмыстық беделділер оның енгізген кей ережелеріне елеулі күмән келтірді, бірақ осы қабырғалардың ішінде оның заңдарына ешкім араласпайтын. Біздің түрме отбасымыз да әділ жұмыс істейтін. Бәрі үлес қосатын. Бірге жаттықтық. Бәрі жақсы формада болды. Бәрі жақсы тамақтанды. Ақшамызды біріктіріп, үлкен көлемде шикі ет пен жаңа өнім сатып алатынбыз, ал Үлкен ағаның жұмбақ ықпалы арқылы олардың бәрі қалай да түрме асханасындағы үлкен мұздатқыш камераларға жететін.

Бірақ сол асханамен менің бір мәселем болды. Маңызды мәселе. Мен көрген Қазақстан түрмелерінде асүй жұмысы әдетте бейресми иерархияның төменгі қабатындағы тұтқындарға, соның ішінде педофилия үшін сотталғандарға байланысты болатын. Шынымды айтсам, ол жерде жұмыс істеген кей адамдардың жеке тазалығы адам айтқысыз нашар еді. Олар саситын. Кір болатын.

Ал біз жеуге тиіс тамақты дайындайтын адамдар осылар еді. Біраз уақыт дәл солай жалғасты. Сосын менің шыдамым таусылды.

Түрмеге дейін тамақ пісіргенді жақсы көретінмін. Ол мені тыныштандыратын. Және қолымнан жақсы келетін. Таба алған әр аспаздық бағдарламаны көретінмін. Gordon Ramsay.

Marco Pierre White.

Wolfgang Puck.

Үнемі қарайтынмын. Саяхаттарым кезінде аспаздық сабақтарға да қатысқанмын. Үйде асүй менікі еді. Мадина мен София менің тамағымды ерекше жақсы көретін.

Отбасыма барғанымда не дайындайтынымды асыға күтетін. Тіпті Рождество тамақ пісіруге сылтау болатын. Біз Рождествоны діни мереке ретінде ресми тойламайтынбыз, бірақ Ұлыбританияда өмір сүру деген — әр супермаркет кенет күркетауық, салма, брюссель қырыққабаты, сәбіз,

шалқан, тұздық және пеште пісірілетін мол кешкі асқа керектің бәріне толады деген сөз. Ал сол астың абсолютті шебері мен едім.

Қарындасым Marks & Spencer-ге барып, бәрін сатып алатын. Күйеуі екеуміз Санта-Клаус бейнеленген қызыл футболкаларды киетінбіз, қалғандары Санта-Клаустың көмекшілері бейнеленген жасыл футболкаларды киетін.

Сосын асүйді өз қолыма алатынмын. Ол естеліктер басқа өмірге тиесілі еді. Айналамда отбасым. София мен дайындаған тамақты рақаттанып жеп отыр. Бәрі асүйден келесі не шығатынын күтіп отыр. Ал енді Қазақстан түрмесінің ішінде тұрып, кір адамдардың тамақ дайындағанын көріп жүрмін. Бір нәрсе өзгеруі керек еді. Сөйтіп Үлкен ағаға бардым.

«Мына адамдардың тазалықты ұстауы маған ұнамайды. Біз осы тамақты жейміз. Асүй жұмысын төмен санайтын бұл кері ойлау тоқтауы керек.»

Ол тыңдады. «Сыртқы әлемге қараңыз. Әлемдегі ең ұлы аспаздардың көбі — ер адамдар. Олар орасан жалақы алады. Теледидарда миллиондаған адам көретін аспаздық бағдарламалар толып тұр. Тамақ пісіру қорлайтын жұмыс емес.» Сосын ұсынысымды айттым. «Мені асүйге кіргіз. Асхананы жаңартып, тамағымыз қалай дайындалуы керек екенін үйретейін.» Үлкен ағамен жұмыс істеудің бір артықшылығы осы еді. Комитет жоқ.

Шексіз жиналыс жоқ.

Айларға созылатын қағазбастылық жоқ. Ол шешім қабылдады. Сол сәтте-ақ іс бітті.

Бүкіл түрмеге хабарландыру жасалды. Асүй жұмысы енді қор саналатын жұмыс емес. Шын тамақ пісіруді жақсы көріп, істі білсең — алға шық. Тағы бір ынталандыру бар еді. Түрме өлшемімен жалақысы өте тартымды.

Айына шамамен 200 доллар. Кенет бір нәрсе анықталды. Түрмеде тамақ пісіргенді жақсы көретін ер адамдар толып жүр екен. Еріктілер шықты.

Жақсы аспаздар. Дайындаған тағамын шын мақтан тұтатын адамдар. Дерлік бірден бәрі өзгере бастады. Тек біздің жеке тамағымыз емес. Күн сайын тұтқындарға берілетін кәдімгі түрме тамағы да жақсарды. Бір айдың ішінде асүй айнадай таза болды. Тамақ дайындайтын адамдар дұрыс гигиена ұстай алуы үшін душ орнатылды. Едендер дұрыс жуылды. Жұмыс беттері таза болды. Ыдыстар жуғыш затпен жуылды. Бір шыбын жоқ. Айналада қоқыс жоқ. Жиіркенішті иіс жоқ. Мен басқарған соң мәзір де өзгере бастады.

Қуырылған тауық пен пеште піскен картоп. Ысталған паприка қосылған тауық. Том-ям. Устрица тұздығымен қуырылған сиыр еті. Терияки тұздығы қосылған үйрек. Нағыз тамақ. Біздің бараққа келетін ас түрме бойы аңызға айналды. Адамдар біздің не жейтінімізді талқылай бастады. Отбасыларға біртіндеп азық-түлікті азырақ жеткізу қажет болды. Тіпті түрме әкімшілігі риза еді. Неге риза болмасын? Асүй тап-таза.

Шағымдар жоғалды.

Адамдар жақсырақ тамақтанды. Ал әкімшіліктен ешкімге еш жұмыс істеудің қажеті жоқ.

Керемет.

Осы арада түрменің қалған бөлігі де өзгеріп жатты. Барактардағы желдету жүйелері жөнделді.

Төбеге желдеткіштер орнатылды. Кино бөлмелерінде шамамен жүз дюймдік алып теледидарлар пайда болды. Бетін шынымен сүртіп, дұрыс тазалауға болатын жаңа орындықтар жасалды. Ескі ғимарат заманауи жабдықтары бар нағыз спортзалға айналды. Сосын жұмыс аймағы жақсара бастады. Сол кезде ойыма тағы бір идея келді. Үлкен ағаға қайта бардым. «Жұмыс аймағынан маған асүй бере аласың ба? Мейрамхана ашқым келеді.»

Ол маған қарады. «Не дайындайсың?» «Кез келген нәрсе.» Ол бір сәт ойланды. «Дөнер-кебаб ше?» «Оңай.» Шешім қабылданды. Енді менің мейрамханам бар еді.

Келесі күні жабдық сатып ала бастадым. Тостерлер. Дөнер грильдері. Пештер. Фритюрницалар. Электрлік ет кескіш пышақтар. Үлкен тоңазытқыштар. Мұздатқыштар. Сосын жеткізушілермен байланыса бастадым. Шешімімді алдын ала қабылдап қойған едім. Егер осыны істесек, қолыма түсетін ең жақсы өнімді аламыз. Түрмедегі мына көзқарастан шаршадым: Олар тұтқын. Боқ жесе де болады. Неге? Бұл адамдардың ақшасы бар. Отбасылары сыртта дүкенге барып, азық сатып алып, кейін оны түрмеге жеткізудің машақатын онсыз да көтеріп жүр. Неге бәрін жеңілдетпеске?

Жаңа өнімдер осында жеткізіледі. Ыстық тамақ сол жерде дайындалады. Ал егер жасасақ, дұрыстап жасаймыз. Дөнерлер. Бургерлер. Жақсы ет. Жақсы нан.

Жақсы өнімдер. Жаңа. Ыстық. Сол жерде жасалады. Сосын Үлкен аға алғаш рет дәм тататын сәт келді. Ол бір тістеп көрді. Мен оған қарадым. Сосын кенет осы алып адам маған қарай жүгіріп келді. Жүзінде үлкен күлкі. Чешир мысығындай. Ол мені алып құшағына қысып, қолымды қысып, жымиюын қоя алмады. Бауыр, бүкіл түрме мәз-мейрам болды. Сол сәтте Үлкен ағаның ең үлкен қабілеттерінің бірін тағы түсіндім. Ол дұрыс адамға дұрыс мүмкіндікті қалай беруді білетін.

Көп ұзамай, бәрі орысша «кулинария» деп атайтын толық жұмыс істейтін орындар түрменің азық-түлік қажеттілігінің едәуір бөлігін қамтамасыз ете бастады. Енді жағдай тіпті күлкілі деңгейге жетті. Оңтүстік үлгісіндегі қуырылған тауық. Пицца. Пеште піскен самса. Тұтас қуырылған қой. Палау. Қолмен созылған лағман кеспесі. Қуырылған тауық. Дөнерлер. Бургерлер. Не айтсаң да, біреу жасап жататын. Ал сол тағамдардың кейбірі сырттан сатып алатыннан кем емес, кейде тіпті жақсы болатын.

Kaspi Express толық жылдамдықпен жүріп жатты. Отбасылар азық-түлікті азырақ жіберетін болды. Тұтқындар жақсырақ тамақтанды.

Күзетшілер мен әкімшілік жұмақта жүргендей еді. Олар күндіз-түні тегін тамақ алды. Ал бірнеше жылдан кейін тергеушілер мен журналистердің 57-мекеме туралы анықтағанын оқығанда, түрменің біртүрлі ішкі әлемі

болып көрінген нәрсенің кей бөліктері қабырғаның сыртында ақ қағазға қарамен жазылып шыға бастады. Orda.kz кейін ақша аударымдары, орасан ақшаға қол жеткізген тұтқындар, мекемелерге кірген қымбат азық-түлік және артықшылықтарды ұйымдастырып, ақша алды деп айыпталған түрме қызметкерлері туралы хабарлады. Тергеу ақырында Алматы облысы ҰҚК департаментіне берілді.

Бірақ біз тамақ пісіріп, жөндеу жасап, 71-түрменің айналамызда өзгергенін көріп жүргенде, сахна сыртында әлдеқайда маңызды нәрсе басталып жатты. Әкімшіліктің өзі шайқалғалы тұр еді.

Ол кездегі түрме бастығы Петр Писарев болатын. Осы жерде енді түрменің ішіндегі өз естелігіме ғана сүйенудің қажеті жоқ. Қазір сот үкімі бар. 2024 жылғы 7 наурызда Писарев пара алды деген күдікпен ұсталды. Orda кейін үкімді егжей-тегжей қарастырды.

Олардың хабарлауынша, Писарев 57-мекемеде екі жылдан сәл астам жұмыс істеген: әуелі режим және жедел жұмыс жөніндегі бастық орынбасары, кейін мекеме бастығы болған. Қылмыстық іс 2022 және 2023 жылдары алынды делінген параларға қатысты еді.

Сол жарияланымдағы бір деталь қазір менің көзіме ерекше түседі.

Аспаздық цех.

Orda-ның жазуынша, Писаревтің қылмыстық ісіндегі эпизодтардың бірі түрменің өндірістік аймағындағы аспаздық цехта жұмыс істеген тұтқынға қатысты болған. Orda сипаттаған үкімге сәйкес, Писарев пен оның режим және жедел жұмыс жөніндегі орынбасары Нұрлан Бидайбеков сол тұтқыннан ақша талап еткен.

Осы мемуарда жаңа ғана не оқығаныңызды ойлап көріңіз.

Асүйлер. Тамақ. Жұмыс аймағы. Kaspi аударымдары. Тұтқындар мен әкімшілік арасындағы қатынас. Ол кезде мен бұл әлемді ішінен бастан өткеріп жүрдім. Кейін дәл сол түрме экономикасының кей бөліктері сот құжаттары мен журналистік тергеулерде пайда болды. Писарев ақырында бопсалау арқылы бірнеше рет пара алғаны үшін кінәлі деп танылды. Жазасы? Тоғыз жыл түрме. Алматы облыстық соты бұл үкімді 2025 жылғы 2 сәуірде күшінде қалдырды. Оның орынбасары Нұрлан Бидайбеков те кейін жеке парақорлық ісі бойынша сотталып, үш жыл алты ай алды.

Ирониясы таңғаларлық еді. Біз тұтқын едік. Олар әкімшілік еді. Кілттер соларда. Форманы олар киеді. Кімді тінтейтінін, кімді жазалайтынын, не тыйым салынғанын, не рұқсат екенін солар шешетін. Ал ақырында түрмені басқарған кей адамдардың өзі жемқорлық бойынша айыпталып, судьяның алдына шықты. Бірақ Писарев ісіндегі тағы бір нәрсе менің оқиғам үшін маңызды. Түрме бастығын кім ұстады? Кәдімгі түрме әкімшілігі емес. Тұтқындардың басқа тобы емес.

Түрме басшылығын тексеруге әкелген тергеуге ҰҚК қатысты. Orda 57-мекеме және өңірлік қылмыстық-атқару жүйесі басшыларына қатысты жедел шаралар 2023 жылы басталып, істің Алматы облысы ҰҚК

департаментіне жолданғанын хабарлады. Оқиғамның осы тұсына дейін сіз полициямен таныстыңыз. Прокурорлармен. Судьялармен. Түрме күзетшілерімен.

Блатнойлармен.

Ахилермен. Смотрящийлермен. Ақшаның қалай жүргенін көрдіңіз.

Ықпалдың қалай жүргенін. Kaspi-дің қалай жүргенін. Қазақстан түрмесінің ішіндегі билік әрдайым кабинет есігінде аты жазылған адамға тиесілі бола бермейтінін көрдіңіз. Бірақ мұның бәрін бақылап отырған тағы бір ұйым бар еді.

Жақын арада сол ұйыммен қарым-қатынасым жеке сипат алатын болды. Осы жерде мен ҰҚК-ні таныстырамын.

104-тарау: Жоғалып кеткен жазба

Айналамда мұның бәрі — ауыстырулар, қылмыскерлер, Ахилер, қарашадағы оқиғалар, түрмелердегі күш тепе-теңдігінің өзгеруі — болып жатқанда, артқы фонда тағы бір күрес баяу жылжып келе жатты. Менің ісім. Ал Дін-Мохамедтің жұмысы өте баяу жүрді. Төзгісіз дәрежеде баяу. Ол кезде түрмеде екі мүлде бөлек сағат бар екенін үйренген едім. Қабырғалардың ішіндегі сағат — өмірің отыз секундта өзгеруі мүмкін; заңдық сағат — бір қағазды бір үстелден екіншісіне жылжыту үшін бір жыл күте аласың. 99-да болған бірқатар оқиға ақыры Ұлыбритания елшілігінің байыпты назарын аударған еді.

Ол кезде Ұлыбританияның елшісі Кэти Лич еді. Отбасым екеуміз хабарлағанның бәрінен кейін ол Қазақстанның Адам құқықтары жөніндегі уәкілі Эльвира Әзімовамен байланысқан.

Ақыры Әзімова менімен бейнекездесу ұйымдастырды. Сол сәтте: «Жақсы. Ақыры осындай деңгейдегі біреу бәрін өз аузымнан естиді», — деп ойладым. Камераның алдына отырып, жылдар бойы маған не болып жатқанын түсіндірдім.

Іс. Түрме. Маған жасалған қарым-қатынас. Ұрып-соғу. Жүйе. Бір сәтте жейдемді шешіп, денемді көрсеттім. Дипломатиялық тіл енді қызықтырмайтын.

«Сіздердің жүйелеріңіз өте жемқор», — дедім. Оның реакциясы мені таңғалдырды. «Жемқор?» — деді ол, айыптауға ашуланғандай. «Маған жемқорлықты көрсетіңіз!» Мен оған қарап, ішімнен: Міне, осы, — деп ойлағаным есімде. Сол сәтте, мұным дұрыс болсын, бұрыс болсын, оған деген көзқарасым өзгерді. Мен жүйенің ішінде отырып, Адам құқықтары жөніндегі уәкілге басымнан өткенді айтып, денеме не болғанын көрсетіп отырдым, ал «жемқорлық» деген сөз мен сипаттаған нәрселерден гөрі оны көбірек ренжіткендей көрінді.

Көп ұзамай Эльвира Әзімова Қазақстан Конституциялық сотының төрайымы болады.

Құдай Қазақстанға жәрдем етсін, деп ойладым. Бірақ сол Zoom кездесуінде тағы бір нәрсе болды. Жазба индикаторын байқадым. Экранның жоғарғы оң жағында. Олар мені жазып отырды.

Бірден көрсеттім.

«Біріншіден, бұл әңгімені менің рұқсатымды сұрамай жазып отырсыздар. Екіншіден, егер жазып отырсаңыздар, маған көшірмесі керек.» Айтқанымның жазбасы болғанын қаладым.

Шағымдарым дәл өзім айтқан күйінде сақталғанын қаладым.

Кездесуден кейін бірден Дін-Мохамедке хабарластым. «Сол жазбаны сұратып өтініш бер.» Ол берді.

Ақыры ресми құжаттар кездесудің болғанын растады. Шағымдарым әрі қарай жолданды. Билік менің не көтергенімді білді. Ал жазба ше? Қандай да бір жұмбақ жағдаймен тағы бір техникалық мәселе туындаған. Олар оны бере алмады. Техникалық себептермен. Әрине. Жазба индикаторын өз көзіммен көрдім. Әңгіме кезінде мені жазып отырғандарына сол жерде қарсылық білдірдім.

Кездесу әлі жүріп жатқанда көшірмесін сұрадым. Кейін ресми сұратқанда, әйтеуір жазбаны енді беру мүмкін болмай қалды. Тағы бір техникалық қате. Біреу көруді сұрағанға дейін бар болған тағы бір дәлел.

Ақыры түрмеге арнайы прокурор келді.

Мен шағымданғанның бәрінен, отбасым көтергеннің бәрінен және Ұлыбритания елшілігі талап еткеннің бәрінен кейін байыпты әңгіме болады деп күттім. Ол маған бір ғана сөйлем айтты.

«Сіз Кассациялық сотқа жүгінуге құқылысыз.»

Болды.

Оның түрме бастығының орынбасарымен әңгімесі әлдеқайда қызу болды. Тұрған жерімнен не айтып жатқанын есті алмадым, бірақ саусақпен нұсқау, қол қимылы көп болды. Мен қазақы қол қимылдарын аударудың сарапшысы емеспін, бірақ тұрған жерімнен ол шамамен былай көрінді: Ұлыбритания елшілігінен тағы бір шағым алсам, өзім осында қайтып келіп, сені өзім сігемін.

Ол нақты не айтса да, хабар жеткен сияқты.

99-дағы уақытым туралы дұрыс түсіндірмеген тағы бір нәрсе бар. Клуб. Бір күні таңертең клубқа жай кіріп, ағылшын тілін оқыта салайын деп шешкен жоқпын. Мені ол жерге түрме әкімшілігі орналастырды. Бұл олардың шешімі еді. Мохамедті бақылауға болатын жерде ұстау. Оған айналысатын іс беру. Бақылауда ұстау. Және тағы бір маңыздысы — салыстырмалы түрде қауіпсіз ұстау. Ол кезде клубты Нұржан Ақылбаев басқаратын.

Мен келгенде, Шарк аударып тұрғанда ол күлімдеп қарсы алды.

«Мұнда қауіпсіз боласың.

Ағылшын сабақтарын өткізіп, басқа тұтқындармен қауіпсіз жағдайда кездесе аласың.» Сосын екінші бөлігі келді. «Телефон ұстауыңа болады. Тек

ұсталып қалма.» Қол алыстық та, мен төмен түстім. Бірнеше минуттан кейін Шарк сөйлесуге келді. «Телефонға және қалғанының бәріне мың доллар керек болады.» Ол маған Vivo берді. Қытай телефоны.

Еш ерекшелігі жоқ. Бірақ маған дәл керегі осы еді. Ол интернет қосылымын көрсетті.

Жоғары жылдамдық. Тұтқын үшін сол кішкентай экран қабырғалардың ар жағына ашылған терезе еді. «Осы айда бес жүз, келесі айда бес жүз төлесем бола ма?» «Күте тұр.» Шарк жоғарыға кетіп қалды. Бес минуттан кейін қайтып келді. «Жарайды. Ақылбаев келісті.» Келісім жасалды. Kaspi Express.

Клубта шын мәнінде бақытты бола бастадым. Ағылшын тілінен сабақ бердім. Жаттығу жасадым. Біреу мені қай бөлмеге сүйреп әкетеді деп үнемі ойламай-ақ адамдармен араласатын жерім болды. Ұзақ уақыттан бері алғаш рет түрме әкімшілігіндегі біреу өмірімді шынымен жақсартатын жағдай жасаған еді.

Соншалық риза болғанымнан Ұлыбритания елшілігіне хабарласып, түрме бастығының орынбасары мен Ақылбаевқа алғыс хат жазуын сұрадым. Шын жүректен айттым. Сол кезде олар маған көмектескен еді. Білмегенім — сол хаттың кейін не болатыны. Ол түрме әкімшілігінің ішкі журналында жарияланды.

Ұлыбритания елшілігінің шенеуніктерді мақтаған хаты мансаптық досьеде өте жақсы көрінсе керек. Екі адам да жоғарылады. Орынбасар кейін бастық болды. Ақылбаев бірнеше түрмені қадағалайтын қылмыстық-атқару жүйесі департаментінің құрылымына өтті. Жылдар өткен соң жолымыз қайта тоғысады. Түрме осындай қызық жер. Адамдар оқиғаңнан жоғалып кетеді де, кейін басқа форма, басқа атақпен кенет қайта кіріп келеді.

Осы арада Дін-Мохамед материктердің жылжуын да жылдам көрсететін қарқынмен жұмысын жалғастырды. Бас прокуратура оның менің ісімді алғанын білгенде, құжаттар алынып, Астанаға жіберілді. Сонымен қатар Адам құқықтары жөніндегі уәкілмен байланысымнан кейін мен көтерген бұзушылықтар тексеру үшін Бас прокуратураға жіберілді. Мен ойладым: Ақыры. Енді біреу отырып, мұны дұрыстап қарайды.

Сот-сараптамалық мәселелер.

Дәлелдер.

Куәлар.

Процедуралар. Бұзушылықтар. Бәрі. Оның орнына Бас прокуратура құжаттарды бір жылдан астам ұстады. Тағы күттік. Және күттік. Ақыры Қазақстан жүйесі қозғалысын тоқтатқан сайын істейтінімді істедім.

Ұлыбритания елшілігіне хабарластым. Елшілік Бас прокуратурамен байланысқа шықты. Ақыры — осынша уақыттан кейін — олар бір бұзушылық тапты. Нені тапқанын естігенде сене алмай қалдым. Менің ісімдегі бәрінің ішінен таңдағаны осы еді.

Сот жазам аяқталғаннан кейін Қазақстанға қайтып келуіме байланысты бес жылдық тыйым салған. Бұл қосымша жаза заңсыз еді. Оны алып тастау үшін Астанада сот отырысы тағайындалды.

Абсурдтығын түсіне алмадым.

Олар ісімді қарап, жазамның бір бөлігі заңсыз екенін анықтады. Міне, бар. Нақты заңсыздық. Не болды? Сол бөлікті алып тастады. Жақсы. Мәселе шешілді. Ал қалғанының бәрі ше? Айыптау үкімінің өзіне әсер етуі мүмкін барлық бұзушылықтар ше? Үнсіздік. Шамасы, түзетуді қажет ететін ұлы әділетсіздік — маған берген орасан түрме жазасын толық өтеп шыққаннан кейін не болатыны екен. Түрменің ішінде отырып ойладым:

Аллаға шүкір, соны шешіп бердіңдер. Мен шынымен түрмеден шыққаннан кейін не болады деп қатты уайымдап жүр едім.

Мұның бәрі артқы фонда болып жатқанда, күнделікті өмір сүретін ортам мүлде өзгеріп жатты. 99. Ауыстыру. 71. Ахилер. Қарашадағы тәртіпсіздік. Үлкен аға. Асүйлер. Жұмыс аймағы. Әртүрлі драмалар бір уақытта болып жатты, бірақ бәрі бір өмірдің бөліктері еді. Сосын 71-дің басшылығы да өзгере бастады. Алдыңғы бастық қызметтен алынып, кейін сотталған соң, таныс адам қайта пайда болды.

Ақылбаев. Бұл жолы ол түрме бастығының орынбасары болып келді. Оны көріп: Керемет. Таныс адам, — деп ойлағаным есімде. Алғашында дәл солай болды. Біз бір-бірімізді білетінбіз. Арамызда өткен тарих бар еді. Ол клубты есіне алды. Мен оның 99-да маған істеген көмегін ұмытпаған едім. Бәрі достық сипатта болды. Әзірге.

Жұмыс аймағында жұмыс істеу мені тағы бір адаммен таныстырды. Бәрі оны Рус деп атайтын. Толық аты Руслан Ерденәев, Қазақстанның Бірыңғай жинақтаушы зейнетақы қорының бұрынғы төрағасы. Ол ағылшынша мінсіз сөйлейтін және он екі жылдық жаза өтеп жатқан.

Рус Эндрю деген денесі шағын орыс жігітімен жақын дос еді. Эндрю 71-дегі клубты иеленіп отырған. Бірақ Эндрю клубта жай жүрген тағы бір тұтқын емес еді. Ол 71-дің ішінде ҰҚК-нің көзі мен құлағы еді. Қалай болғанда да, түрменің ішінде оның рөлін осылай түсінетін. Оған дейін ҰҚК менің санамда көбіне әңгімелер арқылы ғана болған. Олар жағымды әңгімелер емес еді. Адамдар олар туралы сыбырлайтын. Олардан қорқатын. Не істей алатыны, ықпалы қаншалық алысқа жететіні және біреуге қызығушылық танытса не болатыны туралы әңгімелер естітінсің.

Олармен өз тәжірибемнің қалай дамитынын ешқашан елестетпеген едім. Рус пен Эндрю менің ісім туралы естіген. Ақыры мені түскі асқа шақырды. Бірге отырып сөйлестік.

Не болғанын түсіндірдім.

Сосын олар жазбаларды тыңдады.

Мадинаның жазбаларын. Реакциялары бірден болды. Олар қатты ашуға булықты. Жылдар бойы адамдардың менің ісімнен дәлел алып, оған процедурамен жауап бергенін көрдім.

Өтініштер.

Кідірістер.

Жолдаулар.

Техникалық мәселелер. Кейін кел. Құзырет басқа. Басқа жерге жібер. Жауап күт. Эндрю олай жауап бермеді. Ол ауыр әділетсіздік деп санаған нәрсені естіген адам сияқты жауап берді. «Мынау не сұмдық?» Телефонға жармасты. Бірден. ҰҚК-дегі таныстарымен сөйлесе бастады. Естігенін түсіндірді. Жазбалар. Іс. Жағдай. Ол көрген әділетсіздік. Мен қарап отырдым. Бұл ҰҚК-нің іштен қалай жұмыс істейтініне алғаш рет шынайы көз салуым еді.

Олар қарапайым ұстаныммен жауап берді. Бұл менің жазбам.

Оны жариялауға құқылымын.

Бұрын қорқынышты түрме әңгімелерімен байланыстырған ұйым алғаш рет маған мүлде басқа қырынан көрінді. Менің де көзқарасым өзгере бастады.

Кейінгі жылдардағы тәжірибем мені түрмеге алғаш кіргенде күтпеген қорытындыға әкелді: ҰҚК туралы қанша қорқынышты әңгіме естігеніме қарамастан, олардың қатысуы айналамдағы түрме әлемінің толық бейберекетке түсуіне жол бермеген жағдайларды да көрдім.

Бұл менің тәжірибем.

Мен үшін олар біртіндеп Қазақстан жүйесінде басқалар қорқып, қаламай немесе өздері тым былыққа батқандықтан араласуға батпайтын мәселелерге шынымен қарсы тұра алуы мүмкін деп сенген бөлікке айналды. Ақыры жүйенің ішінде мен айтып жүргенді еститін адамдар табылды. Олар жазбаларды тыңдады. Маңызын түсінді. Эндрюдің ҰҚК-мен тікелей байланысы бар еді. Олар маған жазбаларды жариялай алатынымды айтты. Жылдар бойы күткеннен кейін, ақыры бір нәрсе қозғала бастағандай сезілді.

Тек бір мәселе бар еді. Осының бәрінің арасында менің соңымнан үнсіз қалмай келген сол мәселе. Дін-Мохамед өте баяу жұмыс істейтін.

105-тарау: Есік ашылады

Эндрю мен Руспен бірге өткізген уақыт маған көп нәрсе үйретті, кейде адвокаттармен кездескеннен де көбірек.

Бір күні Дін-Мохамедтің жұмысына қайта шағымданып отырдым: тым баяу, бәрі тым баяу — өтінішхат, күт; шағым, күт; қоңырау, күт; тағы уәде, күт. Рус адвокаттарға мүлде шыдамайтын. Бұл бір жағынан ирония еді, өйткені әйелі Елена оның ісі үшін күресе жүріп, ақырында ресми лицензиясы бар адвокат атанған. Бірақ адвокаттармен жұмыс істеу тәжірибесі Русты қатты түңілткен. Қылмыстық ісі кезінде отбасы адвокаттарға орасан ақша төлеген, Рус айтқандай, олар сол ақша жағдайын шешуге жұмсалады деп уәде еткен. Бірақ мәселе шешілмеген. Отбасы ақыры шағымданған. Ол адвокаттар — Александр Блок пен Гүлнара Смағұл —

кейін алаяқтық және пара беруге итермелеу үшін өздері сотталып, он бір жыл түрме жазасын алған. Олардың өз нұсқасы басқа болып, айыптаулармен келіспеген, бірақ Рус үшін бұл тәжірибе адвокаттарға деген сенімін толық жойған. Мен адвокатымның жұмысына шағымданып отырғанда, олардың бірі маған ақымаққа қарағандай қарап: «Неге отбасың сенің атыңнан eGov арқылы өтінішхат бермейді?» — деді. «eGov деген не?» Екеуі де маған қарады. Қазақстан түрмесінде бірнеше жыл отырсам да, мұны ешкім түсіндірмеген.

eGov — Қазақстанның электрондық үкімет жүйесі, қарапайым адамды мемлекеттік мекемелермен тікелей байланыстыратын есік. Сол сәтте бәрін түсіндім. «Тоқтаңдар. Қазақстан түрмелеріндегі бәрі онлайн шағым бере алады, мен ғана бере алмаймын ба?»

Мен Ұлыбритания азаматымын. Жүйеге кіре алмадым. Электронды түрде ештеңе бере алмадым. Өміріме қатысты шешім қабылдайтын бөлімдерге тікелей жете алмадым. «Бұл жерде даусын жеткізе алмай отырған жалғыз адам — менмін.»

Дін-Мохамедке, сосын Ұлыбритания елшілігіне хабарластым. Екеуіне де мұның әділетсіз екенін айттым.

Егер Қазақстан тұтқындарға құқықтарын жүзеге асыратын электрондық механизм берсе, шетелдік болу сол механизмнен толық шеттету дегенді білдірмеуі тиіс. Олар іске кірісті. Ақыры отбасымның ісім үшін күресу тәсілін өзгертетін нәрсе алдым: Қазақстанның жеке сәйкестендіру нөмірін (ЖСН). Содан кейін eGov жүйесіндегі есептік жазбаны. Анам бұл жүйеге сырттан кіре алды. Кенет есік ашылды. Анам менің атымнан Қазақстанның мемлекеттік жүйесіне тікелей өтініштер мен шағымдар жібере алды: полицияға, прокуратураға, департаменттерге, Бас прокуратураға, тіпті Президент Әкімшілігіне дейін. Арамызда адвокат жоқ. Дін-Мохамедтің «жіберу» түймесін ақыры басуын күтудің қажеті жоқ. Анам өзі істей алды. Ал ұлы түрмеде отырғанда мемлекеттік шағымдар порталына шексіз қолжетімділік бергін келмейтін бір адам болса, ол — менің анам. Анам бірден іске кірісті.

Бірақ менде әлі бір мәселе бар еді. Эндрюдің ҰҚК-дегі таныстары арқылы Мадинаның жазбаларын жариялауға құқығым бар деген хабар алғанмын. Бірақ түрме ішінде маңызды жалғыз рұқсат ҰҚК-нің рұқсаты емес еді. Үлкен аға бар. Оның өз түрмесінен ақпараттық дау көтеруге рұқсат беретініне мүлде сенбедім. Сосын Алла шешімді мен ешқашан күтпеген жерден жіберді: Ақылбаев. Сол кезде маған түсініксіз себептермен Ақылбаев Үлкен ағаға қарсы шыға бастады. Оны жай ұнатпайтын. Араларындағы шиеленіс өсе беріп, бір күні Үлкен аға мені шақырды. «Ақылбаев — нағыз мәселе.» Сосын күтпеген сұрақ қойды: «99-да саған сатқан телефон туралы айтып бер.» Мен бәрін айттым: клуб, Шарк, Vivo, мың доллар, бір ай бес жүз, келесі ай бес жүз, келісім. Сосын сақтап жүрген басқа нәрселерді айттым: жазбалар, дәлелдер, қолымда жылдар бойы

болғанның бәрі. Жанымыздағы жас жігіт сөзімді аударып отырды. Үлкен аға маған қадала қарады. «Мәссаған. Осынша жыл бойы осының бәрін ұстап отырдың ба?» «Басқа таңдауым болды ма?» Оған қарадым. «Түрме ережесі, бауырым.» Ол дәл түсінді. Жылдар бойы ісімде не болғанын әшкерелеуге көмектесе алатын материал қолымда болды, бірақ оны жариялау айналамдағы адамдарға тінту, жаза және зорлық әкелетін әлемде өмір сүрдім. Үлкен ағаның жүзі өзгерді. Енді онда табандылық көрінді. «Ақылбаевты аяма.» Сосын жылдар бойы күткен сөздер естілді: «Бәрін жарияла. Толық оқиғаны айт.» Дәл солай. Менің әлемімде шынымен маңызды адамдардың бәрінен рұқсат бар еді.

Ал Эндрю әлдеқашан қозғалып кеткен. Оның медиада тамаша байланыстары бар. Ол іс материалдарымды парақтап отырды: бет артынан бет, құжат артынан құжат. Эндрю ештеңені өткізіп алмады. Бірнеше минут сайын тоқтап, қайта қарап, бір бет артқа қайтып, Русқа: «Русса, мына жігіттің материалындағы былықтың көлеміне қара», — дейтін. Тағы құжат. Тағы қайшылық. Тағы сұрақ.

Сосын Эндрю телефонын алып, журналистке қоңырау шалды. Кез келген журналистке емес — бірнеше жыл бұрын менің ісім туралы жазған адамға. Ол кезде медианың көбі сияқты, ол негізінен прокуратура мен тергеу органдары таратқан ақпаратпен жұмыс істеген. Енді Эндрю оған оқиғаның екінші жағында жатқан материалды көрсетті. Бір нәрсені түсіндірді. Үнсіздік. Сосын оның реакциясын естідім: «Мүмкін емес.» Үзіліс. «Мұны дәлелдей аласыз ба?» Эндрю құжатты суретке түсірді. Жіберді. Тағы бет. Жіберді. Тағы. Жіберді. Тағы. Процесс жалғасты. Жылдар бойы прокуратура мен туралы қоғамға жеткен ақпаратты бақылап келді. Енді медиадағы біреу газет тақырыптарының артындағы материалға тікелей қарап отырды.

Көп ұзамай журналист анаммен таныстым. Менің анам. Осы оқиғаның бәріндегі шынайы қаһарманым. Енді екеуі күндіз-түні менің ісім туралы сөйлесті.

Журналист жазбаларды қалады. Оқиғаны жариялағысы келді. Бұдан қолайлы сәт болуы мүмкін емес еді, өйткені анам eGov арқылы өтініштерді бірінен соң бірін жіберіп қойған: әртүрлі бөлімдер, әртүрлі органдар, құқықтық жүйе, Бас прокуратура, Президент Әкімшілігі.

Ол жібере берді, олар жаба берді. Қабылданбады.

Жабылды.

Басқа жерге жіберілді. Мардымды түсініктеме жоқ. Тағы өтініш — жабылды. Тағы шағым — жабылды. Бірақ енді бізде басқа жол бар деп сендік: медиа. Жариялау билікті жай ғана кезекті шағым ретінде келгенде елемей жүрген материалмен бетпе-бет келуге мәжбүр етуі мүмкін екенін түсіндік. Кенет дәл осы сәтті елестетіп өткізген барлық түндерім санама лап қойды: газет тақырыптары, жазбалардың жария болуы, медиа дауыл, адамдардың ақыры сұрақ қоя бастауы, биліктің ақыры жауап беруге мәжбүр болуы. Жылдар бойы ұйықтар алдында мұны елестеттім. Мадинаның ақыры

айтқанын кері қайтара алмайтындай болып, шындықты байқамай айтып қойғанын елестеттім. Дәлелді сыртқа шығарғанымды елестеттім. Адамдардың оны естігенін. Оқиғаның үлкен шуға айналғанын. Әр жолы көзімді қайта ашқанда — түрме төбесі. Ештеңе өзгермеген. Бірақ бұл жолы түс көріп отырған жоқпын. Телефонның ар жағында журналист бар.

Эндрюдің алдында менің іс құжаттарым жайылып жатыр. Рус жанымызда отыр. Анам сыртта eGov арқылы мемлекеттік органдарға қайта-қайта өтініш жолдап жатыр. Эндрю сөйлескен ҰҚК-дегі таныстар жазбаларымды жариялауыма қарсылық білдірмеген. Үлкен аға көзіме қарап: «Бәрін жарияла. Толық оқиғаны айт», — деді. Осынша жылдан кейін жабық тұрған әр есік бір уақытта ашылып жатқандай болды. Өзім қоюға қорқатын сұрақтарды қоя бастадым. Міне, осы ма? Шынымен енді болғалы тұр ма? Алла дұғама ақыры жауап берді ме? Сосын бәрінен маңызды ой келді. Аспанға қарадым. София, қазір не болғалы тұрғанын көріп тұрсың ба?

106-тарау: Ешкім қаламаған оқиға

Іс жүзінде бәрі сен елестеткендей бола бермейді. Жылдар бойы осы сәтті елестеттім. Жазбалар жарияланады. Газеттер дүрлігіп кетеді. Адамдар Мадинаның өз сөздерін естіп, бірден айқын сұрақ қояды: Егер бұл әйел осындай нәрселер айтып жатса, неге Мохамед Баракат қызын өлтіргені үшін түрмеде отыр? Бәрі қарапайым көрінді. Әйтеуір, менің қиялымда бәрі осылай өрбитін. Шындық мүлде басқаша болды. Адамдар бастапқы оқиғаға аш қасқырдай ұмтылған еді. Әйелін аяусыз ұрып, ашумен өз қызын өлтірген есінен адасқан британдық мұсылман ұшқыш.

Әуе компаниясының капитаны.

Шетелдік.

Бес жұлдызды қонақүй. Әдемі жас әйел. Өлген сәби. Міне, бұл жаңалық болатын.

Адам санасы — таңғаларлық құбылыс. Адамдарға жеткілікті қорқынышты нәрсе берсең, көзін ала алмайды. Бірақ жылдар өткен соң шындық шыға бастағанда, әйтеуір ол жеткілікті қызық болмай қалады. Адамдарға бастапқы оқиға қате болуы мүмкін екенін айт. Дәлелдер еленбеген болуы мүмкін екенін айт. Кінәсіз адам жылдар бойы түрмеде отырған болуы мүмкін екенін айт.

Кенет оқиға бұрынғыдай тартымды болмай қалады. Мені одан да қатты мазалағаны — бастапқы нарративтің әлемді қаншалық оңай аралап кеткені. Қазақстанда жарияланған тексерілмеген және, менің ойымша, ойдан шығарылған ақпарат халықаралық деңгейде дәлелденген факт сияқты қайталана беретін. Мен қамауда отырып жауап бере алмай жатқанда, прокуратура мен тергеу органдары өз нұсқасын қоғамдық кеңістікке шығара алған. Сосын халықаралық газеттер жай ғана оны іліп әкетті.

Көшір. Қой. Жарияла. Іс материалдарымды қайта-қайта оқығанда, көзім бір есімге қайта-қайта түсетін. Ірі британдық газеттермен жұмыс істеген ресейлік журналист. Оның аты іс материалдарында нақты бар еді. Байланыс деректері де. Ол менің оқиғамды жариялау үшін ресми түрде ақпарат сұратқан. Мен оған ренжулі едім. Қатты. Өйткені ол бастапқы оқиғаның Қазақстаннан әлдеқайда алысқа тарауына көмектесті.

Нью-Йорк. Албания. Испания.

Италия. Индонезия. Йемен. Нигерия. Филиппин. Мен камерада отырған кезде атым бүкіл әлемді аралап шыққан. Енді Orda істің екінші жағынан ашылып жатқан нәрселерді зерттеген үшке жуық мақала жариялады. Бірақ Қазақстан медиасының қалған бөлігі әлі де қызықпады. Ешкім тәуекел еткісі келмеді. Прокуратураға немесе Ішкі істер министрлігіне тікелей қарсы шығатын нәрсе жариялау — дәл сол мекемелердің бастапқыда таратқан ақпаратын қайталаудан мүлде бөлек нәрсе еді. Анама қоңырау шалдым. «Мәскеудегі әлгі журналистке бәрін жіберсек ше?»

Үзіліс болды. Анам оны ұнатпайтын. Мен де. Ол құлықсыз еді. «Анашым, қандай жол болса да, байқап көруге тұрады.» Ақыры ол келісті. Іс материалдарымда жазылған есім мен телефон нөмірін бердім. Журналист мен туралы алғаш жазғалы бірнеше жыл өткен. Үміт аз еді. Анам оған хабарлама жіберді. Таңғаларлық нәрсе болды. Ол жауап берді. Менің ісімді анық есінде сақтапты. Сосын екеуміз де күтпеген нәрсе айтты. Бұл істе мені әрдайым мазалаған бір нәрсе бар.

Сол сөйлем бәрін өзгертті. Ол журналистік зерттеу жүргізетін тілші еді, қолымыздағыны қарай бастағанда бірден терең кірісті. Жазбалар.

Құжаттар.

Сараптама материалдары. Қайшылықтар.

Бірнеше жыл бұрын прокуратураның нұсқасын алғаш жариялағанда көрмеген дәлелдер. Алғаш рет ол менің ісіме екінші жағынан қарап отырды. Сосын британ баспасөзіндегі алғашқы ірі мақала шықты. Ол тізбекті реакцияны бастады. Оқиға қабырғаны бұзып өтті. Енді Қазақстан медиасы халықаралық деңгейде жарияланып қойған нәрсе туралы жаза алатын. Бір басылым көтерді. Сосын екіншісі.

Оқиға қозғала бастады. Ақыры — прокурорлардың назарын аудардық.

Ол кезде полиция Мадинаны жазбалар туралы сұраққа алып қойған еді. Оның ұстанымы анық болды. Дауыс онікі емес. Ол полицияға берген түсініктемесінде мұны ресми түрде жоққа шығарды.

Оның сенімділігіне таңғалмасқа амал жоқ еді. Тағы да сол тәсіл. Жоққа шығар. Жоққа шығар. Жоққа шығар. Бірақ бұл жолы бір мәселе бар еді.

Сұраққа ғылыми жолмен жауап беруге болатын. Дауысты тексер. Меніңше, полиция мен прокурорлар бұл былықтан шығатын жолды ақыры таптық деп ойлады. Жазбаларды фоноскопиялық сараптамаға жібер. Дауыстың Мадинаға тиесілі емес екенін дәлелде. Сосын мен айтқанның

бәрін жұрт алдында күл-талқан ет. Мохамед Баракат жазбаларды қолдан жасаған. Мохамед Баракат өтірік айтқан.

Мохамед Баракат өз ісін манипуляциялауға тырысқан. Тіпті, деп қорықтым, олар мендегі жиырма жылға тағы жылдар қосудың жолын табуы мүмкін.

Сондықтан жазбалар сараптамаға жіберілетінін білгенде қуанған жоқпын.

Қорықтым.

Өйткені бұл Қазақстан еді. Ол кезге дейін тым көп нәрсе көрдім. Құжаттарға не болуы мүмкін екенін көрдім. Дәлелдерге не болуы мүмкін екенін көрдім.

Сарапшы қорытындыларының өзгергенін көрдім. Жазбалардағы дауыс кімдікі екенін дәл білетінмін. Мен сол әйелмен некеде болдым. Ол дауысты жылдар бойы тыңдадым.

Қуанғанда. Ашуланғанда. Мас болғанда. Жылағанда. Күлгенде. Сыбырлағанда. Өтірік айтқанда. Дауыстың кімдікі екенін айту үшін маған сарапшының қажеті жоқ еді. Бірақ әлемге керек еді. Мен күттім.

Осы арада Мадина мені тағы да қалай да тапты. Басқа түрме. Басқа телефон. Басқа нөмір. Маңызы болмады. Бір күні танымайтын нөмірден хабарлама келді. Сөйлесуіміз керек. Мадина. «Не туралы?» Ол бейнекоңырау сұрады. Жарайды. Жауап бердім. Камера қосылды.

Ол үстелдің артында отыр екен, ал оның төбесінде жазу тұрды. Wildberries. Қазақстандағы Amazon-ның баламасы. Ол маған жағдайының қаншалық жақсы екенін көрсеткісі келді. Телефонмен сыртқа шығып, сатып алған қолданылған Mercedes E-Class-ын көрсетті. Stripchat-та — немесе қолданған басқа платформасында — жүрген кезінде жапондық бизнесменмен танысқанын айтты, ол оған бірде бірнеше мың доллар, бірде тағы бірнеше мың доллар жіберетін екен. Ол үшін болмашы ақша шығар.

Оның орнына одан не күткенін Алла біледі. Бәрін көрсетіп біткенше күттім. «Керемет», — дедім. «Бұл енді ақыры ажыраса аламыз деген сөз бе?» «Жооооқ.» Ұзақ. Созып айтты. Менсінбей. Сосын жымиды. «Әкеме сені ажырасуға келіспей, түрмеде әйелсіз сарғайтып ұстаймын деп айттым.» Мен оған қарадым. «Әкең не деді?» «Сенен абай болуым керегін айтты. Ол: ‘Ер адам ретінде Мохамед сенің оған жасағаныңның бәрінен кейін тыныш отырмайды’, — деді.» Жымия жаздадым. «Әкең ақылды сөз айтыпты.»

Ол экран арқылы маған қарады. «Өзіңе қарашы, Мохамед. Сен біттің.» Шынымен бе? — деп ойладым. Айтпаса да түсінікті, адвокатым арқылы тағы ажырасу туралы өтініш жібергенімде, ол жауап бермеді.

Сосын фоноскопиялық қорытындыны күту басталды. Күн сайын соны ойладым. Олар не істейді? Дауыстың онікі екенін білдім.

Бірақ Қазақстанның құқықтық жүйесінде бір нәрсені білу мен оны дәлелдеу санамда екі мүлде бөлек ұғымға айналған еді. Тіпті іштей Мадина

мұны соншалық сенімді түрде жоққа шығарған соң, бәлкім, оларды да сендірген шығар деп ойлады.

Мүмкін олар сараптама Мохамедтің өтірік айтып жүргенін дәлелдейді деп шынымен күткен шығар. Сосын сенсациялық жаңалық жетті.

Сарапшының № 10980 қорытындысы. Сарапшылар жазбаларды талдаған. Ескі әдістер. Жаңа әдістер. Салыстырмалы үлгілер. Нәтиже анық еді.

Жазбалардағы әйел дауысы Мадина Абдуллаеваға тиесілі. Қайта оқыдым. Мадина полицияға ресми түрде: Бұл менің дауысым емес, — деген.

Енді сот сараптамасы: Онықі, — деді. Сараптама жазбалардың монтаждалғанын көрсететін белгілер таппады. Міне, бар. Ақ қағазға қарамен. Мохамед айтып тұрған жоқ. Анам емес. Әпке-қарындастарым емес. Эндрю емес. Рус емес. Журналист емес. Мемлекеттің өз сот сараптамасы. Дауыс Мадина Абдуллаеванікі. Екінші медиа дауыл басталды.

Бұл жолы Қазақстан медиасы да қосылды. Оқиға тарай бастады.

Жазбалар.

Мойындау.

Сараптама.

Маған шығарылған айыптау үкіміне қатысты сұрақтар. Енді адамдар жай ғана түрмедегі адамның «бұрынғы әйелім мойындады» деген мәлімдемесін оқып отырған жоқ. Мадина дауыс менікі емес деп мәлімдеген полицияға берген түсініктемесі бар еді. Және дауысты онықі деп анықтаған сот сарапшысының қорытындысы бар еді. Кенет бұл оқиғаны көміп тастау әлдеқайда қиын болды. Жылдар бойы медиа дауылды армандадым. Енді оның болып жатқанын көріп отырдым. Сосын Дін-Мохамедке телефон қоңырауы келді. Мадина ажырасу қағаздарына қол қойғысы келеді екен.

Естігенде күле жаздадым. Осынша жылдан кейін. Бас тартқаннан кейін. Қағаздарды елемегеннен кейін. Маған: Сен менікісің. Сен маған тиесілісің. Ажырасуға келіспей, сені түрмеде басқа әйелсіз сарғайтып ұстаймын, — дегеннен кейін. Кенет Мадина ажырасқысы келді. Бірақ орнына бір нәрсе қалады.

«Өтінемін, Мохамедтен арамыздағы жеке әңгімелерді жариялауды тоқтатуын сұраңыз.»

Мен сол соңғы бейнеқоңырауды ойлап отырдым. Оның Wildberries үстелінің артында отырғанын.

Mercedes-ті.

Жымиғанын.

Сенімділігін.

Және әлгі сөздерді: Өзіңе қарашы, Мохамед. Сен біттің. Мен шынымен біттім бе, Мадина? Әлде енді ғана бастадым ба? Көп ұзамай ол Қазақстаннан кетіп, біраз уақыт Ресейде болды. Ал мен дәл бұрынғы орнымда қалдым. Түрме қабырғаларының артында.

Әлі де жиырма жылдық жазаны өтеп. Әлі де ресми түрде қызымды өлтірген адам болып сотталып. Бірақ түбегейлі бір нәрсе өзгерді. Жылдар бойы адамдардан мені тыңдауды өтініп келдім. Енді оның қажеті жоқ еді.

Мадина полицияға дауыстың өзіне тиесілі екенін ресми түрде жоққа шығарды. Сарапшылар бұл сұраққа жауап берді. Жазбалар жарияланды. Медиа ақыры тыңдап жатты. Ал бұл жолы — олар дауыстың онікі екенін білді.

107-тарау: Екінші сенсациялық жаңалық

Прокуратураны дүрліктірген екінші сенсациялық жаңалық ешқайсымыз болжай алмаған жерден келді. Оның менің ісіме еш қатысы жоқ еді. Мадинаға қатысы жоқ. Нұрлан Болатовқа қатысы жоқ. Софияға немесе маған қарсы тергеуге қатысқан ешкімге қатысы жоқ. Ол мүлде басқа кісі өлтіру ісінен келді. Қуандық Бишімбаев. Бишімбаев Қазақстанның бұрынғы министрі еді, ал әйелі Салтанат Нүкенованы өлтірді деген айыппен сотталуы ел тарихындағы ең резонансты қылмыстық істердің біріне айналды. Бұл іс қоғамда орасан зор дүрбелең тудырды. Тұрмыстық зорлық-зомбылық бүкіл ел талқылайтын мәселеге айналды, ал билік бұл істің дұрыс жүргізілетінін халыққа көрсету үшін қатты қысымға түсті.

Сот отырысы тікелей эфирде көрсетілді. Ел сот отырыстарын көре алды.

Куәларды.

Адвокаттарды. Сарапшыларды. Дәлелдерді. Бәрі жұрттың көз алдында өтті. Мен түрмеде отырып бүкіл сот процесін қарап отырған жоқпын. Оны Дін-Мохамед көріп отырды. Адвокатым қарап отырып, Бишімбаевтың өзіне мүлде қатысы жоқ бір нәрсені байқай бастады. Ол бүкіл ел қарап отырғанда Қазақстандағы кісі өлтіру ісі бойынша сот талқылауының қалай өтетінін көріп отырды.

Оның ісі мен менің ісімнің арасындағы айырмашылық жер мен көктей еді.

Дәлелдер ашық ұсынылды. Бейнежазбалар көрсетіліп, зерттелді.

Сарапшыларға сұрақ қойылды. Адвокаттар өз ұстанымдарын қорғады. Судья шешім шығарып, оның құқықтық негізін түсіндірді. Бейнежазбалардың көлемінің өзі-ақ екі істі салыстырмай қоюға мүмкіндік бермеді. Маған тағылған қылмыс Алматыдағы InterContinental қонақүйінің ішінде болды делінді.

Бес жұлдызды халықаралық қонақүй. Барлық жерде камера. Бірақ менің ісімде тиісті жазбалар біреу сақтауды ұмытып кеткендіктен жай жоғалып кеткен жоқ. Сотымда қонақүй қауіпсіздік қызметі бастығының берген айғағына сәйкес, тергеуші Нұрлан Болатов қонақүйге өзі барып, онымен бірге отырып, бейнежазбаларды өшірген. Осыны ойлап көріңіз. Кісі өлтіру тергеуі. Камераға толы қонақүй. Ықтимал дәлел. Ал істі жүргізіп отырған тергеуші сол жерге барып, оны өшіреді.

Енді мұны Дін-Мохамедтің Бишімбаев сотында көргенімен салыстырыңыз. Бейне. Бейне. Тағы бейне. Сақталған.

Ұсынылған.

Зерттелген.

Дәлел ретінде қолданылған. Бірақ сенсациялық жаңалық бұл да емес еді. Сенсациялық жаңалық Бишімбаевтың қорғаушылары Салтанат Нүкенованың өліміне қатысты өз сот-сараптамалық қорытындысын ұсынуға тырысқанда белгілі болды. Судья Айжан Құлбаева оны қабылдамады. Дін-Мохамед бірден назар аударды. Өйткені сот қорғау тарапының әрекетінен екі бөлек мәселе тапты.

Біріншісі — процессуалдық. Қорғау тарапы айыптау және тергеу тараптарын тиісінше хабардар етпей әрі қатыстырмай сарапшы қорытындысын алған. Дін-Мохамед ұқсастықты бірден көрді. Біз дәл осыған шағымданып жүрміз. Менің ісімде қорғаушыларымыз аса маңызды қайталама сараптама бізге тиісінше хабарланбай және қорғау тарапының рәсімге қатысу құқығы қамтамасыз етілмей жүргізілді деп шағымданған. Бұл мәселені қайта-қайта көтердік.

Бірақ сосын судья Құлбаева екінші себепке көшті. Бәрі дәл осы жерде өзгерді. 400-тармақ. Бишімбаевтың қорғауы сотқа ұсынғысы келген қорытындыны жасаған сарапшылар Салтанаттың мәйітін тікелей тексермей-ақ оның өлімі туралы қорытындыға келген. Сот бұған жол бермеді. Қағида анық еді. Сарапшы мәйітке талап етілетін тікелей зерттеу жүргізбей тек медициналық құжаттар мен басқа материалдарға қарап өлім себебін анықтай алмайды. Дін-Мохамед не естіп отырғанын бірден түсінді.

Өйткені бұл біз үшін жаңа нәрсе емес еді. Біз жылдар бойы дәл осыны айтып келгенбіз.

Билік тағы бір сараптама керек деп шешкен кезде София жерленіп қойған еді.

Оның денесі эксгумацияланбады. Мәйітіне қайтадан тікелей зерттеу жүргізілген жоқ.

Соған қарамастан қалай да №28 қорытынды жасалды. Ал сол қайталама қорытынды прокуратураның маған қарсы ісінде аса маңызды орын алды. Біз оған қарсы шықтық.

Тағы. Тағы да. Қайта-қайта. Біз жай ғана: Мохамед мұны заңсыз деп ойлайды, — деп айтқан жоқпыз. Ол кезде дәл бір мәселені көрсететін бірнеше бағыттағы дәлел жинап қойған едік.

Қазақстанның жетекші сот-медицина мамандарының кейбірі №28 қорытындымен келіспеген. Біреу емес. Екеу емес. Қазақстанның кемінде бес жетекші сот-медицина сарапшысы екінші қорытындыға және оның ғылыми негізіне қарсы шықты, соның ішінде Софияның мәйітін тікелей зерттемей мұндай қорытындыға келу әрекетінің түбегейлі мәселесін көрсетті.

Бұлар сарапшылар еді. Аутопсияны түсінетін адамдар. Сот медицинасын түсінетін адамдар.

Қолда бар материалдардан ғылым тұрғысынан нені тұжырымдауға болатынын, нені болмайтынын білетін адамдар. Сонда да ештеңе өзгермеді. Сосын билікке түсіндіру одан да қиын тағы бір нәрсе келді. Әділет министрлігінің өзі. Бізде жазбаша растау болды. Министрліктің жауабы біз айтқан нормативтік мәселені қолдады: өлім себебі мен тиісті жарақаттарға қатысты мұндай тұжырымдарды мәйітті талап етілетін тексеруден өткізбей, тек құжаттар мен фотосуреттерге сүйеніп жасауға болмайды.

Міне, бар. Жазбаша. Қазақстан Әділет министрлігінен. Сондықтан Дін-Мохамед Бишімбаевтың сотын көрген кезде біз қандай жағдайда болғанымызды түсініңіз. Қағида бізде бар еді. Сот-медицина сарапшылары бізде бар еді. Әділет министрлігінің жазбаша растауы бізде бар еді. №28 қорытындыға қолымыз жеткен әр деңгейде шағымдандық. Прокурорлар. Соттар. Бас прокуратура. Мемлекеттік органдар. Ақырында тіпті Президент Әкімшілігі.

Біз бір негізгі сұрақты қайта-қайта қойдық: Софияның мәйіті сол қайталама сараптама үшін тікелей зерттелмесе, №28 қорытынды заңдық және ғылыми тұрғыдан қалай күшінде қала алады? Бірақ әйтеуір ешкім бұл сұрақпен бетпе-бет келгісі келмеді. Жауап келетін. Тағы бір мекеме. Тағы бір қағаз. Тағы бір түсініктеме. Тағы бір жолдау. Тағы бір бас тарту. Бірақ айқын жауап ешқашан жоқ. Сосын Бишімбаев ісі келді. Мохамед Баракатқа мүлде қатысы жоқ іс.

Ал Қазақстанның өз құқықтық жүйесі жауапты біз үшін өзі көрсетті.

Дін-Мохамедтің тапқанына күш берген де осы еді. Судья Құлбаева маған көмектесіп жатқан жоқ. Ол менің ісімді қараған жоқ. София туралы айтып жатқан жоқ. №28 қорытындыны қараған жоқ. Қазақстан түрмесінің бір жерінде оның шешімін қарап, әр сөзін танып отырған адвокаты бар британдық ұшқыш отырғанынан хабары да болмаған шығар. Ол алдына келген істе заңды жай ғана қолданып отырды.

Бишімбаевтың қорғауы сарапшы қорытындысын ұсынды. Сот оның қалай алынғанын тексерді. Екінші тарап тиісінше қатыстырылмаған.

Мәселе.

Мәйіт тікелей зерттелмеген. Мәселе. 400-тармақ. Дәлел қабылданбады.

Болды.

Қарапайым.

Ал сол қарапайымдықтың өзі жойқын болды.

Өйткені енді Қазақстанның өз мемлекеттік және құқықтық жүйесінің ішінен бір-бірінен тәуелсіз екі айқын растауымыз бар еді. Біріншіден, Әділет министрлігі нормативтік мәселені бізге жазбаша растаған.

Сосын судья Құлбаева тәуелсіз түрде дәл сол принципті басқа кісі өлтіру ісі бойынша сотта қолданды.

Ал екеуінің айналасында №28 қорытындыға бұрыннан қарсы шыққан сот-медицина мамандары тұрды. Бір нәрсені қанша рет дәлелдеу керек? Қанша сарапшы? Қанша хат? Қанша шағым? Қанша мемлекеттік орган?

Әділет министрлігі керек болды ма? Бізде бар. Сот-медицина сарапшылары керек болды ма? Олар да бар. Соттың осы ережені іс жүзінде қолданған мысалы керек болды ма? Енді ол да бар.

Бірақ №28 қорытынды менің ісімде қала берді.

Дәл осы жерде қос стандартты елемеу мен үшін мүмкін болмай қалды. Екі істі қатар қойыңыз. Бишімбаев ісінде қорғау екінші тарапты тиісінше қатыстырмай алынған сот-сараптамалық дәлелді енгізгісі келді. Қабылданбады. Қорғау мәйітті тікелей зерттемей жасалған қорытындыға сүйенгісі келді.

Қабылданбады.

400-тармақ. Енді менің ісіме қараңыз. Прокуратура қайталама №28 сот-сараптамалық қорытындыны алды. Қорғаушыларым процедураға шағымданды.

Софияның денесі эксгумацияланбады.

Мәйіті сол қайталама сараптама үшін тікелей тексерілмеді. Жетекші сот-медицина мамандары оған қарсы шықты. Әділет министрлігі нормативтік талапқа сүйенген уәжімізді қолдайтын жазбаша растау берді. Сонда да — қабылданды. Жай ғана қабылданған жоқ. Маған қарсы қолданылды. Бір ел. Бір құқықтық жүйе. Бірдей сот-сараптама ережелері. Онда айырмашылық неде? Дәлел қай тарапқа керек болды. Мен қашып құтыла алмаған қорытынды осы еді.

Бишімбаев ісінде заң прокуратураны қорғағанда, заң анық болды.

Процедура маңызды болды.

Хабарлау маңызды болды.

Сот-сараптама ережелері маңызды болды. Мәйітті тікелей зерттеу маңызды болды. Бәрі дұрыс жасалуы керек еді. Жақсы. Қылмыстық сот төрелігі дәл осылай жұмыс істеуі тиіс. Бірақ айыпталушы мен болғанда дәл сол қорғаныс қайда еді?

Қорғаушыларым шағымданғанда процессуалдық әділдікке деген сол алаңдаушылық қайда еді? Софияның денесі тікелей зерттелмегенде 400-тармақ қайда еді?

Қонақүйдің қауіпсіздік бастығы Нұрлан Болатовтың өзі онымен бірге отырып, бейнежазбаларды өшіргенін айтқанда, дәлелдерді сақтау жөніндегі алаңдаушылық қайда еді? Неге Бишімбаевтың қорғауына дәлел енгізу керек болғанда ережелер кенет соншалық нақты болды да, прокуратураға №28 қорытындыны маған қарсы қолдану қажет болғанда икемді болып кетті? Маған Қазақстанда заң не айтса да, прокуратура әрдайым қалағанын алатындай көрінді.

Ереже прокуратураға көмектессе, кенет әр сөз маңызды. Дәл сол ереже прокуратураның ісіне қауіп төндірсе, әйтеуір әрқашан басқа түсіндіру табылады. Тағы бір техникалық жайт. Тағы бір жауап. Тағы бір мекеме. Тағы бір бас тарту. Немесе жай ғана үнсіздік.

Бұл екі сенсациялық жаңалықтың қатар шығуында өзіндік бір астар бар еді. Біріншісі менің өз ісімнің дәл ортасынан келді. Мадина полицияға жазбалардағы дауыс оған тиесілі емес деп ресми түрде мәлімдеді. Сосын сот сараптамасы дауысты онікі деп анықтады. Екінші сенсациялық жаңалық менің ісіме мүлде қатысы жоқ істен келді. Бұрынғы министр әйелін өлтірді деген айыппен сотқа тартылды. Қазақстан әділ соттың қалай жұмыс істеуі керектігін көрсету үшін оның сотын бүкіл елдің алдына шығарды. Сол арқылы құқықтық жүйе абайсызда менің ісімдегі негізгі кемшіліктердің бірі туралы біз айтып жүргеннің дұрыстығын өзі көрсетті.

400-тармақты біз Бишімбаев ісінен тапқан жоқпыз. Бұл маңызды. Біз оны бұрыннан білдік. Сарапшылар бізге айтқан. Әділет министрлігі мәселені жазбаша растаған. Қолымыз жеткен әр заңдық жолмен осыны айқайлап айтып жүрдік. Бишімбаев ісі бізге басқа нәрсе берді. Қолданылуын. Дін-Мохамед Қазақстан судьясының сол қағиданы алып, іс жүзінде қолданғанын көрді. Дау жоқ. Сылтау жоқ. Шексіз хат алмасу жоқ. Ереже бұған тыйым салды. Сондықтан ол рұқсат бермеді.

Кенет біз екі істі қатар қойып: Мынаны түсіндіріңіздер, — дей алдық. Біздің түсіндіруіміз емес. Мохамедтің түсіндіруі емес. Оның анасының түсіндіруі емес. Жай ғана бір сарапшының пікірі емес. Сіздердің министрліктеріңіз. Сіздердің ережелеріңіз.

Сіздердің судьяларыңыз. Сіздердің соттарыңыз.

Өз заңдарыңызды өздеріңіз қолданған жағдай. Неге ол жерде қолданылды — ал мұнда қолданылмады?

Бишімбаев ісі туралы есімде қалған соңғы бір нәрсе бар. Судья Айжан Құлбаева көптеген адамның көзіне ұлттық қаһарман болып көрінді. Адамдар оны құрметтеді. Күшін. Кәсібилігін. Сот залын басқаруын. Процедураны қатаң ұстануын. Алдында кім тұрғанына қарамастан заңды қолдануға дайындығын.

Неге адамдар оны құрметтегенін түсіндім. Мен де оны құрметтедім. Бірақ мұның ішінде өте мұңды бір нәрсе болды. Судья өз жұмысын дұрыс істегені үшін ғана ұлттық қаһарманға айналды. Осыны ойлап көріңіз.

Ол ғажайып жасаған жоқ. Жаңа құқықтық жүйе ойлап тапқан жоқ. Қазақстанның Қылмыстық-процестік кодексін қайта жазған жоқ. 400-тармақты жасаған жоқ. Ол жай ғана дәлелге қарады. Процедураға қарады. Заңға қарады. Және қолданды. Судья дәл осылай істеуі тиіс. Бірақ оған деген реакция маған әлдеқайда үлкен нәрсені көрсетті. Мен үшін бұл Қазақстан халқының жай ғана заңға сай жұмыс істейтін судьяларды көруге қаншалық зәру екенін көрсетті. Қалыпты әділдік ерекше құбылысқа айналса, бір жерде елеулі кінәрат бар. Заңды қолдану біреуді ұлттық қаһарман етсе, бұл халықтың жүйеден не күтетіні туралы нені білдіреді?

Судья Құлбаеваға айтылған мақтау үшін ренжіген жоқпын. Керісінше. Ол сияқты мың судья болса екен дедім. Бірақ түрмеде отырып бір сұрақ ойымнан кетпеді. Менің судья Құлбаевам қайда еді? 400-тармақты алып,

оқып, жай ғана қолданатын судья қайда еді? №28 қорытындыға қарап, айқын сұрақты қоятын судья қайда еді? Әділет министрлігінің жазбаша растауын қарайтын судья қайда еді?

Бес сот-медицина сарапшысын тыңдайтын судья қайда еді? Қазақстан соттары басқа жерде қолданған қағидаға сәйкес болмауы тиіс болса да, қызымның өлімі туралы қайталама сараптама қорытындысы неге күшінде қалдырылды деп сұрайтын судья қайда еді? Мен ешкімнен Мохамед Баракат үшін заңды бұрмалауды сұраған жоқпын.

Мәселенің мәні де осы еді.

Мен оны бұрмаламауды сұрадым.

Бишімбаев ісі №28 қорытындының мәселесін ашқан жоқ. Бізде сарапшылар бұрыннан бар еді.

Министрлік те бар еді. Қағида да бар еді. Бишімбаев ісінің істегені, бәлкім, одан да маңызды нәрсе болды. Ол қос стандартты әшкереледі. Ал Қазақстан оны бүкіл елге тікелей эфирде көрсетті.

108-тарау: Өздерін өздері тергеу

Көңіл күйім бірде көтеріліп, бірде құлдырап жүрді. Әр жаңа оқиға мені «ақыры — ақыры — бір нәрсе болады» деп сенуге шақ қалдыратын. Мадинаны ұстайды деп күте бердім. Ол Қазақстаннан бірнеше рет кетіп қалды. Алдымен Ресейге, полиция қайта шақырды. Сосын Вьетнамға, полиция оны тағы да кері шақырды. Бізге оның мінез-құлқы өте күмәнді көрінді, ол кезде не болып жатқанын қатысушылардың бәрі білетін. Соған қарамастан күте бердім. Енді міндетті түрде. Осынша нәрсе ашылғаннан кейін олар әрекет етуге міндетті ғой.

Жазбалар жария болды. Мадина полицияға дауыстың онікі емес екенін ресми түрде мәлімдеді. Фоноскопиялық сараптама оның даусы екенін анықтады. Медиа оқиға туралы жаза бастады. №28 қорытындының айналасындағы мәселелерді енді түрме камерасынан шағымданып отырған Мохамед Баракаттың сөзі деп жай ысырып қою мүмкін емес еді.

Бірнеше жетекші сот-медицина сарапшысы оған қарсы шықты. Біз көтеріп жүрген дәл сол нормативтік мәселені қолдайтын Әділет министрлігінің жазбаша растауы бар еді.

Сосын Бишімбаев ісі бүкіл ел қарап отырғанда Қазақстан сотының 400-тармақты іс жүзінде қалай қолданатынын тәуелсіз түрде көрсетті.

Отбасым шағымдануды жалғастырды. Жоғары. Тағы жоғары. Тағы да жоғары. Ақыры Бас прокуратурадан нұсқау түсті. Біз көтерген мәселелер тергелуге тиіс болды. Мадинаның жазбадағы мойындаулары. Оның заңсыз делінген онлайн әрекеттері.

№28 сот-сараптама қорытындысына байланысты жағдайлар.

Бір сәт ақыры қабырғаны бұзып өттік сияқты сезілді. Айналамдағы адамдар осы деңгейге жеткенімізге сене алмады.

Жылдар бойы есіктер бетімізге тарс жабылғаннан кейін, енді Бас прокуратураның өзі әрекет етуді бұйырған еді. Сөйтіп күттім. Тағы күттім. Сосын сену қиын бір нәрсені түсіндік. Мені ешкім тіпті сұраққа алмаған. Түрмеде отырған адам мен едім. Жазбаларды алған мен едім. Мадинамен сөйлескен мен едім.

Сол әңгімелер қандай жағдайда болғанын білетін мен едім. Материалды сақтаған мен едім. Сол жазбалар тікелей қатысты қылмыс үшін жиырма жыл өтеп отырған да мен едім. Соған қарамастан полиция менен тіпті жауап алмаған. Ақыры осының өзіне шағымдануға мәжбүр болдық. Ортасында тұрған сотталған адамнан тіпті жауап алмай, бұл материалды дұрыс тергеп жатырмыз деп қалай айта аласыздар? Меніңше, ол кезде көріп отырғаным ашық кедергі келтіруге айналған еді.

Бірақ бұдан әлдеқайда үлкен мәселе бар еді.

Бұл жай ғана менің пікірім емес. Біз оны әлдеқашан құжаттап қойғанбыз.

Өзін-өзі тексеру парадоксы

Осы соңғы тергеуден әлдеқайда бұрын біз шағым қарау процесінің ішіндегі құрылымдық мәселені анықтаған едік. Біз оны өзін-өзі тексеру парадоксы деп атадық. Немесе дұрысырақ айтсақ, жауапкершіліктің тұйық шеңбері. Өз шағымдарымызға қатысты құжаттардан мұны қайта-қайта көрдік. Сіз мекеме немесе оның ішіндегі шенеуніктер заң бұзды деп шағымданасыз.

Мекеме шағымыңызды қабылдамайды.

Сонда жоғарыға барасыз. Жоғары орган оны алады. Сосын не болады? Шағымыңыз сіз әрекетіне шағымданып отырған дәл сол институционалдық тізбек арқылы қайта төмен түседі. Содан кейін сол құрылым іс жүзінде бастапқыда бірдеңе дұрыс болмаған-болмағанын анықтайтын процестің өз бөлігіне айналады. Тергеушілерді кім тергейді? Бұл сұрақты сонша рет қойдық, ақыры мәселе туралы ашық түрде жаздық. Бір сәт тоқтап, мұның күнделікті өмірде нені білдіретінін елестетіңіз.

Сіз тасжолда әдейі жылдамдықты асырып келе жатырсыз делік. Сағатына 150 шақырым. Ұсталдыңыз. Бірақ полиция қызметкері айыппұл жазудың орнына біреу айыппұл кітапшасын сізге береді. «Міне. Өзіңді өзің тексер. Жылдамдық асырдың ба, соны шеш. Асырдым деп шешсең, өзіңе жаза жаз.»

Қаншаңыз өзіңізге сол айыппұлды жазар едіңіз? Шын айтыңыз. Ешкім дерлік. Енді жылдамдық айыппұлын шексіз ауыр нәрсемен ауыстырыңыз. Кісі өлтіру тергеуі.

Дәлелді жою. Сот-сараптама рәсімдері. Прокурорлық шешімдер. Сот талқылауы. Жиырма жылдық түрме жазасы. Егер ауыр бұзушылықтар анықталса, ықтимал қылмыстық жауапкершілік. Енді әрекеттеріне шағым жасалып отырған мекемелердің өзінен сол әрекеттер заңды болды ма деп шешуді сұраңыз. Біз бұл үлгінің қайта-қайта қайталанғанын көрдік.

Шағым.

Төменге жолдау. Сол институционалдық шеңбердің ішінде тексеру. Бұзушылық табылмады.

Іс жабылды.

Жоғарыға шағымдан. Қайта төмен түседі.

Тағы бір тексеру. Тағы бір бас тарту. Тағы бір қағаз. Сосын қайта айналады. Жауапкершіліктің тұйық шеңбері осы. Шағым қайта-қайта қаралғандай көрінуі мүмкін, бірақ ол әрекетіне нақты шағым жасалып отырған институционалдық құрылымнан шын мәнінде ешқашан шықпайды. Енді бірнеше жылдағы ең үлкен серпіліс болуы мүмкін жетістіктен кейін де сол механизмнің қайта жұмыс істеп жатқанын көрдік.

Ол кезде Қазақстанда өте ұзақ уақыт өткізіп қойған едім. InterContinental-ға келген шетелдік әуе компаниясы капитаны енді мен емес едім.

Қазақстанды шетелдіктердің көбі ешқашан көрмейтін жерлерден көрдім. Полиция камералары. Тергеу изоляторлары. Сот залдары.

Түрмелер.

Қатынастардың қалай жұмыс істейтінін көрдім. Ақшаның қалай жұмыс істейтінін. Ықпалдың қалай жұмыс істейтінін.

Тұтқындардың күзетшілермен қалай сөйлесетінін.

Күзетшілердің әкімшілікпен қалай жұмыс істейтінін. Әкімшіліктің өзінен жоғары адамдармен қалай жұмыс істейтінін.

Және шағымдардың құқықтық жүйе арқылы қалай жүретінін. Жеке өзім әлдеқайда қараңғы қорытындыға келген едім. Менің ісімде болған нәрсеге қатысы бар адамдардың осы істің бүге-шігесіне дейін тексерілуіне жол бермеу үшін қолдарындағы кез келген ықпалды пайдалануға толық мүдделі екеніне нық сендім. Өйткені біз айтып жүрген себептермен маған шығарылған үкімнің күші жойылса, салдарын елестетіңіз. Бұл жай ғана түрме қақпасын ашып, Мохамед Баракатты шығару туралы болмайды.

Тағы бір сұрақ пайда болады. Оны ол жерге кім отырғызды? Егер дәлел заңсыз жойылған болса не болады? Егер сот-сараптама рәсімдері заңсыз жүргізілген болса ше? Егер дәлел бұрмаланған болса ше? Егер ауыр процессуалдық бұзушылықтар саналы түрде еленбеген болса ше?

Егер кінәсіз адам сотталып, болғанды әшкерелей алатын дәлелге қарамастан түрмеде ұстала берген болса ше? Тергеушілерге не болады? Прокурорларға? Шешімдерді бекіткен шенеуніктерге? Жол-жөнекей құжаттарға қол қойған адамдарға?

Қазақстан заңдары лауазымдық теріс әрекет үшін ауыр салдар қарастыруы мүмкін. Сондықтан өзіңізге тағы бір қарапайым сұрақ қойыңыз. Егер менің ісімді дұрыс қайта ашу бастапқы тергеу мен айыптауға қатысқан адамдардың өздерін жауапкершілікке әкелуі мүмкін болса — сол мекемелер өз әрекеттерін тергеуге қаншалық ынталы болар еді? Менде жауап бар еді.

Бас прокуратура тергеу жүргізуді бұйырған. Сөйтіп күттік. Күту созыла берді. Апталар. Айлар. Сұратулар. Шағымдар. Тағы күту. Осы арада тағы бір нәрсе болып жатты. Медиа дауыл басылып бара жатты. Жаңалық осылай жұмыс істейді. Бір оқиға үлкен шу туғызады. Бәрі соны талқылайды. Сосын басқа оқиға келеді. Сосын тағы бірі. Кешегі газет тақырыбы өткен аптаның оқиғасына айналады. Өткен аптаның оқиғасы адамдар көмескі ғана есіне түсіретін нәрсеге айналады. Қысым жоғалады. Әдетіндей, прокуратура жауапты менің ісімнің айналасындағы медиа дүрбелең басылғанша жеткілікті ұзақ созды.

Сосын үнсіз — тағы да жауып тастады. Сол кезең шамасында басқа да мазасыз жағдайлар бола бастады. CentralMedia бізге кибершабуылға ұшырағанын айтты. Мен туралы мақала олардың сайтынан жоғалды. Сосын eGov-қа қолжетімділігім бұғатталды. Анам Қазақстанның мемлекеттік құрылымдарына шағымдар мен өтініштер жіберіп жүрген жүйе кенет бізге қолжетімсіз болды. Сосын Бас прокуратурадан алған ең мазасыз жауаптардың бірі келді. Біз ашқанның бәрінен кейін — Мадинаның жазбаға түскен мәлімдемелерінен кейін; дауыстың онықі екенін ресми түрде жоққа шығарғаннан кейін; сараптама дауысты онықі деп анықтағаннан кейін; №28 қорытындыға қатысты сұрақтардан кейін; бірнеше сот-медицина сарапшысы оған қарсы шыққаннан кейін; Әділет министрлігінің жазбаша растауынан кейін; Бишімбаев ісі 400-тармақтың қолданылуын көпшілік алдында көрсеткеннен кейін; шағым үстіне шағымнан кейін; медиа жарияланымдарынан кейін;

Бас прокуратураның өзі тергеу әрекетін бұйырғаннан кейін — сол жол арқылы маған шығарылған үкімді қайта қаратуға мүмкіндігім жоқ деген ұстанымдағы жауап келді.

Тағы бір есік жабылды. Қайтадан.

Бірақ мен мұнда бұрын да болғанмын. Бірнеше жыл бұрын Нұрлан Болатовқа бір нәрсе айтқан едім. Бүгін де сенетін нәрсем. Кінәсіз адамның үнін өшіре алмайсың. Оны түрмеге қамауға болады. Телефонын тартып алуға болады.

Шағымдарын бұғаттауға болады.

Тағы бір тексеруді жабуға болады. eGov-ты бұғаттауға болады. Журналистер қызығушылығын жоғалтқанша күтуге болады.

Оның шағымын бір мемлекеттік мекемеден екіншісіне жіберіп, ақыры өзі шағымданған дәл сол институционалдық құрылымның қолына қайта түсіруге болады. Оны ресми жауаптардың астына көмуге болады. Бетон қабырғалардың артына қамап қоюға болады. Бірақ адамды өзі істемегенін білетін нәрсе үшін жауапкершілікті мойындауға мәжбүрлей алмайсың. Оның өз оқиғасын айтуына мәңгілікке тосқауыл қоя алмайсың. Сондықтан мен міне осындамын. Жазып отырмын. Бәрін.

InterContinental. 801-бөлме. Тергеу. Нұрлан Болатов. Өшірілген бейнежазбалар. Сот-сараптамалық дәлелдер. №28 қорытынды. Сарапшылар.

Әділет министрлігі. Сот. Апелляциялар. Мадина. Жазбалар. Түрмелер. Ұрып-соғу. Бопсалау. Маған көмектескен адамдар. Мені жерге қаратқан адамдар. Құжаттар. Шағымдар. Жауапкершіліктің тұйық шеңбері. Қазақстанның құқықтық жүйесі — оны полиция камералары, соттары мен түрмелерінің ішінен қалай бастан өткерсем, солай. Және үйден мыңдаған миль алыста түрмеде отырған оның азаматы ретінде Ұлыбритания үкіметінің жауабын қалай бастан өткерсем, солай.

Бұл — өмірімді жазуға жұмсаймын деп ешқашан елестетпеген оқиға. Мен әуе компаниясының капитаны едім. Ұшақ басқарғым келді. Қызымды өсіргім келді. Жұмысқа барып, үйге қайтқым келді. Мен қартайған сайын София да өсіп келе жатуы тиіс еді. Оның орнына София қайтыс болды.

Мен түрмеге түстім.

Осы жылдардың бір тұсында не болғанын құжаттау одан аман қалудың бір бөлігіне айналды. Жылдар бойы Мохамед Баракаттың оқиғасын басқа адамдар айтып келді. Тергеушілер.

Прокурорлар.

Соттар.

Журналистер.

Шенеуніктер. Менің кім болғаным және сол қонақүй бөлмесінде не болғаны туралы өз нұсқасын жазуға бәрі құқылы сияқты көрінді. Ол кезде мен қамауда, даусым дерлік естілмей отырдым, ал олардың нұсқасы бүкіл әлемді аралап жүрді. Бірақ бір кезде Нұрлан Болатовқа айтқанымдай: Кінәсіз адамның үнін өшіре алмайсың. Осынша жылдан кейін сол сөздерді сол кезде айтқан адам мен осы сөздерді қазір жазып отырған адамның арасында бір түбегейлі айырмашылық бар. Ол кезде менде тек дауысым бар еді.

Қазір менде дәлелдер бар.

109-тарау: Көмек келе жатыр

Осы сынақ маған үйреткен ең үлкен сабақтардың бірі — адамдар туралы. Өзің танитын адамдар. Таныдым деп ойлайтын адамдар. Бәрі құлағанда қасыңда тұрады деп күтетін адамдар. Және тұрады деп ешқашан ойламаған адамдар. Түрме қарым-қатынастарды түбіне дейін аршып көрсететін біртүрлі қасиетке ие. Өмірің жақсы жүріп жатқанда бәрі дос бола алады. Кешкі астар, демалыстар, телефон қоңыраулары, күлкі, суреттер, туған күндер. Қай қатынас кез келген нәрсеге шыдай алатындай құрылғанын шын мәнінде білмейсің, өйткені оған ешқашан ондай сынақ түспеген.

Содан кейін бүкіл әлемің күйрейді.

Газеттерде тақырыптар шығады.

Атыңның өзі жұртқа жағымсыз таңбаға айналады.

Адамдар сыбырлайды. Болжам жасайды. Кейбірі бір ауыз сөз айтпай жоғалады. Басқалары өмір бойы есіңде қалатын жолмен таңғалдырады. Ісімде ашылған нәрселер туралы жаңалық Ұлыбританияға ақыры жете

бастағанда, керемет нәрсе болды. Көмек келе жатты. Ең алдымен алғыс айтуым керек екі адам бар. Доктор V және Жанара. Олар мен үшін кім екенін өздері біледі. Түсінікті себептермен олардың істегенінің бәрін немесе бізді байланыстыратын нәрсенің бәрін түсіндірудің қажеті жоқ. Өздері біледі.

Маңыздысы — осы екі адам осы ұзақ сынақта қаһарманға айналады деп ешқашан елестетпегенмін. Бірақ олар қаһарманға айналды. Олар болмағанда, ісімде не болғанын аша бастаған оқиғалар бұрылысы туралы ешкім дерлік естімес еді. Өмір адамдар туралы тым сенімді болмауды үйретеді. Кейде сен үшін күреседі деп күткен адам жоғалып кетеді. Ал кейде алға шығады деп күтпеген біреу тура дауылдың ішіне кіреді. Доктор V мен Жанара солай істеді.

Сол үшін оларды ешқашан ұмытпаймын.

Бірақ олар жалғыз емес еді. Басқа қаһармандар да болды. Кейбірі газетке ешқашан шыққан жоқ. Олардан ешкім сұхбат алған жоқ. Ешкім суретке түсірген жоқ. Көпшілік олардың сахна сыртында қанша сағат жұмсағанын ешқашан білмейді. Бірақ мен білемін. Олар менің оқиғамды тарату үшін әлеуметтік желі аккаунттарын ашты.

Қаржылай қолдау көрсетті. Мемлекеттік ведомстволармен және қоғамдық органдармен байланысқа шықты. Электрондық хаттар жазды.

Телефон қоңырауларын жасады.

Менің атымнан Парламент мүшелерімен кездесулерге қатысты. Қазақстан түрмесінің ішінен мен жете алмайтын адамдармен сөйлесті. Өз отбасылары, мансаптары және өз мәселелері бола тұра уақыт бөлді. Бәлкім, ең маңыздысы — мені қолдау ыңғайсыз бола бастағанда қашып кеткен жоқ. Менің ісім мұсылман қауымының кей бөлігінде сезімтал тақырыпқа айналды. Адамдар жеке өмірімде істеген нәрселерімді көрсетіп: Бірақ Мохамед алкоголь ішкен, — дей алатын. Басқалары Мадинаға және оның өмірінің айналасындағының бәріне қарап, оның әрекеттерін мені айыптаудың тағы бір себебіне айналдыра алатын.

Достарым бұл логиканы қабылдамады.

Олардың ұстанымы қарапайым еді.

Мохамедтің кемшіліктері қандай болса да, кінәсіз адам жасамаған кісі өлтіру үшін түрмеде отырмауы тиіс. Егер алкоголь ішсе, ішті. Бұл оны кісі өлтіруші етпейді. Бұрынғы әйелі өмірімен не істесе де, ол өзінің жауапкершілігі. Ол да Мохамедті кісі өлтіруші етпейді. Біреуге әділетсіздік жасалды деп сенсең, оны қорғау үшін оның өміріндегі әр шешімін мақұлдауың шарт емес.

Бұл адамдар соны түсінді. Шехаб. Каш. Али. Адам Абдул Басир. Амр. Хилал. Азиз. Зи. Эмилио. Балалық шақтағы достар.

Мұның бәрі басталмай тұрып мені білетін адамдар. Қазақстанға дейін. 801-бөлмеге дейін. Соттар мен түрмелерге дейін.

Атым әлемдегі газеттерге шыққанға дейін. Бәріміздің өміріміз алға жүріп кеткен еді. Бәріміздің жасымыз ұлғайды.

Мансаптар.

Бизнестер.

Әйелдер. Балалар. Жауапкершіліктер. Өз мәселелері.

Өз өмірлері. Олардың кез келгені: Мохамедтің жағдайы сұмдық, бірақ мен не істей аламын? — деуі өте оңай еді. Немесе: Бұл менің мәселем емес. Не болмаса ең оңай сөйлем: Оған басқа біреу көмектесер. Бірақ олар олай істемеді. Бірікті. Ұйымдасты. Қолдарынан келгенін берді. Біреу қоңырау шала алатын. Басқасы тыңдауы мүмкін біреуді танитын. Біреу қаржылай көмектесе алатын. Біреу шенеунікпен байланыса алатын.

Біреу әлеуметтік желімен айналыса алатын.

Біреу кездесуге қатыса алатын.

Мен сөйлей алмаған кезде біреу мен үшін сөйлей алатын. Біртіндеп олар мыңдаған миль алыста түрмеде отырған ескі досының айналасына қолдау желісін құрды. Олар жай қарап отырмады. Бұл өз күресі емес болғаны үшін сырт айналып, өз мәселесі емес сияқты кейіп танытудан бас тартты. Олар бұл күресті өз күресіне айналдырды. Мүмкін, нағыз достық деген осы шығар. Бәрі жақсы болғанда суретте жанында тұрған адамдар емес. Басқалардың бәрі кеткеннен кейін де әлі қасында тұрған адамдар.

Түрме маған адам табиғатының кейбір сұмдық қырларын көрсетті. Ашкөздікті көрдім. Сатқындықты. Қорқақтықты. Шарасыздықты пайдаланатын адамдарды. Отбасылар сүйген адамын құтқару үшін кез келген ақшаны төлейтінін біліп, олардан ақша сұрайтын адамдарды. Адамдар сенен енді еш пайда жоқ деп ойлағанда қалай толық өзгеретінін көрдім.

Бірақ керісінше жағын да көрсетті. Адалдық. Жомарттық. Батылдық. Достық. Өзіне еш пайдасы болмаса да біреу үшін бір нәрсе істейтін адамдар.

Есте қалатындар — осылар. Қасында боламыз деп уәде еткені үшін емес. Шынымен қасында болғаны үшін. Осы қабырғалардың сыртында маған дауыс керек болғанда, олар сол дауысқа айналды. Есіктерді қағу керек болғанда, олар қақты. Депутаттың қарсы алдында біреу отыру керек болғанда, біреу барып отырды.

Оқиғамды осы қабырғалардың ар жағына жеткізу керек болғанда, олар жеткізді. Және қазір де істеп жүр.

Жылдар өткен соң да. Әлі қоңырау шалып. Әлі кездесулерге қатысып. Әлі қысым жасап. Бәрі өз өмірін жалғастырып жатқанда, мыңдаған миль алыстағы түрме жүйесінде ескі дос жай жоғалып кетуі керек дегенге әлі де көнбей. Өмірде ақшамен өтелмейтін қарыздар бар. Бұл — соның бірі. Сондықтан олардың есімдері осы жерде жазылсын деймін. Көпшілік өткізіп кететін алғыс бетінің бір бұрышына көмілмесін. Осы жерде. Оқиғаның ішінде. Өйткені олар оқиғаның бір бөлігіне айналды.

Доктор V. Жанара. Шехаб. Каш. Али. Адам Абдул Басир. Амр. Хилал. Азиз. Зи. Эмилио. Мен үшін не істегендеріңді өздерің білесіңдер. Менің отбасыма көмектесуге уақыт бөлгенде өз отбасыларыңның нені құрбан

еткенін білесіңдер. Мен де білемін. Allah yebarek feekum wa fi ahlikum. Алла әрқайсыңа және отбасыларыңа береке берсін. Мен мәңгі ризамын. Бұл сынақ ең жаман күн келгенде қасымда кім тұратынын алдын ала білемін деп ешқашан ойламауды үйретті. Көремін деп күткен кей адамдар жоғалды.

Басқалары мүлде күтпеген жерден келді. Барлық есік дерлік жабық көрінгенде, құқықтық жүйе ашқан нәрсеміздің бәрін жұтып жіберуге бел буғандай болғанда, медиа назары сөніп, тағы бір тергеу үнсіз жабылып жатқанда да, сыртта оқиғаның өлуіне жол беруге дайын емес адамдар болды. Жылдар бойы іштен күрестім. Енді басқалар сырттан күресе бастады. Ұзақ уақыттан бері алғаш рет бір нәрсе өзгеріп жатты. Көмек келе жатты.

110-тарау: Ұлыбритания қашан көмектесуге шешім қабылдайды?

Жылдар бойы Ұлыбритания үкіметінің бір сөйлемі осы іс бойы менімен бірге жүрді: «Біз басқа елдің сот жүйесіне араласа алмаймыз.» Бұл сөзді әртүрлі нұсқада қайта-қайта естігенім сонша, тыңдаудан шаршадым. Принципті түсінемін. Әрине, Ұлыбритания шетелдік судьяға британ азаматын босат деп жай бұйыра алмайды. Қазақстан сотына кіріп, үкімімді жойып, мені үйге алып кете алмайды. Мен сұрап жүрген нәрсе бұл емес. Мәселе — «араласу» деген сөз жағдайға қарай кеңейіп немесе тарылып кететіндей көрінеді.

Өйткені Ұлыбританияның Қазақстанмен қатынасы туралы көбірек білген сайын, сұрақтарым көбейді.

Ұлыбритания үкіметі мұнда ауыр мәселелер бар екенін онсыз да біледі. Оны өзі айтады. Қазақстанда бизнес жүргізу жөніндегі өзінің жарияланған нұсқаулығы адам құқықтары саласында Қазақстан халықаралық стандарттардан әлі де төмен екенін мойындайды. Ұлыбритания үкіметінің материалдары заң үстемдігі, сот тәуелсіздігі, саяси плюрализм, сөз бостандығы және жемқорлық мәселелеріне алаңдаушылық білдірген. Бұл түрме камерасынан ашумен жазып отырған Мохамед Баракаттың сөзі емес. Бұл — өз азаматтарының бірі адам өлтірді деген айыппен жиырма жылға сотталған елге Ұлыбритания үкіметінің өзі берген баға.

Сонымен қатар Ұлыбритания Қазақстанның құқықтық кеңістігінің басқа бір бөлігінде сенімді қалыптастыруға терең араласуға еш қиналған жоқ. Астана халықаралық қаржы орталығына қараңыз. АХҚО соты жалпы құқық қағидаттары бойынша жұмыс істейтін бөлек коммерциялық юрисдикция ретінде құрылды. Оның ең жоғары сатыларында Ұлыбританияның аса беделді судьяларының кейбірі, соның ішінде лорд Вулф, лорд Манс және лорд Бернетт қызмет атқарды. Неге? Өйткені халықаралық бизнес пен инвесторларға сенім қажет. Оларға тәуелсіз судьялар керек. Оларға заңның қалай қолданылатынын алдын ала болжауға болатын жүйе керек.

Олар Қазақстанға жүздеген миллион фунт инвестиция салып, кейін дау туындаса, сенуге болатын құқықтық орта бар екенін білгісі келеді.

Мен мұны түсінемін. Түсінбейтінім — осы қайшылық. Ұлыбритания Қазақстандағы халықаралық саудаға сенім беретін британдық құқықтық тәжірибе мен жалпы құқық институттарын белсенді түрде қолдай алады, ал Қазақстанның кәдімгі қылмыстық сот жүйесінде сотталған британ азаматы дәлелдерге, сот-сараптамалық рәсімдерге және әділ сот құқығының бұзылуына қатысты бірінен соң бірін мәлімдеме жасап, қайта-қайта мына жауапты естиді: «Біз араласа алмаймыз.» Мен АХҚО соты мен Қазақстанның қылмыстық соттары бір құқықтық жүйе деп отырған жоқпын.

Олар бір емес.

Сондай-ақ Ұлыбритания үкіметі АХҚО судьяларын тағайындайды деп те айтпаймын. Тағайындамайды.

Менің айтпағым әлдеқайда қарапайым. Халықаралық инвестицияға Қазақстанға деген сенім қажет болғанда, Ұлыбритания сол сенімді қамтамасыз ету үшін құрылған құқықтық институтқа британдық сот төрелігінің ең беделді есімдерін беруге дайын болды.

Ал британ азаматтары ше? Бізге сот төрелігіне сенім керек болғанда не болады?

Бұл қайшылықты түсіну маған одан сайын қиын, өйткені Ұлыбританияның өзінің консулдық саясаты шетелдік сот араласқан сайын лауазымды тұлғалар үнсіз қалуға тиіс деп мүлде айтпайды. Ұлыбритания үкіметінің Қазақстандағы британ тұтқындарына арналған өз нұсқаулығында, егер оларға жасалған қарым-қатынас халықаралық деңгейде мойындалған стандарттардан төмен болса, Ұлыбритания билік органдарына жүгінуді қарастыра алатыны жазылған. Бұған сот талқылауы халықаралық деңгейде танылған стандарттарға сай өтті ме деген алаңдаушылық та кіруі мүмкін. Сондықтан жылдар бойы өзіме мына сұрақты қойып келемін: Шекара нақты қай жерде? Алаңдаушылық білдіру қай кезде «араласуға» айналады? Дипломатиялық жолмен ресми өтініш білдіру қай кезде негізді болады?

Дәлел қаншалықты салмақты болуы керек? Болжамды бұзушылықтар қанша болуы керек? Қанша сарапшы алаңдаушылық білдіруі керек? Қанша шағым берілуі керек? Британ азаматы темір тордың ар жағында қанша жыл отыруы керек?

Өйткені осы уақытқа дейін Ұлыбритания біздің не айтып жүргенімізді білетін. Елшілік білетін. Сыртқы істер министрлігі білетін. Олар қамауда маған қалай қаралғанын білетін. Олар сот сараптамаларына қатысты дауларды білетін. Олар №28 қорытындыға байланысты мәселелерді білетін.

Олар жазбалар туралы білетін. Олар шағымдар туралы білетін. Олар отбасымның істі тиісінше қайта қарату үшін қанша жыл күрескенін білетін. Ал Ұлыбритания үкіметінің өзі осының бәрі болған елге қатысты әлдеқайда кең мәселелер бар екенін ашық мойындаған. Ендеше тағы не қажет еді?

Мен шетелде түрмеге қамалған басқа британ азаматтарының істеріне қарай бастадым. Бұл маған одан да көп сұрақ туғызды. Джим Фиттонның ісін алайық. Ол Ирактағы археологиялық нысаннан қыш ыдыстың сынықтарын алғаннан кейін қамауға алынған британдық геолог еді. Ол кінәлі деп танылып, он бес жылға бас бостандығынан айырылды.

Ұлыбритания үкіметі Ирактың сот жүйесіне де араласа алмайтын. Бірақ бұл Ұлыбритания ештеңе істемеді деген сөз емес. Ұлыбритания елшілігі оған бірнеше рет барды. Британ лауазымды тұлғалары Ирак билігімен жұмыс істеді. Ресми дипломатиялық нота қолданылды. Мәселе Парламентке дейін жетті. Джеймс Клеверли Ұлыбритания үкіметі

Иракпен жоғары деңгейде жұмыс жүргізіп жатқанын және оны жалғастыратынын ашық айтты. Ақырында Фиттонға берілген он бес жылдық үкімнің күші жойылды. Одан кейін Украина үшін соғысып жүріп тұтқынға түсіп, басып алынған Украина аумағындағы Ресей қолдайтын сот өлім жазасына кескен британ азаматтары Эйден Аслин мен Шон Пиннер болды.

Олардың жағдайы менікінен мүлде бөлек еді, мен мұны жасырып отырған жоқпын. Бірақ Ұлыбритания «Шетелдің құқықтық жүйесі ғой, қолдан ештеңе келмейді» деп жауап берген жоқ.

Ұлыбритания үкіметі белсенді түрде араласты.

Халықаралық дипломатия іске қосылды. Ақырында олар үйлеріне оралды.

Басқа істер де назарымды аударды.

Шетелде есірткі қылмыстары бойынша айыпталған британ азаматтары.

Грузияда қамауға алынған жас жүкті британ әйелі. Таяу Шығыста ауыр жазаға тап болған британдықтар.

Кейбірі кінәлі болды. Кейбірі істегенін мойындады. Кейбір істердің саяси және құқықтық жағдайлары мүлде басқа болды. Мен оларға көмектеспеу керек еді деп отырған жоқпын. Әрине, оларға көмектесу керек еді. Олар — британ азаматтары. Менің сұрағым керісінше. Неге маған көмектеспеу керек? Менің жағдайым тең көрінуі үшін басқа британ тұтқынына азырақ көмек көрсетілгенін қаламаймын. Мен Үкіметтің кейде «біз араласа алмаймыз» деген қағиданы белсенді дипломатиялық жұмысқа, министрлер деңгейіндегі өтініштерге, шетел үкіметтерімен ресми байланысқа және қоғамдық қысымға толық сай келеді деп түсіндіре алатынын білгім келеді — ал басқа бір істе дәл сол қағида қабырғаға айналып кетеді. Саясат қандай? Шек қандай? Бұл шешімді кім қабылдайды? Ең маңыздысы: Шетел түрмесінде отырған британ азаматы сол жауапты өзі біле ала ма?

Тереңірек үңілген сайын жағдай одан сайын түсініксіз бола түсті. Ұлыбритания Қазақстандағы адам құқықтары мәселелерінен бейхабар болған жоқ. Британ министрлері олар туралы ашық айтқан. 2022 жылғы қаңтардағы зорлық-зомбылықтан кейін лорд Ахмад Қазақстанға адам

құқықтарына қатысты алаңдаушылықты тікелей жеткізді. Қазақстандағы жағдай Парламентте талқыланды. Қазақстанмен байланысты тұлғаларға жемқорлыққа қарсы ықтимал санкциялар қолдану да талқыланды; Джеймс Клеверли Ұлыбританияның ауыр жемқорлыққа қатысы бар адамдарға санкция салу мүмкіндігін түсіндірді. Демек, Ұлыбритания мұнда бәрі жақсы емес екенін түсінетін.

Сонымен қатар екі елдің қарым-қатынасы дами берді. Сауда. Инвестиция. Мұнай мен газ. Аса маңызды минералдар. Білім беру. Британ университеттері. Бизнес. Стратегиялық ынтымақтастық.

Мен дипломатияны түсінемін.

Елдердің мүдделері болады. Үкіметтер жүйелерін сынайтын мемлекеттермен де қарым-қатынасты сақтауға мәжбүр. Ұлыбритания сот жүйесі британ стандарттарынан төмен әр елмен сауданы тоқтата алмайды. Бірақ дәл осы жағдай өз азаматтарын қорғауды аз емес, керісінше маңыздырақ етуі керек емес пе? Егер өз Үкіметің британ бизнесіне белгілі бір елдегі басқару, жемқорлық және заң үстемдігіне байланысты тәуекелдер туралы ескертсе, сол елдің қылмыстық сот жүйесіне британ азаматының өзі тікелей түссе не болады?

Мені мазалаған сұрақ осы еді.

Менің отбасым Ұлыбританияда саяси жолмен де әрекет етіп көрді. Біздің жергілікті парламент мүшеміз Джеймс Мюррей болатын. Отбасым алғаш рет оның кеңсесіне шамамен 2024 жылдың соңында хабарласты. Біз күттік. Тағы күттік. Айлар өте берді. Отбасым барлық мүмкін бағытта күресіп жүрген еді және олар өздерінің Парламент мүшесі кем дегенде сайлаушыларының біріне не болғанын зерттейді деп сенді. Бірақ нақты ілгерілеу болмады. Ақырында Адам бұл мәселені қайта-қайта қозғай бастады.

2025 жылдың соңына қарай Адам анаммен бірге қоғамдық орталықтағы жиынға барып, сол жерде Джеймс Мюррейдің кеңсесіне өте қарапайым сұрақ қойылды: Мохамедтің ісі бойынша нақты не істелді? Бір жылдан астам уақыт өткен соң бізге берілген түсініктеме таңғаларлық болды.

Сыртқы істер министрлігіндегі өзгерістерге байланысты менің құжаттарым жоғалып кетуі мүмкін екен. Түрмеде отырып осыны ойлағаным есімде. Жоғалып кетуі мүмкін. Мен автотұрақ айыппұлы туралы сұрап отырған жоқ едім.

Мен Қазақстанда адам өлтірді деген айыппен жиырма жылдық жазамды өтеп жатқанмын. Отбасым адамдарға сот төрелігінің өрескел қателігін дәлелдеуге қабілетті айғақтар бар деп сенетінімізді айтып жүрген еді. Ал бір жылдан астам күткеннен кейін, Сыртқы істер министрлігіндегі өзгерістер кезінде құжаттарымыз бір жерде жоғалып кетуі мүмкін болған. Түрмеде отырғанда бюрократияның ерекше қатыгез бір қыры сезіледі. Үстелдің ар жағында отырған адам үшін жоғалған құжат — әкімшілік мәселе. Темір тордың ар жағындағы адам үшін сол жоғалған құжат — оның өмірінің бірнеше айы. Құжатты қайта жасауға болады.

Ал менің сол бір жылымды қайтара алмайсыз.

Мен елшілік дегеннің өзі шын мәнінде нені білдіретіні туралы барған сайын көбірек ойлана бастадым. Бала кезімде менің түсінігім қарапайым еді. Егер сен британ азаматы болсаң және шетелде басыңа бір сұмдық түссе, саған көмектесу үшін Ұлыбритания елшілігі бар. Әрине, есейгенде шындықтың күрделірек екенін түсінесің. Елшілік сенің адвокатың емес. Ол үкіміңді жоя алмайды. Ол заңгерлік шығындарыңды төлей алмайды. Ол сенде британ паспорты бар болғаны үшін ерекше қарым-қатынас талап ете алмайды.

Мұның бәрін түсінемін. Бірақ шетелдік үкімді жою мен ауыр әділетсіздік туралы сенімді айыптауларға байланысты мүлде ештеңе істемеудің арасында орасан кеңістік бар. Ұлыбританияның өз саясаты сол кеңістіктің бар екенін мойындайды. Елшіліктер ресми өтініштер мен талаптар білдіре алады. Олар адамның жағдайы мен әл-ауқатына қатысты алаңдаушылықты көтере алады. Тиісті жағдайларда сот процестеріне қатыса немесе оларды бақылай алады.

Министрлер істерді өз әріптестерімен көтере алады. Дипломатиялық ноталар жіберілуі мүмкін.

Сұрақтар қойылуы мүмкін. Халықаралық стандарттарға қатысты алаңдаушылық білдірілуі мүмкін. Ұлыбритания олардың соттарына қандай үкім шығару керегін бұйырмай-ақ, шетел үкіметтерінен жауап талап ете алады. Бұл сот тәуелсіздігіне араласумен бірдей емес. Кейде бұл жай ғана дипломатия.

Және бұл тек Ұлыбританияға ғана тән емес. Мен Батыстың басқа ірі елдері өз азаматтарын шетелде қалай қорғайтынын зерттей бастадым. Америка Құрама Штаттары консулдық қызметкерлері американдықтарды тек американдық болғаны үшін түрмеден шығара алмайтынын анық айтады, бірақ олардың қызметкерлері ұсталғандарға бара алады, билік органдарымен байланыса алады және сот процестерінің кейбір аспектілерін бақылай алады.

Австралия да басқа елдің сот процесіне араласа алмайтынын айтады, сонымен бірге қамаудағылардың әл-ауқатына, адвокаттарға қол жеткізуіне және оларға жасалған қарым-қатынасқа қатысты елеулі консулдық функцияларды белгілейді. Канада тіпті одан әрі барып, негізсіз қамауға алуға қарсы халықаралық науқан жүргізіп, осы мәселе төңірегінде халықаралық ынтымақтастық қалыптастырды.

Бұл елдердің ешқайсысы шетелде қамауға алынған әрбір азаматын сиқырмен құтқарып ала алмайды. Олай болуға да тиіс емес. Бірақ олар бір іргелі нәрсені мойындайды. Паспорт иесі ең осал жағдайда қалған кезде оның мәні болуы керек.

Ал бұл мені британ қоғамына алып келеді. Өйткені түптеп келгенде бұл елшіліктер сіздердікі де. Олардың ақысын сіз төлейсіз.

Салықтарыңыз Сыртқы істер министрлігін қаржыландырады.

Салықтарыңыз Ұлыбританияның әлемдегі дипломатиялық өкілдіктерін қаржыландырады.

Үкіметіңіз сізге консулдық көмек өмірлік маңызды мемлекеттік қызмет екенін айтады. Сондықтан мен сізге бір сұрақ қойғым келеді. Сотталған тұтқын Мохамед Баракат ретінде емес. Жүзі газеттердегі қорқынышты тақырыптардың астында жарияланған адам ретінде емес. Тек сіз секілді тағы бір британ азаматы ретінде. Осыған көңіліңіз тола ма? Елеулі дипломатиялық өтініштер мен талаптарды қай кезде білдіру қажет екенін түсіндіретін, көпшілікке оңай ұғынықты өлшемі жоқ күйде консулдық көмектің әлі де лауазымды тұлғалардың қалауына қарай көрсетілетініне көңіліңіз тола ма? Бір отбасы басқа британ тұтқыны неге Үкіметтің белсенді көмегін алып жатқандай көрінетінін, ал олардың туысы қайта-қайта «Ұлыбритания араласа алмайды» дегенді неге еститінін түсінуге жылдарын жұмсайтынына көңіліңіз тола ма?

Бұл сұрақ сіз үшін тек өміріңіздің ең жаман күнінде маңызды болуы мүмкін екенін біле тұра, өзіңізді жайлы сезінесіз бе? Өйткені ешкім елшілік көмегі керек болады деп күтпейді. Мен де күтпедім. Мен әуе компаниясының ұшқышы едім. Үнемі сапарда жүретінмін. Елшіліктер — жанынан өте шығатын ғимараттар болатын. Қақпаның ар жағындағы тулар.

Паспортыңды жоғалтсаң ғана керек болуы мүмкін бір орын. Сосын бір күні мені қамауға алды. Сол сәтте әлгі ту бәрін білдіретін болды.

Мен Ұлыбританиядан мені кінәсіз деп жариялауды сұрап отырған жоқпын. Бұл — маңызды айырмашылық. Мен Ұлыбританиядан өз азаматтарының біріне не болғанына байыппен қарап, халықаралық стандарттар сақталды ма деген сенімді күмән туғанда қолында бар дипломатиялық тетіктерді пайдалануды сұрап отырмын. Сұрақ қойыңыздар.

Дәлелдерді алға тартыңыздар.

Тиісті жауаптарды талап етіңіздер.

Қажет жерде ресми өтініштер мен талаптар білдіріңіздер. Одан кейін не болатынын бақылаңыздар. Және «біз араласа алмаймыз» деген сөздердің әлдеқайда қиын мына сұрақтан қашудың сылтауына айналуына жол бермеңіздер: «Біз не істей аламыз?» Өйткені осы хикая бойы құжатталғанның бәрінен кейін, меніңше, Ұлыбритания үкіметі дәл осы сұрақты қоюға тиіс еді. Егер Ұлыбританияның өзі Қазақстан маңызды салаларда халықаралық стандарттардан әлі де төмен екенін айтса, заң үстемдігі мен сот тәуелсіздігіне қатысты мәселелерді мойындаса, британ министрлері Қазақстан алдында адам құқықтары мәселесін көтерсе және британдық құқықтық тәжірибе АХҚО арқылы халықаралық инвесторларға сенім беруге көмектесе алса — онда жиырма жылдық жаза өтеп жатқан британ азаматы жай ғана жанашырлықпен сырттай бақылаудан көбірек нәрсеге лайық емес пе?

Мен британ болғаным үшін ерекше сот төрелігін қаламаймын. Менде британ паспорты бар болғаны үшін Қазақстанға мені босатуды бұйырғанын қаламаймын. Мен керісінше нәрсені қалаймын. Ұлыбритания бүкіл әлемде ілгерілетеміз деп уәде беретін нәрсені қалаймын. Тәуелсіз сот төрелігі.

Тиісті құқықтық рәсім.

Халықаралық стандарттар. Жауапкершілік. Және дәлелдерді әділ қарау. Мүмкін, Ұлыбритания неге араласпады деп сұрағанда мен дұрыс емес сұрақ қойып жүрген шығармын.

Онда басқа сұрақ қояйын. Бұл жолы Қазақстанға емес, өз Үкіметіме бағытталған сұрақ: Ұлыбритания сырттай ғана бәсең үн қатумен шектелу енді жеткіліксіз деп шешкенге дейін шетелдегі британ азаматына жасалған қарым-қатынас қаншалықты жаман болуы керек?

111-тарау: Біреулер күледі, біреулер жылайды

Түрмеде бірнеше жыл өткізген соң, әзіл сияқты естілетін оқиғаларды ести бастайсың. Күлкілі оқиғаларды емес.

Алғаш естігенде санаң қабылдай алмайтын соншалықты қисынсыз оқиғаларды. Бір адам саған өз ісінде не болғанын айтып береді, ал сен оған қарап қаласың. «Жоқ. Бұлай болуы мүмкін емес.» Ол қайтадан түсіндіреді. Үстелде отырған тағы біреу оның сөзін растайды. Сен күлесің. Ол күледі. Бәрі күледі. Сосын біреу құжаттарды әкеледі. Сот шешімдері шығады.

Апелляциялар. Сараптамалық қорытындылар. Кейінгі сот шешімдері. Оқи бастайсың. Сөйтіп күлкі біртіндеп басылады. Осы кітап бойы менің ісімнің кейбір бөліктерін біреу көркем романға енгізсе, оқырмандар оқиға шындыққа жанаспайды деп шағымданар еді деп айтып келдім. Бірақ түрме маған жайсыз бір нәрсе үйретті. Сенгісіз іс тек менікі емес еді. Айналамда оқиғалары дәл сол сұрақты туғызатын адамдар болды: Осы екі нәрсенің екеуі де қалайша шын болуы мүмкін? Сол адамдардың бірі менің досым Рус еді.

Бес миллиард теңге

Руслан Ерденәев бір кезде Қазақстанның қаржы жүйесіндегі ең маңызды қызметтердің бірін атқарған. Ол Бірыңғай жинақтаушы зейнетақы қорын — БЖЗҚ-ны басқарған. Мен оны түрмеде кездестіргенде, ол ағылшын тілінде мінсіз сөйлейтін. Ақылды, өте білімді еді және Қазақстанды мен кездестірген тұтқындардың көпшілігінен мүлде басқа деңгейде түсінетін. Бұған дейін түсіндіргенімдей, Рус пен Эндрюмен бірге отыру маған елдің қалай жұмыс істейтіні туралы орасан көп нәрсе үйретті. Рус адвокаттарды да бар жанымен жек көретін. Өз ісінде оны қорғау үшін әйелі тіпті толық лицензиясы бар адвокат болған.

Басынан өткендері оның бұл мамандыққа деген сенімін дерлік жойған еді.

Бірақ мені ең қатты қызықтырғаны оның өз қылмыстық ісі болды. Рус Қазақстанның зейнетақы қорына тиесілі бес миллиард теңгеге қатысты іс бойынша он екі жылға сотталған еді. Бес миллиард. Мұндай сан жаңалық тақырыптарын туғызады. Зейнетақы қорының бұрынғы төрағасы.

Миллиардтар жоғалған. Жемқорлық. Түрме. Телефонында жаңалықты сырғытып отырған адамға осының өзі жеткілікті шығар.

Тағы бір жемқор шенеунік. Жақсы. Қамап тастаңыз. Сырғыт.

Келесі мақала.

Бірақ Рус туралы оқиға қылмыстық үкіммен аяқталған жоқ. Жылдар өте сол бес миллиард теңгенің не болғаны әлдеқайда күрделене түсті. Қылмыстық іс БЖЗҚ-ның Buzgul Aurum шығарған облигацияларға салған бес миллиард теңгесіне қатысты болды. Компания Asia Credit Bank-ке бес миллиард теңге депозит орналастырып, кейін сол банктен шамамен 4,9 миллиард теңге қарыз алған. Қарыз қайтарылмаған кезде банк бес миллиард теңгелік депозитті соның есебіне алып қойған. Содан кейін оқиғаға Қазақстанның тағы бір соты араласты.

2020 жылғы 15 желтоқсанда Алматы қаласының Мамандандырылған ауданаралық экономикалық соты Asia Credit Bank-тің Buzgul Aurum шотынан бес миллиард теңгені есептен шығаруы заңсыз болған деп тапты. Бұл шешім кейін 2021 жылғы наурызда апелляцияда күшінде қалдырылды. Осы жерде тоқтаңыз. Мұны тағы бір рет оқыңыз. Рус сотталушылардың әрекеттерімен байланысты шығын ретінде қаралған бес миллиард теңгеге қатысты қылмыстық іс бойынша түрмеде отырды. Содан кейін Қазақстанның басқа соты дәл сол бес миллиард теңгеге не болғанын қарап, банктің оларды компания шотынан заңсыз есептен шығарғанын анықтады.

Ал Рус түрмеде қала берді. Одан да қызығы бар. Немесе одан да жаманы. Күліп отырсыз ба, әлде жылап отырсыз ба — соған байланысты. Сотталған адамдар өтемақы төлеуге әлі де міндетті болып қалды. Orda.kz-тің кейінгі хабарлауынша, түрмеде отырып олар жиынтығында шамамен 1,1 миллиард теңге өтеген. Жағдайды елестетіп көріңіз. Сіз түрмеде отырсыз.

Мемлекет миллиардтар жоғалды дейді және сіз оларды қайтаруға тиіссіз. Сонымен қатар азаматтық сот банктің бес миллиард теңгелік депозитті заңсыз есептен шығарғанын анықтаған. Ал сіз әлі де төлеп жатырсыз. Рус пен басқалары жай ғана отырып алып шағымданған жоқ. Олар мемлекет ақша өндіре алатын активтерді көрсетуге тырысты. Тағы бір сотталған адам, Дабыр Медетбеков, Buzgul Aurum активтеріне қатысты шара қолдануды талап етіп әкімшілік сотқа жүгінді. 2025 жылғы ақпанда бұл талап қанағаттандырылмады.

Енді осы жағдайды біреуге абсурдтығына жымиып алмай түсіндіріп көріңіз. Тұтқындар іс жүзінде былай деді: Мына жерде актив бар.

Соған өндіріп алуды бағыттаңыздар. Ақшаны қайтарыңыздар. Ал жауап — жоқ. Сонымен қатар: Сендер бізге әлі де ақша қарызсыңдар. Бір сәтте бұл комедиялық скетч сияқты естіле бастайды. Тек Рус бұл әңгімені маған комедия клубында айтып отырған жоқ еді. Ол оны маған түрмеде айтып отырды. Он екі жыл. Газет тақырыбы жеткілікті жеткізе алмайтын тұс — осы.

Он екі туған күн. Он екі жаз. Он екі қыс. Отбасы мүшелерінің қартайып бара жатуы. Балалардың өсіп кетуі.

Ата-аналардың қайтыс болуы.

Сенің өмірің қабырғаның артында қатып тұрғанда, сырттағы өмір жалғаса береді. Тағы бір ерекше жайт болды: кеңірек істегі басқа айыпталушылардың кем дегенде бірі бұрыннан бостандыққа шыққан еді. Яғни бір істің өзінде әртүрлі айыпталушылардың тағдыры мүлде бөлек болуы мүмкін еді. Рус бәрін түсіндіріп отырғанда мен оны тыңдап, ішімнен мынаны ойлайтынмын:

Құқықтық жүйе бір мезетте екі түрлі шындықты қалай тудыра алады? Сосын өз ісімді есіме түсіретінмін. Мүмкін, Рус екеуіміздің бір-бірімізді түсінуіміздің себебі осы шығар.

«Бірақ ол өзін зорламағанын айтады»

Одан да түсіндіру қиын істер болды. Зорлау — басқа адамға тағылуы мүмкін ең ауыр айыптардың бірі. Ол байыппен тергелуге тиіс. Жәбірленушілер қорғалуға лайық. Нағыз қылмыскерлер жазалануға лайық. Және дәл осы айып соншалық ауыр болғандықтан, дәлелдерге де сондай байыппен қаралуы керек. Мен он төрт жасар қызды зорлады деп сотталған жасөспірім ұлдарға қатысты бір іс туралы білдім.

Содан кейін таңғаларлық жағдай болды. Жәбірленуші деп көрсетілген қыз анасымен бірге жұрт алдына шығып, өзін ешкім зорламағанын айтты. Әлеуметтік желідегі жасырын аккаунт емес. Түрмеде тараған қауесет емес. Қыздың өзі. Оның анасы. Жұрт алдында. Олар Қазақстан халықаралық адам құқықтары және заңдылықты сақтау бюросында өткен баспасөз мәслихатына қатысты. Іс туралы жарияланымдарда куәлардың да зорлау болмағанын айтқаны көрсетілді.

Соған қарамастан жасөспірімдер сотталды.

Мұны бір сөйлеммен түсіндіріп көріңіз: Қыздың өзі жұрт алдында «мені зорлаған жоқ» дегеніне қарамастан, ұлдар оны зорлады деп сотталды.

Сіздің алғашқы реакцияңыз мынадай болуы керек: Мен нені білмей тұрмын? Тағы бір нәрсе болуы керек. Біз білмейтін дәлелдер болуы керек. Түсініктеме болуы керек. Бұл — әбден орынды реакция. Қылмыстық істерді бір ғана сөйлемге немқұрайды түрде сыйғызуға болмайды. Бірақ дәл сондықтан мұндай ерекше қайшылық немқұрайлылық емес, сұрақтар туғызуға тиіс. Егер жәбірленуші деп танылған адамның өзі негізгі қылмыс болмады деп ашық айтып тұрса, біреу тоқтап, сот үкіміне қалай келгенін өте мұқият зерттеуге тиіс емес пе?

Бұл мұндай жалғыз іс те емес еді. Ақтаудағы тағы бір істе ер адам зорлау үшін он жылға сотталды. Әйел кейін сотқа хат жазып, зорлау болмағанын, ер адамның үйіне өз еркімен барғанын және олардың жыныстық қатынасы өзара келісіммен болғанын айтты. Соған қарамастан үкім күшінде қалды. Тағы да: Не? Қайта оқыңыз. Ер адам зорлау үшін он жыл алады.

Әйел зорлау болмағанын айтады. Ер адам сотталған күйі қалады. Әрине, соттың бұрынғы сөзінен бас тартуды автоматты түрде қабылдамауына негізді себептер болуы мүмкін.

Жәбірленушілерге қысым жасалуы мүмкін. Оларға қоқан-лоқы көрсетілуі мүмкін. Олар қорқып қалуы мүмкін. Біреу сөзін өзгерткен сайын үкім жай ғана жоғалып кете алмайды. Мұны түсінемін. Бірақ қайшылық та жай ғана жоғалып кете алмайды. Егер болжамды жәбірленуші біреудің он жыл отырған қылмысы мүлде болмады десе, сот төрелігі жүйесі соған қарамастан үкімнің неге сенімді түрде күшінде қалуы керегін тәуелсіз әрі нанымды түрде түсіндіре алуға тиіс. Өйткені сол үкімнің артында темір тордың ар жағында отырған адам бар.

Оны өз басыңнан өткеріп жатқанда он жыл — заңдық абстракция емес.

Ол кімге пара берген?

Одан кейін түрмеде кездестірген тағы бір іс болды; мен ондағы адамдардың толық аты-жөнін қолданбас бұрын оны әлі де толық құжаттап алғым келеді. Біз ол кәсіпкерді Сирогга деп білетінбіз. Маған түсіндірілген нұсқа бойынша, ол полиция қызметкеріне пара бергені үшін сотталған. Полиция қызметкері де сотталған. Әзірге бәрі түсінікті.

Бір адам пара береді. Бір адам пара алады. Екеуі де сотталады. Содан кейін, жылдар өткен соң, болжамды алушы пара алу айыбы бойынша кінәсіз деп танылды. Ал Сирогга пара бергені үшін түрмеде қала берді. Сол кезде маған бір айқын сұрақ келді: Ол нақты кімге пара берген? Мүмкін, түбінде екі сот шешімін де қолыма алғанда, осы нәтижелерді бір-бірімен үйлестіре алатын күрделі құқықтық түсініктеме табылар. Ондай түсініктеме болса, мен оны жазамын. Мен әділетсіздікке шағымдана отырып, өзім толық құжаттап үлгермеген нәрсені дәлелденген факт ретінде ұсыну арқылы басқа біреуге әділетсіздік жасағым келмейді.

Бірақ бұл іс түрме ішінде бізге белгілі болған қалпында адамды есеңгіретететін қайшылық еді. Параға әдетте екі тарап қажет. Біреу береді. Біреу алады. Егер құқықтық жүйе соңында болжамды алушы оны алмаған деп анықтаса, болжамды берушінің үкімі не болады? Бұл — түрме үстелінің айналасында отырғандардың бәрін күлдіретін дәл сондай оқиға. Сонда пара қайда кетті? Үстелдің жартысына жеткенде ғайып болды ма? Оны кім алды? Бәрі күледі. Сосын ер адамдардың бірінің әлі де сол жаза мерзімін өтеп жатқанын есіңе түсіресің.

Сол сәтте әзіл енді күлкілі болмай қалады.

Сену қиын оқиғалар

Қазақстанның түрме жүйесінде неғұрлым ұзақ отырған сайын, осындай оқиғаларды соғұрлым көп естідім. Бірақ тағы бір нәрсені де үйрендім. Түрме кінәсіз адамдарға толы. Өздерінен сұрап көріңіз. Барлығының дерлік өз түсіндірмесі бар. Кейбір тұтқындар өтірік айтады. Кейбірі істегенін кішірейтіп көрсетеді. Кейбірі өз әңгімесін түбегейлі өзгертетін бір фактіні ыңғайына қарай айтпай кетеді.

Кейбірі өз нұсқасын сонша жыл қайталағандықтан, мүмкін өздері де соған сеніп қалған шығар. Басқа тұтқын бір нәрсені сенімді айтқаны үшін ғана оған сенбеуді өте тез үйрендім. Сондықтан құжаттар маңызды. Сондықтан сот шешімдері маңызды.

Сондықтан сараптамалық қорытындылар маңызды. Сондықтан тәуелсіз журналистік зерттеулер маңызды. Сондықтан өз ісімдегі дәлелдерге соншалық беріліп кеттім. Мохамед «мен кінәсізбін» деді екен деп Мохамедке сенбеңіз. Дәлелдерге қараңыз.

Мен дәл осы өлшемді басқалардың бәріне қолданамын. Рус сияқты істердің соншалық мазасыздандырғаны да сондықтан. Құжаттар болды. Сот шешімдері болды. Даталар болды. Сомалар болды. Кейінгі сот процестері болды. Яғни бұларды «тағы бір тұтқын жақсы әңгіме айтып отыр» деп жай ғана жоққа шығара салу мүмкін емес еді. Біртіндеп маңызды сұрақ әділетсіздік көрдім деген әр тұтқын шынымен кінәсіз бе деген сұрақ емес екенін түсіне бастадым. Әрине, олай емес. Сұрақ — жүйе шын мәнінде дәлелдене алатын ауыр қайшылықтарды танып, түзете ала ма дегенде еді. Әрбір сот төрелігі жүйесі қателеседі.

Ұлыбритания да қателеседі.

Америка да.

Әр ел қателеседі. Қылмыстарды адамдар тергейді. Айыптауды адамдар қолдайды. Үкімді адамдар шығарады. Адамдар қателеседі. Сот төрелігі жүйесінің шынайы сынағы — оның бірде-бір рет қателеспеуінде емес. Шынайы сынақ содан кейін басталады. Бір жерде аса елеулі қателік кеткен болуы мүмкін екенін көрсететін дәлел пайда болғанда не болады?

Жүйе қызығушылық таныта ма?

Әлде қорғануға көшеді ме? Біреу дәлелдерді тәуелсіз түрде зерттей ме?

Әлде мекеме өзінің бұрынғы шешімін қорғай ма? Сот: «Біз бұл жерде қателестік» деп айта ала ма? Прокурор: «Бұл үкім енді сенімді емес» деп айта ала ма? Тергеуші: «Мен қателестім» деп мойындай ала ма? Жүйе өзін-өзі түзете ала ма? Бұл сұрақтар мен үшін орасан маңызды болды. Өйткені олар менің де сұрақтарым еді. Бірақ кейін тағы бір нәрсені байқай бастадым. Міне, оқиғаның одан сайын жайсыздандыратын тұсы осы.

Айыпталушы қарапайым азамат болмаса не болады?

Айыпталушы жүйенің өзінде жұмыс істесе не болады?

Айыпталушылар форма кигенде

Атбасар түрмесіндегі іске қараңыз. 2023 жылы түрме ішінде тұтқындардың аяусыз соққыға жығылып, жәбірленгенін көрсететін бейнежазбалар жария болды. Сол тұтқындардың бірі белсенді Тимур Данебаев еді. Бұл жай ғана құлыптаулы есіктің ар жағында отырған тағы бір тұтқынның: «Күзетшілер мені азаптады» деуі емес еді. Бейне болды.

Нақты бейнежазба.

Қазақстан билігі түрмеден шыққан кадрлардың шынайылығын растады, ал қылмыстық-атқару жүйесінің он екі қызметкеріне ақырында азаптау айыбы тағылды. Енді бұдан кейін не болғанын сіз жаңа ғана оқыған кейбір істермен салыстырыңыз.

2025 жылғы ақпанда он екісінің бәрі ақталды. Прокуратура апелляция берді. Ақтау үкімі жойылды. Олар қайтадан сотқа барды. 2025 жылғы желтоқсанда он екісінің бәрі тағы да ақталды. Прокуратура тағы да апелляция берді. Содан кейін, 2026 жылғы наурызда, екінші ақтау үкімі де жойылып, тағы бір қайта сот талқылауы тағайындалды.

Осы тізбекке жай ғана қараңыз. Тұтқындарды ұрып-соғып жатқан бейнежазба. Түрменің он екі қызметкері қылмыстық жауапқа тартылды.

Ақталды. Ақтау үкімі жойылды. Іс қайта қаралды. Тағы да ақталды. Ақтау үкімі тағы да жойылды. Тағы бір сот. Енді жаңа ғана оқыған істерге қайта оралыңыз. Жәбірленуші деп көрсетілген қыз бен оның анасы жұрт алдында зорлау болмағанын айтқанда да зорлау үшін сотталған жасөспірімдерді ойлаңыз.

Болжамды жәбірленушісі кейін сотқа олардың жыныстық қатынасы өзара келісіммен болғанын айтқанымен, он жылға сотталған ер адамды ойлаңыз. Рус пен бес миллиард теңгені және кейін Қазақстанның басқа соты банктің сол ақшаны есептен шығаруына қатысты нені анықтағанын ойлаңыз.

Сосын Атбасарға қараңыз. Айырмашылықты көріп тұрсыз ба?

Мен көріп тұрмын.

Қарапайым адам айыпталғанда, төтенше қайшылықтар бірнеше жылдық түрме жазасымен қатар өмір сүре алатын сияқты. Ал айыпталушылар орындығына мемлекет қызметкерлерін отырғызыңыз, тіпті түрме ішіндегі қатыгездіктің бейнежазбасы бар істе де, айыптау үкімін шығарып, оны күшінде сақтау аяқ астынан айрықша қиын болып шығады. Бұл кездейсоқтық па? Мен олай деп сенбеймін. Қазақстан түрмелерінде тым көп жыл өткіздім, сондықтан лауазымды тұлғаларға қарсы шағымдардың қалай жұмыс істей алатынын көрмедім деп өтірік айта алмаймын.

Тұтқын өзін ұрғанын айтады. Дәлел қайда? Ол өзін азаптағанын айтады. Дәлел қайда? Ол түрме әкімшілігіне шағымданады. Бұзушылық анықталған жоқ. Мен де шағым бергенмін. Басқа тұтқындардың да шағым бергенін көрдім. Қайта-қайта сол сұрақ оралады: Дәлеліңіз қайда? Жақсы. Ал біреуде

шынымен дәлел болғанда не болады? Камера болғанда не болады? Түрме ішінде не болып жатқанын көрсететін бейнежазба шыққанда не болады?

Атбасар маған өте жайсыз жауап береді.

Тіпті бейнежазбаның өзі қылмыстық жауапқа тартылған қызметкерлердің түпкілікті сотталуына апаратын тура жолды қамтамасыз етпеді. Ал енді мен осының бәріне қарап, айыпталушылардың қылмыстық-атқару жүйесінде жұмыс істегенінің процестің соншалық қиынға айналуына мүлде қатысы жоқ деп сенуге тиіспін бе? Мүмкін, кейбір оқырмандар сенер. Мен сенбеймін. Бұл форма кигені үшін он екі адам автоматты түрде сотталуға тиіс деген сөз емес.

Әрине, жоқ. Әрбір айыпталушы әділ сот талқылауына лайық. Әрбір жеке айып нақты сол айыпталушыға қатысты дәлелденуге тиіс.

Прокуратура қылмыстық жауапкершілікті дәлелдеуге тиіс.

Кінәсіздік презумпциясының нақты мәні болуы керек. Мен бұл қағидаларға бар жаныммен сенемін. Сондықтан да бұл қарама-қайшылық мені мазалайды.

Айыпталушы қарапайым адам болғанда мұндай ерекше сақтық қайда? Рус сияқты адам түрмеде отырғанда, дәлел үкімді шын мәнінде қолдайтынына барынша көз жеткізуге деген осындай табандылық қайда? Сотталғаннан кейін жылдар өтіп, қайшы дәлелдер пайда болғанда ол қайда?

Болжамды жәбірленушінің өзі қылмыс болмады дегенде ол қайда? Сол кезде мекемелердің шексіз күмәндануы қайда кетеді? Тұтқындар мен олардың отбасылары біреуді дәлелдерге қайта қарауға көндіру үшін жылдар бойы күрескенін көрдім.

Шағымдардың дәл сол шағым бағытталған мекемелерге қайта оралғанын көрдім. Тағы бір туған күні темір тордың ар жағында өтіп жатқанда, адамдардың ресми шешімдер арасындағы қайшылықтарды түсіндіріп отырғанын көрдім.

Ал жүйенің өз мүшелері айыпталушылар орындығына отырғанда, түпкілікті айыптау үкіміне апаратын жол аяқ астынан таңғаларлық күрделі болып кетуі мүмкін. Мүмкін, бұл кездейсоқтық шығар. Мүмкін, әр кезеңді жеке-жеке түсіндіруге болар. Мүмкін, заңгерлер маған әр ақтау үкіміне, әр жоюға және әр қайта сот талқылауына процессуалдық себеп көрсете алар. Бірақ осы жүйенің ішінде көргенімнің бәрінен кейін, бұл айырмашылықты жай ғана елемеуге болады деп сенбеймін.

Мен оқырманнан өз қорытындысын өзі шығаруды сұраймын.

Менің сөзіме ғана сенбеңіз. Істерді оқыңыз. Сот шешімдеріне қараңыз. Бейнежазбаларға қараңыз. Одан кейін не болғанына қараңыз. Сосын өзіңізден сұраңыз: Туындаған күмәндер бәрінің пайдасына бірдей түсіндірілетіндей көріне ме?

Отбасылар күлмейді

Түрменің сыртынан қарағанда абсурд істер көңіл көтеретіндей көрінуі мүмкін. Адамдар оғаш оқиғаларды жақсы көреді. Телефоныңнан біреуін оқып, басқа адамға жібересің. Мынаны қарашы. Сене аласың ба? Мүмкін, күлерсің. Тіпті біз де кейде күлетінбіз. Түрме әзілі басқаша. Кейде күлкі — жай ғана тірі қалудың тағы бір тәсілі. Адамдардың өміріндегі ең жаман сәттерін күліп отырып, тіпті сөйлемін аяқтай алмай айтқанын көрдім. Содан кейін сол түні әлгі адамның жалғыз отырғанын көресің. Көрермен жоқ. Әзіл жоқ. Тек бір нүктеге қарап отыр. Сонда түсінесің. Сыртта да біреу сол жазаны бірге өтеп жүр. Ана түн ортасында оянып, телефонын тексереді. Әке тағы бір адвокат іздеп жүріп қартайып барады. Әйел түрме кездесуіне жету үшін сағаттап жол жүреді.

Балалар әкесінің неге үйге келмейтінін түсінбейді. Отбасылар заттарын сатады. Қарыз алады. Адвокаттарға төлейді. Шағымдар жазады. Апелляцияларды күтеді. Олар ешқашан білгісі келмеген «кассация», «сараптама», «процессуалдық бұзушылық» және «жаңадан ашылған мән-жайлар» деген сөздерді үйренеді. Бір жыл екі жылға айналады. Екі жыл беске айналады. Бес жыл онға айналады. Фотосуреттер өзгереді. Балалар жасөспірім болады.

Ата-аналар қартаяды.

Кейбірі тұтқын үйге оралмай тұрып қайтыс болады.

Мұнда күлкілі ештеңе жоқ. Мүмкін, оқырман мен тұтқынның ең үлкен айырмашылығы да осы шығар. Сіз Рус туралы оқып: «Бұл ақылға сыймайды» дей аласыз. Сосын бетті аударасыз. Рус бетті аудара алмады. Ол әр таң сайын сол оқиғаның ішінде оянатын. Зорлау үшін сотталған жасөспірімдер газетті жауып, өз тарихын жоғалтып жібере алмады. Олардың аналары да. Он жыл өтеп жатқан ер адам да. Сирогга да. Мен де. Біздің отбасыларымыз да. Атбасарда ұрып-соғылғаны бейнеге түскен тұтқындар да әлгі кадрларды жай ғана өшіріп, қалыпты өмірге қайта орала алмады.

Түрмеге алғаш түскенімде, мен өз оқиғамды теңдесі жоқ, ақылға сыймас жағдай деп ойлайтынмын. Саусақ іздері. ДНҚ. Бейнебақылау. Сот-сараптамалық қайшылықтар. Куәлар. Өшірілген дәлелдер. №28 қорытынды. Кейінгі жылдары ашатын нәрселерімнің бәрі. Мен өзіме: «Мұндай ессіз іс басқа ешкімде жоқ шығар» дейтінмін. Сосын адамдармен таныса бастадым.

Олардың құжаттарын оқыдым. Отбасыларын тыңдадым. Басқа істердің қалай өрбігенін бақыладым. Сөйтіп менің сұрағым біртіндеп өзгерді. Ол енді:

«Бұл менің басыма қалай түсті?» деген сұрақ емес еді. Ол: «Бұл қанша рет болды?» деген сұраққа айналды. Мен әлі де жауабын білмеймін. Мүмкін, ешкім білмейтін шығар. Бірақ қазір мен түрменің ішінен біреу сізге ақылға сыймайтын бір оқиға айтқанда екі бірдей қауіпті қателік жасауға болатынын

түсінуге жеткілікті білемін. Біріншісі — бәріне сене салу. Екіншісі — ештеңеге сенбеу. Сондықтан біз «кінәсізбіз» дегеніміз үшін ғана бізге сенбеңіз. Тергеңіз. Оқыңыз. Дәлелдерді тексеріңіз.

Сот шешімдерін салыстырыңыз.

Жайсыз сұрақтар қойыңыз. Екі ресми қорытындыны бір-бірімен үйлестіру мүмкін емес болып көрінсе, күліп қойып әрі қарай жүре бермеңіз.

Неге екенін сұраңыз.

Ал айыпталушы қалғандардың бәрін түрмеге қамайтын мекемеде жұмыс істейтін адам болса, одан да мұқият бақылаңыз. Бірдей стандарттар қолданылып жатыр ма деп сұраңыз. Қылмыстық құдалауға деген дәл сондай табандылық бар ма деп сұраңыз. Күмәндер қарапайым айыпталушының да пайдасына дәл солай түсіндіріле ме деп сұраңыз. Неге шенеуніктер айыпталушылар орындығында тұрғанда, сырттай қарағанда бұлтартпас дәлелдер кейде жылдарға созылған процессуалдық белгісіздікке әкеледі де, ал қарапайым айыпталушылар дәл сол жылдарын жүйені кері бағытты көрсететін дәлелдерді жай ғана қайта қарауға көндіруге тырысып өткізеді деп сұраңыз.

Бұл оқиғаларды оқыған кей адамдар күледі. Неге екенін түсінемін. Кейде тіпті біз де күлдік. Біреулер күледі. Біреулер жылайды. Бірақ дәл осы түні бір жерде анасы ұлы бір күні үйге орала ма деп ұйықтай алмай жатыр. Бір жерде әйелі түрмеге дейін болған өмірдің фотосуреттеріне қарап отыр. Бір жерде балалар әкесіз өсіп жатыр. Бір жерде өзін азаптағанын айтқан тұтқын оған біреу қашан да болсын сене ме деп ойлап отыр. Ал бір жерде бетон қабырғаның ар жағында тағы бір адам металл кереуетте жатып, төбеге қарап, сол сұрақты мыңыншы рет қайталап жатыр:

Бұл қалайша болып жатыр? Оқырман үшін бұл — сенгісіз оқиға. Отбасы үшін — трагедия. Тұтқын үшін мұнда күлкілі түйін жоқ. Таңертең шамдар қайта жанады. Есіктер ашылады.

Тағы бір нөмір аталады.

Оның жазасынан тағы бір күн жоғалады. Сіз бұл кітапты жаба аласыз. Ал ол түрме есігін өз жағынан жауып, шығып кете алмайды. Біреулер күледі. Біреулер жылайды. Ал мұны бастан өткеріп жатқан адамдарға тек аман қалу керек.

112-тарау: Сіз түйеқұссыз ба?

Бұл кітапты алғаш жаза бастағанда, саясаттан мүмкіндігінше аулақ болуды саналы түрде шешкен едім. Қазір артқа қарап отырсам, бұл басынан-ақ мүмкін болмаған шығар. Менің басымнан өткен оқиға қоғамнан оқшау болған жоқ. Ол Қазақстанда болды. Ол Қазақстан тарихының белгілі бір кезеңінде болды.

Оған елдің полициясы, прокурорлары, соттары, түрмелері және жоғары мемлекеттік мекемелері қатысты. Оған британ азаматы қатысты, демек

ақырында Ұлыбритания үкіметі де қатысты. Ал 801-бөлменің ішінде менің өз өмірім құлап жатқанда, Қазақстанға қатысты әлдеқайда ірі саяси және қаржылық шайқастар мыңдаған миль жерде әлдеқашан жүріп жатқан еді.

Бастапқыда олар туралы мүлде ештеңе білмедім. Кейін адамдар бұл жайында менің де хабардар болуыма ықпал ете бастады.

Лондонда басқа да оқиғалар болып жатты

2019 жылы, Қазақстанда менің өз ісім енді басталып жатқанда, Ұлыбританияның Қылмысқа қарсы күрес жөніндегі ұлттық агенттігі заңсыз болуы мүмкін байлыққа қарсы салыстырмалы түрде жаңа құралдарының бірін — шығу тегі түсіндірілмеген байлық туралы бұйрықтарды қолдана бастады. 2019 жылғы мамырда NCA бастапқыда 80 миллион фунттан астам сомаға сатып алынған және офшорлық компаниялар арқылы иеленілген Лондондағы үш аса қымбат жылжымайтын мүлікке қатысты бұйрықтар алды. NCA алғашында бұл мүліктерді саяси ықпалды тұлғамен байланысты деп сипаттады. Кейін мүліктер Қазақстанның сол кезде жуырда қызметтен кеткен президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың қызы Дариға Назарбаева мен немересі Нұрәлі Әлиевке байланысты екені жария болды.

Одан кейін не болғанын өте анық айтқым келеді, өйткені өзіме жасалды деп айтып жүрген нәрсені басқа біреуге жасағым келмейді. Қылмысқа қарсы күрес жөніндегі ұлттық агенттіктің ісі кейін жеңіліске ұшырады. 2020 жылы Жоғары сот NCA ісінің негізіндегі маңызды жорамалдарды қабылдамай, бұл бұйрықтардың күшін жойды. Сондықтан мен UWO өндірісі Назарбаев отбасының қылмыс жасағанын дәлелдеді деп отырған жоқпын. Дәлелдеген жоқ.

Менің айтпағым — уақыт сәйкестігі туралы. Өйткені мұның бәрі Қазақстанда менің өз ісім өрбіп жатқан уақытпен дерлік дәлме-дәл сәйкес келді. Ал менің одан хабарым да болған жоқ. Соған қарамастан қамауда отырғанымда бұл тақырып маған қайта-қайта айтылды.

Адамдар менің британ азаматы болғанымды Ұлыбританияның Лондондағы ауқатты қазақстандық мүдделерге қарсы не істеп жатқанымен байланыстырды. Менің ойлағаным есімде: Мұның маған қандай қатысы бар? Мен әуе компаниясының ұшқышымын. Қызым қайтыс болғандықтан қамауда отырмын. Мен Қылмысқа қарсы күрес жөніндегі ұлттық агенттікте жұмыс істемеймін. Шығу тегі түсіндірілмеген байлық туралы бұйрықтарды мен шығармаймын. Британ соттарының не істейтінін мен шешпеймін.

Мұндай тергеулердің бар екенін де білмедім. Бірақ, сірә, менің британ паспортым басқа адамдардың Ұлыбританиямен саяси және қаржылық дауларының мені қоршаған ахуалға енуіне жеткілікті болған.

Жылдар өткен соң кеңірек оқи бастағанда, бұл мәселенің қаншалық маңызды болып кеткенін түсіндім. Қазақстанның бұрынғы билеуші элитасы мен қазақстандық капиталдың Ұлыбританияға қозғалысы Вестминстерде де талқыланатын тақырыпқа айналған еді. 2022 жылы Парламент Қазақстанмен

байланысты тұлғаларға ықтимал жемқорлыққа қарсы санкциялар мәселесін талқылап, Назарбаевтың айналасымен байланысты байлықты нақты сөз етті.

Тағы да айтамын, мұның ешқайсысы мені қылмыстық қудалау саяси бұйрықпен жүргізілгенін дәлелдемейді. Қолымда жоқ құжатты ойдан шығарып, бар етіп жаза алмаймын.

Бірақ бұл саяси фон болған жоқ деп көрсетсем, ол да адалдық болмас еді. Әсіресе кейін өз ісімнің материалдарын қарағанда, тергеудің ең алғашқы кезеңдерінен-ақ Бас прокуратураның жоғары деңгейлерінде қол қойылған немесе шығарылған құжаттарды тапқанымды ескерсек.

Менің ісім таңғаларлықтай тез арада қарапайым аудандық тергеуден әлдеқайда жоғары деңгейдің назарын аударған.

Ақырында отбасым бұл алаңдаушылықтарды Ұлыбритания елшілігі мен Сыртқы істер министрлігіне жеткізді.

Сондықтан адамдар менің айналамдағы әңгімелерде Ұлыбританияның қазақстандық элитаға қарсы әрекеттерін қайта-қайта қозғағанда, ал жоғары органдар сол кезде-ақ менің ісімді мұқият бақылап отырғанда, мен мұны есте сақтадым. Әлі күнге дейін есімде. Саясат адамдарға жайсыздық туғызады екен деп оны бұл кітаптан алып тастасам, ақымақтық болар еді.

Енді ешкім саясаттан тыс өмір сүрмейді

Шын мәнінде мен бұл кітаптың дәлелдер туралы болғанын қаладым. Қызым туралы. Тергеу туралы. Маған не болғаны туралы. Бірақ айналамыздағы әлемге қараңыз. Украина. Газа. Иран. Санкциялар. Тарифтер. Дональд Трамп.

Биньямин Нетаньяху.

Илон Маск.

Томми Робинсон. Эпштейн. Ұлыбританияда, Еуропада, Құрама Штаттарда, Австралияда және басқа жерлерде жаппай демонстрациялар. Соғыстар, сайлаулар, миллиардерлер, үкіметтер, алгоритмдер, насихат, әлеуметтік желілер мен саяси қозғалыстар біз оларды шақырсақ та, шақырмасақ та өмірімізге кіреді.

Сіз саясатты жек көруіңіз мүмкін. Саясат сізді жек көрмеуі де мүмкін. Ол бәрібір сізді тауып алуы ықтимал. Мен мұны білемін, өйткені бұрынғы өмірімнің басым бөлігін мұның ешқайсысының маған қатысы жоқ деп ойлап өткіздім.

Ұшақ басқардым.

Сапарладым. Қонақүйлерде тұрдым. Мейрамханаларда тамақтандым. Үйге қайттым. Отбасымды асырадым, қамқор болдым. Саясат — теледидарда адамдар дауласып отыратын нәрсе еді.

Содан кейін бір күні Қазақстандағы қонақүй бөлмесінде қызым қайтыс болды да, аяқ астынан прокурорлар, елшіліктер, министрлер, парламентшілер, халықаралық ұйымдар мен үкіметтер күнделікті сөздік қорымның бір бөлігіне айналды.

Сондықтан мен оқырманнан осының бәрі болғанға дейін өзім жеткілікті байыппен ойламаған бір сұрақты қоюын қалаймын: Өз еліңізден шыққанда шын мәнінде қаншалық қорғалғансыз? Бір кезде менің ісім туралы пікірталас әлемдегі ең ірі кәсіби ұшқыштар форумы болуы ықтимал PPRuNe-де пайда болды. Ол мен үшін маңызды сұрақтан басталды: жұмысы оларды заң үстемдігіне толық сенуге болмайтын елдерге жіберетін кезде әуе компанияларының ұшқыштары шын мәнінде қандай қорғанысқа ие?

Ұшқыштар мансабы бойы әуе компаниялары жібергендіктен шекара асып жүреді. Олар шетелде жүргенде апатты бір жағдай орын алса не болады? Бірақ бір кезде бір оғаш нәрсе болды. Әңгіме ұшқыштарды қорғау туралы болудан қалып, мен шынымен британ бола аламын ба дегенге ауысты. «Мохамед Баракат деген британ? Мұны растай аласыз ба?» — деп сұрады бір қолданушы. «Мохамед» деген есім «британ» сөзінің қасына қойылмай тұрып әлдебір түсініктеме талап ететіндей. Оқып отырып: дүние не болып барады деп ойладым. Міне, ең күмәнді жағдайларда шетелдік түрмеде жиырма жылға отырған британдық әуе компаниясының капитаны бар, ал кей адамдар үшін күрделі сұрақ — жемқор елде жүрген ұшқыш өз мемлекетінен қандай қорғаныс күтуге тиіс деген мәселе емес еді. Олардың сұрағы: британ азаматының аты Мохамед болуы мүмкін бе?

Мұндай жағдай сіздің де басыңызға түсуі мүмкін бе?

Мүмкін, сіз мұны Ұлыбританияда оқып отырған шығарсыз. Мүмкін, жылына екі рет саяхаттайтын шығарсыз. Мүмкін, сіз кәсіби әуе компаниясының ұшқышы шығарсыз.

Дубай.

Түркия. Таиланд. Қазақстан. Мысыр. Грузия. Арзан бір жер. Жылы бір жер. Әдемі бір жер. Жұмысқа немесе іссапарға жіберілген бір жер.

Қонақүйіңізді брондайсыз. Сақтандыру сатып аласыз. Паспортыңыздың жарамдылық мерзімі тағы алты ай барын тексересіз. Ауа райын қарайсыз. Тіпті қылмыс деңгейін де тексеруіңіз мүмкін.

Сосын барасыз. Мен мұны жылдар бойы істедім. Бірақ біз кіріп бара жатқан елдің қылмыстық сот жүйесін шын мәнінде қаншамыз зерттейміз?

Соттар қаншалық тәуелсіз? Полиция телефоныңызға қол жеткізе ала ма? Дәлелдер жоғалса не болады? Жауап алуды жазып алуға бола ма? Елшілігіңіз сот отырысына қатыса ма? Ел тәуелсіз адвокатқа бірден тиісті түрде қол жеткізуге мүмкіндік бере ме? Сіз әлі сотталмай тұрып жергілікті баспасөз полицияның оқиға нұсқасын жарияласа не болады? Олар шындыққа жатпайтын мәліметті факт сияқты таратса не болады?

Британ газеттері сол мақаланы тапса не болады? Олар оны тәуелсіз түрде тексере ме? Әлде сіздің атыңыз, суретіңіз және ең сенсациялық айып бір сайттан екіншісіне көшіріле беріп, сіз ешқашан бармаған елдердегі адамдар

газеттер сіз не істеді деп жазғанын анық білеміз деп сеніп қалады ма? Соңғы сұрақтың жауабын мен білемін. Өйткені оның қалай болғанын өз көзіммен көрдім. Мохамед Баракат туралы бастапқы оқиға бүкіл әлемге таңғаларлық жылдамдықпен тарады. Жылдар кейін сол оқиғаға күмән келтіретін дәлелдер пайда болғанда, журналистерді қызықтыру шексіз қиын болды.

Бұл кітапты ашқанға дейін менің атымды ешқашан естімеген болсаңыз да, бұл сізді алаңдатуға тиіс. Өйткені келесі аты-жөн сіздікі болуы мүмкін. Мен саяхаттауды тоқтатыңыз деп отырған жоқпын. Әрине, әр шетелдік полиция қызметкері жемқор немесе әр шетелдік сот қауіпті деп те отырған жоқпын.

Мен әлдеқайда қарапайым нәрсе айтып отырмын.

Қайда бара жатқаныңызды біліңіз.

Және паспортыңыз сиқырлы қалқан емес екенін түсініңіз.

Түйеқұс синдромы

Осы ауыр кезең бойы Қазақстанның құқықтық жүйесінде бірдеңенің дұрыс емес екенін түсінген адамдарды кездестірдім. Мұны анық айтқым келеді. Мені бәрі бірдей елемеді емес. Бәрі бірдей жемқор болған жоқ. Форма кигеннің бәрі жаман адам болған жоқ. Лауазымды адамдардың құжаттарға қарап, жүзі өзгергенін көрдім. Адамдардың ақырын ғана: «Бұл дұрыс емес» дегенін естідім. Шынайы таңданысты көрдім. Жанашырлықты көрдім. Тіпті ашуды да көрдім. Бірақ кейін бір нәрсенің қайта-қайта болғанын көрдім.

Ештеңе. Адам мәселені көреді. Мәселені түсінеді. Тіпті бірдеңе істеу керек екеніне келісуі мүмкін. Сосын аяқ астынан басы жоғалып кетеді. Мен мұны «Түйеқұс синдромы» деп атай бастадым. Қорыққан кезде түйеқұс басын құмға тығады деген бейнені адамдар жиі қолданады. Нақты жануар қауіпке тура солай жауап бермейді, бірақ мен сипаттап отырған нәрсеге бұл метафора тап-тамаша келеді. Мен көрген жоқпын. Бұл менің деңгейімнен жоғары. Мұны басқа біреу шешеді.

Мені араластырмаңыз. Мүмкін, өзі жоғалып кетер. Басты құмға тығу. Күту. Қауіп өтіп кетеді деп үміттену. Түйеқұс синдромын түрмелердің ішінде көрдім. Оны мемлекеттік мекемелерде көрдім. Оны сот процестерінде көрдім. Оны халықаралық деңгейде көрдім. Бір рет байқап алсаңыз, оны барлық жерден көре бастайсыз. Мәселе — бір нәрсені елемеу оны жоғалтпайды. Әдетте бұл оның құнын басқа біреу төлейді дегенді білдіреді.

Сіз түйеқұсқа айналып жүрген жоқсыз ба?

Сондықтан мен мұны Мохамед Баракаттан кеңірек алып шыққым келеді. Келесі жолы бір нәрсе болып жатқанын көріп, алғашқы реакцияңыз: «Бұл қорқынышты, бірақ маған қатысы жоқ» болса — өзіңізден бұл шынымен солай ма деп сұраңыз. Әділ сот қағидаларының әлсіреуі тек тұтқындарға ғана қатысты емес. Баспасөз бостандығы тек журналистерге ғана қатысты емес.

Мемлекеттік жемқорлық тек саясаткерлерге ғана қатысты емес. Соғыс тек дәл қазір үйлері бомбаланып жатқан адамдарға ғана қатысты емес. Консулдық қорғау тек шетел түрмелерінде отырған адамдарға ғана қатысты емес. Құқықтардың бір қызық қасиеті бар.

Олар жұмыс істеп тұрған кезде көп адам олардың қаншалық бағалы екенін байқамайды. Біреуі жоғалғанда байқайсыз. Біреу сізді айыптағанға дейін тиісті құқықтық рәсім туралы көп ойламайсыз. Жүзіңіз газеттегі жалған тақырыптың астына шыққанға дейін баспасөз дәлдігі туралы ойламайсыз. Шетелдік түрме қабырғасының ар жағында отырғанға дейін консулдық қорғау туралы ойламайсыз. Алдыңыздағы судья нәтижені алдын ала шешіп қойғандай көрінгенге дейін сот тәуелсіздігі туралы ойламайсыз. Ол кезде алаңдай бастауға біршама кеш болады.

Сондықтан кейде өзіңізден сұраңыз: Мен түйеқұс болып жүрмін бе? Онымен бетпе-бет келу жайсыз болғандықтан бір нәрсені елемей жүрмін бе? Мұны басқа біреу шешеді деп ойлап жүрмін бе? Бүгін өзімді қорғаймын деп, ертең балаларым үшін одан да жаман әлем жасап жатырмын ба? Өйткені ақырында біреу міндетті түрде құнын төлейді. Адвокатым Дін-Мохамедтің дана сөзімен айтқанда: «Адамдар әділетсіздік өз басына түскенде ғана әділеттілікті талап етеді!»

Балалар

Мен алыстан қарап қана отыра алмаған бір тақырып бар. Балалар. Газадан, Суданнан және Украинадан келген кадрлар маған сөзбен жеткізу қиын әсер етті. Халықаралық институттар, үкіметтер мен соттар жауапкершілік, халықаралық құқық және геноцидті қоса алғанда түрлі айыптаулар жөнінде әлі де дауласып келеді. Мен өз естелік кітабымның бірнеше беті жер бетіндегі ең саясиланған даулардың бірін шешіп қояды деп көрсетпеймін. Бірақ саяси сарапшылықты қажет етпейтін бір нәрсе бар. Өлген бала — өлген бала. Қорыққан бала — қорыққан бала.

Сәби геосаясатты білмейді. Екі жасар бала шекараны түсінбейді. Үйіндінің арасын қазып жүрген бала Біріккен Ұлттар Ұйымында қандай қарар қабылданғанын білмейді. Олар бір ғана сөзді біледі. Ана. Газадағы, Судандағы, Украинадағы балалардың суреттерін көрген сайын ішімдегі бір нәрсе қайта-қайта сынып жатқандай болды. Ата-анасының құшағында жараланған кішкентай бала. Қираған жердің арасымен отбасын іздеп жүрген

балалар. Шаң басқан кішкентай жүздер. Енді ешқашан жауап бермеуі мүмкін аналарын шақырып жылаған балалар.

Мен оларға жай ғана кезекті статистика ретінде қарай алмаймын. Мен Софиядан айырылдым. Бұл дүниеде қазір түрмеге дейін болмаған белгілі бір эмоциялық қашықтықпен қарай алатын көп нәрсе бар.

Бірақ балаларға емес. Ешқашан балаларға емес. Әкесінің қайтыс болған қызын құшақтап тұрғанын көргенде, сол адамның кеудесінде жаңа ғана ашылған қуыс туралы бір нәрсені білемін. Анасының баласының үстінде айқайлап жылағанын көргенде, ең алдымен саясатты көрмеймін.

Ата-ананы көремін. Ал жалғыз қалған, қорыққан, қираған жердің арасынан анасын не әкесін іздеп жүрген кішкентай баланы көргенде, ең қатты қалайтыным — экранның арғы жағына қол созу. Оны көтеріп алу. Құшақтау.

Қауіпсіз екенін айту.

Қорғау.

Өйткені қызымнан айырылғаннан бері әр қорыққан бала маған оны еске түсіре алады. Сол балалардың әрқайсысы бір сәтке Софияға айналады.

Мұның бәрінің сізге қандай қатысы бар?

Бәлкім, қатысы өте көп шығар. Бәлкім, мүлде жоқ шығар. Бұл ішінара сіздің шешіміңіз. Бұл кітапты Қазақстандағы бір адамның оғаш қорқынышты түсі ретінде оқи аласыз. Британдық ұшқыш. Қайтыс болған қыз. Даулы кісі өлтіру үкімі. Жемқор шенеуніктер. Түрмелер. Алыстағы бір нәрсе. Өкінішті бір нәрсе. Сіздің басыңызға ешқашан түспейтін бір нәрсе. Мен де басқа адамдардың қайғылары туралы дәл осылай ойлайтынмын. Сосын өз қайғым келді. Сондықтан менің оқиғамнан шығатын соңғы сабақ: «Байғұс Мохамед» болғанын қаламаймын.

Бұл ешкімге көмектеспейді. Дұрысырақ сұрақ: Мохамедтің оқиғасы маған дәл сол сабақты өз басымнан өткермей тұрып нені үйретеді?

Мүмкін, бұл бара жатқан еліңізді мұқият тексеру дегенді білдіреді. Мүмкін, шетелде қамауға алынсаңыз, үкіметіңіз не істейтінін және не істемейтінін түсіну дегенді білдіреді. Мүмкін, ешқашан көрмеген адам туралы сенсациялық тақырып шыққанда көбірек күмәнмен қарау дегенді білдіреді. Мүмкін, полиция мәлімдеме жасады екен деп әр сөз әлдеқашан дәлелденді деп ойламау дегенді білдіреді. Мүмкін, үкіметтер соттарды әлсіретіп, журналистерді қорқытып немесе жауапқа тартуды қиындатқанда назар аудару дегенді білдіреді.

Мүмкін, айналаңыздың бәрі үндемеуді қауіпсіз деп шешкенде, жай ғана сөйлеу дегенді білдіреді. Ұсақ нәрселер маңызды. Өйткені мемлекеттік институттар бір түнде күйреп қалмайды. Стандарттар біртіндеп бұзылады. Бір ымыра. Бір еленбеген бұзушылық. Бір қорыққан шенеунік. Жарияламауды шешкен бір журналист. «Бұл менің мәселем емес» деген бір

азамат. Тағы. Тағы да. Тағы да. Бір күні ол сіздің мәселеңізге айналғанға дейін.

Сонда жан-жағыңызға шарасыз қарап, неге ешкім сөйлемей жатқанын ойлайсыз. Ал мүмкін, олардың бәрі бір кездері сіз істегенді дәл қайталап жүрген шығар. Басқа жаққа қарап. Сондықтан бастан өткергенімнің бәрінен кейін сізге бере алатын бір сабақ болса, ол мынау: Қабырғаның маңызды екенін түсіну үшін өзіңіз сол қабырғаның ар жағына түскенше күтпеңіз.

Басқа адамдардың балалары маңызды екенін түсіну үшін өз балаңыз теледидардағы суретке айналғанша күтпеңіз. Журналистер жариялағанын тексеруі керек екеніне мән беру үшін өз атыңыз газет тақырыбының астында шыққанша күтпеңіз.

Үкіметіңіз сіз үшін шын мәнінде не істейтінін сұрау үшін шетел түрмесіне түскенше күтпеңіз. Ал бір нәрсенің дұрыс емес екенін көріп, басыңызды төмен ұстап жүру ең қауіпсіз жол деп өзіңізді сендіргенде — түйеқұсты есіңізге алыңыз. Өзіңізге бір сұрақ қойыңыз: Мен басымды құмға тығып, басқа біреудің мәселесі маған жеткенше жоғалып кетеді деп үміттеніп жүрмін бе? Өйткені кейде ол шынымен жоғалады. Кейде жаңалықтар басқа тақырыпқа көшеді.

Кейде бәрі ұмытады. Бірақ бір жерде біреу оның салдарын әлі де бастан өткеріп жатады. Мен білемін. Мен өз басыма түскеннің салдарын жылдар бойы бастан өткеріп келемін. Ал өздері бастамаған соғыстардың ортасында қалған балалардың қорыққан жүздеріне қарағанда, Софияны және оның өмірде көруі тиіс болғанның бәрін ойлағанда, менің саясатым өте қарапайым болып қалады. Тағы бір әке осы сезімді білмесе екен деймін. Тағы бір ана да білмесе екен деймін. Баланың қандай паспорты бар екені маған бәрібір.

Қай тілде сөйлейтіні де бәрібір. Шекараның қай жағында туғаны да бәрібір. Мен тек біреу сол баланы көтеріп алса екен деймін. Құшақтаса. Қорғаса. Өйткені әкесі үшін, анасы үшін — сол бала бүкіл әлем. Ал мен үшін бір ғана сәтке, олардың бәрі — София.

113-тарау: ҰҚК және мен

71-түрмеге дейін ҰҚК туралы білгенімнің бәрі әңгімелерден ғана еді. Қазақстанның Ұлттық қауіпсіздік комитеті — бәрі атайтын ҰҚК. Әлемнің бұл бөлігінен тыс адамға түсіндіру үшін, оны барлау қызметі мен қуатты федералдық құқық қорғау органының арасындағы бір құрылым деп елестетіңіз.

Қазақстанның кеңестік тарихына байланысты адамдар оны әрине КГБ-мен салыстырады. Американдықтардың ойына Федералдық тергеу бюросы (FBI) келуі мүмкін. Екеуі де дәл сәйкес келмейді, бірақ жалпы мағынасын түсінесіз.

Түрмеде олардың атының өзі салмақты естіледі. Әңгімелер естисіз. Мұны ҰҚК істеді. Оны ҰҚК алып кетті. ҰҚК оларды бақылап жүр. Ол

туралы сөйлеме, ҰҚК тыңдап отыр. Өзімде олармен жеке тәжірибе болмағандықтан, мұның көбін бір құлақтан кіргізіп, екіншісінен шығаратынмын. Түрме әңгімеге толы. Жылдар бойы естігенімнің бәріне сенсем, баяғыда-ақ есімнен адасар едім.

Олармен менің өз тәжірибем бір қарапайым сөйлемнен басталды. Эндрю Мадинаның жазбаларын естіген. Ісімнің кейбір бөліктерін көрген. Ол телефонын алып, мен бұл дауыстық жазбаларды жұртқа жариялай аламын ба деп ҰҚК-дегі таныстарына хабарласқан.

Жауап келді: «Бұл дауыстық жазбаларды жариялау — оның құқығы.» Болғаны осы. Ешқандай драма жоқ. Ешкім есікті теуіп ашқан жоқ. Ешкім мені қараңғы тергеу бөлмесіне шақырған жоқ. Досыма айтылған бірнеше сөз ғана. Бірақ сол сөздер мені назар аударуға итермеледі. Бұл адамдар нақты кімдер?

Жемқорлыққа қарсы органды кім бақылайды?

Меніңше, кез келген қоғамдағы ең маңызды құрылымдардың бірі сыбайлас жемқорлыққа қарсы орган болуы керек. Егер полиция жемқор болса, оларды кім ұстайды?

Прокурорлар жемқор болса, оларды кім ұстайды? Судьялар жемқор болса, оларды кім ұстайды? Ең маңыздысы: Сыбайлас жемқорлыққа қарсы органның өзі жемқор болса, оны кім ұстайды? Отбасым екеуміз менің өз ісіме қатысты жемқорлық күмәндері бойынша Қазақстанның Сыбайлас жемқорлыққа қарсы агенттігіне әлдеқашан жазғанбыз. Ештеңе. Мардымды ешқандай жауап келген жоқ. Содан кейін Сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызметтің жоғары деңгейлерінде нақты жұмыс істеген адамдар туралы оқи бастадым.

Мақсат Қожабаев ұйымның төменгі жағында отырған жай бір қызметкер емес еді. Ол Қазақстанның Сыбайлас жемқорлыққа қарсы агенттігі төрағасының орынбасары болған.

Оны кім ұстады? ҰҚК. Ол 2023 жылы ұсталып, кейін 120 000 АҚШ доллары және басқа адамның қылмыстық ісін шешуге байланысты уәделер жөніндегі іс бойынша сотталды. Ол бес жыл алты айға бас бостандығынан айырылды.

Содан кейін оның бауыры Дәуренбек Қожабаевқа қараңыз, ол да сыбайлас жемқорлыққа қарсы жүйеде жоғары лауазым атқарған.

Кейін ол ірі парақорлық ісі бойынша сотталып, он бір жылға сотталды.

Одан әрі артқа қарасаңыз, сыбайлас жемқорлыққа қарсы орган қызметкерлерінің өздері жемқорлық істерінде ұсталған басқа мысалдарын табасыз.

Бұл иронияны байқамау мүмкін емес еді. Біз Сыбайлас жемқорлыққа қарсы агенттікке жемқорлықты тексеріңіздер деп жазып жүргенде, ҰҚК сол агенттіктің адамдарын ұстап жатқан. Мұны ойдан шығара алмайсың.

Неғұрлым көбірек қараған сайын, шенеуніктерге қатысты істердің артында сол үш әріпті соғұрлым жиі көре бастадым. ҰҚК.

Содан кейін сыбайлас жемқорлыққа қарсы

қызметті ҰҚК-ге берді

Оқиға осы жерде одан да қызық бола түседі. 2025 жылғы 30 маусымда Президент Тоқаев Қазақстанның Сыбайлас жемқорлыққа қарсы агенттігін қайта ұйымдастырды.

Оның сыбайлас жемқорлыққа қарсы тергеу функциялары Ұлттық қауіпсіздік комитетіне беріліп, ҰҚК-нің Сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызметі құрылды.

Демек, ақырында Қазақстанның өзі осы бытыраған жағдайды реттеуде ҰҚК-ге әлдеқайда үлкен рөл беру керек деген қорытындыға келген сияқты. Бұл кезде мен таңғалмадым.

Мен көптеген осындай операциялардың артында кім тұрғанын бұрыннан байқап жүр едім.

ҰҚК.

Жемқор шенеунік ұсталды.

ҰҚК.

Жоғары лауазымды тұлға тергелді.

ҰҚК.

Түрме қызметкері ұсталды. Тағы да ҰҚК туралы естимін. Содан кейін бұрын жазған түрме бастығы түрмеге қамалды, мен сол тергеудің артында да қауіпсіздік органдарының қатысы болғанын білдім. Кенет бұл адамдар біздің айналамызда мен ойлағаннан әлдеқайда көп әрекет етіп жүргенін түсіне бастадым.

Олар түрмелердің ішінде де бар

Түрменің өз үкіметі бар. Оны осы кітап бойы түсіндіріп келдім. Ресми әкімшілік бар. Козёлдар бар. Блатнойлар бар. Ахилер бар. Смотрящий бар. Ақша айналады. Телефондар.

Есірткі.

Бопсалау.

Тұтқындар мен қызметкерлер арасындағы мәмілелер. Ақпарат. Бәрі бәрін бақылайды. Ал осының бәрінің артында бір жерде ҰҚК де бақылап отыр. Олардың бұл ортаны үнемі бақылап отыратынын түсіне бастадым. Әрине, оларды экстремизм қызықтырады. Бұл құпия емес. Ахилер өздерін бақылап жүргенін біледі.

Терроризм мен экстремизм үшін сотталғандар өздерін бақылап жүргенін біледі. Бірақ түрме ішінде көріп, үйрене бастағаныма қарағанда, мәселе мұнымен шектелмеді.

Полицияның тұтқындардан ақша бопсалауы. Тұтқындардың басқа тұтқындардан ақша бопсалауы. Ұйымдасқан топтардың шектен тыс күшеюі. Қиянат туралы ауыр айыптаулар.

Түрмелердің ішінде шын мәнінде не болып жатқаны туралы ақпарат. Ол қозғалып жүреді. Ал ҰҚК-нің адамдары мен ақпарат көздері барлық жерде бар. Не нәрсеге қарап тұрғанымды білген соң, оны байқай бастадым.

Осы қабырғалардың ішінде болып жатқан ессіздіктің жартысы сыртқы әлемге көрінбейді деп жылдар бойы ойлаппын. Олай емес екен. Біреу бақылап отыр екен.

Судьялар, прокурорлар, шенеуніктер — бірінен

соң бірі

Енді түрмелердің сыртына қараңыз.

Қазақстан жаңалықтарын іздеңіз. Судьялар. Прокурорлар. Полиция қызметкерлері. Жоғары лауазымды шенеуніктер. Бірінен кейін бірі. 2026 жылғы маусымда тіпті Шығыс Қазақстан облыстық сотының қылмыстық істер жөніндегі сот алқасының төрағасы қолайлы сот шешіміне байланысты аса ірі пара алды деген күдікпен ҰҚК мен сот жүйесінің ішкі қауіпсіздігі қатысқан операцияда ұсталды.

Осы лауазымды бір сәт ойлап көріңіз. Қылмыстық сот алқасының төрағасы. Басқа адамдарды түрмеге жіберу керек пе деген шешім шығаратын жүйенің өте жоғары деңгейінде отырған адам. Соған қарамастан біреу оны тергеуге дайын. Сол жылдың басында Ақтөбе облысында бір прокурор ҰҚК-нің Сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызметі мен Бас прокуратураның ішкі қауіпсіздігі қатысқан жемқорлыққа қарсы операцияда ұсталды.

Бұлар лицензиясыз темекі сатып жүрген адамдар емес. Бұлар құқықтық жүйенің өз ішіндегі адамдар. Қазақстанға дәл осы керек. Өйткені баламасы қандай? Лауазымы бардың бәрін қол сұғылмайтын ету ме? Полиция халықты тергесін де, полицияның өзін ешкім тергемесін бе? Прокурорлар бәрін тергесін де, прокурорларды ешкім тергемесін бе? Судьялар адамдарды түрмеге жіберіп, өздеріне ешкім ешқашан келмейді деп сеніп отырсын ба? Жоқ. Олардың соңынан барыңыздар. Заң бұзып жатса, тергеңіздер.

Ақша алып жатса, ұстаңыздар.

Лауазымын теріс пайдаланса, жауапқа тартыңыздар. Жүйені осылай тазалайды.

Содан кейін олармен өзім кездестім

Бірақ газет мақалалары менің ҰҚК-нің осындай жанкүйеріне айналуымның себебі емес.

Мен бұл адамдармен өзім тікелей араластым. Олар мен күткендей болмады.

Осы кітап бойы полициямен және прокурорлармен жұмыс істеудегі кейбір тәжірибелерімді сипаттадым. Кейде қарсы алдымда отырған адамның

сол лауазымға қалай жеткенін шын көңіліммен түсінбей отыратынмын. Бір нәрсені түсіндіресің.

Ештеңе. Тағы түсіндіресің. Жүзінде еш реакция жоқ. Қайшылықты тура көрсетесің. Әлі ештеңе жоқ. Сосын ҰҚК адамдарымен араласа бастадым. Мүлде басқа тәжірибе. Алғыр. Аса алғыр. Бір нәрсені алты рет түсіндірудің қажеті жоқ. Олар тыңдайды. Сіз оларды талдап отырғанда, олар сізді талдап отырады.

Ұсақ детальдарды байқайды.

Әртүрлі бөліктердің қалай байланысатынын түсінеді.

Дұрыс сұрақтар қояды. Олардың маған ұнаған тағы бір қыры бар. Олар проблемалар жоқ сияқты көрсетуге қызықпайтын секілді.

Не болып жатқанын біледі. Оларға отырып алып: «Жігіттер, Қазақстанда жемқорлық бар» деп түсіндірудің қажеті жоқ. Олар біледі. Полиция ақша ала алатынын түсіндірудің қажеті жоқ.

Олар біледі.

Түрме қызметкерлері тұтқындардан ақша таба алатынын да. Олар біледі.

Билік лауазымындағы адамдар сол лауазымын теріс пайдалана алатынын да. Олар біледі. Менің көргенім бойынша, олар сол адамдардың соңынан түсіп жүр. Мені таңғалдырғаны осы.

Нәтижелер

Жылдар бойы бөлімдердің маған өздерінің қандай міндет атқаруға тиіс екенін айтқанынан шаршадым. Мені сіздің шын мәнінде не істейтініңіз қызықтырады. Жеткілікті хат алдым. Жеткілікті ресми жауап алдым. Жеткілікті түрде мынадай жауап естідім: «Сіздің шағымыңыз құзыретті органға жолданды.» Жолданды. Тағы жолданды. Шағымданып отырған адамдарыңызға қайта жолданды. Көп рақмет. Істі жабыңыз. Келесі. Қазір мен нәтижеге қарап бағалаймын. Ал ҰҚК нәтиже көрсетіп жатыр. Оны көруге болады. Шенеуніктер ұсталып жатыр. Судьялар тергеліп жатыр.

Прокурорлар тергеліп жатыр. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы органның өз ішіндегі адамдар да ұсталды. Түрме қызметкерлері ұсталды. Ал енді сыбайлас жемқорлықты тергеу функциясының өзі ҰҚК қарамағына берілді. Олардың алдында орасан зор жұмыс тұр. Шын мәнінде орасан зор.

Қазақстанның құқықтық және түрме жүйелерінде жеткілікті жыл өткіздім, сондықтан олардың алдында тұрған мәселенің ауқымын білемін. Бірақ ең болмағанда біреу оны шешуге дайын сияқты. Мен үшін маңыздысы осы.

Мен — жанкүйермін

Қазақстанда алғаш қамауға алынғанымда бір күні жазамын деп ешқашан ойламаған бір сөйлем бар. Мен, Мохамед Баракат, Қазақстан ҰҚК-нің үлкен жанкүйерімін. Міне. Айттым. Бұл кітапты оқып отырған кей адамдар мұны оғаш көреді деп білемін. Қазақстан полициясының, прокуратурасының, соттарының және түрме жүйесінің кейбір бөліктерін тараудан тарауға дейін қатты сынаған адам қалайша елдегі ең қуатты мемлекеттік мекемелердің бірін аяқ астынан мақтай алады? Оңай. Өйткені менің тәжірибем осындай. Біреу жаман іс істесе, жаман істеп жатыр деп айтамын.

Біреу жақсы іс істесе, жақсы істеп жатыр деп айтамын. Мен бұл кітапты Қазақстанға шабуыл жасау үшін жазып отырған жоқпын. Мен Қазақстанда өзіме не болғанын жазып отырмын.

Айырмашылығы бар.

Ал ҰҚК-мен тәжірибем оң болды. Меніңше, бұл адамдар Қазақстанның құқық қорғау ортасындағы жаңа буынды білдіреді. Білімді. Ақылды. Алғыр. Байқағыш. Ең маңыздысы, мен үшін, олар жүйенің ішінде болып жатқан жағымсыз нәрселерді мойындауға және оған жауапты адамдардың соңынан шын мәнінде түсуге дайын сияқты.

Мен мұны құрметтеймін. Шын мәнінде, ісімнің басында осындай ойлау тәсілі бар адамдарды көбірек кездестірсем ғой деймін.

Мүмкін, бүгін менің өмірім мүлде басқаша болар еді.

Рақмет

Сондықтан бұл бөлік қарапайым.

Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздік комитетіне алғысымды білдіргім келеді. Рақмет. Жемқорлықтың соңынан шын ниетімен түсіп жүрген адамдарға рақмет. Лауазымы өздерін қорғайды деп ойлаған шенеуніктерді тергеп жүргендерге рақмет.

Түрме қабырғаларының артында не болып жатқанын бақылап жүргендерге рақмет. Басқалардың бәрін өздері тергейтін адамдардың өзін тергеуге дайын жандарға рақмет.

Жалғастыра беріңіздер. Өйткені Қазақстанға сіздер керексіздер. Алда әлі тау-тау жұмыс бар. Бірақ мен отырған жерден нәтижелерді көріп тұрмын. Ал есепке алынатыны — нәтиже. Бір қызығы, ҰҚК-мен бүкіл байланысым бастапқыда айтқан адам үшін бәлкім ештеңе білдірмеген бір сөйлемнен басталды: «Бұл дауыстық жазбаларды жариялау — оның құқығы.» Ал мен үшін оның мәні зор болды. Ол мені зерттей бастауға итермеледі. Неғұрлым көп қараған сайын, соғұрлым көп білдім.

Неғұрлым көп білген сайын, пікірім соғұрлым өзгерді. Бірақ сол сөздер оқиғаның басы ғана еді. Өйткені ақырында мен ҰҚК-ні алыстан бақылап қана қоймайтын немесе Эндрю арқылы жеткізілген хабарларды естіп қана отырмайтын болдым. Олар менің өміріме тікелей кірді. ҰҚК мен менің оқиғам шын мәнінде осы жерден басталады.

114-тарау: Үмітсіздік дауыстары

Жылдар бойы өз ісім туралы айқайлап келдім. Анам айқайлады. Әпке-қарындастарым айқайлады. Адвокаттар жазды. Шағымдар берілді. Елшіліктерге хабарласты. Мемлекеттік мекемелерге хабарласты.

Халықаралық ұйымдарға хабарласты. Президент Әкімшілігі. Бас прокуратура. Омбудсмен.

Ұлыбритания елшілігі.

Сыртқы істер министрлігі. БҰҰ органдары. Адам құқықтары ұйымдары. Әрқайсысына хат жетті. Әрқайсысына құжат жетті. Бәрі бір нәрсе білетін. Ал бір жауап әртүрлі түрде қайта-қайта келді: «Біз жеке істерге араласпаймыз.»

Жеке істер. Мен бұл сөздерді жек көре бастадым. Өйткені жеке іс деген нақты не? Біреу ақыры қағаздардан басын көтеріп: «Тоқтай тұрыңыз. Мүмкін, бұлар енді жеке-жеке мәселелер емес шығар» деуі үшін қанша жеке іс керек? Қазақстан жүйесінің ішінде неғұрлым ұзақ қалған сайын, бұл сұрақ соғұрлым маңызды бола түсті. Өйткені мен енді жалғыз емес едім. Басқа дауыстарды ести бастадым. Әртүрлі адамдар. Әртүрлі істер. Әртүрлі мамандықтар. Әртүрлі жылдар. Бірақ таңғаларлықтай ұқсас шағымдар.

Ақырында бір нәрсені түсіндім. Мүмкін, біз қателесіп жүрген шығармыз. Мүмкін, әрқайсымыз жеке тұрып: «Менің ісіме қараңыздар!» деп айқайлаудың орнына, бірге тұрып: «Қайталанатын ортақ сипатқа қараңыздар» деуіміз керек шығар.

Өткеннен жеткен үн

Мұратханға, Гүлнараға, Мұрат Адамға және маған өтпес бұрын, сізді артқа апарғым келеді. Тағы бір адамға. Евгений Жовтиске.

Қазақстандағы адам құқықтары саласымен айналысатын кез келген адамға оның есімін ұзақ таныстырудың қажеті жоқ.

Ол Қазақстан халықаралық адам құқықтары және заңдылықты сақтау бюросының директоры болған. Мохамед Баракат деген есімді біреу естімей тұрып-ақ, Жовтистің өз қылмыстық ісі Біріккен Ұлттар Ұйымының Адам құқықтары жөніндегі комитетіне дейін жеткен еді.

Мен оның ісін оқи бастадым. Неғұрлым көп оқыған сайын, соғұрлым оғаш сезіндім. Өйткені мен басқа біреудің оқиғасын оқып отыруым керек еді. Бірақ оның орнына әр бірнеше бет сайын өз оқиғамның бөліктерін кездестіре бердім. Тәуелсіз сарапшылар.

Қорғау тарапының өтінішхаттары. Айыптау мен қорғау арасындағы теңдікке қатысты шағымдар. Оның құқықтық өтінішіне сәйкес, қорғау тарапының айтқандарының мәнін тиісті түрде қарастырмаған апелляция. Оның адвокаттары сот пен апелляциялық соттың екеуі де айыптау тарапының сараптамалық дәлелдеріне күмән келтірген тәуелсіз сарапшылардың қорытындыларын тиісті түрде қараудан бас тартты деп

шағымданды. Олар біржақтылыққа және тараптардың теңдігі болмауына шағымданды. Олар оның апелляциясы дәлелдерді шынайы қайта қараудан гөрі формалды рәсімге көбірек ұқсап кетті деп айтты. Содан кейін апелляция туралы бөлікке жеттім.

Өтініште апелляциялық сот тәуелсіз сарапшылардың қорытындыларын тиісті түрде қарамағаны, жәбірленушінің отбасы берген дәлелдерге жауап бермегені, қорғау тарапының өтінішхаттарын жауапсыз қалдырғаны және үкімді толық мәні бойынша қайта қарамағаны айтылған.

Оқуды тоқтаттым. Бір минут күте тұрыңыз. Оның ісі мен менің ісімнің арасында қанша жыл бар еді? Басқа қылмыс. Басқа айыпталушы. Басқа жағдайлар. Соған қарамастан, мен жанға бататындай таныс естілетін шағымдарды оқып отырдым. Өз ісімде мен адвокатымның тағы бір қағаз бергенін жай ғана тіркеп қоюдың орнына, соттардан дәлелдердің мәнін қарауды жылдар бойы сұрадым.

Сарапшылар. Сот сараптамалары. Куәлар. Өтініштер. Апелляциялар. Қайта-қайта сол бір күйзеліс: Біреу мәніне шын мәнінде қарай ма? Менің БҰҰ Адам құқықтары жөніндегі комитетіне берген өз өтінішім қазір Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактінің 14-бабы бойынша ауыр бұзушылықтар туралы айыптауларды көтереді — әділ әрі ашық сот талқылауына, тәуелсіз және бейтарап сотқа, кінәсіздік презумпциясына, қорғауға жеткілікті мүмкіндіктерге, куәлардан жауап алу мүмкіндігіне және тиісті аудармаға қатысты кепілдіктер. Содан кейін Жовтис материалынан одан да мазасыздандыратын нәрсе таптым.

Сол кезде-ақ халықаралық бақылаушылар Қазақстандағы ақтау үкімдерінің өте төмен деңгейіне және прокурорлар мен қорғау адвокаттарының мүмкіндіктері арасындағы орасан теңсіздікке алаңдаушылық білдірген.

Бұл Мохамед Баракат шағымданғаннан кейін жазылған жоқ. Бұл анам тым көп шу шығарғандықтан пайда болған жоқ. Мен келмей тұрып-ақ ол бар еді.

Бұл тетіктер бұрыннан сипатталған

Одан кейін академиялық әдебиет болды. Мен Cornell International Law Journal журналында Алексей Трочев жариялаған «Between Convictions and Reconciliations: Processing Criminal Cases in Kazakhstani Courts» атты мақаланы оқыдым. Тағы да айтамын, оның Мохамед Баракатқа қатысы жоқ. Софияға қатысы жоқ. 801-бөлмеге қатысы жоқ. Бұл Қазақстанның қылмыстық сот жүйесі іс жүзінде қалай жұмыс істейтіні туралы академиялық зерттеу еді. Сол нәрсе тағы да кездесті. Трочев кеңестік кезеңнен қалған тұрақты айыптаушылық бейімділік деп сипаттаған құбылыс және тергеушілерді, прокурорларды, судьяларды байланыстыратын қатынастар мен ынталандырулар туралы жазды.

Ол шын мәніндегі жарыспалы сот ісін және сот тәуелсіздігін күшейтуге арналған реформалар қылмыстық сот жүйесінің ішіндегі қалыптасқан билік қатынастарына кедергі жасағандықтан қиындыққа тап болды деп тұжырымдады. Кейін ол қылмыстық сот төрелігінің маңызды салаларында судьялар іс жүзінде құқық қорғау органдарының кіші серіктестері болып қала беретінін жазды.

Осы тіркесті қайта оқыңыз. Кіші серіктестер. Ол қамауға алу туралы өтініштердің басым көпшілігінің мақұлдануы, ақтау үкімдері мен ақталудан қашу және прокурорлар елеулі артықшылықтарға ие болған апелляциялық орта туралы жазды. Сондай-ақ ол ақтау үкімі прокурорлар мен бірінші саты судьяларының сәтсіздігі саналады деген ескі кеңестік көзқарасты сипаттады. Кенет мен жай ғана теорияларды оқып отырған жоқ едім.

Мен өзімді ішінде қамалып қалғандай сезінген механизмнің сипаттамасын оқып отырдым. Мохамед Баракатты біреу білмей тұрып-ақ, ғалымдар бұл тетіктерді сипаттап қойған. Тіпті тарихи түрде «телефон құқығы» деп аталған құбылыс — судьялар мен іс нәтижелеріне бейресми ықпал ету — және судьялар прокурорларға қарсы шығудың кәсіби салдарынан қорқып, оларға қарсылық білдіруге құлықсыз болуы мүмкін мәдениет туралы да сөз болды. Енді менің сотым өткен кезеңге қатысты халықаралық есептерге қараңыз.

АҚШ Мемлекеттік департаментінің Қазақстан бойынша 2020 жылғы адам құқықтары туралы есебі сот тәуелсіздігі, азаптау, баспасөзге шектеулер және жемқорлық мәселелерін елеулі алаңдаушылықтардың қатарына қосты. Сондай-ақ онда билік лауазымындағы және құқық қорғау органдарымен байланысы бар адамдардың жазасыз қалуы жалғасқаны айтылды. Сол есеп қамау орындары мен түрмелердегі азаптау және қатыгездік туралы да жазып, түрме қызметкерлерін азаптау үшін жауапқа тарту жағдайлары сирек екенін айтты.

Тағы да: Қанша жеке іс керек? Өйткені бір кезде «жеке» деген сөз өте ыңғайлы болып кетеді.

Мұратхан

Содан кейін мен сондай жеке істердің бірімен таныстым. Мұратхан Тоқмәди. Түрмеде отырған, оқиғасы соншалық оғаш адам — алғашқы реакцияңыз тағы да тоқтап, дұрыс түсіндім бе деп сұрау болады. Мұратхан ісінің ортасындағы өлім 2004 жылы болған. Банкир Ержан Тәтішев аң аулау кезінде оқ тиіп қаза тапқан. Мұратхан сол өлімге байланысты қылмыстық жауапқа тартылған.

Үкім шыққан. Жылдар өтті. Содан кейін дәл сол өлім қайта оралды. Бұл жолы іс бұрынғы оқиға нұсқасы мүлде дұрыс емес деп көрсетті. Бұл қасақана кісі өлтіру болған деді. Ал 2018 жылы Мұратхан Тәтішевті өлтіргені үшін он жарым жылға сотталды. Сондықтан Мұратхан өз ісі

туралы айтқанда, сұрақ күлкілі дәрежеде қарапайым естіледі: Бір адамды дәл сол адамның өлімі үшін неше рет соттауға болады?

Әрине, құқықтық уәждер бұдан күрделірек. Бірақ түрме кейде құқықтық тілдің бәрін алып тастап, өзегіне қарауды үйретеді.

Бір қайтыс болған адам. Бір айыпталушы. Сол өлімге қатысты бір алғашқы үкім. Жылдар өткен соң, сол өлімге қатысты мүлде басқа теориямен тағы бір қылмыстық құдалау. Тағы бір үкім. Ал Мұратхан екінші нұсқа қате болды деп қана айтқан жоқ. Кейін ол сол іске негіз болған кінәні мойындау физикалық және психологиялық қысым арқылы алынғанын айтты.

Orda.kz бұл айыптауларды егжей-тегжейлі зерттеді.

Жарияланымдарда қамауда отырған кезде оны жасырын бақылау және оған қысым көрсетіліп, азапталды деген айыптауларды тергеу сипатталды. Ақырында бұл азаптау тергеуі 2022 жылғы желтоқсанда қылмыс құрамының болмауына байланысты тоқтатылды. Бұл мен үшін жеке тұрғыдан қызық мәселе туғызады. Сіз жаңа ғана алдыңғы тарауды оқыдыңыз.

ҰҚК-мен менің тәжірибем кейін қандай болғанын білесіз. Мен оларды мақтадым. Сол пікірімде қаламын. Мұратхан бұрынғы кезеңге қатысты мүлде басқа тәжірибені сипаттайды. Оның дауысы менікінен өзгеше екен деп оны өшіріп тастамаймын. Онда мен қандай екіжүзді болар едім? Мен жылдар бойы адамдардан мен: «Бұл менің басымнан өтті» дегенде тыңдауды сұрап келдім. Сондықтан басқа тұтқын: «Бұл менің басымнан өтті, міне жағдайлар, шағымдар және оған қатысты материалдар» десе — мен тыңдаймын. Ол адамды есту үшін оның әр қорытындысымен келісудің қажеті жоқ. Осы тараудың бүкіл мәні де осы. Дауыстарды тыңдаңыз.

Кейін редакциядан үн шықты

Ақырында тек тұтқындар ғана емес еді. Бұл маңызды. Өйткені тұтқындарды жоққа шығару оңай. Әрине, ол өзін кінәсіз дейді. Әрине, ол шағымданады. Түрмедегі әркімнің өз оқиғасы бар.

Жақсы.

Онда түрмеден шығайық. Редакцияға барайық. Orda.kz. Orda мен үшін маңызды болды, өйткені олар басқалар қол тигізуге қорқатын нәрселерді жариялауға дайын еді.

Олар жемқорлық туралы жазды.

Түрмедегі зорлық-зомбылық туралы жазды. Судьялар туралы жазды. Прокурорлар туралы. Ықпалды адамдар туралы. Мұратхан туралы жазды. Ақырында менің оқиғам туралы да жазды. Содан кейін аяқ астынан бас редактордың өзі жаңалыққа айналды. Гүлнара Бажкенова. 2025 жылғы 1 желтоқсанда Orda-ның Алматы мен Астанадағы кеңселерінде және Гүлнараның үйінде тінту жүргізілді. Қызметкерлерден жауап алынды, телефондар тәркіленді, ал Гүлнара үйқамаққа алынды.

Мұны түрмеден бақылап отырғаныңызды елестетіңіз.

Қазақстанның құқықтық жүйесінде не болып жатқаны туралы айыптауларды жариялауға дайын ұйымдардың бірі аяқ астынан сол құқықтық жүйенің өзімен күресіп жатыр.

Содан кейін іс ұлғаяды. Айлар өтеді. Басқалардың проблемаларын жариялап жүрген журналист енді өз үйінде қамалып, өз мәселесімен күресіп отыр. Ал мен осы кітапты жазып жатқанда, оқиға тағы өзгерді. 2026 жылғы 18 тамызда Гүлнара Бажкенова кінәлі деп танылды. Сот оған жеті жылдық бас бостандығынан айыру жазасын тағайындап, оның орындалуын екі жылға кейінге қалдырды. Бұл ежелгі тарих емес. Мен осы сөздерді жазып отырғанға дейін небәрі төрт күн бұрын болды.

Сондықтан халықаралық ұйымдар біз тарихи заңдылықтарды қарап жатырмыз немесе оқиғаларды бақылап отырмыз дегенде, бір нәрсені түсініңіз: оқиғалар мен осыны теріп отырған сәтте болып жатыр.

Содан кейін кезек адвокатқа келді

Оқиғаның бұл жерінде оны байқамау мүмкін болмай қалады. Гүлнараға адвокат керек болды. Оның мүддесін қорғауға келген адвокаттардың бірі Мұрат Адам болды. Тінту кезінде ол оның атынан әрекет етуге тырысты. Ол үйқамаққа қарсы шықты. Шағымдар берді.

Тергеуге байланысты бұзушылық деп санаған мәселелерін жұрт алдында талқылады. Содан кейін аяқ астынан Мұрат Адамның өз басында мәселе пайда болды. Әділет министрлігі оның адвокаттық қызметпен айналысу лицензиясынан айыру туралы талаппен сотқа жүгінді. Іс Ішкі істер министрлігінің Гүлнараны қорғау кезінде ол тергеу туралы жалған ақпарат таратты деген ұсынысынан туындады. Лицензия бойынша сот процесінде он алты БАҚ және әлеуметтік желі материалы ұсынылды, ал сот отырысы туралы хабарларда олардың кейбірі тіпті оның жарияланымдары болмағаны айтылды. Оны қолдау үшін сотқа жиырма сегіз адвокат келді.

2026 жылғы 16 қаңтарда сот оны лицензиясынан айырды.

Осы тізбекке жай ғана қараңыз. Журналистке адвокат керек.

Адвокат журналисті қорғауға келеді. Енді адвокаттың өзі адвокат болып қалу құқығын қорғау үшін адвокаттарға мұқтаж. Тағы не қосуым керек? Кейде фактілер абзацты өздері жазып береді. Мұраттың ісі мен үшін маңызды болғанының тағы бір себебі бар.

Әділ сот туралы жинаған материалдардың ішінде адвокаттар клиенттерге орынсыз шектеусіз, ықпалсыз, қысымсыз немесе араласусыз кеңес беріп, өкілдік етуге қабілетті болуы керек деген халықаралық қағидалар бар еді. Бұл қандай да бір революциялық идея емес. Егер адвокат даулы клиентті табанды қорғау мансабынан айыруы мүмкін деп қорықса, клиентке не болады? Мұны бақылап отырғандардың бәріне не болады? Олар қандай белгі алады?

Содан кейін мен

Осы оқиғалардың бәрінің арасында бір жерде Мохамед Баракат отырды. Британ азаматы. Әуе компаниясының капитаны. Жиырма жыл. Қайтыс болған қыз. Сонша рет оқыған іс материалдары — көзімді жұмғанда беттерін дерлік көретінмін. Саусақ іздері. ДНҚ. Бейнебақылау. Өшірілген кадрлар. Куәлар. Сот сараптамалары. №28 қорытынды.

Жазбалар.

Шағымдар.

Сарапшылар. Апелляциялар. Жылдар. Ал енді менің ісім басқа деңгейге жетті. Өйткені бұл кезеңде елеулі бір кінәрат бар деп тек Мохамед пен оның анасы ғана айтып жүрген жоқ.

Қылмыстық сот төрелігі, жария құқық және халықаралық мәселелерге мамандanған, жоғары беделді британдық барристер істі зерттеген еді. Мен оның құпия құқықтық кеңесін бұл кітапта әдейі келтірмеймін. Оның әрбір уәжін айтып бермеймін. Халықаралық ісіме қатысты стратегияны ашпаймын. Бірақ мынаны айта аламын. Материалды зерттегеннен кейін ол әділ сотқа қатысты алаңдаушылықтарды соншалық маңызды деп бағалады, сондықтан Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактінің бұзылуы жөніндегі ресми шағымды Біріккен Ұлттар Ұйымының Адам құқықтары жөніндегі комитетіне дайындау қажет деп санады.

Менің БҰҰ-ға арналған материалдар жинағым дәл осыдан басталады: Мохамед Баракаттың сотында 14-бап бұзылды деген құқықтық өтініштен. Бұл мен үшін орасан маңызды. Өйткені жылдар бойы анама ең оңай жауап: «Ол оның анасы ғой.» «Әрине, ұлына сенеді» болды. Маған ең оңай жауап: «Ол тұтқын ғой.» «Әрине, өзін кінәсіз дейді» болды. Жақсы. Онда мені алып тастаңыз.

Анамды алып тастаңыз. Әпке-қарындастарымды алып тастаңыз. Іс материалдарын кәсіби өмірін ауыр қылмыстық сот төрелігі мен адам құқықтары мәселелеріне арнаған адамның алдына қойыңыз. Сосын одан сұраңыз: «Сіз мәселе көріп тұрсыз ба?» Біз алған жауапты мен білемін. Оның әр сөзін мұнда ашудың қажеті жоқ.

Қанша дауыс керек?

Содан кейін Жовтис туралы қайта ойлана бастадым. Мұратхан туралы. Гүлнара туралы. Мұрат туралы. Және өзім туралы. Әртүрлі адамдар. Әртүрлі онжылдықтар.

Әртүрлі айыптаулар.

Әртүрлі құқықтық мәселелер. Бірі — Қазақстандағы ең танымал адам құқықтарын қорғаушылардың бірі. Бірі — бір адамның өліміне байланысты екі рет қылмыстық қудалауға ұшырадым және кейінгі мойындауым мәжбүрлеу арқылы алынды деп отырған тұтқын. Бірі — тәуелсіз жаңалық ұйымының басшысы. Бірі — оны қорғауға барып, лицензиясынан

айырылған адвокат. Бірі — қызын өлтірді деген айыппен жиырма жыл өтеп жатқан британдық әуе компаниясының ұшқышы.

Сырттай қарағанда бізді не байланыстырады? Дерлік ештеңе. Бірақ мұқият тыңдаңыз.

Тәуелсіз сарапшылар еленбейді немесе олардың қорытындылары дауға түседі. Мәні бойынша апелляция жасалды ма деген сұрақтар.

Мәжбүрлеу мен зорлық-зомбылық туралы айыптаулар. Журналистикаға байланысты қысым. Адвокаттарға байланысты қысым. Прокурорлық билікке қатысты шағымдар. Сот тәуелсіздігі туралы сұрақтар. Адамдардың айтуынша, болған нәрсені тиісінше түзете алмаған ішкі тетіктер. Ақырында: сыртқы әлемге жасалған өтініштер. Алдымда жатқан әдебиет те ұқсас нәрселерді айтып отырды. Жовтис өтінішінде бұған ұқсас ескертулерді жылдар бұрын келтірген.

Академиялық зерттеушілер айыптауды қолдайтын және ақтау үкімдерін ынталандырмайтын құрылымдық факторларды сипаттаған.

Халықаралық есептер сот тәуелсіздігі, азаптау, жемқорлық және баспасөз бостандығы мәселелерін қайта-қайта көтерген. Соған қарамастан тағы бір адам құжат толы тағы бір папкасын көтеріп келген сайын, бәрі қайта басталады: Жеке іс. Бір кезде менің шыдамым таусылды.

Жақсы. Онда біз бөлек тұрмаймыз.

Халықаралық ұйымдардың шектеулері бар. Қазір мұны жақсырақ түсінемін. БҰҰ — әлемдік полиция күші емес. ЕҚЫҰ түрме қақпасына келіп, біреуді босатуды жай ғана бұйыра алмайды. Адам құқықтары ұйымдарында назар үшін бәсекелесетін мыңдаған іс бар. Бәрінің өз мандаты бар. Юрисдикциясы бар. Шегі бар. Рәсімі бар. Нысаны бар. Бөлімі бар. Электрондық пошта мекенжайы бар. Құдай біледі, олардың бәрін үйреніп алдым. Бірақ бір жауап мені басқалардан да қатты күйзелтті: «Біз жеке істерді тергемейміз.» Жақсы. Онда мүмкін біз мәселені дұрыс емес түрде ұсынып жүрген шығармыз.

Жеке істер бірінің жанына бірі қойылса не болады? Тұтқын журналистің қасына тұрса не болады? Журналист адвокаттың қасына тұрса не болады? Британ азаматы қазақстандық тұтқынның қасына тұрса не болады? 2009 жылғы іс 2020 жылы сотталған адамға таңғаларлық таныс естіле бастаса не болады?

Бірнеше жыл бұрын жарияланған академиялық әдебиет сол механизмнің ерекшеліктерін сипаттаса не болады? Қандай саннан кейін «жеке» деген сөз «жүйелікке» айналады? Екі ме? Бес пе? Жиырма ма?

Жүз бе? Санын айтыңыздар, біз есімдерді жинай береміз.

Бірлескен мәлімдеме

Сол кезде бұл идея қалыптаса бастады. Жеке-жеке айқайлауды тоқтату. Дауыстарды біріктіру. Мұратхан Тоқмәди. Гүлнара Бажкенова. Мұрат Адам. Мохамед Баракат. Әртүрлі істер. Әртүрлі адамдар. Жүйенің әртүрлі жерлері. Бірақ бірге біз жоққа шығару әлдеқайда қиын бір нәрсені айта алар едік: Бір үкімге қарамаңыздар. Осы істерді бірге қарағанда, оларды тудырған институттар туралы не айтып тұрғанына қараңыздар.

Мұратхан қылмыстық процестер, мойындау айғақтары, болжамды азаптау және өзі «бір іс үшін екі рет жауапқа тарту» деп санайтын мәселе төңірегіндегі сұрақтарды алып келді.

Гүлнара баспасөз бостандығын және ықпалды институттарды зерттеуге дайын медиа ұйымға қандай салдар келетінін көрсетті. Мұрат заңгерлік кәсіптің тәуелсіздігін және мемлекет құдалап жатқан адамды адвокат табанды түрде қорғағанда не болатыны туралы сұрақты алып келді. Мен өз ісімді алып келдім. Сот сараптамалары. Дәлелдер. Әділ сотқа қатысты шағымдар. Түрме тәжірибесі.

Және осы жүйеге түскенде не болатынын анықтап жатқан шетел азаматының көзқарасы. Біз БҰҰ-дан төрт істі алып, жай ғана: «Бұл төрт адам дұрыс» деп жариялауды сұрап отырған жоқ едік. Біз одан үлкен нәрсе сұрадық.

Қайталанатын ортақ сипатқа қараңыздар.

Қайталанатын мәселелерге қараңыздар.

Тетіктерге қараңыздар. Айыпталушыларға не болатынына қараңыздар. Журналистерге не болатынына қараңыздар. Адвокаттарға не болатынына қараңыздар. Айыптаулар өздерін өздері тергеуге жауапты мекемелерге қатысты болғанда не болатынына қараңыздар.

Содан кейін бізге бұлардың бәрі бір-біріне мүлде қатысы жоқ жеке істер деп айтыңыздар.

Үмітсіздік дауыстары

Неге бұл тарауды «Үмітсіздік дауыстары» деп атадым? Өйткені адамдар бірігіп үлгермей тұрып дәл осындай жағдай болады. Олар жалғыз айқайлайды. Ана тағы бір шағым жазады. Тұтқын тағы бір өтініш береді. Журналист тағы бір зерттеу жариялайды. Адвокат тағы бір апелляция береді. Тағы бір конверт келеді. Тағы бір бас тарту. Тағы бір есік жабылады.

Сөйтіп дауыс біртіндеп өзгереді.

Ол үмітсіздікке айналады. Адамның айтары жоқ болғандықтан емес. Оны тым көп рет айтқандықтан. Бұл — үмітсіздіктің ерекше бір түрі.

Сөздерді білесіз.

Дәлелдерді білесіз.

Даталарды білесіз. Заң бабын білесіз. Оны жиырма рет жаздыңыз. Құжатты тіркедіңіз.

Сөйлемді белгілеңіз.

Келесі деңгейге жібердіңіз. Жауап қандай болатынын алдын ала білесіз. Міне, үмітсіздік деген осы. Бұл дауысты анамнан естідім. Оны тұтқындардан естідім. Адвокаттардан естідім.

Түрме сыртында тағы бір есіктің қалай жабылғанын түсінуге тырысып жүрген адамдардан естідім. Оны менен де адамдар естігеніне сенімдімін. Бірақ сол дауыстар бірін-бірі тапқанда бір нәрсе өзгереді. Бір үмітсіз дауысты елемеу оңай. Төртеуі қаттырақ естіледі. Қырық болса — одан да қатты. Ақырында біреу неге бір-біріне қатысы жоқ сонша адам айқайлап жатыр деп сұрауға мәжбүр болады. Халықаралық ұйымдар осыны түсінсе екен деймін. Мінсіз жәбірленушіні күтпеңіздер. Барлық мүмкін бұзушылық бір істің ішінде жиналғанын күтпеңіздер.

Үстіндегі есімдер әртүрлі екен деп әр папканы бөлек жәшікке сала бермеңіздер. Бір қадам артқа шегініңіздер. Барлық жәшікке қараңыздар. Жылдарға қараңыздар. Жовтисті оқыңыздар.

Академиялық зерттеулерді оқыңыздар. Халықаралық есептерді оқыңыздар. Тоқмәдиді оқыңыздар. Orda-ға не болғанын оқыңыздар. Мұрат Адамға не болғанын оқыңыздар. Менің ісімді оқыңыздар. Сосын бір сұраққа жауап беріңіздер: Қанша жеке іс болғаннан кейін оны «қайталанатын жүйелі құбылыс» деп атауға дайын боласыздар?

Жовтис өз шағымдарын Біріккен Ұлттар Ұйымына он бес жылдан астам бұрын жеткізген. Енді мен де дәл соны істеуге дайындалып жатырмын. Осының өзі біреуді жайсыздандыруға тиіс.

Оның өтінішінде апелляция тәуелсіз сараптамалық дәлелдерді және қорғаудың мәнді уәждерін тиісінше қарастырмады деп шағымданылған. Жылдар өткен соң мен Қазақстан түрмесінде отырып осы сөздерді оқып отырмын, ал менің адвокаттарым дәл сол 14-бап бойынша тағы бір шағым дайындап жатыр. Мұны кездейсоқтық деп атауыңызға болады. Мүмкін, солай шығар.

Енді Мұратханды қосыңыз.

Гүлнараны қосыңыз. Мұратты қосыңыз. Әдебиетті қосыңыз. Адам құқықтары жөніндегі есептерді қосыңыз. Қоса беріңіз. Бір кезде кездейсоқтықтың айналасы тым тығыз болып кетеді. Сондықтан біз бірге қол қойдық.

Істеріміз бірдей болғандықтан емес. Бірдей емес. Біз бөлек тұрғанда дауыстарымыз бюрократияның ішінде жоғалып кетіп жатқандықтан қол қойдық. Біріккенде олар басқа нәрсе айтты. Біз әлі осындамыз. Тұтқын. Журналист. Адвокат. Шетел азаматы.

Әртүрлі дауыстар. Бір ел. Және оның шекарасынан тысқа жіберілген бір сұрақ: Ақыры біреу тыңдай ма?

115-тарау: Президент Тоқаев біле ме?

Президент Қасым-Жомарт Тоқаев Мохамед пен София Баракаттың ісінен хабардар ма? Шынымды айтсам, мұны білмеймін.

Президенттің үстелінің бір жерінде «MOHAMED BARAKAT» деп жазылған папка жатыр деп көрсетіп, өз маңызымды немесе ісімнің маңызын асырып айтпаймын. Мүмкін, ол менің атымды естіген шығар. Мүмкін, естімеген шығар.

Мүмкін, Президент Әкімшілігіне жіберілген шағымдардың біріндегі бір нәрсе ақырында оның жеке назарына жеткізілген шығар. Мен жай ғана білмеймін.

Қазақстан шекарасы ішінде шетелдіктерге қалай қарайтыны Президент үшін маңызды деп ойлағым келеді. Шетел азаматы баласының өлімі үшін жиырма жылға сотталып, жылдар өткен соң тергеу, сот-сараптамалық дәлелдер және сот талқылауына қатысты ауыр сұрақтар сақталып тұрса, мемлекеттің ең жоғары деңгейіндегі біреу Қазақстан дұрыс шешім шығарды ма деп білгісі келеді деп ойлағым келеді.

Бірақ Президент Тоқаевтың Мохамед пен София Баракат туралы жеке өзі білетінін айта алмаймын. Сондықтан басқа сұрақ қояйын.

Президент Тоқаев Қазақстанның құқықтық жүйесінің ішінде не болып жатқанын біле ме? Қысқа айтқанда: ИӘ. Оны «біледі» деп айыптаудың қажеті жоқ. Болжам жасаудың қажеті жоқ. Оның өз сөздерін қолдана аламын.

«Полицияның озбырлығы, біліксіз прокурорлар

және біржақты судьялар»

2022 жылғы 6 маусымда Президент Тоқаев Жаңа әрі Әділетті Қазақстан құру туралы сөйлеп, Қазақстан халқына үндеу жасады.

Оның сөздері назар аударарлық еді: «Жаңа әрі Әділетті Қазақстанда полицияның озбырлығына, біліксіз прокурорларға және біржақты судьяларға орын жоқ.» Осы сөздерді тағы бір рет оқыңыз.

Полицияның озбырлығы. Біліксіз прокурорлар. Біржақты судьялар. Бұл Қазақстанға шағымданып түрме камерасында отырған Мохамед Баракаттың сөздері емес. Бұл — Қазақстан Президентінің сөздері. Мен үшін бұл мәлімдеме мәселенің дәл өзегіне тиеді. Президент бұл проблемалардың бар екенін біледі, өйткені оларды өзі ашық түрде атады.

Және бұл бір рет айтып, кейін ұмытып кеткен нәрсе емес еді. 2022 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауында Тоқаев сот реформасына қайта оралды. Ол заң үстемдігі берік орнығуы керек екенін айтып, жоғары білікті, адал және жемқорлықтан ада судьялардың қажеттілігі туралы сөз қозғады. Тағы да — назар аударарлық сөздер. Және дәл дұрыс сөздер. Мен бұл жерде Президент Тоқаевпен келіспеймін деп айта алмаймын. Мен онымен толық келісемін.

Бірақ содан бері бірнеше жыл өтті, енді маңызды сұрақ мынау: Шынайы жағдай айтылған сөзге жетті ме? Өйткені ауруды анықтау — бір нәрсе. Оны жүйеден алып тастау — мүлде басқа нәрсе.

Жеке іс қай кезде жүйелік проблемаға

айналады?

Жылдар бойы естуден шаршаған бір тіркес бар. Жеке іс. Менің ісім — жеке іс. Мұратхан Тоқмәди — жеке іс. Лиза Пылаева — жеке іс. Азапталған тұтқын — жеке іс. Қысымға ұшыраған журналист — жеке іс. Лицензиясын сақтап қалу үшін күресіп жүрген адвокат — жеке іс.

Жақсы. Бірақ ақырында жеке істер басқа нәрсеге айналады. Дәлелге. Бір полиция қызметкері біреуге озбырлық жасаса, оны жеке іс дей аласыз. Екіншісі сондай істесе, ол тағы бір жеке іс. Прокурорлар бір істе сәтсіздікке ұшыраса, ол жеке іс. Судья басқа бір істе дұрыс емес әрекет етсе, ол тағы бір жеке іс. Бірақ Президенттің өзі полицияның озбырлығын, біліксіз прокурорларды және біржақты судьяларды ашық түрде атаған кезде, бұл проблемалар тек жеке шағымданушылардың қиялында ғана бар деп көрсетуден әлдеқашан асып кетпедік пе?

Бұл санаттарды Президенттің өзі атады. Ал жеке істер сол санаттардың әлі де бар-жоғын көрсетеді.

Жаңа Қазақстан

Мен Тоқаевтың Жаңа Қазақстаны табысқа жетсе екен деп шын ниетіммен тілеймін. Неге қаламасқа? Мен бұл елдің қылмыстық сот жүйесінің ішінде жылдар бойы қамалып қалдым.

Қазақстан туралы ұзақ жеке тәжірибеден білетінімнің басым бөлігін полиция бөлімдерінде, тергеу изоляторларында, сот залдарында және түрмелерде үйрендім. Тіпті сол жерлердің өзінде ерекше адамдарды кездестірдім.

Мемлекеттік мекемелерде жұмыс істейтін ақылды әрі адал адамдарды кездестірдім. Осы кітаптың басқа жерінде ҰҚК-мен кейінгі тәжірибем туралы және сол тәжірибе олар жөніндегі бастапқы көзқарастарымның көбін неге өзгерткенін жаздым.

Қазақстанның әлеуеті орасан. Бірақ Ескі Қазақстанның үстін бояп, Жаңа Қазақстан құра алмайсыз. Астында шіріп жатқан нәрсені алып тастау керек. Заңнаманы бір түнде өзгертуге болады. Институционалдық мәдениетті өзгерту әлдеқайда қиын. Ал оның ең маңызды жері — қылмыстық сот жүйесінің іші.

Тергеуші орындамаса, әлемдегі ең жақсы заңнан не пайда? Айыпталушы тәуелсіз судьяны іс жүзінде көрмесе, Конституцияда жазылған сот тәуелсіздігінің не пайдасы бар? Жабық есіктің артында біреуді әлі де ұрып-соғуға болса, азаптаудан қорғайтын кепілдіктерден не пайда? Сізді тым табанды қорғағаны үшін мансабынан айырылып қаламын деп адвокат

қорықса, адвокатқа құқығыңыздан не пайда? Бұл мені өз ісім бойы көрген тағы бір нәрсеге алып келеді.

Адвокаттар неге қорқады?

Сотым кезінде және кейінгі жылдары адвокаттар өз лицензияларына қатысты алаңдаушылық білдірді. Мұның қаншалық мазасыздандыратынын ойлаңыз. Қорғаушы адвокат күресуге тиіс.

Тергеушіге қарсы шығуға. Прокурорға қарсы шығуға. Сараптамаға қарсы шығуға. Дәлелдерге қарсы шығуға. Қажет болса, судьяға да қарсы шығуға. Бұл теріс қылық емес. Бұл — оның жұмысы. Бірақ адвокаттар өзінен: «Біреу лицензияма қол салғанға дейін мен қаншалық алысқа бара аламын?» деп сұрай бастаған сәтте, бүкіл қылмыстық сот жүйесінің тепе-теңдігі өзгереді. Прокуратураның күшеюінің өзі қажет емес. Қорғау өзінен-өзі әлсірейді. Әр адвокатты қорқытудың қажеті де жоқ. Қорқыныш олай жұмыс істемейді. Жеткілікті адамды үлгі ретінде жазаласаңыз, қалғандарының бәрі қарап отырады. Хабар өзінен-өзі таралады. Абай бол. Тым алысқа барма. Басыңа бәле әкелетін істі алма. Тиіспеу керек мекемені ұятқа қалдырма. Өзіңді проблемаға айналдырма.

Адвокаттар осылай ойлай бастаса, айыпталушы заң оған кепілдік береді делінетін батыл қорғаудан айырылады.

Адам құқықтарын қорғаушылар неге қорқады?

Жылдар бойы Қазақстандағы адам құқықтарын қорғау ұйымдарымен болған кейбір тәжірибемді де түсінуге қиналдым. Сіз оларға: «Әрине, дәл осы адамдар айқайлайды» деп ойлап барасыз.

«Әрине, азаптау, сот-сараптамалық бұзушылықтар, жоғалған дәлелдер, әділетсіз процестер және билікті теріс пайдалану туралы айыптаулар болса, адам құқықтарын қорғау ұйымы білгісі келеді» деп ойлайсыз. Бірақ кейде мен алған жауаптар сақ болды. Қорғаныс сипатында.

Кейде тіпті агрессивтіге жақын. Ұзақ уақыт бойы бұл мені керемет күйзелтті. Содан кейін өзімнен қате сұрақ қойып жүрген жоқпын ба деп сұрай бастадым. «Неге олар көмектеспейді?» деудің орнына, мүмкін сұрақ: «Көмектескен адамдардың басына не түскенін олар көрді ме?» болуы керек шығар. Ал Қазақстанның өз тарихында еске алатын мысал жеткілікті.

Евгений Жовтис

Евгений Жовтиске қараңыз. Қазақстандағы ең белгілі адам құқықтарын қорғаушылардың бірі. 2009 жылы ол бір адамның өліміне әкелген қайғылы жол-көлік оқиғасына қатысты болды. Жовтис қылмыстық жауапқа тартылып, төрт жылға бас бостандығынан айырылды. Дау тек жол апаты болды ма дегенге қатысты емес еді. Ол болды. Дау Қазақстандағы ең танымал адам құқықтарын қорғаушылардың бірі қылмыстық сот жүйесіне өзі түскеннен кейін не болғанына қатысты еді. Халықаралық адам құқықтары және құқықтық ұйымдар сот процесінің әділдігіне, соның ішінде оның процессуалдық мәртебесінің куәдан күдіктіге қалай өзгергеніне және тергеудің маңызды тұстарына қарсы шығу мүмкіндігіне қатысты елеулі алаңдаушылық білдірді.

Қазақстанның адам құқықтары қауымдастығында жұмыс істейтіндердің бәрі не болғанын көрді.

Олар ұмытып кетті деп ойлайсыз ба?

Наталья Соколова

Енді Наталья Соколоваға қараңыз. Қаражанбасмұнайдағы еңбек дауы кезінде Батыс Қазақстандағы мұнайшылармен жұмыс істеген адвокат әрі кәсіподақ белсендісі. Ол жұмысшылардың мүддесін қорғауға көмектесіп жүрген. Содан кейін өзі қамауға алынып, қылмыстық жауапқа тартылып, түрмеге түсті. БҰҰ-ның адам құқықтары жөніндегі сарапшылары оған қарсы әрекет оның сол қызметкерлерді қорғаудағы заңды жұмысына байланысты болуы мүмкін деп алаңдаушылық білдірді.

Тағы да бір сәт Мохамед Баракатты ұмытыңыз. Өзіңізді жас адвокат ретінде елестетіңіз. Немесе белсенді ретінде. Немесе адам құқықтарын қорғау ұйымын басқарасыз делік. Сіз тарихты білесіз.

Жовтиске не болғанын білесіз. Соколоваға не болғанын білесіз. Мұнайшылар дауы мен Жаңаөзен төңірегінде не болғанын білесіз. Журналистердің қиындыққа тап болғанын көрдіңіз. Адвокаттардың қиындыққа тап болғанын көрдіңіз.

Белсенділердің қиындыққа тап болғанын көрдіңіз. Сосын түрмеден сізге Мохамед Баракат жазады. Мен олардан іс жүзінде не істеуді сұрап отырмын? Полицияға қарсы тұруды.

Прокуратураға қарсы тұруды. Сот-сараптама мекемелеріне қарсы тұруды.

Судьяға қарсы шығуды. Азаптау туралы айыптауларды зерттеуді. Ұйым атынан бұл істі ашық қолдауды. Мүмкін, мен құлықсыздық деп түсінген нәрсенің бәрі құлықсыздық болмаған шығар. Мүмкін, оның бір бөлігі қорқыныш болған шығар. Мен басқа адамның басына кіріп, нақты бір ұйымның маған неге көмектеспегенін айта алмаймын.

Бірақ бұл адамдар жұмыс істейтін ортаны қарап, заңды сұрақ қоя аламын: Қазақстан адам құқықтарын қорғаушылар қуатты мемлекеттік

мекемелерге қарсы шығып, содан кейін өздеріне не болады деп алаңдамай-ақ әрекет ете аламыз деп шын сенетін орта қалыптастырды ма? Өйткені қорқыныш үшін біреу телефон шалып: «Аузыңды жап, әйтпесе сені қамаймыз» деуі міндетті емес. Кейде бұл жұмысты тарихтың өзі істейді.

Бір адамның басына не түскенін көресіз. Сосын екіншісін. Сосын тағы біреуін. Ақырында көрінбейтін шекаралардың қай жерде екенін ешкім түсіндірмей-ақ қояды. Сіз онсыз да білесіз. Мүмкін, қорқыныштың ең тиімді түрі де осы шығар. Адамдар өздерін өздері цензуралай бастайды.

Нағыз реформа қандай болады

Бұл мені қайтадан Тоқаевқа алып келеді. Нағыз реформа — жай ғана тағы бір заң емес. Тағы бір бөлім емес. Тағы бір сөз емес. Тағы бір конференция емес. Нағыз реформа — адвокат клиентін табанды қорғап, лицензиям жоғалып кете ме деп ойламайтын жағдай.

Журналист ықпалды адамдарды зерттеп, оқиғаны жариялаудың өзіне қандай құны болатынын алдын ала есептемейтін жағдай. Адам құқықтарын қорғау ұйымы полицияға немесе прокуратураға қатысты шағым алып, ең алдымен: «Бұл адамға жаман қарым-қатынас жасалып жатыр ма?» деп ойлайтын жағдай. Ал: «Бұл істі алсақ, бізге не болады?» деп емес. Елдің өзгергенін сонда білесіз.

Адам құқықтары жөніндегі уәкіл

Енді мемлекеттің басқа бөліктері адамды қорғай алмаған кезде қорғауға тиіс мекемеге қараңыз. Қазақстанның Адам құқықтары жөніндегі уәкілі. Қазіргі Уәкіл Артур Ластаев Адам құқықтары жөніндегі уәкіл болғанға дейін Бас прокуратура жүйесінде көп жыл жұмыс істеген. Бұл мен үшін анық құрылымдық сұрақ туғызады. Егер шағымдар қайта-қайта прокурорлар мен құқық қорғау мекемелеріне қатысты болса, тәуелсіз адам құқықтары бақылауын қамтамасыз етуі тиіс мекемені кәсіби мансабы прокуратура жүйесімен тығыз байланысты адам басқарып отырса, бұл қоғамдық сенімге қалай әсер етеді? Ал сол мекеменің айналасындағы басқа адамдар да ұқсас кәсіби ортадан келсе, сұрақ одан сайын маңызды болады.

Бақылау жасауы тиіс адамдардың өзі прокуратурадан шыққан болса, азаматты прокуратурадан кім қорғайды? Омбудсмен құрылымдарымен өз тәжірибем аралас болды. Жұмысқа араласқан адамдар болды.

Көмектесуге тырысқан адамдар болды. Бірақ құрылымдық сұрақ әлі де бар. Есіктің үстіне «АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫ» деп жазып қоюға болады. Маңыздысы — сол есіктен кірген адам қажет болғанда мекеме басқа қуатты мемлекеттік органға қарсы тұрады деп шын сенуі.

Қазақстан шынымен өзгеріп жатыр ма?

Тоқаев реформалар енгізді. Конституциялық сот қайта құрылды. Сот реформалары жарияланды. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы құрылымдар өзгерді. Азаптаудың алдын алу және бейнебақылауға қатысты шаралар кеңейді. Мекемелер қайта ұйымдастырылды. Заңдар өзгерді. Бірақ енді осы кітап бойы талқылағанымызға қараңыз.

Қылмыстық жауапқа тартылған түрме бастықтарына қараңыз. Тергеліп жатқан судьяларға қараңыз. Ұсталып жатқан прокурорларға қараңыз.

Азаптау туралы айыптауларға қараңыз.

Кәсіби лицензиялары үшін күресіп жүрген адвокаттарға қараңыз. Қысымға ұшыраған журналистерге қараңыз.

Мен сипаттаған ерекше істерге қараңыз. Сосын сұраңыз: Жүйе шынымен сауықты ма? Әлде бұрыннан бар аурудың қаншалық терең екенін енді анығырақ көріп отырмыз ба? Мүмкін, екі нәрсе бір уақытта болып жатқан шығар. Бірақ заңдар институционалдық мәдениетке қарағанда әлдеқайда тез өзгереді. Ал институционалдық мәдениет — түнгі сағат екіде ешкім көрмей тұрған кезде тұтқын бетпе-бет келетін нәрсе.

Қазақстан сырттан қарағанда

Қазақстан халықаралық деңгейде қалай көрінетініне өте қатты мән береді. Бұл түсінікті. Ол шетелдік инвестицияны қалайды.

Халықаралық компаниялар. Туристер. Университеттер. Жаһандық конференциялар. Заманауи инфрақұрылым. Ұлыбританиямен, Америкамен, Еуропамен, Қытаймен және әлемнің қалған бөлігімен әріптестік. Астана керемет көрінеді. Алматының көркі таңғалдырып, тамсандырады.

Жаңа ғимараттар.

Сәнді қонақүйлер.

Сауда орталықтары.

Мейрамханалар.

Халықаралық мектептер.

Шетелдік университеттер.

Бейнесі — заманауи, тұрақты және әлеммен барған сайын тығыз байланысқан ел. Ал қамауға алынғанға дейін сырттан көрінетін осы бейне Қазақстан туралы білетінімнің дерлік бәрі еді. Қамауға алынғанға дейін Қазақстанда ешқашан өмір сүрген емеспін. Мұнда қонақ ретінде келгенмін. Intercontinental қонақүйінде тұрдым. Алматыны көрдім. Тауларды көрдім. Мейрамханаларды, қымбат көліктерді және заманауи құрылыстарды көрдім.

Кез келген шетелдік қонақ сияқты, әлемге көрсетілетін Қазақстанды көрдім. Содан кейін, 2019 жылғы 24 қазанда, бәрі өзгерді. Қазақстанның маған тұрақты үйге ұқсай бастаған алғашқы кезі — мемлекет мені қамауға алған сәт болды. Полиция бөлімі. Тергеу изоляторы. Сот залы. СИЗО. Түрме. Жылдар бойы менің Қазақстаным осы болды. Түрмеге дейін мұнда кәдімгі

өмір болған жоқ. Алматыда жайлы өмір сүрген жылдар болып, содан кейін елдің басқа бір қырын кенет ашқан жоқпын.

Іс жүзінде шетелдік қонақтан бірден тұтқынға айналдым. Мүмкін, бұл маған оғаш бір көзқарас беретін шығар. Мен Қазақстанға өтіп бара жатқан адамның көзімен қарап келдім.

Содан кейін елді шетелдік қонақтардың көпшілігі ешқашан көрмейді деп үміттенетін мемлекеттің ішкі бөлігінен таныдым.

Сондықтан Қазақстанның шетелдегі бейнесін жақсартуға орасан күш жұмсалып жатқанын, ал оның сот жүйесінің ішіндегі қатерлі ісік әлі қалғанын көргенде алаңдаймын.

Ғимараттың сыртын жылытуға миллиардтар жұмсауға болады. Бірақ мен бұл жылдарды сыртынан қарап өткізген жоқпын. Мен оның ішінде қамалып отырмын.

Іштегі қатерлі ісік

Егер шетел азаматы әділ сотқа ие боламын деп сенбесе, әуежайларыңыздың қаншалық әдемі екені маңызды емес. Инвесторлар соттарға сенбесе, қанша халықаралық бизнесті шақырғаныңыз маңызды емес. Адвокаттар қиын клиенттерді қорғауға қорқатын болса, қанша адам құқықтары конференциясын өткізгеніңіз маңызды емес.

Адамдар сол мекемелер прокурорларға қарсы тұра алады деп сенбесе, қанша адам құқықтары институты бар екені маңызды емес. Бірдей проблемалар әртүрлі атаумен қайта шыға берсе, реформаны неше рет жариялағаныңыз маңызды емес.

Полицияның озбырлығы.

Біліксіз прокурорлар. Біржақты судьялар. Бұл менің сөздерім емес. Бұл — Тоқаевтың сөздері. Ауруды Президенттің өзі анықтады. Сұрақ — Қазақстан оны жеткілікті түрде батыл емдеп жатыр ма? Өйткені қатерлі ісік ол туралы сөйлемей қойғаныңыз үшін жоғалып кетпейді.

Скан нәтижесін жасырып, қатерлі ісікті емдей алмайсыз. Ал ауруханың сыртындағы адамдардың бәрін науқас керемет көрінеді деп сендіруге миллиардтар жұмсау арқылы оны мүлде емдей алмайсыз. Ауруды емдейсіз.

Ол Мохамед пен София туралы біле ме?

Енді осы тарауды бастаған сұрағыма қайта оралайын. Президент Қасым-Жомарт Тоқаев Мохамед пен София Баракат туралы біле ме? Білмеймін. Мүмкін, бір күні білерім. Бірақ бұл енді ең маңызды сұрақ та емес деп ойлаймын. Тоқаев полицияның озбырлығына қатысты проблемалар бар екенін біле ме?

Иә. Прокурорларға қатысты проблемалар бар екенін біле ме? Иә. Судьяларға қатысты проблемалар бар екенін біле ме? Иә. Оны елге өзі

айтты. Сондықтан егер менің ісім бір күні тікелей оның алдына түссе, мен ерекше қарым-қатынас қаламаймын.

Президент Тоқаевтың судьяға телефон шалып: «Мохамедті босат» дегенін қаламаймын. Бұл жүйенің бір теріс пайдаланылуын екіншісімен ғана ауыстырар еді.

Мен әлдеқайда қарапайым нәрсені қалар едім.

Оны дұрыс тергеңіздер.

Алғашқы аутопсияның қорытындысын алыңыздар.

№28 қорытындыны алыңыздар.

Әділет министрлігінің жазбаша растауын алыңыздар. Бір-біріне қайшы сараптамалық қорытындыларды алыңыздар. Саусақ іздерін алыңыздар.

ДНҚ-ны алыңыздар. Бейнебақылау дәлелдерін алыңыздар.

Өшірілген бейнежазбаға қатысты айғақтарды алыңыздар. Мадинаның жазбаларын алыңыздар. Оның полицияға берген түсініктемелерін алыңыздар.

Куәлардың айғақтарын алыңыздар. Азаптау туралы айыптауларды алыңыздар.

Бәрін алыңыздар. Оны бұған дейін не болғанын қорғауға ешқандай институционалдық мүддесі жоқ адамдарға беріңіздер. Содан кейін дәлелдің соңынан еріңіздер. Қайда апарса да. Болғаны осы.

Бірақ тағы бір нәрсе әлдеқашан болды

Бұл — осы тараудағы ең маңызды тұстардың бірі болуы мүмкін.

Шағым беру процесіміз бойы Президент Әкімшілігі біз жолдаған мәселелерге қызығушылық танытты.

Бұл маңызды.

Шағымдарымыз жоғарыға жеткенде әрқашан жай жоғалып кете берген жоқ. Төменге тапсырмалар жіберілді. Солай болған сайын бір сәтке біз: «Ақыры» деп ойладық. Жоғарыдағы біреу мұны оқыды. Біреу проблеманы көрді. Біреу жауап алғысы келеді.

Содан кейін не болғанын бақыладым. Тапсырмалар Қазақстан жүйесі арқылы төменге жүрді. Төмен. Тағы төмен. Ақырында, қалай болғанда да, біз шағымданып отырған мәселенің дәл ортасында тұрған мекемелерге қайта келді. Бостандық. Қайта полицияға. Қайта прокурорларға. Мемлекеттен дәл өз іс-әрекетін тексеруді сұрап отырған сол институционалдық ортаға қайта.

Ал олар уақыт жоғалтпады.

Шағымдар қаралды. Жабылды. Ысырып қойылды. Сосын біз қайта бастаймыз. Тағы бір шағым. Тағы бір құжат. Тағы бір қайшылық. Тағы бір жоғарыға сапар. Кейде тағы бір тапсырма төмен түседі. Ақырында: Бостандық. Тағы да.

Тапсырманың орындалуын кім қадағалайды?

Меніңше, Тоқаев реформаларының шынайы сынағы дәл осы жерде. Мүмкін, жоғарыдан тапсырма беру жеткіліксіз шығар.

Біреу сол тапсырманы ең төменгі деңгейге дейін қадағалауы керек. Президент Әкімшілігі бір мәселені соған қатысты тапсырма беруге жеткілікті маңызды деп санаса, сол тапсырма жергілікті полиция мен прокурорларға жеткенде не болады? Олардың нақты не істегенін кім тексереді? Соңғы жауапты кім оқиды? Олар дәлелдерді зерттеді ме деп кім тексереді? Нақты шағымға жауап берді ме деп кім сұрайды? Олар оны жабудың тағы бір процессуалдық тетігін ғана тапқан жоқ па деп кім анықтайды?

Ең маңыздысы:

Тапсырманың мақсаты еленбесе не болады?

Өйткені Қазақстанның мемлекеттік аппаратының ең жоғары деңгейінен жергілікті мекемеге дейін жеткен тапсырма әлсіретіліп, еленбей немесе үнсіз жабылып қалса, тағы бір жайсыз сұрақ пайда болады: Шын мәнінде бақылау кімнің қолында?

Істерге қарамай жүйені реформалай алмайсыз

Сондықтан жүйелік реформа жеке істерден бөлек өмір сүре алады деген ойды қабылдамаймын. Қалай? Сот төрелігі жүйесі теория жүзінде Қазақстанның үстінде қалқып жүрген бір нәрсе емес. Ол полиция бөлімдерінде бар.

Жауап алу бөлмелерінде бар.

Сот-сараптама зертханаларында бар. Прокуратура кеңселерінде бар.

Сот залдарында бар. Түрмелерде бар. Ал сол жерлерде жасалған әрбір бұзушылық нақты бір адамға жасалады. Реформа жұмыс істеп жатыр ма деп білгіңіз келсе, істің папкасын алыңыз. Соңына дейін қадағалаңыз. Басынан аяғына дейін. Оны кім тергеді? Олар не істеді? Қандай дәлелдер жинады? Нені елемеді? Заңды сақтады ма? Ережелерді сақтады ма?

Жоғарыдан келген тапсырмаларды орындады ма?

Шағымдар тәуелсіз қаралды ма? Лауазымды тұлғаларға іс жүзінде өздерін өздері тергеу тапсырылды ма?

Соңғы шешім дәлелдермен негізделді ме? Ал бір нәрсе дұрыс болмағанда: одан кейін не болды? Реформаны осылай өлшейсіз. Сөйлеген сөздерді санап емес. Жаңа заңдарды санап емес. Конференцияларды санап емес. Адамдардың басына шын мәнінде не түскеніне қарап.

Қателер және теріс әрекеттер

Әр бұзушылық міндетті түрде үлкен бір қастандықтан басталмайды.

Адамдар қателеседі.

Тергеушілер қателеседі.

Прокурорлар қателеседі.

Сарапшылар қателеседі. Судьялар қателеседі. Кейбір бұзушылықтар әдейі жасалмауы мүмкін. Басқалары — әдейі. Жұмыс істейтін сот төрелігі жүйесін сипаттайтын нәрсе — қате немесе бұзушылық анықталғаннан кейін не болатыны.

Түзетіңіз. Тергеуші қасақана емес қателік жіберсе, түзетіңіз. Прокурор заңды дұрыс түсінбесе немесе дұрыс қолданбаса, түзетіңіз.

Сараптама қолданылатын ережелерге қайшы жүргізілсе, түзетіңіз. Сот заңды дұрыс қолданбаса, түзетіңіз. Жүйе осылай өз міндетін орындауға тиіс. Бірақ қасақана бұзушылықтар басқа. Егер біреу дәлелді әдейі жойса, жасырса, қолдан жасаса, біреуді азаптаса, өкілеттігін теріс пайдаланса, заңды біле тұра елемесе немесе заңды тапсырмаларды әдейі орындамаса, бір қағазды өзгерту жеткіліксіз.

Оларды қызметтен алыңыз. Әйтпесе дәл сол адамды дәл сол лауазымда қалдырып, басқа біреуге дәл сондай әрекет жасауға сол билікті қайта бересіз. Онда нақты нені реформаладыңыз? Әлемдегі ең жақсы заңдарды жазуға болады. Бірақ заңдар істі тергемейді. Адамдар тергейді. Заңдар адамдарды қылмыстық жауапқа тартпайды. Адамдар тартады. Заңдар сот сараптамасын жүргізбейді. Адамдар жүргізеді. Заңдар үкім шығармайды. Адамдар шығарады. Ал заңды орындау сеніп тапсырылған адамдар оны қасақана бұзып, салдарсыз қала алса, ақырында заңда жазылған сөздердің мәні жоғалады.

Ақордадан Бостандыққа дейін

Мүмкін, осының бәрінен үйренген сабағым осы шығар. Президент Тоқаев жоғарыда тұрып: «Полицияның озбырлығы болмасын.» «Біліксіз прокурорлар болмасын.» «Біржақты судьялар болмасын» деп айта алады. Мен онымен толық келісемін. Бірақ бұл сөздер өте ұзақ жол жүруге тиіс. Ақордадан. Министрліктер арқылы. Бас прокуратура арқылы. Өңірлік бөлімдер арқылы. Аудандық прокурорлар арқылы.

Полиция бөлімдері арқылы. Ақырында бір адамның өмірін қолында ұстап, үстел артында отырған тергеушіге дейін.

Жаңа Қазақстан дәл сол жерде бар болады немесе болмайды. Өйткені төменге жеткенде не болғанын ешкім тексермесе, жоғарыдан берілген тапсырманың мәні жоқ. Шынайы өзгеріс болу үшін нақты істер тексеріліп, соңына дейін қадағалануы керек. Заңның қасақана және қасақана емес бұзылуы анықталуға тиіс. Қателер түзетілуі керек. Әдейі жасалған теріс әрекеттердің салдары болуы керек. Ал заңды әдейі бұзатын лауазымды тұлғалар соны жалғастыруға мүмкіндік беретін қызметтерінен алынуға тиіс. Әйтпесе дәл сол шағымдар жоғарыға жүре береді.

Дәл сол тапсырмалар төменге жүре береді. Ал ең төменде бір жерде біреу істі жаба береді. Жоғары. Төмен. Жабылды. Жоғары. Төмен. Жабылды. Бұл реформа емес. Бұл — шеңбер. Президент Тоқаев өзі құрғысы келетін Қазақстанды әлдеқашан сипаттады. Ендігі міндет — тағы бір уәде беру емес.

Сол уәденің сот төрелігі жүйесін іс жүзінде сезінетін адамдарға жетуін қамтамасыз ету. Өйткені Жаңа Қазақстан тек Ақордада ғана өмір сүре алмайды. Ол полиция бөлімінде болуы керек.

Прокуратурада болуы керек. Сот залында болуы керек. Түрмеде болуы керек. Және иә — ол Бостандыққа да жетуі керек.

Қазақстан сырттан қарағанда ерекше әсер қалдырады. Мен білемін, өйткені оны алғаш дәл солай көрдім. Бірақ қамауға алынғанға дейін мұнда ешқашан өмір сүрген жоқпын. Шетелдік қонақ ретінде қысқа уақыт таныған Қазақстан болды. Содан кейін қамауға алынған соң ашқан Қазақстан болды. Жылдар бойы Қазақстанға сырттан қарап жүрген жоқпын. Оның жүйесінің ішінде қамалып отырмын.

Мұнаралар сала аласыз. Миллиардтар тарта аласыз. Әлемді қабылдай аласыз. Реформалар жариялай аласыз. Оны Жаңа Қазақстан деп атай аласыз. Бірақ ақырында ел бәрі дұрыс болып тұрған кезде қонақтарына қаншалық әдемі қарым-қатынас жасайтынымен бағаланбайды. Ол бәрі дұрыс болмай қалған кезде оларға не болатынымен бағаланады.

116-тарау: 2019 жылғы 24 қазан

Достарымның бірі бұл тарауды кітаптың соңына қалдырғаным дұрыс деп ұсынғанда, оның себебі қарапайым еді. Оқырманды күттіру. Оқырман тергеу, сот, сарапшылар, түрмелер, прокурорлар, жазбалар, жоғалған дәлелдер және одан кейін болғанның бәрін білген соң, осының бәрі басталған таңға қайта апармас бұрын оларды кітаптың соңына дейін күттіргенім дұрыс деп ойлады. Мен бірден келістім. Бірақ менің себебім басқа еді. Мен ол жерге қайта барғым келмеді. Тергеушілер туралы жазу — бір бөлек.

Прокурорлар мен судьялар туралы жазу — бір бөлек. Түрмеге қамалу, қорлану және өмірімнің жылдары жоғалып бара жатқанын көру туралы жазу — бір бөлек. Ал София қайтыс болғанға дейінгі күндерге оралу — ол әлі тірі болған әлемге қайта бару деген сөз. Оны қылмыстық істің мыңдаған бетінде қайта-қайта жазылған есім ретінде емес, тірі бала ретінде еске алу деген сөз. Бүкіл өмірім «дейін» және «кейін» болып екіге бөлінер алдындағы соңғы сағаттарға оралу деген сөз. Менің санамда қатып қалған бір уақыт бар. 2019 жылғы 24 қазан, таңғы 07:10.

София тірі еді. Ол кереуеттің ең оң жақ бұрышында жатқан. Бөлмедегі қозғалыстан оянып, жылай бастады. Тірі. Жылап жатыр. Менің қызым. Бірақ 07:10-ға жетпес бұрын, артқа қайтуым керек. Өйткені сол таңды оған дейін өмір сүрген өмірімізді түсінбей түсіну мүмкін емес.

Тозақ басқа бір шындық болуы мүмкін бе?

Мадина бірде маған Софияны өлі күйінде ешқашан көрмегенім үшін жолым болды деген. Ол сол сәттер әлі күнге дейін санасында өмір сүретінін айтады. Ұйықтар алдында оларды күн сайын көреді.

Мен бұл сөздер туралы талай рет ойладым. Тозақ қандай да бір балама шындық болуы мүмкін деген мүмкіндікті ойлап көрдіңіз бе? Бір жерде басқа уақыт сызығында басқа Мохамед, басқа Мадина және басқа София өмір сүріп жатқандай? Бір жерде мен есіме алатын бақытты отбасы қалыпты өмірін жалғастырып, ал әлдебір жолмен осы шындық одан бөлініп, мен қазір өмір сүріп жатқан қорқынышты түске айналғандай? Мұның қалай естілетінін білемін. Бірақ айналаңда болып жатқанның соққысы шамадан тыс болғанда адамның санасында дәл осындай нәрсе болады.

Миың саған қайта-қайта айтады: Бұл шын болуы мүмкін емес. Басқа түсініктеме болуы керек. Басқа нұсқасы болуы керек. Мұның ешқайсысы болмаған бір жер болуы керек. Бір жерде София өсіп кетті. Бір жерде мен мұны түрмеден жазып отырған жоқпын. Бір жерде 24 қазан жай ғана кезекті бейсенбі болды. Бірақ менде бар шындық — осы. Сондықтан артқа қайтайық.

Әбден шаршаған, бірақ шексіз бақытты

Алдыңғы жыл өмірімдегі ең қарбалас жылдардың бірі болды. Мен отбасылық өмірге бейімделіп жүрдім. Жаңа әйел. Бір кезеңде мерзімінен бұрын босану қаупі қатты төнген жүктілік. Мүмкін болған әр секундта Мадинаның жанында болғаным есімде. Екі рет көштік.

Көшудің бәрін өзім ұйымдастырдым.

Бәрін дайындап, жаңа жер дайын болған соң ғана Мадинаға хабарласатынмын. Үнемі сапарлап жүрдік. Жұмыс үшін әлемді аралап жүргенде әйелім үйде отыра берсін деп күте алмайтынмын.

Бірақ Қазақстан паспортымен саяхаттау барлық нәрсені қиындататын.

Бастапқыда Гонконг Мадинаға асырауындағы отбасы мүшесіне арналған рұқсат бергісі келмеді. Сондықтан шамамен әр үш апта сайын оны Гонконгтан шығарып, қайта кіргізуге тура келді.

Шаршадым ба, жоқ па — мұны істеу керек еді. Содан кейін, Әлхамдулиллаһ, София дүниеге келді. Әр ата-ана білетіндей, сәби бәрін өзгертеді. Тіпті ұсақ нәрселерді де. Мысалы, кондиционер енді жоқ. Ештеңе емес сияқты, бірақ онсыз да ұйқың қанбай жүргенде бәрі жинала береді. Софияның қалай ұйықтайтыны да бөлек мәселе еді. Кейде ол Мадинаның жанында емшек еміп жатып, омырауын жібермей ұйықтайтын.

Мадина қатты ұйықтайтын. Мен уайымдайтынмын. Аударылып кетсе ше?

Сондықтан ара-тұра оянып тексеретінмін. Софияға қарайтынмын. Сосын оның тыныс алып жатқанын тексеретінмін.

Ата-аналар түсінеді. Балаңның жақсы екенін білесің. Оның ұйықтап жатқанын білесің. Бірақ бәрібір тексересің. Тек көз жеткізу үшін. Мен әбден шаршаған едім. Бірақ шексіз бақытты едім. Иә, екеуі бір уақытта болуы мүмкін.

Мохамедтің артында тұрған адамдар

Шетелдік әйелге жауапкершілік алған кезде, сол жауапкершілікті толық өз мойныңа алуға дайын болуың керек. Мен некеге осылай қарадым. Қаржылық жағынан жағдайымыз жақсы еді. Мадинаның отбасына үнемі ақша қажет болатын, мен оларды қолдаудың ол үшін қаншалық маңызды екенін түсінетінмін, сондықтан көмектестік. Мұны түсіндім, өйткені өз ата-анама қатысты дәл солай сезіндім. Оларды жылдар бойы қамтамасыз етіп келдім. Ата-анам ештеңеден тарықпайтын. Іс жүзінде олардың барлық қалауын мен қамтамасыз ететінмін және соны мақтан тұтатынмын.

Отбасы бірінші орында болды. Мұндағы билік маған жасаған шабуыл кезінде осыны бір сәт те ойлаған жоқ деп ойлаймын. Олар Мохамедтің артында тұрған адамдар туралы ешқашан ойлаған жоқ. Адамның қолына кісен салсаңыз, ол әлемнен жоғалып кетпейді. Оның артында адамдар бар. Оған тәуелді адамдар. Әйелі. Баласы. Ата-анасы. Отбасы. Бір қызығы, отбасымның иелігіндегі дүние кенет өте маңызды болып көрінген бір сәт болды. Олардан мені құтқару үшін бар нәрсесін сатуды сұраған кезде.

Сонда Мохамедтің артындағы адамдар маңызды болды.

A350 ме, әлде Алматы ма?

Сол уақытта жұмыста да өзгерістер болып жатты. Hong Kong Airlines пен Hong Kong Air Cargo тасымалдау қызметін бөліп жатты.

Енді жолаушылар рейстері мен жүк рейстері арасында ауысу болмайтын.

Маған шешім қабылдау керек болды. Жолаушы рейстері ме, әлде жүк тасымалы ма. Жолаушылар операциясында қалсам, Airbus A350 ұшағына ауысу мүмкіндігім бар еді. Бұл мансап үшін өте маңызды мүмкіндік болатын. Бірақ жүк тасымалы басқа бір нәрсе ұсынды.

Алматы. Ол жерге тек Hong Kong Air Cargo ұшатын. Сонымен қатар үш апталық ротация бар еді. Бұл Софияға ата-әжесімен және тәтелерімен көбірек уақыт өткізуге мүмкіндік беретін. Мадина бауыры Алинадан көбірек көмек ала алатын. София Алинаны жақсы көретін. Екеуінің арасында ерекше байланыс бар еді. Мен тіпті Hong Kong Cargo-ға Алматыда тұрақты базада жұмыс істей аламын ба деп өтініш жіберген едім. Сондай-ақ София кішкентай кезінде Air Astana-мен келісімшарт жасау мүмкіндігін де қарастырып жүрдім.

София анасының отбасын танып-білсе екен дедім. Мен өзім есімде қалғандай жартылай оқшау өмірде өсіп, аты бар тәтелері мен көкелері болғанымен, оларды әрең танитын бала болуын қаламадым. Оған басқа балалық шақ қаладым. Сондықтан шешім тек A350 ұшқым келе ме деген

мәселе емес еді. Бұл қызымның қандай балалық шағы болғанын қалайтыным туралы еді.

Құжаттар, құжаттар және тағы да құжаттар

Ал сол аралықта мен қағазбастылыққа батып бара жаттым.

Мадинаға Ұлыбритания визасын беруден екі рет бас тартылды. Шығындар қомақты болды. Бірақ мен берілуге дайын емес едім.

Софияны Гонконгта, Ұлыбритания органдарында және Қазақстан органдарында тіркеу керек болды. Неке туралы куәлігіміз болды. Софияның ЖСН-і. Оның паспорты. Бір құжатқа тағы бір құжат керек. Сосын нотариалды куәландырылған бір нәрсе. Сосын сот мөрлері. Сосын тағы бір нәрсе. Айлар өтті. Мыңдаған доллар жұмсалды. Жиырма сағатқа жуық созылуы мүмкін қызметтік кезекшілігімді аяқтап, жерге қонған соң, құжаттарды реттеу үшін бірден қалаға кететінмін.

Мен үнемі шаршаған едім. Бірақ шынымды айтсам, бақытты едім. Мен өмір құрып жатқанмын.

Алматыдағы үйіміз

Біраз уақыттан бері Алматыдан пәтер сатып алуды байыппен ойлап жүрген едім. Өз үйіміз деп атайтын жер. Үнемі қонақүйлер мен уақытша баспаналарда тұрып, заттарымызды арқалап жүрмей, қалдыра алатын орын. Және бұл тек біз үшін емес еді. Мадинаның отбасы Шелекте тұратын. Ол жерде жұмыс аз еді. Егер бір күні Алматыға көшу қажет болса, біздің үйіміз оларға ашық болатын.

Мадина екеуміз бірнеше рет жылжымайтын мүлік қарадық. Ақырында мінсіз нұсқаны таптым деп ойладым. Dostyk Plaza-ның қарсысындағы Almaty Towers пентхаусы. Алматы мен тауларға қарайтын үш қабат. Мұнараны дерлік толық айналып өтетін балкон бар еді. Иесі оның пентхаусқа тиесілі екенін айтты. Пәтердің ішіндегі екі есік сол балконға шығатын. Сондай-ақ мұнара астындағы екі автотұрақ орны сатылымға кіреді деді.

Бір барғанымызда егде жастағы көрші әйел шығып, шағымдана бастады.

Мен оны түсінбедім.

Мадина аударып берді.

Ол шатырға өтуге байланысты шағымданып жатты. Бір нәрсе дұрыс емес сияқты көрінді. Тиісті құқықтық тексеру жүргізу үшін адвокат жалдадым. Ол қымбат болды, бірақ соған тұрды. Құқықтық құжаттар басқа әңгімені көрсетті. Бізге айтылғандай балкон тек пентхаустың жеке бөлігі емес еді. Ол ортақ аумақ болып, басқа тұрғындардың да оған кіру құқығы бар еді. Сондай-ақ адвокатым дәл сол пентхаусқа арнайы бекітілген уәде етілген екі автотұрақ орнын таба алмады.

Мен иесіне тікелей сұрақ қойдым. Ол мәселені ұсақ нәрсе сияқты көрсетуге тырысты. Маған осының өзі жеткілікті болды. Мен сатып алудан

бас тарттым. Ол біздің арманымыздағы үй болатын, бірақ алда туатын проблемаларды қазірдің өзінде көріп тұрдым.

Ал Intercontinental қонақүйінің қарсы жағында басқа бір кешен салынып жатты. Orion. Айнадай шыны. Алматының артындағы тауларға ұқсатып жасалған шыңдар.

Керемет ғимараттар. Пәтерлер қанша тұрады екен деп ойлана бастадым.

Софияның пәтері

Бір күні Мадина екеуміз Orion-нан пәтер сатып алу мүмкіндігін талқыладық. Ол өзінің пәтерінде өзі және отбасы тұруы қандай керемет болатыны туралы айтып отырды. Мен оны түзеттім. «Софияның пәтері дегің келді ғой.» Ол маған қарады. Мен пәтерді Софияның атына рәсімдегім келетінін түсіндірдім. Ақыр соңында істеп жүргеніміздің бәрі ол үшін еді. Мадина жымиып, келіседі деп күттім.

Оның орнына көзінен бұрын ешқашан көрмеген бір көзқарасты байқадым. «София дегенің не? София сәби ғой, Мохамед. Оған қалай пәтер бересің?»

Мен Софияның Қазақстандағы барлық құжаттарын рәсімдеп жүргенімнің бір себебі осы екенін түсіндірдім. Іштей Мадинаның алаңдаушылығын түсіндім. Сондықтан оны отырғызып, тағы бір нәрсені түсіндірдім. Біздің сақтандыруымызды. Құжаттарды алып шықтым. Жеке және компаниялық сақтандыруларымызды қосқанда, екеуіміздің бірімізге бірдеңе болса, қалған адам шамамен 2,5 миллион доллар алатын еді.

Медициналық сақтандыруды да түсіндірдім. Ол және София сақтандыру карталарын қабылдайтын дүние жүзіндегі ауруханаларда емделіп, медициналық шығынды өздері төлемей-ақ қоя алатын. Отбасымның қорғалғанын түсінсе екен дедім. Мадина күлді. «Яғни сенің жүрегің ұстап қалса, біз бай боламыз ба?» Сосын тағы күлді. «Оны істейтін дәрі бар.» Мен оған қарадым. «Күлкілі емес.» Ол кезде, мүмкін, бұл ерлі-зайыптылар арасындағы бір оғаш әзіл ғана болған шығар. Кейін өмірімде бұл сөздердің қаншалық үлкен мағынаға ие болатынын ол кезде білмедім.

Үш апта

Содан кейін барлық жақсы жаңалық бірден келгендей болды. Компаниямнан электрондық хат келді. Жылдық демалыс мақұлданды. 11 қараша. Үш апта. Толық үш апта. Көп ұзамай консьерж пәтерге байланысқа шықты. «Баракат мырза, тапсырысты хат келді. Мен қол қояйын ба, әлде жоғары жіберейін бе?» «Жоғары жіберіңізші.» Конверт келді. Мен оны таныдым. Мадинаның паспорты. Бұған дейін екі рет сол паспорт Ұлыбританияның виза кеңсесінен бас тарту хатымен қайтып келген.

Мен оны аштым. Бас тарту хаты жоқ. Оның орнына ішінде ақ жапсырма тұрды. Паспортты толық аштым. Виза.

Мен бәрінен де қатты қуанған сияқтымын. Мадинаны қатты құшақтап, сүйдім. София қолымда еді, бетінен қайта-қайта сүйіп жаттым; ол есалаң әкесіне жымиып қарап, бәлкім: «Мына ақымаққа не болған?» деп ойлаған шығар. Визаны суретке түсіріп, бірден отбасылық WhatsApp тобымызға жібердім. София үйге келе жатқан еді. Ол ақырында Гидду мен Тетаның үйін алғаш рет көретін болды. Гидду мен Тета — біз ата мен әжеге, яғни менің әкем мен анама қолданатын арабша сөздер. Екі рет қабылданбаған өтініштен, бірнеше айлық қағазбастылықтан, елшілікке барудан, мыңдаған доллардан және шексіз жүгіруден кейін қызым ақырында үйге келіп, менің отбасыммен танысатын болды.

Мен бірден рейстерді тексере бастадым. Lufthansa-да бизнес-класта орын бар еді.

Тамаша.

Керемет әуе компаниясы. Бәрі дайын. Қалған жұмысты ғана аяқтау керек. Сосын үш апта демалыс.

Үш туған күн

Бір қиындық болды. 2019 жылғы 6 қазанда, Софияның бірінші туған күнінде, мен Түркияда болар едім. Сондықтан жоспарым болды. Шын мәнінде үшеу болды. Гонконгта ертерек атап өтеміз — мен, Мадина және София. Сосын ол Қазақстанда анасының отбасымен атап өтеді. Ал қараша болып кетсе де, Ұлыбританияда оған тағы бір туған күн жасап беремін. Кішкентай қызыма үш туған күн. Неге болмасқа? Гонконгқа арнап ханшайым тортына тапсырыс берген едім. Дүкен мені жерге қаратты да, оның орнына тоңазытқыштан дайын торт алуға тура келді. Қазірдің өзінде сол естелік жүрегімді ауыртады. Оның кішкентай қалпағы.

Орындығында отырғаны. Майшамдарға қолын созғаны.

Бұл аса үлкен нәрсе емес еді. Бірақ біз бірге едік. Мен. Мадина. София. Бірге.

Алматыға оралу

Мадина Софиямен бірге Алматыға ұшты. Мен оларға Intercontinental маңынан Airbnb пәтерін брондап қойған едім. Ал мен сол аралықта бәрін аяқтауға асығып жүрдім. Қан талдаулары. Медициналық тексерулер, соның ішінде талап етілетін алапеске тексеру. Құжаттар. Софияның қазақстандық жеке куәлігін елшіліктен алу. Әуежайға асыққанда дәрілерімді ұмытып кеттім. Арқама Celebrex керек еді.

Ұшақта сағаттап тік отыру арқа бұлшықеттеріме тоқтаусыз проблема туғызған. Сондай-ақ ұйқышылдық тудыратын және тудырмайтын антигистаминдер керек еді. Оның себебі бар.

Ұшқыштар кабиналары қатты шаң басқан болуы мүмкін. Оларды сирек дұрыс шаңсорғышпен тазалайтын немесе мұқият жуатын. Көбіне біз, ұшқыштар, бәрін дымқыл майлықпен өзіміз сүртіп шығатынбыз. Жиналған

шаң маған үнемі ауыр аллергия беретін, сондықтан антигистаминдер маған тұрақты керек болатын. Сондай-ақ салмақ қоспау үшін үнемі дерлік ақуызы жоғары диета ұстанғандықтан, зәр қышқылын төмендету үшін аллопуринол қажет еді. Мадинаға телефон шалып, тізімді бердім. Сосын сұрадым: «Қайсысы екенін білесің бе?»

Оның ренішін бірден дауысынан естідім. «Хаятым, мен фармацевт болуға оқыдым.» Сол орысша акцент. «Менің қабілетіме қалай күмән келтіруге болады?» деген үн. «Жарайды, жаным. Бір-екі күнде көремін. Сені жақсы көремін.» «Мен де сені жақсы көремін, хаятуным-тун.» Sophitushki өмірімізге кіргелі «хаятым» деген сөздің өзі де сәбилік реңкке айналып кеткен.

Тіпті қызымыздың айналасында екеуіміздің тіліміз де өзгерген еді.

Алматыдағы бюрократия

Мен Мадинамен пәтерде кездесіп, оны Софиямен бірге Intercontinental-ға алып келдім. Демалуға көп уақыт жоқ еді. Жұбайлық визаға арналған құжаттарды аяқтауға бірден кірістік. Алматыдағы мемлекеттік кеңселер ескі, ретсіз және жұмыс істеуге құлықсыз еді. Мадинаның тапсыратын құжаттарының арасына ақша салып жатқанын көрдім.

Жемқорлық.

Қолымыздан келген құжаттарды тапсырдық. Сосын кеңсе түскі асқа жабылды. Жақын жердегі асханада күттік. София емді. Жан-жағына қарады. Ұйықтады. Оянды. Ол шаршаған еді, бірақ ешқашан шағымданбады.

София сол жаста-ақ әміршіл еді. Кішкентай ханым болатын. Бір нәрсе қаласа, кішкентай саусағын нағыз табандылықпен көрсететін.

Нұсқайтын.

Сосын өз саусағына қарайтын... да, оны шайнауды шешетін. София осындай еді. Бізді бір бөлімнен екіншісіне жібере берді. Құжаттарымыз толық болмағандықтан қабылданбай жатқан жоқ еді. Үкіметтің өз сайтында жарияланған талаптардың толық тізімі менде бар болатын. Мәселе — бір үстелдің артында отырған адам олармен не істеу керегін білмейтін.

Сондықтан қараудың орнына бізді басқа жерге жіберетін. Сосын тағы басқа жерге. Тағы басқа жерге. Ақырында жоғарырақ қызметтегі біреуге жеттік. Бұл кезде София әбден шаршаған еді. «Өтінемін, — дедім. — Қызымыз шаршады.» Ол бәрін қарап шықты. «Бұл құжаттар қабылданады, бірақ ресми визаны алу үшін Талдықорғанға баруларыңыз керек.»

Жарайды.

Ең болмағанда ақыры нақты жауап алдық. Оған рақмет айтып, шықтық.

Ильяс

Ильяс есіме түсті. Ол Мадинаның немере туысына үйленген еді. Онымен үйлену тойымызда танысқанмын және оның қаншалық көмектескені есімде. Менің отбасым Қазақстаннан кетіп жатқанда, оларды бір-бірлеп әуежайға шығарып салуға көмектесті. Сондай-ақ үкіметте жұмыс істейтінін айтқан. Мүмкін, көмектесе алар. Біз онымен кешкі асқа кездесіп, бәрін түсіндірдім. «Аға, мәселе жоқ.

Мен көмектесемін.»

Сосын қосты: «Жаркенттегі үйіме міндетті түрде қонаққа келуің керек.» Ильяс орасан көмек көрсетті.

Ол Талдықорғандағы қабылдауды ұйымдастырды. Тағы бір мәселе шешілді.

Солай деп ойладым.

Қайдағы ұйқы?

Сосын жұмысқа қайта баруым керек болды. Қызметтік рейспен ЫстанбұлғаұштымАлматыда көп демала алмаған едім, бірақ ештеңе етпейді.

ЫстанбұлдаұйықтаймынБіз Radisson Blu қонақүйінде тұратынбыз. Керемет. Қонақүй бөлмесі. Кереует. «Мазаламаңыз» белгісі. Ұйқы. Ең болмағанда жоспар сол еді. Қайдағы ұйқы. Бөлмем бастауыш мектептің дәл жанында тұрған сияқты.

Сыртта балалар.

Шу.

Үздіксіз шу. Ақырында ұйықтап кеттім.

Сосын, сірә, «МАЗАЛАМАҢЫЗ» белгісі жай ғана сәндік ұсынысқа айналған.

Есік тарс ашылды. Бөлме тазалаушылар. Олар бөлмеге кіріп, тазалай бастады. Мен әлі кереуетте жатқанда. Қатты ашуландым. Ең бастысы, ұйқысыздықтан миымның өзі ауырып тұрғандай еді.

Кәдімгі шаршаудан асып кеткен қорқынышты сезім. Бірақ қолдан келер ештеңе жоқ еді. Сол кеште Алматыға қайта ұшатынмын.

Көк ғимараттар

Алматыға шамамен таңғы 4-те келдік. Қонақүйге қайттым. Кереуетке құлап түсіп ұйықтауға уақыт жоқ еді. Енді Мадина мен Софияны Талдықорғанға дайындауым керек болды. Ильяс таңғы 6-ға жүргізуші ұйымдастырған. Сөйтіп жолға шықтық. Тағы да. Құжаттар. Жол. Отбасы. Жауапкершілік. Қозғала беру. Сосын Ильястың бізбен бірге келе жатқанын түсіндім. Ол көлікте отыр екен. Мұны мүлде күтпеген едім.

Бізге көмектесу үшін жұмыстан бір күн демалыс алыпты. Оны қатты бағаладым. Қапшағайдан өтіп бара жатқанда тасжол бойындағы

казиноларды байқай бастадым. Біреу. Сосын тағы біреу. Тағы біреу. «Бұл Қазақстанның Лас-Вегасы шығар» деп ойладым.

Лос-Анджелесте студент ұшқыш болған кезімде Лас-Вегасқа талай рет ұшқанмын, сондықтан салыстыру бірден ойыма келді. Казинолардың артында үлкен көл бар еді. Жолды жалғастырдық. Тағы бірнеше мильден кейін басқа бір нәрсе назарымды аударды.

Бірнеше көк ғимарат. Ешбір елді мекен жоқ жерде тұрғандай көрінді. Даланың ортасында. Есімде қалғаны бойынша, шамамен төрт қабатты төрт блок. Терезеден оларға қарап қалдым. Мұндай жерде кім пәтер салады?

Мүмкін, олар казинолар мен қонақүйлерде жұмыс істейтін адамдарға арналған тұрғын үйлер шығар. Сосын ойыма басқа мүмкіндік келді. Мүмкін, бұл қандай да бір полиция академиясы шығар. Мысырда мұндай нысандар қалалардың сыртында болады, бәлкім Қазақстанда да солай шығар. Ғимараттарға тағы бірнеше секунд қарап тұрдым. Сосын жолымызды жалғастырдық. Сол көк ғимараттар туралы одан кейін мүлде ойламадым.

Жаркент

Талдықорғанға шамамен таңғы 10-да жеттік. Ильяс құжаттарымызды қабылдаған қызметкерге торт сатып алды. Сосын Жаркентке қарай жалғастық. Сол жерде Ильястың тамаша отбасымен таныстым. Ал София жаңа дос тапты. Ильястың қызы Софиядан небәрі бірнеше ай үлкен еді. Қызымның жаңа досының ойыншықтарын алып, иесіне бермей ұстап отырғанын көріп отырдым. «Мадина! Софияның не істеп жатқанын қарашы!» Біз күлдік. Сосын оған бөлісуді үйретуге біраз уақыт жұмсадық. Бұл Софияның барлық нәрсе тек өзінікі бола алмайтынын алғаш рет түсінуі шығар.

Үйде ол Мума немесе Пападан бір нәрсені тартып алса, екеуіміздің де оны қайтарып алуға жүрегіміз дауаламайтын.

Ал енді басқа бір кішкентай адам ойыншығын қайтарып алғысы келді.

Софияға бұл ұнамады. Ильяс мені аңға алып шықты. Қырғауылдар мен үйректер атып, кешкі асқа пісірдік. Кейін ол мені досының үйіне шақырды, онда әйелінің туған күніне орай біраз сусын іштік. Мен қайтып келгенде, Мадина ашулы еді. Шамасы, әйелдердің бірі мен туралы бір нәрсе айтыпты.

«Қандай ер адам. Қызының оны қаншалық жақсы көретінін қара.» Мен Ильяспен аңда жүргенде, София жылай бастапты. Қайтып келген бойда ол қолыма келіп, кішкентай реніш дыбыстарын шығарып, басын иығыма қойды. Мадина әлгі әйелдің сөзін байқап қалған. Мадина қызғанды. «Біз ол жерге енді ешқашан бармаймыз. Ақымақ адамдар. Қалай тұратынын қара. Бұл әйел түк те емес!» «Мадина, олар бізді үйлеріне шақырды. Сен дұрыс түсінбеген шығарсың.» «Ahaa! Сен Қазақстан әйелін білмейсің, Мохамед. Оның не айтқысы келгенін мен түсіндім.»

Не деген бас ауру. Күтпеген жерден.

2019 жылғы 23 қазан

Мен әбден шаршаған едім.

Шамамен екі сағат ұйықтадым да, шамадан тыс шаршаған денем қайта оятты. Сол сәтте миым бірден іске қосылды. Істеу керек істер тізімі. Әлі аяқтайтын нәрсе тым көп еді. Мен Krisha.com сайтын қарай бастадым — «крыша» шамамен «шатыр» деп аударылады — бұл Қазақстандағы жылжымайтын мүлік сатып алу және жалға алу платформасы.

Orion-нан бір пәтер таптым. Тағы бір мәселені шешу керек еді. Паспортым әлі Талдықорғанда болатын. Келесі күні таңертең жұмысым бар еді. Ыстанбұлға ұшуым керек болатын. Паспортсыз бұл апат болар еді. Сапарды күтудің тағы бір себебі бар еді. Үлкен әпкем де жұмыс бойынша Ыстанбұлда болатын. Оны біраз уақыттан бері көрмеген едім. Кездесіп, әңгімелесу керемет болар еді. Қазір: 2019 жылғы 23 қазан. Таңғы 6. Таңғы алты шамасында төменде Ильястың жүргізушісін күттім.

Мадина мен София ұйықтап жатты. Мен жалғыз барып, қайтып келемін.

Оларды оятып, Софияны тағы бір ұзақ жолға сүйреудің қажеті жоқ еді. Ер адамдар ағылшын тілін білмеді, бірақ не істеу керегін білетін. Ильяс оларға бәрін алдын ала түсіндірген. Талдықорғанға қарай жолға шықтық. Таңғы 7:30 шамасында, шамамен жолдың жартысында, жүргізушінің телефоны шырылдады. Паспорт түстен кейін ғана дайын болады екен.

Мен қобалжыдым.

Кері бұрылдық. Олар мені Алматыға қайта әкеліп, түсіріп кетті. Жоғары көтеріліп, Мадинаға айттым.

Сосын Ильясқа жаздым. «Бауырым, паспортқа алаңдап тұрмын.

Ертең Ыстанбұлға ұшуым керек!»

Оның жауабында сүйікті сөздері болды. «Уайымдама, бауырым.» Сосын айтуы керек кішкентай бір нәрсе бар екенін айтты. Бізге көмектесіп жүрген адам 200 000 теңге сұрапты. «Уайымдама, — деді Ильяс. — Мұны мен төлеймін.» Мүлде болмайды. Ол бізге онсыз да тым көп көмектесті. Мен оған: «Мүлде болмайды, бауырым. Сен маған соңша көмектестің.

Жүргізушің келгенде ақшаны беріп жіберемін.

Бүкіл көмегің үшін саған қалай алғыс айтарымды білмеймін» дедім.

Пәтер

Мадинаға тапқан Orion пәтерін көрсеттім. Оған қатты ұнады. Терезеден қарады. Ғимарат дәл алдымызда тұрды. «Алматыда тұратын ең жақсы жер осы, Мохамед!» «Агентке қоңырау шал.» Кездесу шамамен таңғы 10-ға белгіленді. Саябақ арқылы өтіп, жолмен төмен қарай жүрдік. Алматыда салқын қазан таңы еді. Ғимаратқа жеткенде төменгі қабатта ирланд пабын көрдік. Мадина агентті таба алмады.

«Софияны ішке кіргіз. Күн суық», — деді ол. Сөйтіп Софиямен бірге ішке кірдім. Guinness тапсырыс бердім. Ирланд пабын тек Guinness-інің сапасына қарап бағалауға болады. Бір ұрттадым. «Бұл менің жергілікті

пабым болады» деп ойладым. Мадина қайтып келді. Небәрі бір-екі ұрттам ғана ішіп үлгерген едім. «Жүр.» Агенттің соңынан лифтке кірдік. Ғимарат әлі толық аяқталмаған еді. Ол бізге кең пәтер көрсетті. Қазақстанда пәтерлерді сипаттау тәсілі де Ұлыбританиядағы үйренгенімнен өзгеше еді. Ұлыбританияда бір жатын бөлмелі пәтер деген — бір нақты жатын бөлме және қонақ бөлме. Қазақстанда «екі бөлмелі пәтер» деп бір нақты жатын бөлмесі бар, ал қонақ бөлмесі екінші бөлме деп саналатын пәтерді атауы мүмкін.

Бұл арманымыздағы үш қабатты пентхаус емес еді. Бірақ бізге ұнады. Аламыз. Сол кеште агентпен қайта кездесіп, қолма-қол кепілақы төлеуге келістім. Жолдың арғы жағындағы қонақүй сейфінде 10 000 доллар жатқан.

Бұйырмаған екен

Мадина мен Софияны қонақүйге қайта апардым. Ильяс пен оның әйеліне қонақжайлығы және біз үшін істегеннің бәрі үшін алғыс ретінде сыйлық алғым келді. Dostyk Plaza шамамен он минуттық жаяу жерде еді.

Оған жақындағанда Almaty Towers-қа қарадым. Сатып ала жаздаған пентхаусымыз.

«Бұйырмаған екен» деп ойладым. Mon Amie дүкеніне кірдім. Ильясқа не алғым келетінін бұрыннан білетінмін. Ол менің Armani Mania иіссуымның иісі қаншалық жақсы екенін бірнеше рет айтқан. Сондықтан Armani Mania. Ал оның әйеліне таңдау үшін көмек керек еді. Дүкен қызметкерлерінің бірін шақырып, Google Translate-ке тердім: Маған әйелдерге арналған жиынтық керек. Ол жымиды. «Мен аздап ағылшынша сөйлеймін», — деді.

Бірнеше иіссуды иіскеп көріп, J'adore жиынтығын таптым. Иіссу және косметика. Сәл қымбат. Бірақ мінсіз. Сатып алдым.

Сосын алкоголь дүкеніне кірдім. Көмектескен жүргізушілер мен достарға арнайы шығарылымдағы Beluga арағы. Тамаша. Сосын IQOS дүкеніне кірдім. IQOS электрондық темекісі мен стиктерін алғым келді. Сөренің артындағы екі әйел менің дүкен сөмкелерімді байқады.

Сосын киіміме қарады.

Бәрі дизайнерлік. Иісімнің қаншалық жақсы екенін айтты. Әжептәуір ашық флирт басталды. Екеуі де телефон нөмірлерін IQOS дүкенінің карталарының артына жазып, Алматыда кез келген көмек керек болса кез келген уақытта қоңырау шалуға болатынын айтты.

Біреуі неке сақинамды байқады. «Үйленгенсіз бе?» «Иә. Қызым да бар.» Ол маған қарады. «Араб ер адам төрт әйел ала алады.» Сосын көзін қысты. Менің сол кезде ойлағаным есімде: «Ол менің араб екенімді қайдан білді?» Жымидым. Сыртқа шықтым. IQOS карталарын бірден қоқыс жәшігіне лақтырдым. Мадина мұны көргенде нағыз жанжал шығарар еді.

Паспорт

Қонақүйге қайттым. Түскі ас іштік. Сосын алаңдап күттім. Паспортым. Онсыз ертеңгі рейс апат болар еді. Түскі астан кейін біраз уақыт өткен соң ақыры қоңырау келді. Төмен түстім. Жүргізуші досымен бірге тұр екен — енді оның отставкадағы полиция қызметкері екенін түсіндім. Әрине. Олар паспортымды берді. Бәрі аяқталған. Көңілім қатты жайланды.

Оларға рақмет айттым. Құшақтадым. Сыйлықтарды бердім. Ал Ильястың әйеліне арналған косметика қорабының ішінде 200 000 теңге болды. Ильястың оны төлеуіне жол бермейтін едім. Ол біз үшін онсыз да жеткілікті істеген. Паспортым қайта қолымда.

Құжаттар дайын. Пәтер күтіп тұр. Келесі күні таңертең жұмыс бар. Ыстанбұлда әпкем күтіп тұр. Ал сол кеште Orion агентімен кездесіп, жаңа отбасылық үйімізге айналуы мүмкін деп ойлаған пәтерге кепілақы төлеуім керек еді.

Сол кеш

Мадина күннің көп бөлігін қонақүйде өткізді. Ол сыртқа шыққысы келді. Қалада серуендегісі келді. Сондықтан кешкі 5 шамасында үшеуміз шықтық. Мен. Мадина. София. Алматыда бір жерден екінші жерге жаяу жүрдік. Ақырында Rixos қонақүйінің маңындағы мейрамханаға жеттік. Dickens Pub.

«Осында тамақтанайық.» Агенттің қоңырау шалуына көп уақыт қалмаған еді. Сол кеште әлі істейтін нәрсе көп болатын. Ал келесі күні таңертең Ыстанбұлға рейсім бар еді. Сөйтіп ішке кірдік. 2019 жылғы 23 қазанның кеші еді.

117-тарау: Dickens Pub

Dickens-ке кіргенімізде бізді күтіп тұрғандай көрінген бойы ұзын ер адам қарсы алды. Ол бізді бардың жанынан өткізіп, мейрамхананың ең оң жақ бұрышына қарай алып барды. Біз отырдық, ол Софияға балалар орындығын әкелді. София бақытты еді. Өзінің сүйікті Dave and Ava атты YouTube арнасын қызыға көріп отырды. А — алма, ла-ла-ла-ла... Шынымды айтсам, маған да ұнайтын. Бұл кезде не қалайтынымды бұрыннан білетінмін. Әдеттегідей: Ет. Рибай стейк. Толық пісуге жақын дәрежеде піскен. Жанына салат. Және салқын сыра. Есімде дұрыс сақталса, Мадина албыртқа тапсырыс берді.

Тамақты күтіп отырғанымызда Мадинаның телефоны шырылдады. Жылжымайтын мүлік агенті еді. Мәміле жүзеге аспайтын болды. Шамасы, иесі пәтерге қызығушылықтың көп екенін көріп, оны сатылымда қалдырып, бағасын көтеруге шешім қабылдапты. Сірә, бастапқы бағасын тым төмен қойғанын түсінген. Сол сәтте көңіл күйіміз өзгерді. Бұрынғы бар қуаныш жоғалды.

Екеуміз де қабағымыз түсіп отырдық. Шаршаған. Көңіліміз қалған. Небәрі бірнеше сағат бұрын осы пәтер біздің отбасылық үйімізге айналатындай сөйлесіп отырған едік. Енді ол жоқ. Тамақ келді, бірақ сол кезде тәбетіміз де қашқан еді. София әдеттегідей менің тамағымнан жеді. Кішкентай салат бөлігі.

Шайнауға болатындай өте кішкентай стейк тілімі. Ол аздап тұмауратып жүрген. Алматының қазан айындағы ауасы мұрнынан су ағызған. Сосын тәрелкемдегі лимон тілімін байқадым.

«Керемет» деп ойладым. Аздап С дәрумені. Және тағы бір нәрсе. София лимонды алғаш татқандағы жүзін көргім келді. Интернет осындай сүйкімді видеоларға толы. Сәбилер лимонды алғаш рет татып көреді. Көздері. Жүзіндегі әсер. Аузына жаңа ғана не салғаныңды толық түсінбей қалған сол бір сәт. Софиямен сондай бір сәт болғанын қаладым. Оның алғашқы сәттерінде жанында болғанды жақсы көретінмін.

Ауруханада Софияның алғашқы жөргегін мен ауыстырдым. Жаңа туған сәбидің сол бір оғаш, желе сияқты нәжісі. Мадина жуынатын бөлменің бұрышында кішкентай тайғақ сәбиді қолымда ұстап тұрғанымды көріп, үрейленіп тұрған кезде Софияны алғаш рет мен шомылдырдым.

Софияға алғашқы қосымша тағамдарын да мен бердім. София тез арада Бабаның тәрелкесіндегі нәрсе өзіне арнайы дайындалғаннан автоматты түрде қызығырақ деп шешкен. Осының бәріне ол маған алғашқы сөзімен сый жасады: Баба. Біз әкемізді осылай атайтынбыз. Араб әліпбиінде Р әрпі жоқ, сондықтан Рара — Baba болады. София оны үйренгеннен кейін Мадина күні бойы: БА БА БА БА БА БА дегенді тыңдайтын. Әрине, София анасын да қалай шақыру керегін білетін. Сүт қалағанда оның: «Мааа... мааум» дегенін естітінмін. Сөйтіп Dickens-те қолыма бір тілім лимон ұстап отырдым. Тағы бір алғашқы сәт. Софияға аздап таттырдым. Көздері бақырайып кетті. Кішкентай басын бір сәт шайқап, анасына бұрылды. Ал Мадина қатты ашуланды. Жай ғана ренжіген жоқ. Ол жарылды.

Пәтерге байланысты бүкіл ашуы бірден төгілгендей болды. Мейрамхана салыстырмалы түрде бос еді, бірақ бойы ұзын даяшы не болып жатқанын көру үшін бар жақтан бұрылды.

Барда сырасын ішіп отырған егде ер адам да әйелінен сөз естіп отырған еркекке бір сәт қызығушылықпен қарады. Ал мен сол жерде отырмын. София екеуімізге кезек-кезек қарап отыр.

Мадина ашулы.

«Оның асқазанында сүт іріп кетеді,

Мохамед!»

Мен оған жақтырмай қарадым. Ол төмен қарады. Сосын шынайы мәселе шықты. «Мына ақымақ пәтер. Және ол неге Софияның атына жазылуы керек?»

Ол Софияға қарай ишара жасады. Бір сәт ойыма бір нәрсе келді. Ол өз қызымызды қызғанып жүр ме? Мен оған қарадым. «Мадина...»

Софияның болашағы

«Мадина, сен де, София да мен үшін бірдей маңыздысыңдар. Бірақ маған бірдеңе болса, сақтандыру ақшасының бәрі сенің атыңда болады.

Ал пәтер Софияның атына жазылады, сонда егер бір күні университетке барса, ақша керек болып, қандай да бір себеппен ештеңе қалмаса, пәтерді сатып, оқуын төлей алады.

Болашақта не болатынын кім біледі?» Оған бұл ұнамады. Ол Софияға қарады. Тағы да мен реніш деп түсінген бір ұшқынды байқадым. Тағы сол. Бұл маған Мадинаның өзі жиі айтатын бір нәрсені еске салды. Ол өз анасы Тахмина қазіргі өміріне қызғанышпен қарайды деп сезінетінін айтқан. Бір сәт мен: «Бұл оған тұқым қуалап келді ме?» деп ойладым. Білмедім. Бірақ байқадым.

Тағы бір Мохамед

Алматыда жүрген кезімде тағы бір Мохамедпен танысқан едім. Ол мысырлық болатын. Алматыда көп жылдан бері тұрып, осындағы катарлық бір компанияда жұмыс істейтін. Біз алғаш Intercontinental-да таныстық. Екі арабтың бір-бірін тануы қиын емес еді.

Ол қазақстандық әйелге үйленген, елді жақсы білетін және орыс тілінде еркін сөйлейтін. Сол кезде өзім де бір бизнес идеясымен айналысып жүрдім. Қазақстан сапалы қой етін өндіреді, мен қазақстандық қой етін Сауд Арабиясы мен Дубай сияқты араб нарықтарына жеткізу мүмкіндігін зерттеп жүрдім.

Бұрын Мохамедке пәтер іздеп жүргенімізді айтқан едім. Ол біз қарап жүрген мүліктер тым қымбат деп ойлады. Ол басқа нұсқалар тапқан: Алматы орталығынан алысырақ салынған, оның пікірінше, бағасына сай әлдеқайда тиімді жаңа пәтерлер.

Beirut мейрамханасында кездесуге келістік.

Келгенде Софияны тіземе отырғыздым. Dickens-тегі жағдайдан кейін Мадинаны жақын жерде шишасын — арабтың темекі тартатын кальянын — тартып, сабасына түсуге қалдырдым. Мохамед оған тапқан пәтерлерінің буклеттерін көрсетті.

Мадинаға ұнамады. Қой еті бизнесін де талқыладық. Мохамед басқа бизнес идеялары бар саудиялық кәсіпкермен де таныстырғысы келді. Ақырында кететін уақыт болды. Шамамен кешкі 10-да Мадина мен Софияны қонақүйге апарып тастадым.

Сосын Алматы орталығындағы танымал Mega Park сауда орталығының маңындағы тағы бір мейрамханаға бардым.

Іскерлік кездесу

Кездесіп, танысып, идеяларымызды талқылай бастадық.

Ықтимал бизнес мүмкіндіктер туралы сөйлестік. Кездесу кезінде екі стақан виски іштім. Әңгіміміз біткен соң мейрамханадан шығып, сыртта

такси күттім. Сол кезде хиджаб киген екі жас әйел маған жақындады. Қолдарында шарлар болды. Бірақ бұлар кәдімгі шарлар емес еді. Үлкен шарлардың ішінде кішірек шарлар бар, ортасында кішкентай шамдар жанып тұрды, бәрі пластик таяқшаларға бекітілген. Оларды көрген бойда София ойыма келді. Оған қатты ұнайды. Сөйтіп сатып алдым.

Бәрін. Жанып тұрған шарлардың бәрін көтеріп таксиге отырып, қонақүйге қайттым. София үшін.

Конверт

Қонақүйге қайтып, жоғары көтерілдім. Мадина есіктен қарсы алды. Қанша ақшам қалғанын сұрады. Қалған теңге салынған конвертті бердім. Ол Ыстанбұлда маған керек болмайтын. Небәрі екі күнге кететінмін, мен жоқта оған жететін ақша бар еді. Оған қоса, енді Мадинаның өз Sberbank шоты бар еді. Бұл да алдыңғы бірнеше күнде жасап үлгерген істеріміздің бірі.

Оның атына шот ашып, доллар салып, ақшаның бір бөлігін теңгеге айырбастағанбыз. Ақша бар еді. Мен Ыстанбұлға кетемін. Мадина мен София қонақүйде қалады. Сосын мен қайтамын.

Тағы бір нәрсе

Кереуетке жаттым. Мен шамадан тыс шаршаған едім. Денең ұйқыны жанұшыра қажет етіп тұрса да, миың өшуден бас тартатын қорқынышты күй. Сосын бір нәрсе есіме түсті. Қонақүй бөлмесі. Мен жоқ болатын екі күнге төленбеген еді. Мадина мен Софияға сол бөлме керек. Кереуеттен қайта тұрдым.

Төмендегі негізгі қабылдау бөліміне барып, сол жерде жұмыс істеп отырған әйел мен ер адаммен сөйлестім. Мен жоқта осы бөлмеде тұру мерзімін ұзарта ала ма? Олар тексерді. Бос екен. Жақсы. Қосымша тұру күндерін картаммен төледім. Енді бұл туралы ойлауды тоқтатуға болады. Жоғарыға қайта шықтым. Кереуетке жаттым. Бірден дерлік ұйықтап кеттім.

Түнгі 1:30

Көзім қайта ашылды. Уақытқа қарадым. Шамамен түнгі 1:30. Жуынатын бөлмеге барып, қайта жаттым. Сосын аунап-төңкерілу басталды. Бөлме ыстық еді. Жанымдағы Мадинаның дене қызуы оны одан сайын жайсыз етті. Орнымды таба алмадым.

Құлап ұйықтайтындай шаршағанмын, бірақ ұйқы келмеді. Ақырында шамамен түнгі 2:30-да қайта ұйықтап кеттім.

Таңғы 6

Оятқышым шамамен таңғы 6-да шырылдады. Телефондағы оятқыштың дыбысын бірден өшірдім. Ешкімді оятқым келмеді. Жуынатын бөлмеге кірдім. Мен шектен тыс шаршаған едім. Ильястан хабарламалар бар екен. Ол да ерте тұрған. Оған жауап беріп, біз үшін істегенінің бәріне тағы да рақмет айттым.

Сол хабарламалар сақталып қалды.

Кейін олар сақталып, соттарға тапсырылатын еді.

Әпкеме де хабарлама жаздым. «Сені көруге асықпын.» Онымен Ыстанбұлда кездесуім керек еді. Жуынатын бөлмеден шыққанда Мадина ояу еді. «Қалайсың?» — деп сұрады. «Жақсымын.» Сосын оған түнде арқам ауырғанын айттым. Дұрыс ұйықтамаған едім. Тағы да. Мадина шәйнекті қойып, маған шай жасады.

Сосын Алматыдағы дәріханадан алып келген кішкентай пакетке қол созды.

«Дәріңді іш», — деді. Мен іштім. Сосын ол жасаған шайды іштім. Уақыт шамамен таңғы 6:30 болып қалған. 2019 жылғы 24 қазан.

Бірдеңе дұрыс емес

Дәріні ішкеннен кейін көп ұзамай өзімді жайсыз сезіне бастадым. Бір нәрсе дұрыс емес еді. «Өзімді жақсы сезінбей тұрмын.» Мадина маған қарады. Үндемеді. Ол әлі іш киімі мен көкірекшесінде еді. Мен әлі боксер іш киімімде едім.

София иығынан бекітілетін ұйықтайтын көрпешесінің ішінде ұйықтап жатты. «Мүмкін, жұмысқа бармай-ақ қойғаның дұрыс шығар», — деді Мадина.

«Жұмысқа бармай қала алмаймын. Рейсті орындайтын басқа ешкім жоқ. Біз Гонконгта емеспіз. Резервтік экипаж жоқ.» Терлей бастадым. Сосын кеудем қысылғандай болды. Орнымнан тұрып, жүріп көруге тырыстым. «Мүлде жақсы емеспін.» Бірақ Мадина қайтадан пәтер туралы айта бастады. Оның үні маған ұнамады. Әсіресе алдыңғы кеште мейрамханада болғаннан кейін.

«Кеше мейрамханада мені ұятқа қалдырдың», — дедім.

Маған оның менімен сөйлескен тәсілі шынымен ұнамады. Бірақ ұрыс екінші орынға түсіп бара жатты. Өйткені денемде не болып жатса да, ол күшейіп келе жатты. Бір бөтелке су алдым. «Өзімді жақсы сезінбей тұрмын, Мадина.»

Қайта айттым.

Мадинада компаниямның телефон нөмірі бар еді. Ол оларға қоңырау шалды. «Мохамед жұмысқа бармайды. Ол ауырып қалды!» Менің бірден дүрлігуімнің себебі мүлде басқа еді. «Бұл жаман болды. Осы үшін мені жұмыстан шығарады.»

Оның даусы көтерілді. «Ал не істегің келеді? Жұмысқа бара аламын деп ойлайсың ба?» Енді оның өзі де дүрлігіп бара жатқандай көрінді. Ол шашын басының артына қарай жинады. Минуттар өтіп жатты.

Таңғы 07:10

Сосын телефон шырылдады. Таңғы 07:10. Консьерж. Бұл стандартты рәсім еді. Мен дәл осындай ояту және көлік туралы қоңырауды бұрын талай рет естігенмін. «Қайырлы таң, капитан Баракат. Алматының жергілікті уақыты бойынша таңғы 07:10. Әуежайға алып кететін көлік бір сағаттан кейін келеді. Құжаттарыңыз қабылдау бөлімінде дайын.»

Бірақ бұл жолы телефонды мен көтерген жоқпын. Мадина көтерді. «Мохамед ауырып қалды. Ол жұмысқа бармайды.»

Кереуеттің шетіне отырдым.

Бұл кезде жағдайым ауыр екенін түсіндім. Бұл жай шаршау емес еді.

Бұл тек арқа мәселесі де емес еді.

Маған медициналық көмек керек болды.

София артымда кереуетте еді. Мадина алдымда кереует үстінде тізерлеп отырды, әлі іш киімі мен көкірекшесінде. Сосын денемнің ішінде болып жатқан нәрсе қалғанының бәрін басып кеткендей болды.

«Мадина! Мадина! Жүрегім!» деп айқайладым. София оянды. Жылай бастады. Оның шынымен қатты жылағанын есіме түсіре алатын сирек сәттердің бірі еді. Мадина оған қолын созды. «Ол қорқып кетті, Мохамед.» Мен де қорықтым.

«Мен де қорқып тұрмын.»

Сосын бәрі қараңғыланды.

118-тарау: Түстерді ақылға салып түсіндіре алмайсың

Түстерді ақылға салып түсіндіре алмайсың. Бұл тарауды оқыған әркімнің өз ойы болады. Психологқа сол сәттерде санамда не болғаны қызық болуы мүмкін. Бірақ бұл кітапты жаза бастағанда өзіме бір қағида қойдым: Барынша адал әрі дәл болсын. Бұл — есімде қалған нәрсе мағынасыз көрінсе де, оны сізге айтып беру деген сөз. Судья мұны маған қарсы қолдануға тырысатындай ақылды болды.

Журналистердің сот отырыстарының көбіне кіруіне тыйым салынды. Ол әлемдік саясатты түсінетін және өкінішке қарай, әлемде исламофобия күшейіп келе жатқанын білетін. Бірақ біреу оны қалай түсіндіреді деп қорқып, есімде қалған нәрсені өзгертпеймін.

Есімнен танған кезде түс көрдім. Шынымды айтқанда, көптеген адамдар өлімге жақын тәжірибелері және сол кезде не көргені немесе сезгені туралы айтады. Бұл кезеңде медициналық тұрғыдан маған не болып жатқанын білмеймін. Есімде қалғаны — не ойлағаным. Болды. Мен өліп бара жатырмын деп ойладым. Адам өліп бара жатқанда өмірі көз алдынан өте шығады дейді. Шынымен де өмірім көз алдымнан өтіп жатқандай сезілді, тек мен нақты өз өмірімді көрген жоқпын. Әкемнің жанынан өттім. Ол намаз оқып отырды.

Анамның жанынан өттім. Ол да тізерлеп, ақ галабия мен хиджабта — мұсылман әйелдерінің киімінде — бар ынтасымен дұға етіп отырды. Сол қарқынды бейнелердің арасында санамнан мүлде ақылға сыймайтын бір нәрсе қайта-қайта өте берді. Ильяс маған жіберген ақымақ видео.

Балықшы

Видеода толық камуфляж киім киген орыс ер адам болатын. Ол балық аулауға дайындалып жатты. Ең болмағанда жоспары сол еді. Күн өте ол орыс ауылдарындағы бірнеше шағын дүкенге тоқтап, алкоголь сатып алды. Сосын тағы алкоголь. Оның барған сайын мас болып бара жатқанын көрдік.

Ал ол қайта-қайта: «Енді балық аулауға бара жатырмыз» дей берді. Тағы тоқтады. Тағы алкоголь сатып алды. Көшедегі бөтен балаларға балмұздақ сатып берді. Ақша таратты.

Биледі.

Әбден мас болды.

Соған қарамастан қайта-қайта: «Енді балық аулауға барамыз» дей берді. Айтып жатудың қажеті жоқ, көлге ол ешқашан жетпеді. Видео оның шатыр ішінде ішімдіктің әсерінен басы қатты ауырып оянуымен аяқталды. Мен видеоны әзіл ретінде кіші қарындасыма жіберіп: «Қазақстаннан тапқан мына аңызға қарашы» деп жазған едім.

Осындай ауыр түс кезінде неге дәл осы ақымақ видео қайта-қайта шыққанын мүлде білмеймін. Түстерді ақылға салып түсіндіре алмайсың. Бірақ әлгі адам санама қайта-қайта келе берді.

Менің ойлағаным есімде: «Өміріңді осылай босқа өткіздің бе, Мохамед?»

Алла

Сосын анамның жанынан өттім. Бір мұнара болды. Оның төбесінде алтын түсті араб әріптерімен жазылған үлкен бір сөз шеңбер бойымен айналып тұрды. Мұнараның астында адамдар болды. Өте көп адам. Бір-біріне жабыса, қолдары мен тізелеріне түсіп, сәждеде — мұсылман намазында маңдайды жерге тигізетін қалыпта — отырды. Олар дұға етіп жатты. Кешірім сұрап дұға етіп жатты. Соншалық көп адам. Мен олардың энергиясын сездім. Бұл энергияны бұрын да сезінгенмін. Меккеде. Ұмра кезінде. Кешірім сұрап жалбарынған адамдардың энергиясы. Ол өте күшті. Мен оны сол жерде де сездім. Мұнараның астындағы сонша адам дұға етіп отыр. Ал олардың үстінде алып алтын арабша сөз шеңбер бойымен айнала берді.

Ол сөз — Алла еді.

Кері оралу

Сосын сапар кері бағытта жүргендей болды. Түстен шығып келе жаттым. Мадинаның жүзі пайда болды. Ол мені бір жаққа тартып жатқандай еді. Көздері айқара ашылған. Оның көздері мені қорқытты. Мен қайтадан қонақүй бөлмесінде едім. Сосын бөлменің бұрышында, еден шамының жанында Софияны көрдім. Ол жапырақ сияқты жерге қарай қалықтап түсті. Үстінде ақ қуыршақ көйлегі болды. Ескі ромб өрнегі бар сол сарғыш кілемге қарай.

Сосын перде жоғары көтерілді.

«Хаятым, София қайтыс болды»

Мен еденге құлаймын. Қолыма кісен салынған. Айналамда полиция. Мадина бөлменің бұрышында, тек басы ғана көрініп тұр. Сосын оның даусын естимін. «Хаятым... София қайтыс болды.» Бұл түс. Бұл түс. Бәрі қайта қараңғылыққа сіңеді. Тағы да есімнен танамын.

119-тарау: 25 минут үнсіздік, 25 минут өтірік

Өз жадымнан айтып бере алмайтын өмірімнің жиырма бес минуты бар. 2019 жылғы 24 қазанда шамамен 07:10-нан 07:36-ға дейін 801-бөлменің ішінде не болғанын айта алмаймын, өйткені есімде жоқ. Соңғы есімде қалғаны — кереуеттің шетінде отырғаным.

Кеудем қысылып тұрды. Терлеп жаттым. Бір нәрсенің дұрыс болмай жатқанын анық сездім. Мадина алдымда кереуеттің үстінде ішкиімі мен көкірекшесін киіп, тізерлеп отырды. София артымда ұйықтайтын көрпешесінің ішінде жатты. 07:10-да телефон шырылдады.

Консьерж әуежайға алып кететін көлік туралы қоңырау шалып тұрған. Мадина телефонды алып, мен ауырып қалғанымды және жұмысқа бармайтынымды айтты. Сосын: «Мадина! Мадина! Жүрегім!» София оянып, жылай бастады. «Ол қорқып кетті, Мохамед», — деді Мадина.

«Мен де қорқып тұрмын.»

Сосын бәрі қараңғыланды. Келесі жиырма бес минутта не болды? Мен бұл сұрақты жылдар бойы қойып келемін.

Мадина маған не айтты?

Кейін Мадинадан полицияның мені қатты ұрғанын білдім. Ол мұны өз көзімен көргенін айтады. Оның айтуынша, бір кезде Нұрлан Болатов маған: «Софияны неге өлтірдің? Айт!» деп айқайлаған. Мадина маған көздерім ашық болғанын және оны саусағыммен көрсеткенімді айтты. Мұның ешқайсысы есімде жоқ. Ештеңе. Менің саналы жадым 07:10-да үзіледі. Бұрын сипаттаған түс бар, одан кейінгі ес кірген қысқа сәттер бар, сосын қараңғылық. Бірақ 801-бөлменің ішіндегі сол жиырма бес минут менің жадымда жоқ. Бақытымызға қарай, сол бөлменің сыртында болғанның бәрі бірге жоғалып кеткен жоқ. Қонақүйдің кейбір бейнебақылау жазбалары сақталды.

07:36

Осы кітаптың басқа жерінде түсіндіргенімдей, қонақүйдің маңызды бейнежазбаларының көп бөлігі өшірілген.

Қонақүйдің қауіпсіздік менеджері сотта бейнежазбаларды өшіруге тергеуші Нұрлан Болатовтың қатысы туралы айғақ берді. Бірақ дәліз бейнежазбасының бір бөлігі сақталды. Ал 07:36-да Мадина көрінеді. Әрі қарай бармас бұрын, оны соңғы рет саналы түрде көрген сәтімді есіңізге алыңыз. Ол ішкиімі мен көкірекшесінде еді. 07:36-да Мадина 801-бөлменің есігінде аяқ киімінен басқа толық киінген күйде көрінеді.

Сондықтан алғашқы сұрағым анық. Мадина неге толық киінген?

Ол қашан киініп үлгерді?

Қайда баруды жоспарлады? Оның баратын жұмысы жоқ еді. Сол таң қонақүйден кетуі тиіс адам мен болатынмын. Әуежайға көлік келе жатқан. Мен рейс орындауға тиіс едім. Кейін маған тағылған айып бойынша, мен Мадинаны ұра бастаған екенмін. Онда мен оны ұрып жатқан болсам, ол қалайша киініп үлгерді? Оны соңғы рет көргенімде ол ішкиімінде еді.

Жиырма алты минуттан кейін ол толық киінген. Неге?

Есік аузы

Мадина 801-бөлмеден бірден шықпайды. Ол есік аузына тұрып, бөлменің ішіне қарайды. Дәлізде бірнеше бөлме әріде қонақүйдің бөлме тазалаушы әйелі бар. Оның назары біздің бөлмеге бұған дейін-ақ аударылған, өйткені өз айғағына сәйкес, ол әйел адамның айқайын естіген. Мадина соған қарай жүгіреді. Сосын айқайлайды: «Маған көмектесіңіз! Ол мені ұрып жатыр! Ол оны өлтіреді! Ол қызымды өлтіреді! Бөлменің кілтін беріңіз!»

Бұл сөздер менімен жылдар бойы бірге болды. Мадинаның кейін не айтқаны үшін емес. Оның бұған дейін не білетіндей көрінгені үшін. «Ол қызымды өлтіреді.» Ол мұны қалай алдын ала болжай алды?

Ол болашақты қалай болжай алды?

Мадинаның мәлімдеуінше, мен оны ұрып жатқан екенмін. Онда неге ол мен аяқ астынан Софияға шабуыл жасаймын деп күтеді? Софияның менің Мадинамен ұрысыма қандай қатысы бар? София бір жаста еді. Сәби. Менің қызым. Әлемде ең қатты жақсы көретін адамым.

Оған шабуыл жасауға қандай себеп бар? Неге біреу әйеліне шабуыл жасап жатыр деген күйеудің енді автоматты түрде сәби қызын өлтіретінін қорытындылауы керек? Егер біреу балаға пышақ кезеп, мылтық бағыттап, ашық түрде қорқытып немесе баланы бірден қауіпке қоятын әрекет жасап жатса, әрине біреу: «Ол қызымды өлтіреді!» деп айқайлауы мүмкін. Бірақ тағылған айып ондай емес. Мадинаның айтуынша, мен оны ұрдым, ол бөлмеден шықты. Онда София неге?

Менің аяқ астынан өз қызыма тап беруіме қандай себеп болуы мүмкін? Ең маңыздысы: Мадина оның болатынын қалай білуі мүмкін еді? Ол Софияны көтеріп шықпай тұрып-ақ: «Ол қызымды өлтіреді» деп айқайлаған. Бұл сөздерді санамда қайта-қайта айналдырдым. Және әр жолы бір сұраққа ораламын. Ол болашақты қалай болжай алды?

Мен қайда едім?

Мадина бөлме тазалаушыдан кілтті алады. 801-бөлмеге қарай қайта жүгіреді. Есікті ашады. Ішке кіреді. Қайта шығады. Сосын қайта кіреді. Ақырында Софияны көтеріп шығады. Енді тағы бір өте қарапайым сұрақ қойыңыз. Мен қайда жүрмін? Егер прокуратура сипаттағандай, мен сол бөлмеде бақыланбайтын ашу үстінде жүрсем, Мадина ары-бері жүгіріп жүргенде мен қайда болдым? Неге оның артынан дәлізге шықпаймын? Неге кілт алуына кедергі келтірмеймін? Ол ішке қайта кіргенде неге ұстап алмаймын? Неге ол бөлмеге еркін кіріп-шығып жүргендей көрінеді?

Ашудан құтырған Мохамед қайда? Дәліз камерасы оны көрсетпейді. Ол Мадинаны көрсетеді.

Алғашқы реакция қайда?

Содан кейін бұл бейнежазбада мен ешқашан түсіне алмаған тағы бір бөлік бар. Прокуратура нұсқасына сәйкес, Мадина 801-бөлмеге қайта кіріп, бір жасар қызының қайтыс болғанын көрген. Сол сәтті ойлап көріңіз. Ана бөлмеге кіріп, сәби қызының жаңа ғана өлтірілгенін көргендей болады. Ал алғашқы реакция қайда? Мадина 801-бөлмеден София қайтыс болды деп айқайлап жүгіріп шықпайды. Есік аузында құламайды.

Еденге түспейді.

Бірден жедел жәрдем шақырыңдар деп айқайламайды. Ең жақын адамға жүгіріп барып, қызына көмектесуін өтінбейді.

Оның орнына Софияны көтеріп алады. Және жүре бастайды. Шамамен отыз метрлік дәлізбен жылдам жүреді. Бұл мені жылдар бойы мазалап келеді. Өйткені сол алғашқы сәт қайда? Ойға сыймайтын нәрсені алғаш

көргендей болған дәл сол мезет қайда? Бірден пайда болатын күйзеліс қайда?

Дәліздегі ер адам

Ол дәлізде жалғыз емес. Бір ер адам бөлмесіне қайтып келе жатыр. Мадина Софияны көтеріп оның жанынан өтіп кетеді. Міне, тағы бір адам. Көмектесе алатын біреу. Егер жаңа ғана сәби қызыңызға шабуыл жасалғанын білсеңіз, оны тоқтатпас па едіңіз? Айқайламас па едіңіз: «Қызыма көмектесіңіз!» Жедел жәрдем шақыруын сұрамас па едіңіз? Қауіпсіздікті шақыруын? Полицияны? Қажет болса баланы қолына беріп, бір нәрсе істеуін жалбарынып сұрамас па едіңіз? Мадина оның жанынан өтіп кетеді. Одан көмек сұрамайды.

Тоқтамайды.

Және артына қарамайды. Соңғысы мені әрқашан таңғалдырды. Айып бойынша, оның артында жаңа ғана өзін ұрып, қызына шабуыл жасаған ашулы ер адам бар.

Соған қарамастан Мадина бір рет те артына қарамайды.

Ешкім артынан келмейтінін білетіндей көрінеді. Шынында да ешкім келмейді.

«Ол оны өлтірді»

Мадина дәлізбен жүре береді. Лифтке жеткенде ғана айқайлай бастайды: «Ол оны өлтірді! Ол оны өлтірді!» Тағы да, менің сұрағым оның бұл сөздері бұрынғы сөздерінен неге өзгеше болғаны емес. Менің сұрағым: Софияны алғаш көргендей болған кезде бұл реакция қайда болды?

Неге ол 801-бөлмеден шыққаннан кейін ғана пайда болады? Софияны шамамен отыз метр дәлізбен көтеріп өткеннен кейін? Көмектесе алатын бір ер адамның жанынан өткеннен кейін? Неге тек лифттің жанында? Әр ана баласының өлімін көргеннен кейін дәл қалай әрекет етуге тиіс деген оқулық бар деп көрсетіп отырған жоқпын. Оқырманнан тек оқиғалардың ретін көруді сұраймын. 801-бөлме. Мадина кіреді. Мадина Софияны көтеріп шығады. София қайтыс болды деп бірден айқайламайды. Дәлізбен жүреді.

Бір ер адамның жанынан өтеді. Одан көмек сұрамайды. Артына қарамайды. Лифтке жетеді. Содан кейін ғана: «Ол оны өлтірді! Ол оны өлтірді!» Алғашқы реакциясы қайда еді?

Мені қайдан тапты?

Осының бәрі болып жатқанда Мохамед қайда болды? Он төрт минуттан кейін қонақүй қызметкерлері мені тапты. Мен дәлізбен жүгіріп жүрген жоқ едім. Мадинаны қуып жүрген жоқ едім. Қонақүйден кетуге тырысып жатқан жоқ едім. Басқа біреуге шабуыл жасап жатқан жоқ едім. Мені жуынатын бөлмеде ес-түссіз, су ағып тұрған ваннаның үстіне еңкейіп қалған күйде тапты.

Ал жанымда Софияның ұйықтайтын көрпешесі жатты. Иығынан бекітілетін дәл сол түрі. Софияны соңғы рет саналы түрде көрген сәтімді есіңізге алыңыз. Ол оны киіп тұрған. Енді ол менің ес-түссіз денемнің жанында жатты. Оқиға орнындағы фотосуреттер оның қай жерден табылғанын тіркеді. Кейін сот сараптамасы тағы бір мәселе туғызды. Менің ДНҚ-м сол көрпешеде болған жоқ. Онда Софияның көрпешесі оның денесінен жуынатын бөлмедегі менің жанына қалай келді және оған менің ДНҚ-м қалай түспеді?

Бұл дәлелге кейін кітапта егжей-тегжейлі ораламыз. Әзірге оны жай ғана есіңізде сақтаңыз.

07:30-дағы қоңырау

Тағы бір нәрсе бар. Телефон. Сотта қонақүй консьержі шамамен 07:30-дағы бөлек қоңырау туралы айғақ берді. Бұл 07:10-дағы қоңырау емес.

Шамамен 07:30-да, консьерждің айғағына сәйкес, Мадина: «Мохамед жұмысқа бармайды. Ол ауырып қалды» деген. Консьержден сұралды. Артқы фонда қандай да бір шу болды ма?

Мохамедті естідіңіз бе? Софияны естідіңіз бе? Жоқ. Айғаққа сәйкес, тек Мадинаның даусы болған. Мохамед ауырып қалды. Енді уақытқа қараңыз. Шамамен 07:30: Мохамед ауырып қалды. Шамамен 07:36: Мадина дәлізде толық киінген күйде көрінеді. Сосын: «Ол мені ұрып жатыр!» Сосын: «Ол оны өлтіреді! Ол қызымды өлтіреді!» Сол алты минут маңызды. Өйткені «Мохамед ауырып қалды» деген — менің есімде қалғанмен дәл сәйкес келеді. Мен Мадинаға қайта-қайта:

«Өзімді жақсы сезінбей тұрмын» дегенмін. Терлеп жаттым. Кеудем қысылып бара жатты. Денемде бірдеңе болып жатқандықтан, жүруге тырысып жүрдім. Мадина менің компанияма қоңырау шалып, ауырып жатқанымды айтып қойған еді. Шамамен 07:30-да, консьерждің соттағы айғақтарына сәйкес, ол әлі де менің ауырып жатқанымды айтып отырған. Ал алты минуттан кейін ол сол дәлізде пайда болады.

Жиырма бес минут

Ендеше, сол жиырма бес минутты бір жерге жинайық. 07:10-да менің жағдайым өте нашар. Мадина ішкиімі мен көкірекшесінде.

София менің артымда, төсекте, ұйықтайтын көрпесінің ішінде тірі жатыр. Консьерж қоңырау шалады. Мадина менің ауырып жатқанымды айтады. Мен айқайлаймын: «Мадина! Мадина! Жүрегім!» София оянып, жылайды. Мадина айтады: «Ол қорқып кетті, Мохамед». Мен жауап беремін: «Мен де қорқып тұрмын». Содан кейін есімнен танып қаламын. Шамамен 07:30-да, консьерждің айғақтарына сәйкес, Мадина тағы да Мохамедтің ауырып жатқанын айтады.

07:36-да Мадина есік алдында толық киініп пайда болады.

Неге ол киініп алған? Ол қашан киінді? Ол қайда бармақ болды? Ол бөлме жинаушы әйелге қарай жүгіреді. «Ол мені ұрып жатыр!» Мен қайдамын? «Ол менің қызымды өлтіреді!» Ол мұны қалайша алдын ала біле алды? Мен неге кенет Софияға тап беруім керек еді? Бір жасар қызымның мен және әйелім арасындағы болжамды жанжалға қандай қатысы бар еді? Мотив қайда? Мадина кілтті алады. Ол қайтадан ішке кіреді.

Сыртқа шығады. Тағы да қайта кіреді. Мен қайдамын? Содан кейін ол Софияны көтеріп алып шығады. Қызын өлі күйінде жаңа ғана тапқандай болған адамның дереу реакциясы қайда? Ол дәлізбен шамамен отыз метр жүреді. Оған көмектесе алатын бір ер адамның жанынан өтіп кетеді. Неге одан көмек сұрамайды? Неге артына қарамайды? Ол лифтке жетеді. Тек содан кейін: «Ол оны өлтірді! Ол оны өлтірді!» Он төрт минуттан кейін қонақүй қызметкерлері мені жуынатын бөлмеден ес-түссіз күйде табады: ваннаның үстіне еңкейіп салбырап жатырмын, су ағып тұр.

Софияның ұйықтайтын көрпесі менің жанымда жатыр. Оның үстінде менің ДНҚ-м жоқ. Міне, жылдар бойы өзіме қойып келе жатқан сұрақтарым осы. Бұл кітап үшін ойдан шығарылған сұрақтар емес. Бұл — дәлелдердің өзінен туындаған сұрақтар. Мен есімнен танған сәттен Мадина дәліздегі камерада пайда болған сәтке дейін 801-бөлменің ішінде не болды? Неге ол толық киініп алған еді? 07:30-дағы телефон қоңырауы мен 07:36 аралығындағы шамамен алты минутта не болды?

Ол бөлмеге қайта-қайта кіріп, қайта шыққан кезде мен қайда болдым? Менің кенеттен Софияға тап беретінімді ол қалай алдын ала біле алды? Мен неге Софияға тап беруім керек еді? Қызын өлі күйінде жаңа ғана тапқандай болған кезде оның дереу реакциясы қайда болды? Неге ол көмектесе алатын адамның жанынан өтіп кетті? Ал Софияның ұйықтайтын көрпесі менің ДНҚ-мсыз менің ес-түссіз жатқан денемнің жанында қалай пайда болды? Мен сізге сол жиырма бес минут туралы өз естеліктерімді бере алмаймын.

Олар менде жоқ. Мен сізге бере алатыным — сақталып қалған нәрселер.

Телефон қоңыраулары.

Куәлар. Бейнебақылау жазбалары.

Оқиға орнындағы фотосуреттер.

Сот-медициналық дәлелдер.

Және сұрақтар. Жиырма бес минут үнсіздік. Жиырма бес минут өтірік.

120-тарау: 10:24

10:24. Мені мазалайтын сан. 2019 жылғы 24 қазанда София қайтыс болды. Ал сол таңғы 10:24-те, полиция хаттамасына сәйкес, Мадинаның алғашқы ресми айғақтары басталды. Бұл түсініктеме алынғанға дейін ол негізгі куәлардың кейбірімен бірге жеткізіліп қойған еді. Оларды бір-бірінен тиісті түрде оқшауламаған. Полиция бөлімінде де оларды бірге ұстаған, ал кейін сотта куәлар тіпті бір-бірінің көзінше айғақ бергендерін айтты. Мұның қаншалықты қауіпті екенін ойлап көріңіз. Ана жаңа ғана қызынан айырылды. Ол негізгі куәлардың арасында отырып, жаңа ғана болды деп айтқан қорқынышты оқиғаларды сипаттап отыр. Сол куәлар өз естеліктерін тәуелсіз түрде қағазға түсіріп үлгермей тұрып, басқа адамның нұсқасын естіп отыр.

Бұл көріністер олардың санасына әлдеқашан сіңіп үлгерген еді. 10:24-те Мадина маған қарсы бүкіл істің қалыптасуына ықпал еткен оқиғалар нұсқасын айта бастайды. Және ол мен танымайтын Мохамедтің бейнесін құра бастайды. Мас Мохамед. Ашулы Мохамед. Зорлықшыл күйеу. Қатыгез әке. Ақырында дүниеде ең қатты жақсы көрген адамын өлтіруге қабілетті ер адам.

Жылдар бойы мен осы айғақтарды қайта-қайта қарап, Мадинаның айтқандарын шын мәнінде тексеруге болатын нәрселермен салыстырып келемін. Ендеше, соны бірге жасайық.

Әр мәлімдемені жеке-жеке.

Әр бөлшекті жеке-жеке.

Әбден мас Мохамед

Мадинаның ең алдымен істейтіндерінің бірі — алкогольді оқиғаның өзегіне қою.

Әрі қарай жалғастырмас бұрын, бір нәрсені мүлде анық айтқым келеді. Сол кеште мен алкоголь ішкенмін. Мен мұны сізге бұған дейін де айттым. Dickens-та кешкі ас кезінде бір сыра іштім. Кейін іскерлік кездесу барысында екі стақан виски іштім. Сыраны жасырып отырған жоқпын. Вискиді де жасырып отырған жоқпын. Бұл кітаптың бір ғана қағидасы бар: тіпті кейбір нәрсе мені жақсы жағынан көрсетпесе де, барынша дәл айтып беру. Сондықтан мәселе менің алкоголь ішкен-ішпегенімде емес. Мәселе мүлде басқа: Мадина көрсеткісі келгендей, Мохамед қатты мас болып, өзін-өзі бақылаудан айырылған ба еді? Мадинаның айтуынша, мен қонақүйге шамамен түнгі 01:30-да мас күйде оралдым.

Алайда сақталып қалған қонақүй бейнежазбасы менің вестибюльге түн ортасынан сәл кейін кіргенімді көрсетеді. Әрі мені тану өте оңай. Мен Софияға жаңа ғана сатып алған жарық шамдары бар шарларды көтеріп келе жатырмын.

Сол шарларды есте сақтаңыз.

Іскерлік кездесуден шыққаннан кейін такси күтіп тұрғанымда, ішіне ұсақ шарлар салынған және ортасында кішкентай шамдары жанып тұрған шарларды сатып жүрген екі жас әйел маған жақындады. Оларды көргенде бірден София есіме түсті. Сондықтан бәрін сатып алдым. Камерада Intercontinental қонақүйіне қайта кіріп келе жатқан Мохамед — осы адам.

Кейін бейнежазбаны зерттеген сарапшылар онда көзге көрінетін масаңдық белгілері жоқ екенін хабарлады. Мен вестибюльден сүрініп өтіп, жай ғана жоғарыға жоғалып кеткен жоқпын. Төсекке жатқаннан кейін, Ыстанбұлда жұмыс істеуге тиіс болған екі күнге қонақүй бөлмесінің ақысын төлемегенім есіме түсті. Мадина мен Софияға бөлме керек еді. Сондықтан қайта тұрдым. Төменге түстім.

Ресепшн қызметкерлерімен сөйлестім.

Сол бөлмеде тұру мерзімін ұзартуды сұрадым.

Олар бөлменің бос екенін тексерді. Картамен төледім. Содан кейін қайтадан жоғарыға көтерілдім.

Кейін ресепшн қызметкері менің мүлде қалыпты көрінгенімді айтты. Сотта сұралған куәлар да Мохамедтен алкоголь иісі шықпағанын айтты.

Тағы да айтайын, мұның ешқайсысы Мохамед мүлде алкоголь ішкен жоқ дегенді білдірмейді. Мохамедтің өзі сізге ішкенін айтып отыр. Бұл мүлде басқа нәрсеге күмән келтіреді: қатты мас болып, өзін толық бақылаудан айырылған Мохамед бейнесіне. Тағы бір бейнежазба бар.

Бірнеше сағат артқа оралайық. Шамамен 22:00-де, іскерлік кездесуге кетер алдында, мен Мадина мен Софияны Intercontinental қонақүйіне апарып тастаған едім. Қонақүй бейнежазбасы біздің кіргенімізді түсіріп алған. Бір жасар қызымызды кім көтеріп келе жатыр? Мен. София менің құшағымда. Оған қараңыз. Ол мүлде бақытты әрі қалыпты. Мадина дәл жанымызда. Егер мен сол кезде-ақ қызым үшін қандай да бір қауіп төндіретіндей мас болсам, неге Софияны көтеріп жүрген адам мен едім? Неге Мадина оны менен алып қоймады?

Неге қызымыз менің құшағымда өзін толық жайлы сезінді? Бұл бейнежазба #FreeBarakat науқаны арқылы жарияланған. Оқырмандар менің сипаттамама сенуге міндетті емес. Олар оны өздері көре алады. Енді сол бейнелерді Мадинаның айғақтарында қолдана бастаған сөздермен салыстырыңыз. Өйткені алкоголь бір-ақ рет пайда болмайды. Ол құрып жатқан кейіпкердің бір бөлігіне айналады. Ал бұл бізді лимонның бір тіліміндей болмашы нәрсеге алып келеді.

Лимон

Dickens Pub-ты еске түсіріңіз. Біздің бірге ішкен соңғы кешкі асымызды.

Софияның мұрны бітіп жүрген. Қазанның салқын ауасы мұрнынан су ағуына себеп болған еді. Менің тәрелкемде бір тілім лимон жатты. С дәрумені туралы ойладым, бірақ толық шындығын айтсам, София лимонның дәмін алғаш көргенде қандай бет әлпет жасайтынын да көргім келді.

Интернетте сәбилердің сол қышқыл дәмді алғаш сезінген сәттерін көрсететін күлкілі видеолар толып тұр. Софияның соншама «алғашқы» сәттерінің жанында мен болдым. Оның алғашқы жөргегін мен ауыстырдым. Мадина жанымда абыржып тұрғанда, Софияны алғаш рет мен шомылдырдым.

Оған алғаш қосымша тағам берген да мен едім. Оның алғашқы сөзі «Баба» болды. Енді Баба оның лимонның дәмін көргенде қандай бет жасайтынын көргісі келді. Мадина маған қатты ашуланды. Біз сөзге келіп қалдық. Ол кезде бұл қажытқан күннің соңындағы кезекті ақымақ отбасылық келіспеушіліктен артық ештеңе емес еді. Бірақ оның мәлімдемесінде сол кішкентай сәттің неге айналғанына қараңыз: «Мас күйінде Мохамед Софияның бетіне бір тілім лимонды жақындата бастады, содан ол бұрыла бастады, яғни оған ұнамады. Содан кейін ол бәрібір осы лимон тілімін Софияның аузына салды, содан ол жылай бастады. Мен қарсылық білдіргенде, Мохамед Софияға лимон бермеді, өйткені оған ұнамады және содан ол жылай бастады. Сонда Мохамед сол лимон тілімін менің бағытыма лақтырды. Мен Мохамедтің ашулана бастағанын көрдім және оның мұндай күйінде онымен дауласпаған дұрыс екенін білгендіктен, жай ғана отырып үнсіз қалдым.

Мохамед маған онымен енді бұлай сөйлеспеуімді айтты және қызымен өзін қалай ұстау керектігін өзі білетінін айтты».

Аударылған мәлімдемедегі тұжырым дәл осындай. Оны мұқият оқыңыз. Тағы бір рет: «Мас күйінде...» Содан кейін София бұрылады. Мен бәрібір лимонды оның аузына салған көрінемін. Ол жылай бастайды. Мадина қарсылық білдіреді. Ол тағы да Софияға бұл ұнамайтынын айтады. Тағы да: Ол жылай бастайды. Содан кейін мен лимонды Мадинаға қарай лақтырған көрінемін. Мен ашуланамын. Ал Мадина Мохамед «осындай күйде» болғанда дауласпаған дұрыс екенін біледі-мыс.

Болмашы отбасылық сәттің неге айналғанына қараңыз.

Мас Мохамед. Ашулы Мохамед.

Қорқытып ұстайтын күйеу. Ал енді сәбиі жылағанша оның аузына бірдеңені зорлап салатын әке. Ақырында дәл осы кішкентай бөлшек маған оның әңгімесін алғаш рет тексеруге мүмкіндік берді.

Ақпарат тарай бастайды

Алғашында Мадинаның мен туралы не жазғанын білмедім. Оның кейбір айыптауларының қаншалықты сұмдық екенін мүлде білмедім. Сол кездегі адвокатым Хизбуллам оның мәлімдемелерін маған әкелуден бас тартты.

Мен С18 тергеу изоляторында отырғанда, әйелімнің полицияға не айтқаны туралы ақпарат біртіндеп сыртқа шыға бастады. Мен онымен сөйлесуім керек екенін білдім. Бірақ өте сақ болуым керек екенін де білдім.

Егер мен бірден оның бәрі туралы сұрай бастасам — Неге сен мұны айттың? Неге сен анау туралы өтірік айттың? Софияға не болды? — деп сұрай бастасам, ол дүрбелеңге түседі деп ойладым. Ал Мадина дүрбелеңге

түссе, менімен мүлде сөйлеспей қоюы мүмкін еді. Сондықтан ең ауыр айыптаудан бастамауға шешім қабылдадым. Ең кішкентайынан бастаймын. Мағынасыз болып көрінетін бір нәрседен. Екеуміз де есімізде сақтаған нәрседен. Лимоннан.

Алғашқы қайшылық

Сол кезде С18 тергеу изоляторында мені біраз уақыт «VIP бөлме» деп аталатын жерге орналастырған еді. Жедел қызметкер смартфон берген болатын. Бұл маған аса маңызды бір мүмкіндік берді. Мен Мадинамен сөйлесе алдым. Және әңгімені жазып ала алдым. Кейін бұл жазба #FreeBarakat науқаны арқылы жарияланды.

Басқа дәлелдер де жарияланды: меніңше, өзі сипаттаған зорлық-зомбылық шабуылына сәйкес келетін бірде-бір көзге көрінетін ізі жоқ Мадинаны бірнеше қырынан көрсететін видео; Софияның ұйықтайтын көрпесі қай жерден табылғанын көрсететін оқиға орнының фотосуреттері; және сол көрпеден менің ДНҚ-м анықталмағанын көрсететін сот-медициналық дәлелдер. Бірақ ол кезде мен әлеуметтік желілер туралы ойлаған жоқпын. Журналистер туралы да ойлаған жоқпын.

Мен С18 ішінде кісі өлтірді деген айыппен бетпе-бет отырып, әйелімнің мен туралы неге мұндай нәрселер жазғанын түсінуге тырысып жүрдім. Сол әңгімелердің бірінде Мадинадан сотта шындықты айтуға дайын ба деп сұрадым. Алғашында ол бас тартты. Өтірікші өзінің өтірік айтқанын мойындауды жек көреді. Сондықтан мен оны болмашы бір нәрсеге қайта әкелдім. Мен оған айттым: «Мадина, маған 99-бап — қасақана кісі өлтіру бойынша айып тағып отыр. София жылаған жоқ». Мадина айқайлап жауап берді: «София жылаған жоқ, бірақ оған ұнаған жоқ!»

Міне, осы еді. Оның өз сөздерін салыстырыңыз. Полицияға берген мәлімдемесінде: «...ол жылай бастады». Содан кейін бұл тұжырым тағы қайталанады: «...ол жылай бастады». Ал мен оған қарсы сұрақ қойған кезде: «София жылаған жоқ, бірақ оған ұнаған жоқ!» Софияға лимонның ұнаған-ұнамағаны маңызды емес дерлік. Ол қышқыл нәрсенің дәмін татып жатқан бір жасар сәби еді. Мадинаның Софияға ұнамады деуі — қызымыздың реакциясын өзінің түсіндіруі.

Бірақ жылау — түсіндіру емес. София не жылады, не жыламады. Ал енді Мадинаның өзі маған: «София жылаған жоқ», — деп отыр. Бұл оның өз сөздерінен тапқан алғашқы қайшылығым болды. Бұл бар болғаны бір тілім лимонға қатысты болса да, мен үшін орасан маңызды еді. Өйткені енді сұрақ қоя беруге тиіс екенімді білдім. Абайлап.

Шабуыл

Мадинаның айғақтарының көбірек бөлігі маған жеткен сайын, айыптаулар әлдеқайда ауырлай түсті.

Оның сипаттамасы ұзаққа созылған әрі қатыгез дене шабуылы туралы әңгімеге айналған.

Ол менің оны төсекке лақтырып, басынан және денесінің басқа бөліктерінен ұра бастағанымды айтты. Өзінің айтуынша, мен оны нақты қалай ұрғанымды енді есіне түсіре алмайды.

Ол айқайлағанын, соққылардан жалтаруға тырысқанын, әйтеуір менен қашып шығып, кіреберіс есікке қарай жүгіргенін сипаттады. Бір сәтке осы жерде тоқтап, оның не сипаттап жатқанын көз алдыңызға елестетіңіз.

Ол кезде бойым шамамен алты фут екі дюйм, салмағым шамамен 120 килограмм еді. Мадинаның бойы шамамен 165 сантиметр, салмағы шамамен 55 килограмм болатын. Ол бойшаң әрі арық, нәзік, модельге ұқсас денелі, қолдары жіңішке еді. Спортзалға барып жаттықпайтын. Егер мұны оқып отырған әйел болсаңыз, өзіңіз білетін күшті ер адамды ойлаңыз.

Онымен қалжыңдап күрескеніңізді елестетіңіз.

Оның қатқыл қолдары білегіңізді қысып тұрғанын ойлаңыз.

Әсіресе ол спортзалда жаттықса, оның ұстауынан сезілетін күш айырмашылығының қаншалықты үлкен екенін ойлаңыз.

Ол тіпті ойнап жатқанда да, сіз оны сезесіз. Енді оның ойнап жатпағанын елестетіңіз. Мен өз күшімді білетінмін. Мадинаның денесін де өте жақсы білетінмін. Арамыздағы орасан физикалық айырмашылыққа қатысты менің санамда ешқандай күмән жоқ. Егер мен шынымен Мадинаны сол төсекте ұстап қалғым келсе, тек менің салмағымның өзі оның қашып шығуын аса қиын етер еді. Егер мен шынымен оның жіңішке қолын сындыратындай күшпен бұрауды көздесем, күшіміздің айырмасы маған өте қысқа уақытта орасан зиян келтіруге мүмкіндік беретінін білемін.

Алайда оның нұсқасы бойынша, салмағы 55 килограмм бұл әйелді 120 килограмм ер адам төсекке лақтырады, басы мен денесін қатты ұрады, ол әйтеуір соққылардан жалтарып, оның астынан шығып кетіп, кіреберіске қарай жүгіреді. Ал есікке келгенде бұл әңгіме одан сайын қиындай түседі.

Есік

Алғашқы мәлімдемесінде Мадина былай деді: «Содан кейін Мохамед мені бөлменің есігіне қарай қыса бастады, сол кезде мен есікті ашып, дәлізге құлап түстім». Осы сөздерді есте сақтаңыз. Кейін, басқа бір мәлімдемесінде сипаттама егжей-тегжейлі бола түседі. Енді төсекте қатыгез шабуыл болған. Енді ол менен қашып шыққан. Ол кіреберіске жетеді. Және: «Арамызда арпалыс болды, сол кезде мен есікті ашып үлгердім де, қонақүй дәлізіне құлап түстім».

Бұл баяндауда дене қимылы тұрғысынан бір қайшылық бар. 801-бөлменің есігі ішке қарай ашылатын. Кейін осы кітапта мен сізге дәлелді көрсетіп, есікті өз көзіңізбен көруге мүмкіндік беремін.

Маған жай ғана сене салмаңыз. Оған қараңыз. Содан кейін Мадинаның әңгімесін қайта құрастырып көріңіз. Егер мен оны бөлменің ішінен кіреберіс

есікке қысып тұрсам, ол тұтқаны жай ғана басып, есік арқылы алға қарай дәлізге құлап түсе алмайды. Есік дәлізге қарай сыртқа ашылмайды. Ол кері, 801-бөлменің ішіне қарай ашылады. Оны ашу үшін кеңістік босатылуы керек. Мадина есіктің ашылатын жолынан шегінуі тиіс. Ал егер мен дәл артында, оны есікке қысып немесе онымен арпалысып тұрсам, ол есік екеумізге қарай ашылады.

Осы қимылдарды іс жүзінде жасап көріңіз.

Көрінбейтін қалқан

Бірақ ол есіктен өтіп шықты деп есептейік. Сонда тағы бір мәселе туындайды. Мохамед қайда кетті? Ашуға булыққан, зорлықшыл деп сипатталған осы 120 килограмм ер адам Мадинаны төсекке лақтырған. Оны ұрған. Ол қашып шыққан. Ол оның артынан кіреберіске қарай барған. Есіктің алдында арпалыс болған. Ақырында ол есіктен өтіп шығады. Ал содан кейін? Ештеңе. Мохамед оның артынан бармайды. Мохамед оны ұстап алмайды. Мохамед дәлізге шықпайды.

Есіктің көлденеңінде Мадинаны өткізіп, бірақ әйтеуір Мохамедті тоқтататын көрінбейтін қалқан тұрғандай. Әрине, бұл қисынсыз. Сұрақтың маңызды болуының себебі де дәл осы. Мен қайда болдым? Кейін сақталып қалған бейнебақылау жазбасы аса маңызды болады, өйткені енді біз Мадинаның немесе Мохамедтің айтқанына ғана тәуелді болуға мәжбүр емеспіз. Біз көре аламыз. Мадина пайда болады. Мохамед жоқ. Ол дәлізбен жүреді. Мохамед оның артынан бармайды. Ол жаңа ғана қашып шықтым деп айтқан бөлмеге қайта орала алады. Әлі де ашуға булыққан Мохамед жоқ.

Ал кейін қонақүй қызметкерлері мені шын мәнінде қай жерден тапқандарын айтып берді: жуынатын бөлмеде ес-түссіз жатқан жерімнен. Бұған қайта ораламыз.

Жарақаттар қайда?

Енді Мадинаға қараңыз. Оның өзімен не болды деп айтқанын еске түсіріңіз. Төсекке лақтырылған.

Үстінде 120 килограмм ер адам. Қайталанған соққылар. Басынан соққылар. Денесінің басқа жерлерінен соққылар.

Олардан жалтаруға тырысқан. Қашып шыққан. Кіреберіске қарай жүгірген. Тағы бір арпалыс. Бұл күйеуі жанжал кезінде оны итеріп жіберді деген айыптау емес.

Бұл — ұзаққа созылған физикалық шабуылдың сипаттамасы. Ендеше жарақаттар қайда? Ісіну қайда? Көгерген жерлер ше? Тырналған жерлер ше? Қызару ше? Осы арпалыстан қалған дене іздері қайда? Кейін оқырман Мадинаның бірнеше қырынан түсірілген жазбаларын көріп, өз бағасын бере алады. Бірақ одан да маңызды бір нәрсе бар. Мадина денесін медициналық тексеруден өткізуден бас тартты. Ал полиция оған бас тартуға мүмкіндік

берді. Әрбір соққы бірден айқын көгеру ізін қалдыра бермейді. Дәл сондықтан тексеру маңызды еді.

Оның басын тексеріңіз. Бетін. Қолдарын. Денесін. Бәрін суретке түсіріңіз. Ауырсынатын жерлерін тіркеңіз. Ісінуді. Қызаруды. Тырналған жерлерді. Көгерулерді. Содан кейін объективті анықталған белгілерді ол сипаттаған шабуыл механизмімен салыстырыңыз. Бұл мүмкіндік жоғалды. Бұл тергеушілер жай ғана Мохамедке сену керек пе, әлде Мадинаға ма деп шешетін жарыс болмауға тиіс еді. Бұл тергеу болуға тиіс еді. Қонақүй бөлмесі бар еді. Ішке қарай ашылатын есік бар еді. Камералар бар еді.

Қонақүй қызметкерлері бар еді.

Денсаулық жағдайын тексеруге болатын екі ересек адам бар еді. Сот-медициналық дәлелдер бар еді. Әңгімені тексерудің сансыз жолы бар еді.

07:10

Ал енді таңғы уақытқа қайта ораламыз. 24 қазанда шамамен таңғы 6:30-да Мадина маған шай дайындады. Ол шағын дәрі салынған дорбаға қол созды. Маған дәрі берді. «Дәріңді іш», — деді ол. Мен оны іштім. Көп ұзамай өзімді өте нашар сезіне бастадым. Терледім. Кеудем қысылды. Жайсыздық күшейді. Жағдайым нашарлай берді.

07:10-да консьерж мені әуежайға алып кететін көлік туралы хабарлау үшін қоңырау шалғанда, телефонды Мадина көтерді. Мен төсектің шетінде отырдым. София тірі еді. Содан кейін: «Мадина, Мадина, жүрегім!» София оянып, жылай бастады. Мадина оған қарай қол созды. «Ол қорқып кетті, Мохамед». «Мен де қорқып тұрмын». Содан кейін есімнен танып қалдым. Міне, сондықтан Мадинаның мені қайта-қайта қатты мас күйде көрсете беруі мен үшін соншалық маңызды. Өйткені сол таңға қарай Мохамедтің жағдайында шынымен де елеулі бір кінәрат бар еді.

Бірақ бұл алкоголь болды ма? Мен алдыңғы кеште бір сыра мен екі виски ішкенімді ашық мойындадым. Бейнежазба менің жүріс-тұрысымды көрсетті. Куәлар көргендерін сипаттады. Ал бірнеше сағаттан кейін, жағдайым күрт нашарлардан дәл бұрын, әйелім маған дәрі берді. Сондықтан табанды түрде зерттелуге тиіс бір сұрақ бар еді: Мадина Мохамедке нақты не берді? Сол дәрі салынған дорбада не болды? Қандай дәрі? Қандай мөлшерде? Қаптамасы табылды ма? Суретке түсірілді ме? Тәркіленді ме?

Зерттелді ме? Мадинадан маған нақты не бергенін көрсету талап етілді ме?

Мен жауапты ойдан шығармаймын. Бірақ бір жасар баланың өлімі мен оның әкесінің кенеттен дәрменсіз күйге түсуіне қатысты тергеу мұны анықтауға тиіс еді.

Лимоннан кінәні мойындауға дейін

Мадинаға алғаш сұрақ қойған кезде, мұның бәрі қайда апаратынын білмедім. Мен бірден мына сұрақтан бастай алмадым: Софияны кім өлтірді? Бұл бәрін тоқтатар еді. Ол сөйлей беруі үшін өзін жеткілікті жайлы сезінуі керек еді. Сондықтан лимоннан бастадым. Содан кейін тағы бір қайшылық.

Содан кейін тағы бірі. Әр жолы жаңа нәрсе білген сайын, бір қадам алға жылжи алдым. Ақырында бұл жай ғана Мохамедтің Мадинаны өтірік айтты деп айыптауы болудан қалды. Жазылған сөздер пайда болады. «Мен оны өлтірдім». Және Мадина Софияны қалай өлтіргені туралы айтатын дауыстық жазба пайда болады. Кейін бұл жазба сот-сараптамалық дауыс зерттеуінен өткізіліп, дауыстың Мадинаға тиесілі екені анықталды.

Ақырында бұл материал түрме қабырғасынан әлдеқайда асып шығып, жұртшылыққа жария түрде хабарланды. Бірақ біз ол жерге әлі жеткен жоқпыз.

Егер менің сол сөздерге қалай жеткенімді түсінгіңіз келсе, мен жүруге мәжбүр болған жолмен бірге жүруіңіз керек. Өйткені мен мойындаудан бастаған жоқпын. Мен C18 тергеу изоляторында, әйелімнің мәлімдемелерінің өзін де қолыма ала алмай, оның полицияға не айтқанын абайлап анықтауға тырысудан бастадым. Ал алғаш даулағаным — оның бүкіл осы істегі ең кішкентай өтірігі болса керек. София есімді кішкентай қыз әкесі оған лимонның дәмін алғаш татқызғанда жылады ма, жоқ па. Ол жылаған жоқ.

Ақырында Мадинаның өзі де солай деді.

121-тарау: Жылжымалы есіктер

Жас кезімде Sliding Doors деген фильм көрдім. Оның идеясы есімде қалып қойды.

Адамдардың жолы қиылысады. Кейбір орындар көз алдыңнан өте шығады. Сол сәтте оның ешқандай мағынасы болмайды. Өміріңді жалғастыра бересің, өйткені жолдың бір жерінде сол адам немесе сол орын қайтадан сенің хикаяңа кіретінін білмейсің. Менің өмірімде осындай бірнеше «жылжымалы есік» болды.

Солардың бірі Астанада еді.

Мен Ұлыбритания елшілігіне визалық құжаттарымызға қажет бір құжатты рәсімдеу үшін ғана барған едім. Сол жерде Айгүлмен таныстым.

Ол кезде ол елшілікте құжат рәсімдеуге көмектескен адам ғана еді. Басқа ештеңе емес. Шығып бара жатып, вестибюльде Деректің жанынан өттім. Оның британдық екенін бірден аңғарып, елшілікте жұмыс істейтін шығар деп ойладым. Бір сәт тіпті өзімді таныстырғым келді. Бірақ асығыс едім. Ұшағыма үлгеруім керек, әуежайға қайтуым қажет еді. Сондықтан жанынан өтіп кеттім. Неге өтпеске? Болашақта мені не күтіп тұрғанынан мүлде

хабарсыз едім. Кейін өмірімдегі ең үлкен мәселелердің кейбірін бөлісетін Ұлыбритания елшілігіндегі адамдар дәл осылар болатынын қайдан білейін.

Сосын әлгі көк ғимараттар бар еді. Көліктегі сол сапар есімде. Казинолардың жанынан өтіп бара жатқанбыз, сол кезде белгісіз бір себеппен иен даланың ортасындағы көк ғимараттар көзіме түсті. Өтіп бара жатып туған бір сәттік қызығушылық қана.

Бұлар не?

Неге олар менің назарымды аударды? Неге олар есімде қалатындай ерекшеленді? Содан кейін көлік жүре берді, өмірім де жалғаса берді.

Егер жолай сол казинолардың бірінде жүздеген мың доллар жоғалтқан болсам, бәлкім, казиноны есімде сақтар едім. Бірақ олай болмады. Мен көк ғимараттарды есімде сақтадым. Ол кезде олар мен үшін мүлде ештеңе білдірмейтін. Жылдар өткен соң мені тұтқын ретінде LA-155/8 лагеріне ауыстырып жатты. Қақпаға жақындағанда сыртқа қарадым. Міне, олар сол жерде тұрды. Сол көк ғимараттар. Мен әлі еркін жүргенде көлік терезесінен көзіме түскен дәл сол ғимараттар. Бірнеше секунд қызыға қарап өткен дәл сол ғимараттар.

Енді мен олардың жанынан өтіп бара жатқан жоқпын. Мен олардың ішіне кіріп бара жаттым. Иен даланың ортасындағы сол көк ғимараттар менің түрмеме айналды. Соңғы жеті жыл бойы олар менің түрмем болып келеді. Тағдырдың мысқылы.

Біз қанша адамның жанынан тоқтамай өтіп кетеміз?

Көлік терезесінен қанша ғимаратқа көз қиығымызды тастаймыз?

Өміріміздің бағытын өзгерте алатын бір нәрседен қанша рет бір шешім, бір кідіріс, бір таныстық қана алшақ тұрамыз? Мен тоқтап, Дерекке өзімді таныстыра алар едім.

Таныстырмадым.

Сол көк ғимараттарды мүлде байқамай өте шығуым мүмкін еді. Бірақ белгісіз бір себеппен байқап қалдым.

Айгүл.

Дерек.

Сол көк ғимараттар. Болған сәтінде мүлде маңызсыз көрінген сәттер.

Содан кейін өмір алға жылжып, олардың әрқайсысына мағына берді. Мүмкін, Sliding Doors туралы әлі де ойлайтыным сондықтан шығар.

Қай есіктің маңызды екенін одан өтіп бара жатқанда ешқашан білмейсің. Кейде оны тек жылдар өткен соң, артқа қарап, мынаны түсінгенде ғана ұғасың: Мен мұнда бұрын болғанмын.

122-тарау: Сұмдық

Бұл тарауда менің жеке бақылауларым баяндалады. Менің сөздеріме сенуге де, сенбеуге де құқығыңыз бар. Мен жазғанның бәрі құжаттармен, бейнежазбалармен, дыбыстық жазбалармен немесе WhatsApp хабарламаларымен дәлелденуге міндетті емес. Ақыр соңында, бұл — кітап. Бұл — мен бастан өткерген нәрселер туралы менің баяндауым. Ал осы уақытқа дейін оқып, түсінгендеріңіздің бәрінен кейін — Мадинаның айыптаушы сөздерінің жазықсыз адамды, яғни мені, соттау үшін нақты дәлелдерден жоғары қойылғанын көргеннен кейін — әр сәттің дәлелін сақтай алмаған күннің өзінде, өзім көрген және сезген нәрселер туралы айту құқығына ие болдым деп есептеймін.

Алғашқы күннен-ақ Мадина оғаш әрекет етті. Ақырында мен оған тікелей айттым: «Мадина, сенің өтірік айтып жүргеніңді бәрі біледі».

Бұл іске қатысқандардың арасында ең көп талқыланған тақырыптардың бірі болған шығар. Менің адвокаттарым. Оның адвокаттары.

Аудармашылар.

Тіпті Нұрлан Болатовтың өзі мұны мойындады. Мадинаның өтірік айтып жүргенін бәрі білді. Бірақ қазір сізге айтқым келетін кейбір нәрселер мәлімдемелердегі қайшылықтардан да асып түсті. Олар маған оның басқа, менің ойымша, сұмдық қырын көрсетті.

Жүректер

Мадинаның мәлімдемелерінің кейбір бөліктерін оқығаннан кейін, полиция бөлімінде мені көрген сайын оның не істерін елестетуіңіз мүмкін. Әрине, ол мені жек көруі керек еді. Мохамед мені ұрды және қызымды өлтірді деп адамдарға айтып жүрген әйелдің сол құбыжықтың өзі жанынан өткенде шегініп кетуін күтер едіңіз. Тіпті маған түкіріп жіберер деп ойлауыңыз мүмкін. Ол дәл керісінше істеді. Маған жақындай алатын кез келген сәтте Мадина жүгіріп келіп, қолдарын мойныма орап, маңдайым мен бетімнен қайта-қайта сүйетін.

Маған жете алмаса, алыстан тұрып, екі қолымен маған жүрек пішінін көрсететін. Жүректер. Бұл шындыққа жанаспайтындай көрінетін.

Мен онсыз да қатты күйзелген едім, айналамда болып жатқанның ешқайсысы шынайы болуы мүмкін емес деген үздіксіз сезіммен күресіп жүрдім. Ал енді сырттай кез келген тыңдайтын адамға: «Мохамед Софияны өлтірді», — деп жүрген әйел Мохамедтің қарсы алдында тұрып, қолымен жүрек бейнесін жасап тұр. Мен мұны түсіне алмадым.

Қай Мадина шынайы еді? Біздің қызымызды мен өлтірдім деп бәріне айтып жүрген әйел ме? Әлде болжамды кісі өлтірушіге қарай жүгіріп, мойнынан құшақтап, бетін сүйіп жатқан әйел ме?

Кінәсіз

Содан кейін әлі күнге дейін түсіну қиын тағы бір нәрсе болды. Мадина өзінің кінәсіз екенін жариялайтын құжат алды. Бір сәт осыны ойлап көріңіз. Жәбірленушіге өзінің кінәсіз екенін растайтын құжат қажет болды. Неге? Мен әлі күнге дейін мұның логикасын түсінбеймін. Ал іс материалдарынан көргенім бойынша, Мадинаға мұндай мәртебе бермес бұрын оны ықтимал күдікті ретінде жоққа шығару үшін нақты қандай тергеу әрекеттері жүргізілгенін көрсететін дәлелді ешқашан таппадым. Бірақ содан кейін бірден дерлік бір нәрсені байқадым.

Мадина өзгерді. Ол дүкен аралады. Тырнағын жасатты. Шашын. Қасын. Оны көргенде шошып кеттім. Тіпті сақалымды алуға шамам келмейтін. Менің жан дүнием күйреп қалған еді.

Бұрынғы өзімнің көлеңкесіндей ғана болдым. Қызым жаңа ғана қайтыс болды. Мен түрмеде отырдым және оны өлтірді деп айыпталдым. Айналамдағы дүниені әрең түсініп жүрдім. Ал Мадина сонда болды. Миллион долларға татитындай сәнденіп алған. Мен оған қарап қалдым. «Мадина, Софияның қайтыс болғанына әлі екі апта да болған жоқ».

Оның жауабы ше? Өзін жақсырақ сезінгісі келген екен. Мүмкін, әр адам қайғыны әртүрлі өткеретін шығар. Мүмкін, мұны оқып отырған біреу мұнда ешқандай оғаштық көрмес. Бұл — сіздің құқығыңыз. Мен сізге қызымыз қайтыс болғаннан кейін екі аптаға да жетпей әйелімді көргенде не сезінгенімді айтып отырмын. Мен шошыдым.

Софияның иісі

Мен жанұшыра қалаған бір нәрсе бар еді. Өте кішкентай нәрсе. Мадинадан Софияның бір киімін маған жіберуін сұрадым. Кез келгенін. Мен оның иісін сезгім келді. Қызымның иісі әлі қалған бір нәрсені қаладым. Тіпті қазір, осынша жыл өткеннен кейін де, Софияның иісін сағынамын. Оны әлі де есімде сақтаймын. Ал Мадина маған ешқашан кешіре алмаймын деп ойлайтын жауап берді: «Мен Софияның барлық заттарын таратып жібердім. Оларды жанымда ұстап, оны еске түсіре бергенін қаламадым». Бәрі. Жоқ болды. Камераның ішінде бетіме басып, бірнеше секунд болса да қызымның иісін қайта сезу үшін құшақтағым келген киімдер. Жоқ болды. Өйткені Мадина оның есіне түскенін қаламаған.

Мүмкін, сіз мұндай реакцияны түсінерсіз.

Мен түсінбедім. Әлі де түсінбеймін.

Нұрлан

Сосын Нұрлан Болатов бар еді. Бір кеште Мадинамен телефон арқылы сөйлесіп отырғанда, ол жай ғана: «Жақында кетуім керек. Нұрлан менімен сөйлесуге келеді», — деді. Ол жаңа ғана не айтқанын түсініп үлгермегендей, сөздер аузынан шығып кетті. Уақытқа қарадым. Түн ортасына жақын еді. «Түн ортасы болып қалды ғой, Мадина!» Кенет Нұрлан «жынды» болып шыға келді. Ол оны аңдып жүр екен. Мадина Нұрлан туралы шағымдана бастады.

Бірақ алғашқы сөздер әлдеқашан айтылып қойған еді: «Нұрлан менімен сөйлесуге келеді». Түн ортасына жақын уақытта.

Уақыт өткен сайын олардың осы қарым-қатынасының көбірек қырын өз көзіммен көре бастадым.

Сараптамалық бағалауларымның бірінде отбасым мені қолдау үшін келген еді. Мадина олардың келетінін білетін. Ол мен ұйымдастырып қойған ай сайынғы ақшаны алу үшін олардың қонақүйіне барып та қойған еді. Сондықтан оны солармен бірге келеді деп күттім. Бірақ олай болмады.

Мадина Нұрлан Болатовпен бірге оның полиция көлігімен келді. Кейін ол Нұрланмен бірге полиция бөліміне кетіп, мені сол жерде күтті. Содан кейін ешқашан ұмытпайтын тағы бір көрініс болды. Мадина үстелдің ар жағында маған қарсы отырды. Қолымды ұстады.

Көзіме қарады.

Біздің бір-бірімізге деген махаббатымыз туралы айтты.

Болашағымыз туралы айтты. Осы қорқынышты түстен әйтеуір шыққаннан кейін өміріміздің қандай болатынын айтты. Содан кейін Нұрлан үстелінің тартпасын ашты. Ол менің ұялы телефонымды алып шықты.

Оны Мадинаға берді. Мадина менен телефонның құлпын ашып беруімді сұрады. Сол телефонда менің банк қосымшаларым бар еді. Мадина менің PIN-кодтарымды бұрыннан білетін. Телефонды алдым. Және әдейі қате құпиясөзді телефонның баптаулары қалпына келтірілгенше енгізе бердім. Осы көріністі ойлап көріңіз. Кісі өлтіру ісіне жауапты тергеуші айыпталушы ер адамның жеке телефонын үстелінен алып, оны айыпталушының өзіне қарсы негізгі куә болып отырған әйеліне береді, ол одан телефонның құлпын ашуды сұрайды.

Неге?

Психологтарға дайындық

Елемей қоя алмайтын тағы бір оқиға болды. Мені бағалап жатқан психологтар Нұрлан Болатовқа Мадинамен сөйлесу керек екенін айтып, жазбаша өтініш жіберді. Ол бас тартты. Бірақ Мадина психологтармен бетпе-бет келуі мүмкін екенін білгенде, барып кітаптар сатып алды. Эмоцияларды жасыру туралы кітаптар. Мінез-құлық психологтарының қылмыскерлерді қалай анықтайтыны туралы кітаптар. Тағы да айтамын, мен сізге өзім байқаған нәрселерді айтып отырмын. Оған қандай мән беретіндігіңізді өзіңіз шешіңіз.

Мүмкін, сіз бұл ештеңе білдірмейді деп ойлайтын шығарсыз. Мен олай ойламадым. Күйеуі қызын өлтірді деп айыпталған әйел мінез-құлық мамандары онымен сөйлескісі келуі мүмкін екенін біледі де, эмоциялардың қалай анықталатыны және психологтардың қылмыскерлерді қалай танитыны туралы оқи бастайды. Оғаш па?

Айқын ба?

Өзіңіз шешіңіз.

«Мохамедті қайтаруым керек»

Сипаттап бере алатын сәттер соншалық көп болғандықтан, ақырында бұл бөлімді тым созып жіберіп жатқан жоқпын ба деп ойлай бастаймын. Бірақ кейде адамды анық көру үшін алдымен оны сүюден қалу керек болатыны қызық.

Сондықтан сізге соңғы бір көрініс қалдырайын. Осы қорқынышты жағдай басталғаннан бірнеше ай өткен соң, мені іс материалдарына қол қою үшін алып келді. Ақыры Мадинаның мәлімдемелерін толық оқуға мүмкіндік алдым. Мадина менің оң жағымда отырды. Нұрлан үстелдің ар жағында отырды. Айгүл де сол жерде болды, аудармашым Шынар да болды. Мадина әбден сәнденіп келді. Шашы. Макияжы. Бәрі. Біреуге әсер қалдыруға тырысып жүргендей көрінді. Шынар оны байқады.

Ол бұл туралы айтып қалды. Мадина жауап берді: «Мохамедті қайтаруым керек!» Мохамедті қайтару? Мен оқи бастадым. Бет сайын. Оның мәлімдемелері. Мен туралы айтқандары. Мас Мохамед. Зорлықшыл Мохамед. Қатыгез әке. Болжамды ұрып-соғу. Бәрі. Ақырында басымды көтеріп, оған қарадым. «Мен туралы осыларды сен айттың ба?» Мадина тұтыға бастады. «Мен мұны түзетуге тырысып жүрмін. Сотта бәрін айтамын!» Содан кейін үстелдің ар жағындағы Нұрланға қарадым. Мен қатты ашулы едім. «Ал сен осы сандырақты айғақ ретінде қабылдадың ба? Өзіңді капитан дейсің бе? Өзіңді тергеуші дейсің бе?

Сен сайқымазақсың, Нұрлан. Мәлімдемелердегі өтіріктер мен айырмашылықтарды көрмей отырмын деп айтқың келе ме?»

Оның түрі өзгерді. «Мен сайқымазақпын ба? Мен, сайқымазақ?» Содан кейін қоқан-лоқы айтылды: «Сені түрмеге тастаймын!» Содан кейін бөлмені тып-тыныш қылған бір нәрсе болды. Бір сөз. Мадина оған қарады. «Нұрлан».

Болғаны осы. Бірақ мәселе оның бұл сөзді қалай айтқанында еді. Даусындағы өктемдік. Етене жақындық. Бақылау. Шындыққа жанаспайтын бір сәтке ол менің емес, оның әйелі сияқты көрінді. Бөлме үнсіз қалды. Кейбір сәттер адамның не айтқаны үшін есіңде қалады. Ал кейбір сәттер оны қалай айтқаны үшін есіңде қалады.

Бұл сондай сәттердің бірі еді. «Нұрлан». Мен оны ұмытқан жоқпын. Иә, мен Мадинаны сұмдық адам ретінде көре бастадым. Ол өзін жәбірленуші етіп көрсетуді білетін. Өзін қалай ұсынуды білетін. Меніңше, ол өзінің сырт келбетін, әлсіз көрінуін және денесін айналасындағы адамдарға ықпал ету үшін қалай пайдалануды өте жақсы түсінетін. Бірақ әзірге бұл тақырыпты осы жерде қалдырамыз. Өйткені кейін оған қайта ораламыз. Ал қайта оралған кезде, тергеушінің үстелінің ар жағынан айтылған сол жалғыз сөздің — «Нұрлан» — неге санамнан ешқашан кетпегенін түсінесіз.

123-тарау: Әлемдегі ең жаман сезім

Әлемдегі ең жаман сезім — біреудің саған қарсы екенін жай ғана білу емес. Бұл — адамдардың тұтас бір тобы сені құртуға шешім қабылдағандай сезіну; қайда барсаң да, саған көмектесуге тиіс адамның көмектеспеуді өзіне тиімді санайтын бір себебі табылатын күй. Бұл — сүйдім деп ойлаған адамыңның сені басынан бері алдап келгенін білу. Бұл — тергеушінің жағдайды бағалап, Шелектен шыққан әлдебір ауыл қызының орнына шетелден келген әуе компаниясы капитанын құдалаудан көбірек пайда — көбірек ақша, көбірек мүмкіндік — бар деп шешкенін көру. Бұл — сені қорғау үшін жалдаған адвокатыңның әйеліңмен және оның ата-анасымен кездесіп, сенен мүмкіндігінше көп нәрсе өндіріп ала отырып, оның кінәсіз болып қалуын мүлтіксіз қамтамасыз етудің жолын жоспарлап жүргенін білу.

Бұл — прокурорлардың істегі барлық нәрсені қайта тексеріп жатқанын көру, бірақ олар шындықты бейтарап іздегендіктен емес, бәрі тек бір бағытқа итермеленгендіктен:

Айыптау үкіміне қол жеткізуге қарай. Бұл — біржақтылығы бұдан да айқын болуы мүмкін емес судьяның алдында отыру. Сот процесі аяқталардан әлдеқайда бұрын оның немен аяқталатынын шешіп қойған судьяның алдында.

Содан кейін жаңа адвокаттар жалдайсың.

Олар не болып жатқанын көреді. Сенің құрдымға кететініңді біледі. Бірақ шын ойларын айтудың орнына, саған үміт береді, өйткені үміт келісімшарттарға қол қойылып, гонорарлардың түсіп тұруын қамтамасыз етеді. Айналаңда түкке де мән бермейтін түрме күзетшілері бар. Олар үшін бұл — еркін олжа. Қоректенетін уақыт. Сен түрмедегі шетелдіксің.

Жүйені түсінбейсің. Байланыстарың жоқ. Отбасылық таныстарың жоқ. Осал боласың. Ақша бопсалауға оңай нысана. Ал осалдықтың бағасы бар.

Бәрі өз үлесін алғысы келетіндей көрінеді.

2025

Сосын, жылдар өткен соң, ақыры бірдеңе өзгеруі мүмкін деп ойлайсың. 2025 жылы біз тағы да әрекет жасадық. Дәлелдерді ұсындық. Не болғанын дауладық. Тағы да барлық талпынысымызды Прокуратура тоқтатты. Ол уақытқа қарай Мадинаға қатысты ерекше бір жағдай болған еді. Дауыстық жазба бар еді. Мадина ондағы дауыс өзінікі емес деді.

Сондықтан дауыс сараптамадан өткізілді. Сот-сараптамалық дауыс талдауы оның дауысы екенін дәлелдеді. Содан кейін түсініктеме өзгерді.

Мадинадан жауап алынды. Ол менің оны мойындауға мәжбүрлеу үшін айла-шарғы жасап, қысым көрсеткенімді мәлімдеді. Айла-шарғы жасады. Қысым көрсетті. Міне, осы жерде менен қорыққан жәбірленуші ретінде көрсетілетін Мадина бейнесін өз көзіммен қайта-қайта көрген Мадинамен үйлестіру маған қиынға соғады. Мадинаның өзі түсірген видео әлі де менде бар. Ол көшеде жүріп келе жатыр. Көзінде жас бар. Маған деген мәңгілік махаббатын жариялайды. Тағы бір баланы тек менен ғана туа алатынын айтады.

Оның артында ешкім тұрып, мұны айтуға мәжбүрлеп жатқан жоқ. Ол өзін-өзі түсіріп отыр. Сонымен бірге, дәл сол уақытта ол басқа бір өмір сүріп жүрген. Ол веб-камера арқылы сексуалдық әрекеттер көрсеткен.

Басқа ер адамдармен жатқан. Ол өзін салық төлейтін, заңға бағынатын азамат ретінде көрсетеді, алайда Қазақстанның Ішкі істер министрлігі веб-камера арқылы осындай сексуалдық қызмет көрсетуді заңсыз деп танып, оған қатысқан адамдарды қамауға алған. Оның осыдан тапқан ақшасына салық төлегеніне мен қатты күмәнданамын.

Содан кейін есірткі бар еді. Қазақстанда каннабис заңсыз.

Оның таңдаған есірткісі осы еді.

Менде Мадинаның оны шегіп отырған бірнеше видеосы бар, сол видеоларда оның не екенін өз даусымен де растайды. Бірақ бұрын айтқанымдай: Мадина өзін жәбірленуші етіп көрсеткенді жақсы көреді. Дегенмен бұл тарау енді шын мәнінде Мадина туралы емес. Бұл — қай жаққа бұрылсаң да, алдыңнан тағы бір сатқындық шыққанда саған не болатыны туралы.

Одан кейін не қалады?

Осы дүниеде ең қатты сүйген адамың туралы ешқашан бір жаман ойың болмаса, оған деген сезіміңнің бәрі таза, шартсыз махаббат болса, содан кейін ол бір сәтте сенен тартып алынса, бойыңды күдік билеп, жан дүниең сіресіп қалғандай күйге түсесің.

Маған дәл солай болды. София сол жерде еді. Тірі. Содан кейін есімнен танып қалдым. Ал осы дүниеге қайта оралғанымда, өмірім жоқ болып кеткен еді. Қызым жоқ болды. Бостандығым жоқ болды. Мансабым жоқ болды. Отбасым мыңдаған миль алыста еді. Ал не болғанын анықтауға тиіс адамдар менің түрмеден енді ешқашан шықпауымды қамтамасыз ететін істі құрып

жатты. Адамдар дәлелдер туралы айтады. Заң. Апелляциялар. Сараптамалық зерттеулер. Сот шешімдері. Қылмыстық кодекс баптары. Бірақ осының бәрі жылдан жылға жалғасқанда адамның басының ішінде не болатынын бұл сөздердің ешқайсысы сипаттай алмайды.

Бойыңды күдік билейді.

Сезімің мұқалады.

Барлығына күмәнданасың. Біреу көмектесуді ұсынса, оған не керек деп ойлайсың. Біреу саған жымиып қараса, артыңнан не болып жатыр деп ойлайсың. Ақыры жақсы жаңалық келсе, оған сенуге дерлік қорқасың, өйткені үміт қалай тез келсе, дәл солай тез жоғалып кетуі мүмкін екенін үйрендің. Ал осының бәрінің түбінде София жатыр. София.

Міне, ешкім жөндей алмайтын бөлік осы. Бұл жүйе мені жай ғана жерге қаратқан жоқ. Ол мені ешқашан жасамаған ісім үшін біле тұра құртып жіберді. Бастан өткергеннің бәрінен кейін, мұның қаншалықты көп бөлігі ақшаға қатысты болғанын білемін. Мәселелерді жоқ қылу үшін ақша. Нәтижелерді өзгерту үшін ақша. Шетелдіктен ақша. Оның отбасынан ақша. Оның шарасыздығынан ақша. Оның үмітінен ақша. Ақырында алатын ештеңе дерлік қалмағанша, әркім бірдеңе алады. Сенен басқа.

Қоймай тұра алмайтын бір сұрақ

Ақырында қандай эмоция сезіну керектігін де білмей қалатын нүктеге жетесің. Ашу ма? Қайғы ма? Қорқыныш па? Жеккөрушілік пе? Қажу ма? Олардың бәрін соншалық ұзақ сезінесің, ақырында бір-бірін жоққа шығаратындай болады. Қалатыны — жан дүниең сіресіп қалғандай күй. Ал тым жиі өз ойымның ішінде жасөспірім кезімде тыңдайтын әнге қайта оралып жүргенімді байқаймын. DMX. Somebody's Knockin'. Әнде ол Құдаймен сөйлеседі. Ол былай дейді: «Ал енді мен осындамын, абдырап, сұрақтарға толы күйде: мен жеңілу үшін тудым ба, әлде бұл жай ғана сабақ па?» Жасөспірім кезімде бұл жай ғана ән еді.

Бір күні сол сөздердің мағынасын өз басымнан өткеріп түсінемін деп ешқашан ойламастан тыңдайтынмын. Жылдар өткен соң Қазақстандағы түрмеде отырып, өз қызымды өлтіргенім үшін жиырма жылдық жаза өтеп, Құдайға дәл сол сұрақты қоямын деп ешқашан елестете алмас едім. Мен жеңілу үшін тудым ба? Әлде бұл жай ғана сабақ па? Әлі де білмеймін. Мүмкін, әлемдегі ең жаман сезім осы шығар. Жеккөрушілік емес. Ашу емес. Тіпті қорқыныш та емес. Бұл — сүйгеніңнің бәрінен айырылу, өзіңе теліп отырған істі жасамағаныңды білу және «неге?» деп қайта-қайта сұрай беруге жеткілікті ұзақ уақыт тірі қалу.

124-тарау: Күреске кеткен, қайтып келмейтін жылдар

Адамдар түрме жазасын жылмен өлшейді. Он жыл. Жиырма жыл. Өмір бойы. Бірақ олар әділдік үшін күресіп жүріп жоғалтқан жылдарыңды есепке алмайды. Ұсталған күнімнен бастап Нұрлан Болатов пен Бостандық прокурорлары бастаған істі аяқтау үшін бір жыл сегіз ай қажет болды. Сарапшылардың қорытындыларына араласу, куәларды дайындау, дәлелдерді қайта құрастыру, қорытындыларды өзгерту және ақырында мені кінәлі деп тауып, жиырма жылға түрмеге жіберетін істі құруға кеткен бір жыл сегіз ай. Мені соттағаннан кейін күрес жай ғана келесі кезеңге өтті деп елестетуіңіз мүмкін.

Апелляция. Жаңа дәлелдер. Жаңа адвокаттар. Жаңа өтініштер. Құқықтық жүйе сырттан осылай көрінеді. Ішінен қарағанда, бәрі мүлде басқаша.

Мадинаның мойындаулары бар дауыстық хабарламалары мен WhatsApp хаттарын ақыры алғанға дейін тағы екі жыл өтті. Осыны ойлап көріңіз. Екі жыл. Еркін жүргенде екі жыл таңғаларлықтай тез өтіп кетуі мүмкін. Жұмыс істейсің.

Саяхаттайсың.

Туған күндерді тойлайсың. Балаларыңның өскенін көресің.

Жұмысыңды ауыстырасың. Демалысқа барасың. Тағы бір Рамазан келеді. Тағы бір Ораза айт.

Ал мен үшін Рамазан күнтізбедегі жай ғана бір ай болған емес. Ол — отбасы еді. Бір дастарқан басында бірге отырып, ауыз ашатын сәтті сабырмен күту. Бір-бірімізге қарап, көп сөз айтпай-ақ, не үшін шүкір ететінімізді дәл түсіну. Бұл — отбасының бірлігі мен махаббаты жылдың кез келген басқа уақытынан да айқынырақ сезілетін ай еді. Сабыр. Күту. Алдымызда тұрған, бірақ ешкім қол созбайтын тағам. Бір-біріміздің көзімізге қарау.

Сол бөлменің сыртында қандай қиындықтар болса да, біз бірге екенімізді үнсіз түсіну.

Содан кейін Айт келеді. Тағы бір жыл өтіп кеткен болады. Еркін жүргенде сол сәттердің қаншалықты қымбат екенін оларды бастан кешіп жатқанда сирек ойлайсың. Түрмеде олардың әрқайсысын есіңе аласың. Сыртта, бір жерде, отбасыңның сол дастарқанның басына қайта жиналып отырғанын білесің. Тек бұл жолы бір орын бос. Түрмеде екі жыл — мүлде басқа нәрсе. Оны санайсың. Әр күнін бастан кешесің.

Ал сол жазбалар мен хабарламалар ақыры қолыма түскенде, бір батырманы басып, оларды бүкіл әлемге жай ғана жариялай алмадым.

Олар менде болды. Ішінде не барын білдім. Олардың нені білдіретінін білдім. Және оларды жариялауға ақыры рұқсат алған 2025 жылға дейін солармен бірге отырып күтуге тура келді. Тағы да жылдар. Тағы да күту. Өмірімнің тағы да жоғалуы. Қылмыстық іспен түрменің ішінен күресіп көрмеген адамдарға құқықтық жүйенің адамның қателескенін дәлелдеудің

өзіне мұқтаж болмай-ақ оны қалай жеңе алатыны туралы бір нәрсені түсіндіруім керек. Ол сені сарқиды. Ақшаңды сарқиды. Күш-қуатыңды сарқиды.

Ал бәрінен тиімдісі — уақытыңды сарқиды. Сені ұстап, оқшаулайды. Кенет бұрын өзің істей алатынның бәрін дерлік басқа біреу сен үшін істеуі керек болады. Сыртта сен үшін күресетін адамдар болмаса, іс дерлік мүмкін емеске айналады. Тіпті ондай адамдар болса да, сен оларға тәуелді болып қаласың. Олардың бүгін уақыты бар ма? Сен олардан не істеуді сұрап отырғаныңды түсіне ме? Ненің маңызды екені туралы сенімен келіседі ме? Олар саған басқа бір нәрсе жақсырақ болады деп ойлай ма?

Құжатты шынымен жеткізе ме? Адвокат оны тапсыра ма? Орган оны тіркей ме? Оған біреу жауап бере ме? Нақты не істегің келетінін анық біліп тұрып та, оны жүзеге асыруға мүмкіндігің жоқтың қасы болуы мүмкін. Адвокат отбасыңа айтады: «Бізге Мадина керек». Кенет бұл стратегияға айналады. Содан кейін басқа біреу шешеді: «Оның эпилепсия ұстамалары болғанын баса айтуымыз керек». Ал сен жүздеген шақырым алыстағы камерада отырып, бар даусыңмен айқайлап жатуың мүмкін:

Мен ешқашан эпилепсиямен ауырған емеспін. Мен әуе компаниясының капитаны әрі нұсқаушысы болдым. Егер эпилепсиямен ауырсам, кәсіби түрде ұшу үшін қажет медициналық куәлікті ала алмас едім. Мен түсіндіруге тырысқан нәрсе мүлде басқа еді. Қатты қажып, ұйқыдан айырылған күйде маған екі таблетка бергеннен кейін бір ұстама болған еді. Бұл эпилепсиямен ауырумен бірдей емес. Медициналық тұрғыдан да емес. Кәсіби тұрғыдан да емес. Заңдық тұрғыдан да емес.

Бірақ қате сөздер қолданылған сәттен бастап зиян басталады. Адвокат бір нәрсе айтады. Аудармашы оны нашар аударады. Сол нашар аударма жалған ақпаратқа айналады. Жалған ақпарат құжатқа кіреді. Құжат іске кіреді.

Содан кейін сенің уәждеріңді күлкілі етіп көрсетуге кез келген мүмкіндікті күтіп отырған тергеуші алдыңнан шығады. Олар қатені көрді. Адвокаттың мені эпилепсия ұстамалары бар адам деп сипаттағанын көрді. Аударманың жағдайды одан сайын нашарлатқанын көрді. Ал мен шын мәнінде не айтқым келгенін сұраудың орнына, соған жармасты.

Әрине, солай істеді. Өйткені енді олардың көрсетіп, былай деуге болатын нәрсесі бар еді:

Мынаған қараңыздар.

Тіпті өзінің қорғаушылары не айтып жатқанын білмейді. Кенет таблеткалар, қажу және менің басымнан өткен басқа жағдайлардың бәрі ұстама туғызуы мүмкін бе деген мәселені талқылаудың орнына әңгіме мынаған айналады: Мохамед эпилепсиямен ауырады. Бірақ Мохамед эпилепсиямен ауырмайды.

Мен ешқашан эпилепсиямен ауырған емеспін.

Тағы да мен түрме камерасында отырмын, ал сырттағы басқа адамдар денсаулығымды, медициналық тарихымды және ісімді қалай сипаттау керектігін шешіп жатыр. Камераның ішінен шындықты айқайлап айта аласың, бірақ сыртта қате таңдалған бір сөз сенің даусыңнан әлдеқайда алысқа жетуі мүмкін. Ал сол қате тергеушіге немесе прокурорға жеткеннен кейін, олар оны сен үшін түзетпейді. Олар оны пайдаланады. Адамдар мынаны айтқанда түсінбейтіні осы:

Бірақ сенің адвокатың болды ғой. Адвокаттың болуы — адвокат бәрін түсінеді деген сөз емес. Бұл аудармашы бәрін дұрыс аударады дегенді білдірмейді. Бұл жалған ақпарат іс материалына жетпей тұрып түзетіледі дегенді білдірмейді.

Және сенің тарапың қате жібергенде айыптаушы тарап күмәнді сенің пайдаңа түсіндіреді дегенді тіпті білдірмейді. Кейде керісінше болады. Сенің қатең олардың мүмкіндігіне айналады.

Ал оның қаншалықты нашар берілгенін түсінгенше, ол әлдеқашан дәйексөзге алынып, қайталанып, саған қарсы қолданылып қойған болуы мүмкін.

Мен түсіндіруге тырысып отырған дәрменсіздік — осы. Сен тек айыптаушы тараппен күресіп жатқан жоқсың. Кейде нашар аудармамен күресесің.

Кейде жалған ақпаратпен күресесің.

Кейде өз адвокатыңның стратегиясымен күресесің. Ал кейде сенің тарапыңнан бір ғана қате күтіп, оны сен айтқанның бәрін күлкілі етіп көрсету үшін пайдаланғысы келетін тергеушімен күресесің. Ал сен әлі де камерадасың. Зиян сыртта жасалып жатыр. Ал мына шағым ше? Мына дәлел ше?

Мына куә ше? Мына қайшылық ше? Түрме камерасында түндер бойы отырып жазған құжатым ше? Оны біреуге бересің. Ал кейде ол іс материалына мүлде жетпей қалады. Сол бір парақты дайындауға бірнеше күнің кеткен болуы мүмкін. Кідірістің кесірінен өміріңнің бірнеше айынан айырылуың мүмкін. Лицензиясынан айырылып қалудан қорқатын адвокат саған мынаны ашық айтпауы да мүмкін: Мохамед, мен қорқып жүрмін. Ол созады. Жалтарады.

Қазір дұрыс уақыт емес дейді.

Күте тұрғанымыз жөн шығар дейді. Отбасыңа басқа стратегия бар екенін айтады.

Ал түрмеде отырған — сен. Тағы бір апта. Тағы бір ай. Тағы бір жыл. Әрбір кідіріс ақша тұрады. Адвокаттар. Аудармалар. Сараптамалық қорытындылар. Құжаттар. Сапарлар. Нотариустар. Өтініштер. Алдыңғы адвокаттар істей алмағанды түзету үшін жаңа адвокаттар. Адамдар кейде тұтқындар неге біреу тыңдағанша шағымдана бермейді деп сұрайды. Өйткені түрме сыртқы әлем сияқты жұмыс істемейді. Түрмеге кіргеннен

кейін сен енді жеке адам ғана емессің. Сен істейтін әр нәрсе айналаңдағы адамдарға әсер етуі мүмкін. Кіммен сөйлесетінің.

Кімнің сенімен сөйлесетіні. Не жазатының. Сыртқа не жіберетінің. Не жазып алатының. Журналистерге не айтатының. Елшілігіңе не айтатының. Бір қате — өзіңді нысанаға айналдыруға жеткілікті.

Сондықтан тіпті шындықты айту да есепті талап етеді. Кімге сене аламын? Мұны сыртқа кім алып шығады? Кім жариялайды? Одан кейін маған не болады? Маған көмектескен адамға не болады? Адамдар сирек түсінетін тағы бір нәрсе осы. Шындық қолыңда бола тұра, оны жариялауға қорықпайтын біреуді жылдар бойы іздеуің мүмкін.

Өйткені әркімнің жоғалтатын бір нәрсесі бар. Адвокаттардың лицензиясы бар.

Журналистердің редакторлары бар. Редакторлардың иелері бар. Медиа компаниялардың заңгерлері бар.

Саясаткерлердің дипломатиялық қатынастары бар. Үкіметтердің мүдделері бар. Тіпті Ұлыбританияда да ірі медиа ұйымдар сотқа беріліп қалудан қорқады.

Олар үкіметтер туралы алаңдайды. Нені дәлелдей алатынын, нені жариялай алатынын және қандай салдары болуы мүмкін екенін ойлайды. Сөйтіп тағы күтесің. Ал басқалардың бәрі өзіне төнетін тәуекелді есептеп жатқанда, тұтқын ешқашан қайта таба алмайтын жалғыз валютасымен төлеуді жалғастыра береді.

Уақытпен. Тағы бір мәселе бар. Үкіметтер өздерінің қателескенін мойындауды ұнатпайды. Іс жүйе арқылы неғұрлым әрі жүрген сайын, мұны мойындау соғұрлым қиындай түседі.

Басында, мүмкін, бір тергеушінің қателескенін мойындау жеткілікті шығар. Содан кейін бір прокурордың қателескенін мойындау керек болады. Содан кейін сот-медицина сарапшылары. Содан кейін тағы бір прокурор. Содан кейін судья. Содан кейін апелляциялық сот.

Содан кейін жоғары лауазымды прокурорлар. Содан кейін шағымдарды қарап, мұнда қарайтын ештеңе жоқ деген мекемелер. Ақырында бір әділетсіздікті түзету үшін адамдар мен мекемелердің тұтас бір тізбегі не болғанын көрмей қалғанын немесе көргісі келмегенін мойындауы қажет болуы мүмкін. Ол кезде сен бір шешіммен ғана күресіп жатқан болмайсың. Сен сол шешімге өз атын, беделін немесе билігін байлағандардың бәрімен күресесің. Ал олардың кейбірі өте ықпалды адамдар. Оларды әрдайым көре бермейсің.

Кім телефон соққанын, кім кіммен сөйлескенін, кім бір істің әрі қарай жүрмеуін шешкенін немесе ашылып келе жатқандай көрінген есіктің неге кенет қайта жабылғанын әрдайым білмейсің. Сен тек нәтижесін бастан кешесің. Үнсіздік. Кідіріс. Бас тарту. Тағы бір есік. Тағы бір өтініш. Тағы бір жыл. Жылдар осылай жоғалады. Күресуді тоқтатқаның үшін емес. Күрескенің үшін. Мен басында-ақ зерттелуге тиіс дәлелдерді зерттетуге

жылдар жұмсадым. Істің өзінде әлдеқашан тұрған қайшылықтарға адамдарды қаратуға жылдар жұмсадым.

Шағымдарды тіркетуге жылдар жұмсадым. Іс жүргізуге дайын адвокаттарды іздеуге жылдар жұмсадым. Журналистерді жариялауға көндіруге жылдар жұмсадым. Шенеуніктерді сұрақ қоюға иландыруға жылдар жұмсадым. Біреудің өміріндегі жиырма жыл әкімшілік қолайсыздық емес екенін адамдарға түсіндіруге жылдар жұмсадым.

Ал осының бәрі жүріп жатқанда сағат тоқтамайды. Бес жылдан кейін бір мәселені дәлелдеудің ерекше қатыгездігі бар. Адамдар сені құттықтайды. Бұл керемет, Мохамед. Сен оған қол жеткіздің.

Бұл бәрін өзгертеді. Мүмкін, өзгертетін де шығар. Бірақ сол бес жылды маған кім қайтарады? Туған күндерді кім қайтарады?

Рамазанды кім қайтарады?

Айтты кім қайтарады? Отбасыммен бір дастарқан басында отырып, ауыз ашатын сәтті бірге күткен түндерді кім қайтарады? Ата-анаммен болған әңгімелерді кім қайтарады? Мен түрме кездесулері мен телефон қоңыраулары арқылы қарап отырған кезде отбасым қартайған жылдарды кім қайтарады? Басқалар тағы бір шағымды оқи ма, жоқ па деп шешіп жатқанда мен өмір сүруге тиіс болған өмірді кім қайтарады?

Ешкім. Сондықтан кідіріс соншалық қуатты болуы мүмкін. Егер адамды дәлелмен жеңе алмасаң, оны қажыт. Егер оның шағымына жауап бере алмасаң, соз. Егер ол басқа адвокат тапса, тағы ақша жұмсасын. Егер жаңа дәлел тапса, оны мойындату үшін күрессін. Егер тағы бір мекемеге жетсе, басқа жаққа жібер. Ақырында, бәлкім, ақшасы таусылар. Бәлкім, отбасы қажырынан айырылар. Бәлкім, журналистердің қызығушылығы жоғалар.

Бәлкім, адвокаттар қорқа бастар. Ал осының бәрі болып жатқанда, оның ата-анасы қартайып барады. Жылдар бойы жиналған күйзеліс олардың денсаулығына әсер ете бастайды. Бір кезде өмір жолында оларға көмектесу жауапкершілігін мойнына алған ұл кенет жоқ болып кетеді.

Оның табысы жоқ.

Оның өзі жоқ.

Кейінгі жылдарын ұлымыз жанымызда болады деген сеніммен өткізудің орнына, олар сол жылдарды ол үшін алаңдап, ол үшін күресіп, телефон қоңырауларын күтіп, оны қайтадан еркін көре аламыз ба деп ойлаумен өткізеді. Жылдар өткен сайын осы ой мені одан сайын қорқытады.

Ата-анам менің басыма түскен жағдайдан қайғырып, ауыртпалықпен өмірден өте ме?

Олардың соңғы ойларының бірі мынау бола ма: Мохамед қайда? Оны соңғы рет бір көрсем еді. Қай құқықтық жүйе сол жылдарды қайтарады?

Ұлы әлі түрмеде отырып, бастапқыда-ақ болмауға тиіс қателікті біреу түзетеді деп күтіп жүргенде дүниеден өткен анаға немесе әкеге қай сот өтемақы береді? Бұл тек тұтқыннан тартып алынған жылдар емес. Бұл — тұтас бір отбасынан тартып алынған жылдар.

Мүмкін, мұның ең қатыгез тұстарының бірі де осы шығар.

Жаза таралады.

Қабырғалардың ар жағына жетеді.

Ата-анаңның үйіне кіреді.

Олармен бірге дастарқан басында отырады. Түнде олармен бірге төсекке дейін еріп барады. Олар күтетін телефон қоңырауына айналады. Келеді деп үміттенетін хатқа айналады. Алудан қорқатын жаңалыққа айналады. Өздеріне қайта-қайта қоятын сұраққа айналады: Мохамед қашан үйге келеді? Мекемелер істі тағы бір айға созғанда ешқашан есептемейтін нәрсе осы шығар. Немесе тағы бір жылға. Олар файлдарды көреді.

Өтініштерді.

Тіркеу нөмірлерін.

Рәсімдерді. Мерзімдерді. Ал іште отырған адам өз өмірінің жоғалып бара жатқанын көреді. Оның ата-анасы да өз өмірінің жоғалып бара жатқанын көреді. Ал егер ол берілмесе ше? Әрқашан тағы бір жыл бар. Бұл — менің жазамның ешбір судья ешқашан жарияламаған бөлігі. Күреске кеткен, қайтып келмейтін жылдар. Мен сол жылдарды күресуді тоқтатқаным үшін жоғалтқан жоқпын. Оларды күрестің өзі жылдарға созылғандықтан жоғалттым.

Мүмкін, болғанның бәрінен кейін осы кітаптың атауы мен үшін бұрынғыдан да маңыздырақ болуы сондықтан шығар.

Олар сенің ақшаңды ала алады. Мансабыңды ала алады. Беделіңді ала алады. Бостандығыңды ала алады. Сүйген адамдарыңмен өткізуге тиіс жылдарыңды ала алады. Және жылдан жылға сенің уақытыңды ала алады. Бірақ өз еркіңмен ешқашан бермеуге тиіс бір нәрсе бар. Үміт. Өйткені үміт соңында өледі.

125-тарау: Ұлы Мәртебелі Король

Құдайдың рақымымен Ұлыбритания және Солтүстік Ирландия Біріккен Корольдігінің және Өзге де патшалықтары мен аумақтарының Королі, Достастықтың басшысы, Сенімнің қорғаушысы Ұлы Мәртебелі Үшінші Чарльз. Осы кітапты жазып жүргенде, бұл идеяны қолдап, жалғастырып аяқтауға жігерлендірген бір досым ұсыныс айтты.

«Бәлкім, бір адвокаттан кітабыңды Король Чарльзға жіберуді сұрармыз». Мен жымидым. Өйткені ол көңілімнің түкпірінде бала күнгі арманым сақталғанын білмейтін. Бір күні Корольдік отбасының бір мүшесі мен жазған нәрсені оқыса екен деп әрдайым армандайтынмын.

Әрине, ол кезде әңгіме Ұлы Мәртебелінің анасы, марқұм Ұлы Мәртебелі Королева Екінші Елизавета туралы еді.

Сондықтан бала күнгі арманым бір күні орындалып қалар деген үмітпен осы тарауды кітаптың соңына орналастырдым.

Бәлкім, бұл кітап Ұлы Мәртебелі Король Үшінші Чарльздың қолына тиіп қалар деген үмітпен. Егер солай болса, оны жазған адам туралы оның білгенін қалайтын бір нәрсем бар.

Өткенге бір сәт оралу

Осы кітаптың басында айтқанымдай, мен 1978 жылғы 30 тамызда Биг-Беннің қарсы алдында, St Thomas' Hospital ауруханасында дүниеге келдім. Алғаш жұтқан ауам — Лондонның ауасы, алғаш ішкен суым — Темзаның суы, көзімді алғаш ашқан жерім — Hutchings House. Алғашқы сөздерім ағылшын тілінде болды, ал алғаш үйренген әліпбиім ағылшын әліпбиі еді.

Балалық шағым естеліктерге толы. Knock Down Ginger, трюкке арналған тіректері бар BMX велосипедтері, Top of the Pops және EastEnders, Coronation Street пен Only Fools and Horses. Last of the Summer Wine, Spitting Image және теледидар экранындағы кескін бұлыңғырланар алдындағы соңғы көріністердің бірі болатын News at Ten.

BBC және ITV. Hula Hoops пен Skips қаптамалары үйілген бұрыштағы дүкен, Lucozade Original мен Um Bongo, Calypso мұз кәмпиттері мен Cornetto, Yorkie және After Eight. Мектептегі түскі ас — картоп фриі мен үрме бұршақ, десертке рауғаш пен кастард. Тура төменде 137 автобусының аялдамасы, екі қабатты автобустар мен қара кэбтер, қуырылған балық пен картоп сататын дүкендегі тұз бен сірке суы. Ford Cortina мен Granada, кейінірек RS Turbo мен Cosworth, Fast Car журналы, жоғарғы сөрелерге үйілген ересектерге арналған журналдар.

The Sun, Page 3, Samantha Fox. Марка жинау дегенде Penny Black еске түсетін, ол бір фунттық қағаз ақша жүрген заман еді. Carry On-ға күлу, «Rodney, you plonker!», он тал B&H немесе бір қорап Silk Cut. Annie мюзиклі немесе Fiddler on the Roof. Queensway-дегі Khan's-та көбелекше жайып пісірілген ірі асшаяндар, Uxbridge-ке барып Jack's-та қуырылған балық пен картоп жеу. RAF Northolt немесе Battersea Power Station. Жазда Hyde Park-та жүру немесе жаңбырдың астында сағаттап Buckingham Palace алдында қол бұлғауын күту. King's Cross-тағы крэкке тәуелділер немесе Regent's Park Mosque.

Бір естеліктен кейін бірі. Естеліктерге бір сәттік сапар. Жақсысы, жаманы, әдемісі, ақымағы — сол жерде болмаған адам үшін мүлде ештеңе білдірмеуі мүмкін, бірақ мен үшін бәрін білдіретін дүниелер. Өмірімнің жарқ еткен бұл естеліктері менің жай ғана британдық емес екенімді аңғартады. Мен — лондондықпын. Және оны мақтан тұтамын. Бәрін мақтан тұтамын.

Жастығымды.

Өмірімді.

Мұрамды. Туған жерімді.

Паспорт

Ес білгелі паспортым болды. Алғашқы британдық паспортым ақ түсті ішкі беттері бар үлкен қара паспорт еді. Содан кейін күрең-қызыл британдық паспорт шықты. Кейде бір мезгілде екі жарамды паспортым болатын. Әуе компаниясының ұшқышы ретінде бізге екінші британдық паспорт ұстауға рұқсат етілетін: бірін жоғалтып алсақ немесе арнайы виза үшін жіберсек, екіншісін үйде қалдыруға болатын. Паспорттар өмірімнің бір бөлігіне айналды. Шекаралық бақылау терезелері. Экипажға арналған өткізу жолдары. Визалар. Кіру мөрлері. Шығу мөрлері. Көпшілік тек баруды армандайтын елдер мен үшін жұмыс бойынша ұшатын жерлерге айналды.

Қазір британдық паспорт қою көк түсті. Түстер өзгерді. Монарх өзгерді. Бірақ сол паспорттың ішінде оның түсінен әлдеқайда маңызды бір нәрсе әрдайым болатын. Қайта-қайта, қайта-қайта оқыған сөздерім.

Әрдайым жұбаныш тапқан сөздерім. Бүгінде Ұлы Мәртебелі Король Үшінші Чарльздың тұсында олар былай жазылған: «Ұлы Мәртебелі Британ Монархының Мемлекеттік хатшысы Ұлы Мәртебелінің атынан барлық тиісті тұлғалардан осы құжат иесіне ешбір бөгетсіз немесе кедергісіз еркін өтуге мүмкіндік беруді және қажет болуы мүмкін көмек пен қорғауды көрсетуді сұрайды әрі талап етеді».

Мен бұл сөздерді сан рет оқыдым. Көпшілік паспортын ашып, фотосуретін тексеріп, жарамдылық мерзімін қарап, кейін бұл сөздер туралы қайта ойламайтын шығар. Ал мен ойлайтынмын. Мүмкін, көп саяхаттағандықтан шығар. Мүмкін, сол кішкентай кітапша менімен бірге бүкіл әлемді аралағандықтан шығар. Ал егер Home Office соңғы қырық сегіз жыл бойы бір қатені қайталай бермеген болса, менің паспортымның Nationality — «азаматтығы» деген жолында BRITISH CITIZEN — «БРИТАН АЗАМАТЫ» деп жазылған. Ал бүкіл балалық шағым мен жастығым жай ғана түс болмаған болса, бұл екі сөз паспорттың ішіне басылған жай ғана сөздер емес.

Олар — менің болмысымның бір бөлігі.

Ешбір бөгетсіз немесе кедергісіз

Бұл сөздер бүгін мен үшін мүлде басқа мағына береді. «Құжат иесіне ешбір бөгетсіз немесе кедергісіз еркін өтуге мүмкіндік беру...»

Кедергі.

Мен Қазақстанда жылдар бойы түрмеде отырмын. Өз қызымды өлтіргенім үшін жиырма жылға сотталдым. Мен жасамаған қылмыс үшін. Осы кітап бойы мен сізге мұнда қалай жеткенімді көрсеттім. София туралы айттым. Мадина туралы айттым. Тергеу туралы айттым.

Куәлар.

Сот-медициналық дәлелдер.

Қайшылықтар. Сарапшылар. Адвокаттар. Прокурорлар. Судья. Түрме. Ақша. Сыбайлас жемқорлық. Жазбалар. Мойындаулар. Және одан кейінгі

жылдар. Мен сізге 2019 жылғы 24 қазанда таңертең Алматыдағы қонақүй бөлмесінде есінен танып қалғаннан кейін Мохамед Баракаттың басынан не өткенін айтып бердім. Бір сәт бұрын мен жұмысқа баруға дайындалып жатқан әуе компаниясының капитаны едім. Күйеу. Әке. Ұл. Аға-іні. Лондондық. Содан кейін қорқынышты түстің ішінде ояндым. Және ол ешқашан аяқталмады.

Көмек және қорғау

Бірақ паспортымдағы сол сөздердің тағы бір бөлігі бар: «...және құжат иесіне қажет болуы мүмкін көмек пен қорғауды көрсету». Көмек. Қорғау. Әуежайда британдық паспорт ұстап тұрғанда қуатты естілетін сөздер. Шетелдік түрменің ішінде отырған британдық азамат үшін одан да қуатты сөздер. Мен сол сөздердің мағынасы бар деп сеніп өстім. Олардың әлі де мағынасы бар екеніне сенгім келеді. Қазіргі Лейбористік үкіметті мен бұрын дауыс берген партия басқарады.

Бірақ бүгін отырған жерімнен қарағанда, олар еркін өту, көмек пен қорғау туралы өтінішті сол сөздер талап ететіндей байыппен қабылдады деп сенбеймін.

Олар Қазақстанның маған жай ғана кедергі келтіріп қоймай, көмек пен қорғаудың дәл керісінше әрекетін жасағанын көріп отырды. Жылдардың өтіп жатқанын көрді. Менің осы үкімге қарсы күрескенімді көрді. Оларға дәлелдер туралы айтылды. Тергеу мен сот кезінде не болғаны туралы айтылды. Маған қалай қаралғаны туралы айтылды. Олар менің осында екенімді біледі.

Ал мен әлі де осындамын. Мен Ұлы Мәртебелі Корольден қылмыстық істі шешуді сұрап отырған жоқпын. Одан судья ретінде отыруды сұрамаймын. Мен кітап жазып, онда өзімді кінәсіз деп мәлімдегенім үшін ғана Британ тәжінен мені кінәсіз деп жариялауды сұрамаймын. Осы кітап бойы сізге неге кінәсіз екенімді айтып келдім.

Не болғанын көрсеттім. Дәлелдердің қай жерде бар екенін айттым. Ненің еленбегенін айттым. Оқыңыз. Сұрақ қойыңыз. Қаласаңыз, менімен келіспеңіз. Бірақ қарап шығыңыз. Өйткені әрбір іс нөмірінің, әрбір дипломатиялық хаттың және әрбір тұтқынның тіркеу нөмірінің артында адам тұр.

Ал сол адамның артында отбасы тұр. Менің отбасым бұл сабақты ең қатыгез жолмен үйренді.

Егер бұл кітап сізге бір күні жетсе

Сондықтан бала күнгі осы арманым шынымен бір күні орындалса — егер біреу бұл кітапты шынымен Ұлы Мәртебелі Король Үшінші Чарльздың алдына қойса — онда, бәлкім, бір өтініш айтуыма болар.

Әуе компаниясының капитаны ретінде емес.

Ерекше қарым-қатынас сұрап отырған адам ретінде емес. Өмірім бір кезде жайлы болғандықтан емес. Әлемді аралағаным үшін емес.

Жай ғана Сіздің бодандарыңыздың бірі ретінде. Британ азаматы. Биг-Беннің қарсы алдындағы St Thomas' Hospital ауруханасында туған ер адам. Жадында Knock Down Ginger мен BMX велосипедтері, екі қабатты автобустар мен қара кэбтер, тұз бен сірке суы қосылған картоп, Top of the Pops пен Only Fools and Horses, Hyde Park-тағы жаздар және Buckingham Palace сыртында бір қол бұлғауын күтіп жаңбыр астында сағаттап тұрған сәттер сақталған бала. Есейіп, әуе компаниясының ұшқышына айналған және сол британдық паспортты бүкіл әлемге алып жүрген бала. Қызынан айырылған әке.

Ал қазір шетелдегі жемқор сот төрелігі жүйесімен бетпе-бет тұрған шаршаған лондондық. Ұлы Мәртебелім, рұқсат етсеңіз, менің бір өтінішім бар. Сіздің атыңыздан маған берілген паспорт барлық тиісті тұлғалардан оның иесіне ешбір бөгетсіз немесе кедергісіз еркін өтуге мүмкіндік беруді және оған қажет болуы мүмкін көмек пен қорғауды көрсетуді сұрайды. Қазақстан маған еркін өтуге мүмкіндік берген жоқ. Ол маған барлық мүмкін жолмен кедергі келтірді. Ал маған көрсетілген көмек пен қорғау болған жағдайдың ауырлығына сай келді деп сенбеймін.

Сондықтан мен өте қарапайым бір нәрсені сұраймын: Қазақстан Сіздің бодандарыңыздың біріне неге осылай қарағанын сұрастырып білуіңізді өтінемін.

Бар сұрайтыным осы. Қайда болса да, адамдардан жауап талап етуге өкілеттігі бар біреу: менің басымнан не өткеніне қараңызшы. Дәлелдерге қараңыз. Ненің еленбегеніне қараңыз.

Ненің өзгертілгеніне қараңыз. Ненің қайта зерттелгеніне қараңыз. Куәлардың не айтқанына қараңыз.

Мадинаның не айтқанына қараңыз.

Оның кейін не жазып алғанына қараңыз. Сот-медициналық дәлелдердің не айтатынына қараңыз. Тергеудің қалай жүргізілгеніне қараңыз. Сот процесінің қалай жүргізілгеніне қараңыз. Содан кейін Қазақстанға бір ғана сұрақ қойыңыз: Неге? Мен оны жылдар бойы сұрап келемін. Отбасым да оны жылдар бойы сұрап келеді. Мүмкін, бір күні олар елемей қоя алмайтын біреу де осы сұрақты қояр. Сол күнге дейін мен әрқашан қандай болсам, сондай болып қала беремін. Британ азаматы. Лондондық.

Софияның әкесі. Және әлі де үйге қайтуды күтіп жүрмін. ҮМІТ СОҢЫНДА ӨЛЕДІ.....

Соңғы сөз орнына

Егер осы жолдарды оқып отырсаңыз, бұл кітаптағы бүкіл жолды менімен бірге жүріп өттіңіз деген сөз. Мен туралы қандай пікір қалыптасқанын білмеймін. Мүмкін, сөздеріме сенген боларсыз, мүмкін, әлі де күмәніңіз бар шығар. Бәлкім, оқығаннан кейін сұрақтарыңыз одан сайын көбейген болар. Мен сізден сөзсіз менің жағымды ұстауды сұрамаймын. Бір ғана өтінішім бар: сұрақтардың жауапсыз қалуына жол бермеңіз. Бұл беттердің ар жағында әдеби сюжет тұрған жоқ. Бұл — менің өмірім. Бұл — қызымның өлімі. Бұл — қамауда өткен жылдар. Бұл — темір тордың ар жағында жолыққан адамдарым. Бұл — өз көзіммен көріп, өз басымнан өткергенім. Жеті жылдан бері шындық пен әділдік үшін күресіп келемін. Бұл күрес кітаптың соңғы бетімен аяқталмайды. Қанша уақыт қажет болса, сонша жалғастырамын.

Маған шығарылған үкімді ұмытуды сұрамаймын. Сол үкімге әкелген мән-жайларды тексеруді сұраймын. Егер мен қателессем, ол нақты деректермен дәлелденсін. Бірақ қате жіберілген болса, шындық қаншалықты ауыр әрі қолайсыз болса да, ол мойындалуы тиіс. Мен әлі де бір нәрсені қалаймын: қызымның өліміне және менің қылмыстық ісіме қатысты мән-жайлар толық, объективті әрі бейтарап зерттелсе деймін. Мүмкін, бір адам жүйені өзгерте алмас. Бірақ бір адам үнсіз қалудан бас тарта алады. Осы кітап арқылы үнім түрме қабырғасынан асып жетуі үшін қолымнан келгеннің бәрін жасадым. Енді менің оқиғам сіздердің қолдарыңызда. Ол туралы айтыңыздар, сұрақ қойыңыздар, деректерді тексеріп, өз қорытындыларыңызды жасаңыздар. Өйткені әділдік біреудің сөзіне сенуден басталмайды. Ол шындықты білуге деген ұмтылыстан басталады.

Оны іздеуге дайын ең болмаса бір адам барда, үміт те бар. Ал үміт соңында өледі.

Дереккөздер

Материалды ашу үшін QR-кодты сканерлеңіз



Instagram



Orda.kz



YouTube



NewTimes



Instagram



The Sun



Academia.edu



The Mirror



Dazzling Dawn



Al-Arab In UK



Beirut Times



Aldiplomasy